

נתן חפשי

בלב ונפש

במאבק על עם ואדם

יצא לאור על ידי קבוצת ידידי המחבר
במלאתו לו 75 שנה ו־55 שנים לעלייתו לארץ

שנת תשכ"ה

Contact Dr. Gil Dekel
www.PoeticMind.co.uk

לרבי-מורי וידידי בנפש ורוח
אהרן דוד גורדון ז"ל
נ. ה.

הביא לבית הדפוס : א. לי סו ר ד — רשפון

דפוס א. סטריד ובניו, מלאביב

ע מ ה ס פ ר

שתיל-בר גדלתי ויזכני האל ושתיל מתורבת צמח על-ידי ומיצוי ורמז בעורקי ועשו שם נפלאות, ותפקחנה עיני לראות עולם מלא אושר וצער, ואדבק בו ואלך אחריו. ונחרות על לבנו את עשר הדברות וכך נדרנו לחפש ארמה כדי שנוכל לגדל את מזוננו ביגיע כפינו וטהור מכל רצח. עדה אני לכל שנכתב בספר זה, כי את האמת נשמח חייו הכניס בו. כמה סבל עובר על האדם כשעליו להגיד את האמת המרה לבני עמו אהוביו כנפשו, אולי עוד יקומו בני אדם וידעו להעריך את דברי הספר.

ליום הולדתך השבעים וחמש ער מאה ועשרים

אתך רעיתך טובה

* * *

חברים וידידים מבאי ביתו של חברנו, נתן חפשי, ביניהם גם רעיתו הנאמנה והמסורה טובה, יזמו להגיש לידידנו היקר שי במלאות לו השנה 75 שנה ו-55 שנה לבואו לארץ ישראל. ושי זה הוא הספר שלפנינו. מאז שגמלה בלבנו החלטה זו, פניתי לח' נתן והצעתי לו לעזור לנו בריכוז ועריכת רשימותיו המפורזות בכל מיני אכסניות ספרותיות-פרדיודיות וכן בריכוז העתקי המכתבים, שנכתבו על ידו בתקופות שונות לידידים רבים בארץ ובחול.

כמובן, שהצעתנו שמחה את לבו של נתן שעזר לנו בביצוע תכניתנו. החומר היה רב והיה הכרח להצטמצם ולברור את הדברים המרכזיים והעקריים בכדי לא לעבוד את גבולות יכלתנו המצומצמת. הספר מחולק לשני חלקים הגיתנים בכרך אחד: חלק א' — רשימות שנדפסו בתקופות שונות, לפי סדר כרונולוגי, כמובן: חלק ב' — המכתבים. במידה ונשתמר חומר משנים ראשונות לעלייתו של המחבר לארץ — השתדלנו לתתם בספר: הלא הם הפרקים, שנדפסו בספר, „העליה השנייה“, שנערך על-ידי ברכה חבס: „חלוצי ציון“, ו„בברית עם הארץ“. כן מצאנו לחשוב לתת גם מרשימותיו-זכרונותיו של נתן, שנדפסו בספר „וולברום“, רשימות הקשורות בתיאור בני משפחתו וכן טיפוסים מענינים שונים מעיירת-מולדתו וולברום. ראינו בזה קשר הדוק עם הדברים ובעיקר עם רוח הדברים, שבוטאו לאחר מכן על-ידי נתן בהודמנויות שונות ובנסיונות מיוחדות, כפי שהקורא בודאי הרגיש בכך.

לכותב הרברים האלה היתה הזדמנות מיוחדת להיות בקרבתה של משפחת נתן חפשי במשך כל שנות חייו בארץ. הגעתי לארץ-ישראל בתחילת 1921. ובפסח 1922 נפגשתי בפעם הראשונה עם נתן ומשפחתו באחת מהסוכות

הקלות שהיו מכוסות שקים — בנהלל. כל חברי נהלל ומשפחותיהם הקימו
 סוכות ממין זה וכן אוהלים, בטרם הוקמו להם הצריפים ובטרם עברו
 למגרשיהם הקבועים.

אלה היו הימים הראשונים של יסוד נהלל ועליה להתישבות בעמק
 יזרעאל. כחלוץ בן 21, שזה שנה נמצא בארץ — הפגישה הראשונה עם
 ראשוני העולים על אדמת נהלל ובמיוחד ההתועדות שלי הראשונה עם נתן
 וטובה חפשי ועם תינוקותיהם — השאירה רושם בלבי שלא ימחק והשפיעה
 על ההחלטה שגמלה בלבי, להצטרף למשפחתו, לעבוד אתם ביהוד ולהלות
 אליהם בצעדיהם הראשונים על אדמת נהלל.

בשנים הראשונות, למרות היותי בחור צעיר, חסר נסיון חיים בכל
 השטחים, חלש גם כמובן הפיסי, כדי לשאת במאמצים שהיו דרושים לעבודה
 בתנחת יסודות המשק והעבודה החקלאית בתנאים הקשים של הזמן ההוא,
 למדות מחלת הקדחת וחליים שונים אחרים שפקדוני והחלישוני לא במעט —
 נתנו לי החיים בקרבת נתן ומשפחתו עידוד רב. הרגשתי, כפי שהיינו גם
 מתבטאים בין חברינו — שהותי בנהלל נתנה לי את התחושה האמיתית של
 ארץ ישראל. קודם לכן חייתי זמן־מה בגדוד העבודה ע"ש יוסף טרומפלדור
 בראש־אל־עין ואחר כך, כשנה בתל־אביב, כפועל דפוס, וכמובן, שבפגישה
 הראשונה עם מיסדי נהלל הרגשתי, שכאן ארץ ישראל האמיתית, שאת
 מהותה לא יכולתי עדיין להגדיר ולבטא בצורה ברורה. אך חשתי בלבי,
 שכאן אמצא את האוירה שאליה שאפתי, בעובי את ארץ מולדתי אוקראינה.
 הפגישה הראשונה עם מיסדי נהלל ובוניה וכן ההתודעות שלי עם
 משפחת חפשי במיוחד, שהיו לי קרובים בגישתם המיוחדת לבעיות החיים
 החדשים — אמצוני בצעירותי ומני אז ועד ימינו אלה, בכל הזמנים
 והתקופות הקשות שעברו עלינו ועד עתה. הרגשתי בנתן חפשי את האדם
 מהסוג המבוקש והקרוב ללבי. כבר מן הרגע הראשון, הדר אותי מבטו
 המיוחד ובעיקר קולו המשכנע והלבבי. פניו היו כבר אז חרושי־עמל ויסורי
 קדחת ומצחו הרם וראשו הרחב, העידו על אדם שיכולת רוחנית רבה טמונה
 בו. היתה זו פגישה גורלית לגבי דידי ומאז לא נפרדנו, למרות, שרק
 שנים מעטות בלבד חיינו חיי שיתוף בכל, השנים המעטות הללו היו שנות
 זריעה ונטיעה הן פשוטן כמשמען והן בנטיעת הערכים הנעלים של תרבות
 האדם בכלל ושל דעת ערכי היהדות הנעלים והטהורים. כצעיר ער ורגיש
 לטיפוס אדם זה דבקתי בו בכל נפשי ונמשכתי אל האוירה שלו.

לא יישכחו מלבי אותם רגעים יקרים של עבודתנו המשותפת, הליכתנו
 אחרי המחרשה בזריעת שדות הפלחה בבוקר השכם בימות החורף ובימות
 הקיץ, בנטיעת חודשת האקליפטוסים בשטח ואדי „עין מדורה“ או עבודתנו
 בשטחי נהלל אחרים. בעבודתנו בנטיעות ובגן הירק — הסברות חשובות
 על דרכי העבודה החקלאית על היי הצמח ודרישותיו, ושיחות קולחות משטחי
 חיים רבים ושונים, זכרונות מאלפים ומעניינים עד מאד משנות חייו הראשו-

נות בארץ, מפגישותיו ושיחותיו עם אהרן דוד גורדון ז"ל. מפגישותיו עם טיפוסים ראשונים ועל הכל העשיר את רוחי בשירים הנפלאים והנוגים של השתפכות הנפש בקולו העמוק והעדין, שהרעידו כל מיתרי הלב ונגעו בעמקי הנפש. השפעה מבורכת זו ממגע עם ידיד יקר השפיעה במידה שלא שיערתי. לא תשכה השפעתו זו של נתן הצעיר ברוחו עד ימינו אלה וער ומקשיב לכל המתרחש סביבו, המגיב בדרך המיוחדת שלו, מתוך גישתו היהודית, היבנאית הטהורה למאורעות העולם השונים שהתרחשו במרוצת השנים וכן לנעשה בארצנו במשך שנות חייו בה.

למן חלוץ וחבר אגודת „חלוצי ציון“ בוורשה שאליה הגיע עם עזבו את עיירת מולדתו וולברום בשנת 1908, דרך חייו, באותה הרצינות האופיינית לו את הפרוגרמה של מפלגת „הפועל הצעיר“, עם הוסד תנועה זו והשקעת כל מהותו בהגשמה חיי עבודה, פשוטה כמשמעה, בחיק הטבע, בעבודה שיש בה משום טעם של יצירה, משום חיים ועמידה על משמר ההגשמה הטהורה של תחיית עמנו, ברוח האידיאלים של ישראל סבא והוגי הדעות של חסידי אומות העולם — ועד שובו בשנים האחרונות האלו, לאמונה באלהים חיים ולדת היהודית הטהורה, על מיטב מסורתה וערכיה הנעלים ואמונה איתנה ביכולתה להנחות את האדם היהודי במבוכת ימינו.

רשימותיו השונות והמכתבים לידידים נכתבו על ידי נתן הפשי בשעות הפנאי המעטות שלו, לעתים תוך ויתור על מעט שינה בצהרים או שעות המנוחה בערב, לאחר יום של עבודה פיסית קשה ומייגעת בשדה, אך נכתבו הן, מתוך ערות מיוחדת של מעין „אדברה ויירח ליי“, לא יכול היה לשקוט בפניו וללכת עם הזרם, שהלך והפליג הרחק הרחק מיסוד היסודות שהניחו ראשונים וכן רחקו מאד מהאידיאלים האנושיים והיהודיים הטהורים, שאותם ספג עוד כגירסא דינקותא, עם היותו בחור ישיבה בוולברום עיר מולדתו שבפולין.

הקורא, שיתעניין ויתהה על תכנו של הספר, יצטרך לנהוג ולהצטייד במידה רבה של סובלנות כדי להכיר אישיות זו והשקפת עולמו, הנובעת משאיפה עזה שבלב טהור להגשמת ציונות שהלכה ונשתכחה במרוצת הזמן. המנוח, ד"ר י. נ. שטיינברג ז"ל,* שהספיק להכיר את נתן באמצעות חליפת מכתבים בעלי תוכן רב, הניתנים בספר זה, שאף להכירו גם פנים אל פנים, אך שאיפתו זו לא נתגשמה בגלל פטירתו ללא עת. הוא הספיק לרכז כמה מן הרשימות של נתן, שנדפסו בזמנים שונים, תרגמם לשפת אידיש והדפיסם בחוברת שנתן לה שם הולם: „די אנדערע שטימע פון ישראל“.* י. נ. שטיינברג המנוח חש בנפשו הערה והתוססת, שנתקל הוא באישיות הראויה להשמיע את קולה ברחוב היהודי ויש משום ערך רב

* ממנהיגי הסוציאליסטים רבולוציונרים ברוסיה ושר המשפטים בממשלת לנין הראשונה — הספיק לצאת את רוסיה במועד הנכון ולהגר לארה"ב.
* „קול אחר מִישראל“.

לכנס את דברי נתן חפשי במשנה סדורה. ואם כי דבריו והשקפת עולמו רחוקים מדורנו זה ועומדים בסתירה עמוקה למה שהתרחש ומתהווה כיום בארץ ובעולם, בעם היהודי ובין אומות העולם — יש בהם כדי לעורר מחשבה בלב כל אדם, ששאיפתו כנה לשוב ולהרהר בנושאים הנשמעים מרשימותיו הרבות עשירות התוכן, מעמיקי ראות ועזי הביטוי של אחד הצנועים, אדם החי את החיים הפשוטים והרואה מתוך לב דווי את הסטיות הקשות בהיינו המרחיקות אותנו ועלולות להרחיקנו ממטרתנו, ח"ו של תחיית העם והאדם בישראל ובעולם.

בסגנון הולם, המתקבל על לבנו גשמעים הדברים, לא כבקורת חדה לשם קינטור — אלא כאחד מהעם, החי בכל הרצינות את מהלך ההגשמה, בעברו את כל שלבי החיים בארצנו, שהתחיל כפועל שכיר-יום במושבות העבריות, פתח-תקוה, רחובות, חדרה, שהשקיע כוחותיו בעקידה מדוקדקת של היבלית והכוסב, שעסק בהשקאת הפרדסים ובניטעת הכרמים ועד להצטרפותו לקבוצות שונות, שנוסדו במשך השנים, ביניהן דגניה א', מטולה וחולדה ועד הגיעו למושב נהלל שהיה ממיסדיו וחי בו 32 שנים.

נסיבות מיוחדות הכריחוהו לבסוף לעזוב את נהלל, שבה השקיע כוחות רבים ולעבור למושבה הרצליה, והמשיך עוד לזרוע ולנטוע שם והוכרח לבסוף לסגת גם מכאן, לאחר שהקים משק קטן שהיה לתפארת ולשוב למושבה רחובות בה התחיל את עבודתו הראשונה בארץ. בגזרת הגורל הגיעו כעת לפינה השקטה והצנועה באחד מרחובותיה השקטים של העיר הזו ועדיין ניתנת להם היכולת גם לא להינתק לגמרי מחיק הטבע, משמי התכלת ומהשמים הזרועים כוכבי-רום, מעץ רענן ומירק חי, שהיו מלוויהם רוב שנות חייהם בארץ והיוו את שטח עבודתם.

הקורא הסובלני, המהונן בחוש דק, להבחין בנקל מהי הרוח המלווה את הספר, — ימצא ענין להשקיע את עצמו בקריאתו.

הדברים יעוררו בו מחשבה מחדש על הדברים המקובלים, הנראים לנו כאילו כה פשוטים ומובנים מאליהם וימצא בהם עולם מיוחד, קול אחר, המדבר ללב כולנו, ללב כל אלה, שעדיין לוחשת במ גחלת השאיפה לאור, עדיין טמונה בהם השאיפה הטמירה לקראת הדרך שלא „ככל הגויים“, כי אם לשאיפת כל הדרורות של הלב היהודי לחזונו של ישעיהו בן אמוץ — „כי מציון תצא תורה ודבר ד' מירושלים“.

זוהי הציונות האמיתית שאליה תערוג נפשו של מחבר הספר שלפנינו. ולבסוף, תודתי המיוחדת בשמי ובשם משפחת המחבר לכל הידידים היקרים שעמדו לצדנו ועזרו לנו בהגשת השי הזה — מי יתן ודברי חברנו היקר יעוררו בקוראים את השאיפה לאמת ואת המפנה לחיי שלום בארץ ובעולם, ברוחם של דברי זכריה הנביא: „והאמת והשלום אהבו“!

משהו בלתי רגיל רוחש, רוגש ותוסס בקרבי היום, יום מלאת לי 75 שנים, ובקרוב גם 55 שנים לעליתי ארצה וחיי כל השנים האלה כעובד אדמה מאהבה ובלב ונפש. באותו יום יקר לי בו זכיתי בן העשרים, להגיע להגשמת חלום הילדות והגעורים — ללכת בעקבות המורה הגדול עמוס החוזה בשדות ארץ ישראל ולעבוד את אדמתה, — באותו יום, עם שחר מוקדם עמדתי על סיפון האניה „הנסיך הגדול אלכסנדר“ וכולי נטוי ונתון לעבר חוף יפו, מקום חלומות נעורי ועדיגת כל נימי נפשי, כל הוויית, כל תמצית חיי באותן שנים תוססות ולוהטות. הערפל על אי ידיעת הצפוי בחיים החדשים כאן עוד הוסיף כובד, רצינות ומתיחות למעמד ההוא. היום, עם המטען הכבד של 75 שנות חיים, עמל ותלאה ביחד עם רוב סיפוק ונחת בעבודת יצירה בחיק אמה — אדמה, כאילו נדרש ממני איזה שהוא סיכום, חשבון נפש על כל שעבר באותן שנות חיי אנוש.

אילו ניתן לי לחיות שנית, מחדש אותן שנות חיים בארצנו — בכל נפשי הייתי נכון לקדאת אותם קשיים, תלאות ונסיונות לחיי חלוץ באותם תנאים שלא יאומנו בהם חייתי, וחייתה טובה שלי, וחיו כל הדבקים בחזון תחית הגוף והנפש של העם והאדם בארצנו. ואולם מבקש הייתי יותר דעת עולמו הפנימי של האדם; יותר ספיגת הקולות והרדשים שבחללו של היקום; יותר כושר האזנה לקול הדממה הזרקה שבמרחביה; יותר דעת את הגדלות שבקטנות החיים ואת הקטנות והאווילות שבגדלותו היהירה של האדם; יותר כושר פקידת העינים לדאות, המוח לתפוס והלב לחוש ולהרגיש את היותנו בניים למשפחת היקום האינסופי, בניים לאבינו האחד לכולנו.

חזון תחיית עם-אדם, לב חדש ורוח חדשה בציון! מה מספר ומידה לכוחות ומאמצי גוף ונפש שהשקיע נער כמוני בלהט הכמיהה להגשמת אותו חזון בחיים? כי אזכרה זאת הריני כולי תמיהה ופליאה מאין שאב נער חלוש שכמותי אותם כוחות לאין שיעור בעמידה ללא זיע ורתיעה בתוך פגעי האקלים והטבע, בתוך הרישול והעזובה שמסביב, והמחלות והעבודה הפיסית הקשה והבלתי רגילה ל„איש הדרך והענוג מאד אשר לא ניסה כף רגלו על הארץ“. מאין?

מעוז אמונה-פלדה באחריות האישית, בחובת קודש להגשמת המשימה הגדולה בכל לב ונפש, בכל כוח עד תום.

אך דרך החיים כידוע איננה סוגה בשושנים, עם ובתוך המאמצים לבנין החיים החדשים בארץ נתעוררו ועלו בעיות רציניות וחמורות ביחס לאזרח החיים הרצוי והמתאים לישראל השב לתחיה בארצו. לתומי האמנתי כי

בארצם של ישעיהו, עמוס ומיכה, ירמיהו וזכריה והלל הזקן בוודאי שאין טוב מחיי צנע ופשטות בחיק הטבע במרחבייה, להוציא לחם מן הארץ בעבודה עצמית מוחלטת ובעזרה הדדית מכסימלית. התמונה הכללית של העם הקם לתחיה הצטיירה בדברי החוזה: „עד יערה עלינו רוח ממרום ויהיה מדבר לכרמל והכרמל ליער יחשב. ושכן במדבר משפט, וצדקה בכרמל תשב. והיה מעשה הצדקה שלום, ועבודת הצדקה השקט ובטח עד עולם. וישב עמי בנוה שלום ובמשכנות מבטחים ובמנוחות שאננות.“ (ישעיהו ל"ב). לא היה ספק שכל היצירה הנפלאה הזאת תיעשה מתוך הסכם ושלום והבנה הדדית עם העם היושב מזה דורות בחלקים חשובים של ארצנו. „לא בחיל ולא בכוח, כי אם ברוחי אמר ד' צבאות.“ (זכריה).

אך החמרונות הפיכחית והאמונה בכוח הזרוע שחדרו יותר ויותר לארצנו והשתלטו על קטנים וגדולים מחייכות הן חיוך של ולנול גמור על החלום הנועז, הבטלני-ילדותי להפוך את חוון חווינו לאורח חיים של בני עמנו בארצנו, ובכל האמצעים הכשרים והבלתי כשרים משתדלים להיות „ככל הגויים“. הדפים הבאים בספר זה ביטוי כואב וגואש הם לחרדה הגדולה של המאמין בכל להט נפשו כי רק בדרכי השלום והנועם של חווינו הגדולים יתגשם חוון שיבת ציון, ומכאן תצא תורת אמת ודבר השלום לעולם כולו.

„חלוצי-ציון“

א

אותו יום בו סיפר אבי לאמי בשעת ארוחת-הצהרים על אנשים חשובים מישראל, שהתאספו והחליטו לעבור בכל התפוצות, לאסוף הרבה כסף ולקנות את ארץ-ישראל בשביל עם ישראל — אותו יום היה במידה רבה המכריע בדרכי הציונות ולארץ-ישראל, נער כבן-תשע הייתי אז, ואבי ודאי לא חשב על האפשרות שהנער יקשיב בכל לבו ונפשו לשיחת-אגב זו ויסיק ממנה מסקנות כה גזעיות וכה מכריעות לחייו בימים הבאים. היה הדבר לאחר הקונגרס הציוני הראשון בבזל, 1897. בעיירתי וולברום, פלך קיאלץ שבפולין, סמוך לגבול גרמניה, — עיירה מלאה חסידים נלהבים וקנאים ולמדנים כאחד, וגם המון העם הפשוט בה ארוך בדת בכל מאודו ומנותק מכל תרבות שמחוץ ל„שטיבלעך“ ולבית-המדרש — לא הגיע שמע הקונגרס הזה אלא לאבי בלבד, שכן היה הוא החותם היחידי בעיירה על העתון העברי ה„אפיקורסי“, „הצפירה“. אבי נמנה על חסידי גור, הלוהטים באש קנאת הדת ושקועים בכל כוחם ונפשם ובכל שעה פנויה שלהם בלימוד התורה שבעל-פה ובספרי-יראים. ובאורה זו גדלתי ונתחנכתי. לפלא בעיני עד היום הזה, כיצד סלחו חסידים אלה לאבי את עוון קריאתו בעתונם של ה„אפיקור-סים ימח-שמים“.

הקשר בין ילדי ישראל ב„חדר“ שבעיירה ובין ארץ-ישראל היה אמיץ מאד — הלא הכל בחיינו היה מכוון כלפי ביאת המשיח, שיובילנו עם כל ישראל לארץ-ישראל ויעבירנו בשלום את הים על גשר של נייר, ושונאי-ישראל, שינסו אותה שעה לעבור אף הם את הים על גשר-ברזל שיתמוטט — ישקעו במים (בחשאי התכווץ לבי לאסון ה„גוים“, אעפ”י שכלפי חוץ צהלתי יחד עם חברי למפלתם של שונאי ישראל). יום-יום התפללתי בכוונה עצומה „ותחזינה עינינו בשובך לציון“ ושאר תפילות מעין זו. כל חיי העיירה נרמו לי כפרוודור ליום-הגאולה הקרוב, לעליה לארץ-ישראל יחד עם בית-הכנסת, עם כל בתי-היהודים. בכל לבי החמרתני בתפילה ובקיום כל המצוות, שלא אהיה חלילה בין העבריינים מעכבי הקץ. כל החגים היו שזורים בענין יציאת-מצרים והעליה לארץ-ישראל, ומדי הגיענו בתפילת ראש-השנה ל„ומפני חטאינו גלינו מארצנו“, ולפסוקים הנפלאים שם: „והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים מארץ אשור והגדחים מארץ מצרים והשתחוו לך“ בהר הקודש בירושלים“, — פסוקים אלה, שאבא חזר עליהם תכופות בקולו הנעים, ליד שולחן-החג, הייתי מתרגש מאד לתוכן המלים והנעימה גם יחד, אותה נעימה השמורה אתי עד היום הזה. ושוב קיבלתי עלי לצרף

את יכולתי הפעוטה ומאמצי הדלים לחיקון המעוות של „ומפני חטאינו גלינו מארצנו“ ולקרב כך את הגאולה. וכן רב ועצום היה הרושם של לימוד הפסוק „ואני בבואי מפרץ אדם“, עם כל פירושי הארוכים והמצודדים נפשם הרכה של בני שש־שבע כמוני, אשר האריך בהם, „הרבי“ שלנו בחדר הדרדקי, ר' מנדל וולף, שהיה מסיים את הסיפור בסיום המקסים, המנחם את רחל אמנו: „מגעי קולך מבכי ועיניך מדמעה, כי יש שכר לפעולתך ושבנו בנים לגבולם“.

אך לעולם לא אשכח אותו ליל תשעה־באב, הראשון החי בזכרוני, ואני עודני ילד קטן. בבית־התפילה של חסידי גור נתקיימו התפילות וקריאת „איכה“ בניגון המשרה עצב נוקב בלב השומע, והלכנו הביתה, אני ואחי עם אבא שלנו... בהיכנסנו לבית גדהמתי וגודעועתי למראה עיני: הפיכה גמורה בביתנו, שהצטיין תמיד בסדריו המדוקדקים — השולחן והכסאות רגליהם למעלה, ברובו של החדר המרווח שורר חושך למחצה, ושם בפניה, לאור עששית קטנה וכהה, יושבת אמי על הארץ, עם כמה משכנותינו, בידיהן ספרים פתוחים והן ממרות בבכי חשאי ועצור, כשדמעותיהן זולגות על פניהן לאא הפוגות. נבהלתי מאד ושאלתי את אבא רועד כולי: „מה קרה? מדוע לאא כה ממררת בבכי לי אבא בקצרה, כי כך מקוננת היא על חורבן ירושלים. פתאום ניצבו לפני עיני דברי הקינה שלמדנו ב„חדר“ בערב ט' באב ושקראו אותה הערב בבית־התפילה לפני הקהל: „בכו תבכה בלילה ודמעתה על לחיה“, „הורידי כנחל דמעה יומם ולילה“, „פלגי מים תרד עיני על שבר בת־עמי“. משמעות חדשה, איומה וממשיה, קבלו פתאום כל אותם הדברים שהיו לי עד כה מעורפלים ורחוקים. כאלו אך תמול־שלושם היה דבר ההורבן הנורא, ופגיעתו האיזמה היתה לא באבותינו הרחוקים אלא בנו ממש, ככולנו כאן, הגדולים והקטנים, ומובנת כה מובנת ומוחשת, נעשתה לי בכייתן המרה של אמי ושכנותיה, ואך בקושי עצרתי את זעקת השבר שעמדה להתפרץ מקרבי, וכשעניי זולגות דמעות, מיהרתי להתנפל על משכבי שבחדר־השינה. אכן, זה היה לי יום־זכרון, שלא אדע כמוהו.

כהנה וכהנה היו חיי ילדותי מוקפים געגועים מעורפלים לארץ ישראל. ואולם סיפורו של אבא על ההחלטה לאסוף כסף ולקנות את ארץ־ישראל בימינו־אנו — סיפור זה קרע את הערפל והפך את הגעגועים לארץ־ישראל לענין מוחש וקרוב, הגאולה במהרה בימינו ממש! לבי התלקח באש אמונה ותקוה. לא שאלתי את אבא לפרטי סיפורו, אך שמרתי את הדבר בלבי והרביחי לחפש ולעיין ב„הצפירה“, ואמנם מצאתי שם חומר רב על הרצל ופעולתו, התנועה הציונית בעולם וביחוד ברוסיה ובערים הגדולות בפולין... אותו זמן חליתי ואבא נתן לי למקרא בימי הליל את „שירי תפארת“ לויזל, „מגדל עוז“, „לישרים תהלה“ לרמח"ל, ו„דברי ימי עולם“ לקלמן שולמן ועוד. עולם חדש, גדול ורחב, נפתח לפני ולבי כמעט שלא יכול להכיל את

השפע הרב המשכר הזה. ואזכור היטב: בין כל החומר הרב הזה נמשכתי ביותר אחר הפרקים ב„דברי ימי עולם“ המספרים על ישראל בארצו ועל מלחמת היהודים עם הרומאים. ואבי הוסיף ואמר: „תקרא ותראה, כי לא באפסיד וללא התנגדות נפלה ירושלים לפני האויב!“ צדקה אמי הטובה בהאשימה את אבי בשנים שלאחר-כך, כשהתפרצתי לעלות לארץ-ישראל, כי הוא, שהלעיטני בספרים אלה, גרם לכך ו„קלקל“ אותי בהחלט. לא ידע אבי מה תוצאות תהיינה למעשהו זה. ואולם, כפי שהבנתי שנים רבות אחר-כך, היה הוא בעיירה קנאית זו במידה רבה בבחינת „אגוס“ נסתר. עם היותו חסיד נאמן ואדוק — היה בעל השכלה יהודית וכללית, ונמשך בסתר לבו אחר הספרות העברית וחבת-ציון, וידע להזהירני תמיד שלא לספר ולא לדבר על כל אלה עם חברי. אבי היה חותם: יהושע מנחם ברב יוסף הלוי פרנקל, על סבא יקר זה נודע לי אחר-כך, שהיה מחובבי-ציון הראשונים וחבת-ציון באה לו לרגל נסיעותיו התכופות בעיני מסחרו לקטוביץ ושאר ערי גרמניה. אך גם הוא היה זהיר תמיד בשמירת סודו. חסידי גור חשדו באבי וריגו אחריו, אך לא יכלו למצוא בו כל סטיה מדרך יראים ושלמים מלבד „הצפירה“, זה „הטרופה-פסול“, שבעטיו ילדים קטנים מתים בעיירה — כפי שבכה וקונן לפנינו ב„חדר“ ה„רבי“ שלנו, ר' אברהם יוסל'ס, בימי מגיפה שפרצה בין תינוקות ישראל בעיירתי. אני הייתי אז כבן — 12 ולבי היה קרוע בין כפירה איומה ומהרסת לבין האמונה התמה, שנאחזתי בה בשארית כוחותי הילדותיים. הגץ שהדליק אבא היה ללהב. ספריי-השכלה שהשגתי בסתר מ„אפיקורסים“ משכילים בודדים שנמצאו באורח-פלא בין בחורי בית-המדרש, לקחו את כל לבי. אחי הבכור דבק גם הוא ב„השכלה“ וממנו באו לידי ספרים „מסוכנים“ כ„דעת אלוהים“ לברנפלד, חוברות „השלוח“ ותרגומים מליציים משל אפלטון. לא הכל היה מובן לי, אך אשר הבנתי הספיק לערער את עולם אמונתי. אחי אמנם היה מחוסן יותר ממני, ומדי פעם הביע לפני בקורת חמורה על דברי האפיקורסים הרשעים, וחשש מאד מפני הלגת ספריהם בביתנו, כי סכנה שריפה נשקפת לבית שדבריי בלע כאלה לגים בו... והשריפות התכופות בעיירה עלולות היו להצדיק חשש זה, אם כי ברובם המכריע היו בתי ישראל נקיים מאותו נגע. אחי זה, מרדכי הלל שמו, לאחר שספג השכלה וציונות ככל יכלתו, פנה עורף לכל אלה, חזר לאמונתו הדתית ביתר קנאות והיה בשנים שלאחר-זה מפעילי „אגודת ישראל“ ולוחמיה הנלהבים ביותר. בהשפעת אבינו למדנו שנינו יחד בבית חלק גדול מהתנ"ך בעל-פה. קצת בהשפעת אבא, שדיבר אלינו מזמן לזמן בלשון-הקודש, לקיים מצות „ושננתם לבניך“, הרבה בהשפעת מה שקראנו ב„הצפירה“ — היתה העברית, נוסף לאידיש, שפה הדיבור השיחה ביני לבין אחי. לימוד התנ"ך נחשב בעיירחנו את של אפיקורסות ולמדוהו במידה זעומה.

אחר-כך באו ימי „אהבת-ציון“ למאפו, שירי מאנה — וביחוד השייר

המפורטם „שמש אביב“ — „זכרונות לבית דוד“ ו„עמק הארזים“ לפרידברג, ספרי סמולנסקין ואחרים, חדשים וישנים. היינו בעיירה גרעין משכילי קטן, עברי וציוני, וכל זה בחשאי. אף-על-פי-כן ריגנו אחרינו יותר ויותר, עד שבא אדם אחד וסיפר לאבי בהתרגשות רבה, כי בעצמו שמע שדיברתי עברית עם מישהו בלילה ברחוב — הוא הכיר בקולי, שאני המדובר! איום ונורא הדבר! אבי אמר לי אחר-כך בנחת: „מדוע אינך נזהר? למה להרגיז בני-אדם?“ במשך הזמן פרצו הדברים יותר ויותר החוצה. היחסים בין קבוצת הנוער המשכילי-ציוני ובין האדוקים הקנאים, ביחוד מחסידי גור, החמירו יותר ויותר, ספרים עבריים ציונים וסתם ספרי-השכלה הובאו בסתר לעיירה ונקראו במחבואים. ואשר לי — ארץ-ישראל והעליה כבשו את לבי כליל, עד לבלי השאיר מקום ללימודים, למעשה אחר כלשהו. בחשאי, בדרכי-מחתרת, קיימנו קשרים ויחסים בינינו, המעטים בעיירה, ובין מרכזי ציונות ותרבות עברית בפולין ורוסיה. היפשתי אחר כל מיני דרכים להגשמת חלומי, ולבסוף הגעתי לנסיון נועז או בשבילי — לעזוב את בית הורי בחשאי ולצאת לדרך הרחוקה, לארץ-ישראל, ללא אמצעים וללא כל אינפורמציה, מלבד הקשר עם בני-גילי ממקומות אחרים שגם הם הלמו כחלומי. אך נסיוני נכשל מהוסר ידיעה ומאי-יכולת להקשיח את לבי כלפי הורי, שנפשם היתה קשורה בנפשי. ובינתיים פרצה ברוסיה ובפולין תנועת המהפכה הגדולה של 1905. מהפכה זו כבשה לבבות בכל רחבי הארץ ואפילו לזולב-רום הגיעה. באו אלינו תעמלנים בחשאי מה„בונד“ ומפ. פ. ס. הפועלים היהודים, יחד אתנו, החליטו לצאת בהפגנה מהפכנית יחד עם הפועלים הפולגים. היינו מתאספים בלילות-החורף הזועפים במקומות-סתור ולומדים שירי-מהפכה בפולנית ובאידיש. עולם חדש, סוער ובלתי-ברור למדי, משך אותנו אליו בחבלי-קסם. הכל היה חדש, מוזר ושונה מהיינו עד עתה. הכל היה ההיפך מהייתה-העיירה השקטים, הזורמים להם בזרמם האיטי והקופא כמעט. הכינונו דגל ארום שעליו נרקמו באותיות-זהב סיסמאות שונות בפולנית ובאידיש, כפי שהורו לנו מדריכי ה„בונד“ ופ. פ. ס. אך מה נדהמו מדריכים אלה בבואם לאסיפתנו החשאית האחרונה שלפני יום-ההפגנה, והנה — הוי שוד ושרב! — על הדגל מתנוססת גם כתובת עברית רקומה זהב: „יחי החופש“. ודבר זה נעשה לפי עצתי ודרישתתי. לא הועילו כל טענותיהם ודרישותיהם להסיר „חרפה“ זו, והדגל העברי הפגין בראש חוצות יחד עם דגלי פ. פ. ס.

ב

המהפכה עקרה הרבה דברים יקרים, יחד עם דברים שאבדה זכות קיומם בהייגו. דעות, ידיעות, מושגים, יחסים — הכל טולטל בחזקת, בעקר, גהפך, הורחק, והחדש כבש את מקומו בריתחה ובסערה. אך לא היה בכוח סערה זו לעקור את שרשי הנפש ותמצית החיים מימי הילדות — זו הערגה הנוקבת

והמתמדת ללא-הפוגה לציון, לארץ-ישראל. הציונים הכלליים קולם לא נשמע כמעט בימים ההם. צעירים רבים עברו למחנה המהפכנים, שוללי הלאומיות והציונות. גם עד וולברום הגיעה רוח זו, אם-כי במידה זעירה ומצומצמת. מצבי ומצב חברי-ברוח המעטים היה קשה מאד: התורה הסוציאליסטית-מהפכנית שכבשה אז את לבותינו, הגיעה אלינו מפי אנשי מפלגות סוציאליסטיות שאינן לאומיות או מתנגדות ללאומיות, והבסיס התיאורטי היו מרכס והמטריאליזם ההיסטורי. הלב כאב, הנפש התקוממה בכל עוז נגד חמרות יבשה זו. אך תעמלנים וספרותם הסבירו מתוך בטחון, כי זוהי הדרך היחידה לסוציאליסטים ולמעמד הפרולטרי. או ידעתי היאבקות פנימית קשה מאד. אי-אפשרות להיפרד ממשא-הנפש העברי, הציוני, הארצישראלי, מאחד-העם, מנביאי-ישראל, מכל היקר ללב והניתן ללעג ולזלזול בפי המטיפים הסוציאליסטים שלנו.

והנה הגיע אלי באותם הימים שמע „פועלי-ציון“. פחד ורחב הלב לשם זה. זוהי הסינתזה המבוקשת — חשבותי. השם העברי כולל בודאי בקרבו את התוכן ההולם אותו: ציון, פועלים, עובדי-אדמה עברים בציון. חברי הסכימו להצעתי להתקשר אתם, להזמין מהם מרצים ומדריכים. התקשרתי עם מרכז „פועלי-ציון“ בבגדין והם שלחו אלינו מטיפים והשפיעו עלינו שפע של דברי-דפוס וחומר-קריאה באידיש למדנית מזורה, דברי פלפול לרוב ודברי ויכוח אינן-סופי עם ס. ס. ושאר המפלגות, פירושים על מרכס וברוכוב, ועוד כדומה. האכזבה היתה מרה. אותו מטריאליזם היסטורי, אלא בצירוף פירושים של „פועלי-ציון“ על המרכז הטריטוריאלי פלשתית, שהוא הכרחי למעמד-הפועלים היהודי, ועיין ברוכוב! מלחמת-המעמדות בגולה ובפלשתית כאמצעי היעיל ביותר להגשמת הסוציאליזם והריכוז הטריטוריאלי בארץ-ישראל. ההגירה לארץ-ישראל תבוא בכוח תהליך סטיכי ולא, חלילה, מפני שכך אנו — הוי, בטלנים — רוצים ושואפים. אידיש היא שפת הפרולטריון היהודי ועברית היא שפת הריאקציה ההבראסטית וכו' וכו'. יצא הדבר כך, שהשם „פועלי-ציון“ לא אימת את תקותי ממנו, לא אימת את עצמו. לאחר ימים לא-מעטים של היאבקות פנימית קשה, של לבטים רבים ומאמצים להשקיט את היתוש המנקר — התפרץ הלב בכל רצון-החיים שלו ושטף ושיטש בבת-אחת את המחיצה המלאכותית שהוקמה ביני ובין חלום-עברי היקר מכל יקר: ציון, ארצו של ישעיהו הנביא, של יהודה הלוי, ושל עובד-האדמה העברי העתיד להחיותה כקדם. אז קשרתי קשרים אמיצים עם מרכז תנועת „עבריה“ באודיסה והיה לנו סניף קטן בוולברום.

באותם הימים הגיע אלי שמע תנועת „הביל"ויים החדשים“, שמרכזם היה אודיסה וחברים להם בפילות השונות של רוסיה הגדולה והרחבה. בתאות-נפש דבקתי בתנועה זו — בית יעקב לכו ונלכה! — כל חושי מסרתי לה. נפלאים וקוסמים היו המכתבים שקיבלתי תכופות מאודיסה, לפעמים ברוסית ולרוב בעברית, בהתימת ג. טורובסקי (מה היה בסופו, מי יודע?) מפעם

לפעם בא גם הז'ורנל „יעברייסקאיא ז'יון“* ובו ידיעות על התסיסה בחוגים של הנוער הציוני לשמותיהם השונים. באחד הימים קיבלתי מכתב מוזר המספר על ההחלטה, ש„הביל"ויים החדשים“ צריכים להשתדל ללכת למוש-בות היהודים ברוסיה לשם הכשרה חקלאית למען ארץ-ישראל. בצער נוקב ובבושת-פנים התצלתי בפני המרכז על שאיני יכול כרגע ללכת להכשרה או ישר לארץ-ישראל, כפי שעשו זאת כמה וכמה חברים. עלי היה לסדר תנאים מתאימים, פחות אכזריים, לפרידה קשה זו מהורי לפני נסיעתי למרחקים. בהתאם לתכנית זו עזבתי את וולברום ועברתי לוורשה, לגור ולחיות בה, מתוך החלטה ברורה, שזוהי רק תחנת-מעבר קצרה לעלייתי ארצה בהקדם האפשרי. עסקתי שם בשיעורים פרטיים לעברית, ושימשתי גם עוזר בבית-מסחר בנלבקי. אני בוורשה ולבי הנפשי בארץ-ישראל.

עוד לפני שעברתי לוורשה קיבלתי מכתב מהסופר יעקב רבינוביץ כתשובה על מכתבי האחרון למרכז ה„כיל"ויים החדשים“, ובו הוא מודיעני, כי תנועה זו מפסיקה את פעולתה וכל תפקידיה עברו אל הסתדרות „הפועל-הצעיר“ בארץ-ישראל. משהו מגרה היה בשם חדש זה, אך סתם הכותב ולא הודיע בפירוש מהי הסתדרות זו, ורק זמן-מה לאחר בואי לוורשה נתברר לי הדברים.

ג

בשנת 1908 היה מצב התנועה הציונית המאורגנת בוורשה, כמו בכל רוסיה הרחבה, ירוד מאוד. הריאקציה שלאחר מהפכת 1905, שלא הצליחה, היתה מורגשת בכל. אדישות, יאוש, יחס של זלזול לכל דבר ציבורי-רוחני. היתה פה ושם פעולה ציונית רפה, גם „צעירי-ציון“ לסוגיהם פעלו פה ושם, אך בעם לא הורגשה התנועה. התלקטנו אז, מספר צעירים, רובם יוצאי עיירות קטנות בפולין, שנמלטו כמוני מהאווירה המחניקה שבעיירות אל הדרך הגדול הקוסם מרחוק, ונצטרפנו אל צעירים נלהבים אחדים בני וורשה בניסיון המשותף ללבות בכוחותינו הדלים את האש הדועכת של התנועה הציונית בוורשה. תחילה היינו פעילים ב„קבוצה האקטיבית“ שעסקה אז בעיקר בהפצת שקלים, אוסף כספים לקהק"ל וכדומה, אך לא מצאנו בזה סיפוק לנפשנו הלהטת להגשמת חלומנו לציון. באחד מערבי-הקיץ התאספנו 13 איש, רובם בני 18—19 שנה, בבית-הכנסת המרכזי הציוני המפורסם „שערי-ציון“, ברחוב פאביה 12, וכתוצאה משיחתנו הנלהבת והנרגשת באנו לידי החלטה זו: אנו מתארגנים לאגודה בשם „הלוצי-ציון“, שמטרתה האחת והיחידה — להתכונן ככל-האפשר לקראת העליה לארץ-ישראל, לעבודה ולשמדה, בראש-יוראשונה בעבודת האדמה. אנו מייסדים קופה משותפת שתסייע בידי החברים החסרים כסף להוצאות הדרך. כל חבר מרכז מעתה את מעייניו בחסכון כסף לעלייתו, בסידורים טכניים שונים ובהשלטת השפה

* ירחון ציוני ברוסית; נוסד בפטרבורג בשנת 1904, נסגר בפקודת השלטונות הרוסים ב־1905, ונתחדש ב־1907 כשבועון בשם „רוסיטי“.

העברית בחיי יום-יום שלו. ללא התחייבות זו — השלטת העברית — לא יתקבל גם החבר הרצוי ביותר. למועמדים שאינם יודעים עברית ניתן זמן מסוים לרכישת השפה בעזרת מורים בשכר — אם יש הכרח מקופת האגודה — או בהתנדבות. עד העליה ממשיכים בפעולת השקל, קהק"ל וכו', אך כל אלה — רק כפעולות-מעבר. רוב החברים היו פועלים, בעלי-מלאכה ועוזרי-בתי-מסחר, רובם ידעו עברית מלימודיהם ב"חדר" ובבית-המדרש. נבחר ועד מנהל ובו: מרדכי זילברטרסט, צעיר נלהב ואחד-העמי מסור ממשפחה הרדית מיוחסת בוורשה, עוד חבר שאינני זוכר כעת שמו, ואני. לאט-לאט נצטרפו אלינו חברים וחברות מפינות שונות ומחוגים שונים שבוורשה. פגישותינו נתקיימו בחשאי ומתוך סיכון רב, בגלל מצב המלחמה ששרר אז בוורשה, ובגלל החיפושים התכופים אחר מהפכנים וטרוריסטים פולנים ויהודים, שרכזו הבולשת והצבא הרוסי בחוצות העיר ובבתים. בפגישות אלה דובר רק בעברית, קראנו את "העולם", "השלוח", לפעמים דקלמו מביאליק ודבריי-ספרות אחרים. בהקראות ודקלומים אלה הצטיין ביותר חברנו זילברטרסט, שהיה חולה-אהבה לעברית ולקניני-הרוח של היהדות. מרכזנו היה אותו בית-כנסת "שערי-ציון", שבו התאספנו בשבתות בשעות התפילה בבוקר ובערב (וזה שימש לנו מחסה טוב מפני עין הבולשת). ושם התאספנו גם לפגישותינו החשאיות באמצע השבוע, בהסכמתו של שמש בית-הכנסת הטוב יחיאל גדנקן (מה היה בסופו?), שדירתו היתה באותו בנין, ושידע היטב מה הסכנה הנשקפת לנו הצעירים, לבית-הכנסת, ולו ולמשפחתו, אם תגלה הבולשת מקום אסיפותינו.

ותיקי הציונים בוורשה, מלבד מעטים, התייחסו אלינו בתחילה בצחוק של ביטול: ישחקו להם הנערים. אמנם הם השתמשו בנו יפה בכל הזדמנות וצורך של שליחות, אירגון וסידור. ואנו היינו תמיד נכונים לשירות. אגודתנו גדלה ונתחזקה באיטיות אך בהתמדה. העברית התחילה נשמעת יותר ויותר בכתלי בית-הכנסת ומסדרונותיו. גם ברחובות הכרך הסואן והשוקק קרו מדי פעם הפתעות מעניינות מאד שנגרמו ע"י העברית שלנו. עד היום אוכור בצחוק של עונג את המקרים שתזרו ונשנו ברחובות נלבקי, דזיקה דומייהם. יום חול. בנלבקי תנועה צפופה של המוני יהודים נחפזים, נדהקים, אצים-רצים אנה ואנה לעסקיהם ולמלאכתם. אני וזילברטרסט ניצלנו את שעת חופש-הצהרים והלכנו לקנות גליון חדש של "העולם" שנתקבל זה עתה בבית מסחר הספרים. בדרכנו שוחחנו כמובן עברית ובקול רם למדי, מפני הרעש הגדול שברחוב ההומה, ולמען ישמעו העוברים והשבים. מובן מאליו, שנפגענו ונדחפנו בלי הרף ע"י יהודים אצים-רצים במדרכה המלאה והגדושה עד אפס מקום. והנה, ראה זה פלא: יהודי אחד, שעבר על ידנו במרוצת חפזון ודחק אותנו לפנות לו את המעבר, נעצר פתאום ונפנה לאחוריו, ובהסתכלו בתמהון ובסקרנות לצדנו, התקרב אלינו לאט-לאט, ולאחר פקפוק קל נכנס אתנו בשיחה עברית טובה וכולו השתוממות ושמחה על הפלא

הזה: תוך מרוצה הגיע לאזניו צליל־הקסם של העברית, שזה זמן רב לא פקד אותה ולא פנה אליה, ובכוח רב שלא יאמן נעצר בשטפו ונדחף אלינו, אל המקום שמשם הגיע אליו הצליל הזה, הרווי זכרונות נעוריו. קרו אותנו כמה וכמה מקרים דומים, ביחוד בימי־השבת. אך לשיא הגענו בטיולים שסירנו בימות־הקיץ כמוצאי־שבתות לשדרות שמחוץ לוורשה, במקום שם נתקלו כרגיל אלפי יהודים שיצאו לשאוף אויר צה. היינו מתפורים בקבוצות קטנות ליד הספסלים הרבים שהיו קבועים שם. אני יושב בקצה האחד של הספסל וחברי בקצהו השני ושיחתנו העברית משני קצוי הספסל, ובקול רם כמובן, מעוררת תשומת־לבם של היושבים באמצע ומביאה לידי שיחות עבריות שמשתתפים בהן רבים מבין היושבים והמטיילים, גורמת לויכוחים סוערים ושאלות ותשובות על עברית, ציונות, עליה לארץ־ישראל וכו'.

בינתיים עלה ארצה חברנו יוסף דבשוני, שהיה נגר בוורשה, הראשון מבינינו שהצליח לגמור הכנותיו ולעלות זמן לא־רוב לאחר היווסד אגודתנו. והיה זה דירבון נוסף להגביר מאמצים ולעלות.

באחד הימים, עם ערוב היום, הציע זילברטרסט לאחדים מאתנו, שנפתנו מעבודתם אותה שעה ונפגשו בביתו, לגשת בחבורה אל חלונות־הראווה של הוצאת „תושיה“ לראות אם נתקבל מארץ־ישראל הירחון החדש, „הפועל־הצעיר“. ברצון רב הסכמנו להצעתו. ואמנם, נתקלו עינינו באותו גליון בעל אותיות־תכלת על רקע הנייר הלבן: „הפועל־הצעיר, כלי מבטא של הסדרות הפועלים העברים בארץ־ישראל“. קנינו גליון והלכנו לבית זילברטרסט וקראנו בו בדחילו ורחימו. הכל היה לנו יקר ומוזר. במקום מאמרי התעמולה הציונית המליצית, קראנו דברים יותר „יבשים“, יותר ממשנים־מעשיים. כאן מדובר על עבודה ממש, על חיים בארץ־ישראל של ממש. והכותבים — לא סוקולוב, כריינין, קלויזנר, ברנפלד ואחד־העם — שמות מפורסמים, נערצים ובני־סמך בתנועה הציונית והספרות העברית, — אלא איזה ז"ס, איזה אהרנבוין, גורדון וכדומה. „כיבוש מקצועות העבודה בידי יהודים כתנאי הכרחי להתגשמות הציונות“ — לפרוגרמה קצרה וברורה כזאת לא הורגלנו בכל מפגשותינו בגולה, ודוקא פרוגרמה זו התאימה מאד למטרתה הברורה של אגודתנו „חלוצי־ציון“, של הגשמה ציונית בכלל. קראנו, ולאט־לאט הסתגלנו אל הסגנון ואל רוח הרצינות המיוחדת שבדפים אלה של בוני ארץ־ישראל החדשה. בכליון־עינים חיכינו לגליון הבא וגם ממנו נשבה אותה רוח מיוחדת. אני נתעכתי במיוחד על מאמריו של בן־ישראל, אחר־כך ז"ס, בשם „התורה והחיים“, מאמרים לבקורת המרכסיוזם. דברים אלה זעזעו בקרבי משהו גרדם, הלא היא אותה היאבקות פנימית בין האמונה העיוורת בדרך הסוציאליזם של מרכס (על דרך אחת לסוציאליזם לא ידעתי ולא שמעתי עד אז) ובין הספק לגבי דרך זו כפתרון לשאלות הכאובות של המין האנושי. בוורשה הייתי מנותק בהחלט מכל התנועה הסוציאליסטית היהודית ומן ה„דיסקוסיות“ הבלתי־פוסקות שבין ה„בונדר“, פוע'צ וס. ס.

מוזר ביותר היה לי ה"פלשתינים" של "פועלי-ציון", אשר בושו להודות בזה כפה מלא בקשר הנפשי-היהודי לארץ-ישראל ונאלצו לגמגם ולהתפלפל על הפרוצס הסטיכי המוביל לפלשתינה.

לכן כה הוקסמתי מן הפשטות והבהירות האלמנטרית שב"הפועל הצעיר", ובה שמעתי גם את הפניה והתביעה הישרה אלי, כיחיד, לעלות ולמלא חובתי הקדושה הראשונה במעלה. ואולם עדיין לא שמעתי מ"הפועל הצעיר" דבר על פתרונות לשאלות החברה, שאלות אלו שאמנם דחיתי אותן הצדה עד בוא היום המתאים לכך; אך לא דנתי אותן לגביה מוחלטת. מאמריו של בן-ישראל עוררו אותי לפנות בשאלה אל יוסף שפרינצק, שישב אז בוורשה וידעתי שהוא עומד בקשרים עם "הפועל הצעיר" בארץ-ישראל. אינני זוכר מה ענה לי אז, אך בבואי ארצה הצרפתי את עמדת "הפועל הצעיר" בכל לבי. בכל אופן לא הפחית ענין זה את רגשי הכבוד, ההערצה והקנאה לאלה שזכו לשם הנערץ בפניו: פועל ארצי-ישראלי. ו"הפועל הצעיר" היה לנו הביטוי הנאמן לפועל זה ולפעולתו בארץ-ישראל. והנה נתקבל גליון חדש של "הפועל הצעיר" ובו מאמר ראשי של יוסף אהרנוביץ שעשה עלינו רושם עז, וכשהגענו למקום בו הוא אומר בערך כך: "אם ציוני אתה באמת — עלה לארץ-ישראל, עבוד שם, קדח וסבול, ואז תוכיח שאמת בפיר", — הפסקנו לקרוא והסתכלנו ללא אומר ודברים איש בפני רעהו, הרגשתי, כי תם ונשלם פרק-החיים שלי כאן בגולה. בהקדם האפשרי ביותר — לארץ-ישראל! אל עדת העובדים, הקודחים והסובלים שם.

כעבור זמן-מה הצליחו שלושה מאתנו לסדר את כל עניני הכספים והתעודות הקשורים בעליה. תעודת-מסע מרוסיה לארץ-ישראל עלתה אז 25 רובל — סכום עצום לאביונים שכמונו, אך לאחר שקיבלנו ממרכז המשטרה בוורשה אישור, כי מצדה אין כל מניעה ליציאתנו מרוסיה לשם עליה לארץ-ישראל, ניתנו לנו בהשתדלותו של משרד חובבי-ציון, תעודות-מסע לעולי-רגל לארץ-ישראל (ב"בוגמולני פספורט") בששה רובל לאיש. שלושת המאושרים היו: צבי ברמן (חבר כפרי-חזקאל), יהושע ולד (חזר לוורשה לאחר שעבר זמן-מה ביהודה) ואני. מה קטנים היו אז הממדים!

עוד אנו עוסקים בסידורים אחרונים — וכמה מחברינו הגשאים הגבירו מאמציהם, כדי שיוכלו גם הם לבוא אחרינו. קשה מאד היה אז לנערים צעירים שניתקו כל קשריהם עם סביבתם להתגבר על המכשולים. אך כיום נמצאים בארץ רבים-רבים מ"חלוצי-ציון" שקיימו נדרם.

והציונים הכלליים? — היו ביניהם ללא כל ספק אנשים מסורים לרעיון הציוני בכל לבם ונפשם, אך תפיסתם את כל הענין כענין מדיני דיפלומטי, שיביא בסופו להגשמת הציונות, הפריעה להם להכיר בערך ההתפרצות של קומץ הצעירים להגשמה מידית, לציונות-של-ממש בציון-של-ממש. וכשבאנו אל מר ברוידה, יו"ר ועדת הקה"ל בוורשה, וסיפרנו לו על עלייתנו הקרובה

לארץ־ישראל — הטיף לנו מוסר: „אינגלעך! (נערים!), מה תוכלו לעשות שם? מוטב היה שתישאר בוורשה, תישמעו לזקנים וגדולים מכם היודעים מה נחוץ ומה חשוב לעשות בארץ־ישראל“. בין השאר סיפר לנו על המעשה הגדול שעומדת חברת „אחוזת־בית“ להתחיל בו ליד יפו בעזרת הקהקהל, שרכשה שם קרקע לבנין עיר־גנים. זהו מפעל חשוב! אך נערים שכמותכם, מה תוכלו אתם לעשות שם, אם לא להפריע ולהזיק? לאחר „מקלחת צוננת“ זו שוחחנו עם המטיף הציוני הידוע, הרב ניסנבוים. הוא קיבל אותנו בסבר פנים יפות, אך הביע בפנינו בזהירות ובנימוס רב את ספקותיו לגבי עלייתנו, ותיאר את הקשיים הצפויים לנו. „הם שם מאד בקיץ, הצמאון מציק, ועם שתיית המים עלולה לבוא הקדחת. אם מתעקשים אתם ועומדים בדעתכם לנסוע לשם, מהראוי שתקבלו על עצמכם להיזהר משתיית מים בשעת החום.“ סיפר על קשי העבודה בחקלאות ותנאי־החיים הקשים לפועל חקלאי, וניסה להזהירנו מהחלטתנו. בני 18—19 היינו, בלתי־מנוסים, והיינו זקוקים לעידוד כלשהו, והנה קיתונות צוננים אלה! לברוידה, ניסנבוים ושאר ציונים ותקיים ענינו תשובה אחת ברורה וקצרה: „כציונים, מקומנו בציון בכל המצבים ובכל התנאים, ויהי אשר יהי!“

היינו לשיחה בפי רבים, ביחוד מבאי בית־הכנסת „שערי־ציון“, שהתייחסו אלינו ואל חברינו המתכוננים לעלות אחרינו בקנאה ובהערצה. בשבת, כשבא אלינו, כדרכו, הבונדאי „הקבוע“ שלנו לשם תעמולה וויכוח, נדהם לשמוע את אשר אנו עומדים לעשות: „האם נטרפה דעתכם עליכם? לנסוע לאסיה, לתורכיה העריצה וההשוכה, ולעזוב את אירופה ואת המהפכה המתכוננת ובאה?“ בשבת האחרונה נאם הד״ר ט. הינדס ב„שערי־ציון“ ובין השאר פנה בדבריו אל העולים לארץ־ישראל. הוא בירכנו בהערצה, בהתלהבות, אך הזהירנו שלא ללכת בארץ־ישראל בדרך „פועלי־ציון“ ודומיהם. אזהרה זו היתה בלתי־מובנת לנו, אך לא רצינו להיכנס בוֹיכוח ובשאלות ותשובות.

ד

ביום כ״ה סיון תרס״ט יצאנו מבית־הנתיבות הטירספולי שבוורשה ברכבת לאודיסה. רבים באו ללוותנו. ביומנו מאז רשום: „רעש ושואן סביבנו. הרכבת שלנו, היוצאת כעת לבריסק, מחלקה ד/1, לא ראתה בודאי ברכת־פרידה כזאת בהמון־צעירים כזה. הרכבת מתחילה לזוז ממקומה והמון כובעים מתרומם באויר ונשמעות קריאות: „להתראות בציון!“ מה מאושרים אנו! מתוך רצון לחסוך ולקמץ בפרוטותינו המצומצמות למדי נסענו עד בריסק במחלקה רביעית ומשם לאודיסה במחלקה שלישית, וארכה לנו הנסיעה מאד — שלושה ימים נסענו מוורשה עד אודיסה! לאחר שסידרנו את כל הענינים הטכניים הקשורים בנסיעתנו בעזרת משרד „חובבי־ציון“, עלינו בד' תמוז תרס״ט אל האניה „הנסיך הגדול אלכסנדר“. רושם רב עשה עלי מראה

פרידת משפחה צעירה מאביהם הזקן הנוסע לארץ-הקודש, וכן קבוצת הזקנים והזקנות הנוסעים לארץ-ישראל, שראיתם יושבים באניה וסועדים יחד סעודתם הרלה. רשמתי אז: „הזקן נוסע לארץ-הקודש והבן הצעיר נשאר בגולה ומוריד המעות על הפרידה. באניה זו וכן באניות אחרות נוסעים זקנים לארץ-הקודש. בודאי גדול הוא הכוח והרצון שהניעום לזה. וציונינו? הגם הם מלאים כוח כזה — או נכונים דברי יעקב רבינוביץ ש„צעירי-ציון“ בודאי יודקנו בגולה, ה„בני-ציון“ בודאי לא יראו את ציון לעולם, וכי?!”

רוב נוסעי האניה היו רוסים עולי-רגל, וכשלושים מהם יהודים, כמתציתם צעירים והשאר זקנים, שנסעו לבלות שארית ימיהם בארץ-הקודש. הדיבור העברי בינינו, „חלוצי-ציון“, משך אלינו לאט-לאט כל יודע עברית מבין הנוסעים היהודים, ביחוד מהצעירים. הנסיעה היתה רבת-ענין ונמשכה 13 ימים מאודיסה עד יפו, בגלל התניות התכופות של האניה במלים רבים שבדרכנו. אור לילי תמוז היה לנו ליל-שימורים. אנייתנו הלכה והתקרבה יותר ויותר ליפו. לאחר הצות-הלילה הורד העוגן בקול רעש גדול והמלחים הודיעונו כי בקרבת יפו הננו, ובבוקר נרד מן האניה. מיהרנו לעלות על הסיפון, ואולם ארות מעטים ובורדים נראו לעינינו מצד יפו. חזרנו ושכבנו ובאיישקט חיכינו לבוקר. השכמנו קום וזכרנו: היום שבעה עשר בתמוז, יום האבל להתחלת חורבן ירושלים, — ואנו באים לבנות ציון מחדש.

אנייתנו הוקפה המון סירות קטנות, שבאו להעביר את הנוסעים וחפציהם אל החוף. אל האניה עלו באי-כוח לשכת, „חובבי-ציון“ ופקיד החוף התורכי שביקר את תעודותינו וזיכה אותנו בפתקה האדומה האומרת, כי אנו רשאים לשהות בארץ לא יותר משלושה חדשים. אך אנו, בהתרגשותנו הרבה, לא נתפנינו לחשוב ולהצטער על עלבון מכאיב זה בשערי המולדת. הערבים בעלי-הסירות פרצו ועלו אל האניה בקוליקולות. עיניהם הלוהטות ושפתם הגרונית הנמהרה ותלבתם המזורה לנו וכל הליכותיהם השרו עלינו הרגשה לא-געמי, וכשנדחקנו על ידם, עם צרורותינו, מן האניה לתוך סירותיהם — היה לי הרושם כאילו אנו מובלים כשבויי-חרב. הים לא היה שקט ביותר והסירות הורמו על פני הגלים הזירונים וירדו להתהומות שנפערו ביניהם. הסירות עברו-חמקו בין צוקים וסלעים איומים והמחשבה שנתעוררה בוכח כל זה היתה: מות מסביב, האמנם נעבור בשלום? — ואנו כה קרובים למחוז חפצנו. סוף-סוף הגענו ליבשה ובשמנו לרווחה. בחוף היכו לנוסעים קרובים ומכירים. ולנו, „חלוצי-ציון“, חיכה חברנו הראשון שהקרימנו בעלייתו ארצה — יוסף דבשוני.

הוזהי ארץ-ישראל? מה מעטים היהודים הנפגשים על דרכנו בין המוני הערבים שבחוף ובחוצות העיר. מה מזור הוא הגמל, ומזורים ציפי הנשים המוסלמיות, ומה רב החום! הרביתי לשאול, אך דבשוני אמר: „תחיו כאן

ותראו הכל בעצמכם". והנה נכנסנו לרחוב נוה-שלום, שלא הצטיין אז בנקיונו. הנה אנו בתוך חצר אחת גדולה ומזוהמה, ועוד רגע הננו במלון היים-ברוך! הדר-האוכל היה מלא בחורים ובחורות. הרעש היה גדול, והוא גדל עוד בקום כמה מהצעירים לקבל פנינו, החדשים, ולפנות לנו מקומות לשבת. מכל צד ניתכו עלינו שאלות, לרוב באידיש. הרשם היה קשה הן מעצם השאלות והן משפתן. שכני לשולחן היה בחור גבוה וזקוף-קומה, הרשל שלייפר שמו, שומר בכרם ברחובות, חולצתו השחורה רקומה אדום, והוא פנה אלי בשאלה חמורה מאד: „למה באתם? היש עוד מעט כסף בכיסך? היום מפליגה מחוץ יפו אניה החוזרת לרוסיה ויכול אתה להספיק לחזור בה בטרם תישאר כאן ללא פרוטה בכיס...“ כך, בפשטות גמורה. רגע נדמה לי שהנה לפנינו כאן ה„בונדאי שלנו“ מורשה, שהיה בא ל„שערי-ציון“ לנסות להחזירנו למוטב... הרי לך קבלת-פנים מעודדת ראשונה בארץ-ישראל! הבלגתי ועניתי לו בנהת, ובעברית, שהבין אותה, אף כי דיבר כל הזמן אידיש: „תרשה-נא לנו לראות הכל בעינינו ואחר-כך נדע להחליט בעצמנו!“ הגישו לנו ארוחה, אך איני זוכר כלל מה היתה ארוחתנו הראשונה בארץ, כי מר מאד היה ללב מפגישה ראשונה זו. אמרו לי, שכל אלה הבהורים והבחורות שבאולם זה מתכוננים לחזור לחוץ-לארץ. גמרנו לאכול והנה הגיש לנו שכני בן-שיחתי אישכולות ענבים טובים למראה וטעימים למאכל. אכלתי בעונג רב וכולי תמיהה: כיצד יכול אדם לבגוד בארץ המגדלת פרי נחמד כזה? מהי ההתאמה בין הנזולל הציני של בן-שיחתי ושאר חבריו בארץ-ישראל ובין הענבים הנפלאים הללו? ותמיהתי גדלה עוד לאין שיעור, כאשר גמרנו כולנו את הארוחה, והבחורים קמו והזינו ברעש גדול את השולחנות והכסאות הצדה ופתחו בריקוד כללי והכריחו גם אותנו להשתתף בו, ובפיהם הזמר: „שירה הדישה שיבחו גאולים“. הכיצד, ריקוד בצהרי יום-חול, ללא כל טעם וסיבה? וזמר זה, מלים יקרות אלה של עליזי-גאולה, בפיהם של מוציאי דיבת הארץ רעה! הוקל מעט ללב, שניחש ורצה למצוא כאן ביטוי להיאבקות טמירה בין היבת האדץ וכיטופי גאולה ובין המציאות הקשה והאכזרית. הו! כמה למדתי בימים הבאים תסבוכת נפשית זו של צעירים וצעירות אלה.

הברנו דבשוני איכסן שנים מאתנו אצל מכריו ואותי הביא לדירתו-הוא, דירת-פועל דלה, שכדי להגיע אליה היה עלינו לעבור דרך ארוכה כשאנו שוקעים בחול ובקושי מוציאים רגלינו ממנו. אנו גרמנו לו שלא יעבוד אותו יום. לאחר מנוחת-הצהרים הלכנו לדירת „הפועל הצעיר“ ואתנו כתב-המלצה מ„חלוצי-ציון“, לעזור לנו ברצוננו לעבוד עבודת אדמה בארצנו. אמרתי שם, כי עוד בוורשה הוסכם בינינו ללכת לסג'רה, למלא מקום הנופלים בהתנגשויות המעציכות שארעו בין יהודים וערבים בסביבה ההיא. לתמהוננו ולצערנו הסבירו לנו, שבסג'רה אין כעת צורך באנשים נוספים. ועלינו לפנות לרחובות, כי שם דרושים פועלים לקטף השקדים ובציר הענבים.

בצער רב נכנענו לגזירה. החלטנו להשכים קום מחר וללכת לרחובות עם עוד צעירים חדשים. לאחר ארוחת-הערב הלכנו עם דבשוני לשמוע הרצאתו של ד"ר מוסינזון בתנ"ך. מקום ההרצאה — אולם צר בבוה-צדק, כמדומני אולם ה"גמנסיה", כביכול, שהתחילה מתקמת אז ביוזמת בעלי-דמיון ובעלי רצון עז ותקיף. החדר היה מלא אנשים, בעיקר צעירים וצעירות. המרצה דיבר על הנביא יחזקאל. שפת המרצה, שהתמזגה עם שפתו הנפלאה של החזון, המיתיים שהגיעה אלינו מבעד לדלת הפתוחה, אור הירח המלא, שבא כאילו למלא פגימת אור המנורה שבהדר, ונוסף לזה יללת-התנים שפרצה פתאום על החולות שמסביב, יללה זו שהפתיעה, זעזעה ועוררה את הדמיון הלוהט של הבן הנדח השב לאמו-מולדתו העלובה-גלמודה, — כל אלה השרו עלי את ההרגשה: עתה אני בארץ-ישראל! חשתי כאילו יש יחס וקשר ישר בין החזון הקשה של יחזקאל החזון על חורבן הארץ והעם ובין יללת-קינה מרה זו של החזון האימה שהיתה למציאות! הייתי כשיכור מעצמת כל הרשמים האלה ביומי הראשון בארץ-ישראל. אכן, כל זה כיפר על מחזה התוגה בצהרי היום במלון חיים-ברוך. עייף ויגע הגעתי עם דבשוני בדרך החולות העמוקים לדירתו המרוחקת, וחיש מהר נרדמתי על משכבי.

בבוקר השכמנו קום. בעצת אחד הפועלים הרתיקים, שנצטרף אלינו בדרכנו לרחובות, קנינו לנו באחת החנויות חולצות כחולות-כהות וכובעי קש רחבי-שולים וכך יצאנו, 16 איש, בתלבושת אחידה זו שמשכה את תשומת לבם של העוברים ושבים, וצעדנו ברגל למחוז הפצנר.

נהלל, תש"ה

הסבא שלי והסבתא

משה גאָרצ'יז (בעברית: גרקיס), או בפי העם בוולברום: משה נתניס. הוא היה סבא שלי, אבא של אמי. בעל קומה למעלה מבינונית, רחב כתפיים וגוף זקוף וישר, פנים מלאות ועינים אפורות המביעות פשטות, תמימות וישרות, בריאות גוף ונפש ואומץ רוח. לבושו הוולברומי המסורתי היה תמיד נקי ומסודר, אך ללא כל שמץ של הידור ומותרות. אדם בעל אמונה דתית חזקה ועמוקה מאד. השתייך למתפללי „בית המדרש הקטן“, לא חסיד, אך עליו, אפשר היה לאמור: צדיק באמונתו יחיה. אורח חייו הצטיין בפשטות וצניעות. ארוחותיו היו שתיים במשך היממה, ארוחת בוקר וארוחת ערב. מן השנים שהוא זכור לי מילדותי נדמה לי שהוא אז כבר לא עיבד בעצמו, בידי ממש, את שדותיו, אלא על-ידי שכירים, ובעיקר על-ידי דוד פורמן, אך הכל בפיקוחו וסידורו הנבון והיעיל. כבר הזכרתי את שקי התבואה

שמילאו את מהסן הסבא ולעתים גם את המסדרון הארוך של הבית המשותף למשפחתנו. היו באות עגלות של „גויים“ ומתיצבות לפני הכניסה לביתנו. לאחר משא-ומתן מסחרי ותקיעות כף קולניות בין הסבא לבין הקונים סיימו בהסכם נלהב והחלה הטענת העגלות. הסבא נראה לי אז כמי שמשון הגיבור: היה תופס בזריזות את השק המלא חיטה, שעורה או קיטניות, מגיף אותו בקלות יתירה ומעיף אותו לתוך העגלה במין פשוט קלה עד להפליא. הוא היה הזריז והאמיץ ביותר בין המטעינים! בשעת המשא-ומתן שלו עם הקונים הייתי שומע מפיו שמות של זני דגן, מספוא וקטניות בלתי ידועים לי, אך נתוודעתי אליהם לאחר עשרות שנים בשדות הגליל ולמק יזרעאל, והייתי בעיני כממשיך את מסורת הסבא שלי, היקר האלוהים ואדם.

הסבתא מלכה'לה, ממשפחת הקורנפלדים עובדי האדמה ואנשי החיל, הלכה שכם אחד עם הסבא באורח חיים זה. היא טיפלה בידיעה רבה ובמסירות יתירה בלולי העופות השונים שבחצר לסוגיהם ולזניהם. ובבית הצטיינה כאותה אשת חיל שאת תהילתה מזמר היהודי בלילות שבת עם בואו הביתה מבית התפילה. תנור האפייה טיפק לחם, חלות לשבת וכל מיני מאפה. ארוגות קיר היו מלאים ריבות ומרקחות מכל מיני פירות וגרגרי שדה, גן ויער. המרתף העמוק והקר שימש מחסן ומקרה מצויין בארוגות הקיר שלו לכל מיני דברי חלב, חלב חמוץ, גבינה והמאה ושמנת, מעבודתה ומעשי ידיה של הסבתא. הנקיון בבית, במסדרון, בחצר ובכל פינה היה בתכלית הקפדנות. תמכה יחד עם הסבא בעניים ביד רחבה. לבושה היה אף הוא, כמו של הסבא, בתכלית הפשטות והצנע, אך בטעם טוב ובצורה נאה. יום יום שפכה שיה בתפילתה לפני אבינו שבשמים, את המצוות שבין אדם למקום ובין אדם לחברו שמרה וקיימה באותה הזמרה.

בחורף הקר ביותר אסור היה להמט את חדר השינה של סבא וסבתא. הם היסנו את גופם והיקטו אותו נגד כל מזולות ופגעים עליידי ריחוק מכל פינוק ורכרוכיות. ובאמת נתברכו בבריאות מתמדת ואריכות ימים, ובמיוחד הסבא. בלילות הקיץ יש והיה הולך בשעה מאוחרת אל הנהר לרחוץ ולשחות והזור משם מרוענן וכולו שופע בריאות ורעננות. בלילות הקרים של הג הסוכות היה לן בסוכה במיטתו שהעביר מהבית בערב החם, ורק במקרה של גשמים ממששים נאלץ להזור וללון בבית, אך לא במקרה של ספור וקרה הקשים ביותר.

סבא היה מכובד על כל תושבי בוולברום, יהודים ונוצרים כאחד. בקהילה היהודית שימש כפרנס העיר, כנציג רשמי בפני השלטון הרוסי, ובביתו היה מצוי העתון הממשלתי המרכזי שהגיע מעיר הבירה פטרבורג. היו לו הרבה ידידים בין הנוצרים בוולברום והסביבה. בכל יום חמישי בשבוע, הוא יום היריד האיזורי בוולברום, היו באים אליו מאכרי הכפרים, רמי קומה וכבדי תנועה, לביקורים ידידותיים לשיחות רעים ולהתיעצות, או באו במיוחד לשתות בחום היום בקיץ ממי שתי הבארות שהיו בחצר הסבא, מים

טעימים, קרים ומשיבי נפש. מאחת הבארות היו מעלים את המים בדלי על-ידי חבל ארוך, ומהבאר השניה, שהיתה מוקפת מיבנה-יעץ ומקורה מלמעלה — שאבו את המים במשאבת-יד. הכפריים אהבו מאד לשתות ממי המשאבה, משתי סיבות חשובות: האחת — מים אלה המכוסים היו זכים וקרים ביותר, ושנית — גוה היה להחזיק את כובע הפרווה הרחב והעמוק תחת הצינור הבולט מן המשאבה, ולשתות בעונג רב מן הכובע הממולא...

המהפכן הראשון בעיירה

(לזכרו של אלעזר רוזנשטיין — בירמן ז"ל)

יוצב נא כאן ציון לאחת הסנוניות הראשונות של דור ההשכלה והמהפכה בוולברום, אלעזר, או כפי שהיה מכונה בפי כל: לוזר רוזנשטיין-בידרמן. בן למשפחה עניה. האב — חייט, יהודי חרד לקיים מצווה קלה כהמורה. הבן הזה, הבכור בבני המשפחה, בעל קומה בינונית, כפוף במקצת, פנים רציניים ושקוע בהרהוריו, אך מדי תיכנס אתו בשיחה משתפך על פניו חיוך נעים. הייתי רואהו בבית המדרש ממרחק מסויים, בגלל גילו הבכיר ממני, אך ממרדכי אחי שהיה ידו ובן גילו שמעתי תמיד את תהילתו כבחור מצטיין ושוקד על לימודיו, לימודי התלמוד, מהטובים שבתלמידי בית המדרש. בקבוצה הקטנה של ראשוני המשכילים הצעירים בוולברום — אברהם יצחק גליבטר, אברהם יוסל רוזנבלום ואחי מרדכי — היה לוזר הנועז והמקורי ביותר. הוא השקיע עצמו כולו, בחשאי ובסתר כמובן, בקריאה ועיון בספרי פילוסופיה ומדעי הטבע בעברית, יידיש ופולנית. היה מרבה בויוחסים מעמיקים ונוקבים בשאלות הדת והאמונה, והעני יותר ויותר להטיל ספק במקובל ומקודש בעם מדרד דור. הוא לא הסתפק כחבריו המשכילים בהרהורים ספקניים וביקורתיים ביחס לדרכי היהדות המסורתית, ועם זה להשלים באין ברירה עם המקובל. הוא הסיק מסקנות גועזות וקיצוניות-מופרזות ברוח המאטריאליזם הסוציאליסטי שהתפשט אז ברחבי רוסיה הגדולה ובפולין הרוסית. לאט לאט יצא לו שם רע בפי כל בני העיר שהתאכזבו ממנו קשות והצטערו מאד על הבן היקר שיצא לתרבות רעה. יותר ויותר הוקיר את רגליו מבית המדרש, אשר מפקחיו ותלמידיו הותיקים כבר אמרו להתרימו ולהוציאו מבית המדרש בחרפה וקלון ככופר ומסית ומרדה. הוא לא היכה ל"מיבצע" זה וניתק את עצמו כליל מבית המדרש. ובינתיים באה שנת 1905, היא שנת המהפכה הכל-רוסית הגדולה, שהדיה הגיעו עד לוולברום. לוזר עבר מרדכי הנועם של ההשכלה העברית אל דרך הסער והסופה של המהפכה הסוציאליסטית. הוא "בלע" את כתבי מרכס, אנגלס, פלכנוב ושאר גדולי הסוציאליזם המטריאליסטי, ובאותו זמן גם עיין

בספרות ועתונות שבמחתרת חלוצי המהפכה הראשונים ברוסיה מתנועת „חופש העם” והסוציאליסטים־רבולוציונרים. לזור התמסר כולו לפעילות החברתית בין צעירי הפועלים היהודים, שכירי החייטים, הסנדלרים, הנגרים ושאר בעלי מלאכה שהעבירו פועלים שכירים, וכן בין בנות דלת העם הצעירות שעברו כמשרתות ועוזרות בבתי האמידים והעשירים שבעיירה. (או נותק לזור מהעברית ומהרעיון הציוני, לא כל כך בכוונה מיוחדת, אלא מתוך התנאים שבהם פעל והאנשים שאתם בא במגע כה קרוב).

יום העבודה של הפועלים השכירים היה מתחיל בשעה מוקדמת בבוקר ומסתיים בשעת ערב מאוחרת, עברו במשכורת ועומה, בתנאי ניצול קשים. בעבודת נמלים מתמדת בצד לזור בהסברה פופולרית הוקם ארגון כללי של הפועלים היהודים בוולברום, שפעל רבות לשחרר את המנוצלים העלובים מתנאי הניצול הקשים בעבודתם. ולא קל היה הדבר, הרי המנוצלים נותני העבודה עצמם היו ברובם עניים ועלובים, שעמלו קשה מבוקר השכם ועד הערב המאוחר למען לחם לאכול ובגד ללבוש לבני משפחתם. ובכלל מזוהר היה הרבר שיקומו פועלים נחותי דרגה ויעיוז לדרוש מבעליהם ררישות גועזות כהגדלת המשכורת, קיצור יום העבודה ויחסי אנוש הגונים. לאחר מאבק קשה, שביתת הפועלים בהדרכתו של לזור ומשא ומתן ממושך, ולא מעט גם בהשפעת הלהץ הכללי של המהפכה שהתפשטה אז בכל ערי רוסיה ופולין — נכנעו והשלימו נותני העבודה לררישות הפועלים, שיצאו מאפלה לאור גדול, והרבו לשבח ולציין את הכושר ההסברתי והארגוני המצויין של לזור ומסירותו הרבה לענין. בטיילי יום אחר עם שקיעת החמה במורד רחוב פילץ אל מחוץ לעיר הופתעתי למראה כמה מצעירי הפועלים המטיילים אף הם שם — תופעה בלתי רגילה. אמרו לי הפועלים מתוך גת־רוח מרובה: עתה, לאחר השביתה, מספיקים לנו ליהנות משמש ואויר הבוקר לפני העבודה ולשאוף אויר צח בטיול ערב לאחריה, תחת אשר עד כה לא ראינו אור שמש ביום ולא נשמנו אויר חפשי בחוץ עד חשכת הליל, ללזור חלק רב בהישג גדול זה.

הזמן החפשי הזה ניצל עליידי לזור להנחלת ידיעות אלמנטריות בהש-

כלה לפועלים.

לזור היה במגע קרוב עם מחתרת מפלגת פ.פ.ס. (המפלגה הסוציאליסטית הפולנית) שהיתה חזקה ורבת פעלים באיזור מכרות הפחם בסביבות דומברובה, בנדין וסוסנוביצה. מהם, וגם מה „בונד”, היה מקבל להפצה בוולברום ספרות תעמולה סוציאליסטית בפולנית וידיש, שנרפסה על נייר דקיק ונוח לחסל או להטמין בשעת מאסר או התקפת הבולשת הצארית. אנשי פ.פ.ס. ביקשו מאד מלזור לעבור אצלם כתעמלן גורד באיזור המכרות במשכורת הוגנת, דבר שלזור היה זקוק לו מאד במצבו החמרי הקשה מאד מחמת מצב החירום והחרם שהונהג בבית מצד אביו הקנאי כלפי בן סורר ומורה זה שאיכזב אותם, את ההורים, קשות ומרות, ואשר בשלו בושו לראות

פני הבריות ברחוב ובבית התפילה. אך לפעול למען האידיאל בעד כסף — זה היה נגד כל אופיו ומהותו של לוזר, נגד נפשו המסורה בתום לרעיון שחרור האדם העובד והסובל. בכל מקום שנדרש הופיע ועזר ככל יכולתו ללא כל תגמול, וכן הקפיד לשתף פעולה עם המפלגות ולהתרחק מן המפלגתיות.

לפעמים היה משיג יום עבודה פה ושם, לעתים רחוקות גם אצל אביו, כנראה בהשתדלות אמו, ובזה היה מחיה את נפשו בצמצום רב. גם לבושו הלך ונתרדלל ופגיו העידו על גורל סבלו, אך גם על עזו רוחו וקשיות ערפו למול כל תוקפיו ומציקיו ותוך תנאי חייו הקשים לאינן שיעור. לא יכולתי להיפגש אתו תכופות בגלל זהירותי שלא לצער את הורי ולא לביישם בכל העיר. כשנפגשנו במקומות סתר לא סיפר על עצמו כלום ושוחחנו רק על ענייני התנועה המהפכנית אשר הייתי קרוב לה ומשתתף בה כיכולתי המצומצמת. באחת מפגישותינו, בפניה נידחת של העיירה, ביום חורף סגרירי וקור חזק, נדהמתי לראותו בלבוש קיץ ללא מעילו הארוך, המגושם אך החם, שהיה לובשו תמיד בימי קרה. קומתו הכפופה כל-שהוא תמיד היתה הפעם כפופה ומכווצת במיוחד. שאלתיו לפרש הדבר והוא ענה לי בקיצור, כאילו רדך אגב, שנפגש בפועל מסכן שלא הגיע ליכולת קניית מעיל חורף, והוא, לוזר, פשט את מעילו והלביש לאותו פועל. ומיד עבר לשיחה על נושא אחר לגמרי. לא ידעתי נפשי. לא נגעתי אף אני בנושא זה, אך הרבר השאיר בלבי רושם בל יימחה. מקרה דומה סופר לי על נעליים שסמסר למחוסר נעליים, והוא הכניס את רגליו למשהו עלוב הדומה בקושי לנעליים. כזה היה לוזר, "הכופר", המטריאליסטן, ה"מומר להכעיס", כפי שכינו אותו הקנאים. הוא להט כולו באש האמונה בקדושת חייו של המסכן, המנודה הנידח והסובל ונתן את נפשו על אמונה זו.

תנאי חייו במוזון, לבוש ודירה, שהיו למטה מהמינימום הדרוש לאדם, הטביעו בו את חותמם האיום. הוא חלה בריאותיו בצורה רצינית ומסוכנת, ללא תשומת לב מצד משפחתו, וללא יכולת מצד מעריציו הפועלים לעזרו. במאוהר התעניין במצבו המרכו האיזורי של פ.פ.ס. והשתדלו בדבר העברתו לסנטוריום מתאים בפולניה ואחר-כך למקום ריפוי והבראה בהוץ-לארץ. אך עזר הם עושים כה וכה צערה השחפת שבגופו במהירות לקראת הסוף המר, והוא גווע ומת תוך יסורים איומים, כשליד מיטתו אחיו הצעיר האוב נפשו, ואחותו.

אויביו מחוגי הקנאים הדתיים ראו במותו זה עונש מן השמים על שהריח את הצעירים מן האמונה באבינו שבשמים והוציאם לכפירה. הרב רבי משה וינברג גור שלא יובא לקבורה בבית העלמין פנימה אלא מהוץ לגדר ליד בית הקברות. החברא קרישא סרבה לטפל בו. אז קמו צעירי הפועלים שלוזר היה להם לאב ואם, השביתו את עבודתם והתאספו ליד חדרו הרל והעלוב שבעליית אחד הבתים, ובאו לעזרתם שלשה בני אדם

מבוגרים מהשיכבה הירודה והנחותה ביותר, והתנדבו למלא את מקום החברה קדישא בכל מה שיש לעשות מסביב לנפטר להכינו לקבורה. הם צעדו בראש התלוכות האבל כנושאי המיטה הראשונים, ואחריהם קהל לא רב של פועלים. מחוץ לבית הקברות, אך קרוב לגדר, חפרו ללוזר קבר, כשתלמידי-הבריו עומדים מסביבו אבלים ושבורים ורצוצים עד עומק הנפש. לא העיז אף אחד מאויביו לבוא ולהפריע ולקיים את גזירת הרב. אזהרה במרצה לרב על התנהגותו המחפירה בענין זה ותביעה למקום כבוד לקבורת לוזר בבית העלמין הגיעו ממרכז פועלי ציון ס.ד. בבגדיו, אך זה הגיע לאחר מעשה. היה זה קץ טראגי מכאיב ומוזעזע לחיים צעירים עשירי לבטים, היפרי-שים והיטוטים. בחיפושים הרציניים מאד, בבקשת האמת מתוך תום ומסירות נפש, תוך תעיות וטעויות קיצוניות — היה לוזר סמל הגשמה בפועל של האהבה, לזולת, של חוסר כל אנוכיות ואהבת עצמו — עד לקצה הגבול; של אמונה תמימה ומסירות נפש למען הסובל, המנוצל, המקופה והמושפל. הוא הרים מעפר את הארם המושפל בוויז החמריים, והוא הפיח בו רוח חיים חדשה, השיב לו את צלם האלהים ואת כבוד האדם שאבדו לו בעינו ומרודו. תהי גא הסליחה לטעויותיו ותעיותיו, ויהי זכרו ברוך על מעשיו הטובים והמבורכים.

המנגינה, האדם ומלאך המוות

(לזכרו הברוך של דודי משה'ל ז"ל)

עם רדת צללי הליל על פני הארץ, פתאום ניערה בי מנגינה עתיקה, חסידית. דודי משה'ל, מחסידי רדומסק, כנזח עליו הרוח — היה משתפך במנגינה זו והזור עליה שוב ושוב ללא יכולת להפסיק ולסיים. מתחילה היא כמו ממעמקים, עולה יותר ויותר במאמץ נפשי כביר, מתפשטת כמו על מרחבים אינסופיים, והנפש כה עורגת למשהו נעלה, נעלם, בלתי מבוטא ובלתי מוחש, אך מורגש מאד בכל הישות והמחוז. מפרפרת היא בחלל האויר, מגששת וממששת ומהפשת מוצא — פתח-אחיהו באותו נעלם ומבוקע, נכסף וחשוק, אך באינ-אונים תרפינה הידיים-הכנפיים, ואט אט יורדת המנגינה ונחלשת, ותוך כניעה והשלמה עם קוצר המשיג היא מתנמכת עד שנדמה כליל...

ושוב מתחיל הכל מחדש, והנסיון נעשה ביתר מאמץ, ובסופו של דבר מסתיים כמו בראשונה...

כך קלטתי אני, בעודי נער צעיר, אותה מנגינה, וכך אחוש אותה כיום ביתר תוקף. הערב כבשה אותי כולי כשעה אחת בשכבי לנוח בחשכת ההדר. הפסקתי בבתי-אחת כשראיתי פתאום את דודי משה'ל זה והנהו מובל

מעורטל, רצון ומדוכדך על-ידי רב־טבחים נאצי אל תא הגאזים באושיץ!... אל אלהים! רצח איש הדמים העיוור את הכינור הרגיש ואת מנגנו גם יחד!...

והמנגינה המיומנה מרחפת מעל לרוצח ולנרצח (שניהם בנים לאבינו שבשמים) ואין מנוח לה באגדרלמוסית היים זו, תודה ובוהו, וחושך על פני תהום...

הרצליה ו' תמוז תש"ה, בערב.

ב ברית עם הארץ

א

יצאנו מיפו וכיסנו ריק, שמש תמוז ליהטה בנו כהוגן, ועיפים ויגעים באנו לראשון־לציון. בדרכנו ראינו מה מעט חלקנו בארץ ומה רב המרחק בין נקודה עברית לחברתה.

בראשון־לציון נחנו, אכלנו, ומיד יצאנו לתהות על מצב העבודה. אמרו לנו: שמחוץ לפועלי היקב אין במושבה זו פועל יהודי, לא בגן ולא בכרם. שוטטנו ברחובות המושבה ונשארנו ללון שם. החלטנו להשכים קום ולהמשיך דרכנו לרחובות. השכמתי ראשון ויצאתי החוצה. האויר היה קריר, ענוג, מחיה נפשות — אויר ארץ־ישראל. והנה הופרעה דממת הרחוב על-ידי קהל־אנשים רב שהגיע אי־מוזה והלך הלוך והתקרב. ראיתי: המון ערביים וערביות וילדיהם אתם, ברגל ובחמורים; והם פונים מרחוב זה ועוברים ויוצאים את המושבה ונעלמים. גרע נחרדתי: אולי טעות מרה היא! אולי תעינו לישוב נכרי, ועלינו למהר ולהסתלק מכאן. לבסוף הופיע יהודי רכוב על חמורו. מיהרתי אליו ושאלתי אם יש כאן עבודה לי ולעוד כמה בחורים. „אין עבודה בשבילכם” — ענה קצרות, בהראותו על קהל הערביים ההולכים לפניו, ובסיימו דבריו נחפו להדביק את פועליו. כאשר שבתי לחדר וסיפרתי את הרבר לחברים. אמר אחד אלי: „למה נואלת לנסות עוד? עלינו להזדרז ולהגיע לרחובות כאשר הורונו ביופ". אכלנו משהו ויצאנו לדרך. לפני צאתנו סקרנו את המושבה: בתים יפים, מהם גם בני קומתיים, שלא התאימו כלל למושגי על הכפר. ראינו את בנין בית־הכנסת הגדול ולא ידעתי מהי עמידתו כאן. המזדהה הוא עם ההתנכרות לעובד העברי, או מרגיש גם הוא עצמו כאן זר?

ביציאתנו מהמושבה נתגלה לעינינו הנוף היפה, כולו כרמי גפן ושקדים, והמקום היה בעינינו כאם חורגת נאה ומקסימה, אך דוחה ומרחיקה. עברנו על-פני שדות רחבי־ידיים העומדים בחרבונם והשמש מלהטת אותם ואותנו והנפש צמאה למים, למעט ירק. הכפרים הערביים שליר דרך־המלך, שהיתה דרך של חול עמוק — נראו לנו זרים ומוזרים ולא ניסנו להיכנס לתוכם.

בהתקרבונו לנס־ציונה, הוריקה לקראתנו בקרבת אחד הפרדסים חלקה מבוסה ירק רענן וצפוף. שמחנו למראה הזה, אך הותיק שבינינו צינן את התלהבותנו בהסבירו לנו, כי "דשא" זה היא היבלית... (בימים הבאים נתקשר ביני לביינה מגע קרוב מאד, שנמשך חדשים ושנים). פרדסים וגנים מסביב לנס־ציונה דיככו מעט את להט הקיץ שבשדות, אך לא התעכבנו שם והמשכנו דרכנו ישר לרתובות. הגענו למושבה עם ערוב היום. בצד שדרת עצי־תות עבותים רבצנו עיפיים מעמל הדרך, ומורה־הדרך שלנו הלך להודיע לעסקן־הפועלים על בואנו. היו דמדומי ערב. ממולנו ומסביבנו, בין גינות ועצי גוי, הבהיקו בתים קטנים, לבנים, ושלוה ונועם כפרי שפעו בהם. בית אחד נבדל מן האחרים בהיותו בן קומתיים, ואנשים עלו וירדו במדרגות המובילות לקומה השניה; שם היה משרד ועד־המושבה, ובקומה התחתונה בית־המרקחת והמראא. הנה יצא מהבית צעיר בהיר־שער ורם־קומה, ורובתו על שכמו — ודאי שומר... רצייתי לשאול אוחו מה ומי הוא, אך לא העזתי, וגם עיפף הייתי. אחר־כך נודע לי כי זהו יוסף רבינוביץ, אחד מעשרות הצעירים, אשר שמרו אותה, שנה בכרמי רהובות.

אכרים ופועלים עברים שחזרו מן העבודה הסתבלו בנו. מישוה גם ניגש אלינו ונכנס בשיחה אתנו. בינתיים ירד הערב. אמהות הכניסו ילדיהן הביתה. שומעים אנו קול ילד בוכה ומתייפח ואמו מרגיעתו בדברים. הקשב ושמע: בכי הילד ושידולי האם — הבל בעברית. ילד בוכה בעברית... עוד אנו משתאים לפלא זה והנה חזר שליחנו ובפיו הודיע: הוא מחלק את כולנו למקומות־לינה שונים ומחד בבוקר אנו יוצאים לעבודת קטיפה השקרים. שמחה וששון, התעודדנו, קמנו והלכנו אחרי מלווינו.

הולך אני בחשיכה בעקבות מלווי, ואני חש, כי תחת להתקרב לאיזה בית — אנו צועדים בין גנים וכרמים אל מחוץ למושבה ומתרחקים מן הישוב. "אנה אנו הולכים?" — שאלתי בתמהון. אל תדאג — ענה מלוי בצחוק נעים, — יהיה טוב".

סוף־סוף הגענו. בלב הכרם נתבלטה סוכת־נוטרים וסולם נשען עליה. טיפסנו ועלינו. שכבתי על המחצלת הפרושה על הרצפה והתכסיתי במעילי הקצר שהוצאתיו מצודרי הדל, ובעוד משהו שנתן לי מאכסני, וחיש מהר נדרמתי תרדמה עזה. באמצע הלילה חשתי בשנתי משהו צונן שפתי. התעוררתי למחצה, והנה מארחי השומר נותן אשכול ענבים קדים לתוך פני ישבתי ואכלתי מלא התפעלות: מה נפלאים ענבים קדים אלה, מה נפלא מעשהו של שמעון גרייזנדר, שבסוכתו מצאתי מעון לילה זה ועוד כמה וכמה לילות. אך זוהי דרך יפה לקבלת פני עולה חדש בלילו הראשון במושבה עברית! הירח האיר את שטח הכרמים באור־יקרות. והיה כה טוב ללב. שמעון זירזני לשכב ולישון: "מחר לפניך יום־עבודה ארוך וחם". בבוקר השכם אכלתי לחם וענבים ומיהרתי אל המושבה. עלי־יד בית־הפקידות "מנוחה ונחלה" נפגשנו כולנו. מכרים ושאינם מכרים, קהל רב של פועלים עברים,

דובם חרשים, מלבד המון פועלים ערביים. כעבור זמן נודע לנו, כי עסקן הפועלים מטעם „הפועל הצעיר“, יוסף קליבנר, הוא שטרח בסידור העבודה למעננו ובסידורים בספיים מסוימים לצרכינו עד שנקבל שכר-עבודה.

יצאנו לעבודת קטיף השקדים בכרמי „מנוחה ונחלה“, כשהמשיגח דפופרט צועד בראש. עברנו במרץ רב, אך בגבור החום נזלשה ההתלהבות והצמא הציק לנו מאד. מזמן לזמן היו מביאים על גבי חמור כד-חרס גדול או פחים מלאים מים קרים, אשר קשה היה להינתק מעליהם. בצהריים נחנו כשעה בערך. ארוחתי, בתור צמחוני, היתה לחם ותמרים, ומים לקינוח סעודה. אך השמחה היתה רבה. פועל עברי בארץ-ישראל! מה יקר היה תואר זה בעיני! יום-העבודה היה ארוך למדי, עד שקיעת השמש. ובהישמע צליל הפעמון הקורא להפסקה, רשם המשגיח את שמותינו ובשורות רחבות צעדנו בשירה וזמרה למושבה, אל המקלחת הציבורית שליך הבאר. בערב נתמלאה המושבה קול שירה, גם המיואשים מבין הפועלים הותיקים, גם „אבי-היאוש“ עצמו, ברנר, שהיה אז בדחובות, כולם התעודרו: אולי אפשר לשוב ולקוות? אולי יגרוף זרם רענן זה של הצעירים האלה את אבני-הנגף שגרמו ל„תקופת-היאוש“? (בין השומרים והפועלים במושבה זו היו אז דוד שמעוניוביק, א. ד. גורדון, מ. חריזמן, יוסף וייץ, צבי סוכובולסקי ורבים אחרים מאמני תנועת-העבודה).

יום דרך יום, עד שהגיע יום-התשלום ומהמשכורת היומית של שני בישליקים (7 גרושים תורכיים) נצטבד „הון“ של כך וכך „מג'דיות“, ולאחר ששילמתי לחנות-המכולת ולמסעדה בה אכלתי ארוחה חמה בערב ובשבת, נשאר בידי סכום פועט במזומנים (ערפו כיום כמה עשרות גרושים), ודבר זה עודד אותי מאד והוסיף לי אומץ בחיי הקשים — קשה מאד היה יום-העבודה הארוך בחום הלוטה, ובאה ה„חררה“. ואחר-כך, כשעברתי מקטיף-השקדים ובציר-ענבים לעבודת המעדר, התנפחו הידים ונתכסו אבעבועות-מים והכאב היה רב. אך בעקשנות המשכתי בעבודתי יום-יום ודחיתי כל הרתוד של ספק ויאוש. אחר-כך באה הקדחת והחלישתני מאד, ובאו ימים של חוסר-עבודה. ואותו זמן המטירו עלי הורי מכתבי שידולים והפצרות שאשוב הביתה. ואולם לכל המבשולים והפיתויים, בידי שמים ובידי אדם, היתה לי תשובה אחת: שרפתי כל הגשרים מאחרי! כיהודי וכאדם יש לי אך דרך זו של עבודה בכפר, בחקלאות בארץ-ישראל — קיבלתי עלי ואקיימנה כל עוד נשמתי בי! זו היתה תשובתי גם למיואשים מבין הותיקים, וביחוד למסיתים מביניהם, שלא ידעתי להבחין אם מדברים הם את דבריהם הרעים על הארץ ועל חיי ההגשמה מתוך שנאה והתנברות ושמחה לאיד, או מתוך צער שביאוש. זכורני את דברי הפועל הותיק מאד, יערי-פולסקין ז"ל, שפגשתיו בדחובות באחד מימי סוף הקיץ, ימי חוסר-עבודה במושבה, והוא שאלני: „עד מתי? עד מתי תמשיך כך בתנאים אלה בארץ זו? שמע לעצת פועל ותיק, הנח את כל זה, כי אין תקוה“. רעיתי לו: „אין אני זקוק לעצה בענין זה. באן מקומי בכל התנאים!“

והלכתי בדרכי והוספתי לשוטט בכל עמד ופינה כדי למצוא יום־עבודה. קהל־הפועלים הרב של ימי הקטיף והכציד ככד לא היה במושבה. נתפרדו לכל עבד בתום עונת־העבודה כשלהי הקיץ. דק בודדים נשארו, קשי־עורף, אשר לא הפצו ולא יכלו להיפרד מפינת־החד זו על בתיה הקטנים והלבנים, ולא גבעותיה ועמקיה, כדמיה וגניה, שהיתה לנו למקום מולדתנו החדשה. ולא תיארונו לעצמנו כי יום יבוא ואנו נעזוב מקום זה אשר נתחבב עלינו כל־כך. מלבד היופי הטבעי והצורה החיצונית הנאה של החובות, הן היה זה המקום בו מצאנו סבד פנים, עבודה, שפה עברית היה בפי הילדים והנוער וחלק לא קטן של המבוגרים, ובה פגשנו אודות־חיים פשוט, יחסי־אדם נעימים, וקשרים הדדיים טובים בין הפועלים והנוער, שהשתתף אז עם הפועלים באדגון לשכת־עבודה במושבה. כמה שונה היה זה ממצבו של הפועל כדאשון־לציון. בנס־ציונה, ובפתח־הקנה, גם בדחובות דאינו לא מעט התנכרות וקשיחות־לב, אך זה לא היה שקול כנגד הצדדים הטובים שבמושבה זו. במשך הזמן נכנסתי יותר ויותר לחברת־הפועלים. בעיקר חבדי „הפועל הצעיר“ והקדוברים להם, ונצטרפתי למפלגה זו. שוער בחוף־לאדיץ משכתי אליה. זכרונות טובים של חיים מלאי ענין בתוך חברה זו קשורים בתקופת עבודתי בדחובות. התמסרות מלאה לדעיין־העבודה של „הפועל הצעיר“ והגשמתו בחיי יום־יום, עקשנות בדירוד עבדי, חיי־צבור עדים, והסתערות על היאוש ועל הקפאון והאדישות. ספרית־המושבה, שהיתה עזובה וסגורה, נפתחה מחדש, ואני וחברי הטוב ד. כרישי הקדשנו את שעותינו הפנויות לאחד יום־העבודה הארוך לסידור הספרים וחלוקתם לרודשיהם. מטבת־הפועלים, שנסגד לפני זמן רב, דרשנו בכל תוקף, אנו החדשים, לפתחו מחדש, עד שלמרות דבדי־היאוש של כמה מהותיקים ולמרות כל הכשלונות שקדמו, הוחלט לנסותו שוב. המטבה נפתח והדבר נגמד גם הפעם בכשלון כבוא עונת חוסר־העבודה הקשה, שגדמה לפיזורם של הפועלים בכל קצוי הארץ.

דושה קשה נודשמתו מכמה דברים עיקריים: גם בדחובות היו לא מעט אכזרים, שפועל עברי הוא להם בכל יראה ובל ימצא; מוזד מאד היה לפגוש יחס של ביטול ואדישות כלפי הציונות, הקדן הקיימה וכו' מצד כמה וכמה מאנשי דחובות (אולי היתה האשמה באפס־המעשה של ההסתדרות הציונית, בצפייה הפאטאלית לנסים, לצ'אדטד וכדומה); וצד וכואב היה לשמוע דבדי ביטול של חבדי „פועלי־ציון“ כלפי השפה העברית.

באותם ימי חוסר־העבודה נאחזנו, אנו הגשאים בדחובות, בכל עבודה שהיא, ובלבד שנחזיק מעמד עד שתתחיל עונת־העבודה לקדאת החודף. היו לנו ימי־נסיון קשים מאד מכל הבחינות. באחד הימים עבדו אחדים מאתנו לנס־ציונה, לעבוד בפתיחת עוגיות־השקאה בפדס, שבעליו נמנעו תמיד מהעסיק פועל יהודי. הוא הסכים לנסותנו, וכך עשה: העמיד אותנו, הטידונים בהחלט בעבודה זו, בין הפועלים הערביים הותיקים והמנוסים ביותר, וללא כל הסכדה והודאה היה עלינו לעבוד ולהתקדם כמותם. יומיים עבדנו כך, שני

ימים של סבל גופני. אך איום לאיך־עודך יותר היה הסבל הנפשי. לעתים היה נותן־העבודה ניגש אלינו ושואל בלגלוג מדוע אנו מפגרים ואם יש בדעתנו להמשיך. החוקים שכנו המשיכו עוד זמן־מה בהתחדות זו בתנאים בלתי־אנושיים כל־כך. ובסופו של דבר עזבנו את העבודה וחזרנו לדהובות. אין אני יכול להעלות זכר התעללות זו בלי דגשי־וועה עמוקים. מקדים כאלה חודו ונשנו בשנות עבודתי כמושכות. אך הפעם עדיין לא הייתי מנוסה בעבודה זו וביסודים ממין זה, על כן כה נוקב היה הכאב.

בחיפושינו אחר עבודה כלשהי בדחובות נודע לנו, שעומדים לבנות שם מטעם המשדד האדצישראל בתי־המד כשביל משפחות התימנים שעלו אותה זמן ארצה ונכנסו לעבודה בדחובות. פנינו. אני ובן־ישי, בשם קבוצת־פועלים בת המישה־עשר איש, אל מד זכס. מחשובי המושבה, שעסק בעניני התימנים, וביקשנו למסוד לנו את הכנת הלבנים לבנינים אלה בקבלנות. העבודה נמסרה לנו לאחר מו"מ ממושך בתנאים לא נוחים ביותר, אך שמחנו לה מאד. אמנם מעולם לא עסקנו במלאכה מעין זו, אך האמנו כי יכול נוכל לה. אספנו מעט ידיעות מאנשי־מעשה כמושבה וניגשנו לעבודה. הפרנו בוד גדול בשטה של אדמת־המר, עד בבנו את האדמה החפודה כתבן ומים, הפשלנו מכנסינו. חלצנו נעלינו, וכך התחלנו ללוש את החמד כפי ההוראות. את מקום חוסד־הידיעה מילאו הרצון העז וההתלהבות הגדולה, אך לא כל התמישה־עשר היו חדורים רוח זו. רבים ניגשו לעבודה מחוך אי־רצון ואי־אמון. אחד שם עצמו להפתעתנו משגיה ומפקח על העבודה, יצא מן הכוד ועמד לנהלנו בהוראותיו. אחדים התוכחו ודכו ביניהם על אופן העבודה ועל הדווחים הנשקפים לנו. ואני ובן־ישי עבדנו במדק, כשפינו מלא שירה ודגלינו רוקדות־לשות בלי הרף. אחדים השתלקו. אחדים נאנחו על עבודת־פדך זו, וכך עבר היום. למחרת, לאחד שעשינו את חשבון שכד הלבנים שהספקנו להכין ביום הראשון, ויצא סכום של שלוש עשיריות תודכיות (לא יותר ממילים אחדים), באו דק מעטים לעבודה. ביום השני נעדרו „המפקח“ ורוב המתוכחים והעייפים מאתמול. אותו יום שדנו לפי נצימת „יהי־ליל־לי“: „לא נשמע מהודו ועד כוש לעבוד בלבנים בחצי־גרשו“. מיום ליום נתמעטו העובדים, עד שלבסוף נשאדנו דק שנים, בן־ישי ואני, ופריון־עבודתנו עלה יותר ויותר ואתו עלו גם האיכות והטיב. הגענו לתשעה גדושים תודכיים ליום לאיש, וזה נחשב אז לשכד הוגן למדי. סיימנו את עבודת הקבלנות בכי־טוב מכל הבחינות, ושוב נוכחנו לדעת, כי בויכוח הממושך שהתנהל באותן השנים על החומד האנושי הרצוי והמתאים לאדך, צדקו אנשי „הפועל־הצעיד“ שטענו, כי מה שיכולים לעשות אנשי־רוח בעלי־נפש המסודים בכל לבם לאידיאל הציוני, לא יוכל לעשות „הפועל הטבעי“, — כהגדרת אנשי „פועל־ציון“, — שדק הגורם החמדי הוא המניע לעבודתו. בחורים בדיאים וחסונים, שבאו אדצה בהימלטם מן הגיוס לצבא בימי מלחמת דוסיה—יפאן ב־1904, מאימת הפרעות, ממצוקה חמדית, עזבו את הארץ מלאי דוגו ולולול כלפי תנאי החיים והעבודה כאן, נושאים נפשם

„לעשות חיים“ באמריקה או באוסטרליה, ולעומתם עמדו בניסיון הקשה ביותר בחורים שלא הורגלו לעבודה פיסית ולא הצטיינו בכושר גופני, ורק בקשיות ערפם ובמסירות-גפשמם גברו על המכשולים והתמידו והגיעו עד הלום. עם גמר הביציד עברתי מסוכת דירתי שבכרם לדירה זמנית במושבה ומשם, יחד עם חברי בני-ישי, למרתף של מד מקוב, אשר שימש גם מקלט ומעון לפועלים נודדים עובדי-דרך, חסרי-עבודה וחסרי-דירה. ושוב התחילה עונת-העבודה. קרבו ימי-הגשמים וערב אחד, עם הגשם הראשון, יצאנו ממרתפנו ורקדנו ושרנו זמן רב בחוף, בגשם האטי שירר עלינו בלי הרף — גשם ראשון לנו בארץ-ישראל!

ב

סוף-סוף נתגלגלו הרברים כך שנדרשתי לעבוד עם עוד פועלים לבית-עדיף, היא בני-שמן, שהתחילה אז להיבנות. עם השביתה שפרצה כעבור כמה זמן נגד הנהלת החזה — שביתה בלתי-צודקת כפי שאני מבין זאת היום — עזבנו את בני-שמן, כחמישה-עשר איש, ועברנו לפתח-תקוה, ודוקא בפתח-תקוה זו, אשר שם רע היה לה בציבור הפועלים כל הימים, ידעתי ימים נוחים ומסודרים ביותר במשך השנתיים שעבדתי שם. בין מחפשי-העבודה לא הייתי שם מעולם. באו לפני בהצעות-עבודה יותר מכפי שיכולתי לקבל. לעומת-זאת הייתי בא ברברים עם נותני-עבודה בחיפוש אחר עבודה לפועלים חדשים או למחוריי-עבודה. בהיותי חבר ועד הפועלים בפתח-תקוה באתי במגע קרוב עם רבים בענין זה, ולא תמיד היו הפגישות משמחות ביותר. בפתח-תקוה זכיתי להכיר מקרוב ולעבוד זמן רב עם א. ד. גורדון ז"ל. עבדתי אתו בעיקר בהוצאת יבלית, שהוא הצטיין בה ועשת אותה בדיוקנות וקפדנות יוצאת מהכלל. אתנו יחד עבדה זמן מסוים מניה זויף, מהפועלות הותיקות והמצוינות ביותר בזמן ההוא. היינו חברים לאותו חברי-פועלים מצומצם, אשר קיבל על עצמו להתמיד דוקא בעבודת-מעדר שרבו אז הפגמים לה עורף ומחפשים אחר עבודות קלות במזמרה וכדומה. כמה פעמים נודמן לי להיות נוכח בשיחתו של א. ד. גורדון עם צעירים מקרוב באו, כשהוא מעורר בהם את הרצון, ההכרה והאהבה למעדר, כמה נתעודו צעירים אלה מדבריו, ואני, מאושר הייתי לעבוד בחברתו. אותם הימים היו לי ימי התעוררות המחשבה. בקורת פנימית והתחדשות.

רבי-סבל היה א. ד. גורדון בתקופה זו. הוא ידע את ידה הקשה של האבטלה, — בעיקר בשל גילו, אך במקצת גם מפני שכמה מנותני-העבודה רגזו עליו בגלל דבריה-בקורת הגלויים שלו על החיים בארץ-ישראל מעמלם של אחרים. הוא לא פסק מהשמיע רבריו אלה גם בדעתו שהוא מסכן בזה את מקור מחייתו. דחה הצעות-עבודה רבות שהבאתי לפניו, בפתח-תקוה ובעיקר בעין-גנים, מחשש שמא אין עבודה זו הכרחית אלא היא נעשית כדי לתמוך בו. וזה היה בזמן שישב בצריפו הדל מחוסרי-לחם ממש.

אותו זמן נסעתי מטעם "הפועל הצעיר" יחד עם מאיר רוטברג לכמה מושבות להכנת הועידה הראשונה של פועלי-יהודה החקלאיים. הועידה נתקיימה בעין-גנים בחג-השבועות תרע"א במעמד קהל רב של צירים ואורחים ובאווירה נרגשת מאד. ונשארו בי רשמים חזקים מדבריו הנמדצים והעמוקים של גורדון, ששמעתינו אז בפעם הראשונה מרבר בפני קהל. "אילו היו לנו שלוש מאות צעירים, — אמר בין השאר — אבל צעירים באמת במלוא מובן המלה הזאת, כי אז היינו עושים גדולות בארץ!" דבריו התאימו מאד למצבנו אז ואל "היאוש" שעשה שמות בשורות הצעירים.

כשעלתה על הפרק הצעת בנין בית-פועלים בפתח-תקוה מכספי הקק"ל, במטרה לסייע להשתרשות הפועל העברי במקום, היה גורדון מראשוני המתנגדים. נימוקי התנגדותו היו שנים: אין להוציא לבנין בית כסף שנוער לקניית קרקע, ויש בזה אבק של תמיכה של "קצבה" ו"חלוקה". דבריו ודבריו ב. כצנלסון ושאר המתנגדים עוררו סערת-ויכוחים בקרב הפועלים, אך הציבור בכללו תמך בהצעה. כמה מהמתנגדים הקנאים החרימו את הביח גם לאחר שהוקם, אך גורדון אמר, למרות התנגדותו למפרע: "במקום שם הפועלים — שם גם מקומי".

באותה שנה ביקר אחר-העם בארץ (תרע"ב) ובא גם לפתח-תקוה ולעין-גנים. לפניו היה מר עליו בגלל מאמרו "סך הכל", שבו הכריז על חוסר כל תקות לתהוות ציבור פועלים עברים במושבה, והשלים עם העובדה, שהאכר העברי יהיה מעין "בועז" המפקח על עבודת לא-יהודים בשדותיו ואחוזותיו. הויכוחים אתו בענין זה היו ללא תוחלת. אז הזמין גורדון כעשרה חברים לשיחה בדירתו על נושא זה. וכואב ומלא-צער הציע לכתוב לאחר-העם מכתב מפורט בחתימת כולנו, שבו נסביר את עמדתנו. הצעתו נתקבלה והוטל עליו לכתוב את המכתב. כעבור ימים מעטים שוב הזמין אותנו לביתו וקרא לפנינו את אשר כתב. היתה זו הסברה מרוכזת ותמציתית על אמונתנו והכרתנו העמוקה, שעיקרה היה: התנאי ההכרחי להתגשמות הציונות — התרבות והתבצרות של הפועל העברי בכל ענפי העבודה.

חמתנו, כל העשרה, על המכתב וגורדון הזדרז להמציאו לאחר-העם לפני צאתו את הארץ. התשובה, שבאה כעבור זמן-מה, כינסה אותנו שוב לדירתו של א. ד. גורדון. קדרות כיסתה אתפניו ופני כולנו לשמע דברי המכתב. הוא לא פסק מהתהלך בחדר, הלוך וחוזר בלי הרף, וכולו צער, כאב ויגון. בלא אומר ודברים נפרדנו והלכנו לבתינו.

בשנים ההן התנהל ויכוח חריף נגר פועלי-ציון, שייסדו בחו"ל את קפא"י והציעו לפועלי ארץ-ישראל להכיר בה ולהתקשר אתה ולהתחיל בפעולות בארץ. גורדון היה בראש המתנגדים לקפא"י. אליו נצטרפו חברי "הפועל הצעיר" ובלתי-מפלגתיים, שראו בקופה ענין של אוסף כספים למעננו וצל של תמיכה. הענין נדחה מפעם לפעם ע"י רוב הציבור ושב ועלה על שולחן הועידה השניה של פועלי-יהודה החקלאיים שנתקיימה בפתח-תקוה בשנת

תרע"ב. לוועידה זו קדמה ונעמולה רבה מצד "פועלי-ציון" ונעשו המאמצים להבטיח בה דוב לטובת קפא"י. הוברד, כי ל"הפועל הצעיר" היה דוב של קול אחד. ואז קרה דבר מיוחד במינו. א. ד. גורדון, שהיה אחד הצירים של "הפועל הצעיר", נעלם ואיי-אפשר היה למצאו, כשהגיעה שעת ההצבעה בענין קפא"י. כאשר נפגשנו למחרת במקום-עבודתנו, הסביר לי, שהסתלק משום שלא רצה כי שאלה כה בווערת תוכדע בכוחו של הקול האחד (ובאמת גרם הדבר לכך שנתקבלה בוועידה החלטת-פסדה). גורדון הוסיף והסביר, כי דרך "הפועל הצעיר" צריכה להיות בהכרה פנימית עמוקה ועמידה ללא ויתור על האמת שבלב, אך לא בנצחנות מפלגתית.

ג

המעבר מפתח-תקוה לחדרה בשנת תרע"ב גרם לשינוי קיצוני בכל: הנהגת הזויים השקטים בפתח-תקוה, המתנהלים לאטם, בתנאים מסורדים פחות או יותר ובמצבי-בריאות טוב — באו חיי חדרה ואחר-כך גן-שמואל, הקשים מכל הבחינות. גם שם לא חסרה לי עבודה תמיד, אך רב היה הסבל בפניה נידחת ומתנחת זו, וביהוד הניקיו שם שאלות הבריאות והבטחון. הלכנו לקראת אויב כה נורא כמו הקדחת בחדרה ללא כל אמצעי-הגנה כמעט. האדם היה הפקר. אמנם הינין בלענו כהלכה יום-יום, וכל הגוף וביחוד הלב חשו היטב את הפעולה המהרסת של ריעל זה. אך הקדחת — בשלה, הולכים היינו יום-יום לעבודה בפרסי "עטה", מרחק שעה הליכה ברגל בחיל העמיק. סביבנו הביצות והתושים פעילים. לאחר עבודת-יום קשה חוזרים הביתה ברגל באותה דרך מיגעת, שבורים ורצוצים, ובהגיענו למושבה כבר ירד הלילה. כך עוברים וימים, והנה בוקר אחד — אי-אפשר לקום. צמרמורת, הזם וכל הסימנים האחרים של קדחת. יום, יומיים ולפעמים גם שבוע. אתה מדולדל, היור והסר-נוה, כעבור כמה ימים מתאמצים לקום, מתאזרים עוז — ושוב לטיול הארוך למקום-העבודה. יום-יום, בשובי מהעבודה, בוחן אני בעיני מרחוק את תריסי ביתי. אם מוגפים הם — אדע שעקרת-הבית קודחת. וסימן זה מתגלה לעינים לעתים לא רחוקות בשובי מהעבודה. קרה שחלינו שנינו, אני וטובה בבת-לעתים וימים רבים שכבנו על ערש-דוי. לעתים נכנס מישהו מבית-הפועלים והקרוב או ממכרניו האחרים, מביא משהו לאכול, מגיש בוס תה, אך בדרך כלל היינו משרתים את עצמנו. בהתאמצות היינו יורדים מהמטה להרתיה תה, שוכ-בים שוב, מנסים לשוחח, לקרוא, אם אפשר. ללא ריטון, ללא התאוננות, מתוך השלמה וקבלת עול היסורים. כך היה הדבר כשגרנו בתוך המושבה, ורע מזה היה כשעברנו לגור בבית המוטוד בגן-שמואל, ליד מקור הקדחת ממש, עם ילד קטן ורך — הדבר היה שנה לאחר שילדתנו הפעוטה, שבאה לאידי העולם בחדרה, נצטרפה אל קרבנות הקדחת שם, ומצאה מנוח-עולמים בבית-הקברות של המושבה.

בבית-הפועלים, לעת ארוחת הערב, היתה צנצנת החינין עוברת מיד ליד

וכל איש היה בולע שנים, שלושה כדורים. מדגלית ופיוס, מותיקי הפועלים או, היו בולעים עשרה, שנים-עשר כדורי חינן ויוחר. פיוס נאבק עם המחלה הממארת בכל כוחו ולבסוף הכריעתו קדחת-שחור-השתן. היה זה פרק מר ורבי-סבל ועלה לנו בטוחות-אדם יקרים מאד, במיוחד סבלה גן-שמואל ורבים הנופלים והמדולדלים בה.

ואם את הקדחת קיבלתי מתוך הכנעה פאטאלית, כגזירה מן השמים — הדי לגבי הבטחון והיחסים עם השכנים הערבים, לא היה לבי שלם כלל. הלא כאן ענין לך עם בני-אדם! לאט-לאט כאילו השלמנו עם העובדה שכאן, בישוב קטן זה על 35 המשפחות התקלאיות שלו ומאות פועליו הערביים מהכפרים המרובים ושבטי-הכדורים שמסביב — חייב הנשק להיות בן-הלני התמיד שליך. ביחוד הורגש הדבר כאשר עברנו לגור בגן-שמואל, 15—20 איש, מרוחקים מרחק רב מכל ישוב יהודי, נתונים תמיד להתקפות הקדחת ולהתנשקות בלתי-פוסקות מצד השכנים. כאילו השלמתי או עם קשר מהודק זה ביני ובין ה"נגאן" שהיה תמיד אצלי במצב "הכף", אך במסתרים לא פסקו ההרהורים הנוקבים! האומנם אי-אפשר אחדת? הלנצה תאכל חרב? האפשר להיות כך שנים על שנים באיירה זו של שנאה, חששות, צלצול הנשק ויריות והתנשקות איך-סוף בלילות? הדהודים השאיים אלה, שבקעו ופרצו החוצה לאוזן שנים מרובות, נקברו או, בשנות גן-שמואל, עמוק בלב.

באומץ ורוח-גבורה לא היה מחסור, איך עמד אז הקומץ הקטן שלנו בפני הפורעניות שבידי שמים ובידי אדם ירחים ושנים ללא סיוע ממשי מבחוץ? מדי זכרי את הכפר הצירקסי הסמוך לגן-שמואל ואת "הענינים" המרובים שהיו לנו אתו ביחוד בלילות, אעלה לפני במיוחד אותו יום מוזר, שבו "פלשנו", ששה חברים מגן-שמואל, אל הכפר הצירקסי שהיה אז דב־אזכולוטינ, לאחד שהברחנו מתוך הפרדס קבוצת בחורים שבאו לגנוב תפוחי-זהב — אז אזכור גם את העוז והשגעון שבמעשה ואת הסכנה שהיתה כרוכה בו לכולנו. — לצירקסים, לגן-שמואל ולחדרה גם יחד, יחדד ויזדעזעו הלב, ועוד כיום ירחש רגשי-תודה עמוקים לאותו שייך ערבי, שהופיע בדגע האחרון והפריד בינינו לבין אנשי הכפר שיצאו לקראתנו, והצילנו משפך דם. לאחר מאורע זה לא שקטנו ולא נרגענו במשך זמן רב.

חדרה, גן-שמואל! כמה תוקרב עליכם! כמה גבורה ומסירות-הנפש עדרתם היו במעשינו אלה, — אך גם קלות-דעת היתה בהם, אי-הבנה וחוסר גישה עמוקה יחר ומרחיקה-ראות יותר, על-כל-פנים, לקח טוב יכולים להיות חיים אלה לבאים אחרינו, לקח לחיוב ולשלילה.

ויתר הדברים שאידעו בשנים שלאחר-כך, הלא הם כתובים בספר חיינו בכנתר, במושבות הגליל התחתון, בחולדה, במטולה ובישובים אחרים ועד נהלל כיום הזה.

איזוהי הדרך ?

לא זכתה השאיפה לאחדות העובדים בא"י לגורל יותר טוב משל כל השאיפות לאחדות שקמו בעולם בזמנים שונים. השאיפות לאחד עמים, כתות ומפלגות, לא רק שלא הצליחו להתגשם בחיים — אלא עוד הרבו שנאה וקנאה. מלחמות ושפיכת דם בעולם, והפרוד בין אלה, שצריכים היו להיות דבקים, גדל ורחב עוד יותר משהיה. ככה בדברי הימים מאז ומקדם עד היום הזה. ואם אי-הצלחת שאיפות אלה מתבאר בזה, שחפצו לאחה את שאינו מתאחה, לחבר את הנפרד עפ"י טבעו, לטשטש צורות חיים שונות זו מזו ולבוללן ולולש מהן עיסה אחת גדולה — הנה בהיות נושאי השאיפות האלה מחוסרי ההכרה וההרגשה של החפש המוחלט שיש לכל אדם ולכל קבוצת להתקים בפני עצמו בצורה הרצויה לו, לא נמנעו מהשתמש בכל מיני אמצעים לשם בטול צורה קבוצית או אישית, פלוגית או אלמונית שלא היתה זכאית, לדעתם, להתקים בעולם, ומוזה תוצאות להתנגשויות ומלחמות בין התוקפים והנתקפים, וכה פשתה הרעה והיתה לחזיון קבוע בחיים, והיא מתגלית אם בצורה רחבה ומקיפה כמו מלחמת דמים בעולם, או — בזעיר אנפין — כמו מלחמת האחדו אצלנו. (כך מלחמת האחד, עד כמה שמורה היא מלחמה בעד אחדות!).

זה שמונה עשר חודש שבשם האחה והאחדות הרהיבה והעמיקה בנו השנאה את פצעיה, זה שמונה עשר חודש שבאספות ובמיטונגים, בכתב ובדפוס, ובחיי העבודה נלחמים במרירות וברעל ובשנאה עזה, ומה מוזר הדבר שבני אדם מקימים מזה לתוצאות של אחדות ושלוה!

לא, חברים! מזה, ממלחמה בוודאי שלא תבא האחדות הרצויה, ולמצב של פרוד אין לדעתי כל תדופה, לחלוטין, אם לא תשתנה מיסודה ההשקפה על זכות הקיום של אישים וקבוצים בחיינו התברותיים. בתוכנו צריכה סוף סוף לנצח הרעה, כי לכל אדם, יחיד או קבוצ אנשים, יש הזכות והחופש הגמורים של בצורה הרצויה להם וחרות הפעולה והמעשה הכי מוחלטת, אם רק אין פעולתם מכוונת במטרה להתנפל ולהזיק למי שהוא. דק השתרשות דעה זו באדם עלולה להביא לידי ההכנה, כי קיום עמים שונים זה בצד זה אינו מחייב בשום אופן מלחמות וטבח הדדיים, כי אנשים מתפללים לאלהים שונים אינם מחויבים להשמיד איש את רעהו, וכי מפלגות שואפות למטרה דומה או למטרות שונות אינן משתדלות להגשים את רצונן בעזרת הכח או בעזרת הכמות ושאר אמצעים מתנגדים לעיקרי החופש המוחלט. ויחס אנושי שכוה עלול גם לפתור בהדבה את השאלות על דבר הקבוצה ומושב העובדים ובתוכם פנימה.

כלנו היינו צריכים לשמוח לקראת החלטות הועדה המשותפת של „הפעול הצעיר“ והאחדות העבודה. כלנו היינו צריכים לשמות, שסוף סוף זכינו להסכמה הדדית בדבר ועידת פועלי א"י שתטפל בסדרון ההסתדרות

המוסדות המשותפים, כמו הסת' הפועלים החקלאים הבלתי מפלגתית, קפת חולים אחת, בנק עבודה אחד, לשכת עבודה אחת וכו' וכו', דברים שאין בהם הבדלים בהשקפות חברי מפלגה זו או אחרת. לדרושי האחד הגמור היה כאן מקום לספוק, שהנה דבר זה הוא צעד גדול קדימה בדרך לאחור הגמור, וע"י הטפה, לא ע"י מלחמה, יכלו להמשיך את עבודתם בתקוה להצלחה במשך הזמן, ומה ראינו במקום זה? אחד אחרי אחד יוצאים חברי א"ה ב"קונטרס" והם באחת: רק אחד גמור! זוהי הדרך היחידה וההכרחית להצלחנו, ואני איני בא כאן להרהר על ההכרחיות והאפשרות של אחד הפו"הצ, פוע"צ, א"ה, צ"צ, הפועלים הלאומיים וכו', כפי שמציע הח' קולר ב"קונטרס". על זה, לא חושב אני, בודאי עוד יהרהר הח' קולר ויבא לידי פקפוקים כמוני, ואולם רצוני להעיר על א"ה הצדק שיש בזה לבא בעקיפין על מי שהוא מכל חלקי העובדים הנ"ל אם לא ירצו מטעמיהם בבטולם וטשטושם, אם לא בהסכמה חפשית, כי אם בגזרה שאין להרהר אחריה ישתדל הח' קולר לאחורנו, אם בבטויים כעין "הלך תלך ח' אהרנוביץ בפעם המאה ואחת אם תאבה ואם תמאן", בטויים אשר כמוהם וחרויים מהם ומאיימים מהם נשמעו במשך תקופת האחד, ומעשים נעשו ברוח הבטויים האלה — אם בדרך כזו ינסו לאחורנו, הרי עתיד מעציב מאוד נשקף לתנועת העבודה שלנו, ובכן, לא יחסנו לעצם הענין, אם אנו בעד או נגד אחד גמור — לא זה העיקר, כי אין כאן לדידי שאלת ערך או צורך קיומו הנבדל של "הפועל הצעיר" בלבד, אלא שאלת יחסנו לרצון הקיום של גוף חי, קיים ופועל, והדרכים והאמצעים שבהם אנו רוצים להטותו להסכים לבטולו. עצם הרצון הזה הוא כבר, לדעתי, התנקשות בחפש האישי והצבורי של אותו גוף, אם אין הוא מוצא את מקומו למיותר או למזיק, ומה הוא בכלל הרצון הכביר הזה להקיף את הכל, לרכוז ולצמצם את הכל סביב מרכז אחד? למה הגבלה ושליטה חפש כזו?

לפנינו כאן עובדה: "הפועל הצעיר" לא מצא לנחוץ להבטל בתור מפלגה מיוחדת, ולמרות שתקפוהו מכל צד ובלי רחמים רבים — הוסיף להתקיים ולגדול בתור גוף חי ופועל, אין לחפש טעמים ונמוקים להתבדלות זו. עצם העובדה היא היא הצדקתה, מאמין אני באמונה שלמה כי בעצם קיומם הנבדל של הפו"הצ, אחדות העבודה ופוע"צ וכו' אין כל רעה נשקפת למי שהוא ולמה שהוא. ההתחרות, השנאה והקנאה, מקורם לא בקיום הגופים אלא בא"הבנה, בחוסר יחס אנושי ישר, ע"י הבנה והסכמה חפשית, ע"י יחס אנושי יברא שיתוף הפעולה של העמים, הכתות, הדתות והמפלגות. החלטות הועדה המשותפת הן הצעד הראשון והנכון להבנה והסכמה חפשית, ואל נא אחי תרעו להפריע הסכמה זו ולדרוש דוקא אחד גמור, בידעכם מראש את התוצאות המעציבות של ועידה אשר תטפל בשאלה מכאיבה זו. לא זו הדרך! הבנה הרדית והסכמה חפשית זוהי דרכנו!

צבאיות או עבודה

„על יסוד הויכות החפשי“ נדפס בהפועל-הצעיר גליון 31 מאמד של הד"ר א. קצנלסון בשם „לשאלת הצבא העברי“. אותי ציעד הרבר שמאמד צבאי כזה מצא לו מקום בעתוננו, עתון של מפלגת עובדים, שכל מעשיהם, עבודתם ושאיופותיהם צריכות להיות בניגוד גמור לצבאיות וכל הכדוך בה. לנו, למתנגדי הצבאיות בלי כל תנאים, לא היתה כל הזמן כמעט כל אפשרות להשמיע את קולנו, בזמן שלשרות הצבאיים עמדו האספות, המנגנונים, העתונות, הספרות וכו'. אשתמש איפוא לכל הפחות הפעם בהזדמנות להעיד על הגרון דברים אחרים.

המצב הנוכחי בארצנו, מצב של חוסר כל פעולה ישובית ציונית, של התפשטות החלוקה המודרנית בעודת מוסדותינו הישנים והחדשים, מצב של חיי בטלה ומותרות, שעבוד וניצול מצד אחד, ורוחק, עוני, רעב והתנונות מהצד השני, מצב זה הידוע למדי לכולנו והרובץ בכל כבדו ומשפיע ביחוד על קהל העובדים העברים, הביא כידוע לידי מדידות ויאוש הרבה מהעובדים, הדואים ושומעים את הרעש כלפי חוץ — ואת הידידה ונסיגה לאחור אשר מבפנים. ביחוד גדלה ההתמרמרות המחוסרת אונים לרגל עויבת אלפי צעירים מהגדודים העברים את הארץ מחוסר עבודה בעדם, אשר באה במקום ההבטחות המדובות ו„מגלת העבודה“ המקוזה. מובן, כי אנו העובדים, הדואים את בנינו הלאומי במעשה-יצידה כביד של המוני עמנו על-ידי העבודה, עבודת כפים ממש, ביחוד בכפר, בחרישה, בזריעה, בנטיעה ובבנין וכו' וכו', הכל באמצעי הלאום ועל-ידי בני הלאום, מובן כי המצב הנוכחי נחשב בעינינו לאסון לאומי, ולאסון זה אנו מבקשים תרופה. ואולם, ישנם אנשים הרואים את אסוננו במקום אחד לגמרי, וכל הדברים שהעובר רואה אותם כעקרי-עקדים — נדאים בעיניהם כדברים של מה בכך למול השאלות הגדולות והחשובות שכלפיהן „היה צריך לכוון את התאמצות עבודתנו“, הלא הן „השאלות הצבאיות הדקות ביותר ואינן סובלות כל עיכוב“. ו„לא שאלת החיילים המשתחרדים היא העיקר, העיקר הוא לא שהם עוזבים את הארץ כי אם שהם עוזבים את הנשק, והאם מדגישים אנו את החורבן של הדעיון הנהדר, את האסון הלאומי שיש בחורבן זה?“ (מדברי ה' קצנלסון במאמרו הנ"ל).

ונעזר מר קצנלסון לשם הוכחת צדקת דבריו בשני בני-סמך חשובים: מר אלטלינה ב„חדשות הארץ“ ה...הצבא הציכוסלובקי. מצטט הוא בראשית מאמרו את דברי אלטלינה: „עדך הצבא העברי כבר ברור לכל תושבי הארץ, בכופר לא פגשתי ואין צורך בויכות בנידון זה (חדשות הארץ מס' 62). על דברים אלה יש להעיר, כי אמנם מעט היה מספר המתנגדים הפרי-ציפיוניים — מתנגדים מטעמים אחרים היו לא מעט — לתנועת ההתנבחות

לצבא בין היהודים ולקיום צבא כזה, אולם בכל זאת היו וישנם כופרים כאלה. ומה שיותר מוזר הוא, שהארון אלטלינה זכה להפגש באחדים מהכופרים האלה בזמן תנועת ההתנדבות, וגם ניסה להשפיע על פעולות התנדבותם באמצעים שונים. ואת האמת הזאת אינם רשאים להעלים אפילו מצדדי הצבאות העברית. ובכן היו כופרים וישנם, מפורזים הם בכל פינות הארץ, ולא רק שלא חזרו בהם אלא כפירתם נתגברה ונתחזקה והם כעת חושפים את דבר קיומם צבא עברי לאסון ולהורבן לאומי ואנושי גם יחד.

את בן-הסמך השני הכי חשוב לחזוק דעתו, כי שאלת הצבא העברי היא שאלת כבודנו ואולי גם שאלת קיומנו הלאומי — מוצא הח' קצנלסון בצבא הציכוסלובקי, הוא הצבא אשר הציטין בחזיתות שונות וביחוד בהזית זוולגה וסיביריה". אלא שבאותו גליון עצמו, לפני מאמרו של הח' קצנלסון, נדפס פרק, "מתוך ההפכה", שבו מסופר על, "מעשי הגבורה" של, "דכבת המוות", שגם בהם השתתף הצבא הציכוסלובקי, אלה המותים להועיל, שמפיהם אבחנו צדיקים עתה ללמוד את תורת התחייה. הצבא הזה — אומר הח' קצנלסון — הוא שיצר את ציכוסלובקיה, הוא שנתן את כח ההשפעה למסדיק וקרמרז' והוא שנתן להם את הזכות להופיע לפני העולם בתור מנהיגים ולא בתור שתדלנים". ובכן, הנה לכם דוגמא ומופת, צעירי ישראל, "והיינו ככל הגויים", זוהי הסיסמא החדשה, ולא במונח היצירה והעבודה, כי אם דוקא במקצוע של, "השאלות הצבאיות הדקות ביותר", הדקות כדקות הרגשתם האנושית של יוצרי, "דכבת המוות" המוצגים לנו למופת.

ועוד מביא הד"ר קצנלסון לדוגמא את העם האסטוני. זה העם אשר ישיג את עמידתו בדשות עצמו בעזרת אנרופו הקצן (הדגשת ה' קצנלסון) ולעם כזה יש הזכות להיות חיים לאומיים, היים פשיים". אכן, זוהי ההשקפה, "החזישה" שהתחילה להתאזרח בינינו מזמן כיבוש הארץ, מאז התעודרה בין צעידנו, "רוח הגבורה" שכה משתוקק אליה הד"ר קצנלסון. אז קרה הדבר שכולנו זוכדים אותו היטב, אותה תנועת ההתנדבות לצבא שעקרה את דוב פועלינו מעבודתם החקלאית-הישובית, שהשפילה לעפד את מה שהיה יקר וקדוש לנו עד אז, אותה תקופה של לעג ובוז ל, "שומרי הקיים" ל, "מגרדי הבצלים", ל, "צמתונים" (שם גנאי מענין בפי הצבאיים) ועוד שמות יפים שבהם הכתירו הצבאיים הנלהבים שלנו את מתבגדיהם באותה תקופה, שהסיסמא, "בדם ואש יהודה תקום" גרשה והכניעה מפניה כליל את הסיסמא, "דק העבודה היא חיינו". אמנם במשך השנה שעברה מאז ועד עתה הספיקו צעירינו להתפכח במידה מרובה משכרוגם, כשם שהספיקו יושבי תבל להתפכח משכרוגם, "ההגנה הלאומית", "התקפות השלום", "שחדור העמים הקטנים" ועוד דברים כאלה שבשמם הובלו למליוניהם לטבח ואבדן. ידוע הוא למדי מצב הרוח כעת בין צעירינו הנלהבים מאז ביחס לצבא העברי. אולם ישנם עוד שרידים המנסים מפעם לפעם להפיח רוח חדשה ולהלהיב את הגחלים העוממות של הצבאות העברית. מנסים הם שוב להכניס בלבנו

את האמונה, כי בדם, בנשק, בהרג ואכדן נשיג את מטרנו הלאומית. כי
הו כל צבא בתור עצם שכזה הוא כבר עלול למעשה רצח בשדה המלחמה
או „ברכבות מוות“...

עלינו להכריז ולהודיע בקול רם, כי „לא זו הדרך“. בדם ואש נפלה
יהודה, אך בדם ואש לא יקום עם לתחיה. אנו מתנגדים לצבאיות בכל צורה
שתהיה, ואת יסודה וביסוסה אצלנו אנו חושבים לאסון לאומי וירידה
אנושית עמוקה, בכיה לדורות, ומעציב ומדכא הדבר עד מוות, כי נגע
הצבאיות, אשר עמי התבל כבר רוצים להיפטר ממנו — משתדלים אצלנו
לעזור להתפשטותו בינינו מחדש. רק העבודה, עבודת כפיים ממש, היא
הנותנת לעם את „הזכות לחיות חיים לאומיים, חיים חפשיים“, ולא האגרוף
הקטן או הגדול, כדעת הד"ר קצנלסון וחבריו. כמדומה, שעכשיו כבר הגיעה
השעה לכולם להבין ולראות את „רב הטוב“ הצפון לעמים הנשענים בקיומם
על כידוני רוביהם, שאותם מזכיר ד"ר קצנלסון בקנאה רבה. „ציון במשפט
תפדה ושביה בצדקה“, זוהי הסיסמה שלנו והיא צריכה להיחרת בצפורן
שמיר על לוח לבנו. אסוננו וחורבננו הלאומי — אנושי הוא בחוסר חיי
העבודה ויצירה לאומית, בחוסר המוני עובדים כפריים, ולמהפכה גדולה בלב
צעירינו ומנהיגינו אנו זקוקים, לשם יצירת עם עובד על אדמתו, עם העבודה
והשלום, וכלפי השגת מטרה זו היה צריך לכוון את התאמצות עבודתנו.
לגבי דידן, מתנגדי הצבאיות, אם יבוא יום מר בו ניזכח כי אין זכות קיום
לעם כי אם בעזרת אגרופו, או נגיד: מוטב לנו שנאבד וידינו אל יגואלו
ברמים. „מהיות כפיר עם כפירים אספה נא עם כבשים“!

(„הפעל הצעיר“ 2—1, תר"פ).

ה ב נ י ן ו ה ש ט ן

(ויהי היום ויבואו בני האלהים להתיצב על ד'
ויבא גם השטן בתיכמ. איוב א' ו').

„אנחנו מוכרחים לבנות את א"י, אם גם נצטרך להתקשר עם השטן“. כה
היו דברי מר ז'בוטינסקי בשיבת מרכו ציוני גרמניה האחרונה. בדבריו אלה
בסס את דרישתו האולטימטיבית בנוגע ליצירת גדודים עבריים בא"י, בתור
נקודת הכובד, הגרעין היסודי של הציונות.

אכן היטיב הפעם מר ז'בוטינסקי לבטא את אשר לא בטאו עד כה לא
הוא ולא חבריו לדעה מהגדודיסטים בא"י ובחור"ל. ואף לא כל אלה כהני
המולך, אשר לשם „השלום“, „החופש“, „שחרור העמים“, תחית העמים
המדוכאים וכו' וכו' הטיפו לצבאיות, לגדודים, להזדינות בכל כלי הרצח

וההרג המודרניים, אשר הביאו ומביאים את העולם למצב של בית-מטבחים גדול וגורא. השטן! זהו בעל הברית הנאמן אשר מצא לנו ז'בוטינסקי בבוא עלינו המשבר הפנימי והחצוני גם יחד. העם השב, אשר צורף בעד עונותיו וגם בעד צדקותיו ביסורי שאלו זה אלפי שנים, העם ההולך בחושך הגלות, ההרג והאונס, העם השקוע באפל הקטנות, התגרנות והסרסרות, ראה פתאם אור גדול: השטן! הצבאיות! אלה אלהיך ישראל! לא דוח-אנוש חדשה, לא השתחררות מחיי אויר, תגרנות וטפיליות ע"י המעבר לעבודת יצירה, לעבודת האדמה; לא העליה החלוצית וההמונית לשם התמכרות והתמסרות גמורה לתחיתנו, להקמת העם-האדם בארצנו, לא אלה הם הגרעינים היסודיים של הצינונות, ולא באלה אפשר למצוא את הפתרונות העקריים והיסודיים לשאלות קיומנו, כפי שטועים לחשוב בני תמותה פשוטים כמוני. "בדם ואש" כסיסמת הצבאיים שלנו, בהתקשרות עם השטן, תקום יהודה!

אכן, רק השטן יכול ללעוג לעג שטני כזה לעם אובד ואומלל כעמנו. כי, האם חשבת, מד ז'בוטינסקי, על דבר זה, אולי לא יתרצה השטן לרכוש לו בעלי ברית כמונו? האם באוקרינה, בפולניה וברומניה ובשאר הארצות אין לו לשטן בעלי ברית יותר חרוצים ויותר נאמנים מאתנו? והאמנם לשם הגלוי של "ועל חרבך תחיה" באנו עד הלום? הלא אם לקבל את עיקר תורתו זו של עשו — היה כבר יותר הגיוני לקבל את כל תורתו, ואז — עם אות הצלב על חזנו, לא היינו נרצחים ונרדפים במדה כזו בכל מקום ובכל הזמנים, והיתה הרוחה? האם לא חשבת, מד ז'בוטינסקי על זה?

אל לנו לעבור בשתיקה על הופעה שלילית זו, ההטפה לצבאיות, בקרבנו! כל מי אשר נר אלהים ואדם לא כבה בלבו גם בתקופת החושך הנוכחית, כל מי אשר הלאו "לא תרצח" חרות בנפשו באותיות של אש, כל החושב כי "ציון במשפט תפדה" ולא "בדם ואש" — צריך להתקומם בכל עוז ברבור, בכתב ובמעשה נגד התעמולה לפולחן הצבאיות בקרבנו.

ומה מעציבה היא התיחסות צבורנו לשאלה זו! "הפועל הצעיר" הסתפק בידיעה כרוניקלית קצרה ע"ד התנגדותו של הח' ולטש בגרמניה לררישותיו של ז'בוטינסקי ביחס לגדודים; ה"קונטרס" הביא "מנאומי של ז'בוטינסקי" במקום מאמר, כהסכמה גמורה וגלויה לדבריו, והעתונות הכללית בודאי שאינה חולקת על דברי מד ז. האמנם מאמינים חברינו העובדים בא"י באפשרות וצורך ציוניות כזו, אשר גרעינה היסודי הוא הנשק והזין? הכה תברא לנו החברה החפשית החדשה או העם-האדם החדש? האמנם נאחו באומנותו של קין לשם תחיתנו? למה תתראו? למה לכם, חברים, להעמיד פנים של גולנים, גבורים, "בעלי ברית השטן", והיא לא תצלח? ומה הם ספקותיו של בעל "הגייגים" ("האדמה" חוברת י"א) בנוגע לצבאיות שלנו, אשר קודם היתה לו עמדה שלילית ברורה כלפיה? ומדוע זה הוא חושב את רעיון המיליציה ל"כסות עינים?"

"האמנם בשעה שצמאון הדם — החי במחשכי נפש האדם — ניצור,

נעקר הכל מתוך ההכרה, ורגש הקיום האנכי והפחד פן יבולע מסלק הכל הצדה והיעינים פקוחות אל תוך החלל הריק; נחלי קהות, טמטום ושנאה שוטפים ומציפים וכל האינסטינקטים הבלומים במשך דורות מגיחים להפרע, ושטת המוחטים הגיעה — האמנם? "כה שואל החבר בעל "הגייגים" שם, ובשאלה זו אני פונה אליו ואל כל העובדים בא"י בהרגשה יתירה. ואני עונה: כן, שטת המוחטים הגיעה, זה כשלוש שנים הגיעה, וטובי בחורינו ומבחר צעירינו נתנו ונתעים עד היום אחרי מתעים כדבוטינסקי וחבריו; "בטלנות", קרא חבר אחד בוועידת חיפה להתנגדות ל"גדוריות", ולא יחירי היה ברעתו זו. כל חיינו כעות מלאים "רוח גבורה"; הכל צועדים כעת "אחת, שתיים", הכל מסתדר בצורות צבאיות, אפילו הטילים של ילדינו ובני נעורינו. ולעת כזאת לא יכול גם בעל "הגייגים" לעמוד בפני רוח העוועים של מתעינו. ובכן, ובכן, לנשק, לצבא, ויחי אגרופנו הדל והעלוב!

אכן, דרך השטן היא דרך זו! לא לנו העובדים ללכת בה! העליה, העבודה וההתישבות על קרקע הלאום, אלה הם כלי נשקנו ובהם נשגב נגד צר ואויב, ובלעדם הוא שקד שומר בעל מקצוע כצבא מזויף, ואפסה כל תקוה. העובר העברי בא"י השואף לבנין עם עברי חדש על יסוד העבודה העצמית החפשית והשלום החברתי והכלכלי המוחלט צריך להשמיע את קולו ברמה: אלה ברכב ובפרשים, בכלי מות ודגלי דם ואנחנו בשם העבודה והאנושיות נרגול. נ. ב. אחרי גמרי את דבריו, הגיע לידי העתון "רי צייט" גליון 2225 מחדש שבט, היוצא לאור ע"י פועלי ציון בלונדון, ובו מצאתי את הדברים הבאים להלן הראויים לציון, דברים אופייניים ליחס הסוציאליסטים שלנו למלחמה בכלל ולמלחמת העולם בפרט.*

....חטא הטא האינטרנציונל השני בעיני הסוציאליסטים התועים שלנו (השמאליים), בזה שלא הפריע בעד התפרצות מלחמת העולם הגדולה. מענין הרבר, שאע"פ שהסוציאליסטים האלה קוראים לעצמם מרקסיסטים, נשכה מהם, כי את מלחמת העולם אי אפשר היה בכלל למנוע ע"י איזה אמצעים שהם. לא קרל מרקס ולא פרידריך אנגלס, יוצרי רעיון האינטרנציונלה של הפועלים ומיסדי האינטרנציונלה הראשונה לא הביעו בשום מקום את הדעה, כי יש בירי האינטרנציונלה לעכב בעד מלחמות. הם גם לא הביעו בשום מקום כי אפשר בכלל להמנע מהמלחמה העולמית. להיפך פרידריך אנגלס קבע את החוק המוחלט כי מלחמת תבל היא בלתי נמנעת וכי הפרולטריון יתפוס את רסן הממשלה או בעצם ימי המלחמה העולמית או עם סופה. במלים אחרות: החטא שמאשימים בו את האינטרנציונלה השניה איננו חטא כלל, כי התפקיד למנוע בעד מלחמת תבל איננו כתוב כלל בתרי"ג המצוות של הסוציאליזם המרקסיסטי. המתחשבת רק עם האפשרות ולא עם האפשרות".

התבינו, איפוא, חברים? אין להתאונן ולא להאשים, כי "אין אדם נוקף

* מהמאמר הראשי של עורך העתון מוריס מאיר בשם: "פועלי ציון והאינטרנציונלה של הפועלים".

אצבעו למטה. בעולם חיינו השפל. אם לא הוכרז עליו מלמעלה" בשלחן ערוך של מרקס. סעיף פלוני ואלמוני וב"ארח חיים" של אנגלס. עינין שם! והיגדנו בורג וניקולאי ניקוליביץ ושאר מצדיקי הרבים — מה הם כי תלינו עליהם? גם בתר"ג מצוות שלמה, של שרי הצבא ורבי הטבחים האלה, לא היה כתוב כי עליהם למנוע בעד מלחמת העולם, ויש אפוא איזה צד השוה בין הצבאיות המוגרכיסטיות ובין הצבאיות המטריליסטיות של בעלי הדיקטטורה שלנו! הוי קהות, הוי חרפה!

חלדה, אדר תרפ"א

ב י ו ם ת ל - ח י

(שנת תל חי, י"א אדר ה'ר"פ, י"א אדר ב' תרפ"א).

רשימה זו פורסמה ב"בעיות" מחודש מרץ 1947. מערכת "בעיות" מצאה לנוחין להוסיף את הערותיה המסבירות:
 רשימה זו היא דף מיומנו של אחד המעטים שעמדו על המשמר בימי המצור במטולה ותל-חי. היא נכתבה ביום י"א אדר תרפ"א, ביום השנה הראשון למותם של יוסף טרומפלדור, בנימין מונטר וחבריהם. כותב הרשימה היה חבר בקבוצת "הפועל הצעיר" שעלתה למטולה בראשית שנת תר"פ על מנת להתישב על שטח עזוב מאדמותיה ולבנות בו בית-הבראה לפועלים. הימים ימי הקרבות בין הצרפתים והערבים באותה הסיביבה. הערבים נזהרו בהתחלה מלפגוע ביהודים, היהודים במטולה עמדו בכל אוסן על המשמר מוכנים לכל התפרצות העלולה להתרחש. אך באחד הימים כשנחל הצבא הצרפתי מפלה קשה בקרב עם הערבים לא רחוק ממטולה והצרפתים נסוגו בבהלה רבה דרך המושבה אל ההרים כשהערבים דולקים אחריהם, עזבו רוב תושבי מטולה את המושבה וחזרו למקומותיהם וחברי הקבוצה יצאו גם הם, מלבד החבר בנימין מונטר. חברי הקבוצה חזרו למקומותיהם ליהודה והגליל התחתון, ובנימין מונטר העביר את רכוש הקבוצה לתל-חי ונשאר בה עם מגיניה עד שנפל יחד עם טרונפלדור ועוד כמה חברים. חדר הקבוצה היה בימים ההם מרכז ההגנה במטולה, וכותב הרשימה עצמו היה עומד לילה לילה על המשמר עם הרובה ביד, "מוזיין כמרצח".

רשימה זו היא בטוי לדמומי מחשבה וראיה אחרת, שהנחה בלבו של הכותב בעצם הימים ההם. ההשקפה המקובלת כאז כהיום רואה את המאבק בינינו ובין שכנינו כהכרעה, אמנם טראגי. כאן יש ראייה מנוגדת, המתקוממת בכל תוקף נגד המחשבה שאפשר לבנות עם וארץ במלחמה ובהלריוח של מלחמה. מכאן נובעים החיפושים וההתירה לדרכי-הסכם והבנה הדדית עם שכנינו כתנאי חברתי לבניינו וחיינו בארץ.

שנה שלמה עברה, המספידים והמקוננים מילאו את תפקידם כראוי, הרבו להזיל דמעותיהם ודמעות אחרים על חברינו הנופלים. בכל אשר נפן — זרי תפארת לגבורים, למכבים, לגבורה ולעוז.

קרושים לנו חללי תל-חי, קרושים הם לנו באשר בעבודה, בעצם

היציירה האנושית, בפלו, אולם אין חלקי במקוננים על הגופלים. לא לנו החיים לעמוד ולבכות לאלה שהלכו לעולם האמת והטוב. לא על אבדן הגבולות אקונן. אף לא אענוד עטרות לגבורה. אך רב המספד וכבד האבל עד לבלתי נשוא על אבדן היקר והגעלה לאין געלה ממנו.

בשדה הקטל וההריגה הייתי. בעיני ראיתי את דם שפושניק השפוך. ראיתי את האש שהתלקחה בעיני החברים ברגע שהורידו את שפושניק לקברו. באזני שמעתי את ה,,אל מלא רחמים" החדש שערכו לו חבריו: עשרות רעמי יריות רובים לתוך עמק החולה, שיצאו כאילו לא מתוך הרובים אלא מתוך לבבות מורתחים ושואפים לנקמה.

לילה לילה עמדתי על המשמר עם החברים בקצה המושבה מטולה. חושך ואפלה גוראה. אין אני רואה את חברי אלא ממששם; הגשם שוטף בלי הפוגות, המים חודרים לתוך בגדינו ומכל גופנו הם נוזלים ויורדים, אך מי שם לזה לב? הרובה, הרובה היקר והקר, אליו כל תשומת לבנו, שלא ירטב חלילה, שיהיה בקי, מצוחצח ומוכן. כמרצחי חרש אנו עומדים בחושך ובדממה... וכה לילה לילה. מה לי עבודה, מה לי שאר ענינים טפלים, אם רובה לי וכדודים בוצצים וחדים?

כל היום בביתנו, בית הקבוצה, שקשוק רובים, אקדחים, כדורים ושאר דברים טובים... לרגעים אתעורר: מה זה? איפה אנו חיים? המונטר, זה החבר הטוב והאדם הטוב, הוא העומד על ידי? מה לו ולפגיון החד שבידו, שהוא מגיפו הנה והגה בתרגילים שונים? מדוע הוא נוצץ כולו מנחושת הכדורים שעל חזהו? ומה רוצה, כאן ההמון הנרגש ההולך ובא ומתיעץ ומחליט, והכל עם הרובה ביד? ואני — האמנם אני הנני? מי זה זיין אותי בכל כלי המות האלה, ומי הם הבלתי-גראים שאליהם אכוון את כדורי?

אך צחוק קל של חבר החזירני למציאות וידעתי את הגעשה... הנה הצמחוני עם כלי המות ביד כמרצח ממש" — ובדברו צחוק קל שפוך על פניו. לו הנצחון ולי בושת הפנים! אך לא, חבר טוב, לשנינו, לכולנו בושת הפנים. נורידה ראשינו ונבך מתוך כלימה. מונטר הטוב ואיש השלום, שר איש העבודה והחיים, שרה שואפת החיים, וכולנו בני אדם ויעקב, מה זה היה לנו? למה הגענו על ידי מוזימות שטן ונכלי מרצחים שקמו עלינו בעצם אביבינו, אביב העבודה והעלומים?

בעצם התחלת תחייתנו, עם פריחת ניצני אביבנו הראשונים, עם הנץ הציצים הרכים של עץ העבודה והחברה החדשה בארצנו, נכתם אביבנו בדם, בכתם לא יכופר לא בקינות והספדים, ולא בקול ענות גבורה ומלחמה. היה חלום לבנות את חורבות גופנו ונפשנו בשלום, בעבודה, בעמל ובזיעה, והנה בא השטן וצחוק אכזרי צחק לנו ולחלומותינו.

אל תבכו למת! בכו בכה לזוהר שבעין כי דעד, לרגשי אהבה שקמלו בלא עתם וצמחי בר של שנאה ונקם ירשו את מקומם. הגידל ציץ וצמח על אדמה מליחה? היצמח עם על סרקע של אש וגפרית, שנאה ונקמה?!

המכניות והיצירה החפשית

יש שאתה עומד ומהרהר על התחבטותנו והתלבטותנו בפתרון השאלה הקשה והמטרידה, שאלת חיינו, החיים בכל עומק מובנה של מלה זו; עובר אתה בזכרונוך על כל הנסיונות והכשלונות, המכשולים וההצלחות, הקטנות לפעמים, ובא אתה שוב לאותה המסקנה, שרק דרך אחת לפנינו; תחית חיינו ושחרורם מן הקטנות, מצרות העין, מהאנכיות קשת העורף, מתאות השלטון, בקצרה: התנערות מכל המסורת של החיה שבאדם, מסורת זו המלותנו כצל בכל דרכינו ועושה את חיינו לגיהנום. סער נפשי לזהט ומרענן את אורנו — רק בכוחו לשחררונו ממסורת משעבדת ומדכאה זו, גם כשהיא בלבושה הכי חדיש ובצורתה הכי משופרת, ובלעדי זה מהו הטעם לחיינו ולסבלנו?

ביצירת הקבוצה, היתה ההתאמצות הגדולה ביותר להתנערות ולהתחדשות בתוכנו. גם מתנגדי הקבוצות הקיצוניים ידו בערכן האנושי הרב, מצד השאיפה הטהורה ליצירת צורת חיים אנושיים — מוסריים, חפשיים, אחרתיים. המכשולים העצומים מבחוץ ומבפנים הם טבעיים ומובנים מאד, בשים לב לתנאי החיים והסביבה מצד אחד ולחומר האנושי שלנו מצד שני. קשה ומסוכנה מאד היא איפוא הפרובלימה של הקבוצה, וכל הפתרונים שהוצעו עד כה מצדדים שונים נמצאו לא מספיקים ולא מובילים אל המטרה הרצויה; ולא מעט עמל והתאמצות וחפשי דרכים צפויים עוד לאלה שהקבוצה, כפי שהיא צריכה ויכולה להיות, היא להם כוכב מאיר בחשכת חיינו העכורים והאנכיים. אך דבר אחד ברור היה בכל אופן לכולנו: כי שאלת הקבוצה היא שאלת חיים בכל עמקה והיקפה, ובתור שכזו מצאו לה מצדדיה פתרונים חיוביים ומתנגדיה — אי־אפשרות הקיום. ואולם, כי שאלת הקבוצה היא בעיקר שאלה טכנית, אדמיניסטרטיבית, את זה לא ידענו ולא עלה על דעתנו עד שגלה לנו ד. ויסמן את האמת הזאת במאמרו „רעיונות על הקבוצה“ בקונטרס ק"ד וק"ה. רעיונותיו אלה סימפטומטיים הם לרוח זמננו, שכולו מכניות, חמריות, משמעת צבאית, ורכונו ברעיונות אלה אנו נפגשים בודאיות ובחוקי ברזל כאלה המעמידים לפנינו את „השלחן הערוך“ המטדיליסטי בכל הדרו ובכל קור הקרה הנושב ממנו. האדם החי, היוצר, בעל הרצון והשאיפה החפשית אינו ענין לכאן: לא הוא הדות החיה בקבוצה ולא איכותו משפיעה על חייה וקיומה; הכמות, הטכניקה, המשמעת והרכונו, אלה הם גרעיני החיים היסודיים ומהם נבנה...

אפשר אמנם להרהר הרבה אחרי גורותיו וחוקיר של ד. ויסמן בכלל ולשאול: מדוע לא תוכל הקבוצה הקטנה הנדונה על ידו לכליון מוחלט, להתחבר לפדרצית הקבוצות, כפי שהוא מציע את זה בתור אמצעי הצלה לקבוצה הגדולה? והאמנם ברור לד. ויסמן בהחלט, כי עומדים אנו באמת

«בתקופתו האחרונה של הרכוש» וכי בחקופה זו באמת «אין משקים חשובים בודדים, והכל הולך ומתאחד, הולך ומתרכז בסינדיקטים ובטרוסטים המשמידים את המפעלים הבינוניים והקטנים?» (כי ישנם, הה, בין הכמי הכלכלה כופרים בהחלטיותו של חוק זה אפילו ביחס לתעשייה, וביחס למשק חקלאי — דבק נגע הכפירה בחוק ההתדכנות אפילו בס. ד. כד"ר דוד וחבריו). ועוד הרבה ותרבה אפשר היה לשאול ולפקפק בצדקת משפטיו של ד. ויסמן על הקבוצה הקטנה והגדולה, ואולם לא זהו מענייני הפעם. מה שמסב כאן בעיקר את תשומת הלב, זהו כל אותו הבנין המכני, משולל כל כח הרצון, משולל כל רוח היים ושאיפה, שבו רואה ד. ויסמן את הצלת הקבוצה וחקונה, אם תהיה הקבוצה רבת'עט ותשתמש בכל המצאות הטכניקה החדשה, ואם על כל זה יהיה מנהל המתמנה ע"י ההנהלה הנורכזית ולא נבחר ישר ע"י חברי הקבוצה, אם בכל יהיה רכוז ומשמעת ולא «התפוררות ואנרכיה» ח"ו — אז הנה הפתרון לשאלת הקבוצה וקיומה! קל וחד! ואם מפקפקים אתם בזה הרי דוגמאות והשוואות מהתורה והחיים.

«...לא מקרה הוא זה, כי הטנדנציות של המשטר הרכושני והסוציאליסטי הן כל כך דומות זו לזו, כשמשטר הרכוש מגיע לשנות העמידה שלו אין כל הבדל בינו ובין המשטר הסוציאליסטי מצד המבנה הפנימי שלהם. שניהם נלחמים נגד התפוררות, אנרכיה; שניהם קוראים לתכנית, למשמעת» (שם). ואם מעט לכם זה, הרי עובדה חוחכת ממש: «העובדה ההיסטורית» של — הצבא האדום, ואולם לשם בהירות התמונה נשמע נא את דברי ד. ויסמן כלשונם בענין זה:

«בידוע, הסיסמא הראשונה של «המדוברים» ברוסיה בנוגע לצבא, היתה: בחירת כל פקיד צבא ע"י החילים בעצמם. בראשונה דרשו זאת מהממשלה הזמנית, ואחרי שנצחו ויסדו את הצבא האדום הוסיפו גם הם להתנהג בדרך זו. לא עבר זמן רב והוכרחו להודות, שכל זה כוחו יפה אמנם להרוס כל מחנה שהוא, אבל אין בידו לבנות צבא בן קיום בעל המשמעת הדרושה, ואז מיהרו לשוב למנוי הפקידים: השתתפות נבחרת החילים היתה מוגבלת בעניינים בלתי חשובים, וכששאלום: «איפה הוא העיקר של בחירת פקידים שהכרוזם עליו, מה בין פקדי ניקולי השני ובין פקידים?» — היו עונים: העיקר של בחירות אינו נגמם כלל: אלה שממנים את הפקידים הלא הם נבחרו ע"י כל העם וכל החילים... ועד כמה שנוי זה פעל את פעולתו ידוע לכל: הצבא האדום הינו אולי הצבא בעל המשמעת הגדולה שבעולם, בשעה זו».

הציטטה ארוכה במקצת, ואולם מתקבל ממנה מושג ברור ובהיר, שכולו נאה ויאה לרוח זמננו זה וזמננו יאה לו.

וצדק ד. ויסמן באמרם בהתחלת מאמרו, שאין הוא מגלה לנו אמריקה חדשה בדבריו, ידענו גם ידענו כי הרכושנות והסוציאליות החמרית «מבנה פנימי» אחד להן, וזהו מה שצריך לעורר את התנגדותנו הכי נמרצה לשתייהן יחד; ידענו, כי שתייהן קוראות לרכוז ומשמעה, לשלילת חופש האדם, שאין

הן סובלות כל משק בודד העומד כולו ברשות עצמו"; יהענו את כל טמטום ההרגשות העדינות, את הענין הרוחני והקפאון הנפשי שירדו לעולם בני האדם עם הרכושנות והסוציאליות החמרית כאחד; ואת תוצאותיהן הנוראות הן ראינו כולנו בשנים האחרונות, בטבח ההרדי שנערך למליוני בני אדם במבחר עלומיהם, בעזרת העבודה המשותפת של הרכושנים והסוציאליים למיניהם גם יחד, הריכוז והמשמעת של הרכושניים והסוציאליים בעלי "הטנדנציות הדומות" הם הם שהביאו את אנושיות להתנוונות הנוראה של ימינו-אלה, והם הם המוסיפים גם כיום להרעיל את הלבבות, לטמטם את ההבנה וההרגשה העצמית וההרדית, וביום פקודה ירכזו שוב את עדרי האדם הענקיים ובכח המשמעת ישסום אלה באלה וטבעה הארץ בדמיה.

מאמין אני באמונה שלמה לד, ויסמן כי "הצבא האדום הנו הצבא בעל המשמעת הגדולה ביותר שבעולם", אבל מה זה מלמדנו ומה זה מחדש לנו? הן עוד לפני הצבא האדום היה היה בעולם הצבא הפרוסי המהולל בעל משמעת הברזל, שאת תפקידו האנושית-תרבותי מילא בשלמות במלחמת הדמים העולמית האחרונה... ואולי היה גם הגורם הראשון למלחמת עולם זו, ובכן? האמנם הקבוצה — זו השאיפה וההתאמצות לחיים אנושיים יותר נעלים, יותר מוסריים והצבא — זה המוסד אשר לפניו ילך מות וכליון ואחריו זמח והתנוונות, האמנם בני השואה הם שני אלה, וקבוצתנו צריכה ללמוד מרבי הטבחים איך לסדר את הייה? אפשר שנכונים הם דברי ד. ויסמן כי שיטת הבחירוח, יפה כוחה לתרום כל מחנה שהוא אבל אין בידו לבנות צבא בן קיום בעל המשמעת הדרושה, ואולם לאשרנו מה שרע הוא בשביל קבוצת שתפקידו רצה ושפיכת דמים — טוב הוא מאד לקבוצת יוצר חיים, חיים חפשיים, ולריק טרה ד. ויסמן בהשואה המעליבה הזאת.

ולא מענין כאן כל הפלפול להצדקת מעשי האונאה של "המרובים" ביהס ובחירות או מנויים של פקידי הצבא האדום, ולאור יחסם המלא תהפוכות לסיסמאותיהם הם עצמם עפ"י שיטח הישועיים: המטרה מקדשת את האמצעים (עיין מאמרו של בן ישראל בפה"צ 11—10) — "להערכת הכוללביזמוס", מה שמענין ומעציב כאן הוא הרעיון לבסס את בנין חברתנו הצעירה על המכניות, הקהות, שלילת הרצון החפשי, בקצרה על המשמעת ועל הדכות, ומכונות זו בבנין היינו החדשים מוגשת לנו ע"י אותו המחבר לא רק ביהס לעבודת הגוף, כעבודת הקבוצה החקלאית והתעשיתית, אלא גם ביהס לעבודת רוחנית כנוראה, במאמרו "האקונומיקה של עבודת הנוראה" בגליונות האחרונים של הפועל הצעיר. גם כאן מדובר על "התוצרת הגדולה והקטנה", גם כאן הדוגמאות של "חיל מזוין באגרוף, מקל וחלוקי אבנים מצד אחד, ולעומתו החיל המזוין ברובה, לכשתרצו ברובה אוטומטי, במשקפת יפה ובמפה ברורה", גם כאן התפעלות רבה מהטכניקה, "המשחררת", וכתוד דוגמא מופתית — פועל הפבריקה לבגדים התופר רק כפתורים, רק קולאות", ולחלוקת עבודה מטמטמת וממיתה זו קורא ד. ויסמן "משחררת"!

ולא נחה דעתו עד שהסביר לנו באר היטב, כי: «בית הספר של עבודה אינו אלא אותו החזיון האקונומי הידוע בשם השבחת המבנה האורגני של הרכוש, כשחלקה של העבודה החיה של האדם מתמנעט ועל מקומו באה העבודה הקפואה, הקרושה, או במלה אחת: הרכוש». ושוב אותו הדבר: לא תוכן ביה"ס של עבודה, לא רוחו ונשמתו, לא מטרתו האנושית הנעלה כאן העיקר, אלא הטכניקה שבו. «העבודה הקפואה, הקרושה», כהגדרתו המוצלחת של ד. ויסמן. ואכן, מי שמשקיף על החיים מתוך נקודת ההשקפה החמרית והמכנית כזו, ויסמן, בהכרח שיתחסס בשלילה ובחמלה מעליבה כזו שנתבטאה במאמרו ביחס לקומוניסמום הדתי, לטולסטויות, לשפור ותקון הנפש, להרעיונות המוסריים של טובי החולמים והשואפים ביוצרי הקבוצה שלנו. נקודת השקפה חמרית זו חודרת יותר ויותר לתוך חוגי בני דורנו וממיתה כל שאיפה חיה, כל התרוממות רוח, כל התפרצית לחיים חפשיים באמת, חפשיים מהחומר העכור והמשעבד של תורת הרכושנות והסוציאליזם המטרילית כאחד. לא, כרחוק מזרח ממערב כן תרחק דרכנו מדרך «העבודה הקפואה והקרושה», מרכזו ומשמעתו, מההספקת תפוחי זהב, לימונים, שקדים וצמר גפן לקואופרטיביים העולמיים».

היצירה החפשית בעדות חפשויות, היוצרות לכל לראש את צרכי עצמן ומתחברות באופן חפשי לרצונן ולצרכיהן, בלי כל נוגש באיזה שם וצורה שהוא; בחיי שלום, אהבה והבנה הדדית; אלה הם, לדעתי, דרכינו ואמצעינו, ואליהם אנו צריכים לכוון את כל מאמצינו.

הירחק או יקרב היום של התגשמות שאיפות אלה?
בנו, ולא בטכניקה, בנו תלוי הדבר, ברצוננו החזק, בשאיפתנו הלוהטת ובמסירותנו לדבר הגדול.

כפרזנהלל, שבט תרפ"ב

מסביבנו ובתוכנו

(הגיונות סתיו)

ימי התהוות, התכוננות להתחדשות, הימים האלה בטבע מסביבנו, ענני שלג ביום וענני פז עם ערוב-היום נראים בשמינו יותר ויותר. בכל — ברוחות הסתיו, בריח האויר, בעלים הנושרים מעצי השלכת ובפריחה הנהדרת של עצי השסק הנפלאים, בפירות ההדר המבשילים — בכל מורגש ההדרש המתהווה, המתקרב ובא אלינו. כמאז ילדותנו, כמאז הדורות שקדמונו, הנורות תקופות השנה בנאמנות, וחביבה תקופה זו, תקופת הסתיו, וחשובה היא ביותר: בקול דממה דקה שלה היא לוחשת לנו: אֵל יאוש וקפאון, אֵל מפני שממון הקיץ החד-גוני, מפני שממת השדות הריקים, אל דכאון מאימת בצורת

חורב. הנה יתעורר היקום ויקום לפעלו מחדש. ענני כסף ופז מתאספים ומגברים חילים למפעל השנה החדשה, להשקות בגשמי ברכתם את אשר טמנו אחיהם ביקום — בני האדם — בתוך האדמה. כמקדם קורצים כוכבים בעיניהם הרומזות והנוצצות בלילות, כמקדם מחיה, מחממת ומצמיחה השמש. עוד יקצור הקוצר ברינה את פרי עמלו.

הפקוחה אוננה, הפתוח לבנו ללחש חרישי זה? המוכנים אנו להתגבר, להתעורר, להתהוות ולהתחדש, להעפיל מחדש וביתר עוז ליצירת חיינו? הנוסיף לעמוד קודרים, מדוכאים, חסרי אוניס וחסרי רצון כלפי החיים הרגשים מסביבנו? האם לא נשתף את כל ישותנו בהתהוות, בהתחדשות כחלק מהטבע המתחדש והמתהווה בלי הרף?

יאוש, חולשה, אכזבה ודכאון רוח שברו לבות רבים מאתנו. זה נואש מחלומותיו ושאיפותיו ועלה על הדרך המקובלת, דרך הרבים, וזה פנה לפנתו, נכנס ל„משק“ וחסל, ויש אשר יזכרו לרגע את „הימים ההם“ בגעגועים או בחיוך של לגלוג וביטול, וימהרו לשוב לעבודתם ולעבור לסדר היום. ויש גם אשר לא השלימו, לא יכלו להשלים עם דרך הרבים, אך גם לפעול לשם הדרך האחרת לא עצרו כוח. כורים הם בים החיים הסוער מסביב ומשחק הם לגליו הזידונים.

כמה חלומות זוהר, כמה עריגה לטוב ונעלה, אמונה כאדם וביצרו הטוב נופצו אל סלעי הבדידות, אל סלעי המציאות של היום, המציאות של שלטון החמרנות, תאות הבצע, הכבוד והמותרות, של ריקנות החיים והזלת ערכם! על שדה-מציאות זו צמחו צמחי הרעל של היאוש והדכאון. הגיתן להם להכריענו? ומה נענה לנער ולנערה השואלים בעינים מפללות: „היש אלהים בקרבכם, היש אלהים חיים, הישנו?“

נחשבה נא מחדש את חשבון עולמנו ונמצא, כי אין להכנע לרע, אין להתיאש, כי אכן יש אלהים בקרבנו. הן יש לנו כלפי המציאות השלטת ביום, המציאות החיצונית, האכזרית, המטריאליסטית — הן יש לנו מציאות אחרת, פנימית, נפשית, עמוקה, איתנה, המחוסנת נגד כל הגלים הזידונים, מציאות החתירה לאהבה, לטוב, לאושר ההדדי, לאמת! הן יש בזה עושר רב לחיינו, לנפשנו. נחלל נא להיות פזורים ומפורדים, נתקשר בקשרי אחוה ופעולה כפי יכלתנו, נורע באמונה את זרענו, אולי נוכח גם לקצור את פרי עמלנו.

לא תרצה!

למלאות שלוש עשרה שנה לקיום האינטרנציונל של מתנגדי המלחמה (1921—1934)

בתקופת זו, בשעה שהערכים המוסדיים הנעלים מתחללים ונדמסים על ידי כוחות שחורים, עוררים, שצפו על פני החיים, בשעה שדם האדם הוול והופקר והאהריות האישית כאילו בטלה ועברה מן העולם — בשעה זו מנחמת ומעודדת העבודה החיה של מציאות יחידים וקבוצים של בני אדם על פני כל רחבי התבל, אשר לא נסחפו בזרם העכור; העומדים בעוז רוח נגד גלי ההפקרות, השנאה, האיבה וחוסר האחריות, ואת נפשם, את כל חייהם הם בותנים בעד שמירת הערכים המוסריים היסודיים של המין האנושי: לא תרצה! מה ששנאו עליך לא תעשה לחכרך! ואהבת לרעך כמוך!

לפני שלוש עשרה שנה התאספו בבילטהובן אשר בהולנדיה בני עמים וארצות וגזעים שונים, כולם מאוחדים על ידי רעיון אחד קדוש ונעלה: למנוע בעד הישנות הפשע הנורא, האסון הנורא של המלחמה בין עם לעם, בין אדם לאדם, בויעידה בין לאומית זו נתקבלה ההצהרה דלקמן כמצע של ההסתדרות הבין לאומית שנוסדה בויעידה בשם „האינטרנציונל של המתנגדים למלחמה“ או בשם המקוצר — „הסרבנים“, ההצהרה אומרת: „המלחמה היא פשע נגד האנושות. לכן מחליטים אנו לא לתמוך בשום מלחמה מאיזה סוג שהוא ולפעול לביטול כל הגורמים המביאים לידי מלחמה“.

הויעידה הבינלאומית השניה של ההסתדרות הזאת (בשנת 1925), אישרה את הביאור שנתקבל בויעידה הראשונה ההצהרה הנל:

„המלחמה היא פשע נגד האנושות. באשר היא חוטאת כלפי ההיים ומשתמשת לרע באדם כאמצעי לתכלית פוליטית וכלכלית, לפיכך מחליטים אנו, מתוך אהבה עזה לאנושיות, לא לתמוך בשום מלחמה מאיזה סוג שהוא, לא במלחמת התקפה ולא במלחמת הגנה, חשוב להדגיש את סוף הפסוק, באשר הממשלות מכריזות על כל מלחמותיהן כעל מלחמת הגנה ובתור שכזו היא מתקבלת בהכרתם של העמים“.

אנו מבדילים בין שלושה סוגים של מלחמה: א) מלחמה להגנת המדינה, שהננו שייכים לה מלידה או מתוך בחירה. הסירוב לעבודת הנשק לתכלית זו יפגש בקשיים, כי המדינה תשתמש בכל אמצעי הכוח להכריח אותנו לכך, ומלבד זה השתמשו כל כך הרבה באהבה הטבעית למולדת לשם תרמית נציונליסטית, עד שנתקבל כאילו מדינה ומולדת הן היינו הך.

ב) מלחמה להגנת הסדר החברתי הקיים, עם כל בטחונותיו ויתרונותיו בשביל בעלי הרכוש. מובן מאליה שלא נקח בידנו נשק למטרה זו.

ג) מלחמה להגנתו ושהרודו של הפרולטריון המדוכא. הסירוב להשתמש בנשק למטרה זו יפגש אף הוא בקושי רב: 1) המדינה הבולשביסטית, ויותר מזה הפרולטריון המתקומם בשעת מהפכה, ידאו כבוגד את כל מי שיסרב

לתמוך בהם בכוח הנשק, (2) האהבה למדוכאים הנטועה בלבנו תעמידנו בנסיון להשתמש בכוח כדי לעזור להם ולתמוך בהם. אולם נוכחנו לדעת, כי לעולם אין בידי האלמות לשמור על הסדר, להגן באמת על מולדתנו ולשחרר באמת את הפרולטריון. הנסיון הראה, כי בעקבות כל מלחמה באות הגסות והפראות באופן מבהיל, בא הקץ לכל חופש, וסבלו של הפרולטריון, המנצח לכאורה, הולך וגדול.

לפיכך אי אפשר לנו לתמוך באיוו מלחמה שהיא, לא על ידי עבודה ישרה בצבא, בצי ובאוויר, לא על ידי יצירת נשק וחמרי מלחמה, לא על ידי השתתפות בהלואות המלחמה ולא על ידי העמדת עבודתנו לדשות המלחמה כדי שיתפנו אחרים בשביל עבודת הצבא.

ברור לנו, כי כפציפיסטים עקיביים אין לנו הרשות להסתפק בעמדה שלילית גרידא, כי אם עלינו להשתדל להכיר את הסיבות העמוקות למלחמה וללחוס בעד ביטול כל הסיבות האלה.

כסיבות למלחמה אנו רואים לא רק את האנוכיות ותאות הבעצ, מידות המושרשות בלב כל בן אדם, כי אם גם אותם הגורמים המביאים את המוני בני האדם לשנאה הדדית ולהרג המוני הדדי.

ככוחות עיקריים הרוחניים למלחמה רואים אנו:

- (1) הבדל הגזעים, שמעמיקים אותו באופן מלאכותי עד כדי לעורר קנאה ושנאה;
 - (2) הבדלי הדתות, שמטפחים אותם באופן מלאכותי עד כדי אי סבלנות וזלזול הדדי;
 - (3) הבדלי המעמדות, בין בעלי הרכוש ומהוסדי הרכוש, הרוחניים בהכרח למלחמת עמים ולמלחמת אזרחים כל עוד קיימים סדרי תוצרת המיוסדים על משק של רווחים במקום משק להספקת הצרכים;
 - (4) הניגודים בין הלאומים, שהננו רואים אותם במדה רבה כתוצאה של סדרי התוצרת הנוכחיים, שגדמו למלחמת העולם ולתוהו ובוהו הכלכלי. נוכחנו לדעת, כי על ידי סידור כלכלה עולמית מותאמת לצרכיהם של העמים אפשר ליישב את הניגודים האלה;
 - (5) לבסוף רואים אנו כגורם חשוב למלחמה את התפיסה הבלתי נכונה של מרות המדינה. המדינה נוצרה למען האדם ולא האדם למען המדינה. ההכרה בקדושת החיים של האדם, של האישיות, צריכה לשמש כחוק יסודי של החברה האנושית.
- מאידך גיסא, אין להביט על המדינה כעל אישיות סוביידינית מוחלטת, באשר כל לאום הוא חלק של משפחת האנושיות הגדולה. אנו מוכרחים על כן לפעול בכל כוחותינו בכיוון של ביטול המעמדות והגבולות המפרידים ובעד יצירת אחוה עולמית מקיפה המבוססת על היסודות של עזרה הדדית.
- אלה הם היסודות שעליהם הושתתה ההסתדרות הבינלאומית הזאת, והחברים שנצטרפו לתנועה זו במשך שלוש עשדה השנים שהיא קיימת לא

הכזיבו. את נדרם שמרו באמונה ובבוא יום פקודה, בהקרא הצעירים לצבא, בהגיע תורם של אלה ששרתו פעם בצבא לבוא אל תרגילי-אימון של צבא-המילואים, עם הכרות גיוס ומלחמה, בכל ההזדמנויות הרציניות ורבות האחריות הללו עמדו החברים ועומדים הם כיום הזה בנסיון הקשה, ואין בכוח המאסו', עבודת הפרך, שלילת הזכויות האזרחיות, הדיסת מקורות הפרנסה ואף משפטי המות — כל כוס היגונים המלאה הזאת שעברה ועוברת גם כיום על הסרבנים לארצותיהם — אין בכוח כל האימים האלה לכבות את האש הקדושה הלהטת בלב נודרי נדר האהבה ואי-האֵלמות.

להסתדרות זו יש סניפים בעשרות ארצות ומספר חבריה הגיע עוד לפני 5 שנים לחצי מיליון איש. בשנים האחרונות גדל המספר בהרבה, אך אין אתנו כעת מספרים מדויקים. בתנועה מאוחדים אנשים בעלי השקפות פוליטיות שונות, אנרכיסטים, סוציאליסטים ודמוקרטים, חפשיים ורתיים. האהבה וקדושת חייה האדם איחדו אותם.

ערך חינוכי רב יש בהגשמת הפרינציפ של אי-ההשתתפות ברע, כמו ההסתלקות מעבודה של יצירת נשק, חמרי מלחמה וכל מה שיכול להועיל ולסיע לצבאיות ולמלחמה. חברי התנועה מקבלים עליהם כל מה שכרוך במובן החמרי בהגשמת אי-ההשתתפות זו מתוך הכרה ברודה של כל יחיד באחריות מעשיו והתנהגותו בחיים. אמונתנו חזקה שוהי הדרך היחידה והמעשית ביותר למניעת המלחמה, לביעור הרע מן העולם ולהשכנת חיי אהבה, אהיה ושיוון בין בני האדם.

מענין ומשמח הדבר, שדוקא בשנה האחרונה, שנת התגברותם של כוחות החושך בעולם, שנת גאות לפאשיזם, לנושאי מזלת השנאה, האריה והמלחמה — דוקא בשנה זו התגברה תנועת הסרבנים במדה רבה מאוד, ובראש וראשונה בצרפת ובבלגיה. והגה מה שמספר בנידון זה העלון של התנועה שהופיע בסתיו 1933 :

„שנת 1933 תצוין כשיא הפסגה בפעולת האינטרנציונל של מתנגדי המלחמה. מכל חלקי התבל זורמות אלינו הידיעות על מקרי הסירוב לעבודת הצבא ועל התעמולה המתנהלת בכיוון זה, ולו רצינו לפרסם לפחות את מחצית הידיעות שנתקבלו, כי אז היה עלינו להגדיל את היקף החוברת הזאת (העלון, בן 12 עמוד) פי כמה מהיקפה הנוכחי.“

„אל נא תשתתפו ברע, ולא רק למען לרחוץ בנקיון כפיכם — אלא מפני שכל האפרט המלחמתי אינו יכול לעשות צעד בלי השתתפותכם. גם המלחמה באויר לא תוכל להתנהל, אם פועלי כל העולם יטרבו ליצור את חמרי המלחמה ולהשתתף בהובלתם (העלון הנ"ל).“

האנושיות עומדת לפני הבחירה: לא תרצח! ובחרת בחיים! או — הקץ לכל בשר על ידי מבול של דם ואש ורעל! כל אדם הבוחר בדרך הראשונה מכריע את הכף לזכות, להצלת החיים. הירבה מספר המכריעים האלה? התנצח התבונה?

כלפי פנים

לבקורת ורכנו ועמותנו בשאלה היהוית הערבית

עוד לא רחוקים הימים בהם היו רגילים לזלזל ולבטל לגמרי את התנועה הלאומית הערבית, והכריזו אז לבוגדים ול"תלוישים" את אלה שהעזו להפריע את ההסכמה הכללית ואת השקט הכללי, בהזהירם על רצינות המצב, על השומת הלב המיוחדת שצריך להקדיש לחיפוש דרכים להבנה והסכמה עם שכנינו בהווה ובעתיד. כיום, אחרי שנות נסיונות מרים וקשים מתחילים לאט לאט להודות במציאות התנועה הערבית, בגידול כוחה התוקף בהיקפה והמתרחב, אלא שמשתדלים לבאר את כל זה אך ורק על ידי גורמים שליליים: הסתה, מסיתים! אפנדים החוששים לכיסם, מנהיגים ושליטים עריצים החוששים לכבודם ולכסאם, קומוניסטים המעוניינים במהומות, המונים בוערים המוכנים לשוד ורצח — אלה הם לפי דעה זו הגורמים העיקריים, אם לא היחידים, המניעים את גלגלי התנועה הערבית. יש לנו, איפוא, להביא את התנועה הזאת בחשבון רק עד כמה שאנו נאלצים להתגוננות פיסית ופוליטית מפניה, אך בשום אופן איננה מניעה אותנו לפשפש במעשינו שמא דבר-מה חשוב לא בסדר אצלנו.

בזוה תמימי-דעות הם הזרמים הפוליטיים השונים, מלבד מעטים ובודדים פה ושם, ואחת היא אמרתם: אם באה פורענות על עם יפשפש במעשיהם של אחרים...

וכאן, לדידנו, מקור הטעות, טעות שמביאה ועלולה להביא לידי אסונות קשים.

לפנינו לא שאלה פוליטית, כלכלית או תכסית, כפי שזה מכונה בפי מפלגותינו השונות, כל אחת לפי הפרוגרמה שלה, אלא שאלה אנושית כבירה: כיצד ייפגש בני אדם עם בני אדם אחיהם; כיצד יפגש עם נודד, רב תלאות וסבל, בשוכו למולדתו העתיקה לחדשה ולהתחדש בה — כיצד יפגש בעם היושב בה ועובד את אדמתה זה מאות רבות בשנים; מהו קנה-המדה האנושי-מוסרי על פיו יכונן שבי הגולה את מעשיהם בכל מגע ופגישה שלהם עם בני העם היושב בארץ?

לאשרנו עוד רב, רב המקום בארץ לשני העמים גם יחד והשאלה היא בעיקר — כיצד יחיו שני העמים כבני אדם, כאחים, גדול הקושי ורב, אי האמון והחדשים רבים לאין שיעור, אך כגודל המכשולים כן יש להציג לעומתם את גודל השאיפה והמאמצים להתפגשות אנושית, לפגישת אחים בני אדם, שנבראו כולם בצלם אלהים. כזו היא הבעיה ועל פיה אנו צריכים לחפש פתרונם.

אם אנו ניגשים מתוך נקודת-ראות זו אל הענין אשר לפנינו — אז לא הפוליטיקה של מנהיגים ואמירים, מיניסטרם ונשיאים ועסקנים פרופסיונליים,

אף לא "מה יאמרו הגויים". מה יאמרו שונאינו למעשינו ולמפעלנו בארץ, לא אלה ישפיעו ויכוונו את דרכנו. את רוח מפעלנו, את מהותו ואת אפיו. לא למעלה נכוון את לבנו, אלא לנסתה כלפי פנים, למעמקי נפשנו. והצו הפנימי, האנושי-אנושי, הוא יהיה לנו לקו ולמורה דרך. אז יעמיד מצפוננו לפני כס משפטו את עמדתנו ואת דרכנו באופן רכישת קרקעות, את יחסנו לחוק הגנת הארטיים, את המלחמה לעבודה עברית במאה אחוז, את יחסנו לארגון מקצועי ואזרחי משותף, וכו' וכו'; בלי משא פנים יוציא את משפטו: אשר לשבת לשבת ואשר לחסד לחסד.

אם כפגישת אחים ניפגש עם הערביים, אם ננקוט בכל מעשינו את הכלל העברי העתיק: "מה ששנוא עליך לא תעשה לחברך", הרי לא רק שלא הכתמנו מפעלנו ולא השפלנו את נפשנו, לא רק את נפשנו הצלנו, אלא גם עשינו את הברר המעשי ביותר, הריאלי ביותר, לא יתכן, שלא ירגיש בכך ההמון הערבי הפשוט. דוקא האדם הפרימיטיבי עלול להרגיש — על פי הפתגם: כמיט הפנים לפניו כן לב הזאם לאדם" — כי כאן לו ענין עם אנשים שמהם אין כל סכנה וכל חשש סכנה נשקפים לו, והוא עלול ומוכשר להתקרבות של אמת יותר מבני מרומי העם ספוגי רעל הציביליזציה המודרנית.

והלא עובדה מצערת ומכאיבה מאוד עומדת לפנינו ודורשת את תיקונה: העובדה שלא רכשנו לנו במשך 50 שנות פעולתנו בארץ ידידים בין המוני הערביים, שאין לנו ידידים וחברים בין העובדים הערביים בכפר ובעיר, שאין קרבה חברית, אנושית, פשוטה, בין עובדינו במושבות ובין העובדים הערביים באהון המושבות שאין הקשר הפשוט, ללא כל פוליטיקה, בינינו עובדי האדמה בכפרים העבריים ובין שכנינו עובדי האדמה בכפרים הערביים, אשר שמש אחת מאירה לכולנו בלי הבדל, ואותה האם-האדמה מעניקה לנו או מונעת מאתנו את יבולה ואת ברכתה, ונשאלת השאלה: מה עשינו, וכמה עשינו, כל יחיד בפני עצמו וכולנו יחד כציבור מאורגן, מה עשינו במשך כל שנות פעולתנו בארץ למען יצירת יחסי ידידות של אמת, הבנה, אמון בינינו ובין בני העם הערבי, למען יצירת כל אותם הדברים שהם בעת ובעונה אחת גם אנושיים-מוסריים וגם מעשיים-תועלתניים, אמצעים פרופילקטיים שבכוונתם למנוע בעד מחלת השנאה, האיבה והפרעות, למנוע לגמרי או לפחות, להחליש ולהפחית בהרבה את הרעיון? והאין השאלה הזאת מעמידה באור אחר לגמרי את שאלת הרוב והמיעוט, את שאלת ההגנה העצמית ושאר השאלות הקשות הבאות בעקבותיהן?

הנה עברו עלינו שוב באוקטובר שעבר ימים נוראים, שוב עמדו שני העמים יושבי הארץ מלאי השד ופחד אחד מול השני, שוב נשפך דם כמים, ואין בזה הבדל אם הפעם נשפך דם בני העם הערבי, בהתנגשם עם המשטרה בשעת ההפגנות נגד העליה העברית לארץ-ישראל, אין זה מקל במשהו עלינו שלא בנו התנגשו ולא אנו נתקפנו באופן פיסי, די לנו רוגו ועצר שבשלנו היתה התנגשות דמים זו, וזה צריך לשמש לנו לתוספת אזהרה, על השאירנו

את כל שדה הפעולה והחיים הצבוריים של המוני העם הערכי בארץ לתעמולת הארס והאיבה המתנהלת ביניהם. ועל הצורך וההכרח לפשפש במעשינו ולבקר בקורת חמורה וחריפה, אם אמנם הכל כשורה אצלנו. ואם נכונה הדרך שאנו הולכים בה ואנו צריכים ללכת בה ביחס לחיי השכונות שלנו עם הערכיים. כל הטענות והצעקות, כי זה מוביל לליקבידציה של הציגנות, ליותורים על העיקר, לבגידה בציגנות וכו' אין להן כל יסוד ושהר. — אין לסחור את האמת החיה, כי רק הדרך של "מה ששנוא עליך לא תעשה לחברך" בחיי יום יום ביחס לשכנינו רק היא הדרך האמיתית, הצודקת והישרה, ועם זה הדרך הבטוחה והמוצקה ביותר, יסוד איהן לבנין היינו המתחרשים, ובה ערובה להצלחת מפעלנו הציגוני.

נהלל

ל נ ו כ ה ה א י מ י מ

נגע השנאה פשט בגופו של האדם לכל מקומות מושבותיו, אין כיום גוי וארץ שלא נוגעו במידה גדולה או קטנה. מגפה היא ונוראה היא התפשטותה. כאילו התרכזו כל מעיני האדם וכל כוחותיו השכליים והנפשיים לשנוא, להרע, להזיק ולהחרוב. ולא נוקתה גם ארצנו, ארץ-ישראל, ולא רק בין יהודים וערביים, גם בין אחינו בני ישראל עצמם עולה שנאת האחים כפורחת. נדהם אתה עומד ורואה, כיצד אנשים בעלי מוח הוגה, בעלי לב מרגיש, אנשי "השכלה ותרבות", אוזרים את כל מאמציהם ללבות את האש, לגרות את האינסטינקטים, לשסות אחים אחד בשני, ועד כדי שפוכות דמים הגיעו, ורואה אתה את העתיד הקרוב והנה הוא אדום מדם אחים, אסון קרב ואין מציל! ואין מציל!

לאן פנינו מועדות? לאן זה יביאנו? — שואלים רבים ונאנחים. מנסים למצוא את גורמי המצב הזה וכרגיל מוצא אותם כל צד בצד השני, במתנגדיו ואויביו, בביתרמים, במפא"י וכו', כל אחד לפי הכנסיה המפלגתית שלה הוא נשבע אמונים, ואין לראות כוח ניטרלי, בלתי נגוע ובעל השפעה שיעשה זאת למטרת חייו וישקיע את עצמו כולו בהשקטת הדם הסוער, בהשכנת שלום אמת בין אחים.

אסון נורא קרה לאנושיות והוא לא פסח גם על ביתנו: תורת השקר של האלמות והכוח הגס שהוטפה על ידי קנאי הלאום והמעמד שנים על שנים, הבשילה פירותיה במלחמה העולמית והרבתה את יכולה לאין שיעור בשנים שאחרי התרג ההדדי עם עלית הכוח העיור והאכזרי של הפאשיזם על במת החיים החברתיים. והנה קמו גם אצלנו בחורים צעירים ונלהבים שהוכו בסנורים, שהושפעו והודתמו על ידי האלמות שהכניסו לתוך מחננו מנהיגים

מטעים ומכשילים, ועל דגלם אות קין: „ברם ואש“! מאמינים הם האומללים הנתעים, כי „ברם ואש“ אפשר להקים את יהודה! טחו עיניהם מראות, למות יקוו, כי הוא יקיימנו ויחינו! לרחמים זקוקים האומללים האלה! בינתיים הורעל אורדנו עד מות, באגרוף וברם מתנהל הויכוח בין היריבים, וסופו של דבר מי ישורנו?

לנוכח האימים האלה יש צורך לפשפש במעשינו, להסתכל לאחורינו, נחוץ להתאזר עוז לקראת בקורת עצמית חריפה, לאור בקורת עצמית חריפה יובאו גם המאמינים הקנאים שבתוכנו לידי פקפוקים וספקות בצדקתנו המוחלטת ובאשמתם המוחלטת של מתנגדינו. ונחוץ להקדים ככל האפשר בבקורת זו למען פקוח עינינו על שגיאותינו ולמען תקן את המעוות בימים הבאים.

ראשית חטאת, פתח להאנדרלמוסיה וההפקרות ביחסי בני האדם בימינו, צריך לראות בחינוך הרע והמקולקל העובר מדור לדור והגיע לשיאו בחינוך הדור הצעיר בימינו אלה, הוא החינוך של הערצה לכוח הגס, לאלמות, למצביאים ורכי טבחים, לסיסמה: כלהאמצעים כשרים למטרה, חינוך זה הכניס לשימוש בספרות ובחיי יום יום את המונחים הצבאיים: „לאורך החזית“, „זקופים וישרים כחיילים“, „גיוס הכוחות“, „כיבוש עמדות“, „סטרטגיקה“, „טקטיקה“ וכו', וכו', כל השמות המצלצלים והנאים הללו המכסים בצעיר רמיה על מעשי התועבה והרצח הנקראים „מלחמה!“ חינוך זה הוא שהביא לידי כך, שהאנשים המכובדים ביותר בימינו על המוני בני נוער הם, אלופי האגרוף, ובצמאון רב ינהרו אל המחזה לראות, ומי שלא זכה לראות — יקרא לפחות בעתון את התיאור המפורט והמחפיר, כיצד המטירו יצורי אלה מהלומות ומכות נמרצות אחד על גבי השני, כיצד התנפחו וצבו פני האדם וכולו זב דם לגודל שמהתם של האנשים המשתוללים הרואים במחזה! חינוך זה הוא שייצר וביצר את המושגים המושחתים של „כל דאלים גבר“, של שלטון הרוב על המיעוט, של דיקטטורה, ועל הכל — את המלחמה בכל האמצעים בעד „תפיסת השלטון“.

אין פלא אם באורדה כזאת מקבל הויכוח המפלגתי והמעמדי את הצורה הנוראה שקבלו בימינו החיים החברתיים של העמים ואנו בתוכם. ציבור העובדים בכל הארצות לא חישל לעצמו דרכי חיים ופעולה חדשים, אחרים, שונים מהישן והרקוב, אשד נגדם הוא מתקומם, הוא לא העמיד חיים מול חיים, אמצעים אחדים למטרה הכשרה, בניגוד לאמצעים הפסוליים של ארחות החיים הפסוליים. וכך נכשלו הרצון והשאיפה הפנים לסדר עולם חדש, צודק ונעלה בדרכים העקלקלות של שנאה וקנאה מפלגתית, של שנאה ובזת לחושב אחרת, של ההכרזה, כי „מי שאיננו אתנו הוא נגדנו“, של שמחה לכשלונו של המתנגד במקום להצטער על ירידתו, בקצרה — בדרכים הישנות והנשחתות הפצו להגיע אל העולם החדש והטוב, דבר אשר לא יתכן שיצלית, לא יתכן שלא יביא לאסונות, בולטת ביותר הדוגמה של הפטריטיזם השוביניסטי,

שסחף את מחנה העובדים במלחמה העולמית והשתתפותם בטבח וההרג ההררי של העמים.

ואצלנו? אם נסקור סקירה אחת לאחור נראה, כי גם אצלנו המצב לא טוב

ביותר. דוגמאות אחדות תספקנה:

(1) נזכור נא את התקופה של כיבוש הארץ על ידי האנגלים, שבה הוטלה לתוך ציבור העובדים שלנו הסיסמה הנוראה: "בדם ואש יהודה נפלה וברם ואש יהודה תקום!". סיסמה זו שרוב ציבורנו התלהב לקראתה, והמעטים שהעיוו להתקומם נגד ההתלהבות ללגיון צבאי עברי היו ללעג ולבז על ידי חברים סוציאליסטים שלנו ועל ידי חבריהם לנשק מהמעמד הבורגני, שהיו אז יחד את ברית "הדם והאש". תקופה זו פתחה דף חדש בחינוך ציבורנו, ובמקום החינוך העצמי, החינוך לקראת העבודה בטבע, ביצירה, בא החינוך של צחצוח חרבות של התאמנות במלאכת הרצח, של הערצת "החייל הטוב". הזרע שנורע אז על ידי מיסדי "הגדוד הראשון ליהודה" לא עלה בתוהו, הוא נבט והצמיח את צמחי הרעל של הצבאיות העברית החדשה, והבית"ר באמנותו ב"דם ואש" הרי בעצם לא חידש כלום, אלא ממשיך הוא את מסורת הכוזב אשר קיבל בירושה מחבדינו. האם מהרהרים חברינו על ענין זה בשעה שזורקים כלפי ה"בריונים" והבית"רים את האשמה של "ברם ואש"?

(2) נזכור נא כיצד התנהלה באותה תקופה בערך המלחמה לשם האיחוד הגמור של מפלגות העובדים. בצער וככאב נזכור את כל הרע והשפל שליוו אז את המלחמה ההיא בין אחים לשאיפה ולמעמד. השטן הנולד תמיד ע"י הריב והמחלוקת שבע נחת למדאה תאות הנצחון וההשתלטות, ואנו כולנו יחד עם הדור הצעיר שנוסף עלינו התחנכנו אז חינוך גרוע מאוד, ופירותיו שמורים לנו כיום...

(3) קרה מקרה הרצח של ד"ר הן, גם כן באותן השנים. דעת הקהל שלנו מימין ומשמאל עברה כמעט בשתיקה גמורה על הרצח הזה. עד היכן חודר ונוקב יחס קריר ואדיש כזה למעשה רצח! הלא למעמקי הנפש! הלא מכין ומכשיר הוא את הקרקע לרצח ולכל גבלה! הטובה ואנושית היתה עמדתנו אנו, העובדים, מעמדת בורגנינו למיניהם?

(4) המלחמה נגד "ברית שלום". אגודה זו, שהציעה את הצעותיה לפתרון השאלה היהודית-הערבית נפגשה במאמרי שיסוי, בנאומי הסתה, בפיטורים ממשרות, באיומים, בקריאה לחרם ולנידוי כלפי ה"בוגדים" וה"ליקבידטורים"! הישוב המפולג למפלגותיו היה מאוחד בשנאתו ובמלחמתו זו נגד "ברית שלום". ציבורנו לא ראה אז את הרביזיוניזם והבית"ריות כאויביו המסוכנים ביותר. אלה הלא לאומיים הם! המלחמה הופנתה נגד ה"בוגדים בלאומיות". נגד ה"דפיטיסטים" ושאר שמות הגנאי שניתנו אז ל"ברית שלום". המלחמה נגמרה ב"נצחון מזהיר". את "ברית שלום" הוגו מהמסילה. טוהר המחנה! וכיום — כיום נתגלה לציבורנו האויב הנורא שגדל והתחזק באותן השנים של חזית מאוחדת נגד "ברית שלום". כיום שואלים בינינו: ואיה הפציפיסטים.

אנשי "ברית שלום"? מרוע ישתקו הם בשעה נוראה זו? ושכחו השואלים, כי הם החריבו בידיהם את ניצני הפציפוזם הא"י, כי על הכמה החברתית נשארו באשמתם רק מפלגות לחזמות, וכל יואלים גבר! מר הוא הלקח, אך הילמדו ממנו מה שהוא להבא?

סוף דבר: בקורת תהיה לכל הרקוב והמקולקל בזוינו! חינוך חדש נחץ לנו, אמצעים אחרים נחוצים לנו למטרתנו הנעלה, את האלמות, את הכסיסי המלוזמה, את המפלגתיות, את תאות השלטון, ועל הכל את האמונה, במטרה המקדשת את האמצעים "נורה הלאה כשיקץ מתועב. יחס חדש, שלילי נמרץ, לכוח הגס, לכל גילויי הצבאיים והאזרחיים, חינוך לקראת דרכי פעולה ציבורית מעין אלה שהטיף להם טולסטוי והגשים אותם גנדי, יחס אנושי גם למתנגד ולאויב, היות נכון להסכמים איתו מבלי לנתר על עיקרים, בקצרה — יחס של אה לאה, אם גם תועה ומתעה הוא.

לא השטטר ישנתה קודם לטוב אלא האנשים צריכים להשתנות קודם, יותר מאשר בהשטטר הקפיטליסטי צריכים אנו להלהם ברוח הקפיטליסטית שבתוכנו, אז יפול המשטר ממילא, לא על ידי כוח ברזלי משלנו נגד הכוח הברזלי של הפאשיזם נשתחרר מהאימים, אלא על ידי עקירת נרש"י הפאשיזם ממשמחו, מנשמת הדור הצעיר; על ידי השתחררותנו מסיטם האלמות, מן השובניות הלאומית, המעמדית והמפלגתית יבוא הטוב, אִימים מסביבנו מבית ומבחוץ, יהי נא לנו האומץ דוקא כעת לבקרות עצמנו, אם אנו נבקר את דרכנו, כל אויב לא יוכל לנו.

מאי 1934.

ל. נ. טולסטוי

(ליום הזכרון ה־23 לפטירתו, 1910—20 בנובמבר 1933)

עשרים ושלוש שנים נמלאו בנובמבר שעבר לפטירתו של ל. נ. טולסטוי. לקח רב ומר נתנו השנים הללו לנו, באו עלינו כל התלאות והאימים אשר מפניהם כה הזהיר אותנו נביא האמת והאהבה, בני האדם לא נשמעו למורה והמחנך הגדול ולא בחרו בדרך החיים שהוא מורה לנו, על כן נהפכו החיים לבית מטבחים גדול ונורא, על כן עומדים היום בני האדם דלים וריקים, נבוכים ונפחדים ללא תקוה וללא מוצא מהגיהנום הנורא של איבה ושנאה ומלהמת הכל נגד הכל.

ארבע שנים אחרי פטירתו של טולסטוי באה האנדרלמוסיה האיומה לעולם, ובני-אדם-אחים רצחו, יטבחו, החריבו, שרפו והשמידו זה את זה במשך שנים אחדות, ולא קם טולסטוי שני לזעזע את העולם בקריאת, "לא תרצח" האדירה, ובכל המון גאוני המדע, האמנות והתרבות לא קם נביא, אשר כמו

טולסטוי בשעתו „לא יוכל לחשות“! (אחד, שנים מהם השמיעו אמנם קול ענות חלושה). נתגלה שוב, כי לא ברוח הגאון היוצר של אנשי המדע ד', לא בתפארת האמנות הגאיונה והמתגנדרת, אף לא באש הפייטנים והמשוררים ד', אלא בקול דממה דקה של האהבה לכל יצור, של אמת החיים הפנימית האומרת לנו, כי אחים ואחיות כולנו בתבל ותפקידנו להפחית ולבער מהחיים את השנאה, הניצול ושלטון אח באח ולהרבות את האושר הכללי של משפחת יצורי-אלוהים הגדולה.

היו אמנם בכל ארץ וארץ בני אדם, שנשמעו לקול הדממה הזקה, אנשים שהלכו לאורו של טולסטוי ובחרו להפקיר את עצמם לסבל, לרדיפות, מאסרים, עינויים ומות מאשר לגאל את ידיהם בדם אחים בני אדם, אך מעטים היו אלה במספרם, ובחלקם הגדול לא מ„משכילי“ העם ו„אצילי הרוח“, העמים בכללם נמשכו לעבודת המולך והכתימו את צלם האלהים בדם נקי.

ועדיין תועים בני האדם בהושך וקולו של טולסטוי אינו מגיע אליהם, נמשכות המלחמות בצורות שונות בשמות שונים עד היום הזה. עמים מעמדות, גזעים ומפלגות נלהמים ביניהם. חיי האדם — הפקר, העריצות — השחורה, החזומה והאדומה — השתלטה ומשתלטת על העמים. חופש היחיד והעם למרס וללעג, הרעב והסבל, השנאה, אי-האמון והפחד ההדדי גדלים מיום ליום. תהיה האדם ותועה ומחפש בחלל העולם: מאיך יבוא העזר? והיש עוד עזר? ורבים העונים בשלילה וממשיכים, „לסחוב“ את הייהם ללא אור וללא חיים, עגומה ומעציבה תמונת החיים ומדכאה עד היסוד: מיליוני עבדים שקיוו לגאולה בכוחה של תורת המטריאליזם ההיסטורי המתבססת על „ההכרח ההיסטורי“ ועל „חוקי הברזל“ כפי שקבע אותם לדורות קרל מארכס — מיליונים אלה כשלו ונפלו ביום דין ללא כל התנגדות והיו לעבדים מרודים שבעתים. מיליוני עבדים אחרים מנשקים בהכנעה את שבת הנוגש כשהם מרותקים בשלשלאות של ברזל אל האבוס המשביע את קיבתם הרעבה, ועוד רבים הם העבדים הנושכים בחמה את הכבלים שהם בידיהם עצמם חישלו לעצמם... „ופנה למעלה ואל ארץ יביט והנה צרה וחשכה“ (ישעיהו ח' כ"ב). בתוך כל המהומה והמבוכה הזאת קורא אלינו קולו של טולסטוי: „הכירו את האמת והאמת תשחרר אתכם!“ הכירו, כי אין לחפש את גורמי הרע באחרים אלא בכם בעצמכם, ובכם בעצמכם הישועה! התרחקו מהרע ואל תשתתפו בו. חידלו לסגוד לרע, לסעוד אותו ולשרתו ובאפס יד יפול, כי בלעדכם כמוהו כאין. עזבו את דרך השנאה ועלו על דרך האהבה לכל יצור. לא בשמים היא ולא מעבר לים אלא קרובה אלינו מאוד דרך החיים! וביום בו יחל האדם לחשוב את השבון עולמו מתוך אחריות לכל מעשה ופעולה שלו ועל פי הצו: „מה ששנא עליך לא תעשה להברך“ — אז תצמח התקוה לחיים האמיתיים!

כהנה וכהנה קורא אלינו קולו של טולסטוי. הישמע הקול? היחדור לתוך הגיהנום בו מתענים בני האדם לשוא?

לבירור דרכנו

ליום א. ד. גורדון, כ"ד בשבט, 1937

הנה מלאו לנהלל שלש עשרה שנה. נדמה כאילו יובלות עברו מאז. מה רבו התמורות בחיי הארץ ואף בחיינו אנו. מה רב השינוי שחל בהלך-הרוח מאז ועד עתה. הבה נסקור על העבר שלנו בנהלל מתוך בקורת עצמית כנה וגלויה. ראשיתנו. תקופת יסור נהלל, היתה תקופת התסיסה בעולם כולו ובארצנו. היו האמונה והרצון ביצירת חיי עם ואדם. נעלים, צודקים וישרים. בכוח רצון זה ואמונה זו נגשנו לבנין המושב הראשון, מתוך בטחון, שיעלה במהותה, בתוכן חיי הפנימיים על כל צורות החיים שקדמו לו. לא דאגת הפרנסה היתה כאן בראש ובעיקר. מובן, שקוינו והאמנו, כי יהי בכחזנו להוציא לחם מן הארץ. אך נשאנו על כנפי האמונה העזה (שנבעה מתוך רצון חזק), כי במושב תמצא לה האישיות החפשית את מקומה ואת תיקונה, כי כאן ישרור השוויון שאליה שאפו גם בצורות ההתישבות הקיבוצית, אך בלי הצמצומים וההגבלות שבהם נתונה האישיות בצורה הקיבוצית. אז, באספתנו הראשונה, דיבר אלינו א. ר. גורדון את דבריו על "היסודות למושבי עובדים". וכביטוי לכל אלה נתקבלו אז התקנות היסודיות של נהלל.

וכאן עלי לסתור איזה דברים הנשמעים לפעמים בזמן האחרון, וגם ב"תלמים" מצאו להם מקום. יש חברים האומרים, כי בהקמת המושב לא התכוונו לשוויון. בזה רוצים למצוא התנצלות לאי-השויון המבצבץ בחיינו פה האם לא "היתה רוח אחרת" בנו? האם אין הולכים יסודותינו ומתמוטטים? לא במקרה היו מיסדי המושב חברי מפלגת הפועל "הצעיר", ששאפה ופעלה ליצירת עם עובד שאין בו מנצלים ומנוצלים, משעבדים ומשועבדים. ושאיפתנו העזה לחיי שוויון היא שהביאה אותנו להחליט על יסודות העבודה העצמית. על מקח וממכר משותפים. עלחברותם של בעלי המקצוע. לא רצינו להנהיג בנהלל דרגת משכורת אחרת מזו הנקבעת לפי הכנסתו של אכר בינוני בנהלל. בסידור זה ראינו את השוויון בין החקלאי ובין בעל המקצוע, יחד יעלו בשנים מבורכות, יחד יסבלו בשנים הרעות. משפחה אחת.

א. ר. גורדון ריכז אז את תשומת לבנו על 4 היסודות העיקריים הללו: א) האישיות והמשפחתיות. "היחסים במושב לא יחסים של צמצום של מסחר ושל כסף, כי אם יחסים של בני משפחה אחת הבאים לא רק לחיות ביחד, כי אם גם למזג את חייהם באופן כזה, שכל יחיד יתעשר בחייו משפע החיים הממוזגים של הכלל". "הרחבה והעמקה של חיי המושב הצבוריים ע"י הרחבה, העמקה והעשרה של היחיד בחיי עצמו". "מכאן — מתוך העמרת התחדשות החיים על התחדשות האישיות והמשפחתיות בחיים הצבוריים — השוויון המבוקש".

ב) העבודה. "מבחינת הפעולה החיונית האנושית מבוקש בהם, — בחיי

העבודה — שהם יתנו מקום לאדם למצוא את תוכן חייו בפעולה ויצירה".
 "במקום שהאדם רואה את טעם החיים לא רק בפרי העבודה כי אם גם בעצם
 העבודה, שם אין צורך להלחם או לחוקק חוקים נגד ניצול עבודת אחרים.
 כי הניצול הוא ממילא מתועב".

ג) עבודת הרוח או החנוך. "החנוך העצמי שאינו פוסק אף לרגע בכל
 ימי החיים". הרוב הגדול של מחלותיו באות לאדם מתאווותיו שאין הוא יודע
 להתגבר עליהן. וכאישיות הפרטית כן האישיות הצבורית. "להצלחת חיי
 הפרט והכלל נחוצים חירותה השלמה וגידולה התמידי של האישיות והבנה
 הדדית שלמה בין כל אישי הצבור". "אין חנוך בין לגדולים בין לקטנים.
 אלא חנוך עצמי".

ד) היחס אל אשר מחוץ למושב. "אם היחסים בין מושב למושב, בין
 מושב לקבוצה, לא יעמדו על אותם היסודות שעומדים עליהם החיים בתוך
 המושב, לא נתחדש הרבה או לא נתחדש כלל, אם לא יהיה במושב גרעין של
 השפעה לטובה על הסביבה, תשפיע הסביבה לרעה על המושב".
 אזכיר עוד בקצרה את דברי אליעזר יפה בחוכרתו על "יסוד מושבי
 עובדים": "בגורלו של האדם העברי העובד את אדמתו נפל לשחרר את
 היחיד משעבודו הכלכלי והרוחני".

והנה מאור מאוד מרגיש אני את הצורך החיוני לנו להתעכב לפחות פעם
 בשנה, בשיחה חברית לשם בקורת עצמנו, למען נברר לעצמנו: ההלכנו בדרך
 שאליה התכונו בראשיתנו, והיו מעשינו מכוונים עפ"י 4 היסודות, שכה יפה
 הגדיר אותם א. ד. גורדון, הפעלנו בכיוון זה שציינו אליעזר יפה — וכולנו
 היינו אז תמימי דעים אתו: לשחרר את היחיד משעבודו הכלכלי והרוחני?
 וצר מאוד שלא היתה שיחת חברים כזו עד כה, ולא נתקבלה הצעתי שהצעתיה
 עוד לפני כמה שנים.

ואולי, חברים, טועה אני בדבר זה? אולי צדקו אותם החברים, אשר מדי
 דברי אתם על אשר רצינו ולא הגשמנו, הם עונים לי בביטול מתוך השתוממות:
 מה לך כיעודך מדבר כיום על כך? עזוב את הדבר הזה, אשר היה אולי פעם
 ואיננו!

יש צורך שנדבר גלויות: אולי שגינו או, אולי תמימים מדי היינו
 שקבלנו את היסודות היפים ההם. יגיד זאת מי שחושב כך. אני כשלעצמי
 התחזקו בי כיום לאין שיעור האמונה וההכרה, כי אלה הם היסודות האמתיים
 לחיי מושב חי ופורה. ויותר מזה, גם החברים המבטלים בפיהם את היסודות
 האלה עושים זאת מתוך צער ואכזבה על אשר אין היסודות הללו מתגשמים
 בחיינו, מתוך קוצר רוח ועבודה קשה, ואין זה מעיר כלל על היחס שהיה להם
 בראשית המושב.

כל עוד אין אנו מכריזים על התכחשות גלויה ליסודותינו הראשיים
 והראשונים, עלינו לזכור את הקשר האמיץ והטבעי שישנו בין היסודות האלה
 כולם, ואי אפשר לזלזל באחד מבלי לפגוע קשה בשני. ההספקה העצמית

המכסימלית, איסור עבודת חוץ, בחירתנו בנהלל ולא ביגור, בקרבת העיר — כפי שהוצע לנו — כל זה היה מכוון לשם התרכזותנו הפנימית גם בחומר גם ברוח. העבודה העצמית קשורה בעזרה ההדדית ושהיה מותנות בהסתפקות במעוט. אדמתנו יש בכוחה לתת לנו „לחם לאכול ובגד ללבוש“, ואת זה אפשר להשיג ע"י עבודה עצמית מוחלטת, אך אין בכוח החקלאות של העבודה העצמית הספק לנו צרכים של רמה עירונית. של אורח חיים תל-אביבי. העזרה ההדדית המלווה את העבודה העצמית, כל ערכה בזה, שאין היא חובה פורמלית, אלא מצוה יקרה הנעשית ע"י בני המשפחה הגדולה, מתוך היחס המשפחתי ומתוך הקשר שיש בזה ליסוד העבודה העצמית של כל משפחת המושב. והיכן אנו עומדים כיום ביחסינו במעשי יום יום לכל היסודות והעיקרים החשובים הללו? היש כיום היחס הפנימי, הנפשי העמוק, לא החיצוני הפורמלי, אל העבודה העצמית, אל העזרה ההדדית, אל המשפחתיות, אל ההסתפקות במעוט, בחיי פשטות מרצון, מתוך הכרה והרגשה ולא מתוך הכרח והרגשת נחיתות? והלא עובדה היא, כי צרכינו והוצאותינו גדלים והולכים, משנה לשנה, וע"י כך גדלה והולכת זיקתנו אל החוץ, גדל והולך שעבודנו הכלכלי והרוחני גם יחד, הולך ומשתנה היחס לעבודה כשהיא לעצמה ובמקומה באה ההערכה המסחרית של כל מה שאנו עושים. הטבע והיי הטבע אינם מספקים עוד ואת מקומם תכבוש במשך הזמן תרבות הקולנוע, הרדיו ודומיהם. הולך ומתהווה אי שיוון במעמד הכלכלי של החברים, והסכנה מאיימת.

ומכאן לשאלת הזנוך. תמיד אני שואל וחוזר ושואל: מה אנו דורשים מהדור הצעיר? המתכוננים אנו לאדם צעיר הבונה לו את עולמו ביגיע כפיו בשדה ובגן והמתמזג ברוחו ובנפשו עם הטבע „בלי כל חציצה“ בינו ובין הטבע, כפי שהגדיר זאת יפה א. ד. גורדון, או מתכוננים אנו לצעיר מודרני, שאינו נופל בתרבותו וברמת החיים שלו מבחור תל-אביבי? ואיזה מופת וזיוגאנו אנו משמשים לדור הצעיר העולה וגדל בכפרנו?

לא התכונתי, חברים, למצות את הכל, רב מדי החומר, מסובך למדי המצב ולא בשיחה אחת עושים זאת. התכונתי רק לפתוח, להתעכב על הסכנה האורבת לנו, שלא נוסף לעבור עליה לסדר היום, שלא נוסף לקבול בחשאי, לרטון בפגישת חברים מקרית, לבטל כל אפשרות וכל תקוה של התחדשות והתנערות. יש בינינו אומרים, כי המושב והקבוצה אינם מטרה לעצמם, אלא משמשים רק אמצעי להגשמת הציוניות העובדת ולכן אין השד נורא כל כך אם גם ירדו קצת מהדרך, אך לא כך היתה מחשבתנו אז ואל יהי לה מקום בינינו גם היום. „אנחנו, כל אחד מאתנו והיי כל אחד מאתנו איננו אמצעי למטרה רחוקה, אשר בתור אמצעי, בכדי להשיג את „הקודש“ יכולים אנו להיות „חול“ וחיינו „חול“ עפ"י הכלל: המטרה מקדשת את האמצעים. אנחנו עצם המטרה.“ גורדון, כתבים א' ע' 250.

עלינו לעמוד על המשמר, אך בל נבוא בטענות ובטרוניות אחד לרעהו. כשבת אחים נשב יהד ונחפשה דרכינו. נבור לעצמנו את הסכות הגורמות

להתרופפות יסודותינו הראשיים, ועד כמה התרחקנו מהדרך שהתוינו לנו בראשונה.

רוצה אני לקוות, כי בירורים חבדיים גלויים יעזרו לנו להתגבר על חולשותינו ועל השלילה שבקרבנו, ושוב נראה לפנינו את המטרה הפשוטה והנעלה בפשטותה: מושב־משפחה, שאין בו מקום לניגודים ומלחמות, לא־שויון לשנאה ולקנאה; משפחה גדולה המוצאת את אשרה בעבודתה ובטעם שבעבודה, בחיי טבע פשוטים וישרים, בפיתוח הפשי והרמוני של היחיד והכלל, בהעמקת החינוך העצמי והינוך הדור הצעיר, ביצירת התא החפשי של העם־האדם.

הלל, "תלמים", אור א' תרצ"ה, הוצאת ועד המושבים והארגונים.

ההקלאות והאדם

(מתוך שיחה בסמינריון לנוער המושבים).

רוצה הייתי, שהנוער שלנו יכיר כמונו בחשיבותו ובערכו הרב של בירור היחס בין ההקלאות ובין האדם החקלאי. חשיבותה של השאלה, בהיותה אחוזה ושלובה ללא הפרדה בשאלת ההוי הכפרי, בשאלת מהותם הפנימית ותכנם של חיי הכפר ותרבות הכפר.

עבודת האדמה איננה אחת המלאכות, מקצוע כשאר מקצועות הפרנסה. ראשונה היא במעלתה ומיוחדת בהשפעתה על העם והאדם. המשפחה, האומה, התרבות האנושית הטובה, היוצרת, האנושיות הנעלה, הנכספת שלעתיד לבוא — כל אלה ילדי האדמה הם, תוצאותיה. אדמה — אדם.

חלום תחית העם היה קשור קשר אמיץ בשיבתנו לעבודת האדמה, לחיי הטבע. התחיה היתה לנו — אם לא לכולנו, על כל פנים לרבים בינינו ובראשם טובי הוגי הדעות שלנו — לא תחיה חיצונית, ממלכתית, אלא תחיה במלוא מובנה ועמקה של מלה זו והשיבה לאדמה פירושה היה התעלות, שחרור מן השפל והרע, המרידות, הקושי והאסון של הגלות לא היו במה שחדלנו להיות ממלכה עצמאית, אלא במה שחדלנו להיות אנשי האדמה, בני הטבע, היונקים את היותם החמרית והרוחנית מאמם־האדמה. ואמרנו לעצמנו, כי גם אם נהיה כולנו הקלאים מצויינים לא נסתפק בזה בלבד, כי רצוננו בחיים מלאים, חיים של תחיה, היטיב לבטא את זה א. ד. גורדון באמרו, כי מי שבא לחיות חיי־כפר צריך להרגיש, כאילו נברא מחדש, שיראה את העולם בעינים אחרות. שאפנו ליצירת עם חדש, אדם חדש.

אנו, בני העליה השניה, הרגשנו כך בעומק־פנימיותנו, כל אחד לפי יכולתו הגפשית, ועוזה היתה אמונתנו, כי תחית האדם והעם העברי תבוא מן הכפר. זה העניק גם תוכן וענין רב בחיינו. ומהו המצב כיום? מהי כיום

השפעת-הגומלין של החקלאות והאדם החקלאי? מהי התשובה לשלש השאלות העולות לפנינו במלוא-חריפות: (א) היש בישובי-הכפר שלנו רוח חיים במובנה העמוק של המלה, תסיסה פנימית, רגש חי, חדות יצירה, הרגשת התמזוגות בטבע ובקיום, או שעבודת יום-יום נעשית מתוך שיגרה לשם פרנסה? (ב) היש לנוער הגדל בכפרינו אידיאלים אנושיים, משאת-נפש, שאיפות ומטרות גדולות, הממלאות את הלב והנפש, או שהוא חי בתוך השיגרה הכללית, שבעבודת יום-יום ותו לא? (ג) מה הם החגים והשבתות לחקלאינו הגדולים והקטנים גם יחד?

מימי העלייה השנייה ועד היום חלו שינויים עצומים בארץ. נוצרו ערים גדולות ותרבות העיר הולכת וכובשת ושופכת מרוחה על כל הארץ. בתקופה שעד סוף מלחמת העולם עד התחלת העליות החדשות וגידול הערים, היה הכפר בנותן-טעם בארץ. פשטות החיים ופשטות היחסים, שניהם ילידי-הכפר, היו למופת גם לעיר. כיום החיים אחרים לגמרי, העיר מושכת ומשפיעה השפעתה השלילית והמהרסת ובכפר העובד — הזדקנות ועיפות. אין חיים מפכים, אין תסיסה רווחנית ונפשית, המשק ותלאותיו ודאגותיו בלעו את האדם, פעולת המחשבה הולכת ונפסקת מקוצר רוח ועבודה קשה; והכפר האדיש והקפוא מתעורר בעיקר לקראת מפלגות ומנהיגים ונמצא שהוא מונהג לרוב ללא עצמאות מחשבתית. ויש גם אשר תתנגב מחשבת קנאה בלב פלוני ואלמוני, קנאה בחיים אחרים, נוזים מאלה והאכזבה על שאיפות גדולות שלא נתגשמו גם היא מציקה ומכרסמת את הלב.

והנוער? הנוער הגדל בכפרינו החקלאות היא לו דבר שבהרגל ולא משא נפש כאשר היתה לנו; נוער זה, הגדל באוירה המתוארת, אשר אין לו זכרונות רומנטיים מימי העפלה, עליה ושאיתה כאשר לנו, מה תוכן חיי, מה האידיאל שהוא לו עמוד אש להאיר לפניו את הדרך? לא בית-הורים, לא בית הספר וודאי לא המפלגתיות — כל האוירה שנתערטלה מהרגשת הדתיות, מן הקדושה העליונה שבחיים, אוירה של חולין ושל גשמיות מודרנית — לא יכלו לתת לנוער אותה מהות פנימית, אותו תוכן נפשי-דתי, אותה שאיפה אל על הממלאים את הלב והנפש, המעלים את ערך ההגשמה האישית של היחיד, את החתירה האישית לקראת הטוב ואת אי השתתפותו של היחיד ברע באשר הוא שם — על פני כל פעולות ומהפכות ציבוריות וכלליות. טבעית, איפוא, ההתאוננות המתמדת מצד חלקים של הנוער על השעמום ועל הריקנות, המורגשים בכל תוקף בשבתות, בחגים ובכל שעות הפנאי. ויש שמנסים „להמית" את הזמן הפנוי בספורט ללא גבול.

אין להשלים למצב זה. תנה שמעתם, חברי צעירים, בסמינריון זה כמה הרצאות על הסוציאליזם לזרמיו השונים, שכל אחד מהם מתימר להביא את הגאולה לעולם. אך מתוך התעמקות ועיון בשאלה על ערכו, מקומו ותפקידו של הכפר העובד, הריני רוצה להביע לפניכם את הכרתי הנאמנה והרגשתי העמוקה, כי אם תבוא בזמן מן הזמנים גאולה לעולם, לא תבוא

לא על ידי מהפכות והתקוממות, ולא על ידי שינויים חיצוניים בשלטון ובעולות על הרכוש, אלא על ידי השיבה לכפר, לעבודת האדמה. הרחקת האדם מהאדמה, ממקור יניקתו וחיותו גרמה לכל הצרות והאסונות הקשים ביותר, שפגעו באדם מאז ומעולם. מכאן העוני והרעב מצד אחד והעשירות והלוכסוס מצד אחר ובעקבותיהם המהפכות וקונטרס-המהפכות והמלחמות ושאר הנוראות הקשורות בזה. ואם יבוא יום ובני האדם יבינו ויחכמו וידעו את ערכם ומקומם עלי אדמות וישליכו מעליהם את עול השעבוד והעריצות, אשר הטילו על עצמם בבערותם בידיהם — אז יתישב העולם כפריים כפריים ואותם הכפריים ייצרו לעצמם גם את התעשייה המקומית ההכרחית, וכפי הצורך גם בשותפות של כפריים שכנים, והעיר תשאר כמזכרת גוומה לאדם מימי פראותו ובערותו. בכפר העובד החפשי יבוא הפתרון האמיתי לשאלות החברה החמורות. בכפר העובד, במרחב-יה תהיה הקרקע המתאימה ליצירתם והתפתחותם של ערכים נעלים, קיימים. כדרך שהכפר העמיד מקרבו תמיד נביאים, חוזים ומורי עם ואדם. לנוער הכפרי יש, איפוא, ענין רב לענות בו, תפקידים גדולים ואחראיים מחכים לו. קודם כל עליו להשתחרר מן השיגרה, הסיסמאות המפלגתיות השטחיות ומחיפוש אמצעים כדי „להמית“ את הזמן הפנוי. עליו להתחנך ולהתרגל למחשבה חפשית, מעמיקה, עצמית.

הנוער הכפרי, החושב את מחשבתו העצמית, החפשית, המעביר את מראה עינו ומשמע אזניו תחת שבת בקורת חריפה, הוא יקשיב אל קול הדממה הדקה המלחש לנו, לנפשנו ממרחבי שדה וניר: חיים הדישים יוצרו בכפר. לא היקוי מעליב לעיר, שאונה ושטחיותה, לא התדמוות לעירוני ולתרבותו, לא יחסים מסחריים, מיכניות, תרבות טכנית, הליכה „לקראת עולם של ביטון משוריין“ (אחד משירי הנוער), אלא חיים עצמיים מקוריים, המבוססים על המחשבה העצמית ועל הרגש שבלב, העמקת הרגשת-החיים כחלק של כל היקום, כבני המשפחה הגדולה של אב אחד לכולנו; חתירה לא-פוסקת ליחסים משפחתיים אחותיים בין אדם לאדם; העבודה וכל החיים אמצעים מכוונים לקראת הטוב. אין האדם עושה עוד כל עבודה שהיא — ואם גם מות והרס בה — בעד בצע כסף! מרות העבודה, ערכה וחשיבותה לחיי האדם ולקיומו, זה יהיה המכריע לעשייתה ויתרחק מעבודה שיש בה גרם נזק לזולתו ולא יעשנה. האדם יעבוד מתוך הרגשת טעם יצירה, חרות יצירה, ירגיש עצמוכשותף למעשי בראשית. שלשה אלה: טעם העבודה, הדות היצירה והיחסים המשפחתיים ימלאו את החיים ענין ותוכן רב. השאלות הנצחיות, העומדות ברומן של עולם, הדת והאלהים, מהות החיים והמות, וכמובן, מדעי הטבע, השירה והזמרה וכו' יספקו חומר לא-מוגבל, ענין רב לענות בו בשבתות וחגים ושעות הפנאי. והכל ייעשה מתוך ישוב דעת כפרי, מתוך כובד ראש ועליצות נעורים גם יחד.

לא ביום אחד יושג כל זה ולא בשיחה אחת אפשר למצות את הצריך מצינו. ידעתי, כי בשעה המצומצמת שהוקדשה לשיחתנו זו, אין אלא כדי

לרפרף על פני הדברים, וצר מאד יהיה, אם בכלל יסתפקו בסמינריון של שבוע אחד ללא המשך חי בכפרים במשך כל השנה. ואם עלתה בידי לעורר את המחשבה, לזעזע את האדישות ואת ההשלמה למצב הקיים, הרי הושג משהו. ושוב: לא הסכמה לגאמר בפי ביקשתי, אלא תשומת לב, מחשבה ערה ומנחת, וההמשך יבוא!

נהלל, "תלמים" י"ב—י"ג, אדר תרצ"ו, הוצאת ועד המושבים והארגונים.

על מהות החיים ותרבותם

(דברים שנאמרו בכינוס ועדות התרבות של המושבים בבאר טוביה ב-1936)

ההערכות על המצב, שאנו נתונים בו, שונות ורחוקות: יש הרואים את מצב התרבות במושבים כאספקלריה קודרת ועגומה ויש האומרים, שאין השד גורא כל כך. על כל פנים הכל מסכימים שהעניינים אינם בסדר ויש צורך בפעולה נמרצת להימנע קרן התרבות במושבים ונחוצה, ביחוד, פעולה בין הנוער. החברים אסף וזנדבנק הציעו הצעות מעשיות, שנתמכו בדרך כלל על ידי המתווכחים השונים, שלא נחלקו בדעותיהם אלא בענין מידת יכולתנו להגשים את ההצעות האלה, הדורשות מאמצים כספיים גדולים, אך ברור היה לכולם, כי הפתרון לשאלות הנידונות הוא בריבוי לימודים וידיעות למבוגרים ולנוער, בסידור תזמורות, מקהלות וכו' וכו'.

לצערי, אין אגני יכול ללכת בדרך סלולה ונוחה זו. השאלה היא, לדידי, רצינית, והרבה יותר עמוקה ודורשת בירור יסודי ומקיף. ואם כי אינני יכול למצות את הענין בשעה קצרה, חשובה גם ההתחלה הקשה תמיד ונקוה שהמשך יבוא.

מהו הדבר, שהניענו לבוא מקצוי ארץ לכינוס זה? מהו הדבר, שבגללו עזבו אנשי העמל את משקיהם ונועדו יחד לטכס עצות ולחפש פתרונים? מה אנו מחפשים ומה, אנו, בעצם, חסרים? האמנם, הגענו לשבוע חמרי כזה משפע יכולה של אדמתנו, שהתחלנו להתפנק ולחפש לנו שאלות תרבות? הדברים שנשמעו כאן מפי צירי המושבים הותיקים והצעירים, עונים מענה ברור ומלא-אזהרה, כורע הוא הכפר הותיק, המבוסס, במעט או בהרבה, תחת נטל ההוצאות הגדולות והכבדות, תחת נטל „רמת החיים התרבותית“, ועם זה רבה מורת-הרוח מהחיים, שנתרוקנו מתכנם, מחוסר תוכן וענין ללב, לנפש, לחיים של טעם. ופי כמה רב סבלו של הנוער באוירה כזו. ביחוד מורגש הדבר בימי השבתות והחגים, שנשאר לנו כשולדים בלא רוח חיים, כימי מנוחה בלבד. והכפר החדש, הנוצר והולך בעמל לא-אנוש ללא כל עזרה מן החוץ, השתעבד כולו, על ימיו והלקי-ערביו, על שבתותיו

וחגיגה, לעבודת פרך בעבודה שכירה מחוץ למשק ובהקמת המשק בעשר האצבעות בלבד, כמה טבעית היא במצב זה השאלה: למה אנו עמלים? ומהו פרצופו הרוחני של הכפר בתנאי שעבוד כאלה?!

על כן ברור לי, כי ההצעות שהוצעו היום כאן אינן מתאימות למצב הקשה שבכפרינו, כפי שהוא תואר לפנינו היום. עלינו לנתק את עצמנו בחזקה מעם הדרך המקובלת, להביט על הדברים בעינים אחרות, לחתור אל יסודם של הדברים, אל עמקם.

אם נשאל את עצמנו, על מה ולשם מה עמלים אנו עמל מפרך ללא שיעור וגבול, לא תוכל התשובה להיות אחרת מאשר זו: לא למען „להם לאכול ובגד ללבוש“ אנו עושים כך, ולא לשם השגתם מהללים חברינו את חגיגה ושבחותיהם ועושים אותם כחגא. הקשיים מתחילים אחרי שיש כבר לחם לאכול ובגד ללבוש. התקציב הכבד להוצאות ציבוריות ובתוכן חלק הארי לגן הילדים ובית הספר, ורמת החיים המתקרבת והולכת לרמת חיים עירונית — אלה הם הדוחפים לעבודת לא-אנוש זו, שדובר עליה כאן. ועוד לא קם איש הפלא שיוכיח, כי החקלאות בעבודה עצמית יכולה לשאת בעול הקשה הזה. תקציב ההוצאות הוא בטוח ומשורין תמיד, לא כן הכנסות, אלה אינן ודאיות ובטוחות כלל וכלל. והא בהא תליא. מקוצר רוח ומעבודה קשה לא נוצרה ולא תיוצר תרבות הגונה, לא יקומו חיים, שיש בהם טעם וענין. וידעתי: רבים טועים לחשוב, שאם מהרהרים אחרי רמת החיים המקובלת ומציעים להנמיכה, הרי יש בזה סכנה של ירידה לעם-הארצות, לפרימיטיביות פראית וכו'. מפליא ומצער הדבר: באיזו הכנעה פטלית קבלו עליהם האנשים את גזירת „רמת החיים התרבותית“ ובאיזו התאמצות שבמסירות נפש סוחבים בעול, לשם מצות החזקת מעמד על פני הרמה התרבותית המקובלת!

לא כך ראינו את הדברים, בשעה שהתחלנו בשינוי יסודי של חיינו, כשעברנו לחיי עבודה בהקלאות. תנועת אנשי הכפרים הבינה אז את התרבות כמושג פנימי יותר עמוק; התרחקנו מהבנת תרבות, המתבטאת בריבוי כמותי של ידיעות, בתלבושת נאה, בדירה נאה על כל הנוחיות, בריבוי הנאה מתמדות העולם וכו'. תנועת הכפרים שלנו הבינה אז, כי ראשית עלינו להשתחרר מריבוי צדקים, להסתפק במועט, לקיים בפועל „איזהו עשיר — השמח בחלקו“, כי רק מתוך מיעוט צרכים איננו נאלצים להשתעבד ללא גבול. בתנאי חיים כאלה, השקטים יותר, הפנימיים יותר, ניתנת אפשרות לעליה תרבותית ורוחנית, או אז אפשר לחשוב על החיים, על עולם ומלואו. ואולם, אם אנו סרים מדרך זו, אם אנו נוהים, אם בגלוי ואם בסתר, אחרי חמורות התרבות העירונית, הדי אנו לוקים בשתיים: (א) נאלצים ונדרחפים לעמל לא-נורמלי, שנוכל לספק את כל הצרכים המרובים והמתרבים והולכים, (ב) במהומה ובמרוצה של חיינו כיום, בהתרכזות כל כוחות הנפש להשגת הקניינים החמריים וסימני התרבות החיצוניים והשטחיים, אנו מאבדים לא

בלבד את כוחותינו הגופניים, אלא — ובמידה יתירה — את כוחותינו הרוחניים, את היכולת, את הצורך הפנימי להתרכז ולהתמסר לעניינים שלמעלה מן השטח, לשיפור חיי הנפש, לשכלול חיינו החברתיים ושיפורם מנקודת ראות נעלה יותר, מוסרית יותר. מדי פעם בפעם יש ברצוני לעצור את החברים במרוצתם ולשאול את עצמנו ביחד: מהי הבהלה? מהי המרוצה? מדוע הספיקו בני האדם די צרכם בזמן שהחמור, הגמל והסוס עמדו לשרותנו ועבדו רק יומם. וכיום, בתקופת הטרכטורים והקומביינים, אין היום מספיק ועובדים גם בלילות ומחרידים את כל היקום ממנוחת הליל? והתשובה היא: מי שיש לו מנה רוצה מאתים ויותר ממאתים, אם אין הוא למוד לאמור לעצמו: די לי גם בחצי מנה. כל עוד תעמוד הבנתנו את התרבות על הבסיס של ריבוי צרכים, על הבסיס של הנאה, נשקפת לנו סכנת התנוונות גם בחומר וגם ברוח.

עלינו לשוב מדרך זו. נתעמק במהות החיים ותרבותם ויתברר לנו מה אנו חסרים — ונבין, כי פתרון המצוקה הרוחנית יפתור גם את השאלות החמריות והחברתיות, הקשורות ושלובות זו בזו ללא הפרדה. על השאלה: מה אנו חסרים — אני עונה מתוך עיון רב ומעומק הלב: חסרים אנו הרגשה ודתית כיסוד לחיים אמיתיים! כיום, כשבעולם מתחילים להשתחרר מההיפס-נוזה האתאיסטי והמטריאליסטית, אין שוב סכנה להשמיע בציבורנו דברים כאלה ואינני חושש, שמא יחשדו בי, כי זוהי „תשובה“ לעת זקנה. עלינו להשתחרר בהחלט מהסיסמה, „הדת היא אופיום“ ולהבין סוף-סוף, כי היתה זאת הטעות המרה ביותר, שורקו את הרמון עם קלפתו, שמסרנו את הדת וכל הכרוך בה לאחרים, שהכריזו על הקליפה המאובנת כעל העיקר ואת התוך ורקו מאחרי גומ. מה מאד הייתי רוצה כל הזמן, שנמצא לנו פנאי להתכנס לכינוס מיוחד לשם דיון בשאלה האקטואלית לדידי — ואתם, אל נא תצחקו לאמונתי זו באקטואליות השאלה ולצלצול הלא-רגיל של הדברים במסיבה שלנו — כינוס שיעזו להעלות לפניו את השאלה: היש אלהים או אין? ואל נא תפסיקוני בטענה, שזוהי שאלה תיאולוגית, ענין לרבנים וכהוגנים ושאר כלי קודש. לנו הוא כאן הענין המרכזי. לנו יש צורך לעיין ולברר לעצמנו: האם הושלכנו לעולם זה במקרה ולית דין ולית דיין והעולם הפקר ואיש הנורע לו הארץ, ואם כן אין טעם לכל תרבותנו, לכל חיפושינו והתלבטויותינו ואת כולנו ישא רוח-המקרה עם כל תורותינו המדעיות וחוקי-הברזל שלנו ושאר צעצועי-הילדות שלנו. או שנכיר ונרגיש, כי יש אלהים, אב אחד לכולנו והדת האמתית, זו הדת שנביאי ישראל וחכמי העמים הטיפו לה ונרדפו עליה, אינה יכולה להשלים לניצול, לשנאה, לשוד ולרצח ולכל שאר פגעי העולם. ולאור האמונה הזאת בקדושת החיים שנבראו בצלם אלהים, לאור אש הדת הבוררת בלב ללא ויתור והשלמה לכל עוול וכל רשע, לאור האמונה, כי בחתירה אל הטוב, אל האמת והאלהית, אל ההשתלמות המוסרית שאינה פוסקת ימצא האדם את אשרו —

תמצא לה תנועת-הכפרים את דרכה הנכונה. לתנועה תהיינה או תביעות אחרות לתרבות, למוסר, לחיים. אז יהיה לפנינו אידיאל גדול, לנו ולילדינו, תרבות אדם אמתית תצמח בכפר מתוך חדות יצירה ומתוך הרגשת טעם ומטרה נעלה בחיים. השאלות המטרידות של אי-השוויון המתהווה והולך בכפר, של קושי לשמור על טהרת עבודה עצמית, על עזרה הדדית מלאה וכו' וכו', תעבורנה מן השטח היורדי, החוקי, משטח של תקנות ועבירות על תקנות וסייגים וענשים וכו' וכו', אל השטח הנאמן והבטוח ביותר, הוא שטח האמונה העזה שבלב, שכוחה עמה להתגבר על כל המעצורים ולהוליכנו בדרך הנכונה.

אין אני מתנגד ללימודים, לסמינריונים, למקהלות, לתזמורות ולשאר הדברים שהציעו כאן, אך האם יכולים אנו להאמין ברצינות, כי זה יתקן את המצב הרע? הבאמת יש מי שמאמין בכך? ההוי של הכפר ושאלת הנוער בכפר אחוזים ושלובים ביניהם ללא הפרד. אם ההורים עובדים בשבת, ולכל המוטב משתעממים בשבת ובחג, מה ישאב מזה הנוער לנפשו? אחד החברים שדיבר לפני הזכיר את יום הכיפורים כדוגמה לחג שנתרוקן בשבילנו מתכנו ואיננו יכולים לחוג אותו. אני רואה את הדבר באור אחר לגמרי. אם נלך ברוח זו שדיברתי עליה, נשליך את כל הקליפות הטפלות והאליליות שדבקו במושג הדתיות, נפיח רוח חיים ביום נפלא זה, ויהיה לנו היום הזה לא יום של חשבון עם אל זועם התובע קרבנות ותפלות לאין קצה, אלא יום של חשבון הנפש, יום של חשבוננו עם עצמנו ביחידות או בציבור. תהא זאת האספה או השיחה השנתית, שאינה משקית, של ביקורת עצמית (בפירוש עצמית ולא ביקורת אחרים) ושל תהייה על העבר וההווה התעוררות נפשית לקראת הבאות. את זה אני אומר דרך אגב, מאין יכולת להרחיב עתה את הדיבור על כך.

אני מסכם ואומר: כינוס זה צריך שיתן דחיפה ליחיד ולציבור להתעמק במהותה של תרבות, במהותם וטעמם של החיים, לחשוב מחדש את חשבוננו עם הדת והאלהים, וכל זה יעזור לנו לעלות על דרך של חיים חדשים, חיים שיש בהם תרבות טובה וטעם חיים.

נהלל, "תלמים" י"ד—ט"ו, סיון תרצ"ו הוצאת ועד המושבים והארגונים.

על הנקודה המרכזית הנעלה

(דברים שנאמרו בכינוס ה"ל)

לא אגע בזה אלא באילו פרטים של השאלה החשובה והרצינית מאד — החינוך והנוער. לא מקרה הוא, ששני הענינים נידונים כאחת ואין להפרידם. רבים המשמיעים דברי התאוננות וקובלנות על הנוער שלנו, על כמה וכמה

מהתכונות השליליות, הנראות בנוער הגדל לעינינו, והמתאוננים פונים לבית-הספר, למורה, בקריאה לעמוד בפרץ, לחפש אמצעים נמרצים שיגנו על הילדים בפני ההשתלטות של השפעת הרחוב, בפני השטחיות, הריקניות ושאר מומים אמתיים ומדומים. נשמעו גם התרופות הידועות: ריבוי לימודים, ידיעות, סמינריונים שבועות-לימוד וכיוצא באלה.

והנה גם בענין זה, כבענין של שאלת התרבות בכלל, נראים לי הדברים מהגקודה המרכזית, ושממנה נובעת עמדתי המיוחדת בשאלות אלה.

נתחיל בבית-הספר. בכמה וכמה הזדמנויות, במסיבות לעניני חנוך שאלתי וחזרתי ושאלתי ועדיין השאלה בעינה עומדת: בית-הספר מה הוא לנו? מה אנו רואים בו? מה היא המטרה, שלשמה הוא קיים ולשמה אנו מקריבים קרבנות ומאמצים כה גדולים בחומר וברוח?

והנה אם לטפוט על פי תכנית הלימודים, ועוד יותר על פי דרישות החורים ותביעותיהם מבית-הספר, קרובה המסקנה, שבית-הספר הכפרי שלנו נועד בעיקרו לספק ידיעות. כמיץ מכוון להלעטת ידיעות רבות ושונות וכל המרבה הרי זה משובה. קצת מורים ומנהלים ותיקים של בית ספרנו הודו לי כי זלק לא קטן מהלימודים הללו לא יבוא לידי שימוש בחיי יום-יום של רוב התלמידים. הלימודים האלה נלמדים מתוך השיגרה הכללית, כמוסכם, שאין להרהר אחריו. ועוד זאת: בית-הספר שלנו הוא אוטיליטרי (תועלתני) ביותר, יבש ביותר, אין בו אידיאה אנושית עליונה, נקודה מרכזית נעלה, שממנה נובע כל מה שנמסר לילד בבית-הספר, ולאורה מוארים כל הלימודים וכל החיים בבית-הספר ומחוצה לו. הלאומיות השטחית והסוציאליסמוס המטריאליסטי, שנים אלה שנראים לי, כמכת ומגנו — חדרו גם לבית ספרנו. ואם נוסיף לכך את אורת החולין, המשתלטת עלינו יותר ויותר, את האתי-איסמוס שהניח החלל הריק בצבורנו, אין מקום לתמוה, על כי אנו קוצרים כיום את אשר זרענו. אם אין עדיין המצב רע ביותר, אין זה אלא על שום הרוח ההלוצית האידיאליסטית, החופפת עלינו ומלוותנו מימי נביאינו ועד א. ד. גורדון, ושרוחות הקטב של המטריאליסמוס ותרבות הטכניקה לא הספיקו עדיין לשרש אותם מקרבנו.

יתכן, איפוא, שבית-ספר זה יוציא מקרב תלמידים בוגרים, שכל אי נדח באוסטרליה וכיפאן לא נעלם מהם, וכל מלך וגיבור-מלחמה וקטל ידוע להם על כל מעשיו וקורותיו, שידעו גם קטעי ידיעות במדעים שונים, אף ידעו ידיעה שטחית את הסוציאליסמוס החמרני וסיסמותיו הקלות והשטחיות. גם את התנ"ך ידעו במידה ידועה, ולא בהתלהבות יתירה ילמדוהו. אך העיקר חסר כאן. אין כאן כל ערובה, כל בטחון, כל יסוד לגידול עם-אדם, שא. ד. גורדון חלם עליו וחתר אליו. אין כאן כל ערובה וכל בטחון מפני תופעות השלילה וההרס העלולות לחזור בצבורנו שניצניהן נראים כבר ברחובנו. אם אפשר לו לאדם שיהא יהודי טוב וציוני נאמן גם עם התהוות הבדלים עמוקים במצבם של חברים שונים בהסתדרות, במפלגת הפועלים, בכפרים, אם אין

גראית כאן סתירה איזומה לכל מפעלנו ושאיפתנו, משמע שלאומיותנו והסור-ציאליסמוס שלנו הם מילוליים בלבד, ובחגיגת אחד במאי ובפרויוולוגיה נציונליסטית אנו מכפרים ומחפים על הנגעים, הנראים בביתנו. וכלום לא ברור הדבר, כיצד משתקף מצב כזה בחינוך ילדינו ומאי השפעתו על הנוער? העובדות המסופרות בפי החברים למקומותיהם, מביעות את זה בשפה ברורה למדי.

הנוער הארץ-ישראלי נמתחה עליו ביקורת חריפה מכל עבר ופינה. גם משפטים פומביים נערכו והקטגוריה רבה על הסגוריה. לדעתי, צריך היה לשנות את הסדר: צריך היה לסדר תחילה משפט על המבוגרים, על ההורים והמורים גם יחד, על שאיפותיהם בתקופה זו, על תוכן חייהם החברתיים והנפשיים יום-יום ובימי שבת וחג, על כל ההוי שלהם. מתוך דיון עמוק ורציני ועיון חודר לתוך נפש בני דורנו המבוגרים, היו אולי המבקרים החריפים של הנוער מבינים, מה שהם עצמם חסרים, ולא היתה קמה בהם רוח להעמיד את הנוער למשפט על מומיו האמתיים והמדומים.

לדידי יש מוצא מן המבוכה. בית-הספר שלנו זקוק למהפכה פנימית. הוא צריך להתבסס על הנקודה המרכזית, שעליה בנה הלל הזקן את כל היהדות. הנקודה המרכזית היא: מה שענוא לך, אל תעשה להברך; כל הלימודים בבית-הספר — ההיסטוריה, הגיאוגרפיה, תורת החברה והכלכלה ושאר הלימודים, כמדה שהם נלמדים בבית-ספר כזה ובמידה שהם ניתנים לכך. צריכים להיות נלמדים לאורה של נקודה מרכזית זו ומכאן הדרך לחינוך דור „עם-אדם“ (וכתנאי הכרחי, מובן מאליו: קביעת נקודה מרכזית זו גם בחיי המבוגרים, כי בלעדי זה, בלא אירה נאותה בבית וברחוב, מוטל הענין בספק גדול). וזהו הרפואה לנגעינו ולנגעי הדור הצעיר. מכאן — דרכים ופתרונות לכל העברים, לכמה וכמה שאלות קשות ומטרידות. ואם המחשבה העצמית ולא הסיסמה והדגל ילוו את ילדינו בחינוכם, אאמינה, כי לא יהיה מקום גם לאותה זרות ואדישות שילדינו נאשמים בה על יחסם ליהודי הגולה. גם בזה אשמנו, דיברנו תמיד בבוז ובשנאה על הגלות והזרעון וילדינו לא ידעו להבחין בין אסון הגלות ובין אחינו, החיים בגלות זו, ושוב אשמה כאן השטחיות.

בבית-ספר, שנקודה מרכזית כזו נטועה בו, אפשר שיקצצו בכמה לימד-דים לא-נחוצים, מיותרים או גם מזיקים, וילמדו את המדע החשוב וההכרחי לנו כאויר לנשימה, זהו המדע, כיצד להיות בן-אדם טוב וישר — היא מטרת המטרות. מדע זה לא מצאתיו בתכנית הלימודים של בית-הספר העממיים והתיכוניים והגבוהים גם יחד, ולא על פיו יקבל גומר בית-הספר את תעודותיו ואת ציוניו...

בכל לבי אני מסכים לדברי אליעזר יפה על ההכנעה של צבורנו בפני השפעת הרחוב ויכולתי לחזק את דבריו בדוגמאות שונות. אך אינני רואה בציונים הכלליים, שאליעזר יפה נצטרף להם, את האנשים החותרים אל

החינוך האמיתי ואל דרכי חיים אמיתיים וברור, שלא מהם יבוא הפתרון לשאלה המרכזית של ילדי הרחוב העוברים ושל ילדינו בכלל. אך קשה לי גם במאד לשמוע, שגם בינינו נשמעים דברי אהדה, „למפעל הגדול ברוסיה“ בחינת סמל, ויש חושבים, שיכולים אנו ללמוד משהו מבית-הספר הרוסי. לדידי צריך בית-ספדנו לחנך ולטפח בלב ילדינו יחס שלילי קיצוני לדרכי מדינה זו, שערך האדם בה הוא אפס ושהעריצות הדיקטטורית בה היא דרך חינוך העם.

אני מבקש להעלות את הצעתי למפנה חדש, לנקודה מרכזית עתיקה-חדשה בבית ספרנו — על סדר יומנו כהצעה אקטואלית ורצינית מאד, יעיינו בה וידונו בה, תהי בנו ההרגשה, כי לא פתרנו את השאלה בהתחמקות מפניה, אלא העונו להסתכל פנימה ולהעמיק לחפש את דרך האמת.

„תלמים“, י"ד—ט"ו, סיון תרצ"ו, הוצאת ועד המושבים והארגונים.

אל המקור

(דברים שנאמרו בכינוס באי-כוח המושבים בנהלל)

המצב הקשה והמחמיר בכפרינו הביא אותנו לכינוס זה. המשבר הכללי בארץ הכביר ביתר שאת את המצוקה גם בכפרים הותיקים והמבוססים, וביחוד בכפרים הצעירים שנוסדו בתנאים לא-אנושיים ממש. החברים מתנים את סבלם, וביחוד רבה ההתאוננות וההתמרמרות על ההוצאות הגדולות, המסים הכבדים, הריבית הגבוהה ותנאי-ההלוואות הקשים. המרירות ניתכת על המוסדות המרכזיים, על עובדיהם, על העומדים בראש. אך האם זוהי הדרך אל המוצא? האם מקובלנות ומהתמרמרות בלבד יבוא הפתרון?

יש צורך לא בצעקות והאשמות כלפי חוץ אלא בבירור פנימי, בביקורת עצמית מעמיקה, מכאן הדרך אל המוצא, להצלת הדבר היקר הנתון בסכנה. אינני חסידה של צורת התישבות אחת או אחרת, גם לא של המושב. מאוד הייתי רוצה לראות תנועת-כפרים כללית, שבה מקום לצורות ההתישבות השונות. ובכל-זאת אין זה מקרה, שדוקא במושבים קמה לדאשונה ההתעוררות וההתקוממות אל המצב הקיים. כאן לא מוזכרות או גוברות או הנהלה — אלא כל אחד, כל חבר וחברה, חשים ומרגישים את חומר המצב, במשקם, במשפחתם. זהו החיוב הגדול של מושב העובדים. אך מכאן צריך לבוא גם רגש האחיות של כל אחד למעשי עצמו, צריכה לבוא הביקורת העצמית. מה רצינו, כשניגשנו ליסוד המושב הראשון, מהו החוץ שהיה אז לפני עיני רוחנו?

כחברי „הפועל הצעיר“ ראינו חזות הכל בהגשמה. שאיפתנו היתה

פשוטה מאוד וקשה מאוד. במלים פשוטות אמרנו זאת! בלי מנצלים ומנוצלים! כך רצינו לראות את עמנו בארצנו וכך רצינו לראות את עצמנו בכפרנו. אנחנו, כידוע, לא נודקקנו למרכז ולתורתו הסוציאליסטית, שכיום כל ארץ ישראל העובדת כפופה לה. תחת סיסמאות רועשות על מלחמת מעמדות, תחת דגלים מעמדיים וחגיגות מעמדיות ודיבורים על המהפכה, המדינית כמוֹבן, — דברים שלא היתה בהם, לדעתנו, כל ממשות חיובית — אמרנו לעצמנו: אנחנו נגשים את המהפכה, הנפשית והחברתית, בחיינו יום יום, בלי מנצלים ומנוצלים. עובדי האדמה יהיו למופת לעם בחיי הפשטות, בהסתפקות, בהשגת האידיאל של לחם לאכול ובגד ללבוש. כאן יורגש המיפנה הגדול בחיי המשפחה הכפרית, בבית הספר הכפרי, בכל רמת החיים הכפרית, שכל זה יהיה שונה מאוד מחיי העיר על תרבותה ורמת חייה.

היכולנו לתאר לנו אז את מצבנו כיום, היכולנו לתאר לנו אז, כי נעמוד כאן היום עם רכוש כה רב בישובים כפריים, בהישגים משקיים כה כבירים ויחד עם זה במטען כה רב של סבל, תלאות ומרירות?

אם נענין במצב ונבדוק אותו כראוי, נמצא, כי אם, אמנם, הרבו גורמים חיצוניים להציק ולהכביד עולם עלינו — בכל זאת תלוי הקולר בעיקר בנו, שאנחנו סרנו במשך הזמן מן הדרך שהתוינו לנו, שתחת להשפיע על העיר נמצאנו מושפעים ממנה. אבדה לנו הנקודה המרכזית, אשר בה סוד החיים וכוח העמידה בפני כל צרה ותלאה. נקודה מרכזית זו אומרת לנו, כי משק חקלאי אינו, "עסק" התלוי בכשרון המסחרי, כי לקבל הלאות לזמנים קצרים בריבית גבוהה זהו ענין לסוחרים והחקלאות לא תיבנה אלא תהרס בדרך זו: כי הריבית זהו אותו, "גשך" מתועב מאז ועד היום הזה, ולא עלינו להסתבך בהן ולבנות עליהן את חיינו ואת תקוותינו. זה שנים על שנים אני טוען ומזהיר, כי תקציב ההוצאות של הכפר בכללו ושל כל משפחה בכפר לחוד צריך להשען על ההכנסות הבטוחות ולא על שטרות וגרעונות. גם בבנין הבתים, של הציבור והמשפחה, כבכל שאר סעיפי ההוצאות עברנו את גבולות היכולת הממשית, על-פי היבולים שהאדמה מעניקה לעובדיה, והחבר-רים טענו: לא נוכל לרדת לרמת חייו של הפלח הערבי, עלינו לשאוף למעלה; גם בבית הספר כמו שהוא היום קשה לנו להסתפק, אנחנו אנשי תרבות. לא הסתפקות אלא ריבוי ההנאה מהחיים.

והרי כאן, בנקודה זו, מקור כל הרעה. כאן מתאמת הכלל הנעלה: כל שהוא מוסרי הוא גם ריאלי, וחילופו של דבר. רמת חיים שאיננה מסתפקת ואיננה מותאמת ליכולתה של האדמה להעניק לנו מטובה היא פשע גם במובן המוסרי, גם במובן הכלכלי, וסופה הסתבכות בחובות, ריבית, מצוקה, מרירות ורוגז והרס משקי, חברתי ונפשי גם יחד, וכאחת עם הפרט נחרבת תקות עם! ואולי עלינו להיות אסירי תודה למשבר שבא על הארץ, כי ממנו תקוה להתפתחות, להתעוררות של נחפשה דרכינו, לשיבה אל ערכים יקרים שסרנו מהם הם נחוצים לנו כאויר לנשימה.

נשוב ונזכור כי אנו שלוחי עם עני, ותנועת ארץ-ישראל העובדת צריכה להיות הבטוי הבולט והגמרץ של „איזהו עשיר — השמח בחלקו“ השביבה אל פשטות החיים ואל הכלל: ההוצאות לפי ההכנסות — כאן הפחת, כאן הדרך אל הפתרון, ותחת לקוות להצלה „משם“, מן המקומות הגבוהים, ממוסדות עליונים, ממנהיגים — נראה אנחנו להם דוגמה ומופת. נשנה את אורח-חיינו אנו ונדרוש מהם לשנות את אורח חייהם הם. אז יהיה לנו התוקף לדרוש זאת ולהוציא זאת לפועל. אז נוכל לבוא למנהיגינו ועסקנינו הגדולים ונגיד להם: אנו חיים באורח-חיים, שהורו לנו גורדון וברנר. זהו הדרך גם לכם. כיום אתם נותנים לנו דוגמה לא טובה. ישנו מנהיג אחד, נערץ על מאות מיליוני בני אדם בארצו ומחוצה לה, ומשכנו משכן דלים, ומאכלו ומלבושו כאחד מבני זעם הפשוטים. זהו גנדי. ומנהיגינו אנו, בני עם עני ומדולדל? רמת החיים העירונית, המודרנית, הגבוהה איננה נרה להם. אי אפשר שלא לנגוע בזה בכינוס כמו שלנו, אף על פי שאני רואה את נקודת הכובד בנו, בפנים, בתוך חיינו יום יום.

ועתה אל הצד האחר, הארגוני, שאמנם אין להפרידו מן החברתי-מוסרי. בזמן האחרון מרבים לדבר על הקטנת המשכורת של העובדים השכירים במשקים ובמוסדות הכלכליים וההסתדרותיים. רואים בזה את ההצלה. והמלחמה בטושה בין „גותני העבודה“ מזה ובין מקבליה מזה. מלחמת מעמדות ממש. כיצד הגענו לכך? כיצד שכחנו את שאיפתנו וחזונו! בלי מנצלים ומנוצלים? והלא אין כל תקוה לגמר מלחמת מעמדות זו אם לא נזעזע ונשמיט את יסודה! אותו יום, שבו נצליח להוריד את משכורת העובדים ב־5, 10, 15 אחוזים ויותר, דבר שישפיע ודאי על כיסו הטובה — אותו יום יהיה לנו יום חרפה וכלימה ואסון גדול! אין מקום במושב למעמדות ולמלחמת מעמדות. עם הווסד המושב הראשון, נהלל, היתה הצעה, שהעובדים הלא-חקלאיים בכפר מקבלים את משכורתם לפי ההכנסה השנתית של החקלאים הבינוניים. בעלי המקצוע השונים מתקבלים כחברים שווים בכל ועם עלית רמת חיי החקלאים וירידתה גם הם עולים ויורדים. זה יקשר את הכל קשר משפחתי וכלכלי אמיץ. ואם מסיבות שונות לא נתקיימה ההצעה הזאת למעשה — עתה הגיעה שעתה ובה הפתרון הכלכלי והחברתי-מוסרי לשאלת מלחמת המעמדות אצלנו. הכל תלוי בזה, עד כמה נרצה בתיקון זה ובשאר תיקונים בחיינו.

בענין המסים המוטלים עלינו על-ידי המוסדות ננהג כמנהגנו בהוצאותינו הפנימיות. לא נקבל עלינו בהכנעה אילמת עול „מס אחיד“ בסכומים חדשים שהם פשוט לעג ליכלתנו החמרית. כפי הכנסותינו מהאדמה ובהתחשב בעול הכבד של מסי המקום ושלם את מסינו לקופת חולים ולהסתדרות ועל פי שיטה פרוגרסיבית. נחסל אחת ולתמיד את הריטון הבלתי פוסק על עובדי המוסדות העסקיים, אך נעמוד ללא חת בפני כל מעשה הפוגע בנו ללא צדק וללא יסוד.

סופר כאן על מושבים שמפני המצוקה החמרית היוצאת מן הכלל לא סידרו את תשלומי החינוך וסגרו את בתי הספר באמצע שנת הלימודים. באין מוצא, הציעו מושבים אלה שחברים מן המושב ילמדו את הילדים מינימום של לימודים במשכורת מינימלית. תחת לבוא לעזרת ישוב זה, או לפחות להרגישו ולהבין כי זה היה הנבון ביותר והישר ביותר מכל מה שיכול היה כבר זה במצב זה לעשות — תחת זאת אסרו מגבוה את הסידור הפנימי של המושב! המעציב שבדבר והמעליב ביותר, שחברינו נכנעו לאיסור זה מגבוה! הוא אשר אמרתי קודם: כי עזרתנו בנו.

אנו צריכים להכיר בצורך להתארגן להגנת עצמנו. ההסתדרות עוסקה בפועל העיר והמושבה, בשעת הצורך היא „עומדת בשער“ — כביטוי של הח' רמז — והעובד החקלאי הוא הפקר. הוא זקוק להסתדרות המיוחדת שתשמור על משכורת מינימום ליום עבודה (בזה בכלל כדבר המובן מאליו עבודת כל המשפחה, האב והאם וילדים בגיל צעיר למדי. על מצב כזה בעיר היו מרעישים עולמות). והוא הדין ביחס לשיווק. אנו קוראים ב„משק השיתופי“ וב„דבר“ על כמויות עצומות של תוצרת חקלאית הנמכרת על-ידי „תנובה“, ואולם לשוא אני מחפש שם את הסוף המענין אותי — מה נשאר ליצרן מכל זה: עובדה מעציבה ומעליבה היא, שהחל בעובדי היצרניות המקומיות לסוגיהם ולתפקידיהם, דרך עובדי התנובה וכלה בעובדי „תנובה“ בעיר לתפקידיהם השונים — כולם מובטח להם שכר הוגן ליום עבודתם בטיפול בתוצרת זו, רק „בעל הדבר“ עצמו, הוא החקלאי אשר בשלו כל התכונה הרבה הזאת, הוא „האופן החמישי בעגלה“, הוא מקבל את השוירים — אם נשאר משהו, ויש אשר יודיעו לו כי לא הספיק בשבילו... והיו גם מקרים שדרשו ממנו שישלם בעד הובלת תוצרתו, שלא קיבל בעדה כל תשלום!... איזה הסכם נפלא על גבו של החקלאי הנכנע! חרפה זו, עוול זה יפסקו תיכף, אם יזקוף החקלאי את קומתו ויאמר: לאו ברור ותקיף. עלינו לדרוש, כי כל העסוקים בתוצרת זו יהיו שותפים לריווח ולהפסד. אז יהיה מן האמת במלה היפה קואופרציה. כמה השמיעונו זה שנים רבות על האושר הרב הבא לעובדים כשהם מתארגנים בקואופרציה. מדוע זה סר הקסם ואבד כוחה של הקואופרציה בחקלאות? מדוע משמש החקלאי גם כאן שער לעזאזל? הן „נבראה השבת בשביל ישראל ולא ישראל בשביל השבת!“

לבסוף על הבנקים. עודנו זוכרים את הביקורת החריפה מצד הפועלים בני העליה השנייה על האפ"ק. מאן בא הרעיון של „בנק הפועלים“. השם קסם לנו. אך עם התגשמות החלום הוברר לתמימים שכמונו, שבנק פועלים אינו שונה בדרכי פעולתו מבנקים אחרים: ערבויות, בטחונות, דיבידנדים, ריבית. בקיצור — בנק. המאוכזבים שמחו אחר כך לקראת „גיר“: זה יושיענו! ושוב קנו והפיצו בהתלהבות מניוח המוסד הזה שלנו. והסוף? חכמי הכלכלה ודאי ידעו להסביר לנו, למה מקבל „גיר“ דיבית גבוהה

מהלואות קצרות-מועד מאותם החברים שקיוו כל כך לישע ממוסד זה. אך העובדה היא עובדה.

העובדים החקלאיים צריכים לעמוד על המשמר בענין זה. תנועתנו לא תרויח מזה, לא בחומר ולא ברוח. אנו זקוקים ל„חברת עובדים“ אמיתית ולא בע"מ. אם מנהלי מוסדותינו יזכרו תמיד, כי אלה הם מוסדות של עובדים עניים לעזרה הדדית — לא יהיה מקום למצב זה של היום בהערכת המוסדות האלה ותועלתם לחקלאים וביחסים ההדדיים שבין החקלאים ובין מנהלי מוסדותיהם.

המסקנות? נטריח את עצמנו לעיין באמור כאן, נדון על הנקודות העיקריות הלכה למעשה, והמסקנות תבואנה.

נהלל, „בתלם“, סיון תרצ"ה, הוצאת ועד המושבים והארגונים.

הערות קטנות לענינים גדולים

ה ח ט א ו ע נ ש ו

(עם השתלטותו של היטלר על צ'כיה)

עם כל הצער והכאב והכלימה למראה הנעשה לציכוסלוואקיה באין בושח, נוכח כל אלה אשר הפרו את נדרם ואת הבטחתם לעין השמש — אי אפשר שלא לתערור המחשבה המכירה, כי יש כאן גם גמול ועונש בעד חטאים כבדים שחטאה ציכוסלוואקיה.

א. אומה זו, שהרגישה על עצמה ועל בשרה את טעמו של שלטון זרים עד בוא השחרור בימי מאסאריק — לא נזהרה ולא נמנעה מהשתלט על מיליוני גרמנים. לא „משגה“ היה כאן, כהערכת „דבר“ לפני זמן מה, אלא חטא ופשע, עבירה קשה על הצו המוסרי-ריאלי: „מה ששנא עליך לא תעשה לחברך“. חטא זה מתנקם עתה בעושיו. אילו זולזל מאסאריק פחות בטולסטוי ותורתו (בזכרונותיו שפורסמו לפני זמן מה ב„דבר“, מתאר מאסא-ריק את טולסטוי כאדם לא מהוגן ומלגלג על תורת אי-האזמות שלו), לא היה נכשל בחטא זה של השתלטות על מיליוני גרמנים, ולא היה מביא את עמו למצבו המסוכן כיום ואת כל העולם לאימת המלחמה. המוסרי הוא הריאלי ביותר.

ב. צ'כיה החפשית והדמוקרטית היא אחד הספקים הגדולים ביותר של כלי המשחית והאבדון לעמים וממלכות. זה לא כבר הראינו ב„דבר“ תמונת בית החרושת לנשק של סקודה המפורסם, אשר בהם עוסקים שלושים אלף פועל בהכנת חורבנם ואבדנם של גברים, נשים וטף. מקצוע-פרנסה זה הכניס

רווחה לארץ זו, והמצפון גם לו ולא נתעורר לקול המזהיר: „הוי, בונה ביתו בדמים!“

אין האהבה לארץ נפלאה זו צריכה לקלקל את השורה, והאמת המרה צריכה להיאמר. האם לא יקום בעם נפלא זה, בשעת מבחן וחשבון הנפש, הכוח הפנימי לשוב מדרך המות ולהפוך את תעשית הנשק לתעשית אתים ומחרשות?

על אימת המלחמה

הכל אחוזי אימים מפני המלחמה המאיימת לבוא. הכל שואלים: התפרוק, התבוא המלחמה? והנה בהתעמקנו במצב נפש זה של פחדים, חששות והרדות נמצא, כי חוששים ומפחדים מפני כל מיני צרות ותלאות העולות לבוא עלינו עם המלחמה, כי חוששים אנו לגופנו, לשלומנו, לרכושנו וכדומה, ומוחנו עסוק במחשבה כיצד להינצל, כיצד להתחמק מאסון זה. והמנוסים בכך אומרים כי גם החייל בהזית, בשעת הקרב, עסוק במחשבה כיצד יציל את חייו הוא, שכדור המות לא יפגע בו גופו. לעומת זה תצויין לבשחננו ולחרפתנו העובדה המחרידה, כי אין מוחנו ולבנו עסוקים ביותר, או אינם עסוקים כלל, בשאלה החמורה והנוקבת: כיצד נקום על אחינו שנבראו כמונו בצלם אלהים ונרצחם נפש? כיצד נוכל ליהפך למרצחים ושופכי דמים? כיצד נטיל על כל ימי היינו כתם דם, אות קין, אשר לא נוכל לכפר עליו לעולם?

הרבים הם בין אחוזי פחד המלחמה, בין אלה אשר היום, מהר, או לאחר זמן יזמנו אל הנשק ואל שדה הטבח — אשר השאלות האלה מדריכות את מנוחתם ומועזעות את מצפונם?
יום ב' כ"ב תשרי תרצ"ט (17.10.38).

קרבן מאמצי שלום *

יוז ביינגהאם

מר י. ביינגהאם, שנוהה ונפצע קשה ב־2 בפברואר ברובע מוצררה בירושלם, לים, מת אמש מפצעיו בבית החולים הממשלתי בירושלים.
הודעה רשמית מיום אתמול אומרת: יוז ביינגהאם, אנגלי בן 24, בא לארץ בינואר 1939 מטרתו — השכנת שלום בין יהודים וערבים. הוא ביקר בכמה ישובים יהודים ובכפרים ערבים. ביום 3 בפברואר נפצע כיריותיו של מתנקש ערבי בשכונת מוצררה בירושלים.

צעיר אנגלי בפלא זה — זכיתי להכירו ולעמוד במקצת על תכונות-גפשו הבעולות. ספוג היה רוח ההומאניות והעממיות הטובה. אביו מורה עממי ותיק, הבן, יוז בינגהאם, היה מורה בשיעורי ערב לנערים עובדים, ושם מצא סיפוק כל שהוא לרוחו השואפת להיטיב, לעזור ולהאוב. כחבר נאמן לתנועת השלום הסרבנית (העומדת על עיקרון הסירוב להשתתף בכל מעשה המסייע למלחמה ולצבאיות) עלה לארץ-ישראל בחורף שעבר מתוך הרצון הפנימי להתמסר כולו לפעולה ממושכת ומתמדת למען השלום בין יהודים וערבים. הוא קשר קשרים אישיים עם יהודים ועם ערבים בעיר ובכפר. הוא עמל בלימוד הלשון הערבית ואותו דבר התחיל גם ביחס לעברית. הוא הכיר וידע מהספרות הציונית על ארץ-ישראל בשפה האנגלית כמה מהבעיות של התנועה והמפעל והוסיף לשאוף ללמוד ולדעת בענין זה.

איזו הרמוניה נפלאה בין מראה פניו העדינים ובין רוחו העדינה וגפשו הזכה, גפש של ילד תמים, ובבואו לביקור לביתי בנהלל התקשר תיכף בקשרי אהבה וידידות עם כולנו, עם כל בני המשפחה. היה בו קסם אישי שמשך אליו את הלב, שהבטיח: כאן מקום לבטחון, לאימון גמור.

הוא כה הוקסם ממראה הכפר העברי העובד, ממראות העמק, מהרי אפרים, הכרמל והגליל המקיפים אותנו עד שבמקום ביקור קצר של שעות אחדות כפי שהיה בדעתו בנסעו אלינו — נשאר אצלנו שני ימים. „האח! הרי זו פלסטיין!“ התפרצה מפיו קריאת התפעלות למראה הוד הגוף מסביב בבוקר ויב-טללים. ובאיזו שמחת אושר עבד במרץ ובבקיאות של ותיק בקלשון החפירה בגננו כאשר היה רגיל בכך בגן המשפחה שלהם באנגליה. הוא התכונן לפעולה רבת-עמל הדורשת התמסרות וסבלנות אין קץ.

הוא ידע והכיר את הקשיים ולא קיוה להצלחה מהירה. התכונן במיוחד למצוא מסילות ללב הילד, ביחוד הילד הערבי. ידע גם את הסכנה הבעקפת לחייו, אך הלך לקראתה בצחוק של אהבה ונכונות לכול. אך הכדור העיור שנשלח על ידי בן האדם המוכה בסגורים שם קץ לצדיק ולמפעלו. בלכתו בשכונת מוצררה בירושלים גורה על-ידי מרצח ערבי וארבעה כדורים פגעו בריאותיו, בורעו ובחוט השדרה. זה היה ב-2 בפברואר ש. ז. ימים קשים עברו עליו מאז בבית החולים הממשלתי. הוא בכל זאת קיוה לטוב. במכתבו האחרון מבית החולים מלפני זמן מה הוא מביע את תקותו, כי עוד יוכל לחזור ולבקרו בנהלל. אך בריאותיו המנוקבות ובחוט שדרה מרוסק ומפוצץ לא היה בכוחו להתגבר על אסונו וב-18 ביוני, אחרי חודשי עינויים ויסורים, הוציא את רוחו הטהורה.

הידע המרצה האלמוני, הידעו חבריו ועוזריו כי את ידידם ואוהבם הטוב ביותר הם ממייתים? הן יבוא סוף סוף היום — אם גם רחוק עודנו — בו יישפך עליו האדם, על כל האדם, „רוח חן ותחנונים, והביטו אל אשר דקרו וספדו עליו כמספד על היחיד, והמר עליו כהמר על הבכור“ (זכריה, י"ב).

על מה חרבה הארץ

עוד אנו עסוקים כל אחד ואחד בעבודתו, בפיתוחו; עוד אנו כאן, בעמק יזרעאל, ובשאר כפרינו חורשים, זורעים וקוצרים, נוטעים, משקים ועודרים, ומאספים פרי עץ ושרה להחיות עם רב; עוד קול צהלת ילדים ממלא את בתינו ורחובותינו; עוד אנו עמלים קשה בכוח התקוה בת הדורות כי סוף סוף יקום דבר אלהים: „והיה באחרית הימים...“ אך כבר מרחפת מעל לראשינו האזהרה החמורה על סכנת האבדון המאימת עלינו, על כולנו, על כל מפעלנו. והסכנה היא לא במוזמות „הספר הלבן“ ולא בכל אויב מבוהץ. נגד אלה נאמין להצלחת בהתנגדותנו התקיפה ואי-כניעתנו המוחלטת. היהודי הנצחי יבלה גם את אויביו החדשים בני דורנו וימשיך במפעלו-יעודו. אך גדולה היא הסכנה ביותר מבפנים, ובנו היא, בתוכנו.

הצער והצרות העבירו בני אדם מישראל על דעתם, שכחו את הצו האלהי הנצחי — „לא תירצח!“ וגאלו את ידיהם בדם נקיים. הם נקי ניספך בירושלים ובשאר מקומות בארצנו, ויום אנו מחכים בחדד לשמועות וידיעות נוספות על מעשי זוועה כאלה. יהודים, ערבים ובריטים נפלו לקרבן למעשי התועבה האלה. וכך טבעה של דרך זו: „מכיון שניתנה רשות למשחית“, מכיון שהותר לרצוח את הזר, אם גם בלתי ידוע הוא לנו, אם גם ייתכן מאוד מאוד כי חף מפשע הוא, כי הוא אדם החי לו ביושר מעמל כפיו, או ילד, בן ישמעאל, תמים ככל הילדים; אם מותר לרצוח את הבריטי שעמד על משמרו ולא הטא כל חטאות נגד מישו — כי אז מובן מאוד שמתור וגם מצוה לרצוח יהודי או יהודים שאינם לרצון לקנאים אשר רוממות החרות בניהם וחרב פיפיות בידם. מכאן, אהים מישראל, סכנת חורבן גמור מאימת עלינו, על כולנו. נשקפים לנו בכל מוראם ימי מלחמת האחים, ימי מלחמת בר גיורא, יוחנן מגוש-חלב ואליעזר הקנאי ביניהם לבין עצמם, וכולם יחד נגד כל אלה שלא הסכימו לדרכיהם.

על מה חרבה הארץ, בהורבן ראשון ושני? על שפיכות דמים ושנאת חנם. כה מעידים עלינו נביאינו וחכמי התלמוד. שפיכות דמים נחשבה תמיד לעבירה שאדם מישראל ייהרג ואל יעבור עליה. באלפי שנות מסורת יהודית נעלה למדנו את הבחילה ואת התיעוב לשפיכות דמים. וכיום כשאחוז יהודים בכלי זינו של עשיו, כיום, בהירצח בני אדם משכנינו הערביים בעברם לתומם בתחומי הישוב היהודי או על משכבם בלילות; אם אפשר להעלות על הדעת כי נמצאו בחורים יהודים ולו גם מעטים במספרם, המושכרים בנפשם לעשות לשכנינו הערביים מעשי רצח מתועבים כאשר נעשו לנו ע"י ערביים בטבריה, בגבתון וכו' — וכמובן ללא כל הבחנה וידיעה אם צדיק או רשע, אלא באשר ערבי הוא, בן העם האחר — כי אז אין ספק שמאיים עלינו ההורבן השלישי. יודעים אנו היהודים את טעמו של אבל

משפחה ביהוד בשנים האחרונות. יודעים אנו טעם אלמנות, יתומים והורים שכולים. יודעים אנו את התגעשות הדם אחרי כל מקרה דצח ע"י מוקש, פצצה או כל כלי מות. יודעים אנו, כי, "לא יכופר הדם אלא בדם שופכו". זהו ביחוד חוק יושבי הארץ בימים קדומים — ומתו כאן ההגיון, מהו כאן הכספים השכלי, המוסרי והתועלתית גם יחד? מהי תקותנו ולמה ניחל עוד אם אנו, שנואי כל העולם, נסתבך בפינת המקלט היחידה שלנו במלחמת השמד נגד ערבים, בדיטים ויהודים?

נחשבה נא דרכנו בעוד מועד. אל נלכלך את מפעלנו הטהור בדמי נקיים. נלחם את מלחמתנו הצודקת באומץ אך בתבונה, באי-כניעה אך בטוהר, בהחלטיות אך לא בתוקפנות, בהתנגדות מתמדת ועקשנית אך לא בתועבות דמים ורצח. יאירו לנגד עינינו תמיד דברי החוזה ישעיהו: „בשובה ונחת תושעון בהשקט ובטחה תהיה גבורתכם“.

„דבר“, י"ח תמוז תרצ"ט

הרהורים וזכרונות

שנת תרפ"א. בעולם הגדול, תקופת החיסול השיטתי של כל הטוב, החיובי והחינוכי אשר התגלו במהפכות העממיות ברוסיה, גרמניה וכו', ה"שלוש" של רוסיה מושל בעולם ודם בני אדם מכל הלאומים, המעמדות והמפלגות נשפך בפינות שונות של כדור הארץ כהמשך טבעי לטבח העולמי הגדול. ובארץ תקופת העלייה השלישית. הלוצים למאות זורמים ארצה ומוסיפים חיים, תסיסה והתרגשות למחנה המעט של העובדים, אשר שרד משנות המלחמה. בינינו עוד התהלך א. ד. גורדון, ורבים מאתנו חברי „הפועל הצעיר“ עוד האמינו יחד אתו, כי „אין התחדשות לאנושיות כל עוד אין התחדשות ליהודי“, כי „העבודה לחידוש החיים היא ביסודה עבודה לתיקון האדם מיסודו“, „עבודה של חינוך עצמי“, „פיתוח רגש האחריות העליונה של האישיות“ וכו'. בדרך זו של הגשמה אישית בהי יום-יום ראינו את הדרך לגאולה עמנו ותחיתו.

באותו זמן נתרכז בחולדה, מקום עבודתי אז, מספר הגון של הלוצים חדשים מארצות שונות. באחד הערבים נכנס לחדרי צעיר אחד מעולי גרמניה החדשים, הושיט לי ספר כתוב גרמנית והוסיף בצחוק קל: זה בשבילך, אתה תמצא כאן את שלך, אך בעצם הרי זה רק אוטופיה, חלומות והזיות, העדר כל בסיס מדעי וריאלי! היה זה הספר „הקריאה לסוציאליזם“ של גוסטב לנדאוואר, שם אשר שמעתיו זו הפעם הראשונה. למרות העייפות שאחרי יום עבודה מיגע פתחתי וקראתי כמה דפים. אל אלהים! מה אדם סוציאליסט זה סח! ב„סוציאליזם מבין אני את הביטוי לרצון האדם והתעמקות בתנאים ודרכים המובילים להגשמתו“. „הסוציאליזם חותר ליצירת מציאות חדשה

בכוחו של משא-נפש". ה, "יחיד אשר נגה עליו האור מהפש לו הברים, אשר זועזעו כמוהו על-ידי הסערה הנפשית והתסיסה הפנימית. אי-שביעת-הרצון הקדושה רוגשת ותוססת — דוח עבד על האדם ובמקום הרוח שם עם, שם הכוח הדוחף קדימה, שם הרצון, ובמקום הרצון שם הדרך; והאור הולך וגובר, והרוח חודר למעמקים והם קודעים ומנתקים את הצעיף, את הדשת, את ארג השממון אשר עטף את חיי העם. העם קם ומתלכד, העם מתעודר. מתחילים במפעל, במעשים. מכשולים מדומים נדאים עתה כאין וכאפס, בקלות צועדים ועוברים עליהם, מכשולים דציניים מוסדים מהדרך בכוחות מאוחדים. כי הרוח היא בעליצות, כוח, תנועה, אשר דבר אין בעולם שבכוחו לעכבה ולעצור בעדו!" וכך הלאה והלאה.

אכן, גוסטב לנדאוואר הוא עצם מעצמנו ובשר מבשרנו! המסיבות אחרות והתנאים אחרים, אך הרוח, אותו רוח אשר כה הפליא לנדאוואר להביעו ולבטאו — אחד הוא לנו. הלא הוא הרוח, אשר אחו בנו צעידי ישראל בני העליה השניה בתפוצות הגולה בציצית ראשנו ומעל למו"מ דיפלומטיים בחצרות קיסרים ונשיאים ותקות לישועות כהרף עין על-ידי השגת ציטררים והבטחות דיונים ואפס-מעשה וקפאון מצד אחד, ולעג השאננים ומנוד ראש של ידידים ומשתאים מצד שני — הרים אותנו בכוחו הגדול וישאנו ויביאנו למקום יעודנו ותקותנו בארץ זו, ובכוחו ועוצם ידו עשינו את כל החיל הזה! בנשימה עצורה קראתי בערבים הבאים את כל דברי הספר, ומה נפלא היה לקרוא בימים נסערים אלה, שהיו לרבים מאתנו ימי חולשה והתרופפות האמונה ברכנו, את הדפים הלוהטים של, "הקריאה לסוציאליזם", את הבקורת החריפה והחזקת כלפי הסוציאליזם הדוגמטי לזרמיו ולמפרשיו, את הדברים מלאי אמונה עזה ועמוקה בכוחו של הרוח, בכוח הרצון האישי, בכוח המעשה וההגשמה היום-יומית.

כאן נפגשו דרכינו, אף כי מנקודות שונות ורחוקות באנו. לא מציגה מלאכותית של לאומיות וסוציאליזם, לא, "חוקי ברזל" מיכניים מכאן וחלוציות מכאן, לא פרולטריון ו, "כלל ישראל" בנשימה אחת; כאן לפנינו השקפת חיים טבעית, אורגנית, שלימה. היחיד, המשפחה והאומה — אלה הם נושאי החיים ויסודי היסודות בבנין הציבור האנושי העשוי תאים, תחתיים, שניים ושלישיים, משאת הנפש איננה הדיכוי העדרי, המון מלומד משמעת מלמטה ורועים-מפקדים מלמעלה, אלא העדות החפשיות, המתאגדות ומתאחדות לרצון לשם הענינים המשותפים. כאן מתגשם החזון בהווה ואינו מזמור שיר לעתיד לבוא, וההגשמה אינה תלויה במסקנות האחרונות של הפלפול המדעי ולא במכשידי העבודה של ברזל ופלדה, שהגיעו לשיא שכלולן — בחינת, "יתפאר הגדון על החוצב בו" — אלא בדצונו העז והלוהט של בן האדם, אשר נפקחו עיניו לדאות ולהכיד את מקומו ואת יעודו עלי אדמות.

החיים החדשים הם בגדר האפשר, אם אנו רוצים בהם בכל נפשנו

ועמלים בכל כוחנו להגשמתם, והם אינם אפשריים ואינם מוכרחים כלל וכלל לבוא ולהתגשם, אם אנו לא נשתדל להביאם ולהגשימם בחיי יום-יום בכל כות רצוננו ובכל מאודנו — כך האמין גוסטב לנדאואר.

גפלאה ההשוואה בין א. ד. גורדון וגוסטב לנדאואר בכמה וכמה נקודות יסודיות ועיקריות. כמה קירבה, והתאמה בעיקר, כמה דמיון בחתירתם אל האמת, אל הפשטות העמוקה, אל התחדשות האדם המקיפה והכוללת והמחשיבה מאד את הפרטים הקטנים, את המעשים הקטנים בחיי יום-יום, אשר הם המצמיחים את חייהם של העם ושל האנושיות, שניהם הראו בצער ובכאב על נקודת-התורפה המרכזית בחיי העובדים: חוסר כל ענין, כל יחס וכל טעם של חדות יצירה בעבודה הנעשית למקוטעין, ללא יצירת דבר שלם ומוגמר בשל הרצינות המודרנית וחלוקת העבודה האכזרית והמטמטמת שלה; העבודה נעשית מתוך אונס, למען הפרנסה, ללא כל יחס מצד העובד של הדבר הנוצר בעבודתו. תנועת הפועלים נלחמת לתנאי עבודה הוגנים, אך מה היא העבודה הנעשית, ההוגנת היא מצדה המוסרי-אנושי או לא — זה לא מענינה.

גורדון ולנדאואר הטיפו לשינוי ערכים, לאחריות אישית-מוסרית של העובד, תשומת לב מיוחדת למהות העבודה. מכאן פתח לגאולה מעבודת הקפיטליזם ומאימת המלחמה גם יחד. כוחם של הקפיטליזם ושל הצבאיות — ברוח העבודות הפנימית ובחולשתם הנפשית של העובדים הפשוטים והעובדים במדי-חיילים. בהשתחרר האדם מן העבודות הפנימיות, מן הפסיכוזה הכללית, מן המשמעת המטמטמת, בהתחילו לחשוב את חשבון עולמו הפנימי ולהיות אחראי לכל מה שהוא עושה — ביום שהוא יפול הקפיטליזם באפס יד וללא תקומה.

ה, ברית הסוציאליסטית" שיסד לנדאואר לשם מאמצי ההגשמה, הנסיונות להקמת תאי עבודה וחיים חדשים, פעולותיו בכתב ובעל-פה — עדים הם לאדם נעלה זה שהיה נאה דורש ונאה מקיים, ועוד עלול היה לקיים שבעתיים אלמלא נקטף לפני זמנו באכזריות כה איומה על ידי מרצחים מבין אותם בני האדם, אשר את שלומם וטובתם דרש כל הימים.

תנועת הפועלים הבינ-לאומית פנתה לו עורף ולא נשמעה לקול אזהרתו, וכיום היא, ואנו כולנו יחד, קוצרים את יבול העוורון, צמצום המושגים וצרות האופק שהיו בפני עורף זו לגוסטב לנדאואר.

לנדאואר נועד לפי טבעו והשקפותיו להיות חבר נאמן בתנועת העבודה בארץ-ישראל, גם א. ד. גורדון התרשם מאוד מהקריאה בכתבי לנדאואר, מהקירבה בהשקפות ובדרכי הגשמה. כאן בארץ היה מוצא את החברים המקשיבים-משמיעים, מחפשים-מגשימים, אשר לשוא עמל למצוא אותם באירופה אכולת אי-האמון ההדדי, באירופה זו שהאמינה בכוח האלמות, בריכוז ובמשמעת ומנהיגות, אך לא האמינה בכוחה הפנימי, ביכולתה להביא לעצמה ולעולם כולו את הגאולה, את הטוב הנכסף.

אך בינתיים נרצח לנדאואר.

והעולם הגדול נחפו להידרדר במדרון המסוכן לקראת לוע התהום הנוראה של עריצות ועבדות והתנוונות העם העובד, וחורבן עמים וארצות, עד סכנת הטבח העולמי המאיים כיום על המין האנושי.

בימים נוראים אלה מלאו עשרים שנה למותו הטרגי של לנדאואר והלב הומה לזכרו. גם עתה זמנה של קריאתו הנואשת, גם כיום יכלה לגאול ולהציל אילו נמצאו אזנים קשובות. אם יש עוד תקומה לעצמות היבשות — הרי היא עתידה לבוא בכוח הרוח המזועזע והמעורר, נחלת הנביאים מימי קדם ועד גורדון ולנדאואר. גם תנועת העבודה העברית צריכה לשאוב ממקור מים חיים זה, ששמו גוסטב לנדאואר, מקור מפכה אמונה, רוח, אחדות ההרגשה וההשקפה בחיים, בטבע, ביקום כולו. כתביו צריכים להיתרגם לעברית ולהתפשט בין הנוער והמבוגרים. זה יעזור בהרבה להבריא, להחיות, לזעזע את הקפאון המחשבתי ולהציל מהשיגרה הממיתה.

הקובץ „גוסטב לנדאואר“, למלאת עשרים שנה להרצחו, נערך ע"י יעקב זנדנבק, יצא ע"י המרכז לתרבות של הסתדרות העובדים, תל-אביב, תרצ"ט.

למחרת יום-הכפורים תש"א

בשארית כוח אני מתאמץ להבליג על משמע אזני, מהנעשה כיום בעולם ישראל ולאדם בכלל, ולהבליג גם על מראה עיני מהטמטום והעיוורון בנוגע ליחסינו עם העם השכן, ובנוגע לאמונה בכוח הנשק הפודה והגואל. אביטה, אשמעה, ולרוב אחריתה, ובלב הומה אני שומע דבר אלהינו: „לא בחיל ולא בכוח!“

מי יודע מה עוד נשקף לנו בעתיד הקרוב? אני תפילה כי יהיה בי די כוח ואון לקבל ולסבול את כל היסורים, אך בזכרי את הילדים, שלנו ושל אחרים, אלה הצאן מה חטאן, לא אוכל זמן רב להירגע, עד שעלה בידי לגרש הרהורי יגון אלה. ובכל זאת הן עוד לא ודאית הרעה כי תבוא, ומה יועילנו כי נקדים לסבול לפני בואה? ועדיין אאמינה כי לא תגיע אלינו. ולעצם הענין — כאן כן עתה ממלאה אותי ההכרה וההרגשה העמוקה כי לא כך צריך היה, לא כך מוכרח היה להגיע לבני האדם. נביאי ישראל הורו לנו דרך חיים ואושר, גם חכמי העמים עשו זאת. האדם תעה מדרךנו ובעט במוריו-מדריכיו האלהיים בפקחותו ובגאותו. אולי יחכם אחרי הלכת האיום של ההורבן, אולי יבין כי אשרו והצלתו בפשטות חיים, בהסתפקות במועט, באהבה לכל יצור, בזחירות מהזויק למי שהוא, כי „עולם חסד יבנה“. כיום — יכאב הלב ומר יבכה על המנצחים והמנוצחים גם יחד!

לאגדת „המחפש־המתבודד“

(הערות לדברי אביגדור גרינשפן ליום הזכרון השלישי לטולסטוי)

שוב הופיעה לפנינו האגדה החוזרת ונשמעת מפי רבים על תורת „אי־התנגדות לרע“ של טולסטוי, זו „התורה המופשטת, המטיפה למלכות שמים בלי התערות והשתרשות בממלכת האדמה, ששונה ויגונה“, כהגדרתו הבלתי־מבוססת של אביגדור גרינשפן. לדעתו טבעי הדבר, ש„תורת אי־התנגדות לרע, לזדון ולרשע עוררה התנגדות בלב אנשים הדואגים לא רק לטוהר נפשם ולתיקונה כי אם גם לתיקון החברה האנושית“. אחרי תארו לפנינו את כל עוצם המלחמה הפנימית המתמדת והחיפושים הבלתי פוסקים אחרי האמת העליונה והנצחית שהיו תכנם ומהותם של חיי טולסטוי, הוא מביאנו אל הסוף הדרמטי: „ה־ישיש הגדול שנוכח לדעת כי אין החברה האנושית נוטה לקבל תורה מופשטת, המטיפה למלכות שמים וכדו, ברח אל הנשיה!“ וכך נסתם הגולל על תופעה „מענינת“ ומזוהה זו של „המחפש־המתבודד“!

הדברים עושים רושם והמסקנה מתבקשת ומתקבלת מאליה. אך עוד בחייו התאמץ טולסטוי להוקיע את אגדת „אי־התנגדות לרע“ כעלילת שקר וסילוף דבריו הברורים והבהירים. במשל הראשון לשלושת המשלים שנדפסו בכרך „ספורי־העם“ שלו, מספר טולסטוי על אדם אחד שראה כיצד משחיתים בעלי אפר טוב את שדם, בקצרים את היבלית כפעם בפעם ועל ידי כך מפיצים ומשרישים אותה בקרקע יותר ויותר. הוא העיר להם, כי על פי הוראותיו של החקלאי המומחה והותיק המכובד על כולם אין לקצור את היבלית שתתפשט על ידי כך יותר, אלא צריך לעקור אותה עם השורש. בעלי האפר לא שמו לב להערות החשובה של אותו אדם, ולהיפך: העלילו עליו שהוא מטיף לא להשמיד את היבלית אלא לגדלה ולטפחה, מפני שזומם הוא מזימות־רשע לאבד ולהשחית את נחלתם, מקור קיומם. ולא הועילו כל הסברותיו על כוונתו הטובה להועיל ולהציל. וכך מסיים טולסטוי את משלו זה: „אני אמרתי, שעל פי תורת ישו כל חיי האדם הם מלחמה ברע, התנגדות לרע בעזרת התבונה והאהבה, וכי ישו מוציא מכלל האמצעים שכנגד הרע רק את האמצעי חסר־ההגיון של התנגדות לרע בכוח האלמות, זאת אומרת את המלחמה ברע באמצעות הרע. ואת דברי אלה הבינו כך, כאילו אמרתי שישו מלמדנו לא להתנגד לרע. וכל אלה שחיייהם מבוססים על האלמות ולכן היא כה חשובה בעיניהם, קבלו ברצון את סילוף דברי דברי ישו גם יחד, ונמנו ונגמרו כי תורת אי־התנגדות לרע היא תורת שקר, איילית, כפירה באלהים ומסוכנת. וממשיכים בני האדם בשקט ליצור את הרע, תוך העמדת פנים כאילו הם מבערים אותו.“

כך קובל טולסטוי על מסלפי דבריו בעודו בחיים והתאמץ בכל כוחו

להסביר את הדברים כמו שהם באמת. חובת כבוד היא להעיר ולהזכיר אמת, זו השומע ישמע והחדל יחדל.

ואשר לעצם הערכת דמות החוזה הגדול ופעלו — הולך אביגדור גרינשפן בדרך הסלולה והגוחה ביותר לרבים. „אם יש יסוד לתורת החיים שלו או לא — זה לא כל כך חשוב בעינינו” — אומרים הם יחד עם א. גרינשפן. הם רואים בטולסטוי קודם כל „את האמן היוצר, את הפסיכולוג חד-המבט”, ואת כל חיפושיו אחרי האמת הם רואים „כמחזה גהדר המעורר בנו רגשי הערצה”, ובקרתו החותכת של טולסטוי על החיים הרקובים והמנוונים „היא ביסודה אמנותית-פיוטית”, וכך הלאה ברוח זו!

ובכל זאת הרי יתכן מאוד כי דוקא בימינו אלה, בהם קוצרים בני האדם את אשר זרעו במשך שנים רבות וכלי-המות משמידים את יוצריהם ללא רחם, בימינו אלה, בהם הבשיל פרי עץ המות של המלחמה ברע בעזרת הרע והביא להשמדה ההדדית הגדולה של מיליוני בני אדם — הרי יתכן מאד כי עתה השעה, אולי האחרונה, להתעכב, לעמוד ולהתעמק בדברי הכואב הגדול, שהראה על מקור הרעה וביצר אפשר שלא להגיע לירי כד. אך — לא כאבו וחזונו ואזהרתו של החוזה אלא מליצתו, קולו והעויותיו בהשתפך עליו נפשו — אלה מענינים את הסופר ורבים, רבים אתו. ואכן „אין כל חדש תחת השמש”. עוד לפני אלפים וארבע מאות שנה קובל נביא החורבן והגאולה (יחזקאל ל"ז), בדבריו הנמרצים והנוקבים על יחס זה: „ויבואו אליך כמבוא-עם, וישבו לפניך עם, ושמעו את דבריך ואתם לא יעשו; כי עגבים בפיהם המה, עושים — — — והנך להם כשיד עגבים, יפה-קול ומטיב גגן; ושמעו את דבריך ועושים אינם אותם. וכבואה, הנה באה, וידעו כי נביא היה בתוכם”!

כ"ג טבת תש"א — 22.1.1941

על העיקר

באפלת השיסוי, השנאה וההרעלה הנפשית הכללית, הרובצת על העולם בכל כובד קדרותה בשנים האחרונות, יתגלו לעינינו פה ושם חזיונות אנושיים-מוסריים נעלים המאירים את החשכה ומשמשים עידוד, סם-חיים, מקור-תקווה ונחמה לאנושיות הנדהמת ומדוכדכת דוגמת התועה במדבר הנורא עיף, רעב וצמא בהופיע לפני עיניו גאות-דשא, מעין זך, ולידו אילנות נושאי פרי מתוק.

לאורות מאופל מעטים ויקרים וזכינו גם אנו באופל הנורא של מלחמת אחים-שכנים בארצנו זו בשנים האחרונות. ולאט לאט נתעוררו אנשים מחוגים

שונים, ושאיתם — להגביר את האורות האלה ולגרש את האפלה האופפת אותנו. ב„ליגה להתקרבות ושתוף יהודי-ערבי“ מאוחדים אנשים בעלי דעות והשקפות שונות בשאיפה האחת: למצוא תוך מאמצים גדולים דרך להסכם השלום בין המפעל הלאומי של עם ישראל בארץ ישראל ובין העינים של העם הערבי יושב הארץ הזאת זה דורי דורות. וכאן מתעוררת שאלה אחת חשובה מאד, והיא: מהי נקודת המוצא המרכזית שלנו בענין זה של התקרבות יהודית-ערבית? מהו המקור ממנו נובעת גישתנו לבעיה זו?

השיבוטה של התשובה לשאלה זו גדולה מאד, ומכרעת היא בעצם הגישה והפירושים המבוקשים לבעיה רצינית זו של הסכם והבנה הדדית. מתחת לערימת המושגים המלאכותיים של פוליטיקה ודיפלומטיה, של גורמים אובייקטיביים, תכסיטיים ואסטרטגיים, של „איפה ואיפה“ ביחסי יחיד ועם, יחיד ומעמד וכו' — טמונה האמת הנצחית אותה השמיעו נביאי ישראל והעמים בכל הדורות, כי האדם עצמו הוא הגורם לרוב הצרות והאסונות הבאים עליו, על ידי עוורונו וטמטום לבו, המביאים לאותן מלחמות-אחים בצורותיהן הרבות והשונות הנמשכות מקין עד ימינו אלו. מאמצי הנביאים התכוונו לדבר זה האחד: לפקח עיני עוורים, לראות כי אחים כולנו, בנים לאב אחד, משפחות, משפחות-עמים המסתעפות מהעץ האב הגדול של כל האנושיות, של כל היקום; לראות ולהכיר סוף סוף באסון הנוראי והפשע התהומי של רצח-אחים הדדי ומתמיד. על נקודה מרכזית זו התיצבה לראשונה היהדות שהכריזה על הצו הנצחי החל ב„לא תרצח!“ וגומר ב„לא ישא גוי אל גוי הרב ולא ילמדו עוד מלחמה“, וברעיון השלום ביקום כולו: „וגר זאב עם כבש“ וכו'. בולטת ומזהירה נקודה מרכזית זו באור יקרות בדמות הגואל „עבד ד'“, כפי שהיא נמסרת לנו על ידי הנביא ישעיהו בפרק מ"ב: „הן עבדי אתמד בן, בחירי רצתה נפשי, נתתי רוחי עליו, משפט לגוים יוציא — לא יצעק ולא ישא ולא ישמע בחוץ קולו. קנה רצון לא ישבור ופשתה כהה לא יכבנה, לאמת יוציא משפט. לא יכהה ולא ירוץ (לא ישבר) עד ישים בארץ משפט ולתורתו אים יחלו“. בשפת המעשה ובחיי יום היום הובעה אותה נקודה מרכזית בצו הנעלה של הלל הזקן: „מה דסני עליך כל תעשה לחברך“. במשפט קצר וקולע זה מרוכזת לדעת הלל תמצית תורת היהדות. ומכאן לדעתי הפתרון היחידי ואין זולתו לסבך הבעיות אשר נלכד בהם האדם במלכות, ללא מוצא. כל התסבוכת הנוראה של קפיטליזם-אימפריאליזם, סוציאליזם-בולשביזם, פאשיזם-נאציזם, מהפכה ומהפכה-כנגד, של גורמים נציונליסטיים, מעמדיים ומפלגתיים, כניסיתיים-דתיים וכנסיתיים-מהפכניים וכו' וכו' — כל זה ימוג ויהיה לאפס בזרוע על העמים ועל היתידים אור הצו האלהי הזה: מה דסני עליך כל תעשה לחברך!

מתוך נקודת-מבט מרכזית זו אין בבעיה הערבית-יהודית דבר-מה מפתיע ומיוחד במינו הזקוק לפתרונות מיוחדים במינם. הפתרון נובע מאותה נקודה שהיא מרכזית לכל הבעיות של עם ומדינה. ואידך פירושה — לאור

נקודת-כוכב זו יתבהרו כל הפרטים. כל היפוש-הצדק להסכם ולהבנה הדדית. בחינוך עצמו של האדם בכיוון זה הערובה האמתית והיחידה לשלום העולם כולו ולשלום-אמת בין שני העמים בארצנו.

וכאן יש להדגיש את מקומו של היחיד וערכו המרכזי בהגשמה. אין לשלול כל הסכם, כל ברית וחווה בדרך פוליטית-דיפלומטית על ידי נציגי שני העמים ומנהיגיהם המוסמכים. כל מה שמקרבנו אל שלום-אמת ומרחיקנו ממלחמת אחים — ברוך יהי לנו. אך העיקר, היסוד, מבטח-איתן לחיים, ליצירה ולהתפתחות הפשית — לא בפוליטיקה ובדיפלומטיה אלא בהגשמה עצמית של אותו צו היללי בחיי יום יום של כל יחיד ויחיד. רוח אחרת צריכה לשרות עלינו, גישה אחרת מאח אל את, רוח מטהרת את האווירה ויצרת את האמון ההדדי אשר בלעדיו אין יסוד לחיים ולהתפתחות. הצו ההיללי כמורה דרך בהנוד בבית הספר ובמשפחה ובכל מעשינו — לכך צריכים להיות מכוונים מאמצינו. זוהי האווירה המתאימה וההכרחית ביותר למפעל ההצלה והתחיה של העם העברי בארץ-ישראל.

תשובה על תשובה

מיוחד המצב של בעית האלימות ואי-האלימות בעולם ובעולמנו היהודי, אשר האמונה בכח הזרוע מושל בהם בכיפה, ועל אי-האלימות כמעט שנשחתם הגולל, ורק אדם, „שלא מן המציאות“ כמו גנדי, מעיז עוד להגיד בגלוי, כי דרך אי-האלימות הדרך היחידה והנכונה לפתרון בעית האלימות. רגילים מתנגדי אי-האלימות לטעון כנגד דרך זו, כי היא מופשטת, לא מציאותית, ואינה מביאה בחשבון את בני אדם כמו שהם. זהו גם טענתו של מר פ. ולטש. הוא אומר כי „החינוך (לאי-אלימות) אינו נותן פתרון אקטואלי לשעה, והמציאות מורכבת „משעות מעין אלו“. אך לדעתי המצב הפוך בהחלט. אין אנו מתעלמים מהקשיים העצומים הנובעים מיצר הרע, מהרע שבאדם, הגרוע לעתים מהרע שבחיה הטורפת. לנגד עינינו תמיד השניות, ההתלבטות בין הרע לטוב. ואין אנו עוירים חסרי בינה עד כדי לומר, כי אפשר להעביר את בני האדם ביום אחד, באימרי הפה, מהאלימות לאי-אלימות. לכן כתבתי, כי „עד שתעבור רוח חדשה על בני האדם צריך לאחוז בכל אמצעים כשרים העוזרים או מקילים במשהו את חומרת המצב“. הכוונה: חבר לאומים גם אם לא השלם ביותר, בריתות, הוזים והסכמים (כמובן לא צבאיים וחשאיים) וכל שאר אמצעים מקילים, מרככים, אפילו לשעה. אך נקודת הכובד צריכה להיות באמצעים עליונים, שאינם נופלים לפחות במתיחות הרצון וההקרבה, מהמאמצים המלהמתיים, למען הרוח החדשה, למען

התחלת ההבנה החדשה של האמת כמו שתיא, האומרת ומעירה בעדות שאין למעלה הימנה, כי אין בכוח האלימות להציל את העולם מהאלימות. נבדוק-נא את העובדות הבולטות ביותר וביניהן כאלו שמר פ. ולטש נשען עליהן בוויכוחו אתנו.

א) מעולם נהגו העמים לפי השיטה „המציאותית“, זאת אומרת הגיבו על אלימות באלימות. ההצילה אותם דרך זו? ואילו רק לזמן ממושך פחות או יותר? דברי ימי מלחמות העולם מאשרים את ההיפך הגמור מזה. כל מעשה אלימות מצד איזה עם על משנהו גרר אחריו תגובת אלימות מצד העם הנחקף, ומעולם לא נגמר הענין בשלום ובשלמות, אלא אם כן נשמד צד אחד כליל. — אחרת נמשכת שרשרת בלתי פוסקת של נצחונות ומפלות, וגמול ונקם וחזור חלילה לאין סוף, עד היום הזה. משלל הדוגמאות המתבקרות להעיר בענין זה אזכיר רק שתיים: אלוס-לוחרנינגיה וממלכת פולין, שלגבי שתיהן ניסו לתקן במעשה אלימות את העול, שגעשה בדרך האלימות, ועדיין הרברים שם באמצע מהלכם. מה שונים היו פני הדברים, אילו הלכו בדרכו של גאנדי, דרך אי-ההשתתפות ואי-האלימות! אך אהה, כי קמה אלימות אחרת חזקה עוד יותר ושאלת השאלה: הלנצח תאכל חרב? הלעולמים? האין לקחת מוסר מעובדות מרות אלו? הוזהי דרך ריאלית ומעשית?

ב) כראיה חותכת ביותר, שדרך אי-האלימות היא רק אשליה מביא מר פ. ולטש את היהודים, „שגורלם הכריהם להגיב על האלימות באי-אלימות מוחלטת“, ויצר האלימות מצר תוקפיהם לא רק שלא נחלש אלא „הולך וגדל במדה שהקרנן הולך והופך נטול-הגנה“. לכאורה ראייה נצחת, המאפיינת שרת למר ולטש להכריז: „הראיה בירינו, הבעיה נפתרה, הרעיון לכלות את האלימות על-ידי אי-אלימות נתגלה כאשליה“. אך אעז לשאול בכל זאת: מה היה קורה אילו הגיבו יהודי גרמניה, צ'כיה וכו' בכוח הנורע, באלימות, האם לא היה גורלם איום עוד פי שבעים ושבעה משהנהו כיום? בכל אופן — כלום היו מתקנים בזה משהו, כלום היו מצילים משהו? הישנו, היכולות להיות שתי תשובות על שאלה זו? והן בפולניה הגיבו היהודים בכמה מקומות בשיתוף עם הפולנים בכוח רב, באלימות ממש, והתוצאות מה הן? ועור: מיוחד במינו גורל היהודים בכלל. מה שלא ירשה לעצמו תרשע כלפי כל עם ומה גם כלפי עם שלא קם נגדו בנשק — את זה ירשה לעצמו כלפי היהודים, שהם כאילו מחוץ לחוק, מחוץ לגדר האנושות. פרשה זו המועזעת לב, רורשת לימוד ומחקר פי אלף ממה שנעשה עד היום — היא מעציבה ומרכאה עוד יותר בהביאה את היהודי אל הרעיון המטעה והמסנוור, לפתור את בעיתו המיוחדת — „כמו כל הגויים“, בדרך האלימות, גם בתגובה לאלימות שנגרו וגם כאמצעי לתקומה לאומית-ממלכתית (התביעה לצבא יהודי, לשלטון יהודי, בעל כח כפיה ממלכתית, המרירות והמלחמה הקנאית

במצדדי הסכם יהודי-ערבי וכו'). „על מה תוכו עוד תוסיפו סרה“, טען עוד אז הכואב הגדול.

אם נפנה תשומת לבנו אל הנקורות המכריעות והגורליות בתולדות עמנו, נקטיב לספור רב-עצב על החורבן הכפול והמשולש שחזר ובה על עמנו על-ידי מאמיני המעשה הגואל והפודה של האלימות, החל בתקוממות צדקיה נגר בבל, וחורבן ראשון, דרך התקוממות נגר הרומאים, וחורבן שני, מרד פפוס וטוליאנוס ותוצאותיו, מרד ברי-כוכבא והחורבן השלישי (של ביתר) ועד המרד של רוד אלראי וסופו. האין רי בכל אלה בכרי להבין את השבועה שהשביע הקב"ה את ישראל, „שלא יעלו בחימה“, זאת אומרת שלא בכוח הזרוע תהא גאולתם?

„בעיות היום“, אב-אלול, תש"ב, יולי-אוגוסט, 1942.

קטעי זכרונות

לזכרו של אליעזר יפה ז"ל

בפתח-התורה — עין-גנים

בימי העליה השניה — באותן שנים של התהוות חיינו החרשים בארץ ובעבודה תוך היאבקות קשה עם עצמנו ועם הסובב אותנו, בתוך רצינות ומתיחות מתמדת — בא אליעזר יפה והביא אתו רוח רעננה, רוח שיש בה ממזיגת הקלות וכובד-ראש כאחד. ביתר שקט פנימי ובטחון עצמי ניגש לפתרון הבעיות בעבודה ובחיים. רחוק היה מכל אותה מרידות, מכל רוח המלחמתיות שליוותה אז את חיינו בעקב היאבקותנו הרעיונית בתוך ציבור העובדים בפנים ועם מתנגדינו בחוץ. הוא היה האח הגדול בבגרות המחשבה; וכעבור זמן קצר היה הוא, החדש, לבקי וותיק ומורה ררך בתנועת „הפועל הצעיר“, שאליה התחבר, ובעבורה החקלאית.

רבגוניות

באחד הימים, בתקופה הקוררת ביותר לישובנו בארץ במלחמת העולם הקורמת, שוטטתי עם ערוב היום בחורשת האקליפטוסים של עין-גנים ומבלי הרגיש בכך פזמתי לעצמי מנגינה נוגה אשר אהבתי. קול צערים מרשרשים על גבי שלכת העלים שבחורשה העירני, והנה אליעזר נגדי. מנגינות נוגות וחרישות קוסמות לו — הוא אומר לי — נמשך הוא אליהן ומאר היה רוצה לתקשיב ולשמע עור ועור.

בכגרת, בימי מלחמת העולם הראשונה ואליעזר או בועד המרכזי של פועלי הגליל, פעיל ומרכז. עם הנץ השחר נכנסתי אליו, לחדרו הקטן, בענין פרטי. השכמתי והזדירוני לבוא אליו לפני צאחו למסעו, ברגל, על פני

מושבות הגליל בעיני ציבור הפועלים. מצאתיו שקוע בתנ"ך, כדרכו מדי בוקר לפני החל עבודת היום. מה רב הזוהר שעלה מפניו המחייכים כנגדי. קשה היה לי לחלל מעמד זה בעיני החולין שלמענם באתי. אליעזר פתח בשיחה, העינים הוסברו והובהרו, והרגשה טובה נתמשכה בלב. ושוב ביקור בהדרו עם השכמת הבוקר. לאחר הקריאה בתנ"ך, אליעזר מרכזו בעיון בספר שכולו טבלאות ומספרים. על שאלתי אם אין זה משעמם אתו, הוא עונה בחיוך: הרניני קורא במספרים כברומן הטוב ביותר. התייחס ברצינות לגדולות ולקטנות שבהיים כאחד. היה מצטער מאד על בזבון הזמן בויעדות ובאספות. באחת מועידות פועלי הגליל בכנרת הודיע אליעזר, שנבחר ליושב-ראש הועידה, כי יפתח את הישיבות בדיוק בשעה הקבועה מראש גם אם ימצאו באולם שני צירים בלבד. אמנם בסיון זה לא הצליח, וצבורנו לא נגמל מבזבון הזמן וחוסר דייקנות עד היום הזה.

בימי סער

הימים שלאחר כיבוש הארץ על-ידי האנגלים בסוף מלחמת העולם הראשונה, ימי תסיסה וסער בציבור הפועלים, התפרצות ל„גדולות“ ובו ל„קטנות“ ול„שמירת הקיים“, הפסיכוזה הצבאית תקפה גדולים וטובים בציבורנו. נוצר הגרוד העברי הראשון, ב„הפועל הצעיר“ התנגדו רבים לדרך חדשה זו מטעמים לאומיים ומעשיים, וראו אותה כסטייה מהדרך העיקרית שלנו — יצירת עובד האדמה העברי. אליעזר יפה היה מן המעטים בינינו שהתנגדותם לגדודים נבעה מנימוקים לאומיים-אנושיים עמוקים, וכדרכו היה הריק ועז ביותר בהתנגדותו זו. עוד מצלצלים באוזני דברי האזהרה והנבואה שלו באהת ממועצות „הפועל הצעיר“ כלפי מוכי קסם הצהרות של שליטים ורוזנים וכלפי הסידי הכוח הצבאי העברי. ערכו גדל אז בעיני שבעתיים, ואהבת נפש אהבתיו. נבואתו קמה ונהייתה, האכזבה והרוגז עלו נוכח התפתחות העינים למעלה ראש. דבר מדבריו לא נפל ארצה...

הגיעו ימי מלחמת האיחוד. נעשה הנסיון הנועז לכפות על „הפועל הצעיר“ תורה חדשה וורה לו — הוא נתבע להתפרק, לחדול מהתקיים כגוף ציבורי עצמאי ולהתבולל בהסתדרות טוטלית אחת וכוללת הכל. אליעזר יפה התאמץ בכל כוחו להסביר את העוול שבמעשה-כפייה זה. בכל הודמנות השמיע ללא ליאות דעות-אמונתו כי מן הזכות ומן הרצוי שיתקיימו זמרים עצמאיים בתנועת העבודה ובאדם בכלל. באהת האסיפות ההמוניות הגדולות, שנתקיימה באותו זמן במושבה רחובות באחד האולמים הגדולים, דיבר אליעזר בשם שוללי האיחוד הטוטלי ובעיקר בשם עצמו. בתוקף ועוז אך בשובה ונחת השמיע לקחו על ערך כל זרם מיוחד וכל יחיד ויחיד בחיים. „כל אדם הוא פלג השוטף לו בדרכו לחוד, והלילה להפריע לו בדרכו זו“. מתגדיו הנלהבים שמעוהו בקוצר דוח, ואחד מהם, הנכבד על פני כולם, הנלהב ביותר, נודעזע לשמע הדברים „הנוראים“ שיצאו מפי אליעזר וצעק

בהום נפשו: „הרי זה אנרכיסמוס!“ דברי אליעזר אבדו בסערת הקהל הנרגש, וניצחה ההיפנוזה המטשטשת-כל של האיחוד הטוטלי.

החזון והמעשה

רבים חלמו על עובד האדמה העברי החפשי וגם ניסו להגשים הלום זה בזמנים שונים ובצורות שונות, אך מעטים שאיחדו, כאליעזר, את החלום ואת הגשמתו בתורה ובמעשי יום יום. הוא הראשון שתיכנן תכנית „ליסוד מושבי עובדים“ מיוסדת על הזון הגאולה הלאומית-אנושית של עמנו ועל בסיס מדעי-נסיוני. „מושבי העובדים שלנו צריכים ויכולים להיות הנטע הנאמן לעץ היינו המתוקנים והשלמתם, וצריכים הם להנך לנו את האדם העברי הקיצוני במסירותו לחיי האמת והצדק“. כך הגדיר אליעזר יפה את מטרת מושבי העובדים, ולכן הקפיד מאד בתכניתו ובספרו הנ"ל על היסודות המבטיחים את הגשמת המטרה הזאת בשלימותה. צמצום השטח לפי יכולת העבודה העצמית; הספקה עצמית מכסימלית; התרחקות יתירה ככל האפשר מהשוך ומהמסחריות בחקלאות; עזרה הדדית רחבה וגמישה במושב ובין מושב למושב; המנעות קיצונית של חברי המושב מכל עבודת הוץ, העלולה להסיון דעתם ומרצם מן העיקר; החינוך במושב משותף, ללא הבדל במצב המשפחתי; שלטון מוחלט של השפה העברית בחיי הפרט והכלל; ולבסוף אותו סעיף חשוב ואפיני לאליעזר הקנאי לדעותיו והמתנגד לכל כפייה ולחץ בעניני דעות: „אין המוסדות הציבוריים של המושב יכולים לפעול בדרכים הגורמים לחץ של אמונות והשקפות על אנשים מתוך המושב“. בעיקרים אלה, שישמשו כיסוד למושבי העובדים על אדמת הלאום, ראה אליעזר את הערובה ליצירת עובד האדמה העברי החפשי. כל נפשו השקיע בפעולה להגשמת האידיאל הזה.

אליעזר אוהב ילדים היה. אפשר היה להיווכח בזה בכל הזדמנות ובכל מצב. וכך התמסר במיוחד לשאלות החינוך במושב. היתה לו עמדה ברורה בענין זה, והוא ביטא אותה באסיפות ובשיחות התכופות לעניני חינוך שנתקיימו בשנות נהלל הראשונות. גם כאן נתגלה כקנאי לדעותיו וכתרן לגבי שיטות ודרכי חינוך שלא הסכים להם. „נסו, נראה, אולי תצליחו“ — זו היתה גישתו.

אליעזר נקט בחינוך בשיטת „ספי ליה כתורא“, ויחד עם זה השתדל להסביר בכל כוח הביטוי שלו, כי הזמרה בבית-הספר צריכה לתפוס מקום מכובד ביותר, ומוכן היה לוותר על כמה לימודים אחרים למען השירה. כשם שהיה סבלן לדעות אחרים, כך לא השלים עם טשטוש העצמיות, עם ההליכה בורם, עם „קול המון כקול שדי“. משום כך גפרד בשנים האחרונות מהודם שהשתלט בתנועת העבודה בארץ ופנה אל תנועת „העובד הציוני“. משאיפתיו ודעותיו הלאומיות-אנושיות לא גרע על-ידי כך בעומק, רוחב ומעוף, אלא להיפך.

כשתקפה עליו מחלתו בשנים האחרונות ולא יכול היה להמשיך בעבודה משקית וציבורית, לא פסקו חייו הרוחניים האינטנסיביים. גם בעבודה ספרו־תית וגם בשיחות רעים היה ער, מעמיק, מחפש ולומד. הוא שמח מאד לכל ביקור, ודרושה היתה והירות בשיחה שלא לגרום לו התרגשות יתירה שהזיקה לבלו החולה. עודני זוכר את חיוך ההנאה שהופיע על פניו כשהבעתי לו את שמחתי על הספר „מחקרים” לד״ר קמינקא, שהוא, אליעזר, הציע ברב רגש לעיין בו. שמח מאד לשיתוף דעותינו בענין בקורת המקרא אשר העסיקה והדאיגה אותו מאד. לעומת זה היה עלי להתחמק מכל נגיעה בבעיה היהודית-ערבית, שדעותיו לגביה היו מנוגדות מאד, לבל יבולע לבריאיותו מהתרגשות יתירה. גם אחר־כך, בהיות גופו אחוז שיתוק למחצה והדיבור ניטל הימנו, היו עיניו החיות והערות מדברות, בהקשיבו קשב רב אל המדבר אליו ובנסותו מרי פעם לענות בהברות בלתי מובנות, או בעזרת האלפא-ביתא שהשתמש בה לפעמים לשם צירוף משפטים קצרים. לכל בדיחה מוצלחת, לכל פסוק קולע מהתנ״ך, לכל אימרה שנונה מהתלמוד הגיב בתנועת הגוף, בצחוק הנאה רם, ועל הכל בעיניו העליוות והמדוכבות, שהיה בהן גם יגון טמיר ונעלם, כפי שנדמה היה לי מדי ראותי אותו בתקופה זאת. והנה אליעזר איננו. רבו המהללים והמפארים. אך המכבדים זכרו באמת ובתמים יצאחו שמו וזכרו לא בדפי ספרים, לא ב„בית אליעזר” ולא במסודות אחרים — כבודם במקומם — אלא בהגשמה יום-יומית של אותם העקרונות הנעלים שאליעזר הטיף להם ועמל להגשימם בחייו, בחינוך הדורות הבאים לקראת אותם העקרונות ולהגשמתם.

נהלל „תלמים”, כסלו—טבת, תש״ג, הוצאת תנועת המושבים והארגונים.

ממקור עמוק...

בכל הבעיות החברתיות, בכל סבך היחסים ההדדיים בין אדם לאדם ובין עם לעם, שונות הן הגישות ושונים ורבים הפתרונים המוצעים. היעילה והבטוחה ביותר מכל הבחינות היא הגישה האנושית-מוסרית, ובה הערובה הבטוחה לפתרון נכון וקולע ולערכו המתמיד לאורך ימים. הסטיה מדרך זו היא שגרמה וגורמת לאסונות הגדולים של האנושיות, והביאתנו אל היא הרעה בה נמצא כיום המין האנושי.

הבעיה היהודית-הערבית היא אחת הבעיות הרציניות והחמורות ביותר לעם הערבי ולעם היהודי כאחד. ההצלה והמוצא מהמצב המסוכן והמסוכן בו אנו נמצאים כיום — בגישה האנושית-המוסרית, שהיא גם המעשית-תועלתית היחידה. מר. ה. מ. קלורסקי, העוסק בכל נפשו זה שנים רבות

רבות כבעיה זו ומציע לה פתרונם, התיצב על היסוד הנצחי של הגישה האנושית-מוסרית. נפלא ומשמח הדבר לראות את הקו האחיד הזה העובר לאורך כל דרך פעולתו החל בדברי האמת הנפשיים על השאלה הלאומית בכלל, כמאמרו „הלאומיות ושווי זכויות העמים“, שפורסם עוד לפני 48 שנים ב„ממזרח וממערב“, והמשך בפעולתו המתמדת והבלתי-פוסקת למען שלום-אמת בין שני העמים הקשורים אל ארצנו. אלה הם חיים שיש בהם טעם, ויהי רצון שיוכה להאריך שנים על שנים ולראות פרי עמלו למען אחוות העמים ושלוםם.

„בעיות היום“, אדר חש"ג, מרץ—אפריל 1943.

א. ד. גורדון וימינו אלה

בשולי הקובץ „ערכין“

„בשעה מרה זו קשה לדבר בענינים מעין חינוך עצמי, אחוה אנושית. כמעט חולין הוא לדבר בזה, כמעט יש בזה משום זיוף, משום פרוה. אבל מצד אחר יש הרגשה, כי דוקא בעתים אלה של תורבן עולם, של תמהון לבב כללי, יש אולי צורך לדבר בבחינת „קול קורא במדבר“ או בבחינת „ודברחם אל הסלע“.

(א. ד. גורדון : „מטיולי בכבישים“, כרך

ד, עמוד 221).

א. ד. גורדון — תופעה לא שכיחה בתולדותינו ברורות האחרונים, תופעה יהודית-אנושית בכל זהרה. לא זוהר אורות הצפון שאנו משתאים ונהנים למראיהם — כאשר רצו כמה מעסקינינו ודברינינו לראות בא. ד. גורדון, אף לא משהו שלא מהעולם הזה, נטול חוש המציאות, כאשר רצו לראותו מצד שני, אלא מבשר תורת חיים בכל פשטותה הנבואית ובכל כוח להט האמונה הנבואית. אין כאן משהו מטיל אימה ומרחיק באצילותו התיצונית. הדברים פונים לכל עם, לכל אדם, לכל יחיד : ובחרת בחיים !

ראוי היה א. ד. גורדון לעמוד במרכז התענינותו של דורנו, ביחוד נוכח הזוועות האימות שכתב העולמי הגדול. עם קריאה ועיון בכתביו נחשפים לפנינו הגורמים האמתיים לאסון הגדול הבא כפעם בפעם על עם ואדם, אשר הגיע לשיאו בחורבן הכללי ההדדי של ימינו אלה, כאן, בכתביו, יש למצוא

(* כל הציטטות לקוחות מההוצאה הראשונה של כתבי א. ד. גורדון.)

את המפתח הנעלם לגן עדן החיים, כאן הדרך הפשוטה הארוכה-הקצרה, לעם ואדם תועי לבב ותועי דרך.

בפינות חיוניות שונות בחיי עם ואדם נגע א. ד. גורדון ואת כולן האיר באור היהודי-האנושי-הקוסמי המיוחד לו. הרעיון המרכזי בכתביו ובחיייו: לעולם יהא אדם! ואיךד פירושא, זיל גמור. לכן דאה את נקודת הכובד בחינוך הילדים לאדם-אדם, לעם-אדם. גורדון חתר אל השלום, שאף לרפא את האדם-היהודי מהשניות, מהקרע שבלב, מכף-הקלע. הלאומיות שלו שלמה היא, אינה זקוקה לתוספת אנושיות, סוציאליות, וכדומה. ב"עם-אדם" יש באופן טבעי מכול הטוב והנעלה אשר הנחיל יוצר-כל לברואיו. דרך זו דפאות בה לכל עם, לכל אדם, אך במיוחד נועדה לתחית עמנו החולה והדוה, בהראותו לו על האפשרות הכבירה להתעורר, למצוא את עצמו, ולשאוף לתחיה בגוף ובנפש. כתנאי יסודי לתחית העם ראה א. ד. גורדון את המעבר לעבודה יוצרת בכלל ולעבודת הארמה בפרט בכל מקום שהיהודים נמצאים שם, אף מחוץ לארץ-ישראל.

חנוך עצמו של האדם היהודי להתנערות מהפרזיטיות החמרית והרוחנית, להוציא לחמו מהארמה, להתרחק מניצול הזולת ומחיי המותרות של העיר; התמזגות עם הטבע בחיים וביצירה; חשבון חדש עם עצמו, עם עמו, עם כל האדם ועם כל הסובב אותו, הרגשת אחריות של כל יחיד בעד מעשיו והתנהגותו — כיסוד ובסיס למעשיהם והתנהגותם של העמים כולם, של כל האנושיות; הלאום כתא אורגני במשפחת האדם, ומכאן השוויון הגמור של כל בני הלאום-המשפחה, בלי מנצלים ומנוצלים, בלי עשירים ועניים; מכאן יחסי אחוה וצדק לכל אדם, לכל עם, כראוי לחלקים אורגניים של משפחת העמים הגדולה, והרגישות הגדולה ליחסינו והתנהגותנו עם הערבים בבואנו לפעול את פעולתנו הציונית בארץ זו שלנו ושלם. אלה הם מעיקרי תורתו של א. ד. גורדון. ומהם תוצאות ומסקנות למעשה בחיי יום יום.

גורדון ז' "גורדוניה"

רצה א. ד. גורדון לראות את התנועה הציונית כתנועה לאומית-דתית-קוסמית כבירה, שבכוחה הגדול תברא את העם העברי בריאה חדשה על יסודות היהדות הנבואית, תנועת תחיה והתחדשות, תנועת הזדככות בכל פינות חיי החומר והרוח. בחמשת כרכי כתביו מפרפר הרצון הלוהט הזה, מתאמץ א. ד. גורדון להסביר בעומק רב ובחום הנפש את ההכרחיות והטבעיות שבדרך, אותה הוא מראה לנו, ובאותו חום, נאמנות ומסירות הוא חי את חייו לדוגמא ומופת עד יומו האחרון.

הנקלטה תורתו ברבים? ההובחה כיסוד עיקרי בתנועה הציונית הכללית, לפחות בתנועת העבודה הארצישראלית, בה הוא פעל והשפיע?
מבט שטחי ונחפז עלול להטעות בענין זה, ולהביא לידי תשובה חיובית על השאלות הללו. כי אכן קרה משהו מעורר במשך השנים מאז העליה השניה.

רבים מצעדי ישראל עברו ליגיע כפים ולעבודת האדמה, נתרבו הישובים החקלאיים היהודיים בארץ, פועלים עבריים עובדים בכל ענפי המלאכה והתעשייה, כמה גם תנועה מיוחדת הנושאת את שמו של א. ד. גורדון — תנועת „גורדוניה“. ובכל זאת — אין מקום לאופטימיות. למסתכל פנימה, יש ויש להרהר ולשאול: האמנם נעשתה העבודה נכס נפשי עמוק ומוחלט לבחורי ישראל בה הם טועמים טעם יצירה ומרגישים עצמם שותפים למעשי ידיו של הקב"ה? האין המשק המגדל צמחים ובעלי חיים המכניסים סכום כזה וכזה, מאפיל בכוח הרב על הרגשת הדביקות בטבע היקום, בנפשו, בנשמת אפו? הנרגיש בפנימיותנו את המיוחד שבתקופות השנה, את הרוחות והריחות המיוחדים לאביב וקיץ, לסתיו ולחורף בארצנו; את ההתהוות ביקום בכל תקופה ותקופה? התופעם רוחנו משלל צבעי הפרחים באביב, משפע הגוונים וגווני הכנף השונים המתגלים לעינינו בשמי סתיו וחורף, בעבים כבדים ועננות קלות, בריבוי דמויות וצורות לאין סוף? הנקשיב ונבין לזמרת בעלי-הכנף השונים למיניהם ולתקופותיהם, נכירם בקולם ובמראיהם, ונשתאה ליופיו וההוד והקצב שבמעגל החיים הנצחי? ומה הוא יחסנו לבעלי- החיים בכלל ולביתיים בפרט — אלה שמחלבם ומתוצרתם אנו ניזונים ומתלבשים ובעמלם אנו מעבדים את השרות והגנים? והטועמים אנו טעם עונג וחיה כשאנו מסתכלים בניר שחדשנו, בעץ שערדנו, בעדווגה שגידלנו, (מבלי כל קשר עם ההכנסה בכסף שתתקבל מזה) — הטעם של „ורא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד“?

קשה לענות בהיוב גמור על כל השאלות האלו ביחס לציבור העובדים הרחב, ועל אחת כמה וכמה ביחס לחוגים הבלתי-עובדים, ולאין ערוך תקשה התשובה החיובית על שאלת היחס ההרדי בין חלקי הציבור בעם, על המפלגתיות המחריבה, על ההתנצחות הכיתתית והאישית בישובנו, בציונות ובתנועת העבודה, ועל כולם — היחס והגישה לבעיה הנוקבת עד תהום חיינו, היא הבעיה היהודית-הערבית! המשאלה הלוהטת של גורדון — עַם-משמחה, עַם-אדם ואדם-אדם לא מצאה לה תומכים במידה מספיקה בתנועה ובארץ, למרות שאחדות האומה, המעמד והשיבה לטבע נשואות על כל שפתים. טבעי ומובן מאד היה הדבר, אילו נתבססה התנועה הציונית השואפת בדצינות לתחיה מלאה של עמנו, אילו נתבססה תנועת-העבודה הארצישראלית על רעיונותיו של א. ד. גורדון. אך אם בתקופת העליה השניה עד סוף מלחמת העולם הראשונה היו לרעיונותיו של א. ד. גורדון תומכים נאמנים בציבור העובדים, והשפעתו הרוחנית היתה ניכרת, הרי עם פרוץ הרוחות החדשות בגמר המלחמה העולמית היא, הרוחות שפרצו ובאו לארצנו מארצות המהפכה באירופה עם זרימת גלי העליה החדשה, בא שינוי יסודי בהלך הרוחות בארץ ובציבור העובדים. תנועת העבודה הפכה להיות תנועת המונים גם בכמות וגם באוריינטציה. היחיד נדחק לקרן זווית; ואף הרעיונות המקוריים של גורדון על אומה, אדם, תחיה

והתחדשות. הליבשו את סיסמאות הכלכלה המדינית, את מרכס בלבוש עברי בלתי הולם אותן, מציגה משונה ומדהימה של חלוציות לאומית ומלהמת מעמדות, של סולידריות פרולטרית בין-לאומית ועבודה עברית במאה אתון, של הדגל האדום וה"אינטרנציונל" וקנאות קיצונית לממלכתיות עברית, לצבאיות עברית וכו' וכו'. וכך בא הדבר המזור שתנועה כ"גורדוניה" ממשוכה מצד אחד לדבר על ערך האדם, על שלילת הדיקטטורה, על ערכים חינוכיים בצינות ובתנועת העבודה, בתורת שומרת על ירושת הרעיונות של א. ד. גורדון, ומצד שני היא, "עוברת לסדר היום" על דברים ועיקרים יסודיים בתורתו אשר עליהם הוא כתב ודיבר בדם לבנו. אמנם צודקים בהחלט דברי ג. חנוך (בקובץ, "ערכין" המוקדש לזכרו של א. ד. גורדון) באמרו ש"עם תורתו בכלל כמו בתורת כל אדם שיש לו להורות משהו צריך להתאבק, לקבל את היסוד ולא לקבל שום מחשבה כתורה מאובנת", וגורדון עצמו היה תובע זאת, אך להתאבק זאת אומרת להתוכח, להוכיח, לחלוק, אך לא להכניס פירושים וכוונות זרים לרעיון המקורי, ואחריות כפולה ומכופלת רובצת על אלה שהעיון לשאת את שמו. שם זה מחייב! השם — משמע: נאמנים והולכים בעקבותיו, אין סותרים דיעות יסודיות, אין עוברים על עיקרים יקרים לו. אחרת — למה השם? בלא השם — חופש גמור. עם השם: לא תשא אותו לשוא!

דרמו בלאומיות — מעבר לסוציאליזם

עובדה היא, רצויה או בלתי-רצויה למי שהוא, שגורדון התנגד מאד לסוציאליזם, והתאמץ להסביר זאת בכל כוח הגיונו. "בין הלאומיות (כפי שגורדון מתאר את מהותה האמיתית) ובין הסוציאליזם יש ניגוד יסודי, סתירה, שאין לישיבה". ("עבודתנו מעתה", כרך ב' עמ' 46). "בלאומיות יש מומנט קוסמי, כאילו תאמר: רוח הטבע של ארץ מולדת האומה שנתמוג ברוחה של האומה. זהו מקור החיים והיצירה, מקור השפע העליון של האומה, ובוזה התבדל בין אומה, גוף קיבוצי חי ויוצר, ובין הברה, גוף מיכני מתנווע ועושה". (שם, עמ' 43). "ומטעם זה העמידה הסוציאליזם את תיקונם ואת חידושם של החיים האנושיים בעיקר על תיקון הסדר החברותי ולא על תיקונה וחידושה של רוח האדם. הסוציאליזם עשתה עיקר את החיים החיצוניים, את הגורמים האובייקטיביים של החיים, שהם, במידה שיהיו מתוקנים, לא רק ישיבתו את החיים, כי אם גם יתקנו את האדם. בזה הבדל יסודי בינה ובין הלאומיות, העושה לעיקר את האדם, את העצמות האישית והלא-מית, את צלם האלהים שבאדם". (שם, עמ' 44, 45).

גורדון ראה איפוא את הלאומיות נעלה לאין ערוך על הסוציאליזם, ראה בלאומיות את שיא הקידמה והטוב, ובסוציאליזם — צימצום, מיכניות, היעדר העצמות האנושיות. על פני חמשת הכרכים של כתביו פוזרות פניני הרעיונות, ביסוסי היסוד לתפיסת עולם עברית-מקורית זו, שלדידה הלאומיות

— מלוא כל החיים כבודה, וכל תוספת של סוציאליזם — גורעת. התנועה הנושאת שם א. ד. גורדון לא היה כנראה בכוחה לעמוד על טהרת עקרי היסוד שלן, ובמצע-היסוד שלה השכינה את הלאומיות והסוציאליזם בכפיפה אחת, כמובן בצירוף כל מיני פירושים של סוציאליזם אחר, ממין חדש, היכול ומוכשר וצריך להיות בשלום עם הלאומיות, למרות רצונו והכרתו וקנאותו של המורה בשלילת מציגה בלתי-טבעית ומיותרת זו. והפליג אחד התלמידים ואמר: „הכופר בסוציאליזם כופר גם באדם, בתרבותו ובעליתו בכללם. ומסתבר גם שכפירה כזאת גוררת אחריה גם שלילת האמונה בשלום, בדמוקרטיה ובחופש“. („אפקים“, עתון גורדוניה בארץ-ישראל, ינואר — פברואר 1941, במאמר „משברים בסוציאליזם וסיכויים“ מאת י. גולדברג). מהו איפוא גורדון לנושאי שמו, הוא הכופר בסוציאליזם והבלתי מושג לתלמידיו? ומתי יתערו סוף-סוף אנשי „גורדוניה“ מהמשא הכבד ומהטעות המרה של השם — שמו של שולל הסוציאליזם ומתנגדו — א. ד. גורדון?

מצער ביותר שבאותו סעיף חשוב ועיקרי — לאומיות וסוציאליזם — נמצא גם חוקר ופילוסוף מעמיק כש. ה. ברגמן בין התובעים מגורדון את עלבונו של הסוציאליזם ורואה בזה „צימצום, חוסר-יכולת להבין חברה החורגת ממסגרת האומה“ („ערכין“, קובץ לזכרו של א. ד. גורדון, עמ' 32). מאותות הזמן הם הדברים האלה ושכמותם באותו מאמר. כל מיני רמזים וחששות לגבי הסכנה של קירבת רעיונותיו של גורדון לדיעות „אנטי-נוצריות של ימינו“, ל„תפיסה מוטעית בשרשה“, „האלהה מיסטית של החברה האורגנית-ביולוגית“, „הוא פונה עורף למדינה, לסוציאליזם, לחבר-מדינות“ (שם, עמ' 29). אפשר היה להתיאש לנוכח אי-יכולת זו של תפיסת כל הגודל, המרחב והעומק של השקפת עולמו של א. ד. גורדון על-ידי הוגה וחוקר כברגמן, אלמלא הרגיש ברגמן עצמו בדבר ומיהר לתקן את המעוות על-ידי ציון „המושג הנשגב עם-אדם“, ושבצירוף „עם אדם“ מופיע האדם „כערך יותר גבוה מן העם“ (שם, עמ' 30), ובכל זאת — אינו מוותר על טענותיו על יחסו השלילי של גורדון לסוציאליזם ולמדינה. רק 13 שנה עברו מאז נכתבו על-ידי ש. ה. ברגמן הדברים הכנים והכואבים על „גוסטב לנדאור וא. ד. גורדון (ב, קובץ לזכרו של גוסטב לנדאור“, תרפ"ט). כל הקובץ ההוא היה פירוש בהיר, עדות נפלאה על שלילת המדינה, על ההרס והניוון שבה, על הסכנה הגדולה בה לעם ואדם. אחרי השוואות מוצלחות מכתבי לנדאור וגורדון הוא מסיים בכאב: „וגורדון? היו לו ידידים רבים, אבל מסופקני אם ישנם תלמידיו גורדון בתוכנו. בכל אופן איננו שומעים את קולם. תנועת הפועלים בא"י הולכת בדרך הסלולה של תנועת הפועלים בכל העולם: פוליטיקה, שלטון מפלגות“ (שם, עמ' 55). מאז ועד היום לא הופחת משקלם של הדברים הנכונים האלה. כל המיכניות, העדריות, הטמטום וההשתעבדות שבמדינה ובסוציאליזם הביאו לנו, לעולם כולו וליהודים

בפרט, את פירותיהם המרעילים והמשמידים. אותה סוציאליזם שגורדון כה נרתע מפניה הראתה ביום דין, גם במלחמה הקודמת וגם במלחמה זו עצמה, את אפסותה, את הגולם הסוציאליסטי בעל מיליוני הראשים, הנופל אין אונים לפני אדוניו המשתלטים על רוחו, המובילים אותו לרצח, להרס ולמעשי זוועה איומים. גורדון נרתע מפני הסוציאליזם, אך היטלר ומרעיו לא נרתעו וקיבלו את השם המפורש הזה לתכניהם.

...ונגד ממלכתיות וצבאיות עברית

הציונות כולה ותנועת העבודה בארץ בראשה לא למדו ממצב זה, מנסיון מר זה, ובאומץ ובביטחה צועדים הם וחותרים לקראת המדינה, הממלכתיות העברית. בזה מאוחדת כל התנועה (מלבד יחידים וקבוצות קטנות פה ושם), למרות ההבדלים בטון, בצורה ובטמפרמנט של הכיתות והמפלגות. גם הקוראים בשמו של גורדון מכריזים על „ממלכתיות“ בהודמנויות ונורות ובאותו קובץ „ערכין“ עובר איזה פחד כללי מפני „האנארכיה“, עד שאחד ממשתתפי הקובץ אינו נרתע מלהכתיר את סדר החיים המופקר שבימינו, הממלכתית-המייכני, בשם: „משהו מן האנרכיזם המוגשם!“ (שם עמ' 45, במאמרו של ישראל כהן — „החטא הקדמון ותיקונו“). תמונה נוראה של הפקרות ושל גיהנום כללי מתוארת שם כטבעית, „לחברה אנרכיסטית“! תפיסה מסולפת זו כשלעצמה אינה מפתיעה ואינה חדשה, ולא מעניגי לעמוד כעת עליה, אלמלא העובדה המעציבה שזה נאמר בקשר עם הערכת הערכין של א. ד. גורדון, זה שידע את טיב המדיניות והממלכתיות והעריכן כראוי להן בדבריו על השלטון ויצר ההשתל-טות, על המנהיגות והמנהיגים הגואלים. גורדון לא היה אנארכיסט, כשם שרחוק היה והרחיק עצמו מכל „איום“ ומהיות „איסט“ איזה שהוא, אך ידוע ידע להעריך את ההבדל בין סדר חיים ברוחם ובדרכם של הרצון, פרודון, קראפוטקין, אליזה רקליו, טולסטוי וגוסטב לנדאור, ובין סדר החיים ברוחם ובדרכם של קברניטי הדמוקרטיה ומנהיגי הסוציאליזם. גורדון שאף לארגון, לסדר ציבורי, להסתדרות של יהודי ארץ-ישראל, להסתדרות ציונית כללית, לתנועת כלל-ישראל, וכשם שאין בכתביו הערצה יתירה ל„משטר“ בכלל, לסמכות הכפיה של המדינה, שאליה עורגות ומפללות כל מפלגותינו, הציוניות והבלתי-ציוניות, מימין ומשמאל גם יחד — כך אין להתעלם בשום אופן מעמידתו השלילית הברורה והקיצונית של א. ד. גורדון לצבא עברי, ל„כוח“ מזוין עברי. אילו היו אנשי „גורדוניה“ קוראים ביתר עיון בדברי גורדון על מהותו של הצבא, על מהות המלחמה וגורמיה — ועל צבא עברי בפרט — במאמריו „לזכרון“, „משיעבוד לגאולה או משיעבוד פראי לשיעבוד קולטורי“ (בכרך ד' של כתביו) וב„מכתב ג' מארץ-ישראל“ (כרך ב') ובמקומות שונים מכתביו בענין זה — כי אזי היו נאלצים לוותר על השם הנכבד והמכביד של גורדון או על השתתפותם,

במפעל האנטי-גורדונואי ליצירת צבא עברי לכל פרטיה, דקדוקיה ודרגותיה של הצבאיות.

גורדון — חרד להגנתנו העצמית

והאמת צריכה להיאמר כאן, כי היה גורדון בכל לבו בעד ההתגוננות בכוח במצב של אין ברירה, אך הבדיל יפה בינה ובין צבא, אף חיפש בכל המאמצים, על-ידי החינוך העצמי ועל-ידי יצירת יחסים הוגנים של עם ישראל אל העם השכן, למנוע את הצורך כאן בארצנו בהתגוננות, ולא לקבלה כהכרח פטאלי. גורדונואים נאמנים היו צריכים להעמיד את בעית היחסים האנושיים בין יהודים וערביים בראש דאגותיהם, ולחתור בכל כוחם לפתרונה ברוחו ובגישתו האנושית-האחווותית של גורדון.

... ולכן גם ל"שאלה הנעלמה"

גורדון היה מהבודדים שנודעו מדבריו הכנים והלבביים של יצחק אפשטיין ב"שאלה הנעלמה" שלו, ומדי פעם בפעם חזר לעיין ולדון בבעיה גורלית זו והעיר הערותיו העמוקות והקולעות, אשר בכל זאת לא פעלו את פעולתם הרצויה על מנהיגי תנועתנו ועל מנהגייה ברובם הגדול. כאן רק מקצת מדבריו על בעיה זו:

"...מה יחסנו אל הערבים, אשר סוף סוף אם נאבה ואם נמאן, הם שותפים עמנו בחיים המדיניים וגם החברתיים? מה אנחנו יודעים על אודותם, ורוצים לדעת, יותר ממה שהאנטיסמיטים יודעים על אודותנו?" (כרך ב', עמ' 53).

— "יחסינו אל הערביים צריכים להתבסס על יסודות חדשים, על אינטרסים לאומיים נעלים, אנושיים-כלליים, קוסמיים" (כרך עמ' 281).
— "אולי יש ליסד ועדה מיוחדת, שתפקידה יהיה לסדר את כל העניינים והיחסים שבין היהודים והערביים — על כל זה היה כדאי מאד לדון באספו-תינו, הרבה יותר כדאי מאשר לעסוק בפוליטיקה. הדבר הזה נוגע לנו בלי אמצעי, נוגע בכל אופן לא פחות מאשר האינטרנציונאל וכדומה. — פה לפנינו השיעור הראשון והתרגיל הראשון, אי-האמצעי בחיי אחווה בין עם לעם". (כרך ב', עמ' 59).

תורתו — ממשות ולא הפשטה!

— "צריכים אנחנו להיות זהירים מאד ביחסנו אל הערביים ברכישת קרקעות וכדומה, לבלי לנגוע בזכותם האנושית אף במשהו, לבלי לנשל את העובדים בפועל מאדמתם", כך ראה גורדון הלאומי את בעית יחסי עם ואדם כאשר לרוב לא הגיעו לראות חברים לאינטרנציונאל הסוציאליסטי ונושאי דגל המעמדיות והסולידאריות הבינ-לאומית. ואם בא הוגה דעות ומעריצו של גורדון כש. ה. ברגמן ואומר לנו, ש"מחשבתו של גורדון היקר

והאהוב פסקה בנקודה ידועה ואנו, החיים בתוך עולם אחר כיום, מצויים להמשיך את הדרך של האנושיות החדשה, שלא תהיה הפשטה אלא ממשות" (ערכיך, עמ' 33), הרי יכול היה גורדון לוותר על כל האהבה וההערצה אליו ולומר: הלאוץ אותי עזבו ותורתו למדו! ורבות, רבות הן נקודות האור המזהירות בכתבי גורדון שערכן פחת בעיני מעריציו בימים אלה של "הגור חרבך על ירך, גבור!" וישנן עוד כאלה, יקרות ואהובות וקרובות מאד ללבו של א. ד. גורדון, אשר נושאי שמו משתדלים להתחמק מהן ולעבור על פניהן כאילו אינן. כך למשל בשאלת היחס לדת, שחור אליה כפעם בפעם והחשיבה מאד, וכך ביחס לבעלי החיים והצמחונות שהביע את עמדתו הברורה והנמרצה בזה במכתבו המפורט (כרך ה', עמ' 100 עד 107); כן גם ביחס לצורת החיים, מושב או קבוצה, הטפלה לגבי גורדון כלפי האדם המחיה ונותן תוכן לצורה; וכן בשאלת מהות העבודה, זאת אומרת אותו דבר שבו בעצם תלויים כל היינו, כל מציאותנו בעולם הקודר הזה, העלול להיפך לגן עדן, אם נתעב, נשקץ ונאסור איסור המור על נפשותינו יצירת הדברים המהרסים והמתריבים את החיים — כלי נשק למיניהם, מותרות ושאר דברים מוזיקים לגוף ולנפש. נקודה חשובה ומכרעת זו, האחריות של האדם על יצירתו ועשיתו האחריות האישית המכרעת וגוברת על הקהות והטמטום שביצירת המל, כל מה שמויבע בערו כפעם בפעם: בגדים, תותחים, בתים, מוקשים, צרכי אוכל ותליות, ללא כל הבחנה, ללא כל קנה-מידה מוסרי, — נקודה מכרעת זו נעלמה, לא היתה כלל בכל הפרוגרמות הסוציא-ליסטיות והקומוניסטיות למיניהן, כי לידם לא האדם עיקר אלא גורמים המריים, מיכניים, פוליטיים, אסטרטגיים, מעמדיים, המוניים וכדומה. בנקודה חשובה זו גורדון הוא הממשיך האמתי את דרך האנושיות החדשה, שלא תהיה הפשטה מילולית ריקנית אלא מציאות ממשית.

על העם היהודי במשפחת העמים

אין למצות ברישימה אחת, ואף לא באחדות, את העושר והשפע אשר ברעיונותיו של א. ד. גורדון. תורה היא וללמוד צריך. כאן רק עוד שני טעמים מדבריו, שישמשו כתשובה ברורה ומוחלטת לממעטי דמותו ומסלפיה מימן ומשמאל.

...המחשבות הגדולות של הנביאים שלנו, שבשבילן זכו לחיי עולם, אינן אלה המתחסות רק לעם ישראל, כי אם דוקא אלה שהן אנושיות כלליות. הם השבו על האלהים, על העולם, על האדם, על החיים וכו', ומתוך שהם היו יהודים אנהנו קוראים למחשבותיהם אלה יהדות" (פתרון לא רציונלי" כרך א', עמ' 35).

...צריך שיהיה ברור לנו, כי היהדות היא אחד מיסודות האדם שבנו, אחד מיסודות ה,אני" של כל אחר מאתנו, וכי כל אחד מאתנו בבקשו תחיה לאומית דואג קודם כל לשלמות האדם שבו, עוד יותר מאשר לשלמות

האומה. אחד הוא ה"אני", וכל המחלקו — ממיתו, ממית את העצמיות שבו. ומו שהיהודי שבו סותר את האדם שבו, תמה אני אם מותר לו להישאר יהודי: את האדם אסור להקריב אסילו על מזבח האומה" (חשבוננו עם עצמנו, כרך ג/עמ' 184).

מה יקרים רעיונות אלה תמיד, ובימינו אלה במיוחד! ושוב: לא בכל אפשר להסכים עם גורדון, יש שצריך להתנגד לו בפרטים שונים, חשובים ולא חשובים, אך היסודות האלה, שיא כזה של מחשבה יהודית-אנושית בת-חורין — לא בנקל יגיעו אליהם הלאומיים והסוציאליסטים בעלי השיגרא. המהפכה הפנימית, החינוך העצמי ברוחו של גורדון יביאו לכך. זהו לקח גורדון בימים נוראים אלה.

„בעיות היום“, אדר תש"ג, מרץ-אפריל 1943.

לבעית החינוך בימי חירום

מרבית עתה לדון בבעית החינוך בימי חירום אלה. מתקבל הרושם שחינוך זה ענין יחסי, תלוי בעיקרו בכל מיני גורמים חיצונים, שלפיהם עלינו לכוון את חינוך ילדינו, ואחד הגורמים החשובים ביותר הוא גורם התקופה. כל תקופה ותקופה וחינוכה המיוחד לה. מכאן אנו קובעים תכנון ואפיו של החינוך מה הם, ללא קנה-מידה עליון, שהוא מעל לכל הזמנים והגורמים החיצוניים. רושם זה מתקבל עם קריאת הדברים המתפרסמים בענין זה בזמן האחרון בעתונות ובספרות, ולמשמע הדעות המבוטאות בכל מיני עצרות, כינוסים ומסיבות צבוריות העוסקים בעניני החינוך.

הנכונה ומבוססת גישה כזאת לבעיה כה יסודית ומכרעת בחיי עם ואדם כבעית החינוך?

שאלה זו קשורה בהחלט בשאלה המרכזית: למה בעצם אנו מתכוונים במעשה החינוך? מהו מקומו בחיי שעה ובחיי הנצח?
כל אדם הוגה, כל מסתכל רציני בקורות הדורות ובמה שנעשה ומתחולל בימינו לעינינו — אינו יכול לעבור על פני שאלות אלה לסדר היום. ברור כשמש כי כאן, בחינוך הדורות, בעיצוב דמותו של אדם-העתיד, יש לראות, יש למצוא את הנקודה הארכימדית. כאן נעוץ העיקר, כאן מקורו ושרשו של הטוב והרע בחיי עם ואדם, — בחינוך במובנו המקיף ביותר, חינוך הילדים וחינוך עצמנו.

חכמינו ז"ל אמרו: אם באה צרה על אדם יפשפש במעשיו. והוא הדין לעמים, לאנושיות כולה. ואם שואלים אנו לבעית החינוך בימי חירום אי אפשר שלא להוסיף מניה וביה ולשאול: ימי חירום אלה מה מקורם, מה

ומי גרם להם? מי הם שליהי הרע ומגשימיו בפועל בחיי יום יום, ומה היתה השפעתו של החינוך בענין זה?

בימי צרה ואסון אלה על האדם לפשפש במעשיו, ואז תגלה לו האמת המרה כמו שהיא. לא התפרצות הרי געש, לא רעידת הארמה, לא המבול וכל שאר איתני הטבע המיטו את האסון, השואה והחורבן על תבל ויושבי בה. האדם בעשר אצבעותיו הוריות ובשכלו הרב, הוא הוא מלאך המות לעצמו! אמת פשוטה זו מכוסה כיום תחת שכבה עבה מאד של אפר הטרמינולוגיה המדעית-כלכלית-לאומית-חברתית וכו'. ימי החירום דהאידיא ושל הדורות שחלפו — כולם, כולם מעשי ידינו להתפאר. וכאן נתבע החינוך לדין-אמת של המצפון האלהי: אי הבל אחיך? איך חונכת בני אדם וחיה, ילדי תום רכים וענוגים, ואיך טיפחת וריבית אותם עד שהיו לאנשים? מה מזון קלטו והטעימו נפשות הילדים הרכים שהוכשרו בגדלם ובהתבגרותם לרצות, לאנס, לענות בעיניים נוראים ומזועזעים, לשרוף ולאבר ולהשחית ולהשמיד ללא כל מעצור פנימי, נפשי? איך חונך בן-האדם שנהפך לעבר בעל-משמעת, ממושטר, ממוכן, מטומטם, מוכן להתנפל ולטרוף לקול פקודת מושליו ומנהיגיו? איך חונך האדם המרטש ילדים קטנים, הקובר בני אדם חיים? ובכיוון אחר: איך חונך האדם השונא בנפש את השונה ממנו בדעותיו, המקדש את כל האמצעים בשביל המטרה החשובה בעיניו, הנשמע משמעת המורה למנהיגיו, למפלגתו, לתנועתו, אך אינו נשמע כלל לקול מצפונו, החי בשטחיות, בריקנות בחוסר עצמאות רוחנית והמשתדל לגרש את שעמומו על-ידי תענוגות בשרים ושכרון החושים?

ורבות כהנה וכהנה השאלות החמורות שהחינוך המקובל נתבע לענות עליהן ולתת עליהן את הדין. כי אכן הוא האחראי בראש וראשונה להתנהגות האדם ובו הקולר תלוי.

אילו היינו מניחים לרגע כי גורמים אחרים ולא החינוך, הם המעצבים דמותו של אדם — אז היינו פותרים בקלות יתירה את בעית החינוך בשעת חירום ושלא בשעת חירום. יתר על כן: לא היתה קיימת בעית החינוך כלל. הבעיה ישנה ודורשת פתרונים בכל תוקף, והבירור מוכרח שיהיה המור, ללא טיטוש והתחמקות מהלא-נעים לנו. האמת מעל לכל. והאמת היא, שהחינוך המקובל רואה את העולם כזירת מלחמה הדדית, מאמין בהכרחיות מלחמה זו אמונה פאטאלית, וכלפי עובדה זו הוא מכין ומחנך את הניכיו. „בית-הספר צריך לצייד את הניכיו בציד הטוב ביותר, בנשק המשובח סוציאליסטיים, ימניים ושמאליים, פרולטרניים ורכושניים כאחד. המלחמה בכל תקופה ותקופה מתנהלת בנשק המותאם לה במיוחד, ומכאן באה בידועים ובלא יודעים גם בעית החינוך בשעת חירום. החינוך לפי צרכי הזמן הזה. החינוך — מין זיקית המחליפה גווינה לפי המצב והמקום.

העיקר הסר כאן. חסרה האמת בת אלמות, שהיא נצחית ולא בת-חלוף. האמת הנצחית אחת היא בעולם, בכל הדורות ובכל המסיבות ותמורות הזמנים. אמת זו מורשה היא לנו מנביאינו הגדולים ומחכמינו הראשונים ו"ל. „ואהבת לרעך כמוך“ ו„מה ששנוא עליך בל תעשה לחברך“ — הנה האמת הנצחית והבלתי משתנה, עליה יכון בנין עדי-עד של חינוך האדם; אמת זו שלא נתגשמה בחיי עמנו ועל אהת כמה וכמה בהיי העמים שקיבלו מאתנו תורה זו, בה הערובה היחידה לשלום אמת ולחיים שקטים של אדם ואדם, עם ועם.

„וצבת בצבת עשויה“ בני אדם השואפים וחותרים בכל מאמצי נפשם להגשים בחייהם יום-יום את האמת האלוהית הנצחית, מקימים להם בתי מדרש למורים ברוח זו. לא שפע הידיעות שרכש לו המורה, אלא נכונותו הפנימית-הנפשית להגשמת האמת בהייו הוא ולהנהיגה ככל יכלתו לחניכיו הצעירים — זהו הציון המכריע למורה מוסמך בבית מדרש זה. (אין זה אומר בשום אופן: זלוול בידיעות ומדעים שעל המורה לרכוש! הכוונה היא שהאמונה הפנימית והכושר והנכונות הנפשית הם ראשונים ומכריעים). בית ספר בכון זה לשינוי פני עולם. חניכיו לא יהיו חומר נוח לשימוש אנשי בליעל ומזימות, לא ימהרו לשפוך דם אחיהם לפי פקודה מגבוה, במקום המשמעת החיצונית אל השליטים, המפקדים, המפלגות וכו', יישמעו הם לקול מצפונם. הם ילמדו לדעת, כי תפקידו של האדם ב„לעולם ירגיו אדם את היצר הטוב על היצר הרע“, ובזו יבוזו לברכה שנתברך בה עשו: „ועל חרבך תחיה“. בתי-ספר שאהבת הריע וקדושת חיי האדם שנברא בצלם הונחו ביסודם — זהו הפתרון לבעית החינוך בשעת חירום ושלא בשעת חירום. גם הנלהבים ביוזור עליהם לזכור, כי חרב פיפיות בידם, כי עשוי פולחן הסייף ליהפך להרגל — טבע שני, וחרב זו עלולה להינעץ בנפשנו ובנפש ילדינו — ובמצבים ידועים גם בבשרנו — לאין מרפא. אסון כזה קרה כפעם בפעם בתולדות מלחמות עמנו ובתולדות מלחמות העמים האחרים עד ימינו אלה.

המושג השטחי המקובל על הטוב שיבוא לאדם בריבוי ידיעות ומדעים, כי האנאלפביתיות היא אחד הגורמים הראשיים לשפל מצבו של עם ואדם, וכי מרבה תרבות — ספרים ואמנות תביא גאולה לעולם — עליו לפנות מקומו למושג השרשי והאיתן יותר, המושג של חינוך עם-אדם, של „נתתי את תורתי בקרבם ועל לבם אכתובה“ (ירמיהו ל"א), של „השכל וידוע אותי כי אני ד' עושה חסד משפט, וצדקה בארץ“ (ירמיהו ט). זהו המדע האמיתי, שהאדם זקוק לו כאויר לנשימה. ודוקא מדע זה, מדע החיים האמיתיים, מוזנח מאד בסמינריונים, ובבתי הספר שלנו. בתי האולפנא, הספריות הרבות והענקיות, הספרות והאמנות וההשכלה והתרבות הטכנית לא רק שלא היה בכוחם לעצור בעד הרעה, בעד ימי החירום, אלא שלרוב עורו בכוחם לא מעט לרעה, במישרין ובעקיפין. החינוך, התרבות, המדע והאמנות משמשים

לרוב את הסיטרא אחרא, בעזרתם הגדיל המלאך המשחית לעשות, ועם התפשטות ההשכלה והטכניקה נתאפשרה מלחמת-השמד טוטאלית בחזית ובעורף, והפך העולם כולו לבית מטבחיים גדול.

ושומע אני את השאלה: איך לחנך את בנינו ברוח זו שדובר עליה כאן נוכח ימי חירום אלה, נוכח העולם הרע דהאידיגא? ויודע אני את התשובה הניתנת מפי רבים, והיא בניגוד מוחלט וחריף לנאמר כאן. ולא להתנצח עם החושבים אחרת אני בא, אלא לבקש מהם להסתכל ולעיין היטב אנה הם באים בדרך שהם מראים עליה והולכים בה.

ב„צורר מכתבים“ של הקיבוץ המאוחד דן י. טבנקין בבעיה זו הנידונה כאן מנקודת השקפתו הוא. („צורר מכתבים“ ז', נובמבר 1942). במאמרו „בית הספר והמלחמה“ מצביע טבנקין על המלחמה כחזיון מתמיד וקבוע בחיי העמים בעבר ובהווה וגם בעתיד. הוא קובע: „אין פתרון לעולם הזה על כל ניגודיו בלי מלחמה“. וכן טוען הוא, כי הטוב החברתי והלאומי הרצוי לא יבוא בלי מלחמות. הוא תובע איפוא בשם הסוציאליזם, בשם הציונות, בשם כל היקר לנו: „מיליטריזציה של הישוב, של כל אדם בתוכנו“. (שם עמ' 11). תפקיד זה מוטל לדעתו על בית-הספר, וה„חינוך (ברוח זו) צריך להתחיל מהגן ולא רק מבית-הספר, ואפילו מבית התינוקות“. (שם עמ' 12). כדרך אנשי הדור המודרני הזה, דור הטנקים, מפציצי הצלילה, צנחנים, צוללות ודיביזיות ממונעות וממוכנות — מדבר טבנקין בלעג ובמרירות על „פאציפיוס כיסוד לבית-הספר שלנו“, וברוח המדעיות המודרנית קובע הוא חוק ולא יעבור, שאת כיוון החינוך ורוחו, „צריך לקבוע לא לפי סימפטיות, אלא בדרך הניתוח הסוציולוגי תוך כדי ראיית המציאות והכוחות הפועלים בה, ראייה היסטורית, עולמית“. והניתוח שלו הוא כמובן דווקא לפי סימפטיות, כמובן סימפטיות של מרכס, לנין וטבנקין ולא של ירמיהו, הלל, טולסטוי וא. ד. גורדון! כזוהי המדעיות האובייקטיבית של הניתוח הסוציאלי-לוגי שטבנקין מדבר עליו, ואף הפתוס שבדברי טבנקין יותר משהוא ניתוח הריחו ביטוי גלגל של סימפטיות, כמובן מהסוג הרצוי לו. רק סימפטיות פציפיסטיות אסורות בהחלט, כשם שאסורה „ראייה היסטורית, עולמית“ הרואה את אסון האנושיות בדרך הפלתי פציפיסטית שהלכה בה עד כה. ועוד פרט אחד חשוב מאד: „שקר הוא גם זה, שהרשע מוכרח להיות חזק יותר מאתנו. הפועלים והאכרים והעמים המדוכאים יכולים להיות יותר חזקים, המדע והטכניקה והכוח הגופני — יכולים להיות בידיהם“ (שם, עמ' 10). מלבד תיקון אחד קל וחשוב יחתום כל פציפיסט עקבי וכל מחנך רציני על הדברים האלה. ולא רק שהרשע אינו מוכרח להיות חזק מאתנו, אלא שהוא כוח אפסי. בלי „הפועלים והאכרים והעמים המדוכאים“ היה היטלר כחריס הנשבר, מפני ש„המדע והטכניקה והכוח הגופני“ לא רק „יכולים“ להיות בידיהם, אלא הם בפועל בידיהם! הרי אלמלא פועלי המכרות בארצות הדמוקרטיות, שציידו וזיינו את היטלר בכל אותם חמרי גלם שבלעדיהם

אין המלחמה אפשרית, ובלעדי עבודת מיליוני הפועלים הדמוקרטים, הסוציאליסטים והקומוניסטים בתעשיית הזיון ביבשה, בים ובאוויר בגרמניה עצמה, וכלי השתתפותם בצבא הגרמני הלוחם — מה היה כוחה של גרמניה התוקפת? גי'ת ושל כל התוקפנים בעולם?! האין לראות סוף סוף אמת איומה זאת? האם לא דווקא מחוסר סימפטייות בלב המוני הפרולטריום שחונכו על ברכי תורת הניתוח הסוציולוגי החביב על טבנקין וחבריו — דווקא מפני זה מתבוסס העולם בדמו? אי עריץ בעולם בעבר ובהווה שלא נאלץ להשתמש בשירותם של המוני הנדכאים והמשועבדים לשם שעבודם הם? וסוף-סוף אין להתחמק מהאמת המרה, אפילו כשרואים בצבא האדום את גואל האנושיות כולה! והאמת המרה היא, שאדמת רוסיה האדומה היתה האכסניה האדיבה להקמתו מחדש של המיליטריסמוס הגרמני באותן השנים שחווה ורסייל אסר את הקמת תעשיית הנשק בגרמניה עצמה... היש מי שיכחיש זאת?! והיכחיש מי שהוא את חלקן המכריע של הארצות הדמוקרטיות בויגה של גרמניה?

חוסר היגיון מכיוון „לפי סימפטייות“ פציפיסטיות איפשר מעשה גורא זה, שאת פירותיו אוכלים כיום כולנו עם האזרח האדום והצבא האדום כאחד. החינוך „לניתוח סוציולוגי“ לפי קו „מדעי“ מדוקדק איפשר זאת והביא למה שהביא ברוסיה ובכל העולם.

החינוך היהודי באלפי השנים האחרונות, זה שחינך את העם כולו לתפוצותיו לפי הלקח המר והאיום שקיבלנו בתולדותינו ממלחמותינו ומאמצי הגבורה הנואשים של גבורי הצבא שלנו — הוא עתה למשל ולשגינה בפי מחדשי הצבאיות העברית. גם התנ"ך מודגש על-ידי מחנכינו המודרניים מצד ערכו המלחמתי-הצבאי. „דמותו של דוד, של שאול, דמויות התנ"ך — מחנכות לסגולות מלחמה, לגבורה, להערכתה, לחברות בקרב“ (טבנקין, שם עמ' 13).

„והראייה ההיסטורית, העולמית“ צוחת ומכריזה: פקחו עיניכם וראו את תוצאות מעשיכם! ראו את התהום אליה אתם דוהרים בכל להט רוחכם. ראו מה עלה להם לגבורי המלחמה, להם עצמם ולעמם ולשכניהם הקרובים והרחוקים.

כלהט הקנאה לעמם ולארצם כן להטה בקנאי ירושלים שנאת אח לאח, שנאת כיתות ומפלגות, ולכל סוטה מדרך גבורי המלחמה למפלגותיהם. הם השמידו בעמם ובעצמם יותר משעשה זאת כל צר ואויב חיצוני. וטבעו של הדבר כך הוא ואינו יכול להיות אחרת, ולכן חוזר הוא בכל הדורות ובכל הזמנים עד ימינו אלה. מעשיהם והתנהגותם של בריוני ירושלים שבימי המלחמה עם הרומאים, מה היו תוצאותיהם בפועל לכל עמנו? עד מתי לא ילמד כל ילד ומבוגר בעמנו את האמת המרה כלענה, כי גלותנו זאת הארוכה והאיומה תוצאה ישרה היא ממעשיהם של גבורי המלחמה שלנו, וכי אילו נשמעו לאזהרות ירמיהו הנביא ור' יוחנן בן זכאי, בשעתם, היינו זוכים

לראות מלכויות עריצים נופלות בזו אחר זו וישראל ממשיך ומתמיד בארץ מולדתו, ערש נביאי השלום והאמת. האם לא זוהי הראייה ההיסטורית, העול-מית" האמתית?

הזקן נצחי של „על דאטפת אטפוך“ יוסיף החינוך האמיתי להסביר — התאמת ומתאמת בתולדות כל עמי העולם. כל העריצים הגדולים כובשי עמים ומחריבי ארצות שזכו בעד תועבותיהם הנוראות לתואר „הגדול“ בפי היסטוריונים חנפים, — מה היה בסופם ובסופם של „מפעליהם“ הכבירים? לפניהם הלך מות וקטל ואחריהם מהומה ומבוכה ומבוסה בדורם ובדורות שלאחריהם. וכך עלה להן גם למהפכות-הדמים הגדולות שהתימרו להביא גאולה לעולם בדרך של חרוב והגיליוטינה. כך קרה למהפכה הצרפתית, שהתזיה מקודם ראשי רונגים ומושלים ואצילים, ולבסוף אכלו מנהיגיה איש בשר רעהו עד שהתבוססה המהפכה כולה בדומה. וכך אירע הדבר גם ברוסיה המועצתית, שאותה מציג טבנקין לפנינו לדוגמה ומופת, והיא כיום משאת הפש של רבים, רבים בתוכנו. רבים מאלה שהגירו המונים לטבה למען המהפכה נפלו אחר-כך בהרב חבריהם הקרובים ביותר, והגדול והנערץ שבהם שהיה במשך שנים רבות מראשי המדברים בקהל המהפכה, אשר רחץ פעמיים בדם מתנגדי המהפכה האמיתיים והמדומים ללא כל רחמים, וחרבו המגואולת בדם הפילה התייה בארץ המועצתית ומחוצה לה — מת בגרון מרצהים בידי חבריו המהפכנים שקידשו כמוהו את כל האמצעים למען המטרה הנעלה כביכול. על כל אלה וכיוצא בהם יכריז החינוך האמיתי: „בסודם אל תבוא נפשי ובקהלם אל תזד כבודי!“ הוא ישנן לילד ולמבוגר כי בארץ ההיא הושפל צלם אלהים שבאדם; שאין בה חופש המחשבה וההבעה; שעובדי האדמה בה נרדפו והושמדו באכזריות חימה על העיום לבחור בצורת היים ועבודה הטובה בעיניהם הם ולא בעיני קומץ עריצים-משתלטים גואלי-אדם בכוח האקדח והתותח. בארץ ההיא דוכא חופש תנועת הפועלים ובתי החרושת נהפכו לקסרקטין שבהם מושלים קומיסרים ו„ממרי-צים“; בארץ ההיא אין חופש ההתאגדות, חופש העתונות והאספות, ופולחן המנהיג היחיד והכל-יכול עולה בהשתעבודותו המתרפסת לאין ערוך על השעבוד שהיה בימי הצארים המושלים היחידים. לא רק בורגנים וקפיטליסטים אלא סוציאליסטים — מנשביקים וטרוצקיסטים, טרודוביקים דימוקרטים, אנרכיסטים וסינדיקליסטים, ס״רים ימניים ושמאליים וטולסטואיים נרדפו והושמדו בחרב הנוקמת ובמוראים גדולים. מהי כאן הרוח הטובה הראויה לשמש לנו ולילדינו למופת? ואולי האיסור התמור והרדיפות הקטלניות על ציונות, הלוציות עברית, — הוזה ימשכנו בחבלי קסם?

סופו של דבר: החינוך בימי הירום ולפניהם ולאחריהם, חינוך ילדינו וחינוך עצמנו, תפקידו המרכזי להנך לכך שלא נביא עלינו בדינו אנו ימי חירום! חינוך עצמנו וחינוך ילדינו ברוח „עם-אדם“.

„תלמים“, ארץ ב—ניסן תש״ג, הוצאת תנועת המושבים והארגונים.

על העיקר שאיננו

בזמן האחרון צצו כל מיני הצעות ותכניות לפתרון שאלת „השוואת העובד הציבורי לחקלאי במושבי-העובדים“. בנהלל ובמקומות אחרים הוגשו לאספות הכלליות, שנקראו במיוחד לשם כך, הצעות מפורטות ושגויות, ורבו היוכחים עליהן ועדיין לא באו לכלל מסקנות. הדבר מוזר מאוד. כי רק מתוך ראיית המצב במושבי-העובדים כאילו הוא כשורה, אפשר לבוא ולטפל במיוחד בשאלה זו, שהיא עם כל השיבותה רק תוצאה, תוצאה מוכרחת, של שאלה גדולה וחשובה ועיקרית ממנה, הלא היא שאלת מהותו של מושב-העובדים ביסודו.

אין ביכלתי כעת להתעכב באריכות על הבעיות היסודיות של מושבי-העובדים כיום, גם אינני יודע אם יהיה בזה משום תועלת, ואך אנסה לציין כאן ראשי דברים, להצביע על העיקר שאיננו, אולי — אולי יגרמו הדברים לעורר את המחשבה להיפוישי דרך אליו, אל העיקר.

רחוק הוא כיום המושב ברוחו מכפי שראהו יוצרו הראשון אל. יפה בעיני רוחו, מכפי שתיארו לפנינו א. ד. גורדון ב„יסודות לתקנות למושבי-עובדים“ שלו. בעבודה ובהיגון, בשאיפות ומשאלות הפרט, בריבוי הצרכים המתמיד, בהשפעה הגדלה והולכת מצד העיר על כפרינו, תחת אשר האמנו כי יהיה ההיפך מזה, ביהסים המסחריים שהשתלטו במקום היחסים המשפחתיים, שעליהם דיבר א. ד. גורדון — בכל אלה ודומיהם מתבלטת הסכנה הגדולה, שמושבי-העובדים, שהעיו בזמן היווצרו והתהוותו לכפור במקובל ויצא לדרך עצמאית ומקורית, סר לאט לאט מדרכו זו ונסתף יותר ויותר בזרם השיגרה. פסקה התסיסה הנפשית, פסקה החתירה לאמת כשהיא לעצמה, והשפעות החץ גוברות והולכות. מושבי-העובדים בהתהוותו העיו לכפור בדוגמה הקולקטיביסטית והתקרב לדעתו של א. ד. גורדון, כי לא המסגרת היא העיקר אלא האדם. מושבי-העובדים שאף לחופש היצירה של הפרט ולאחריותו של כל פרט לטוב ולרע, ובדרך זו קיוה ליצור את העם העובד החפשי בלי מנצלים ומנוצלים. לא החוקים והתקנות והכפייה הממלכתית, אלא עובד האדמה עצמו — הוא ישמור על עצמו ועל דרכו הנכונה. מייסדי מושבי-העובדים הראשון לא היו סוציאליסטים ורחוקים היו מתורת המעמד-יות של מרכס כרחוק מזרח ממערב, ודוקא הם חדרו חדה גדולה על ספק-ספיקא של עבודה לא עצמית, של ניצול הזולת, חששו להתהוות אי-ישיון וניגודי מעמדות במושב, כמו שסרבו לקבל הצעת התישבות בקרבת העיר מחשש של השפעה שלילית כל שהיא, נהגו בפשטות-חיים מכסימלית, חיפשו רכבי היגון מיוחדים בשביל גידול דור של עם-אדם. היה רצון חזק ליצור את האדם במקום המון!

כיום — מה שונים פני הדברים! הגוף עדיין אותו הגוף האמיץ, המרץ

גדול וההסתעפות ענפה, אך הרוח, מהותם של החיים ותכנם, משתנים והולכים, הולכים ומחוררים, עצמיותם מיטשטשת ואובדת. התחילו מתרופפים עמודי התווך, אבני היסוד של המושב, החל ביחס לעבודה העצמית המוחלטת והמשך בשאר גילויים חברתיים, חמריים ורוחניים. ובתוך כל המפעל הגדול הזה השוקק בחיי משק בלתי פוסקים חסרה הרוח המרוממת, ההרגשה האנושית-קוסמית עליה דיבר א. ד. גורדון. החיים החברתיים דלים וריקים והשבתות והחגים מבליטים ביתר בהירות את החלל הריק בכפרינו בכלל ובחיי הנוער בפרט (אמנם שנות החירום והמלחמה, „הצילו“ במידה מרובה על-ידי הגיוסים והאימונים, אך המסתכל המעמיק יחדר ויודעוץ לתוצאות כל זה).

מהו איפוא סימפטום זה של המחלה — גיגודי המעמדות בין עובדי-הציבור והתקלאים במושב — כי נייחד את הדיבור עליו דוקא ולא על הגורם למחלה עצמה? במקום שהיה בלבבות אש הקודש של החלום על כפר עברי עובד ללא מנצלים ומנוצלים, במקום שהעבודה העצמית היא בבחינת מושכל ראשון „ייהרג ואל יעבור“ — שם לא יכול להיות מקום לעבודת ניצול לצורותיה השונות. וגם עליית הנוער ונוער להכשרה ונוער של עזרה סוציאלית וסטודנטים ותלמידים להכשרה — כל העובדים-העוזרים האלה לשמותיהם ולצורותיהם — כל זה יסודר לאור הצו המוסרי, ולא בעזרת הפיקוח של חוקים וועדים ומוסדות, אלא אך ורק מפני המצפון שבלב, מפני שאי-אפשר אחרת, מפני שבנפש, אי-אפשר אחרת!

מובן מאליו, שבמושב-עובדים כזה לא יתקבל שום עובד ציבורי שאינו חבר המושב שזה-זכויות וחובות לכל חברי המושב, וכל שאלה שתתעורר בענין זה תהא שאלה פנימית, מושבית-כללית, משותפת, ותמצא את פתרונה ברוח חברית, משפחתית.

וכיום — כשהעיקר איננו, כשהתווד חסר, מה יועיל הטיפול בשאלות הלואי?

נהל, „תלמים“, אב—אלול תש"ג, הוצאת תועת המושבים והארגונים.

ש י ח ו ת

לזכרו של משה בצר ז"ל

כבדים ואכזרים הם ימי זוועה אלה. ידיעות יום יום מראות לנו את העולם כבית מטבחיים גדול ונורא, בו טובחים בני אדם וחיה זה את זה בכל יכלתם, בכל כשרון ההמצאה, בעזרת הטכניקה החדישה וגם באמצעים פרימיטיביים ביותר. המוות קוצר על ימין ועל שמאל. ובכל זאת — החיים בשלהם. עוד האדם חורש וזורע וקוצר, נוטע ומאסף פרי גנו, עוד יש

אהבה ואביב, עוד יגדלו ילדי נועם בחיק אבא ואמא אוהבים. גלגל החיים מנסה והולך כמאז ומעולם. אך יש ששליחו של איוב מבשר לך על אדם קרוב, קרוב קרבת משפחה או קרבת נפש. אדם שזה לא כבר חיית אתו, בהגית מזיון, מהקרבת אורו, הוא בשמו המפורש — והנה נכרת מארץ החיים! או — כאילו לראשונה הגיע אליך דבר הקטל והכליון, כאילו רק זה עתה הגיעך הד הטבח הנורא שבנוראים. אז יפול עליך כובר התוגה לאין מוצא ומפלט. כאן, בהעדר אדם אחד, אתה משיג את האסון לכל עמקו וטרגיותו. האבידה אין לה תמורה בשום פנים ואופן. בן אדם יקר ואהוב היה ונכרת פתאום, נקטף ביד אכזרית, ואין תיקון למעוות זה האיום, אין תיקון.

מלאה שנה מאותו יום עגום בו נתקבלה היריעה כי משה איננו. איננו? הייתכן? לא עוד נראה, לעולם לא נראה את דמותו התמירה והאמיצה, לא נשמע את קולו השקט והרציני, לא נשוחח שיחת רעים על רמו ועל זוטו של עולם, לא נראה את חיוכו הטוב, לא יהיה אתנו משה? זכרונות ורשמים עולים. מתקופות שונות בחיינו כאן, מראשית נתלל ועד השנה האחרונה.

לפני הרבה שנים היה הרבר. היה ערב. בחדר קטן צר וחמים שבאחד הצריפים, בחוג קטן של גוער, פתחתי בשיחה על מקומה וערכה של העזרה ההדדית בהווה ובעתיד, בחיי העדות המקומיות ובעיצוב דמות העולם החדש, הנכסף, שיבוא במקום העולם של היום המיוסד על המלחמה ההדדית של עם בעם, אדם באדם. מגורת הנפט הקטנה האירה בקושי את החדר ואת המסובים. והנה נשמעה מאחת הפיגות השאלה: האין המלחמה ההדדית חוק הטבע? השואל היה משה, אז עוד צעיר לימים. אך רב העיון והחיפוש. התפתח דו-שיח, שהיו לו המשכים במשך כמה וכמה שנים בינינו. והיתה זאת הפתעה: גער בן דורנו וסביבתנו החדשה, סביבת אכרים עובדי אדמה, ושלא כרגיל בגוער זה הוא בן-יבית בספרי החכמים והפילוסופים מישראל מימים קדומים, וידו רב לו בספרי העיון והמחשבה של דורנו אנו. ראיתי לפני: כושר העיון, רצינות המחשבה, רצון לרעת ורוח הומור חרישי מרחף על הכל.

נפגשנו מזמן לזמן. הוא למד, הקשיב, והתנגד לעתים למה ששמע. אך תמיד היה נעים לשוחח אתו. כה היטיב לחדור אל תוך עומק הענין הנידון.

היה בא כפעם בפעם להקשיב לשיחותי בחוגים של גוער צעיר ממנו בהרבה לימים. בחריפות הרקה המיוחדת לו היה משמיע בשתים-שלוש מלים את בקרתו השנונה על האדישות וקפאון המחשבה של בני הנעורים. מה היטיב לקלוע בדבריו אלה אל המטרה, עד כדי להכאיב לב השומע, וכנראה גם לב המשמיע.

כה עברו שנים בעבודה, בשמירה, בעיון ולימוד, בימים שקטים ובימי מהומות ומאורעות. ומשה מתמיד לצעוד בדרכו בשקט, ברצינות ובמסירות.

והנה הגיעו ימי המלחמה ואתם התביעה להתגייסות. יום קיץ הם הגיעו לקצו. עם ערב עברתי לפני המחלבה והנה משה לקראתי. זה ימים רבים לא נפגשנו לשיחה. טרודים, כל אחד במשקו, בעניניו, ועייפים. משה עיכבני. שאלה לו אלי ואינו יכול לדחותה לזמן אחר. בלי הכנות יתירות הוצה לפני את הענין, הוא ענין התגייסות לצבא ההגנה מפני סכנות מבית ומחוץ. לא הכרתיו. משה, שדבריו תמיד במתינות ובנחת ומליו שקולות וקצובות — דבריו הפעם ברגש, בחריפות, בשטף. מסביב רעשו מביאי החלב בקנקני המתכת ושוחחו ביניהם בקול רם, ומשה אינו מרגיש בכל ההמולה הזאת ומרצה את טענותיו באמצע את קולו ככל יכלתו. לדעתו ההתגייסות הכרחית ואין מוצא אחר. בחוש וברגש התנגד לעמדותי השלילית ולגישי האחרת לפתרון השאלות מבפנים. על פניו ובקולו ראיתי והרגשתי את המלחמה הפנימית הכבדה שהתחוללה בו, וטענותיו היו מופנות כאילו לא כלפי אני אלא כלפי עצמו. ובאמת: משה והצבא והמלחמה! כל ישותו אינה מתאימה לכך. אך הרגשת החובה והאחריות נאבקה עם ההרדורים והפקפוקים. השיחה החמה והרגשת נסתיימה ללא הסכמה בינינו, אני בשלי והוא בשלו.

עברו ימים על ימים ולא נפגשנו לשיחה אם כי מאוד רציתי בכך וידעתי שגם משה היה רוצה בזה. באותו זמן נערכו בנהלל ובמקומות אחרים בארץ מסיבות פרידה למתגייסים. באחד הימים מספרים לי: משה התגייס, עזב את נהלל ונסע למחנה האימונים, וכל זה בשקט, בצנעה, כראוי למשה ממעט המלל ורב המעשה. הנה כי כן, חסל סדר שדה וגן, חסל פילוסופיה ומחקר במה למעלה ומה למטה. לא עוד תול כטל אמרתו של משה בשיחותינו על עולם ומלואו. עתה משה לצו הקורא לו למערכה.

באחד מערבי שבתות או חג. אנו יושבים בבית לסעודת הערב, והנה דופקים בדלת. מי זה הבא בשעה זו? הדלת נפתחת ולפני בחור דם הקומה בחולצה לבנה וחיוך טוב על פניו. והרי זה משה! חופש ניתן לו למספר ימים והריווה שוב בנהלל, בחולצתו הפשוטה, בהליכותיו הפשוטות, והוא בא לבקרני. ישבנו ושוחחנו על דא ועל הא. משה — כדרכו, בנחת, בשקט, שואל, עונה, מתעניין בחיינו כאן, בחומר וברוח. לאחר זמן-מה קם ללכת. צריך לשוב הביתה, יחכו לו בסעודת הערב. קמתי ללוותו, אך הוא אינו זו, עומד בדומית רגע, ופתאום הוא אומר: אך על העיקר לא שוחחנו. — מהו העיקר שלא שוחחנו עליו? — על המלחמה, ועל התגייסות. — מה אפשר לנו לדבר כרגע על ענינים אלה? אתה את שלך עשית, מילאת חובתך, ומה נדבר עתה על כך?

— לא, עונה הוא, דווקא על כך רציתי שנדבר עתה. חשוב לי הדבר, אמור נא כל מה שבלבך.

ישבנו לשולחן ושוחחנו. שוחחנו על המלחמה הזאת ועל המלחמות בכלל; על האוילות שבהן, על אי-הכרחיותן, על הגורמים האמיתיים למלח-

מות; על העמים המאמינים אמונה פטלית בהכרח האסון הזה ששמו מלחמה מבלי דעת שבהם הדבר תלוי, כי בידיהם הם יוצרים את כלי המשחית ומזיינים בהם את התוקפניים שבכל הדורות והעמים; כי האויב אינו אי-שם בחזית אלא בפנימיותו של האדם. ונמשכה השיחה על האדם ומקומו ותפקידו בעולם בשנות חייו המעטים והקצרים, וכו' וכו'. בעיקר דיברתי אני, ומשה ישב ושמע והקשיב כיולת ההקשבה הטובה עליו מאז ומתמיד, ורק מפעם לפעם שאל או העיר מה שהוא לענין. כולו שקע בשיחה זו.

נסתיימו הדברים. משה קם תוך אנהה: כך, ככה זה, ונשתתק, שקע רגע בהרהורים. שתיקה זו דיברה יותר מכל המון דברים. נפרדנו בברכת להתראות.

להתראות? מתי? איך?

והנה באה הבשורה האיומה.

עוד גדול היה היום לפניו, במבחר ימיו, מלא און וכוח יצירה בעבודה ובמחשבה. האהבה, האביב, החיים — ציפו לו, רק בקצה המולג הספיק לטעום מהם.

והנה נגדע פתע — ואיננו.

ויש שרואה אתה בדמיונך: באחד הימים יופיע משה ובבת-צחוקו ישאל — מה נחפזתם להספידני? מה מיהרתם לסתום עלי את הגולל? רחוק, רחוק אני מן המות. הפץ חיים אני. והלב בפתח להאמין בדמיון זה ואינו משלים עם האסון. אך מרה היא האמת...

אייר תש"ד

ה ע ר ו ת

(ליוכוח על אלימות ואי-אלימות)

לא אשוב לעצם היוכוח על אלימות ואי-אלימות בחינוך הדורות. המא- מין בכוחה של האלימות לתקן, לעזור, לגאול ולהושיע גם לאחר לקח ההיסטוריה כולה עד היום הזה — מסופקני אם יותר על אמונתו זו נוכח הוכחות נוספות ולקח מר נוסף. כאן ברצוני רק לתקן טעויות עובדתיות בדברי הח' ברש במאמרו „חנוך להאבקות“ („תלמים“ אדר ב' — ניסן, ש. ז.), שאין לעבור עליהן בשום אופן.

א) בתמהון והשתוממות אין-קצה קורא אני שם: „דם מצדה קודם כל דמנו הוא, דמם של גברים, נשים וטף בוני ישובים במדבר, דמם של איסיים, אשר כידוע לא היו שואפי קרבות. אדרבה, ביקשו לחיות חיי שלווה וצדק,

ומעל הפסגה מוקפת להבות מבצרם הבווער נתגלתה להם אמת הדורות — גורל אומתם". מארית דאברהם! האיסיים ומצדה?! האיסיים והסיקריים היינו הך?! מכל ספרי ההיסטוריה יודעים אנו, כי בימי המהומות הראשונות ביהודה שלפני החורבן התבצרו הסיקריים במצדה, ואותו חלק שעלה ירוש' לימה והצטרף שם לקנאים במלחמתם ברומאים הרבה למלא את העיר רצח ושווד ושפך דם נקיים לרוב, עד שהתאחדו נגדם כל מפלגות הקנאים והשמידו בהם רבים והנשארים ברחו למבצרם מצדה, ותחת פקודת ראש הסיקריים. אלעזר בן יאיר, שמרו על המבצר והגיגו עליו מפני הרומאים עד היום שבו מתו בידי עצמם מות גואשים. ולעומתם האיסיים, הגזירים מבשר, שאסרו על עצמם יצירת נשק וכל דבר המזיק לאדם, ששלחו למקדש רק מנחה מפרי האדמה ולא קרבנות בעלי חיים, שעזבו את הערים מלאי רעל הפולמוס והמלחמה ההדדית ועד עין גדי שעל גבול המדבר הגיעו בימים שהתפשטה השנאה בכל הארץ; אותם איסיים הנזכרים תכופות לגנאי בגלל גזירותם, התבדלותם, חיייהם המוזרים, „שלא מעולם הזה“, „העוובים את עמם בצדה ובורחים אל המדבר“ וכו' וכו' מהאשמות המוטחות בפניהם בפיהם של מעריצי הקנאים — הם הם אנשי מצדה?! הם והסיקריים היינו הך?! מאין טעות מדהימה זו?!

(ב) ועוד לח' ברש משפטים עם גנדי. וכה דבריו שם: „סבורני שלדרכי מלחמתו ברע נכון גנדי להשתמש ברע ממנו. לגרש שלטון בריטי באמצעות יפנים אין זה פציפוזם משכנע“.

אם לא אחשוד את הח' ברש בכונה רעה, הרי נאלץ אני שוב לציין בהשתוממות את האפשרות של „עלילת דם“ כזאת על גנדי. אך ביותר מזורה עלילה זו לאחר שנתפרסם ב„דבר“ מיום 9.3.1943 המאמר המפורט בשם „גנדי אל יפאן“ — העתקת מאמרו של גנדי בעתונו „הריוז'אן“, שנכתב לפני מאסרו. במאמר זה פונה גנדי בדברים קשים ונמרצים אל היפנים על חוקפנותם, על שותפותם עם מעצמות ה„ציר“, ובין השאר הוא אומר שם: „טעות כבדה טועים אתם בחשבכם כי בחרנו את הרגע המיוחד הזה כדי להביא את מדינות הברית במבוכה, כשצפויה התקפתכם על הודו“. ועוד: „אותה דאגה (לעצמאות הודו) שהבעתם — אינה עולה בקנה אחד עם התקפתכם האכזרית נגד סין. הייתי מבקש מכם לא לטעות, ולדעת כי תאוכזבו מאוד בקוותכם לקבלת פנים טובה בהודו“. ועוד שם: „פנייתנו לאנגליה (בדרישת עצמאות) מזווגת עם הצעה על נכונותה של הודו החפשית לאפשר למדינות הברית להשאיר את צבאותיהן בהודו. הצעה נעשתה כדי להוכיח שאין אנו מתכוונים בשום אורח להזיק למדינות הברית וכדי למנוע הרגשת אשליה שלכם, כי עליכם רק להיכנס לארץ שברייטיניה פינתה אותה. ואין צורך לחזור ולהגיד שאם אתם מטפחים רעיון כזה וגם תוציאוהו לפועל, לא נימנע מהתנגד לכם בכל הכוח שארצנו יכולה לאזור“. קטעים בודדים אלה בלבד מעידים עדות ברורה כשמש על השקר שב„עלילת הדם“ על

נגדי, ואיך זה נתעה הח' ברש להאמין בעלילת שקר שכוז על נביא אי-האלימות ומופת האמת והטהור בדורנו ?

„תלמים“ מס' ל"ו (ע"א) אב—אלול תש"ג, הוצאת תנועת המושבים והארגונים.

מכתב למערכת

לזיכרה בשאלת החינוך בשעת חירום

(א) במאמרי „לבעיית החינוך בימי חירום“ („תלמים“, אדר ב'—ניסן תש"ג) אמרתי: „אילו נשמעו לאזהרות ירמיהו ור' יוחנן בן זכאי בשעתם, היינו זוכים לראות מלכויות עריצים נופלות בזו אחר זו וישראל ממשך ומתמיד בארץ מולדתו“. הח' ברש השתדל להפריך דעתי זו ולהוכיח כי דרך השלום לא הועילה ל„כרם של יבנה, לאושה ושפרעם וכו'“ ולא הצילתם מרדיפות. הקורא מוכן להגיה שהצדק עם הח' ברש (דבריו באו ב„תלמים“ בחוברת הנ"ל). אך הנה בא הח' ברש (ב„תלמים“ תשרי—חשון תש"ד) ואומר: „הגליל העליון, אשר עסק בזיתים ולא שיתף עצמו, במקרה (?) לא נפגע כלל, אף גוש חלב, לאחר שעזובה יוחנן ואנשיו, לא נפגעה וכן קקומות אחרים בגליל התחתון. וידועים דברי המסורה על יבנה וחכמיה מאותה תקופה“. הרי זה סתירה גמורה לטענתו נגדי ואישור מוחלט לדברי אני.

(ב) באותו מקום משתדל הח' ברש להוכיח את השתתפות האיסיים במלחמה ברומאים והוא אומר שם: „כידוע לא רדפו הרומאים מתקופת פלויוס את היהודים רדיפות דתיות. — — — ואילו גורלם של האיסיים לא שפר כלל“. והוא מצטט מפלויוס את סיפורי האימים והעינויים שעונו האיסיים בידי הרומאים, „נשרפו חיים או נשחקו עצמותיהם וכל כלי רצח עבדו עליהם“. ומכאן ראיה לדבריו, שהאיסיים הלכו בדרך של הסיקריים והקנאים וזהו שגרר אחריו את נקמתם הנוראה של הרומאים. אך — אם בקרא את כל הפיסקה באותו ספר של פלויוס (ולא החצי, כפי שציטט הח' ברש) תתגלה לפנינו כל האמת לאמתה. ואלה דברי פלויוס בשלימותם: „כאשר נשרפו חיים או נשחקו עצמותיהם וכל כלי רצח עברו עליהם ומעניהם נמלו עליהם לקלל את שם מחוקקם או לטמא את בשרם כדבר אשר לא יאכל עמדם בניסיון ולא עשו אף אחת מאלה“ (מלחמות ב', ח').

כאן לפנינו מקדשי השם הדתיים.

ומעיד עליהם אדם נאמן כפילון האלכסנדרוני בדברים ברורים: „אין בהם עושי חצים, רמחים, חרבות, קסדות, שלטים ומגנינים, ובכלל אין בהם איש לוטש נשק ובונה מכוונת המצור ולא בעל מלאכה אחרת לתשמישי מלחמה“. וכן הוא מעיד על התרחקותם מהמסחר ומכל דבר המזיק לבריות,

ולזהות אותם עם הסיקריקים זה יותר ממזור. וטוען נגדם בעל „רור דוך ודרשינו — א. ה. ויס בספרו זה עמ' 116: — — — „אשר היו בודדים ודבר אין להם עם אדם ומשכו ידם מן המלחמות אשר הן מלחמות ד'“.

בירור „שאלת חינוך בימי חירום“ בודאי שלא הרויח בדרך ויכוח מוזר כזה. וצר מאור.

„תלמים“ מ"ז—מ"ד (צ"ז—צ"ט), ניסן—אייר תש"ה, הוצאת תנועת המושבים.

ויכוח לשם מה — וכיצד ?

את מאמרו „מושב העובדים ואזרחיו“ („תלמים“, תשרי—חשוון תש"ד) מסיים הח' ע. וילקומיץ כך: נגעתי כאן בבעייה יסודית בחיינו והנני פונה בזה לחברים שיחשבו בשאלה וישתתפו בבירורה.

בכל לב הסכמתי לדברים האלה. בעיית בעלי-המקצוע במושב-העובדים היא היונית לנו ורב הרצון להשתתף בבירורה וחשוב לעורר את האדישים שישתתפו גם הם בבירור ובויכוח. אך ויכוח — כיצד ? ולשם מה ? שאלות אלה מטרידות ומציקות נוכח דרכי הויכוח בהם בהר' ללכת הח' ברש בויכוח על בעלי-המקצוע. דרכים אלה חוסמות את אפשרות הויכוח, שוללות את ההגיון בו. אסביר את דברי:

א) במאמרי „על העיקר שאיננו“ („תלמים“, אב—אלול תש"ג) הבעתי דעתי כי באין היסוד הנפשי, יסוד האמונה הפנימית שבלב, אין לקוות מתקנות וחוקים וכפייה ביחס לחיי המושב בכלל וענין בעלי-המקצוע בפרט. אפשר כמובן להתנגד לתפיסתי זו, שאותה ביטא גם הח' בנימין בדבריו ב„תלמים“, אך מהחובה להגיב על הענין עצמו, לסתור אותו, לשלול, להוכיח. על המתוכח להוכיח, כי העיקר במושב ישנו, איתן וקיים, ולחיים התרעתי עליו. או להוכיח כי החוקים והתקנות הועילו ויועילו ויצליחו לבוא במקום העיקר שאיננו. במקום לעשות זאת הוא מדבר על „האנרכיזם שלנו“, על „עמדת משכילים אינדיבידואליסטית“, על התנגדות „פראית“ לכל ארגון וחוק ותקנה, ומשאלתי: „וכיום כשהעיקר איננו, כשהתוך חסר, מה יועיל הטיפול בשאלות הלואי ?“ — מוציא הח' ברש את המסקנה, כי פטורים אנו מטיפול בכל תקנה ובכדי טרחו ולצד הרובי וכל השאר בהיפוש „תקנות“.

אך אין זו האמת ולא זו התשובה לדברי. דוקא אני ותברי לדעה היינו והננו המצדדים העיקריים בהצעת ולצד המבוססת על רוח המושב בטהרתו. מעולם איננו מתנגדים אלא מצדדים בתקנות ובסידורים טכניים במושב, אלא שאיננו הופכים ספל לעיקר ועיקר לספל.

הח' ברש מזכיר את חטאי שסירבתי להכנס לוועדת התקנות עם היווסד
 בהלל, "מתוך נימוקיו הידועים". מה הם נימוקי? נימוקי שוללים את האפשר-
 רות של בני אדם המוכשרים ומסוגלים לחוקק חוקים ותקנות בסיטונות,
 לכל מחלה ולכל תקלה ופגע בחיי המושב, מין סנהדרין או זקני הסנט. רע
 מאוד היה לנו אילו היינו כבר מצויידיים בספר חוקים על,,ההתישבות אבות
 ובנים, זכויות האלמנה, חברות לא-חקלאי בכפר, עזרה הדדית בין מושבית
 וכו'". כפי שמונה זאת הח' ברש. מיהו בינינו משה המהוקק שהיה מעיו
 לחוקק את כל החוקים במקרים הללו במקום להלוך עם החיים והתפתחותם?
 הצריך אני כאן להרגיש, כי דוקא אותם החברים החשודים ב,,אנרכיזם",
 ,,משכילות אינדיבידואליסטית" וכמתנגדי כל חוק ותקנה — כי דוקא הם
 קנאים ביותר ל,,חוק" העבודה העצמית ולשאר ,,החוקים" שלנו? היש צורך
 בכך למי שידוע את מצב הדברים? והאם בא המצב החמור בענין בעלי-
 המקצוע לרגל חוסר חוק ותקנה בענין זה? והלא האמת באה ומעידה על
 ההפך: ,,החוק" על חברות שווה של חקלאים ובעלי-מקצוע במושב קיים
 ועומד מימיו הראשונים של המושב, ולא הוגשם בחיים מחוסר צורך פנימי,
 נפשי, חיוני לכך, ולא מחוסר ועדת תקנות. לא הצעת התקנות מובילה
 למטרה, אלא המטרה הנכספת מובילה אל התקנות הדרושות. ואם לא די
 ברורים הדברים למי שהוא — יבוא המשאל הכללי שנערך בהלל בשאלת
 בעלי-המקצוע ויוכיח: הצעת ולצ'ר נדחתה ברוב גדול של אלה המאמינים
 מאוד בארגון ובחוקים ובתקנות ומשמעת. פשוט מאוד: כשהעיקר איננו,
 למה התקנות שומרות עליו? תמכו בהצעת ולצ'ר בעיקר אלה החשודים
 ברוח של ,,אנרכיזם", ,,משכילות אינדיבידואליסטית" ו,,כאגואיסטים הקופ-
 אים על שמריהם". התנצלותו של הח' ברש כלפי שני אנשים אינה מספיקה.
 מעיד אני על כמה חברים מהנאמנים ומסורים ליסודות המושב מראשיתו ועד
 היום, שנפגעו מאוד מיחס הזלזול והחשדנות כלפיהם, היות הם רואים את
 דרך המושב ופעולתו הארגונית-ציבורית אחרת משרואה זאת הח' ברש.
 ושוב: לא יוכח כאן, היאבקות דעות, אלא ציונים, תארים, לכל אחד המשב-
 צת הקבועה שלו, התא שלו, ה,,איום" שלו — אנרכיזם או אגואיזם, מחשבה
 עצמאית כנראה אינה מתוארת כלל. אך דרך זו מטעה ומתעה את הקורא
 ומקנה לו מושגים לא נכונים בהחלט על הדעות ביחס לרעיון המושב ודרכו
 בחיים. לא זו הדרך!

בהלל, "תלמים" מ"ג-מ"ד (ע"ה-ע"ט), ניסן-אייר תש"ד, הוצאת תנועת המושבים

והארגונים.

סבל ירושה או כלי חמדה?

(השבת והמועד בכפרנו)

על כל הבעיות הרבות והמטריות את בן-דורנו הנבוד נוספה עוד „בעיה“ אחת מזוהר מאוד, היא „בעית“ השבת והמועד ומקומם בחיינו. ואמנם המסתכל בעין חודרת בדמותם ובמהותם של שבתותינו ומועדינו בכפרינו, כיצד ובמה הם עוברים, במה הם מתבטאים ומה הם אומרים לגפשו של בן הכפר בכלל ולדור הצעיר בפרט — תתגלה לפניו תמונה עגומה ומעציבה, שאי אפשר להשלים אתה בשום אופן.

„אם יש את פשך לדעת“ את המעין ממנו שואב האדם מישראל את יניקתו הרוחנית, מה הם ה„ויטמינים“ הנפשיים בהם ניוונה נשמתו וכיצד הוא מתרשם מעולם-יה ויוצר לו דמות עולם, משאת-נפש בחיים — הסתכל בשבת ומועד שלו, זה בית-היוצר לנשמת האדם מישראל מאז ומעולם.

ירושה עתיקת-יומין ורבת-סגולות הנחילו לנו אבותינו — ושבת שמה. אין עוד עם, שלשבתותיו וחגיו ומועדיו היה תפקיד כה מכריע בחייו ובעצם קיומו כמו ישראל. ידענו זאת מתולדות עמנו ונסיון חינו, ובמידה לא מעטה היינו אנו בעצמנו בימי ילדותנו עדים לעובדה מכרעת זו. כיום — מה רבה התמורה. ביד הזוקה נעקרה השבת ממקומה המכובד וירדה פלאים. מתלבטת היא עלובה זו בחיינו ואנו מתלבטים בה, כסרה העודף היא לרבים מאתנו, ולכל המוטב — הרי היא לא יותר מיום מגוזה בלבד. אנו, בני העליה השנית, היינו המתחילים בדבר, אנו, הניכיי הניהיליזם והאפיקורסות המשכילית, ומה שעשינו אנהנו מתוך התלהבות של השקפה, של מרדנות אידיאולוגית — ממשיך כיום הדור הצעיר ללא עיון וחייטט בדבר, מתוך קרירות ואדישות גמורה.

כבודם של כלכלה ומשק במקומם ובזמנם, אולם אין בכוחם בשום אופן לכפר על החולין השפוכים בשבעת ימי המעשה על פני אותם מכפרינו, שאינם יודעים, או כמעט שאינם יודעים, טעמם של שבת ומועד, וכן גם בולטת הריקנות וחוסר תוכן וענין לגפש, ביהוד לדור הצעיר, באותם מכפרינו, שאינם עובדים בשבת מלבד עבודת הטיפול ההכרחי בבעלי-החיים. אמיץ הוא הקשר שבין מצב עלוב זה של שבת ומועד ובין חיי הגפש והרוח של אנשי הכפר כיחידים וכצבור, וכיחוד של הדור הצעיר.

הבה נבדוק נא את הדברים לכל עמקם. נטייל נא טיול רציני בשדה חיינו בעברנו הארוך, נקשיב, נעיין, נבין סוד העבר ונסיק מסקנות על סיכויינו לעתיד. הנוער שלנו מוזמן במיוחד לטיול זה.

בקשיות עורף ובמסירות גפש אי-קצה שמרו אבותינו לדורותיהם על השבת. מוקדי האינקביזיציה, גזירות ועינויים ולחץ איום מצד שליטים ורוזנים בכל הדורות והארצות, רדיפות ופוגרומים וכל מעשי-זוועה מצד

המונים משוסים — כל אלה לא הצליחו להעביר את היהודי על דעתו ועל אמונתו ביום מקודש זה. גם עסקי פרנסה וממון, שהיהודי בגולה בתנאיו המיוחדים היה כה חרד להם ומלוהט בהם — גם הם נסוגו הצידה ביראת הכבוד מפני הדר כבודה של שבת מלכתא.

מהי ומי היא שבת זו, שכה דבקו בה דורותינו לחיים ולמות? מה מקורה ומהו תכנה ומהותה האמיתיים? ומה בפיה לנו, לבני דור זה ולדורות הבאים אחרינו?

עוד בימים קדומים הופיעה השבת כסיום נעלה לששת ימי המעשה והיצירה. „ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו“ (בראשית א') — סיום ימי המעשה בנופש של קדושה, ברוח הקודש המרחפת על כל הבריאה, רואים אנו בכל המקומות בתורת משה את השבת כיום מנוחה וקדושה כאחד. באותו זמן קדום, בתקופת עבדות בלתי-מוגבלת בכל העמים, היה זה מעשה גנוע ומיוחד במינו להכריז על יום אחד בשבוע כיום מנוחה שלמה לאדם, לעבדו ולאמתו ולבהמתו! רוח קדושת החיים מרחפת על יום נבחר זה, הדגשה יתירה של אחדות בני האדם כולם, ללא הברלים מלאכותיים של שדרות ומעמדות, צעד נועז ראשון להגשמת „בנים אתם לר' אלהיכם“, ולמעלה מזה: אחדות היקום כולו. גם בעלי-החיים נכללו בהכרזת יום המנוחה והקדושה, ולא הסתפק המחוקק בהכרזה כללית, אלא מצא לנחוץ להדגיש הדגשה מיוחדת את השבת כיומם של המדוכאים והסובלים באדם ובחי: „וביום השביעי תשבות למען ינוח שורך וחמורך וינפש בן אמתך והגר“ (שמות, משפטים כ"ז).

במהלך הדורות התעמק מושג השבת יותר ויותר. את מהותה היסודית הצליח להגדיר פילון האלכסנדרוני בדברים מעטים וקולעים בספרו „על בריאות העולם“ (עמ' 52), „— — — בצוותו להם שאחרי כל ששה ימים יבלו את יום השביעי כיום קדוש וימגעו ממעשים אחרים, עד כמה שהם נוגעים לבקשת מחיה ולמצאיאתה, ויתמסרו רק לדבר אחד — לפילוסופיה, לשם תיקון המידות ולשם בחינת המצפון“.

ואכן מה נהדר סדר-חיים המסיים מדי שבוע בשבוע מחזור ימי המלאכה ביום רב תוכן וענין כזה! ומה עלוב וירוד לעומתו אורת-חיים של חולין בלתי-פוסקים, ללא התרוממות, התקדשות והתרכזות רוחנית! ומה מקום לריקנות ושעמום נוכח אוצר בלום של שפע רוחני ועוד אנושי קוסמי, הגלומים ביום השבת, ביום „מנוחה ושמחה אור ליהודים“?

עובדה היא, שעד לפני דור אחד שאב היהודי הגרדף בתפוצותיו עוז ותעצמות לעמידתו על נפשו ממעין החיים של השבת. כגן ערץ היתה הארץ לפגיו ביום זה, נסו יגון ואגחה, ורק בתורת אל ונפלאות יצירותיו התרכזו מחשבותיו. זהו איפוא היום שהיה לנו לדורנו „אבן מאסו הבונים“! העוד לא הגיעה השעה לתקן את המעוות, שאבן זו תהיה לראש-פינה בחיינו החדשים?

אך דוקא הדור השואף להתחדשות לאומית-אנושית, לתחיית היהודי והיהדות בארץ הנביאים — דווקא לו טבעית ומתאימה ההרדה האמיתית ליום זה, להחזיר לו את כבודו הראשון לכל מלאו תכנו, לכל תפארתו וזהרו. וכמשפט השבת כן משפט הגינו המסורתיים הגדולים. גם הם אינם ימי-פגרא, ימי מנוחה ושמחה בלבד, אלא מלאים הם, כל חג וחג בזמנו ובמקומו, את הרוח הנעלה של היצירה האלהית, רוח אחדות החיים וקדושתם. כך ורק כך צריך לראותם, להוג אותם, להיות אתם, ואז — אורה של חיבה, של אהבה, געגועים וצפיה תקיף את חגיגו, תוך כובד-הראש והרצינות המתאימה לימים גדולים אלה.

חג הפסח: החג הראשון בתולדות עמנו. חג החירות. המהוקק והנביאים שבאו אחריו לא פסקו משגן לעם בכל הזדמנות חשובה את זכר יציאת מצרים, וכל טוב ונעלה במצוות התורה נקשר בזכר זה. כדוגמא: „וכי יגור אתך גר בארצכם לא תונו אותו. כאורה מכם יהיה לכם הגר הגר אתכם, ואהבת לו כמוך, כי גרים הייתם בארץ מצרים” (ויקרא, בהר כ"ה). או הרברים הנמרצים נגד העבדות בעם ישראל: „כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לא ימכרו ממכרת עבד” (שם). גם איסור נשך ותרבית ושאר צווים הברתיים נעלים נקשרו בזכר יציאת מצרים. משמעות חג הפסח היא: החירות — נשמת אפו של אדם ועם, האדם נולד בה וגדל ומשגשג אתה, ובה מתהווה ומתפתח העם. החירות הלאומית והאישית היתה היסוד להולדת עם ישראל בצאתו משעבוד מצרים. חג הפסח היה הצעד הראשון לביטול שלטון אדם באדם, מצוות החירות, שנצטמצמה תחילה בתחומי עם ישראל, והלכה והתפתחה עד היותה בחוץ נביאינו הגדולים לענין אוניברסלי מקיף, זוהי רוחו המיוחדת של חג הפסח.

שני לו בזמן, אך עולה עליו במעלתו הרוחנית הרמה, הוא חג השבועות. אנו, „החפשיים” השתדלנו בכל כוחנו לרוקן חג זה ממהותו הדתית, המוסרית הנאצלת ולהבליטו כחג-הביכורים בלבד. אמנם בחג מסורתי כחג הביכורים אי אפשר היה להימנע בחגיגתו כליל מכל רמז לאמונה ודת, וכן נוהגים בכל המקומות בארץ להשמיע במקהלה דברי התפילה והתורה המסורתיים בקשר עם הבאת הביכורים, אך אין תפילה זו אלא טכס חיצוני בלבד, מן השפה ולחוץ. ומהו הרכוש הנפשי בו יוצאים אנן, וביחוד ילדינו, ילדי הכפרים, מהצגות משעממות אלה? מהו הרושם החזק והמתמיד בהשפעתו על הנפש בתהלכות עם הפירות והירקות (ומכונות העבודה בכמה וכמה מקומות)? עלוב הוא החג, והנפש ריקה וצמאה כהלך במדבר, ובאותה שעה מפכה קרוב מאד לנו מעין מים חיים וזכים, שנשכח ונעזב כמת מלב. הלא חג השבועות הוא חג מתן תורהנו, אותו חג, שצירף את שבטי העברים בכור האש האלהית וליכד אותם לעם בעל יעודים לאומים-אוניברסליים נעלים. הלא כך קיבל עמנו חג זה והוקירו והעריצו באלפי שנות קיומו. האמת

הנצחית, שהוכרזה ביום זה מעל הר סיני באמצעות עשרת הדברות, לא פג טעמה ולא עבר זמנה, כל עוד לא הפכו בני האדם למלאכי שמים. בתוך אפלת הדורות מאירים הדברות היקרים האלה באור־יה, בכוחם עבר עמנו באש ובמים, ורק בהם תקוה לאנושיות כולה המתבוססת בדמיה. כאז כן היום מחכים הם להגשמתם בחיים. והעם, שדיבר לעולם דברי אלהים חיים, מה מוזר ומדכא הדבר, שהוא מתנכר לילידי־רוחו אלה ומשתדל להתחמק מהם! חג ביכורים בלבד, יכולים גם כל הגויים לחוג, והם גם עושים זאת (ארנשטאט־פיארר שלהם), אך חג מתן־תורה — זהו חג המיוחד של העם הנרדף והשנוא על השמיעו לעולם כולו דברי אלהים חיים. בואת תפארתנו רבת האחריות והחובה. ואיכה הוכינו בסנוורים ונעלם מאתנו אור הנצח של חג מתן תורה, ובהרנו להתחמם לאורו החיור של חג־ביכורים הילוני ומלאכותי? יש לחוג חג זה מדי שנה בשנה בפומבי גדול. בית־הספר צריך להקדיש למהותו ולערכו של החג לנו ולעולם כולו תשומת־לב מיוחדת. גם על ההורים להדגיש בפני הילדים את ערך החג ולהכינם ולהכין עצמם לקראת בואו. ביום החג יש לאסוף את כל בני הכפר, אנשים נשים וטף, על־ידי הודעות והזמנות של ועדות התרבות והחינוך, ובמעמד כולם יקריא אחד מוקני העדה או זקן המורים את פרשת עשרת הדברות בהדגשה והטעמה יתירה, ובדברים מעטים אך יוצאים מן הלב יבליטו לפני העם הגאסף את קדושת היום ורוממותו, את הזכות הגדולה, שזכינו בקבלת תורת האמת, ואת החובה הגדולה, האישית והצבורית־לאומית, שזכות זו מטילה עלינו. בתגיגה זו יש תוכן וענין רב לאיש ואשה, זקן ונער וילד קטן, ורשמיה יהיו ממושכים ומתמידים ונושאי־פירות.

ראש השנה יום הכפורים: ימים אלה, שריכזו עד לפני דור אחד את תשומת־הלב המכסימלית של בני העם, ירדו בימינו מגדולתם בין „החפשים“ כמובן, ובכפרינו הרי הם ימים עקרים, ללא כל הר ורשם. ראש־השנה נחוג בראשית השנה, במובן הפשוט ביותר של המלה, כהתחלת שנה חדשה. אנשי הדור שלנו, בני גיל העמידה, נאנחים לפעמים בפני עצמם או בפני חבריהם על מה שהיה לפנינו ואיננו עוד, ובני הדור הצעיר אינם יודעים אפילו שיש להאנח ולהתגעגע על משהו, ובראש השנה כמו בכל שבת ומועד, שקועים הם בספורט, בהתרועעות על אופניים וסוסים, ובזה עובר עליהם היום! בין המבוגרים והבאים בימים מתבלטת בראש־השנה ויום־כפור כפילות מענינית: מצד אחד מלווה אותם בימים אלה צילם הכבד והנאדר של ימים מקדם, של זכרונות הילדות על „הימים הנוראים“ ימי דין וחשבון נפש לכל באי עולם: ומהצד השני — שעמום, ריקנות וחוסר טעם וענין. חלק מן החברים מגיע בימים אלה למצבם הנפשי של המתבוללים במערב אירופה: משהו בלתי־מובן ובלתי־מוסבר מושך אותם בימי ראש־השנה ויום־כפור לבית־הכנסת, ללא כל התאמה אל מחשבתם והלך־רוחם בכל ימות השנה. מצטרפים הם באותם הימים אל „המנין“ או בית־הכנסת הנמצא בכל כפר

ביזמת ההורים הזקנים. אין בהצטרפות זו ממעשה, בעל תשובה" ואין זה משפיע על אורח-החיים. החלק האחר שבין התברים משתעמם בימים אלה, אינו מתמצא בהם, ורק מפני הנימוס, וזכרונות הילדות ודוד-אריך בפני זקנים ובפני המקובל אינם יוצאים לעבוד בהם. כך עלתה להם לימים נפלאים אלה בדורנו! ראש-השנה ויום הכפורים! ימים של חשבון הנפש, האדם והיקום כולו עומדים לפני כס המשפט של שופט כל הארץ. כל הרע והשפל, החללאה והזוהמה, המצטברים בימות השנה בהיי האדם בינו לבין קונו ובינו לבין חברו — הכל יצורף ויוקק וילובן בימי תשובה, התודות והתפייסות אלה, בצום, בקדושת הנפש, בחרטה על העבר וברצון עז להתחיל במאמץ מחודש לקראת הטוב. בימים אלה היתה משוועת נפש היהודי להתגשמות הזון הנביאים לאחרית הימים. —, "ממעמקים קראתיך ד'!", ונתנה תוקף קדושת היום — ובו תינשא מלכותך ויכון בחדס כסאך ותשב עליו באמת", וישתהוו לפניך כל הברואים ויעשו כולם אגודה אחת לעשות רצונך בלבב שלם". —, "וישרים יעלונו — ועוולתה (העוול) תקפץ פיה, וכל הרשעה כולה כעשן תכלה, כי תעביר ממשלת זדון מן הארץ, ותפלוך אתה ד' לבדך" (מתפילות ראש-השנה ויום-כפור)., "עבירות שבין אדם להברו אין יום-הכפורים מכפר עד שירצה את חברו" (מסכת יומא פ"ד). וכאן מקום לזכור ולהזכיר, כי עוד בשבת ישראל בארצו היו ימים אלה ימי-תרועה בכל הארץ לשחרור העבדים ולהגשמת התקונים החברתיים הכבירים שבחוק היוכל. זה היה הפיוס והריצוי הטוב והממשי ביותר, ביטוי מוחשי ליום הכפורים.

והאחרון בשורת החגים הגדולים, חג הסוכות, חג האסיף, שמחת תורה. גם כאן השילוב האופייני — חג דתי-לאומי-טבעי. זכר לסוכות, שישבו בהן בני ישראל במדבר לאחר יציאת מצרים, חג אסיף הפירות וסיום השנה החקלאית. ביחד עם שמחת סיום התורה. רבות החוויות ועמוקות, וחשובים הרמזים הגלויים. אל נא תביא שמחת האסיף את עובד-האדמה לחשוב, כי בכוחו ועוצם ידו עשה את כל החיל הזה, סיום התורה עומד ומכריז: ליוצר הכל התודה, בכוח התורה והעבודה הקשורות בקשר-בל-ינתק יקום וישגשג העם. והסוכות במדבר — מה רבו געגועי נביאי ישראל הגדולים אליהן! פשטות זחיים וצניעותם, העדר המותרות והתפנוקים, — והשחתת המידות שבארמנות הכרכים. בסוכות הושיב אלהי ישראל את עמו במדבר, ובסוכות הוא רוצה לראותם תמיד.

„והושיע ד' את אהלי יהודה בראשונה למען לא תגדל תפארת בית דוד ותפארת יושב ירושלים על יהודה" (זכריה י"ב, ז'). רבים ונמדצים הם הדברים שנישמעו מפי הנביאים ברוח זו, פזורים הם על פני מקומות רבים בכתבי-הקודש. גדולה המשאלה, עמוק ומרהיק-ראות החזון, אשר חג הסוכות הוא ביטוי. בהזון אחרית הימים מיהד הנביא מקום לחג יחיד, אשר יוחג

לא רק על-ידי ישראל, אלא על-ידי „כל הגויים“, הוא חג הסוכות (זכריה י"ד, ט"ז, נ"ט). זהו חזון השמים החדשים והארץ החדשה.

נסיתי כאן בקצה עטי להבליט את דמותם ומהותם של הגיגו, כפי שהתבלטו במסורת העם ובחזון גדוליו ונביאיו. רצוני רק להעיר למסכימים ולשוללים כאחד, כי בלי גישה כזאת אל השבת והחגים לא יועילו לנו כל המאמצים והפעולות ליצירת „הוי“ של שבת וחג, הוי מלאכותי „תרבותי“, גוף ללא נשמה.

המפה הלבנה, הנרות, הזמרה וכו' חשובים הם ורצויים כשיש היסוד, העיקר, המהות והתוכן. בלי כל אלה — „שוא עמלו בוניו“.

נהלל „תלמים“ מ'ט—מ', (ע"ד—ע"ה) כטלו—טבת תש"ד, הוצאת תנועת המושבים והארגונים.

חלום ומציאות

(על חינוך, תרבות והוי)

ודאי יש הרבה מהאמת בפתגם: אין אדם רואה אלא מהרתורי לבו. כך ישקיף אדם על עברו, ביחוד כשעבד זה חשוב לו ביותר. ואולם, אם במפעל יצירה משותף הדברים אמורים, ביצירת מושב העובדים הראשון בארצנו, הרי ודאי ישנה מידה פחות או יותר מרובה של מחשבה ושאיפה משותפת, אם לא לכולם הרי לפחות לחלק הגון של יוצרי המפעל.

היה היה חלום. והחלום נפרד לשני דאשים:

א) אכד עברי ההולך אחר מחרשתו בשדות המולדת; אכרה עברית שותפת למעשה בראשית, עמלה בגן, בחצר ובבית ויוצרת ערכי יסודיים למשפחה ולחוג, ולדי חמד עבריים שוקקים בחרות היים תחת שמי הכפר העברי הפשטי.

ב) כפר עברי כבית היוצר לחיי נפש מלאים, ליצירת האדם החותר לחיים עצמיים, ליצירת התא היסודי לעם-אדם, „לחיים מול חיים“, כביטוי של א. ד. גורדון, חיים מקוריים והפשטיים, לא רק בצורת המשק האינדיבידואלית, אלא בעיקר במהותם ובתכנם של החינוך, התרבות וההוי, בניגודם לחיי השיגרה הקלוקלים של התרבות העירונית השטחית, הקולנית, תרבות הרחוב, הקולנוע ובתי הקפה וכדומה.

מאז ישבנו באהלינו הראשונים ב„מרכז“ כבר עברו 25 שנים, תקופה ראויה להתכבד במידת שנות חיינו הקצרים. מה עלתה לו לאותו חלום בעל שני הדאשים? לא לשם ביקורת וקובלנה יאמרו הדברים, אלא לשם סיכום, מתוך התרשמות בלתי-אמצעית של הנפש והסתכלות בלתי-פוסקת בהתפתחות הענינים במחצית יובל חיינו כאן.

אשר לחלקו הראשון של החלום — לא עלי להעיד. מעיד על עצמו עדות שאין למעלה הימנה הכפר הגדול והמבורך על שדוחיו, גניו, גינותיו ובניני הדירה והמשק ושפע התוצרת למיניה ולסוגיה השונים. עדים בני הנעורים וילדי החמד הממלאים את בתי נהלל ורחובותיה צהלת חיים רעננים, ומהם רבים שבגרו והקימו משפחות חדשות בכפרנו ובכפרים אחרים. זהו למעלה מיכולת הביטוי למי שעלה כמונו או לפני 25 שנים על שטח שיומם זה על אגמיו ובצותיו ויתושי-המות שלהם. על יערות הקוצים, הברקנים והנהלולים שבחו מקומת איש. שטח מוזנח ומקולל ע"י אלוהים ואנשים. אשרינו שנתגשם החלום וזכינו והגענו לגן-עדן זה! איך נתחולל הפלא?

במאמצים אשר לא ייאמנו כי יוספרו, מאמצים של כל יהיר ושל כל משפחה ושל הכפר כבלל. המאמצים נשאו פרי למכביר והפכו חלום למציאות. רצון עז כסלע עמד בפני מחלות, מחסור, פגעי טבע ואדם, עד אשר הגענו אל הישוב הכפרי המושרש והמטועף הזה. ומה היה בחלקו השני של החלום?

גם כאן לא חסרו מאמצים להגשמה. עיה היתה שאיפה ליצירת הדמות הרצויה הבלתי-ברורה עדיין. בסירובנו להתישב בקרקעות יגור שהוצעו לנו אז אמרנו להבטיח את עצמנו מהשפעתה המזיקה של קרבת העיר. השתדלנו לשמוד על השויון המכסימלי האפשרי ע"י סידורים שונים בקרקעות ובמשק וכן על העבודה העצמית המוחלטת ועל העזרה ההדדית המתרחבת ומסתעפת יותר ויותר. היתה לנו הרגשה והכרה פנימית חזקה, שעל מושב העיובדים הראשון להקים לעצמו בית-ספר לא בשיגרה המקובלת, לא בצורה ולא בתוכן. המורה המחונן ובעל הנפש, משולם הלוי, שנצטרף אלינו ולמפעלנו. חש בקרבו את המאויים הללו לחינוך חדש „ברוחנו“ — כפי שהיינו מתבטאים אז — והוא השקיע את עצמו בכל חום נפשו במפעל בית הספר שלנו. היה זה נסיון נועז להקים בית-ספר לא כמכון תלעטת ידיעות, אשר התכליתיות היבשה היא שאיפתו העיקרית. אלא בית-חינוך חי, אשר בו הרגש על הלב ולא על הצורה, על הנפש ולא על הסדר והמשמעת החיצונים. על הפעלת רצונם, הבנתם והרגשתם של התלמידים עצמם ולא על הצו ממעל, על הסרת המחיצות בין המורה השליט ובין הניכיו שאימתו נזונוה עליהם, ויצירת חברות וידידות לבבית במקומן. היתה חתירה להגברת המשפחתיות בציבור המאוחד של המחנכים והמחוננים. היתה בזה ראייה למרחוק, שבית-חינוך זה צריך ועתיד לאצול מרוחו על הכפר כולו באותה מגמה שאליה התכוון א. ר. גורדון בדבריו על „היסודות למושבי עובדים“ באמר: „להצלחת חי הפרט והבלל נחוצים חירותה השלמה וגידולה התמידי של האישיות והבנה הדדית שלמה בין כל אישי הצבור“.

הסיום הטכני שהגענו אליו בשטח זה לאחד שנות עליה ושגשוג. כשלוך זה שבא בגלל כל מיני גורמים שונים ומשונים. אינו יכול להעיד על המגמה

עצמה כי נפסדת היתה מלכתחילה ולכן נידונה לכשלוך. מה שקרה בשנים האחרונות של אותו קו, התפוררות בית-הספר, חוסר הבנה מרכא בין מורים למורים ובין מורים לתלמידיהם וגם בין מקצת מורים לבין מקצת הורים — כל אלה באו רק להעיר שהשאיפה הגדולה לא מצאה את המגשימים הראויים לכך. דבר זה מעיד בתחום החינוך, כמו בשטח החיים החברתיים שלנו, כי אמנם מוכשרים אנו היהודים, לא פחות מאומות העולם, לעבודה בשדה, במלאכה ובכל משק כלכלי, ואולם מכאן ועד יצירת עמ'אדם, עד השתחררות מנגעי הנפש והרוח שדבקו בעם ואדם בכל הדורות — עוד רבה, רבה הדרך.

השתבשות הרברים והצטננות הלהט לדרך חינוך מיוחדת, שבאה "מקוצר רוח ועבודה קשה", החישו את הסוף המעציב. מתנגרי "המהלך החדש" שתביעו כל הזמן את ספקותיהם ואי-רצונם בהתאפקות ידועה ובהיסוסים — התחילו להרים יותר ויותר קולם: הבו לנו בית-ספר "כמו בכל הארץ". הרבה ידיעות ופחות בטלנות. הקץ לנסיגנות ולחלומות! וכך נהרס הבנין שדבים מאתנו כה עמלו למענו וקיוו לו, וכיום יש לנו בית-ספר "כמו לכולם". המורים טובים ומומחים, רבי-ידיעות ומובחרים בהוראה ולימוד — אך אותה נשמה מאז, נשמת אותו ב"ס שחינו בחלומנו היקר — מרחפת ערטילאית בעולם ואינה זוכה לגאולה. מורינו החדשים מצאו לפניהם מוסד שהפרוץ מרובה בו על העומד. לנגד עיניהם היה הגוף המפרפר בגסיסתו ולא יכלו לראותו בעיני רוחם כדמותו בהיותו עוד רענן תוסס, מלא חמדת עולמים ושיכור מחלומות נעורים. אך כל מי שהיה שותף לנסיגנות של יצירה זו בהכרח שלבו יכאב עליו מאוד ונפשו תאבל על החלום שנופץ.

וכך עלה לו גם ל"יום החינוך" שנקבע בראשיתנו ליום האבל והחורבן הלאומי — יום ט' באב. אמרנו אז: יום זה של אבל על החורבן יהיה בכפרנו ליום עיון בבנין נפש העם מחדש, בנין הדורות במולדת המתחדשת, בהקמתו ובעיצוב דמותו של עמ'אדם. שנים אחדות אמרנו ועשינו. אפשר היה לטעון על יכלתנו ובשרוננו לתת ביטוי לחינוך הרצוי לנו, אפשר היה לטעון שלא תמיד עמדו השיחות והדימונים של "יום החינוך" על דרמה הרצויה, וכו' וכו'. אך אין זה גורע מעצם חשיבותו של יום כזה לנו בכלל ובאותן שנים ראשונות בפרט. רבים מאתנו עדיין היו תפוסים לאפיקורסות ולאנטי-דתיות מובהקות. לא ידענו מה נעשה בימי חגיגנו המסורתיים, לא יכולנו לקבל את הצורה המסורתית של האבל והצום בט' באב ועלול היה יום זה להיות כאחד מימי החול, אלמלא באה ההצעה לקבעו ל"יום החינוך", ממילא באו לידי כך שכל בני הכפר שבתו ממלאכתם והתאספו בבית העם ועסקו בבעיות החינוך כמעט כל היום. מנהג זה נתבטל מפני טענותיהם הבלתי-פוסקות של כמה חברים שאמרו: יעשה החקלאי את מלאכתו הוא והמורים את מלאכתם הם. ההפסד היה כפול: ט' באב נהפך ליום חול רגיל, ואנו הפסדנו הזדמנות מצוינת לעיין בצוותא לפחות יום אחד בשנה בבעיות החינוך.

ולמצוא בעזרת מורים ואנשי הינוך, משלנו ומחוץ לכפרנו, את המזיגה המבוקשת של משאלות אנשי הכפר לחינוך ילדיהם ושל דעת המומחים לחינוך הנסמכת על היש בעולם הגדול, על הסתכלויות ומחקרים.

בית-הספר משקף במידה מדובה את רוח הישוב שבו הוא נמצא. רבים מאתנו קיוו להשפעת גומלין בין מוסד החינוך ובין ההוי ותדכות המושב. לא היה זה מקרה שבשנים הראשונות לנהלל לא הפרדנו בין החינוך ובין התרבות וקיימנו ועדה אחת לחינוך ולתדכות. משום שידענו שאין להפריד בין הרבקים האלה. ובאמת היתה השפעת גומלין, תחילה לחיוב, ואחר כך לשלילה. עם הנסיגה בשטח החינוכי היתה נסיגה גם בשטח ההוי והתרבות. כי מהי תרבות? את התשובה השיגרתית לשאלה זו נקבל כשנעיין בדינים וחשובות של ועדות התדכות בערינו וכפרינו. כך וכך הרצאות לשנה, כך וכך הצגות התיאטרונים למיניהם, כך וכך הצגות סרטי קולנוע, קונצרטים וכרומה. אם זוהי תדכות — כי אז רבה מאוד התרבות בכל מקומות ישובנו, ורב מאוד חלקה גם בכפרנו. ביהוד בשנים האחרונות, שסרט הקולנוע נעשה לנו מיצרך דאשוני, שאין שבוע ללא הצגת סרט המוזיקה את כל תושבי הכפר, זקן ונער, נשים וטף, והמזון הרוחני הזה הוא לרוב — כפי עדות אנשים מהימנים — קלוקל וגרוע מאוד. ובראותך את קהלנו נוהר לסרטים אלה ובשמעך בחצות הליל על משכך את המולת הקהל החוזר הביתה מסרט וביחוד דעש הילדים והילדות, המקריבים בהסכמת הוריהם את מבהד שעות השינה והמנוחה שלהם למען התרבות הנפסדת של „דם ותול“ ושאר סרטים ירודים ומטמטמים — הרי מתכווץ הלב מצער ומעלבון. הכפר כבית יוצר לחיי נפש מלאים, לפשטות החיים, לחיי נפש המדוממים ומזככים את האדם, המגבירים בו את הטוב על הרע, את האחוה וההדדיות על השנאה והקנאה — זהו החלום וזה פתרונו?

מה בין תרבות כמוכן השגור והנדרש לבין תדכות טובה באמת? התיאטרונים, הסרטים, הקונצרטים וההרצאות, גם כשהם מסוג הטוב — אין הם לרוב אלא מספקים הנאה אסתטית גרידא. אדם רואה, שומע, מתרשם ונהנה מהצגה או נגינה מוצלחת ומצטער על הבלתי-מוצלח לדעתו. קנהי המדה — האסתטיקה, הנאת החושים, והתוכן — גם הטוב והחיובי — טפל לגבי הצד האמנותי. מאז ירדה האמונה הדתית מכסא כבודה, באה האמנות ותפסה מקומה בתקיפות מדובה, תרבות זו „נייטרלית“ היא לרוב, אינה מתעדת בהתנהגות האדם בינו לבין עצמו ובינו לבין הוולת. השנאה, הקנאה, התאווה, החשדנות, הדכילות, יצר השלטון והכבוד, השתלטות החוק על החלש וכל שאר הרבקים המוציאים את האדם והעם מן העולם — אלה הם נושאים „מענינים“ לאמנות, אך לא כגון ילמד האדם מאוס ברע ובוהור בטוב. נקודת הכובד בסקירות הבקורת בעתונות, בהרצאות ובשיחות הקהל היא כמעט תמיד: השחקן, האמן, הביצוע, אם היה לפי כל החוקים הקפדניים של האמנות או טאא כנגדם. דובינה היתה מזועזעת, מסקינ — נחמד, התפאורה לעילא

ולעילא, או להפך: קטע פלוני מוצלח, בינוני וכו'. וכשאתה שואל את עצמך: נו, ועצם העניין האם נגע בנימי נפשך?

לעתים קרובות מאוד האמנות אף מגבירה באובהיה עובדיה את היצדים הרעים ומלכה אותם בכוחה. בעם־אדם, בכפר העברי החדש, במקום שאמרנו להציג "חיים מול חיים", צריכה היתה גם האמנות לסייע לטוב ולנעלה.

התרבות הטובה אינה נייטרלית כלל וכלל. היא נתונה כולה לחלקו השני של החלום. החלום של חיים עצמיים, מקוריים, המבוססים על המחשבה העצמית ועל הרגש שבלב, העמקת הרגשת החיים כחלק אודגני של העם, של היקום כולו. במושג העובדים יבטא האדם העברי את עצמו בחדות החיים והיצירה. בטעמה ומחמתה של העבודה (לא הכסף אלא ערכו האמיתי של הרבד הנוצר לאדם ולימו הוא הקובע בייצור) וביחסים המשפחתיים בין כל חברי המושב. בשלושה אלה יש למלא את הווי הכפר תוכן רב. השאלות הנצחיות העומדות ברומו של עולם: החיים והמות, מלחמה ושלוה באנושות וביקום, האדם בטבע, צודה ותוכן בחיים, השידה והזמדה כביטוי נאצל לנפש, הנה העניין לתרבות הטובה בכפר העברי החדש, חומר לאין שיעור, ענין רב לענות בו בשבתות ובחגים ובשעות הפנאי.

בשנים הראשונות של נהלל עדיין נאבקו ביניהן שתי תפיסות חיים ותרבות אלה. התסיסה והחתיירה להגשמת משאת הנפש היסודית של המושב עדיין לא פסקו. הדבה מחשבה ומאמצים הוקדשו להגשמת דעיון העבודה העצמית, העזרה ההרדית והשוואת מצב המשקים. אך "מקוצר דוח ועבודה קשה", ובאין תפיסת התרבות הטובה כיסוד לכל החיים בכפר לא יכולנו לציין בצד הרוחני־נפשי־חברתי אותה התקדמות מתמדת שזכינו לה בצד המשקי. וכך הלכה וגברה "התרבות" השיגרית, האסתטית־אזטיליטארית, והווי בכפר — ההווי הרוחני־נפשי־חברתי — שימש עד לכך.

לאחר שעברו על נהלל השנים הראשונות הקשות ביותר מכל הבחינות, שבהן לא נשמרה גם מנוחת שבת וחג כדאוי, בשנבנסו הענינים סוף־סוף למסלול פחות או יותר נורמלי, כשהדשו החברים לעצמם לנוח ביום חג ומועד — התחיל עולה השעמום, בעיקר בחיי הנועד הדענן והתוסס. אז באה אותה "תרבות" שיגרית למלא תפקיד חשוב ב"המתת" הזמן הפנוי. אותה קבוצת בני נועד שהגיעה לנהלל עם ראשוני משפחותינו והיו בשנים הראשונות לכפרנו חיים מלאי תוכן רוחני־תרבותי — אותם בני נועד כבר בגדו. קם דור חדש, "צפדים חדשות, זמירות חדשות" אשר רוח הזמן הראשון לנהלל לא פעם בו, ולא באשמתו, אלא מפני הנסיגה הכללית האטית והמתמדת. השאיפה למשהו תרבותי־רוחני מיוחד נדחקה הצדה ואת מקומה תפסה לאט לאט הרוח הקלה, השטחית, טובת־הלב אבל הריקנית. "כמו כולם" — היתה הסיסמה החדשה. תנועת "הנועד העובד", שהצליחה בעיד אך לא היה לה מה להגיד ומה לתת לנועד הכפר בעמק, ולכן לא נתקבלה על דעתה של נהלל בשנותיה הראשונות — מצאה לה עתה את מקומה, ואתה באו

סיסמאות-מליצות פרולטריות ממוזגות באופן מוזר מאוד בסיסמאות לאומיות קיצוניות. וצר מאוד היה לראות את הנוער הנחמד והנלכב שלנו במצב זה שלא באשמתו.

„נס“ כביכול „נס“ גדול היה מבחינה זו במאורעות שפרצו בארץ בשנים שלפני המלחמה וכן במאורע האיום של המלחמה עצמה. מאורעות איומים אלה מילאו את חיי הנוער תוכן אקטואלי רב ו„הצילוהו“ מן השעמום ומן הדיקנות. בכל חום נפשו התוססת והתמימה הסתער הנוער אל התפקידים המסוכנים והאחראים בשמירה, בהגנה ובמלחמה, מוכן לכל קרבן אשר יידרש. כאן נתגלה כל גודל-נפשו של הנוער שלנו. כל נכונותו להתמסרות למען העם והארץ. אך כאן נתגלה גם מקום התורפה המסוכן ביותר, ההולך עד היום ומרעיל את הרוחות של הנוער ושל המבוגרים גם יחד: האמונה האדוקה והנלהבת בכוח הגואל של הנשק, בערכו של הכוח הפיסי, ביכולתו וסגולתו לפתור בעיות לאומיות חברתיות מסובכות, וזלזול בכוח הרוח האנושית, בחזון גדולי העם והאנושות על מהפכת הלבבות, על ההחדשות והזדככותם של האדם והעם, על עס-אדם. זה פרק מעצבים מאוד, כללי מאוד בימינו, ואי-אפשר היה שלא לציינו כאן כמלים מעטות, אותו ואת השפעתו הנפסדת על חיינו הרוחניים-תרבותיים.

ועוד גורם חשוב אחד יש להזכיר ביחס להווי ולתרבות-הרוח נכפרנו. באנו לנהלל שבעי עמל ותלאות משנות היים מרובות כתנאים הקשים ביותר בארצנו, אך עדיין צעירים היינו בערך, ועדיין תססה בנו האפיקורסות האנטי-דתית שהיתה לנו למין דת, דת האתאיזמוס. היה בזה אז מעין תוכן, מעין משא-נפש לבנות הכל „בכוחנו ועוצם ידנו“, ללא נשיאת עינים למרום, לסיעתא דשמיא. דת ואמונה, אבינו שבשמים — אלה היו זהים בתפיסתנו עם ריאקציה, קלריקליות וכל רע שבעולם. השנים שבאו אחרי זה עלולות היו ללמד לקח מר את מי שרצה ללמוד מהעבר הרחוק והקרוב בחיי העמים בכלל ובתולדות עמנו בפרט, את מי שלא אטם אזנו משמוע לקול הנפש המרגישה-המעמיקה. בכינוס הארצי של המושבים והאירגונים לשאלות התרבות וההיגוך שהתכנס בבאר-טוביה בשנת תרצ"ו, העליתי בפעם הראשונה ובוהירות ידועה את השאלה הנעלמה, השאלה שמתעלמים הימנה. היא שאלת הדת ומקומה בחיינו. כיום אומר ואתזור ביתר תוקף: „חסרים אנו הרגשה דתית כסוד לחיים אמיתיים. לאור האמונה בקדושת החיים שנבראו בצלם אלוהים, לאור אש הדת הבוררת בלב ללא ויתור והשלמה לכל עוול וכל רשע, לאור האמונה כי בחתירה שאינה פוסקת אל הטוב, אל האמת האלהית, אל ההשתלמות המוסרית שאינה פוסקת ימצא האדם את אשרו — תמצא לה תנועת הכפרים את דרכה הנכונה. לתנועה תהיינה אז תביעות אחרות לתרבות, למוסר, לחיים. אז יהיה לפנינו אידיאל גדול, לנו ולילדינו, ותרבות אדם אמיתית תצמח בכפר מתוך חדות יצירה ומתוך הרגשת טעם ומטרה נעלה בחיים.“

מאז נאמרו הדברים בכינוס בבאר-טוביה ועד היום הזה עברו עלינו אימי

המאורעות בארץ ואחר־כך זועית מלחמת השמד וכליון לעולם בכלל ולעמנו בפרט. עולם אדיש וקר כקרח לערכי הרוח הדתיים, השטן שפיתה את האדם ושיעבדהו לאילי החומר, לשכל האדם הקטן, עויבת האמונה באל חי, אב אחד לכולנו, הערצת הכוח הפיסי ופריקת העול הדתי והכשרת כל האמצעים שבעולם למטרה הרצויה, כל סימני השחתה וניוון אלה שקידמו את מלחמת ההשמדה העולמית — כולם אזהרה חמורה לעם ועדה ויחיד בכל מקום שהם. ובמיוחד לעם המחודש חייו בחומר וברוח בארצו העתיקה החדשה. נחשוב נא מחדש את חשבוננו עם הדת והאלוהים, וזה יעזור לנו לעלות על דרך של חיים חדשים, חיים מלאי תוכן וענין, חיים שיש בהם תרבות טובה וטעם חיים אמיתיים.

היה היה הלום. היבוא יום ויהיה למציאות ?

נהלל, תש"ז

לקח חייו ופעולתו של מהטמה גנדי ז"ל

(להירצחו על־ידי קנאי הינדוסי 29.1.48)

כשאנו באים להתבטא על מהטמה גנדי ז"ל הרי בהכרח פנימי, מתוך רגשי כבוד והרדת קדש לאדם נעלה זה, אנו מסלקים מלשוננו כל מליצה נאה סתם, כל גישה ספרותית, עתונאית, מדינאית ושאר לבושים צבעוניים שאין להם ולא כלום אל האמת המהותית, והננו רואים את עצמנו מוארים באור פני האדם הנפלא, „האור הפנימי“ — בלשון הקווייקרים, האור המאיר והמחמם ומכוון את חיי האדם שנברא בצלם האלוהים. כאן, בחיי גנדי, היתה הזדהות והשתלבות אור האמת בחיי יום יום. לא היה כאן אף רמז לסתירה המשוועת, השכיחה, לאסוננו, מאד, בין ההטפה הנאה לבין המעשה המחפיר. (גם גנדי כבן תמותה, שגה וטעה בחייו ובפעולתו, אך הודה על האמת וחתר לתקון המעוות בכל כוחו.) הוא היה למופת חי באורח חייו יום יום. הוא הורה מהות החיים ואשרם — בדרך האמת ובאהבה לכל אדם ולחי. פשטות החיים — הביטוי הראשוני לחיי אמת — הוא היסוד לחיי האדם בכללם. הפשטות בתזונה, בלבוש, בדירה, בחיי המין ושאר צרכים וענינים אנושיים — היא הערובה לבריאות הגוף והנפש, היא התולמת היחידה את חיי האדם והחי. הסטייה מדרך זו גורמת בהכרח שאין להתחמק מפניו, בתוקף חוקי הטבע האלוהיים הנצחיים, למחלות קשות ומסוכנות, להתנוונות הגוף והנפש, לרוח הרעה של שנאה, קנאה, מחלת הרדיפה אוזרי השררה והכבוז, מלחמות דמים של אדם באדם, לכל אותו סבך האסונות האיומים שהאנושות האומללה מסתבכת בו יותר ויותר, הצבור באופן קולקטיבי וכל יחיד בפני עצמו.

רב היה המרחק לאין שיעור בין חייו המפכים של המהטמה ובין השיגרה שהפכה לחוק-ולא-יעבור בחיי העמים ושליטיהם. כל לבושי הכבוד של אנשי הציביליזציה המתרברבת; כל לשון מדברת גבוהה המאפילה בהמון מושגים מדעיים-מלאכותיים על המהות האמיתית של נפש האדם, נושאי דגל ה"תרבות" המודרנית המתייפה והמתפרכסת בתפנוקי האמנות לשם אמנות כשמסביבה המונים שוקעים בעוני, וזהמה, רעב ומחלות ובהתאכזרות הרדית; אנשי הדיפלומטיה דו-הפרצופיים והתקיפים חורצי גורל עמים וממלכות — כולם עמדו מבוישים ועלובים בפני סוכת האדם בעל הגוף הדוח והגשמה הגדולה. כאן היה משכן האמת בכל הוד פשטותה ורוממותה. כל אדם לאדם — אח. זה היה הכוח המניע את הפעולה בכל ענפי החיים. האלימות, כח הזרוע והנשק, מכשירו של השטן המשחית — נפסלה בהחלט לשמוש ביחסים שבין אדם לאדם ובין אדם לחי. הגבורה הועמדה בצורתה הנכונה, במהותה האמיתית. החרב, הרובה, הפצצה ויאר' מכשירי השטן למיניהם הם האמצעים של הפחדנים והחלשים. הגבורה האמיתית — באי-האלימות, בעוז הנפש, בחוסר הפחד ובאי-ציניות לעריצים ותקיפים, בגבורת הנפש לעמוד בפני יצר השנאה, הנקמה, הקנאה והתאוה. ובדרך גבורה אמיתית זו הלך הוא בחייו יום ביום במשך עשרות עשרות בשנים. אי מנהיג לאומי דתי, מדיני ומעמדי שישוה לו בטהרת המידות, בכנות המחשבה, — בקדושת המלה הנאמרת והנדפסת, בהקשבה לקול המתנגד הקיצוני ביותר ובהרגשת רגשי אדם-אח גם לאויביו, ובהסתלקות קיצונית לא דק מכל זכויות יתר בחיים אלא גם משימוש בדברים ומצרכים שאינם הכרחיים בהחלט לקיום הגוף?

רוח אנושית נאצלה זו מעמידה את גנדי בשורת נביאי ישראל מן התקופות הקדומות ביותר. האנושיות האומללה, אכולת השנאה, הקנאה והרציחה ההרדית, זקוקה לריפוייה לטובל באוירה מוככת זו של המהטמה. את בתי-הספר, את ספרי ההיסטוריה והמדעים, את כל החנוך והתרבות הנגזרים במחלה איומה של יובש הנפש והתנוונות מוסיפה והולכת של רגשי האהוה האנושית וקדושת חיי האדם והחי — את כל אלה מן ההכרח להעביר בכור המצדף של אש האהבה, המחממת ומאירה אך לא שודפת של המהטמה. קול הדממה הדקה של גנדי עמד בתוקף ובגבורה. עילאה בפני קול צו השליטים על קיסרות גדולה ועצומה, וגבר על קול האלימות המדברת ברעמי תותחים ונפץ פצצות ובמקהלת זוועה של תרועת נצחון ונקמה של המנצחים ויללת אימים של מנוצחים ובאנקת פצועים וגוססים באגמי דם והרס גן החיים הנפלא. ורק בעיוורונו של האדם אפשר להסביר את העובדה התמוהה, שלאחר כל האכזבות הקשות והכשלונות האימים שעלו לה לאנושיות בגישושה וחיפושיה אחר ריפאות מחלותיה המשמידות בגוף ובנפש — מוסיפה היא לתעות בדרך הדמים והזוועה של האלימות ואינה מתעכבת ליד העובדה רבת המשמעות של מפעל גנדי לשחרור הודו מעול שליטיה תקיפי

העולם, השחרור שהוצא לפועל בהחלט לפי הזון הנביא זכריה: „לא בחיל ולא בכוח כי אם ברוחי!“ נבוכו חכמי החמרנות, השתאו מעריצי האלימות, נדהמו המאמינים בכוח הפיסי ובמהפכות הדמים לנוכח עובדת חייו ומפעלו של גנדי, ובמבוכתם הגדולה משתדלים הם לתאר זאת כתופעה חד-פעמית, בלתי טבעית, מנוגדת לרוח האדם ולטבעו, ולאחר דברי הערצה פיוטיים למהטמה עוברים באנחת רווחה לסדר היום, לפתרון בעיותיה הגורליות של האנושיות, בדרכי התרמית של הדיפלומטיה, בניפוץ רמת החיים והצרכים של האדם, בפינוק אסתטי ובניוון אתי, במלחמת המעמדות, העמים והמפלגות — בכל אותם דרכי האלימות שבהם מידרדרת האנושות במרוצת שגעון אל תהום הכליון.

נוכח האסונות הכבדים שירדו על האדם עד היום ולקראת האיום מכל איום הנשקף לו בעתיד, הגיעה השעה להפסיק רגע את מרוץ-המוות ולעיון בכל הומר הרצינות בלקח חייו ופעולתו של גנדי. כאן הודמנות אחרונה למאמץ ההצלה. גנדי בצעדיו בדרך החיים והאמת, במפעל השחרור הלאומי והאישי ובמותו מות קדושים למען השלום וההתפייסות — ציווה לנו את החיים.

נהלל, 29.2.48.

אנה פנינו מועדות?

גם עתה, אחרי התמורות הקיצוניות שאירעו בחיי ארצנו בשנתים האחרונות, אי אפשר שלא לציין בכאב נוקב את האטימות והעיקשות בהן נתקבלה מצד מנהיגי העם הפוליטיקאים הצעת „איחוד“ למשטר דו-לאומי בארצנו, שהלם את המציאות החברתית-הגיאוגרפית: שני עמים אחים השוכים נים בארץ אחת משותפת. בדרך זו היינו מונעים את אסון המלחמה והחורבן ההרדקי, את אסון החלוקה באדמת הארץ ובנפש יושביה, ואת אסון המיליטריזציה הטוטאלית של ארצנו ושל הארצות סביבנו. אך עומדים אנו לפני העובדה הממשית המעציבה של היום, ועלינו, תוך באמנות לעיקרי היסוד שלנו, למצוא את דרכנו ולציין את כוון פעולתנו במציאות הזאת.

לא היינו מפלגה פוליטית ואיננו צריכים להיות כזאת גם להבא. השתדלנו, ועלינו להשתדל גם להבא, להיות נאמנים וראויים לשמנו — „איחוד“. עלינו לפעול בכל יכולתנו למען איחוד הלבבות של שני העמים — ערב וישראל — היושבים בארצנו. בחיים הכלכליים, התרבותיים, הציבוריים והמדעניים יש לעמול למען שוויון, שיתוף ואחזה של בני שני העמים. אגודת „איחוד“ חייבת לשקוד על פעולה חינוכית נמרצת ומתמדת, חינוך עצמנו וחינוך העם האחד היושב בארץ הזאת, להכרה ולהרגשה עמוקה של אחות

האדם בכלל ושל שני העמים השכנים-האחים בפרט. קשה מאד דרך פעולה זו, והקושי העיקרי הוא בנו בעצמנו: כנראה איננו מספיק מוכנים בנפשנו לדרך פשוטה ואלמנטרית זו, שנערמו בה אבני-נגף וצורי-מכשול לרוב בידי שמים ובידי אדם. אך זוהי הדרך. בכפר ובעיר, בעבודה ובימי פגרה, בכתב ובעל-פה, בחינוך ובהשכלה, בכל צריכה להדריכנו ולכווננו נקודת האור המרכזית: „הלא אב אחד לכולנו, הלא אל אחד בראננו.“ — מכאן מובן מאליו ההכרח הפנימי והחיצוני בהחזרת מקסימום אפשרי של פליטי-ערב לבתיהם ולנחלותיהם בארץ-ישראל, וביישובם הקונסטרוקטיבי של המוחזרים ארצה ושל הנשארים בארצות השכנות.

אך אין „איחוד“ בא לתבוע דפוס אחד וצורה אחת לשני העמים, אלא חרות לצורות הביטוי הלאומיות של כל אחד מעמי הארץ. לא לטשטוש המיוחד שבאדם אנו מתכוונים, אלא לרב-גוניות הצורות, תוך אחוה ואחדות שבנפש.

וידוגש הדבר: מטרתנו לא רק מניעת מלחמות בין עמי ארץ-ישראל, אלא הרבה יותר מזה. „איחוד“ חייב לפעול נגד העמקת התהום בין מעמדות עשירים ועניים, עליו למנוע את הניגוד בין שפע ללא גבול מזה ועוני ומחסור מזה. תפקידו לטפח חינוך לקראת הערכת ערכו של כל אדם וכל יחיד, חינוך להכרה בוכותו המוחלטת של כל אדם לחיים של טעם בהומר וברוח. אז לעולם לא ישא אח אלא אח חרב.

בארצנו נתחיל, ובעזרת אנשים בעלי-לב, יהודים וערבים, נגביר פעולה והשפעה גם בארצות השכנות, ונשאף לקראת מטרת „איחוד“ בהיווסדו: איחוד העמים בארץ-ישראל, במזרח התיכון, בארצות הדימוקרטיה באירופה ובאמריקה, ומשם הלאה לאיחוד העולמי.

נשיא כי יחטא...

(תגובה לנאום דוד בן גוריון בעין חרוד)

אחד הסימנים המעציבים והמסוכנים ביותר מכל הבחינות לעם ואדם בזמננו הוא חוסר סבלנות מינימלית כלפי היריב בדעות, חוסר כל הקשבה לדברי האחר, השנוה, להסברותיו והנמקותיו, והנטייה להשפילו, להשמיצו, לייחס לו כל ניזור וזר, להציגו בפני הקהל כדחליל-מפלצת, בחינת: שקץ תשקצנו! מוות בדרכיו! מכאן התפשטות השנאה העזה לא רק כלפי האויב מהחוץ, אלא גם ביחסים ההדדיים שבין המפלגות והזרמים השואפים בעצם לאותה מטרה. כאלה הם גם היחסים בין לוחמי המדינה ומעריצי הכוח הישראלי המזויין למפלגותיהם, המאוחזים בהכרה וברעה שכל האמצעים כשרים למטרה. וטבעי הוא דבר זה: משניתנה רשות למשחית, משמותר ומצווה לשנוא את היריב המתנגד, אין גרתיים גם משנאה, השפלה והשמצה

כלפי חברים לשאיפה, ההולכים לקראת אותה מטרה בדרכים אחרות ושונות ברב או במעט.

כך נהג מר א. גלבלום ב„הארץ“ כלפי אנשי „איחוד“, שהוקיעם כמתנגדי דים מושבעים לעליה חפשית וסילף בזה במזיד את דבריהם ונימוקיהם, וכך עשה עתה ראש הממשלה ומנהיג מפא"י מר ד. בן-גוריון בנאומו בכינוס חברי מפא"י מהמשקים הקיבוציים, שהתקיים בזמן האחרון בעין-חרוד. רצה מר בן-גוריון להשפיע על נאמני העבודה העצמית ומתנגדי העבודה השכירה בקיבוצים שיוותרו על עקרון העבודה העצמית למען עקרון יקר ונעלה ממנו: קליטת המונים עולים חדשים בקיבוצים. בוויכוח שהתעורר בכינוס על נושא זה הביע אחד מותיקי העליה השניה וממסדי קיבוץ תל-יוסף, החבר שמואליק הפטר, בדברים נרגשים ומלאי חרדה את השויותיו מפני הרס העקרונות הקיבוציים המקודשים והשתלטות אטמוספירה זרה בקיבוץ שייפתח בפני עבודה שכירה. כדי להשפיע על שמואליק הפטר ושאר מתנגדי העבודה השכירה בקיבוץ שישינו את עמדתם זו לא הסתפק מר בן-גוריון בטענה שלא תיתכן הסתגרות של חלוצי העם במסגרת הקומונה ותו לא מענין אותם, אלא הצביע על דוגמה שלילית, דוחה ומרגיזה. הוא אמר: הנה אומר נתן חפשי מנהלל: אינני הולך למלחמה, אני נגד שפיכת דמים, והוא, מר בן גוריון, רוצה לתאר לעצמו כיצד היה „אילו קאוקג'י או איזה חוליג'ן ערבי אחר היה נכנס לנהלל ומתחיל לשחוט את הילדים שם. האם נתן חפשי יאמר: לא, אני קורא את ספרי טולסטוי, אני אינני שופך דם?“ זוהי הדוגמה השלילית, המיפלצת, שמצא מר בן גוריון לנחוץ להשתמש בה כאמצעי משכנע. ובאמת הרי זה מזעזע: שוחטים ילדים לעיני בן אדם, והוא קורא בטולסטוי!...

שוב כאן לפנינו סילוף ועיקום הדברים למען הניצוח. הרי ידע בן-גוריון יותר מרבים אחרים את הרעה המבוססת שראתה ורואה סכנה לילדינו בנהלל ובשאר מקומות הישוב, וגם למבוגרים, — בהתעלמות המסוכנת ממצויאות העם הערבי בארצנו, במגמה להשתלטות על העם הערבי יושב הארץ מדורי דורות, מגמה מסוכנת זו שנדחתה בזמן מהזמנים על-ידי מר בן גוריון עצמו בכל תוקף מתוך הבנת השלילה המוסרית שבמהותה ולרגלי הסכנות הכרוכות בה. הלא כה היו דבריו בקונגרס הציוני הי"ו בבאזל, בקיץ 1931: אין אנחנו מקבלים את סיסמת „מדינת היהודים“ שאינה מתכוונת בסופו של דבר אלא לשלטון היהודים על אוכלוסי הארץ הערביים. לא נהיה בארץ ישראל יהודי-חסות, אבל גם לא גזע שליטי.“ (לפי הפרטיכל הרשמי בגרמנית, עמ' 163—162).

יכול כמובן מר בן גוריון להתחרט על דבריו ההגייונים מאז ולשנות דעתו, והוא באמת עשה כך ובהר בדרך המסוכנת ביותר, דרך בילטימור, ואחר-כך הסכים לחלוקת הארץ ועמד על זה בכל תוקף, עד שהצליח להגשימה בחיים, מה שהביא בהכרח בלתי נמנע למלחמת ישראל וערב

ול, סכנת שחיטת ילדי נהלל ואחרים ע"י קאוקגי או תוליגן ערבי אחר". לעומת זאת סבר נתן חפשי, ואתו חברי, "איחוד" ואחרים, שאילו עמדה התנועה הציונית ובראשה מר ד. בן גוריון, על בסיס הדברים הנבונים וההגיוניים שהשמעו על ידו באותו קונגרס, לא היו הדברים מגיעים לסכנת שחיטת ילדי נהלל, ע"י קאוקגי או תוליגן ערבי אחר, כשם שלא היתה סכנה כזאת בזמן שבאנו להקים את נהלל, ומחוסר דירות מגורים למשפחותינו בשטח השומם של התישבותנו מצאנו את מקום המבטחים הטוב ביותר לילדינו ונשינו בעיר נצרת, בסביבה שכולה ערבית, וישבו שם בשקט וללא כל חשש ימים רבים, רבים, ללא כל שמירה מצדנו. האין עובדה זו ידועה למר בן גוריון והאיננה סותרת את כל בניינו המעוקם כיום? האין עובדה זו, ורבות דומות לה, מלמדת אותנו שעם התגברות השאיפה למדינת יהודים כאן, או כפי ביטוי המוצלח של בן גוריון, להיות כאן, "גזע שליט", — התגברה גם הסכנה לילדינו ולמבוגרינו עד כדי התופעה של קאוקגי ודומיו המכונים בפי בני עמם לוחמים למען שחרור המולדת מהשתלטות הזרים וכדומה?

אין איפוא מקום לתמונת הזוועה שצייר בן גוריון בפני אנשי הקיבוצים, תמונת אדם הקורא בטולסטוי כשילדי נהלל נשחטים לעיניו. ומוטב היה אילו הכיר יהודה באפשרות החיובית הגדולה הצפונה בהקדשת אותם המאמצים הכבירים, הגופניים, הנפשיים, השכליים, הכספיים והטכניים המוקדשים כיום במסירות נפש לזרכו של, "המנהיג הגדול" פון מולטקה, גדול רבי הטבחים הגרמני במאה הקודמת, — "המנהיג הגדול" הוא בקרא בפי הרמטכ"ל יגאל ידין*, השואף להגשמת סיסמתו של מולטקה: מורה בית הספר העממי הביא את הנצחון לארצו — והוא מקוה להשיג זאת גם בבתי ספרנו אנו על ידי מיליטריזציה של התינוך — אילו הוקדשו כל האמצעים והמאמצים האלה בכיוון הגשמת רעיונותיו של ל. נ. טולסטוי, שהם רעיונות נביאי ישראל בימי קדם וחזון מיטב בני עמנו עד א. ד. גורדון בזמננו, בודאי שלא היה מקום לחשוש לחיי ילדינו בנהלל ושאר מקומות. והרי בן גוריון ואתו כל מפלגות השמאל, המרכז והימין שאינם הולכים תלילה בדרך טולסטוי ועושים הכל, כמו כל הגויים" — הרי רואים הם שדרכם זו תובעת להפוך את כל העם מגדול ועד קטן למחנה צבא אחד, הנכון תמיד ל, "סיבוב שני" ושלישי וכו' לאין סוף. ויש להרגיש: לאין סוף! כי כשם שצדק בן גוריון באמרו באותו כינוס: „לא אוכל להגיד שנתן חפשי הוא מעוז הבטחון של המדינה" — כן עלי להביע בכל עומק ההכרה והידיעה: לא אוכל להגיד שבן גוריון הוא מעוז הבטחון של בני המדינה. זהו אופיה של תורת מולטקה: האזרח כמכשיר למדינה, והיא, המדינה — המטרה.

נר, כ"ה אייר תש"י, 12.5.1950.

* נאמו בכינוס מועצת המורים למען הקהק"ל.

הערות אחדות לגליון המיוחד של „דער פרייער געדאנק“ המוקדש לסקירה על ישראל

(ינואר 1950)

יש לציין לשבח את המבצע המצויין של יוסף קאהאן, אשר הצליח למסור בחוברת אחת של הירחון תיאור מקיף ורב-צדדי של החיים ונסיבותיהם בישראל. עבודה קשה ומוצלחת. אך עם כל ההתחשבות בקושי המשימה של תיאור כה מקיף במקום כה מצומצם, אי אפשר שלא להעיר על כמה נקודות חשובות ביותר, שהמחבר לא נגע בהן כלל או שמסר אותן בצורה לא נכונה.

(1) בתיאוריו את תולדות התפשטות השממה במשך מאות בשנים בארץ ישראל, את הביצות על יתושי הקדחת שלהן וכו' וכו' — הפריז מר יוסף קאהאן מאד. הנה הוא כותב שם: „עד אשר לא נשאר זכר לאילן, לירק ולכל צמח שהוא לארכה ולרחבה של הארץ הקטנה“. והרי זה בהחלט לא נכון. מטעני עצי הזית השתרעו בישובי הערבים על פני שטחים נרחבים מאד, ומדינת ישראל קיבלה ירושה ערבית עשירה מאד — עד מאה אלף דונם עצי זית צעירים וזקנים נושאי פירות בכפרים ערבים נושנים. והוא הדין גם ביחס לפרדסים, כרמים ומטעי עצי פרי אחרים של הערבים בשטחים נרחבים למדי. נכון שכל המטעים האלה עובדו באופן פרימיטיבי, אך עובדה היא שבכל מקום מתאים ואפשרי נטעו הערבים עצי פרי, גידלו ירקות שונים וזרעו בשטחי הקרקע נרחבים סוגים וזנים שונים של תבואות שדה. מחובתנו להודות שהרבה הרבה למדנו אנתנו היהודים מהערבים במשק החקלאי. למען האמת אסור לנו להתעלם מנקודה עובדתית כה חשובה. מובן שבמסגרת מצומצמת זו אין מקום לסטטיסטיקה מפורטת.

(2) מאד יש להצטער על כך שבעבודה כה מקיפה על ישראל אין זכר אפילו במלה אחת לעובדת קיום אגודות כ„ברית שלום“, „אחדות“, והליגה לשיתוף פעולה יהודי-ערבי“ שפעלו ועמלו במשך עשרות שנים למען בנין הארץ בדרכי שלום על בסיס דו-הלאומיות. פעילותם התנהלה בעל-פה ובכתב, בעיקר על-ידי אינטלקטואלים, פועלים וחוגי אינטליגנציה מתקדמים, מיעוט קטן אך רב משקל. הצטבר חומר עשיר שבכתב, חומר מאלף ומוכיח כיצד אפשר היה לפתור את הבעיות החמורות ללא מלחמה, ללא דם ואש וללא המיליטריזציה הנוכחית של ישראל וארצות ערב. אין זה הוגן כלל וכלל להיפטר מבעית חיים ומוות זו בקומץ מלים על „קבוצה קטנה של פציפיסטים, תלמידי טולסטוי וגאנדי“, הטוענים שאפשר היה להימנע ממלחמה. הענין כה חשוב וחיוני לעבר, להווה ולעתיד וראוי הוא לתיאור מפורט לא פחות מהתיאור שזכו לו החיים הפוליטיים והמפלגות הפוליטיות בארץ. אין זה גם מהגזון כלל לזקוף את כל הפעילות למען שלום יהודי-

ערבי לחשבונם של „פציפיסטים תלמידי טולסטוי וגאנרי“ בלבד. האמת היא שרבים מהפעילים העיקריים למען שלום ושיתוף פעולה יהודי-ערבי אינם פציפיסטים ולא תלמידי טולסטוי וגנדי אלא אישים ליברלים — הומניסטים אמיתיים, או אישים שהשקפתם ואמונתם היהודית-דתית הביאתם לעמדתם האנושית הנעלה הזאת. (אמנם אין זה מתאים לתיאוריה של האפיקורסים-האתאיסטים הנלהבים שלנו הרואים בדת רק שחורות וריאקציה).

3) הנקודה השלישית והאחרונה שעליה ברצוני להעיר כאן כמה הערות ביקורת היא הטרגדיה של הפליטים הערביים, אשר יוסף קאהאן רק הזכיר אותה בשורות אחרות, מבלי להתערב ולהתעמק בעובדות המעציבות והמוזעזעות שגרמו לפסיכוזה המונית כזאת, שהביאה עם שלם לבריחה מבוהלת בעירום ובחוסר כל לאן שנשאו העינים, בהשאירם מאחריהם בתים ושדות, ערים וכפרים, מופקרים לרעב, קור, מחלות וכל מיני פגעים שפגעו גוראות במאות אלפי הפליטים. האפשר לפטר ולעבור על זאת בכמה מלים יבשות וקרות? והרי לפנינו כאן בני אדם חיים וסובלים, וביניהם ילדים ותינוקות רבים, ילדים רכים ותמימים שאינם יודעים על-מה ולמה עליהם להתגולל בנכר, באהלים, בבתים ציבוריים, ואפילו גם לגמרי בחוץ, ללא כל קורת גג, בחום וקור, במצוקה ומחסור, למה ומדוע? ורבים הזקנים והזקנות, סבים וסבתות, ראבות ואמהות וסתם בני אדם ערבים, בני אדם הרוצים לחיות כמונו, בני אדם שברובם המכריע לא נטלו כל חלק במלחמה, וכל מאווייהם ושאיפתם לחזור, לחזור לבתיהם ולעבודתם בשדה ובבתי המלאכה, לנחל-תיהם מדור-דור.

לנוכח קרירות אדישה זו מצד יוסף קאהאן מתפרצת מקרבי השאלה: היש מצפון לאנרכיסטים? העלולים הם להזדעזעו בחרדה למראה קטסטרופה — צרה איומה שבאה על בני-אדם? הכובש האסון את לבם, הנרעדת נפשם לנוכח צרת האדם, או אולי מוכשרים הם לעבור על כל זה בקרירות, באדישות בלא-איכפתיות, ורק יצורים מוזרים כ„פציפיסטים טולסטואיים וגנדיסטים“ מתרגשים ומזדעזעים, ולנוכח האסון האיום אינם מוצאים מנוח נפשם וללבם?

ולא אוכל שלא להזכיר את טענותינו המרות על יחסם הקר והאדיש של לא-יהודים לנוכח האסון והשואה שבאו על בני עמנו! נהלל, מאי, 1950.

חשבון הנפש גם אחרי ה"ימים הנוראים"

בשיחות בעל-פה ובמכתבים נשאלתי כפעם בפעם: כיצד לתקן כעת את דמעוות ביחס לפליטים ולמגורשים הערבים? לאדם החושב במושגים יהודיים-אנושיים מהותיים ולא הופנט והוקסם על-ידי הכוח המהפנט

והמצודר של מושגים על סטרטיגיקה, פוליטיקה וממלכתיות ושאר מושגים אליליים, יש בשאלה זו כיום קנה-מבחן כפול: למידת הרבקות והאמונה שלנו בערכי היהדות והאנושות המוחלטים וכן למידת הריאליזם והפיקחות המעשית של העם רב הנסיונות והאסונות, עומדים אנו לפני שדה מוקשים מסוכן ביותר של איבה ושאיפות תגמול ונקם מצד המונים גדולים של מגורשים ומגושלים ומקופחים, גם בארץ, אך בעיקר במרחב הגדול והעצום של הארצות המקיפות אותנו מכל צד ועבר.

בעצם השאלה הנשאלת יש כבר משום בסיס לתשובה פחות או יותר רצינית ומניחה את הדעת. כי הרי רבים רבים מאד מבני עמנו בארץ ובהוצר-לארץ אינם רואים כלל מעוות מצדנו במצב זה, אלא גם, גם מהשמים — כדעתם של הקוראים לעצמם, "דתיים", או גם מצד, "הגניוס הצבאי העברי", כפי שרואים זאת מאמיני הטגק והמפציץ, ואין כאן מה לתקן אלא לשמות, ולהיכון לנס הבא...

השואף לאמת בכל נפשו, זה שאינו מסית דעתו מגורל מאות אלפי הפליטים וביחוד אלה, "מאה האלף מהם השוכנים תחת אילנות, בחורבות, הם בכל רע, במצב התנוונות וירידה מתמדת" (לפי הדו"ח האחרון של או"מ) — זה אינו יכול שלא לענות ברוח התשובה היהודית האמיתית כפי שהיא מוצהרת במסכת תענית, פרק ב' דף ט"ז: מצינו באנשי גיבוה שלא נאמר בהם: "וירא האלהים את שקם ואת תעניתם" אלא, "וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה", "וישובו איש מדרכו הרעה ומן ההמס אשר בכפיהם", מאי, "ומן החמס אשר בכפיהם? אמר שמואל: אפילו גול מריש (לוח עץ) ובנאו בבירה (בית, ארמון) מקעקע כל הבירה ומחזיר מריש לבעליו!"

כמה מרישים נגזלו מישובי הערבים ונבנו בבניי ישראל בקיבוצים, מושבים, מושבות וערים? כמה בירות ובנינים צריך היה לקעקע אילו הצליח יונה בן אמתי בזמננו לזעזע את לב אחינו בני ישראל כשם שהצליח לזעזע ולעורר לתשובה את האשורים בנינוה של אז? וכאן לנו ענין לא רק עם מרישים גזולים אלא עם ישובים שלמים. כפרים וערים, שנגזלו ממאות אלפי תושביהם ערבים על-ידי בני עמנו. המכירים יהודים דתיים ולא דתיים בזמננו בגישה יהודית-אנושית אמיתית זו שבספר יונה בן אמתי? לא יתקן העוול המשוער אם לא על-ידי זעזוע עצום, מהפכה נפשית-דתית עמוקה בלב בני העם, החל מרמי המעלה וגומר בבני הנח"ל, הגח"ל והצה"ל וכל שאר השמות המזוהים שהשתלטו על עם רחמנים בני רחמנים. היש תקווה לזעזוע זה, למהפכה פנימית זו? עוד הלב מצפה ומקשיב להד, לאות לטובה, בכיוון זה, והנה חזות קשה, קולות והדים מבשרי רעה מדרום הארץ: זוועות אבוגוש, מגדל-גד ושבת הבידואים שגורש משטחי המרעה והגיר שישב עליהם שנות מאות באחד העמקים שבנגב הדרומי! כיצד להתאים מעשי זוועה אלה עם הכרזות הנשיא למדינת ישראל ד"ר חיים ויצמן וראש

הממשלה דוד בן-גוריון לראש השנה על תפלתם לשלום המזרח התיכון, על „היד המושטת לשכנינו כקרובים כרחוקים“, על „חיווק השלום בין העמים“ וכיו? ומסיים ראש הממשלה את הכרותו לראש השנה בדברים הנמלצים: „נצח ישראל לא ישקר!“ האמנם השמיע לאנזיו מה שהוציא מפיו? ונשאלת וחוזרת ונשאלת השאלה הנוקבת: מה בפי הסוציאליסטים שלנו נוכח אסונם של מאות אלפי הפליטים האומללים הערבים? ומה במיוחד בפי אלה מהסוציאליסטים הפרולטרניים שירשו בעושק וחמס את נחלת אחיהם עובדי האדמה מדור דור והתישבו והתאזרחו בבתיהם ושוותיהם למען הקים שם ישובים סוציאליסטיים יהודיים? ומהי תשובתם של ה„דתיים“ שבתוכנו, אשר יודעים ומכירים את הדין והחוק היהודי-מסורתי האומר: „עבירות שבין אדם לחברו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חברו.“ (מסכת יומא ח')? ומהי תכניתם המעשית כלפי הדין ש„בשלח עורך“: וכיותר צריך האדם לתקן דברים שבינו לבין חברו אשר עליהם אין כפרה עד שיחזיר את הגזל ואת העושק ויפייסו וימחול לו? (מהדינים של עשרת ימי תשובה).

את חומרת השאלות הללו לא יוכלו לטשטש בלעג מנצחים. בזלזול כלפי זעקת המצפון, בהתבצרות מאחורי חומת האסטרטגיה, הפטריוטיזם, טובת המולדת ופוליטיקה ממלכתית גבוהה. אבן מקיר תועק! אבן מקיר תועק!

גר, ג—ד (י"ט—כ) כ"ב בכסלו תשי"א, 1.12.1950

א נ ר כ י ה מ ה י ?

(מכתב למערכת „גר“.)

עם קריאת הרשימה, הטובה בכללותה, „כוח כוח תרדוף“ ב„גר“, האחרון, נתקלתי במקום אחד במשפט שיגרתו פסול, שאין מוקומו בבמה רצינית כמו שלנו. נאמר שם: סח לי פעם ידידי, שעה שפארתי לפניו את הרוח הדמוקרטית בישראל, כי לא דמוקרטיה היא זו אלא אנרכיה. ואמנם הצדק אתו. כאן הכוונה לאי-סדר, לתוהו ובוהו.

המלה אנרכיה הודגשה והוטעמה במקור, אך אם שימוש זה במלה זו הוא ודון בפי מסלפים, הרי זו טעות מצערת בפי מרים ר. הכותבת את דבריה ב„גר“. בכל לכסיקון ואנציקלופדיה רצינית תמצאו את הפירוש הנכון והמדויק למלה „אנרכיה“: מלה זו מורכבת משתי המלים היווניות, „אן—ארכיה“, שפירושו בעברית „לא-שלטון“, ואת אומרת סדר חיים חברותי ללא שלטון וכפייה ורק על יסוד הסכמים של ידידות והבנה הדדית של בני אדם חפשים ושווים. פרודון, קרפוטקין, טולסטוי, גוסטב לנדאוואר, ואנשי הגות

רבים אחרים היו נושאי רעיון האנרכיה וגוונניה וצורותיה כשאיפה עליזנה לסדר חיים טוב ונעלה ביותר. מעריצי הכפייה, השלטון המרוכז נוהגים בזלזול והשמצה כלפי שאיפה נאצלה זו, ובזלזול זה נפגשו הימין הקיצוני והשמאל הקיצוני. אך כל אדם רציני, בין אם אוהד הוא או מתנגד לרעיון האנרכיה, סלוד יסלוד מגישה שטחית זו של דמגוגיה מפלגתית. חכמים היוהרו בדבריהם!

נר, שנה ד', חוברת ג', דצמבר 1952, כסלו תשי"ג.

ר ש מי ב י ק ו ר

(במחנה העבודה והשירות של הקוויקרים בכפר ויתקין)

א.

הביקור במחנה העבודה והשירות של הקוויקרים בכפר ויתקין היה חוויה לא-נשכחת. האווירה השוררת כאן בין בני עמים שונים, היא אווירה של אחווה בין אדם לחברו. עבודה גופנית מאומצת נעשית כאן להכשרת השטח העזוב והמונח לאכסניה נאה למחנות נוער. עצים רעננים וירוקים צצו במקום הקוצים הברקנים שמילאו את השטח עד עכשיו. העובדים מטפלים במסירות בעצים רכים אלה ומקימים בניין נוסף לאכסנית נוער זו. מלאכתם היא לא על-ימנת לקבל פרס, והם מסתפקים במזון ההכרחי ולנים באהלים. וכל זה נעשה מתוך התנדבות שבלב למען הבניין והיצירה ושיתוף הפעולה בחיים. והעושים יהודים, ערבים, אמריקאים, אנגלים, שוייצרים וכו'. הרי זו הדרך, זו המגמה. כאן סימפטום לאפשרויות העצומות הרדומות במעמקי נפש האדם השקוע בחיי השיגרה של אנוכיות אישית ולאומית, של קנאה ותחרות, של חשדות ואי-אמון, שהם הרקע למלחמות שהיו ושעתידות לבוא עד לחורבן העולם. השיחה על מפעל השלום בעולם ובארצנו, אשר נפתחה על-ידי כותב הטורים האלה באותה שבת, הראתה אף היא כיצד אפשר לדון ולעיין בבעיה רצינית ומסועפת ומסובכת כל כך כהקשבה הדדית, בסבלנות, ברצון לא לנצח ולהתנצח, אלא להבין ולהסביר ולהתקרב זה לזה. מלבד יוזמי מחנה הקוויקרים, ואחדים מ„איחוד“ ומסדבני המלחמה, יהודים וערבים, — היו המתנדבים במחנה אנשים מבני הארץ, כיהודים כערבים, שפעם הראשונה שמעו על מפעל כגון זה ובאו לראות את הדבר, להיווכח מה טיבו, ולטעום ממנו ממש. ואכן הושפעו והתרשמו מאפשרות זאת של „שבת אחים גם יחד“ בעבודת יצירה חיובית ומועילה. היטיבו ללמוד מהאינפורמציה על המאמצים לשלום ועל אפשרויותיו בעולם ובארצנו. שירות התנדבות זה יתחדש בקביעות מדי שנה בשנה וישמש סעד ומשען למעשה השלום בפועל.

שני ארגונים חברתיים עוסקים בארגון מחנות מתנדבים אלה בעולם: הקווייקרים, וסרבני המלחמה מטעמי מצפון. סיסמתם היא: „לא בדיבורים אלא במעשים יכוא השלום“.

ב.

שקוע בהרהורים על הנסיון המוצלח של המחנה ועל מה שיש לעשות בעתיד בכיוון זה חזרתי למושב כפר ויתקין ופגשתי במכר ותיק, מי שהיה מורה ומחנך ועתה הוא חקלאי. והנה נרקמה בינינו שיחה זו.

הוא: מה מעשיך היום כאן אצלנו?

אני: באתי לבקר במחנה הקווייקרים הנמצא בשכנותכם.

הוא (בתמהון ומחאה כאחד): מה? ! מה לך ולהם? הלא הם „גויים“! (הוא ביטא את המלה „גויים“ מלעיל, בהברה אשכנזית).

אני: „גויים“? והרי מוטב היה אילו הבאת לשם את הנוער שלנו כדי שיראה וילמד מה הברכה שעושים „גויים“ אלה בעלי הרצון הטוב והנעלה. הרי המחנה בשכנות מושבכם, ולא ביקרת שם כלל?

הוא: לא. מה יש לבקר ולראות שם? אני מתאר לי שבאו לשחק שם קצת.

הסברתי וסיפרתי על המפעל כמיטב יכולתי. הוא נרגע קצת, אך לא השלים עם הדבר בכל לבו.

ונוקבים בהרהורים: מי כאן הגויים ומי היהודים? ...

ג.

בדומיית הערב בכפר נשמעו לפתע צריחות קולניות מזעזעות, כעין התפרצות ועם המונית. הצריחות שקטו לרגעים וחזרו ביתר תוקף, ביהד, כמקהלת קולות מכוונת ומודרכת. כעבור שעה קלה נתברר פשר דבר. נוער וילדים, בני עולים חדשים מאפריקה, באו בטיולם, בליווי מדריכיהם ומחנכיהם, אל הכפר. הם צעדו כחיילים ממושמצים לקול המשרוקית וזעקתם הצרודה והמקוטעת של מפקדיהם-מדריכיהם: שמאל, ימין! שמאל, ימין! עמו-ד דום! מדי פעם השמיע המפקד איזו קריאה והילדים ענו אחריו בקול צריחה. עם בוקר חזרו שוב הצעידות והפקודות. הסתכלתי בפני הנערים והנערות העייפים, המזועזזים מרוב ההליכה הצבאית. רגע עלה רהור כבד, נוקב ונוגה: מה העבודה הזאת להם? הרי מוטב היה לנשום לרווחה את אויר הבוקר הנוך, להקשיב לדממת הכפר המתעורר ויוצא לפועלו וליצירתו. למה להקדיר לילדים את הבוקר בצללי המוות של הצבאות, של מלאכת המוות? אך עד מהרה ידעתי את מקומי ואת המציאות. שכן אמר המורה הגדול פון מולטקה...

חוויות ורשמים

(ליום האבל תשעה באב תשי"ב)

א.

„כת אבלי ציון“. במלחמתם הבלתי בררנית נגד נושאי חוון השלום ואחוות העמים בארצנו משתמשים מתנגדינו בנשק הלגלוג, הזלזול והביטול ככל יכלתם. קשה להם ויכוח עניגי, ולא קל השכנוע, אך נוח להם להשפיל את היריב ולבטלו כעפרא דארעא. וכך הוכתר ה„אחוד“ ב„הדור“, בטאון מפא"י, מתוך לעג סרקסטי: „כת אבלי ציון“. ומן החובה לציין שהיטיבו הפעם להגדיר — לפחות בחלק השלילי — את המהות הנכונה של ה„איחוד“. אבלי ציון. אבלים אנו יחד עם חווננו ישעיהו על ציון הזועק מעומק הכאב אל „אנשי לצון, מושלי העם הזה אשר בירושלים: כי אמרתם כרתנו ברית את מות, ועם שאול עשינו חוזה, שוט שוטף כי יעבור ולא יבאנו, כי שמנו כזב מחסנו ובשקר נסתרנו“...

אבלים אנו עם שמיעת דברי דוד בן גוריון במסיבת „גויילי האש“, ב' באב, על „הנוער הדגול, עשיר הרוח ונאזר הגבורה“ אשר נפל אלפים בקרב, ב„מלחמת השחרור“ — כפי שהוא קורא לטבח איום זה. וכה אמר בן גוריון באותה מסיבה: „אין לשער מה היו צעירים אלה מסוגלים לתת לנו — אילו נשארו בחיים“. (לפי „דבר“ מג' אב). אך ההרב הממלכתי-מלחמתי גזר עליהם את המוות, תוצאה בלתי נמנעת של דרך „בדם ואש“. „גויילי אש“ המוות במקום גויילי אור החיים והיצירה בורכי שלום. על כן אנו אבלים אבל כבד. אבלי ציון. ומה כאן ללגלוג וללעג? אנו לא נחקה דרך זו. דברי אמת המרים ביותר — אך לא זלזול, ביטול והשמצה.

ב.

„עם כסילים ושונאי ישראל“. חוק האזרחות החדש בישראל, הפוגע ומקפה את זכות האזרח של הערבים היושבים בארץ מדורי דורות, עורר תגובות מחאה בין יושבי הארץ, יהודים וערבים. „איחוד“ הוא פעיל בפעולת מחאה זו. והנה מכריז מ. אסף, המומחה של מפא"י לעניני הערבים, כי „רק תמימים, כסילים, דימגוגים ושונאי ישראל יכולים לתבוע בשנים 1948—1952 חוק אחד ומשפט אחד, כלומר שויון של מאה אחוז, לערבים וליהודים“. ומסתמך הוא על „חוק השבות“ כלומר במלים פשוטות: הבא מחדש לארץ ישראל מחוקק חוקים מגבילים ומקפחים לתושבי הארץ הותיקים שכל חטאם הוא שגולדו בארץ, הם ואבותיהם ואבות אבותיהם הערבים! אילו הייתי גוטה לשיטת החירופים והגיידופים — הייתי מכתיר את סגנורי החוק המקפה באותם תאורי הכבוד שמחלק מ. אסף למתנגדי חוק זה. אך לא זו הדרך. והאמת צריכה להאמר: רק תמימים יכלו להאמין בהצרת מגילת היסוד

של מדינת ישראל על שוויון מוחלט וגמור לכל תושביה. הצהרה זו עמדה בסתירה גמורה לשיטת „בדם ואש“, המטופחת מימי יסוד „בר גיורא“ ועד ימינו, והיא שהביאה לנישול הערבים מעריהם וכפריהם, לממשל צבאי עם חוקי הגיטו שלו ולשיטת הקיפוחים בכל ענפי החיים.

כי יבוא עתון ציוני-סוציאליסטי-דמוקרטי ויכריז על הממשיכים להאמין בזכות אחת וחוקה אחת לכל החיים בציון — שהם „כסילים, דימגוגים ושנאי ישראל“, הרי זה שופך אור מחדיד על מהותם היהודית-אנושית של המנהיגים הללו. ריחם של חוקי הגזע בדרום אפריקה עובר בארצנו. ואין כל חדש בשפך הבזו והגנאי על דורשי הצדק. וכבר קונן ישעיהו: „הוסג אהור משפט, וצדקה מרחוק תעמוד. ותהי האמת נעדרת, וסר מרע — משתולל“ (ישעיהו ג"ט).

a.

בשדה החינוך. התקימו בבית הספר העממי שבכפר בחינות בתנ"ך. התלמידה ע. כבת עשר, באה לכפר זה לפני כמה חודשים עם הוריה שעזבו את מקומם הקודם. כאן המשיכה בלימודיה והמורים היו מרוצים ממנה. ביום הבחינות לתנ"ך חזרה הנערה בלתי מרוצה, ובתמהון ואכזבה סיפרה על אי-הנעימות שהיתה לה בשעת הבחינות. היא נבחנה בירמיהו ויריעותיה היו מספיקות, אך כשסיפרה בפני המורה על ירמיהו נביא האמת ועל נביאי השקר שהיו בימים ההם — הפסיק אותה המורה ותיקן לה: לא נביאי שקר היו אלא נביאים עממיים. נתבלבלה הילדה ולא הבינה פשר הדבר. באה אלי, שפכה לפני את שיחה ובתמהון שאלה: מהו הדבר החדש הזה? היא היתה בטוחה ביותר ביריעותיה כפי שלמדה בבית ספרה הקודם, והנה נכשלה כאן בחידוש זה של המורה החדש. מה זאת?

נדהמתי גם אני. השתדלתי לברר את הענין בשיחה עם המורה. והנה תמצית השיחה:

אני. מה פשר החידוש של נביאים עממיים במקום נביאי שקר, כפי שלמדנו אלפי שנים מאז ועד היום הזה? האם מקרה אישי כאן או זהו קו מכוון?

המורה. אין זה מקרה כלל וכלל. תבין נא את הקושי שיש למורה בכלל בלימוד ירמיהו. אנו מלמדים את הילדים להעריך את הכוח, לכבד ולהוקיר את גבורי המלחמה שלנו בעבר ובהווה, משתדלים לגדל דור לוחם אמיץ — והנה בא ירמיהו, שאנו מרוממים אותו בפני הילדים כנביא גדול — והוא מטיף בלי הרף לשלום ולויתורים ולהכנעה בפני הכשדים, והוא הורס בשיטתיות את כל אשר מטיפים אנו לילדים על ערך הכח והגבורה והנכונות לקרב. באותו זמן התהלכו בעם נביאים שהלהיבו אותו למרד, להתקוממות מזויינת נגד הכובשים הכשדים, והבטיחו לו בשם אלקים את הנצחון המלא.

ובמהרה בימינו. בני הגלות קראו להם נביאי שקד וגם ירמיהו קרא להם כך, אך אנחנו קוראים להם: נביאים עממיים, נביאי העם, וזה הכל. ועם לימוד ירמיהו קשה הדבר מאד — הוסיף המורה להאנח. אני. למה לא תשתחררו בכלל, אתה וחבריך המורים, מצרה זו של ירמיהו?

המורה. הכיצד? למה אתה מתכוון ואיך לעשות זאת?
אני. הדבר פשוט מאד. ירמיהו זה, הידוע ברוחו התבוסנית, שהפריע למרד המזויין נגד בבל, שהטיף לשלום ולכניעה בזמנו, ומשפיע לרעה על הרוח המלחמתית של הנוער בזמננו — מה לכם ולו? פנו לו עורף. קחוהו וזרקו אותו החוצה. לא ייפקד ולא ייזכר עוד, ונשמתם לרווחה!...
נבוך כולו הסתכל בי המורה באמרו: אמנם, כן, אך הדי זה לא יתכן. אכן מה קשה הוא הענין עם ירמיהו.
יעצתי לו להרהר ולעיין בהצעתי ובזה הסתיימה שיחתנו.

ד.

בשנת 1936 התחיל להופיע בוורשה ירחון פולני בשם Sumienie Społeczne — מצפון הציבור. נוסד על-ידי „התאחדות להגנת חופש המצפון” בפולניה. העורך היה פרופ. מאריאן לובצקי, הוטר מגזע הנסיכים הפולנים.

באותה תקופה גברה מאד הריאקציה החברתית בפולניה והאנטישמיים עברו מדיבורים למעשים. מקדי פציעה, רצח ושוד כלפי יהודים יחידים וכלפי קהילות שלמות היו למעשים בכל יום. רוחו של היטלר השתלטה שם. הבטאון „מצפון הציבור” העמיד את הבעיה היהודית במרכז הענינים השונים שהוא דן בהם. כל גליון וגליון שלו הכיל מאמרים, רשימות והערות שביטאו ברגש רב ובלב אנושי חם את ההתנגדות לאנטישמיות שבדיבור ובמעשה, את הדרישה הנמרצת לשוויון גמור של היהודים בפולניה, וליחס-אחים כלפי היהודים. כל מקרה פגיעה קטן או גדול ביהודים, מצא תיכף את הדו הנמרץ בירחון זה. במשך ארבע שנות קיומו (נסגר עם פרוץ המלחמה העולמית השנייה) עורר בציבור הפולני ענין רב באומץ הלב האזרחי בו נאבק למען חרות המצפון, אחוות העמים, אחדות כל החי והדומת המוסר האנושי בכלל, ולמען שלומם, חרותם, שוויונם ובטחונם של היהודים בפרט. חוגי הריאקציה הפולנית כאבו מאד את כאב „העובדה המחפירה” שפולנים מגינים בתוקף כזה על היהודים. באמצעים ודרכים שונים השתדלו להחניק את העתון. הלשינו עליו שהוא ביטאון של קומוניזם חשאי. כמה מגליונותיו הוחרמו על-ידי הצנזורה. ההתאחדות למען הגנת חופש המצפון בפולניה פורקה על-ידי השלטונות, אך העתון המשיך להופיע הודות למאמצים ומסירות של חברים ואוהדים. בכתב ובדפוס נאמר לו לעורך מצד כמה מתנגדיו, שהם מוכנים לסלוח לו על עמדתו ודעותיו בענינים שונים ובלבד שיסתלק ממאבקו

המיוחד למען היהודים, מה נטפלת ונצמדת למלחמה זו למען ה„ז'ידים“? את זה לא יכלו לסלוח לו בשום אופן. העורך ענה: לא במקרה הועמדה הגנת היהודים כענין מרכזי בעתוננו. שאלת היהודים והיחס אליהם זהו קנה המדה, אבן הבוחן לנצרות שלנו, לאנושיות שלנו, לכל רמתנו החברתית והתרבותית. תית, ללא עמדתנו המיוחדת בענין היהודים אין לעתוננו זכות קיום וטעם קיום.

כה אמר אדם פולני-גוצרי וכה עשה. רבות יש לספר עליו ועל חבריו ועל כל אשר עבר עליהם. אך כאן יש הרצון לשאל: האין כיום לבני עמנו בארצנו צורך והכרח ללמוד משהו חיוני מאד מהמסופר כאן?...

„לא המצפון זקוק להיתר ואישור מצד החוק הממלכתי, אלא להיפך: החוק הממלכתי זקוק לאישור מצד המצפון.“ (מהביטאון „מצפון הציבור“, אפריל 1937).

ב כ ו ח ה ר ו ח

בשעה שהאנושות המסוכסכת בוססת בדם בניה במשכנות העשנים והחרבים ברחבי אסיה ואפריקה, ובשאר חלקי כדור הארץ עומדים מליוני בני אדם מזויינים מכף רגל ועד ראש בכלי המשחית האיומים ביותר, מוכנים לקול צו השליטים להרוס, לחבל ולהשמד ארצות על יושביהם — באותה שעה מתחוללת בדרום אפריקה מערכה גורלית הנושאת בקרבה אפשרויות גדולות, סיכויים ותקוות לפתרון בעיות האדם החמורות בדרכים ההולמים את כבוד האדם שנברא בצלם האלהים, והמבטיחים רוח חדשה ולב חדש לאנושות בשעה הגורלית האחרונה, לדהירתה המסוכנת לקראת האבדון. המכוון הוא לתנועת ההתנגדות בדרכי אי-האלימות לחוקים הגזעניים שחוקה ממשלת דרום אפריקה כלפי האוכלוסיה של הצבעוניים וכהי-העור, חוקים משפילים ומדכאים את הרוב המכריע של יושבי הארץ עד היסוד. לגזכ גלי ההתעוררות הנסערת הכללית ביבשת השחורה ובארצות הנחשלות מבחינת הציביליזציה, יש בחוקי הקיפוח הגזעניים הללו משום סכנת מלחמת דמים איזמה בין השליטים הלבנים המעטים במספרם אך בוטחים בצבאם ובנשקם החדש, ובין הזמונים העצומים של השחורים והצבעוניים שהגיעו להכרת ערכם האנושי וקמו להילחם למען כבודם, חרותם וקיומם כאנשים בני חורית. נס גדול הוא שקמו לאוכלוסיה הנאבקת על זכויותיה מנהיגים טהורי רוח ובראשם מניאל גנדי, בנו של מהטמה גנדי, המכוונים את המאבק הגורלי ורב האחריות בדרך הסאטיאגראהא (התקיפות בכוח האמת) שהוכרזה בשעתה ע"י מהטמה גנדי כדרך ההולמת את כבוד האדם, היא הדרך של „לא

בחיל ולא בכוח כי אם ברוחי". בדרך זו נמנעה עד כה כל תגובה של אלימות מצד המקופחים כלפי מקפחיהם, ואותו מקרה התפרצות של אלימות שקרה באחד המקומות — אם כי בוצע ע"י בני אדם שמחוץ לארגון הכללי של מאבק הסאטיאגראהא — הגיע את מנילאל גנדי לפנות בקריאת אזהרה נרגשת מאד לבני עמו ולכל כחי העור הנאבקים על זכויותיהם האנושיות, לבל ילמדו חלילה מדרכיהם הנלוזות של הלבנים ובל יכתימו את טוהר מאבקם במעשי תגמול בדרכי האלימות.

עתונותינו בארץ ישראל מקמצת מאד בידיעות על מאבק מופלא זה, ובמידה שהיא מספרת עליו הריהי נוקטת עמדה אדישה ונייטרלית קרה. המדיהימה ומחרידה לנוכח טענותינו או היהודים ברגשות רבה וצודקת על אדישותם וקרירותם של הלא-יהודים כלפי מעשי קיפוח, הפליה ודיכוי הנעשים לנו מאז ומעולם ועד היום הזה. האמנם כה קהים חושינו כלפי הסבל והיסורים של הזולת? אך מלבד השתתפות בכל לב בצערם של גרדפים על לא עוול בכפם ואך ורק בגלל שנולדו כהודים, כושים או צבעוניים בכלל — יש ללמוד לקח רב ערך מררכי המאבק של בני אדם אלה נגד לוחציהם ומדכאיהם האדוקים בדת ישו.

המוכירות הראשית לתנועת סרבני המלחמה מטעמי מצפון ביקשה ממנילאל גנדי להמציא לה גילוי דעת על המתרחש באפריקה הדרומית ועל המאבק שהוא עומד בראשו. והנה כאן דברי תשובתו:

התענינותה של התנועה הבינלאומית לסרבני מלחמה בעניננו השפיעה עלינו לטובה ועורדה אותנו מאד. מבקשים אתם ממני גילוי דעת; אך אני מפקפק אם ראוי אני לעשות זאת. אנו עתה רק בדרגת תלמידים. רחוקים אנו עדין מהדרגה, שהגיע אליה אבי, ואם שואפים אנו לנהל את מאבקנו בנשק הרוחני של האהבה, האמת ואי-האלימות הרי עלינו לפתח את הרוח הזאת מתוכנו פנימה, כאשר הגיע לזאת אבי שנמצא במשך 24 שעות ביממה בהרגשת קשר עם האלהים. באין בתוכנו רוח הענווה הזאת וללא העושר בביטוי התפילה לא נוכל לשחרר את עצמנו מכבלי השנאה, ואז אין אנו יכולים להיקרא אנשי סאטיאגראהא נאמנים, ואם אין מאבקנו מבוסס על האמת הרי צפויים אנו לכשלון בהשגת מטרתנו היקרה לשלום העולם.

בהכנעה רבה אני מבקש את הנהגת ד' בדרכנו זו, הוא יהיה בעזרנו לעלות לאותה דרגה בה נהיה נאמנים לו ונשמור חוקיו ללא כל תנאי. אני מצרף בזה גילוי דעת שהמצאתי לעתונות לשם פרסום, אך עתונות דרום אפריקה לא הגיבה כלל עליו.

מודה אני לכם על איחולכם הטובים המובעים גם מצדי לכם.

גלוי דעת מאת מנילאל גנדי לעתונות

16.1.1953

במשך ימי השבוע הזה נמסר לעתונות גילוי הדעת דלקמן:

תוך רגש אחריות מלאה הצטרפתי אל תנועת ההתנגדות לחוקים הבלתי מוסריים והבלתי צודקים של הארץ הזאת. התרשמתי עמוקות מגילויי האומץ והעוז מצד מספר גדול של גברים ונשים בתנועה הזאת. היה זה למעלה מכל מה שאפשר היה לצפות לו, ואני מרכיז ראשי בענווה בפני האנשים הללו. ואולם אך עתה הגיעה שעת המיבחן. יהי זה מאבק ארוך וממושך הכרוך ביסורים וקרבות רבים, יתכן באבדן כל קניינינו וכל אשר לנו, עד כדי אבדן חיינו וחיי קרובינו ויקירינו. על אף כל זה אין מקום לרפיון בעוז החלטתנו. עלינו להתזיק מעמד עד שתושג מטרתנו. ומטרתנו בראש וראשונה — לעורר את מצפונם של השליטים הלבנים בארץ הזאת לקראת האסון הצפוי לארץ, אם לא תשוב ממשלתה מדרך האלימות המעורטת לדרך העקרונות הנעלים של הצדק והשוויון.

מתוך מטרתנו זו, וביחוד בשים לב לעובדה שהממשלה מתכננת ומעיינת בנקיטת אמצעי דיכוי אכזריים, מרגיש אני לתובתי לבוא לפני הציבור בקריאת אזהרה לממשלה.

ברגשות מעורבים של אושר ושל דאגה הריני מסתכל בתופעה, שמשפר הולך וגדל של אירופיים בעלי דעות ליברליות, ובראשם מר פטריק דונקו, באים ומתיצבים במאבק הזה לצדנו. אושר — נוכח העובדה שהם אתנו, דאגה — שמא ניכשל בהתנהגות לא הוגנת ביחס להמשכת מאבקנו בקו אי-האלימות הטהורה. הרי צריך לציין זאת, שאילו לא היתה הדגשה זו על אי האלימות לא היו האנשים הללו מושפעים עד כדי להצטרף אלינו, וכן לא היינו רוכשים לצדנו את אהדת העולם. אני מאמין באמונה שלמה, כי במאבקנו זה, בו אנו שמים את מבטחנו אך ורק בנשק הרוח של הסאטיאגה ראהא (עוז הבטחון בכוה האמת) — וזהו מה שמוטל עלינו להסביר לעולם — מן ההכרח שתשרור האמונה בנשק זה, לפחות בלב העומדים בראש המאבק, ועליהם להיות ממושמצים ומאומנים בשימוש בו. האמונה בסאטיאגה גראהא היא אמונה באלהים. והמאמין באלהים אינו יכול לעבוד גם לאלהים וגם לשטן. נאמנותו צריכה להיות כולה לאלהים וללא כל דופי. סאטיאגראהא מתבססת על אמת, אהבה ואי-אלימות במחשבה, בדיבור ובמעשה. הרגשתי היא, כי בשעה שאנו עומדים לכוון נשק זה כלפי המדינה, ומכינים את ההמונים לכך — הרי עלינו לטהר עצמנו מקודם באמצעות המשמעת העצמית שהזכרתי לעיל. זו היתה הכוונה בצומות שהטלתי על עצמי, ואשר יתכן שבמשך המאבק הגדול הצפוי לנו איאלץ בכוה דרישת מצפוני להטיל שוב עלי.

כל כשלוך במאבקנו יש לזקוף לחשבון חולשתנו הפנימית, ועלינו לאחוז באמצעים להרחקתה מחוכנו מיד עם התגלותה. הסאטיאגראהא אינה מרשה

ויתורים, יציאה מהתחום או רפיונות כלפי עצמנו. כלל זה חל על כל נאמני הסאטיאגראהא, אך במיוחד על העומדים בראש המאבק. הרגשת האחריות מעמידה אותי תמיד על משמר הזהירות בהתנהגותי אני. אם טהורה נפשי בי — טהורים יהיו בני האדם שלמענם אני פעיל. אם אין אני טהור — לא אוכל לצפות שהאחרים יהיו טהורים. אם אין מחננו טהור לא יצעד מאבקנו בדרך אי-האלימות, וסופנו פשיטת רגל וכשלון. כוחה של תנועתנו מותנה יותר בטהרת אמצעיה מאשר במספר תומכיה. מאמין אני באמונה שלמה שהצלחת מאבקנו תלויה בהתיצבו על יסוד העקרונות המוסריים הנעלים ביותר.

מניאל גנדי

„נר“, מאי—יוני 1953, סיון תשי״ג.

הבעיה הבטחונית — ופתרונה

„הערבים בישראל — בעיה בטחונית חמורה“,
 מדברי מר י' פלמון, היועץ לענינים ערביים
 במשרד ראש הממשלה, במסיבת עיתונאים
 בירושלים.

(לפי „הארץ“ 13.1, „דבר“ 14.1, 1953)

הימים ימי דאגות חמורות לאדם בכל מקומות מושבו, ולאדם היהודי במיוחד. מכל צד ועבר עולות סכנות התפרצות מלחמת עולם שלישית, שתהיה כנראה גם האחרונה לקיום המין האנושי. דיפלומטים יתפזזו ואת העמים חיל ורעדה יאחזו, אך במיוחד תועמד עתה בפני בעיית הבטחון החמורה ביותר עם ישראל, העם רב התלאות והפורעניות, הלמוד יסורים ביהוד במאה זו האחרונה. עמנו עומד עתה בפני בעיית הבטחון במובנה הפיסי והבסיסי של המלה. הנסיון הראה לנו שבימי חירום ומלחמה משתלט בעולם יחס של הפקר כלפי היהודים. לית דין ולית דיון, מעבר ומחוץ לכל חוק המקובל כלפי עמים אחרים אפילו בימי מלחמה.

מה אפשר לעשות נוכח מצב מאיים זה ?

ההגיון הפשוט אומר, שבראש וראשונה יש לדאוג ליחסי שכנות טובים עם בני האדם השכנים שמסביב, להרבות ידידות ולהפחית איבה, שנאה ועוול ככל האפשר. כלל גדול נקטו חז״ל: אם באה צרה על אדם — יפשפש במעשיו. בהתנהגותנו יום יום יוצרים אנו את עיקר היחס הידידותי או השלילי אלינו.

המצב דורש ערות, התבוננות, נכונות לביקורת עצמית יסודית.

והנה שומעים אנו מפי אדם בעל משרה רמה ואחראית על הבעיה הבטחונית ההמורה בישראל. בכל תשומת הלב אתה מקשיב לרברים ותקוה בלבך: אכן יש עומד על המשמר, רואה את הסכנה, מורה דרך נכונה לנבוכים ותועים. שכן אין הסכנה נשקפת רק ליהודי התפוצות אלא גם למדינת ישראל העצמאית.

מה בפיו של מר פלמון ?

„הערבים בישראל מהווים בעיה בטחונית חמורה, ולפי דעתי השאלה הבטחונית לא הופגה אפילו במשהו מאז 15 במאי 1948“.

אנו אנשי „איחוד“ יכולים לחשוב זאת כהישג גדול לנו, שהכירו בספירות הגבוהות של השלטון בצדקת הגדרתנו של המצב בישראל כחמור ביותר. ומכיוון שכאן שונה מצבנו שינוי יסודי לטובה ממצב יהודי הגולה היה מקום לתקווה: כאן במקום שאנו מעצבים כמו ידינו את חיינו, את התנהגותנו כלפי פנים וכלפי חוץ, כאן במקום שאנו — ולא כוחות זרים השולטים בנו — אחראים לכל מעשינו, יש מקום במיוחד לפשפש במעשינו ולבדוק את הגורמים האמיתיים לחומרת המצב, ומה יש לעשות להפגת ההמורה הבטחונית. אולם למסחכל ולצופה הרציני צפויה אכזבה קשה. אין אף שמץ של ביקורת עצמית, הכל רווי יהירות, צדקנות, ובטחון מדהים בכוח הזרוע המזוינת של המדינה השוקעת יותר ויותר במיליטריזציה טוטאלית. שליחי מדינת ישראל שוחרים לקשרי ידידות ואחוזה בבורמה, באורוגווי, בארצות הברית של אמריקה, שוקדים על יחסים ידידותיים עם הרום אפריקה, עמלים להגברת הידידות עם בריטניה, אך ביחס לעמים שכנינו קיימת מתיחות מלחמתית, העם מוזהר יום יום מפני אימת מלחמת גס מצד מדינות ערב, מתנהל מירוץ זיון קטלני וגיוס „כוח אדם“ מקסימלי. מה עשתה מדינת ישראל להפגת המתיחות על גבולותיה? אלו הם המאמצים להשגת יחסי שלום עם השכנים, אלו ההצעות שיש בהן ממש, איזהו הביטוי לרצון הטוב מצדנו ?

„הנסתרות לד' אלהינו והניגלות לנו ולבנינו“. איננו יודעים את מסתרי הפוליטיקה, אך אם לדון לפי הניגלות הרי מעשה השלום היחידי מצד מדינת ישראל כלפי מדינות ערב היא ההכרזה הבלתי־פוסקת, והבלתי־מחייבת, על הושטת ידנו לשלום! על טענות הערבים בעצרת האו"ם ובכל הזדמנות פומבית וציבורית, להתזרת מאות אלפי הפליטים והמגורשים, לביטול חוק האזרחות המקפח והמשפיל כלפי 170 אלף הערבים תושבי מדינת ישראל כיום, לביטול הגיטאות בשטחי הממשל הצבאי בארץ, על הקיפוחים ומעשי ההפליה בשטחי החיים השונים — על כל זה עונה מדינת ישראל, כי רצונה בשלום, וכי הערבים בישראל מהווים בעיה בטחונית חמורה!... לנו, לזקני הדור יוצאי ארצות הגולה, מזכיר הרבר מצבים דומים של היהודים שם תחת שלטונם של שונאי ישראל. ברוסיה הצארית, למשל, היוו היהודים „בעיה בטחונית חמורה“ מנקודת ראות השליטים, שראו את פתרון הבעיה בדחיקת

היהודים לגיטאות, לתחום מושב מוגבל וצר, בקיפוח זכויותיהם האזרחיות והמדיניות, בגירושים שרירותיים מזמן לזמן, בהגבלות בשטח החינוך, הכלכלה, ההנהגה העצמית וכו'.

„מר פלמון הצהיר, כי לרעתו הממשל הצבאי באזורים ערבים הוא מינהל יעיל. האזרח הערבי מקבל תשובות לשאלותיו במקום". סתם מר פלמון ולא פירש מהו אופי התשובות שמקבל האזרח הערבי, מפי פועלים ערבים וסטודנטים ערבים תלמידי האוניברסיטה העברית בירושלים, שהם תושבי שטח ממשל צבאי, שומעים אנו על מצבם הטראגי בהיותם תלויים תמיד בחסדו ובמצב רוחו של הממשל הצבאי הרואה בתושבים הערבים גייס חמישי (כפי שהגדיר את הדבר אחד מפקידי השלטון הגבוהים ביותר). בהיותם זקוקים לרשיונות תנועה מיוחדים — כאילו היו פושעים בפיקוח המשטרה — כדי לצאת ממקומות מושבם לעבודה וללימודים, הרי קינה מרה בפניהם על מה שעובר עליהם בעניין זה, עד כדי אבדן אפשרות העבודה והלימודים! וכאן יש לציין שלא הוכחשו אף פעם העובדות הקשות והמזעזעות על מעשי קיפוח, הפלייה וגירושים כלפי ערבים תושבי מדינת ישראל.

הזוהי הדרך הבטוחה והנכונה לשלום ולבטחון בישראל? האין שיטה זו יוצרת את הבעיה הבטחונית החמורה בישראל ובגבולותיה?
מר פלמון מסביר, שהערבים בישראל מהווים בעיה בטחונית חמורה גם משום זיקתם של 170 אלף ערביי ישראל ל-600,000 שנמצאים מחוץ לגבולות ישראל, „שהם אחיהם ואחיותיהם". כוונתו לפליטים ולמגורשים הערבים. ובכן מה הפתרון?

גונכח בעיה אנושית כה טראגית, שיש לנו בה חלק חשוב מאוד, רואים אנו מצד שליטינו שלש תגובות: האחת — „התקפת שלום", כפי שקוראים לזה בעולם הפוליטיקה. מכרזים בכל מקום פומבי וציבורי, ועד לקונגרס הסוציאליסטי בבורמה, על הרצון לשלום מצד מדינת ישראל — ללא כל הבטחה והתחייבות על צעדים ממשיים להקלת המתחנות. מלים, מליצות נאות. השנית — הגברת המלחמה ב„מסתננים", המסתננים בלי הרף למקומות מגוריהם ומגורי אבותיהם מדורי דורות, ל„אחיהם ואחיותיהם בישראל" — כפי שהגדיר את הדברים מר פלמון עצמו. הסתננות זו, שמקורה במאות אלפי הפליטים והמגורשים שעל גבולותינו, היא מסוכנת גם לתושבים היהודים שהתישבו בנחלותיהם של הפליטים וגם למסתננים הערביים עצמם. זוהי מלחמה עקובה מדם. לפי הורעה רשמית נהרגו במשך השבוע שמ"25 לדצמבר עד השני לינואר 19 מסתננים, נפצעו שלושה ושמונה עשר נלקחו בשבי! זוהי השיטה הפרימיטיבית של מלחמה במלריה ע"י בליעת החיניץ המרעיל והשארת הביצות שורצות יתושי הקחתת מבלי ליבשן... התגובה השלישית — הכרזת כל הערבים תושבי ישראל כגייס חמישי, הפיכת כל העם היהודי בישראל לחיילים במדים ובלי מדים, כפי שמוכרז בגאווה ובהדרת כבוד מעל

דפי „צה"ל“, חוברת הסברה שהוצאה ע"י משרד הבטחון למלאת ארבע שנים לצבא הגנה לישראל.

שיטה זו האחרונה — האמונה הנלהבת בכוח החרב — לא הומצאה בישראל של היום. עוד בימי חירום וסכנה בתקופת הבית הראשון קינא יעקב בכרכה שנתברך בה עשיו אחיו — ועל הרבך תחיה — וסיגל אותה לעצמו עם כל הקללה והאסון הכרוכים בה. נאמנה עלינו עדותו של ישעיהו הנביא באותה תקופת סכנה: „ותבט ביום ההוא אל נשק בית היער — — — ואת בתי ירושלים ספרתם, ותתצו הבתים לבצר החומה, ולא הבטתם אל עושיה, ויוצרה מרחוק לא ראיתם.“ (ישעיהו כ"ב).

ישעיהו וירמיהו החרדים בכל לב ונפש לבטחון העם והארץ הוכרוזו כבוגדים ע"י גבורי המלחמה שראו בחרב את הבטחון וההצלחה, והסוף המר הוכיח ברורות איזוהי דרך הבטחון ואיזה נתיב מוביל לחורבן ואבדון. ושוב חזרו הדברים בסוף ימי הבית השני, כשהכריזו הקנאים: עיר עוז לנו ירושלים! לעולם לא יבוא צר ואויב בשעריה!

זהירות, מתונות, נכונות לפשרות וויתורים, כאשר הציעו או אנשי השלום בירושלים — נחשבו לבגידה ומעל, לכחש ומכירת ענייני המולדת לאויב. בדרכם זו, דרך האמונה בחרב הגואלת, הקיפו עצמם אויבים גדולים וקטנים מכל העברים, וכך הבאו על עצמם וארצם את החורבן ואת הגלות המרה והארוכה. כאלפיים שנה חי והתקיים העם בתנאים האיזמים ביותר, לא בחיל ולא בכוח כי אם ברוח, והגיע עד ימינו אלה תוך תקווה ואמונה בכוח היצירה המוסרית אשר בה הסיכוי והבטחון לעם ולאנושות כולה.

עתה הופיעו שוב על במת חיינו גורמי החורבן והגלות מלפני אלפיים שנה. שוב מכריזים בקול ענות גבורה על בטחוננו ברוב נשק ובעם שכולו צבא. שוב מתיצבת תולעת יעקב לקרב ומלחמה עם אויבים רבים ועצומים. ושוב פוגשים באיבה וזעם את המשמיעים קול אזהרה, קול הבוקע מעומק הנפש, מאהבה וחרדה עמוקה ועזה לגורלו ועתידו של העם בגוף ובנפש.

ובכל זאת — עוד לא עבר המועד. עוד אפשר להציל, לשכך אף וחימה ולמצוא דרך להבנה, להתפייסות ושלום עם שכנינו מסביב — אם נתקן מעשינו, אם נפצה את המקופחים, אם נראה בפועל ממש את רצוננו העו לשלום. ובראש וראשונה: יש להחזיר חלק ניכר של הפליטים ולתת שויון מלא בפועל ולמעשה ליהודי ולערבי בישראל. הרוצה בשלום יכון לשלום בכל מעשיו. בזה פתרון הבעיה החמורה.

לזכר אדם יקר

(גיאורג לנדואר ז"ל)

לא רבות נפגשנו פגישה אישית, אך היה קשר בלתי גראה, מוחשי מאד, בינינו. ידעתי עוד אז, לפני למעלה משלשים שנה, כעורך בטאון, הפועל הצעיר" בגרמניה — „די ארבייט“, בו פירסם את מאמריו הפרוגרמטיים השופעים בהירות, עוז רצון וחתייה לקראת הגשמת הציונות השלמה, ציונות המעשה החלוצי בפועל. אפשר היה להסכים או לא להסכים לגישתו לביעות שנתעוררו או בתנועה, אך היתה תמיד התרשמות חזקה מהרצינות, מן ההתמסרות המלאה, מבהירות המחשבה ועצמאותה. היה זה מותאם בהחלט לאופיו שמיד עם היותו לציוני הצטרף לתנועת המעשה הציוני-חלוצי המג-שים, תנועת „הפועל הצעיר“. בכל דרכיו היה נאה דורש ונאה מקיים. תמיד התמסר בלב ונפש לתפקידים הקשים והאחראים שהוטלו עליו, כמו במפעל הצלת יהודי גרמניה מידי היטלר והעברתם להתישבות בארץ ישראל, מפעל ההצלה והעליה של הנוער היהודי מגרמניה וכו' וכו'. המעשה המגשים היה נשמת אפו, תוכן חייו.

אותה בהירות מחשבה ועצמאות השקפה נתבלטה בלבדואור ביחס לשאלות מצפון ודעות, לא יכול היה לעכל את טשטוש החומרה בביעות שנתעוררו ביחס לדרכי הגשמת הציונות ואמצעיה. נחרד ונודעזע מהאפשרות של שימוש באמצעים פסולים מבחינה מוסרית למען הגשמת שאיפתנו הטהורה והנאצלה. לחם ונאבק בעוז על דעותיו. לא גררע מעמדת ברידות בתנועה ובחברה. מה שופעים כאב נוקב היו מכתביו אלי מדי „באו מים עד נפש“, שלא יכול היה להבליג ולהחניק בקרבו עוד את הכאב נוכח מעשים שפגעו קשה במצפוננו, בהכרתו הציונית המוסרית הטהורה. קצרים היו המכתבים, אך כל מלה — שפעה שפע ביטוי, הדים לזעזועי נפש קשים. המשיך ככל יכלתו בצרכי הציבור וביתר התמסרות. ותוך להט המעשה והמסירות פקע המיתר, והשיב רוחו הטהורה לאלהים. „הבל על דאבדין ולא משתכחין“.

כבוד ויקר לנשמתו הטהורה.

נר., מרץ—אפריל 1954, אור ב—ניסן תשי"ד.

על חבר יקר שנפטר — אליעזר הירשאווגה ז"ל

בה' אייר (ב'8 למאי) נסתלק והלך לעולמו אדם יקר וחבר גללב, אליעזר הירשאווגה ז"ל. ברמי ימיו, בן 43, נפטר אליעזר מעולמו, אך כזקן ושבע ימים הספיק להשפיע על החיים שפע מעשים טובים לרוב. יליד וורשה שבפולין, ממשפחת

אנשי דת תמימים וארוקים. עם התבגרו, בחיפושיו הבלתי פוסקים אחר האמת, הטוב והנעלה, תוך אי אפשרות להשלים עם האוירה הקפואה, צמצום המחשבה והשאיפה, ויחסי אדם וחברה המבוססים על התחרות ארם בארם, מלחמת הכל נגד הכל — שאף רוח לרוחה כשנתקל בחיפושיו בתורת הסוציאליזם החפשי, הוא האנרכיזם, תורת האדם המבסס את חייו וחיי החברה כולה על התרות, הבנה לנפש הזולת, שלילת השלטון של ארם על ארם, ובמקומו — ברית אחים עוברים על יסוד העזרה ההררית. הוא רבק בכל לבו ונפשו בתורה זו שבאה למלא את החלל הריק אשר נפער בחייו עם התרחקו מהאמונה הרתית. עד יומו האחרון שרת במסירות רתית את רעיון אחוות הארם בכל התנאים והמצבים השונים בהם עברו חייו הקצרים ורבי התלאות והיסורים. כארם רתי אמיתי קיבל את הסבל והחסור החמרי, ואח"כ את תלאות אין קץ אשר עברו עליו עם פלישת הנאצים לפולין, כפליט ברוסיה הפנימית — בחיוד לבבי טוב, באי תשומת לב לעצמו ובראגה ומסירות נפש לפליטים האומללים שבסביבתו. רב היה אשרו בזה שרעייתו הנלבבת דינה סייעה בידו בהתלהבות נפשית גרולה במעשה הטוב בכל המצבים והתנאים האיומים.

הוא הצטיין ברוחב לבו, בהבנה עמוקה והקשבה מרוכזת לכל אדם ולכל רעיון טוב ונעלה, גם אם אינו נמצא בקו ההשקפה שלו. הוא היה הבלתי מפלגתי האמיתי. בכל מקום שראה כוונה טובה לתקן, להועיל, להיטיב — הצטרף ללא כל תנאים בנפשו ובמעשים של עידור וסיוע מכסימי-ליים. כך הוא עזר בגופו ונפשו להוצאת הירחון, "מצפון הציבור" בפולנית, הבטאון של הפציפיסטים הדתיים בוורשה, אם כי הוא עצמו הגדיר את השקפתו כאנטי רתית ולא פציפיסטית. בעומק נפשו הרי היה הוא האדם הדתי האמיתי וכל ישותו היתה ביטוי הפציפיזם המתגשם בחיי יום יום. וכך היה גם בהגיעו לארץ ישראל ונתקל בבעיה הערבית-יהודית, הצטרף מיד לחוג, "האיחוד", וה"נר" ועזר בכל יכולתו למאבק למען שלום יהודי-ערבי. ובאותו זמן המשיך לפעול ע"י פרסומים ברפוס למען רעיון הסוציאליזם החפשי. ספרו האחרון על, "חזון והגשמה" הוא עד נאמן ליקר-נפשו, לחיפוש האמת והתמסרות להגשמתה בחיים.

הוא מת לפני זמנו. אולי הצטרפו כאן תוצאות השנים האיומות של חיי פליט יהודי בשנות שלטון הנאצים ותחת שלטון הדיקטטורה הבולשביסטית עם תוצאות העבודה בתנאים נוגרים לבריאות בבית הרפוס. רבות מחשבות ותכניות היו בלב אליעזר, אך עוד אנו מתכוננים להיפגש ולשוחח על הכל. עוד אני מתכונן ליהנות הנאה נפשית מזיו פניו, משיחתו הטובה וממהותו האנושית הנפלאה, והנה — בא הביתה, נח, שכב, וחיש מהר עלתה נשמתו בטהרה למקור מחצבתה. אבלים בני משפחתו ומוקירי-אוהביו.

כבוד ויקר לזכרו.

גר", יולי 1954, תמוז תשי"ד.

מ ן ה ח י ם

א

נסיעה ארוכה למדי לפנינו, מתל-אביב עד עמק יזרעאל. הנוסעים באוטובוס מעטים, והם אפופים צללי ערב. לא היה כל מפריע לשיחה שהתקשרה בין כותב הטורים האלה ובין שכני בספסל הקרוב, חבר לישוב עוברים חקלאי-רתי, אדם העושה רושם כבעל מחשבה והגיון ונבון-רבר. הנושא — החינוך החילוני המקובל כיום ברוב בתי הספר בארץ, ולעומתו החינוך המסורתי-רתי. את רוב רבריו וטענותיו מקריש בן שיחי להלל הריק, שבית הספר החילוני משאיר בלב תלמידיו, שנשללה מהם החינוכיות הגפשית העשירה אשר בה מצטייד הילד בחינוך הדתי-מסורתי, כגרעין חיים מעורר ומחזק לכל חייו, בעם, בציבור וכיחיד. אין הוא, בן שיחי, קנאי חסר-סובלנות כלפי שוללי הדת לסוגיהם, אך אינו יכול שלא לקבול על הריקניות והשטח-יות אשר מלעיטים בהן את הדור הצעיר בחינוך החילוני, נעדר-האמונה בערכים רוחניים נאצלים ועליונים.

עד כאן לא נתגלו חילוקי רעות בינינו. אך הנה מצאתי לנחוץ להצביע על התר-צדדיות הקיצונית של שומרי המסורת, המקפידים בעיקר בשמירת המצוות הפולחניות וזמניחים את חובות הלבבות. הוא ענה בקול נרגש: אודה שגם לבי אינו שלם עם כמה דברים הנשמרים על ירינו ללא הבחנה בערכם והכרחיותם כיום. אך בדרך כלל הרי יודע אתה כמוני שרווקא מצוות פולחניות אלו שימשו זה אלפי שנים דבק מלכר את העם בימי טובה וימי רעה. בלא דבק זה צפוי האבדון לעם בנכר, ואין לו תקומה גם במולדת. לכן — זהירות יתירה בענין רגיש זה.

שיחתנו נסבה על הירירה המוסרית והשחיתות, שפשטו בעם בארצנו, על המקרים הרבים והמתרבים של מעילות כספים, זיופים, אונאה, רמאות וכו'. שאלתי את איש שיחי: היש לדעתך ולפי מיטב ידיעותך היסוד להנחיה שדתותם המסורתית של בני אדם יהודים עלולה לשמש כתרס בפני השחיתות, וערובה ליושר התנהגותם בחיי יום יום כלפי הזולת? — לא! ענה לי איש שיחי באנחה כבדה ורוח נכאה. לבשתי ולצערי לא אוכל להגיד זאת כיום...

ב

שניהם אנשים ותיקים בארץ ובהקלאות. לשניהם תפקידים אחראיים בשטחים של אדמות ערביות, „נטושות“, ובפינות שונות בארץ. במקרה כשהם מזדמנים יחד הם מוסרים לפי תומם איש לרעהו מפעולתם ומהמתרחש באיזורם. השיחה התנהלה בנחת ובשקט. בשיחה זו היה הר רחוק מאסונם של אלפי בני אדם, עובדי אדמה ערבים ותיקים, שנחתקו בכוח אימי המלחמה

מביתם ונחלת אבותיהם. אך הנה שמע האחד מפי רעהו דברים שהוציאוהו משלוותו והרתחוהו.

— האומנם?! וכיצד הרהבת לעשות דבר שכזה? הסכמת להחכיר קרקע לערבי, שהיה בעל הקרקע הזאת לפני המלחמה? הרי ע"י כך עלול הוא לרכוש לעצמו שוב זכות בעלות על אדמתו זו!!!

הנשאל נבוך ובפיו לא היה מענה. אולי הרגיש שבאמת חטא בתנו הרגש-הרחמים להתגבר על מידת הדין ביחס לאותו ערבי פליט מיסכן ומגודה מעל אדמתו.

שני המשוחרזים לא היו דתיים-מסורתיים. הם היו רק חברים למפלגה הציונית-סוציאליסטית הגדולה...

א

בראש המפלגה הציונית-סוציאליסטית הגדולה בארץ עומד מר ד. בן-גוריון. הוא יודע תשובה ברורה לבעייה הרגושה והעדינה מאד של גזילת הקרקעות מעובדי האדמה הערבים. במאמרו ב"דבר" מיום 22 לינואר הוא אומר: „באה מדינה יהודית ריבונית שגאלה בתנופה צבאית אתה (את) כל האדמות הנמצאות בגבולות מדינתה". הו' וחלק! וטובה גדולה עשה אתנו הפעם שלא הסתמך במקרה זה, כמעשה השלום והצדק של „גאולת" אדמות המדינה בתנופה צבאית, על ישעיהו, עמוס או מיכה, כדרכו תמיד. ואולם כה אמר מיכה:

„והמרו שדות וגולן, ובהים ונשא, ועשקו גבר וביתו, ואיש ונהלתו — בונה ציון ברמים, ירושלים בעולה!" (מיכה ב', ג).

ד

השימוש המסולף והמעוקם בדברי הנביאים וחז"ל נפוץ מאד בין העסק-נים, הנואמים והסופרים העברים לסוגיהם ומפלגותיהם, עד שקשה כבר להבחין בין הדברים בטהרתם ובין מה שמייחסים להם שלא בצדק לשם ענינים מפלגתיים צרים, זרים ורחוקים. יותר מכל זכה, נצח ישראל" לשימוש זול, מעוקם ומסולף עד להחרירה. זה לא כבר פירסם ד. בן-גוריון ב"דבר" את מאמרו בשם „הזיקה לנצח ישראל". אתה מוצא שם רבות ושונות על הציונות, עם ישראל וכו', אך העיקר איננו: אין שם זכר לנצח ישראל האמיתי, כמו שהוא בולט ומאיר לכל מבין עברית, ממקורו הראשון והיחיד בספר שמואל א' פסוק כ"ט: „נצח ישראל לא ישקר ולא יינחם, כי לא אדם הוא להינחם". והגיעה כבר השעה למינימום של דרך-ארץ ויראת-הכבוד מצד בני אדם בלתי דתיים כד. בן-גוריון ודומיו כלפי השימוש במושג הקרוש ביותר לנו, בני אדם יהודים, הדורי האמונה באלקי העולם, שהוא הוא נצח ישראל.

יתר פשטות, יתר אמת ויתר בהירות דרושים לנו כיום. יהיו נא הדברים

ביטוי נאמן לכוונה שבלב. כמה אור, אמת וטוב יבוא לעולם ע"י כך, ולעולמנו
הקטן במיוחד!

„גר“, מרץ—אפריל 1954, אדר ב'—ניסן תשי"ד.

הפילוסופיה של „למה לא“?

(קטע מרשימות על תקופת האבן)

מאז ומעולם ידע והבין כל אדם הוגה שבמערכת הסבוכה של חיי האדם, לנוכח יצרים שליליים והרסניים השוכנים בקרבנו, יש הכרח בכוח מכוון, מדריך ובולם כדי שחיי היחיד והחברה לא יהיו גיהינום, שלא יהיה אדם לאדם זאב אלא אח וריע בעולם נפלא זה בו נוצרנו. שנים היו הכוהות ההיוניים החיוביים שמועדים היו לתפקיד רציני ואחראי זה של בלם ומדריך: הדת בטהרתה, במקורה הראשון, כפי הביטוי המוצלח שבתלמוד: „לא ניתנו מצוות אלא לצרף בהן את הבריות“, — והתרבות ההומנית בזמנים המאוחרים יותר, שהתימרה למלא את מקום הדת ולשמש, כמוה לפנינו, מדריך בחיי האדם ביחסיו והתנהגותו כלפי עצמו וכלפי הזולת, כיתה, כבעל משפחה וכחבר בחברת האדם הגדולה, הלאומית והאנושית. ליקויים וכשלונות מרובים היו נחלת שתי הדרכים האלה השונות והרחוקות זו מזו, אך היה כאן בכל אופן משהו זיוני מאד, טבעי והכרחי מאד בחיי האדם, עד שגם אלה אשר לנוכח התנוונות הדת ע"י מסלפיה באו לידי כפירה בעיקר — גם הם נאלצו לברוא לעצמם דמות מחנכת ומדריכה עליונה אשר היטיב עמנואל קאנט לכנותה בשם „ההוק המוסרי בקרבי פנימה“. והנה בדורנו זה, דור ההישגים המדעיים אשר לא היה כמוהם, דור המתמר לחיות יודע כל בעלם ובדרך לחשיפת כל תעלומות היקום בכוח שכלו וחישוביו המדויקים, מקבלים פני האנושות צורה חדשה, בהירה באכזריותה, קרה כקרח הנורא שבציר הצפוני וכמו לבם של אנשי המדע גאוני ההרס האטומי והמימני, לאחר שתי מלחמות עולם והשמדה מטורפת-מתוכננת של מרכזי העם היהודי עומדים אנו לפני התכוננות למפעל השמדה כל-אנושי. הדת המתנוונת-המסולפת ע"י כהניה בכל הכנסיות הדתיות, והתרבות ההומנית המעודנת שהתימרה לשפר ולעזר את חיי האדם החברתיים-מוסריים-אסתטיים — שתיהן מפנות את מקומן למשהו נעווה ואיום, הכובש לעצמו בחוצפה קולנית את במת ההיים, את הדרכת העמים והיחידים בכל אשר יפנו. זוהי תרבות בה שליטות שלש המידות המוציאות את האדם מן העולם: הקנאה, התאוה והכבוד. השם הנאה ביותר לתרבות יצרים גסה ואנוכית זו הוא: תרבות של „למה לא“? רבות ושונות הן הדמויות העוברות לפני המסתכל — מעיין — מחפש,

כמייצגות את התרבות הזאת של „למה לא?״ אותו ילד תלמיד ביה״ס הכפרי אשר אחר תמים יסרהו על פגיעה וקלקול רכוש הזולת והזכיר לו את איסור „בל תשתית“, והילר ענהו מניה וביה: אינני ארוק! אותו עשיר, יהודי דתי-מסורתי אדוק בעיר הגדולה בישראל, המנצל את פועליו העלובים עד דם תמציתם וההורס את חיי דייריו העמלים המסכנים בעזרת כוחות החוק והמשפט, ואין מידו מציץ; אותו עורך דין תרבותי-מודרני, המוכן בעד בצע כסף לשרותו של כל עושה עוול ופשע נגד מקופהים עלובים הדורשים צדק ומשפט; אותו לאומי יהודי נלהב, הדוגל ברעיון ממלכת ישראל משני עברי הירדן והוא מוצץ כערפד את רם אחיו החלכאים הנאלצים ללוות אצלו ממון בריבית איומה ובתנאים מחרידים; עד אותם סוציאליסטים, מפא״י או מפ״ם, חברי הקיבוץ או המושב, חברים לאינטרנציונל הסוציאליסטי או הקומאיני-פורמי, המשמיעים בהזדמנויות פרולטריות חגיגות את הימנונו המהפכנים של „גוי חלכה, עם עבדים ומזי רעב״ וקוראים לאחוזות עמים וסולידריות בינלאומית, ובאותו זמן הם שומרים בכל הכוח המזויין שלהם ושל המרינה על נחלת העשוקים, הגזילה שגזלו משכניהם עובדי האדמה הערביים, נוסף למשק העשיר שלהם הקיבוצי או המושבי — כל אלה ורבים, רבים כרוגמתם, הם פירות אותה תרבות איומה-קטלנית, התרבות של „למה לא?״, בה אתה נתקל על כל צער ושעל כשאתה מנסה לנגוע בנימה הנפשית-מסורית שבארם לפני עוול משווע הגעשה לזולת. הטובים שבבני שיחך אומרים לך: מהצד המוסרי בווראי שצורק אתה, אלא ש...

— — — זאת אומרת: וכי כסילים ושוטים המסתמכים בתקופה נאורה

זו על מושגים שאבר עליהם כלח כמו ישר, צדק, מוסר ומצפון — ראויים לרחמים?! וירידיים ותיקים נרים לך על שכה יירת פלאים ונתפסת לרעיונות מלפני רור המבול...

אין צורך להוכיח כאן שאין הרברים יצורי הדמיון אלא קטעי חיים שכיתים ומצויים למרי. הכל יודעים זאת, אלא שהמחבלים בזולתם אינם נוהגים להתריע על כך, והסובלים והנפגעים — אין הסופרים, העיתונאים ואנשי הציבור יכולים לריב ריבם בשעה שהם הובקים ורועות עולם באסת-טיקה, פוליטיקה ופטריוטיזם. באמת מה להם ולמכשלה הזאת? ולמה בעצם לא יעשה התקיף והערמומי בחברו העלוב ככל העולה על רוחו אם הוא יכול, אם זרוע לו, אם כוח לו? למה לא?

הדברים אמורים ביחסים שבין בני ישראל לבין עצמם, לאחיהם בני עמם. ביתר חריפות מתבטא יחס זה כשהענין נוגע לבני ישמעאל, לאחינו הערבים. כאן הדברים מוסכמים וברורים. למשל: כל עתונינו כותבים על „תקרית קיביה״ ו„גבחת מעלה עקרבים״. כאן סולידריות יהודית למופת!... ובאמת: למה לא כך? ...

כשניסה כותב הטורים האלה להצביע לפני זמן-מה על מלחמת הכיבוש שלנו ועל כל האיום הכרוך בהרג אחים הררי, כגורמים עיקריים לשחיתות

ולירידה מוסרית בארצנו — גזף בו אחד מתופשי העט המכובדים בפומבי, בבטאון הספרותי הציני ביותר של הסופרים ואנשי ההגות, וציין את רברי כותב הטורים הללו כסימן לירידתו המוסרית... זו תורת האבן בתקופת לב האבן!

כאב ותמהון אופפים אותך לגוכח כל זה. והרי רבים הם שהיו רוצים באמת בחיסול הרע ובבוא הטוב במקומו. אך השיגרה, החשש להיות „יוצא רופן“, אחר, שונה מהמקובל, מעכב בער המחשבת הביקורתית העצמאית ומחסלת באיבו כל ניצן של עצמאות, של אומץ אורח, של ראיית האמת כמו שהיא.

*

היתה שעת זריחת השמש בבוקר אביב נפלא. הכל היה כה רענן, רווי טל חיים ואביב. כה נוח היה לנשום עמוקות את האויר הצונן והמרוענן. התחרשות בכל, בצינץ הציפרים, בלבלוב האילנות, בתנועת בני הארם ההולכים לעבודה בגן ובשרה. והנה בררך לעבודה מסויימת אתה נתקל במחנה שבויים רב אוכלוסין, כעין אות מחנות מוות עליהם מספרים פליטים שרידים מאושוויץ, טרבליאנקה וכו'. יצורים לבנים וחמורים (במקרה: עופות ותרנגולים) רחוסים במצודות וכלובים, ומגמת פניהם לקראת מוות, לקיבת האדם אשר כשאוּל לא תרע שבעה, לעיר הגרולה הם נשלחים בבוקר אביב נפלא זה, ל„חזית הברשׁ“ כפי שזה נקרא בפי עתונאים אנשי תרבות... כאן אין כל קרקע, כל בסיס למליצות לאומיות וסוציאליסטיות נאות. כאן שולט שלטון יחיד, תקיף, בלתי מוגבל, העיקרון של „למה לא? למה לא?!

„גד“, מאי 1954, אייר תשי״ד.

עשיר-קונסטנטינוס באהלי יעקב

(גבוני הזמן בעבר ובימינו)

היו ימים, והם אינם רחוקים כל כך מאתנו בזמן, בהם זועזעו אהלי יעקב הרדומים והתמימים ע״י רוחות סער שפרצו ובאו משלשה עברים בבת אחת. בסוף המאה העשרים הורעשו עיירות פולין היהודית על ידי תסיסת ההשכלה שאחזרה להגיע אליהן, ע״י התפשטות התנועה הציונית ופריחת הספרות העברית החדשה ולבסוף במיוחד ע״י גלי המהפכה הכל-רוסית הראשונה שהגיעה לשיאה בשנת 1905. עיירת השקטה והקופאת על שמריה ככל עיירות פולין, שהיתה מלאה חסידים ולמרגים נלהבים וסביבם המון עם תמים וירא שמים נודעוזה יותר ויותר מבפנים ומבחוץ. כרעם ביום בהיר כך הלם בראש משכילי העיירה הצעירים שירו של ש. טשרניחובסקי „גוכח פסל אפולו“ שהגיע באחד הימים לעיירה וכבש את הלבבות הסוערים בקריאת

המרד שלו נגד הישן, המקובל והמקודש ביהדות. אך במיוחד זועזעו הלבבות הצעירים עם קריאת התגר והקובלנא: „אל אלהי כובשי כענן בסערה — ויאסרוהו ברצועות של תפילין!“...

רבה ועצומה היתה פעולת ההרס של שיר זה כשנפגשה ונתלכדה ברוחות הסער והמרד של תנועת המהפכה הכל רוסית אשר כבשה לה אז דרך ביד חזקה ובורע נטויה. רבים מבינינו חובשי בית המדרש הישן הוקסמו מדרך חדשה וורה לנו. היה זה המאבק הגלוי בין יעקב איש תם יושב אוהל ובין עשוי הבוטח בחרבו ובזרועו.

באחד הימים נודעוזה העיירה מתרועת מרד שמילאה את חללה. צעירי ישראל, חייטים, סנדלרים, נפחים, סבלים וכו' קמו ויצאו להפגין נגד השלטון הצארי העריץ. הם עברו בתבורה גדולה מבית לבית ובדברים להטים קראו את התושבים למהפכה ולתמורה בחיי המדינה ובעיירה. והנה הגיעו לבית הרב, שהיה נכבד מאד על פני כל הקהילה. אחדים מראשי התנועה פרצו פנימה לחדר הרב ללא בקשת רשות כניסה. וכותב הטורים האלה, אז בהור צעיר, הצליח להדור יחזו אתם פנימה ולהסתכל במתרחש. יוסל קלסנר נאם בפני הרב הנדהם נאום מהפכני, וכהוכחה מוחשית לדבריו הוציא מכיסו אקדח נוצץ והניפו תנופה למול פני הרב שחזור כולו, התכווץ והיטה את רוב גופו לאחור, כשהוא מטלטל ידו אחת בתנועות יאוש כלפי האקדח וגושאו וממלמל במבוכה גדולה: „לא, זה לא צריך! זה לא צריך!..“

הנאום הגלהב זו קצת אתורנית, סיים את נאומו ועזב יחד עם חבריו את חדר הרב הנדהם שישב בכורסתו ללא תנועה.

באותו יום ובימים הבאים אחרי המשיכו בחורים יהודים ולא יהודים במהפכה. והסוף? בדם ואש, בעזרת האקדח הנוצץ והפצצה המרסקת אמרו להביא גאולה לעולם, ובנחלי דם ולהבות אש במשכנות בני האדם בכלל ובאהלי יעקב בפרט ובמשטר אימים של „עבד כי ימלוך“ נסתיימו החלומות!

*

„זה לא צריך!“ זה היה מוסכם ומוחלט אז לכל שומרי מסורת היהדות. ישראל סבא ידע בכל תקופות חייו הארוכות מאז אסון בר כוכבא ועד הדור האחרון לתעב את הדרך של „ועל חרבך תחיה!“ ובחר בדרך של „לא בחיל ולא בכוח כי אם ברוח“. הסטיה מדרך „לא בחיל ולא בכוח“ נחשבה בצדק לסטייה מהיהדות. כך היו פני הדברים עד לסילוף דמותה האמיתית של הציונות ע"י הקמת מדינת ישראל בדם ואש, בכל גינוני ההרס של טבת-אחים בני-יארם אשר בשם מלחמה יכונה.

הרתיים האורתודוכסים ראו אור גדול, אור מתעה ומסנוור. פנו עורף לכל אוהרות הנביאים וחכמי התלמוד והבאים אחריהם נגד דרך החרב, הרבנות הדתית והצבאיות היו כמעט לבשר אחד. רבנים צבאיים, פלוגות „דתיות“, תפילה מיוחדת להצלחת הצנחנים. קליפה כנסיתית חיצונית קשה ומאובנת

תוך אברן כושר הראייה של האדם בצלם האלהים אשר אליו מכוון החייל „הדתי“ את כלי הקטל שלו, תוך אברן כושר העיון, המחשבה החיפוש והחתיכה לפתרון בעיות בין עם כראוי במיוחד לאדם יהודי המאמין באבינו שבשמים יוצר בני האדם אחים. „הדתיים“ האלה הם הנלהבים ביותר לצבא, לצבאות, לשיטת יד הזקה, למינוג גמור של תורת קלוזביץ ומולטקה עם דיני ה„שולחן ערוך“. בסיום חגיגי של קורס לקציני צבא שנתקיים לפני זמן-מה בירושלים הוזמנו ופאו הרבנים הראשיים לדבר טבעי ומובן מאליו, כשם שמוכן מאליו היה דבר השתתפותם של רבי הכהונה הפרבוסלבית והפרוטסטנטית בטקסי צבא דומים בימי ניקולאי הצאר ווילהלם הקיסר. „ככל הגויים!“ אך לשיא הגיעו „הדתיים“ בטקס הנוכח בית הכנסת במושב השיתופי החדש של נח"ל דתי בחבל לכיש בשם נחושה. והנה מה שמשפר על זה ספרו הצבאי של „הארץ“, בעתון מיום כ' אלול תשט"ו.

„יחידות רובאים מסתדרות בשתי שורות, ביניהן עוברת תהלוכה קטנה: מתחת לחופת תכלת הנישאת על פידונים, נישא ספר תורה המיועד לבית הכנסת של נחושה. קצין דת בפקוד הנח"ל נושא את הספר, מימינו צועד הרב הצבאי הראשי, אלוף-משנה גורן. החזן הצבאי הראשי סגן ויינברגר עורך את התפילות. בתוך אוהל רחב ידים קורא חייל את פרשת השבוע. אהה! מה נקלה ועלוב מראה פני הרב התמים של עירתי בנפנוף את ידו בתנועת יאוש כלפי האקדח הנוצץ כשהוא מפליט ברעדה: זה לא צריך! זה לא צריך! כאפס ואין הוא לעומת רב צבאי ראשי המלווה את ספר התורה תחת חופה הנישאת על כידונים!

וכך קרה הדבר: קונסטנטינוס אשר הטיל את צל כידונו הכבד על הנצרות בראשית המאה הרביעית לספירתם מצא לו יורשים ומחקים נאמנים ביהדות במאה העשרים. ספר תורת ישראל סבא בחסות רובים וכידונים. עשיו באהלי יעקב! ניצח השיר האפיקורסי של טשרניחובסקי את מניחי התפילין הסוגרים כיום למרס אליל המלחמה. רב הצער וגדולה הבושה!

„נר“, תשרי-חשון-כסלו תשט"ו, ספטמבר-אוקטובר-נובמבר 1955

ה א ד ם ל א ן ?

(קטעי הרהורים על מהותו ותפקידו)

כותרות העתונים היומיים ושידורי הרדיו עלולים ליצור את הרושם המוטעה שבני האדם עוסקים כאילו אך ורק, או בראש וראשונה, בתכני הפוליטיקה ובמיומנות מלחמה בין עמים וארצות ובין גושים ומפלגות. יום יום מזינים אותנו בידיעות מאותו הסוג הקבוע, המשנה לעתים את מקומו

אך לא את תכנו ומהותו: — מתיחות ומצב חירום בארץ פלונית; התלקחות תיגרות ומלחמות קטנות וגדולות בחלקי ישוב אלמוני; כשלון המו"מ השיגרתי בין תקיפי העולם הזה במזרח ובמערב על מציאת דרכי שלום לפתרון נייגוריהם המתחדדים יותר ויותר; תקציבי מיליארדים בארצות התיירות, הדימוקרטיה והסוציאליזם לרכישה וייצור כלי רצח משוכללים ביותר, וכדומה, לאמיתו של דבר הרי זהו רושם מטעה. כי בני האדם לארצותיהם אינם פוסקים גם בתקופה מבולבלת זו מלעסוק בישובו של עולם, בזריעה ונטיעה, בחרישה וקצירה, בבניית בתים וייצור בגדים ושאר צרכים חיוניים והכרחיים לחיי האדם. פירושו של דבר: עדיין הרוב המכריע של האנושות ממלא בפשטות ובאמונה את תפקידו הבלעדי: להיות שותף ליוצרי-כל במעשי יצירה ובנייה, בהצמחת פירות ופרחים מרהיבי עין בשדה, בגן ובלבות בני אדם אוהבים, בצחוקם המתוק של ילדי חמד תמימים וזהירים.

ואולם רוחות המדבר הזועפים אינם פוסקים מלאיים על ישובי האדם. מומן לזמן קמים בני השטן ויוצאים לפעול ככל יכלתם למען חורבן משכנות בני האדם. מצליחים הם לסנוור את עיני העמים בהטיפים להם לעוב את מלאכתם יום יום ולקחת כלי חמס ורצח בידם ולצאת לקרבות דמים למען הצלת המולדת, למען הגנת הצדק והיושר, למען הדמוקרטיה והסוציאליזם, למען ערכי התרבות ואחוות העמים ושלום האנושות. בתקופת התעוררות כזו, הנמשכת לעתים חמש, שש שנים, עושים בני האדם כמיטב יכלתם לרצות, לאבד ולרסק את אחיהם, בני אדם כמוהם, בכל מיני מיתות שונות ומשונות, וכל המרבה — מעניקים לו אותות כבוד והצטיינות לתפארת לו, למשפחתו ולעמו.

יש לציין במיוחד נקודה אחת מהרידה ביותר בפרשה איומה וגורלית זו: אין אסון המלחמה משמש גורם לנקיפת המצפון, לבושה בפני עצמו על רצח אחים, להתעוררות נמרצה לשוב בתשובה, לחרטה, להחלטה נחושה ורצון עז לא לחזור עוד על תופעה מחפירה זו של מעשה קין בהבל. אין כמעט חוג בחברת עמי ה"תרבות" הזוכה לכבוד והערצה כלליים כחוג המומחים במקצוע הטבח ההמוני ההדדי. המדע, הספרות והאמנות משקיעים מיטב יכלתם להאדרת המלחמה וגבוריה. ספרות המלחמה לשני אגפיה: אגף התיכונן המדעי של ההשמדה ההדדית ואגף ההערצה האמנותית ופולחן גבורי המלחמה בפרוזה ובשיר — ספרות זו היא הפופולרית ביותר בכל שדרות העם בכל הארצות, ועל ברכי ספרות עקובה-דמם זו מתחנכים כיום הורים וילדיהם. שבטי העמים הפרימיטיביים, "הפראים", בפנינת הרחוקות והגידדות של אסיה ואפריקה, מפגרים לאין שיעור בענף החשוב הזה של המתה הדדית, עד הגיע אליהם שליחי התרבות, נוטרי הערכים העליונים של הנצרות, הדמוקרטיה, הסוציאליזם, האמנות, המדע והפילוסופיה. אז ילמדו גם הם את תורת הצביעות של רוממות השלום והטוב בגרונום וחרב ההשמדה בידיהם,

ומלאך המוות יקצור גם שם קצירו במכשירים חדישים פרי עמל המוח של מוסמכי הטכניונים והאוניברסיטאות.

בלי הרף נוקב ההרהור הנואש: האמנם פסו אמונים מבני האדם? האמנם נמנו וגמרו כולם, המנהיגים והמונהגים גם יחד, שזו הדרך ואין בלעדיה, שהעולם הפקר וכל דאלים גבר? הוסכם בין הנוצרים לפלגותיהם וכנסיותיהם שתורת האהבה והשלום של ישו מקומה בשמים וכאן עלי אדמות מכריעה האלימות, האגרוף הגס, והיהודי — שהסתכל באלפי שנות גדודים וסבל בבוו ובצער על בני עשיו שנתקללו בקללת „ועל חרבך תחיה“ — הוא גם הוא קם והתנער מעול האמונה כי בצלם האלהים ברא את האדם ומהחליכה בשביל שסללו נביאי ישראל: „לא בחיל ולא בכוח כי אם ברוחי אמר ד' צבאות“. היהודי רב הכשרונות השיג והדביק במשך זמן קצר את מתעלליו-מוריו הנוצרים. ולא רק בחר בדם ואש כאמצעי לתקומתו וגאולתו אלא הוא מקיים את חזון ישעיהו „כי מציון תצא תורה“ — ברוח ובכיוון מנוגדים ומשפילים עד היסוד את החזון של נביא אחרית הימים. מציון יש כיום ייצוא הגון של כלי משחית ומכשירי הרג והורבן לארצות שונות, וכך קראנו בעתונים: „רמתה הגבוהה של התעשייה הצבאית הישראלית הוכחה בהצלחת ייצואה, אשר הוסיף לתקציבה הכולל 15 אחוז במטבע זר“. ידיעה זו בכותרת „המעודדת“: „הצלחה לייצוא נשק ותחמושת“ פורסמה ב„הארץ“ מיום 13.9.54, בתוספת הערה שהידיעה לקוחה משנתון הממשלה תשט"ו. העתון מסר שם מספרים ופרטים שונים על ההתקדמות בייצור הנשק בישראל ועל „סוג נשק אחד שתיכנונו מקורי-ישראלי“.

וכן מוסר הסופר הצבאי של „הארץ“ קטעים מנאום הסקירה של מר ש. פרס, המנהל הכללי של משרד הבטחון, נאום שנשא בכנס שנתי של עובדי משרד הבטחון אשר התקיים בגן הקריה בתל-אביב. הוא אמר: „התקדמות ניכרת חלה בשנה האחרונה בתעשייה הצבאית של ישראל בהתקשרה בהווי ייצוא בסכום של 4 מיליון לירות“.

והרי בזה מתבדות כל מליצותינו הרמות על ההכרח שבהזדיינותנו לשם התגוננות מפני האויבים המקיפים אותנו מכל צד! ציון כמספקת כלי חמס ורצח לעולם! היש לעג שטן מר מזה? האין זה חירוץ וגידוף כלפי כל הקדוש והיקר לישראל סבא? ואיה אנשי הרוח, הרבנים ואנשי הדת למיניהם? וכך חוגגים סמאל ואשמדאי את נצחונם על הקדוש והנצחי ביהדות, ואין קול ואין עונה!

*

ניקולאי שיירמן, הישיש-הצעיר בן השמונים וארבע, האב הרוחני של החוג הבינלאומי בשם „משפחת האדם“, המציא לכותב הטורים האלה מיסמך יקר-ערך, יקר במיוחד בימים הקודרים אלה: תפילתו של ראש שבט אינדיאני הידוע בכינויו — „החוגה הצחובה“. משהו טהור, בעלה, קדום ורענן, חי

ותמים, מעודד ומרגיע בתפילה נפלאה זו. הבה ונקשיב לה, כפי שתורגמה לעברית תרגום מדוייק בידי כותב הטורים האלה:

„אתה הרוח הכביר, אשר את קולך אשמע ברוח המנשבת בה גושם כל העולם — האזינה נא לדברי. הגני האדם לפניך: אחד מבניך הרבים — קטן אני ורפה־אונים. זקוק אני לכוחך ולהכמתך. עורני נא להלך בזיוו של עולם ולהזין את עיני תמיד באודם וארגמן אשר לשקיעת ההמה. יהי נא מגע ידי בכל אשר יצרת — מתוך כבוד, ואוני — קלות וקשובות לקולך. תן בלבי חכמה למען אדע ללמד לעמי תורתך, הצפונה בכל עלה ובכל אבן. מבקש אני לעצמי כוח לא למען התנשא על אחי, אלא למען הכריע בעזרתו את אויבי הגדול ביותר — את עצמי. עורני נא כי תהינה ידי תמיד טהורות ועיני פקוחות, למען אשר בבוא היום בו ישקעו היי כשמש בערבים יוכל רוזני לבוא ולהתיצב לפניך ללא בושה“.

*

האין בתפילה זו החשובה הקולעת ביותר לשאלת: האדם לאן?

„גר“, כסלו—סבת תשט"ו, דצמבר—ינואר, 1954/55.

בדואים וחלוצים נפגשו

(מעשה שהיה)

קרה הדבר בשנת 1912, בימי שלטון התורכים בארצנו. יום יום היינו באים, פועלים יהודים, במספר גדול לעבודה במטעי „אגודת נטעים“ בחדרה. המטעים השתרעו על פני שטח גדול וגרוב, פרדסים ועצי פרי שוגים.

במשך היום היינו נפוצים בשטחי המטעים ועוסקים בעבודה ביחידות או בקבוצות קטנות, לפי צורך ומצב העבודה. בבוקר חרפי נאה אחד, בבואנו לעבודה, נעצרנו, כל הפועלים היהודים, (אך לא הפועלים הערביים שעבדו גם הם שט במספר רב למדי) ליד הכניסה למטעים ע"י מנהל העבודה שהודיע לנו כי היום אנו עוברים כולנו לעבוד בשטח חדש בהכשרת הקרקע. עם התאסף כל העובדים הלכנו, עדה גדולה, כשמעדרינו על שכמנו ולפנינו המנהל בלווית כמה מעוזריו, אל המקום המיועד. לפנינו השתרע מישור רחב, מגודל כל מיני עשבי בר ובעיקר צמח החילפא, ובמרכזו היו גטויים אהלים שחורים של בידואים במספר רב.

התחלנו בקיצוץ עשבי הבר והתקדמנו בסדר, בשורות לא מרוחקות זו מזו. בשעת הפסקה קלה הסתכלתי וראיתי שמנהלנו ועוזריו נכנסים ויוצאים באהלי הבידואים כשהם מנהלים שם שיחות חמות ונרגשות עם יושבי האהלים, אך לא עלה בדעתי שיש לזה שייכות לעבודתנו היום כאן. עברו

כמה שעות בעבודה מאומצת והתקרבונו יותר ויותר לשטח האהלים. מאחת הפינות הקיצוניות של שורותינו הגיעו קולות ודברי ריב נרגשים. ראינו כיצד מנתקים מנהלינו את התבלים המתכרים את האהלים אל היתדות התקרות מסביב, ומדרבנים את יושביהם לעבור במהירות האפשרית עם כל מטלטליהם ואהליהם הלאה מכאן. תוך התרגזות וסירוב וכניעה בעשתה העברה זו פעם בפניה זו ופעם באחרת, ובעקבות הפיננו באנו אנהנו לשם עקירת העשבים והדשאים שצמחו מסביב לאהלים.

לאט לאט ובלי הרף גדהקו האהלים ויושביהם יותר ויותר לאחור, ללא התנגדות אקטיבית מצדם ורק חוך ריב שפתיים נרגש ולוהט. היו אמנם נסיונות רופפים לחסום בפנינו את התקדמותנו, אך במהרה נואשו ופינו את המקום.

והנה התקדרו השמים וגשם החל מטפטף שנהפך חיש מהר למטר סוחף. עד מהרה נרטבו עלינו בגדינו והתכווצנו בכל ישותנו כאין לנו מפלט ממטרות העז. אך הנה ראה זה פלא: באהלים הקרובים אלינו ביותר, שעוד לא הספקנו להרהיקם מכאן, קראו אלינו ונופפו בידיהם יושבי האהלים להיכנס אליהם למחסה מפני הגשם! עשינו כמובן כהצעתם. נכנסתי לאוהל השחור הקרוב אלי עם עוד כמה חברים ונתקבלנו במאור פנים ע"י מאכסנינו, כשאני כולי נתון לרגש סתום של בושה ללא יכולת לתפוס את הדבר המזור הזה: הם, הנהדפימ על ידינו מכאן, דואגים לנו לבל נירטב בגשם השוטף! יהדיו עמדנו כפתה האוהל, אנו הפועלים היהודים עם בעלי האהלים השחורים והסתכלנו החוצה. אל זרמי המטר שהמשיכו לרדת.

כשפסק סוף סוף הגשם יצאנו והמשכנו את עבודתנו עד שהגענו לנקודה מסוימת בזה הפסקנו לפי פקודת מנהלינו, ופנינו וחורנו למושבה. הספקתי עוד להציץ רגע ולראות את האהלים המצטופפים בקצה המישור...

רחוק הייתי או מראית יחסי ישראל וערב כראותי אותם היום. ההכרה היהודית-אנושית האמיתית היתה מכוסה ומצופה בשכבת לאומניות זרה, אך הלב היה ער ונרגש עד למאד. תערובת של רגשי צער ובושה וכאב, "בלתי לגלים" על הנעשה כאן מצדנו, ורחשי השתוממות ותודה הבויים כלפי יושבי האהלים ליוו אותי ימים רבים מבלי מצוא להם ביטוי וגיב...

..נר", אב—אלול תש"ו, אוגוסט 1955.

לזכר ידיד יקר — קרלין ז"ל

בחיוכו הטוב עבר קרלין יקירנו את החיים, ובחיוכו זה הרווי רצינות-תוגה על עולמנו זה ההפכפך והמהריב את עצמו — עזב אותנו קרלין ז"ל ועבר למנוחתו. כל עוד בו יכולת איזו שהיא פעל בצנעה ובענווה למען

השלום וההתקרבות ההרדית של בני האדם, השונים בצורותיהם, אך אחידים וזהים באנושותם.

השמועה על פטירתו הגיעה אלי כאבלי על אם ישישה שבעת-היים ורבת חסד ומעשים טובים, שהלכה לעולמה. „והתי יתן אל לבו“ — נאמר בקהלת. רב וכבד האבל בין קרובי הנפטר ואוהביו על הלקחו מאתם. אם „החי יתן אל לבו“ באמת יתאבל מרה על כל נפש אדם שנסתלקה מעולמנו, בירי שמים ובידי אדם, ויישבע בגפשו שבועת אמונים לקרושת החיים ואהבתם וטהרתם, ובילע המוות לנצח ומחה ר' רמעה מעל כל פנים.

„נר“, אוגוסט 1956, אלו תשט"ה.

ל ל ב ן

(הערות למאמרו של מר ליאופולד מרכס)

הדברים הרציניים והכנים שנאמרו ע"י מר מרכס ראויים לתשומת לב מיוחדת מפני שמורגש בהם היפוש כן של האמת ומוצא מהמבוך האיום של יחסי ישראל ערב. לא ניכנס בעקבות המחבר הנכבד בחקר מהות חיי האדם והמסקנות הפסימיסטיות-פטאליסטיות שהגיע אליהן. לא קשה להסכים להנחתו היסודית „שתנועה כ, איחוד“ צריכה להכיר בעובדות ההיסטוריה הן של עמנו הן של עמים אחרים על הבסיס של „היי צדק עד גבול יכלתנו“. אפשר להגיד שזוהי בעצם הנחת היסוד של „איחוד“! ואולם תקופתנו זו, תקופת השיא של התפתחות והתקדמות טכנית ושל הירידה המוסרית והתפשי-טות השחיתות בחברת האדם, עליה אמר אליעזר יפה ז"ל את אמרתו השנונה והקולעת: תקופת המלל האידיאליסטי והמעשה המתפיר!“...אנו זקוקים איפוא ליתר בחירות בבחינת ההנחה היסודית של „הכרה בעובדות ההיסטור-ריו, וצדק עד גבול יכלתנו“ כפי שמציע הכותב הנכבד. נבדוק גא זאת הלכה למעשה, ונראה ער כמה נאמן הכותב עצמו להנחתו היסודית הנ"ל. מר מרכס קובע 4 נקודות מוחלטות במסכת חיינו ופעולותינו בארצנו. (1) תחת להץ השנאה האיזמה שבאה על עמנו בשנות מלחמת העולם השניה שינתה הציגנות את מטרותיה והגיעה לרשימת מדינה ריבונית יהודית בארץ ישראל;

(2) המלחמה בדרך כלל היא עוברה קובעת ואין להרהר על מסקנותיה. כך זה ביחסי כל העמים וכנה זה ביחסי ישראל-ערב. רואה הוא את המלחמה כגורה קדומה ועליונה, פטאלית, אם גם עצובה, מכאן מתחייבים כל מעשי האכזריות המלווים את המלחמה וכן הרחקת האוכלוסיה האורחית ממקומות מגוריה, ואין לראות בזה מעשה רשע מיוחד.

(3) החזרת פליטים ותשלום פיצויים באים בהשבון רק באונס, לאחר

תבוסה, או לאחר חתימת חוזה שלום בין היריבים. היות ואנו המנצחים, ולא אנו גרמנו למלחמה, אין יסוד לדרישה להחזרת פליטים ערבים ולתשלום פיצויים להם.

4) לא יתכן כיום קיום הבטחת שוויון הזכויות למיעוט הערבי שבארץ, מפני שעצם נוכחותם בארץ סכנה פנימית היא כל עוד לא נחתם שלום עם ארצות ערב.

תבאנה עתה הערותי התמציתיות לפי הסדר.

1) טבעי הרבר שפתח מר מרכס בציונות ושאיופותיה כאן. הרי מכאן נובע כל צרור הבעיות, כאן המקור לחיים מפכים ופורחים או למלחמה וחורבן. הציונות כידוע איננה המצאה בת זמננו אלא חזון הגאולה של עם ישראל מאז שהחל חורבן הארץ לפני שנות אלפים ע"י הכובשים הבבלים והרומאים, ולבני עמנו בגולה עד היום הזה. האמונה התמימה והלוהטת של עם ישראל בהתגשמות חזון גאולתו בדרכי נועם ושלום, „לא בחיל ולא בכוח כי אם ברוח“, אינה בת חלוף, איננה ענין לקוניונקטורות פוליטיות — אסטרטגיות. שינוי יסודי במטרת הציונות ודרכי הגשמתה — זוהי עקירת הנשמה הציונית, בגידה במהותה, ותמיד התיחס העם ל„רוחקי הקץ“ כאל משיחי שקר! „השביע הקב"ה את ישראל שלא יעלו בחומה!“ נמסר לנו ע"י חז"ל, והדבר רים ברורים למדי..

הנהגה בנקודה רגישה זו אין מר מרכס עומד במבחן בהתאם להנהגתו היסודית של הכרה בעובדות ההיסטוריה על בסיס של צדק עד גבול יכלתנו. עובדה היסטורית מוחשית מאד התיצבה לפנינו בשובנו לארצנו על יסוד זכותנו ההיסטורית מלפני אלפים שנה: נפגשנו כאן בעם ערבי שנאחו בארץ זו כאלף ושלש מאות שנה ביצרו בה את חייו הפרימיטיביים, בעיקר בעבודת הארמה, ומושרש בה שרשים עמוקים מאד. יצירת מדינה ריבונית יהודית בארץ בה יושב מדורי דורות עם ערבי זה — זוהי פגיעה חמורה מאד בעקרון „ההכרה בעובדות ההיסטוריה“ ובשאיפתנו ל„חיי צדק עד גבול יכלתנו“!

ברור איפוא שמכאן — מסילוף מטרת הציונות ודרכי הגשמתה — נובע שלל הבעיות החמורות והמסוככות שנתעוררו ונאו עלינו עד מצב החירום המסוכן של היום. מפני סכנה זו הזהירו ראשוני „ברית שלום“ יצחק אפשטיין ז"ל, חיים קלברסקי ז"ל, ויברל לחיים ארוכים ר' בנימין יקרנו ב„משא ערב“ הנפלא שלו, עוד לפני חמישים שנה! אגודת „ברית שלום“ ואחריה, „איחוד“, מתוך נאמנות מלאה לציונות בטהרתה המבוססת על הכרת עובדות ההיסטוריה שלנו ושל עמים אחרים ועל השאיפה לחיי צדק עד גבול יכלתנו — התיצבה על בסיס עקרון הרדיאומיות (אשר, אגב, מר מרכס, לגודל ההפתעה הנעימה ובניגוד להשקפתו הפסימית הכללית, ממליץ עליה בסוף מאמרו) עקרון זה ההולם בהחלט את נשמת הציונות ואת עובדת היכולת הפיסית של תולעת יעקב גם יחד. נוכחנו כפעם בפעם שהיו בצד

הערבי הדים חיוביים לקול הרצון הטוב מצדנו, וגם הוגשו מצד מנהיגים ערבים הצעות רציניות לעליה יהודית המונית והתישבות יהודית גדולה בתנאים מסויימים, והיו סיכויים לקידום עניני שני העמים לאושר הארץ, יושביה ועליה. ואילו במקום אגודת „איחוד“ מבודדת היתה מתיצבת התנועה הציונית העולמית בכל כובר משקלה על נקודת השקפתנו היו הסיכויים להסכם ושיתוף פעולה יהודי-ערבי גדולים לאין שיעור. סירובה המוחלט והתנגדותה העזה של התנועה הציונית הרשמית להצעותנו, והסתמכותה מקודם על אנגליה ואחר-כך על כוחנו ועוצם נשקנו בהשגת הריבונות הממלכתית בארץ דו לאומית זו — כל זה אינו מאשר את דעתו של מר מרכס שלא אנו היינו הגורמים למלחמה בינינו ובין הערבים. עובדה רצינית זו היתה צריכה להסביר סוף סוף למר מרכס ולרבים כמוהו למה רואים אנו את הגדר שלנו, היהודי, כנושא האחריות העיקרית למצב המסוכן של היום.

(2) אילו היינו מתיצבים באמת ובכל לב על נקודת ההשקפה שהמלחמה היא עובדה קובעת (אם גם עצובה, כהערת מר מרכס) בחיי העמים וביחסיהם ההדדיים והוא הדבר גם ביחסי ישראל-ערב — הרי לא היה מקום לזיכוחנו זה. היות ואנו המנצחים, ומקוים לנצח, גם במלחמות הבאות, רשות הדיבור לרמטכ"ל ולגושאי כליו. אשרי המנצח ואבוי למנוצח! לאשרנו אין השקפה זו השליטה היהודית במחשבת האדם. ביחוד שלל עם ישראל בכל נפשו את הגישה הזאת, להלכה ולמעשה, וככות שלילה זו לא נכנע לעובדת המנצחון המכריע של הבלים והרומאים ושאר כובשים ותקיפים ולא חדל מלתבוע עד היום את זכותו ההיסטורית על ארץ מולדתו. יש כאן מלבד הנימוק האנושי-יהודי-מוסרי נגד עובדת המלחמה כקובעת ביחסי העמים — עוד גימוק רציני ומעשי מאד המזהירנו אזהרה המורה מפני דרך זו: מה שיכול להרשות לעצמו האריה הבללי והרומאי, הבריטי-אמריקאי והרוסי — הוא מעשה של איבוד עצמו לדעת כשתולעת יעקב, שה פזורה ישראל, תנסה ללכת בדרך זו! והרי גלותנו פת האלפיים היא התוצאה הישירה של עובדת המלחמה! האין זו אזהרה מספקת מפני הדחירה שלנו בתרועת נצחון לתוך תהום האבדון?

עוד כמה מלים לענין, הרחקת האוכלוסייה, שמר מרכס רואה אותה כדבר מובן ומוסכם, „בלתי נמנע בכל מלחמה“, ואין לראות בזה מעשה רשע. נזכיר כאן לדוגמה ובקיצור נמרץ, שתי עובדות בולטות בתולדות עמנו בתחום זה ובמאה הזאת. האחת: במלחמת העולם הראשונה פקד המצביא העליון של הצבא הרוסי בחזית הרוסית-אוסטרית — ניקולאי נקולאיביץ המפורסם, על הרחקת האוכלוסייה האזרחית היהודית מכל מקומות מגוריהם במרחק מסוים מהגבול, מטעמי בטחון. מעשה זה שפגע במאות אלפי יהודים הוקע על-ידי עמי התרבות כמעשה רשע ואכזריות לקלון ולדראון, והיהודים ציינו את המפקד הזה כהמן של זמננו.

העובדה השניה: באותה מלחמת העולם הראשונה פקד המצביא העליון של הצבא התורכי בארץ ישראל על הרחקת האוכלוסיה היהודית מארצנו אף מעבר לגבול, עד סוריה, ושוב מטעמי בטחון. עובדת המלחמה דורשת זאת מהמפקד הרוסי ומן המפקד התורכי אך אנחנו היהודים ראינו במעשה זה גם ברוסיה וגם בארצנו מעשה של צורך ואויב מהסוג השפל ביותר. מהו הקסם המושג עד היסוד את ראייתנו ואת גישתנו זו בשמדוד על הרחקת אוכלוסיה אזרחית ערבית? זהו המוסר ההוטנטטי האומר: מה ששנוא עליך תעשה לזולתך!

3) החזרת פליטים ותשלום פיצויים מבצעים רק לאחר תבוסה או לאחר חתימת חוזה שלום — טוען מר מרכס. היות ואנו המנצחים ואין עדיין חוזה שלום בינינו ובין המנוצחים, אין אנו מחוייבים לא בהחזרת הפליטים ולא בתשלום פיצויים להם.

האמנם הסכמנו לכך כשפגע הדבר בנו, בעמנו? בהחלט לא. חורבן ארצנו וגרושנו ובריחתנו מלפני אלפיים שנה לא עקרו מלב הבורחים והמגורשים עד היום הזה את הטענה הלוהטת, וההיסטורית והחוקית, לזכותו לשוב לארצנו. מאות אלפי הפליטים הערבים, שברחו וגורשו גם יחד, זכאים איפוא לא פחות מאתנו לשוב לארץ מולדתם ומולדת אבותיהם ואבות אבותיהם מדורי דורות.

בני עמנו, פליטים ומגורשים כאחד, משקיעים מאמצים רבים, ובהצלחה, להחזיר לעצמם רכוש ניד ובלתי ניד, שנגזל מהם ע"י הנאצים ועל ידי התושבים הלא יהודיים בארצות אירופה בשנות המלחמה כשנעדרו היהודים מאותם המקומות בתוקף המאורעות. רב היה הרוגו על גרמנים, אוסטרים ואחרים שניסו להשתמש בכל הדרכים מהחזרת הגזילה. וכאן בארצנו אנו נודגים כגוזלנינו ומכשילינו בארצות הגולה ומסתמכים אנו על תנאי המלחמה ושעת חירום המיוחדים והמקודשים. איפה ואיפה.

וכאן שאלה קטנה וגורלית: המובטח לו למר מרכס ולכולנו שגם במלחמות הבאות נהיה אנו המנצחים?... האין לו כל הרהורי ספק וכל חרדה פנימית על הנשקף לנו במלחמותינו הבאות שמא חס והלילה לא ינצח את הכוחות הרבים שיעלו עלינו?...

4) לא ייתכן קיום הבטחת שיווי זכויות למיעוט הערבי בארץ כל עוד אין שלום עם ארצות ערב — טוען מר מרכס. נוכחות הערבים בארץ — סכנה פנימית היא, והכרחי פיקוח וחוקים מגבילים כלפיהם.

לא הרגיש הכותב שמרוב חרדתו לבטחון ושלום בארצנו הוא ממליץ על גורמי אי-שקט ואי-בטחון מהמסוכנים ביותר. מאות אלפי מגורשים ופליטים חיים בנגאים איומים על גבולותינו; אוכלוסיה חזקה ומושרשת בארץ הנתונה בנגיאות ובהוקי חירום מגבילים ומדכאים, ומעשי קיפוח ופגיעות מתמדיים כלפי אוכלוסיה זו — מנומקים ובלתי מנומקים — זהו הרקע לרוגו, להתעררות זעם ומרי, למסתננים, לשאיפות נקם ותגמול, הומר

נפץ איום ביותר, וחומר תעמולה יעיל ביותר בידי מתנגדי ישראל ואויביה בכל מקום שהם.

ואמנם מסיים הכותב ברוח אחרת, נבונה יותר ביקרתית יותר ומעשית יותר מאשר הסניגוריה שבמאמרו על המצב הקיים כיום.

ברוח האחרת הזאת, ללא היסוסים, פקפוקים והתחמקות, בהכרח עובדות ההיסטוריה של עמנו ושל עמים אחרים והסקת מסקנות מזה לצדק עד גבול יכלתנו — בזה היסוד לפתרונות השלום לבעיות החידום שבינינו ובין הערבים. אם אין כרגע אפשרות פסיכולוגית ומעשית להגשמת רעיון דו הלאומיות בארצנו יש לעשות בינתיים את כל המקרבנו לכך, והמוחק ומבעד אחד אחד את גורמי השנאה, אי האמון, שאיפות הנקמה ורגשי הזרות והפחד ההדדי, נתאמץ לרפא את פצעי המלחמה ע"י החזרת לפחות מאה אלף פליטים. נקריש מאמצים כספיים גדולים ליישוב הפליטים הנשארים מארצות ערב, ובהקדם האפשרי. יחד נדרוש מהא"ם גיוס הכספים העצומים הנוספים הדרושים ליישובם המלא והמהיר של הפליטים, ויתור על שטח מסויים בנגב לאפשר קשר תחבורה בין מצרים ועבר הירדן. נמל הפשי ל"עבר הירדן" בהיפיה, והגשמה מלאה ומוחלטת של שווי זכויות המיעוט הערבי בארצנו וביטול כל ההגבלות וההוקים כלפי תושבי ארצנו הערבים, ובראשם מוסד הממשל הצבאי. מובן שיחד עם זה נתבעות מדינות ערב לביטול מידי של החרם וכל מעשי איבה כלפי ישראל.

אלה הם אמצעי בטחון ממשיים. עליהם יכון השלום בארצנו ובאיזור כולו. מכאן תעלה ותצמח ותתפתח ברית-אחים של עמי האיזור כולו.

נ"ר, מרץ 1956, ניסן תשט"ז.

ציון לנפש ידיד

הוא היה מאותם ענוי עולם, אשר תפארתם במעשיהם. הכרתיו בהיותו כבן שלושים בשמו הפשוט מוסה, תושב הכפר מג'דל בשער עמק יזרעאל המערבי מצד נצרת, ממשפחה פלחית-נוצרית אשר כמוה ישבו במספר לא מבוטל באותו כפר שרובו אוכלוסיה מוסלמית. תקיפים בעלי אגרוף, שחמסו את קרקעות הפלחים בעזרת פקידים משוחדים בימי המשטר התורכי בארץ ישראל, צמצמו את אדמת אבותיו עד למינימום, היא החלקה בת עשרים דונם אשר שמר עליה כעל בבת עינו והיה מעבד אותה לפי מחזור הזרעים הפלחית-פרימיטיבי בזריעת תבואות חורף וקיץ. מובן שזה לא יכול היה לספק מחיה לו ולאשתו ולילדיהם. הוא נשכר כפועל קבוע בטחנת הקמח ובבית הבר הממוכנים-חדושים שהיו שייכים לאחת המשפחות העשירות שבכפר. אדוניו הכירו את יושר הליכותיו ואת מסירותו ונאמנותו של מוסה וסמכו

עליו בכל עניני העבודה וגם במשא ומתן עם הלקוחות הרבים שבאו יום יום מכפרי הערבים, מישובי היהודים החדשים וממחנות הבידואים לטחון את דגנם לקמה, ובעונת הזיתים — לעצור את זיתיהם לשמן, בדגעים שנתפנה מטיפול והשגחה על המכונות היה עוזר לנו ברצון רב בהרמת שקים כבדים מתוך העגלה והעברתם לטחנה. פניו הביעו טוב לב, שיחתו היתה ידידותית עם כל אחד ואחד, וכולם אהבוהו וכיבדוהו.

עם היווסד נהלל ושאר הישובים היהודיים החדשים בעמק יזרעאל המערבי לפני שלושים וחמש שנים היתה זו טחנת הקמח היחידה לנו בכל הסביבה ונוספנו גם אנו על לקוחותיו של מוסה. הוא היה במהרה לחביבם של אנשי הקיבוצים והמושבים, כפעם בפעם קדה שהתור לטחינה היה גדול ולא הגיע עדינו כששמש העמק התחילה שוקעת על רכסי הכרמל, והיה עלינו לחזור לכפרינו עם עגלותינו הטעונות דגן ולשוב ולטפס למחר על זהרים העולים למגידל. אך מוסה הטוב חסך לנו עמל זה. הוא שיכנע אותנו להשאיר את שקי התבואה בפינות התחנה ובבואנו למחרת היום מצאנו הכל בסדר ובשלמות, ויש שהחטה היתה כבר טחונה לקמה. מוסה היה נעלב אם הציעו לו תשלום מיוחד בעד עמלו זה שמחוץ לתפקידו הרשמי בטחנה. שכרו היה בעונג לעזור ולסייע ביכולתו.

במרוצת הימים נתקשרו קשרי ידידות הדוקים בין מוסה ואשת ההיל שלו נאיפה וילדיהם הנחמדים ובין בני משפחתו. מדי בואנו למגידל היינו אורחי בית מוסה, ולעתים היה עלינו גם לסעוד ולאכול אתם ארוחת הצהריים ולנוח מטלטולי הדרך. (הבית היה בית אבן פלחי פשוט וצנוע ונקי). בימי הזרעון לשבוע היה מוסה מביא את בני משפחתו לביקור ידידותי בביתנו בנהלל והשמתה היתה רבה. נאיפה באה לנהלל כמעט יום יום ללקט עשבי בר שונים למזון ביתה ולממכר בשוק מגידל ונצרת. עמוסה שק כבד על הראש היתה צועדת יחפה בחום הקיץ ובקור ובוץ החורף בדרך התוללה העולה מעמק נהלל למרומי מגידל, וכך היתה עוד כנגדו למוסה בעלה העמל בטחנה במשכורת זעומה למדי ושמת בחלקו.

מדי פרוץ מאורעות דמים ואי שקט בארץ בימים ההם, החמידו שומרי הבטחון בכפרנו ואסרו על ביקורי ערבים אצלנו. מוסה היה נפגע במיוחד מאיסור זה שלא התחשב ביחס הידידות, המיוחד שבינו ובין היהודים, ומה גם שהכפר מגידל היה מהשקטים ביותר ומעולם לא קדה מצדם כל מעשה רע או פגיעה כל שהיא. עם עבור הזעם שבו החיים למסלולם הרגיל והיינו נפגשים בשמחת ירידים שנותקו בעל כרחם זה מזה. מוסה היה אז מדקלם לנו בדגש וברירת הכבוד את עשרת הדיברות ואימרי מוסר של ישו אשר למד בנעורו בבית ספר מיסיוני פדבוסלבי. הוא היה גאה על ידיעותיו ב"תורה" כפי שהוא קרא לזה, ואת תורתו זו הנחיל גם לנאיפה אשתו שאמנם לא ידעה קרוא וכתוב אך ידעה הכל בע"פ. את שני ילדיו ואת בתו חניך מוסה באותה רוח טובה, וחיוכו לא היה לריק.

קשה היתה אכזבתו כשהושבה ריקם בקשתו להכניס את שני ילדיו לגן הילדים בנהלל. קצרה בינתו מהבין זאת וראה בזה חילול רגשי הידידות שבינו ובין היהודים. לא יכולנו להסביר לו, אני ואשתי, את המשפט הקדום השלילי הכולל והמוחלט של אנשי כפרנו כלפי כל ערבי.

הגיעו שנות המהומות ומאורעות הדמים — 1936—1939 ועם החמרת המצב נותקו הקשרים בין כפרנו ובין הסביבה הערבית. זמן-מה עוד המשיכו בני משפחות מוסה לבקרנו בביתנו על אף האיסור הכללי, וגם שומרי הכפר התיחסו בסלחנות, כיוצא מן הכלל, אל ביקוריהם אצלנו, אך לבסוף גברו המקטרגים והודיעו לנו בתוקף על איסור מוחלט של ביקורים אלה. שמור בזכרוני דר־השיה ביני ובין נציג ועד הכפר שדיבר אתי קשות על שאני מסכן את כפרנו כולו ע"י ביקורים כאלה מצד האויב. שאלתי: היש בכפרנו אדם היכול לציין את מוסה כאויב? האין זו אשמה קשה ביותר ועלבון כלפי ידידנו הנאמנים כמוסה ואשתו? הייתי בעיניו כמתעתע, ובשצף קצף גוף בי על שאינני רואה את האפשרות הוודאית שאחד הביקורים האלה יסתיים במעשה-אימים קטלני ע"י פצצה או מוקש שיושם בכפר מצד ידידנו אלה. וזו היתה הגישה הכללית בכפרנו, וקשרינו נותקו לזמן רב. על-ידי ניתוק סופי זה לא הספקנו להחזיר אלינו מטען חטה ועדשים שהבאנו למגידל לטחינה ולניפווי וגריסיה. אמנם ידענו שהכל נמצא בידיים נאמנות ואף גרגר לא יחסר. וכך היה: עם הפסקת מאורעות הדמים והתחדשות הקשרים הביא לנו מוסה לביתנו את הקמח והעדשים בשלמותם, ופניו הוזיירו מרוב אושר שפגשנו ומצאנו שלמים לאחר ימי הדמים שעברו על הארץ.

בנט גדול יצא מוסה מאותה תקופת הדמים. היו לו לילות נדודים וזוועה כשראה בחלומו והגה כנופיות פורעים ערבים עומדות לפגוע בביתנו. כל בני ביתו נחרדו לזעקות האימים שלו בחלומו: „אל תגעו בהם לרעה! הירגו אותי ואל תפגעו בהם”...

באהד הלילות פרצו אנשי כנופיה אחת לביתו של מוסה הכהוה מכות רצח תוך צריחות ועם: „הא לך, עבד היהודים!” אחר-כך הוציאוהו מביתו ומחוץ לכפר, קשרו אותו לאחד העצים והודיעוהו כי גזור עליו דין מוות כדידי היהודים ובוגד בעמו. ברגע האחרון עלה בידי אחד המוסלמים מתושבי הכפר לשכנע את אנשי הכנופיה לקבל סכום כסף כופר גפשו של מוסה, וכך ניצל ממוות וודאי.

כשהזרו ונשנו איומי אנשי הכנופיות לרצוח אותו נפש באה אלינו נאיפה אשתו בבקשתה התמימה לתת למוסה מקלט בביתנו בנהלל! מה מאד רצינו לעשות זאת, ומה מאד ידענו את הזוועה שעצם הצעה כזאת עלולה לעורר בין חברינו אנשי נהלל. ואמנם לא טעינו, ולא היתה כל אפשרות למעשה הצלה לידיד כה תמים ונאמן. הוא מצא לו מפלט בנצרת, הוא ואשתו, ובלבו אכזבה וצער נוקב על יחס זה אליו שלא היה יכול להבינו בשום אופן וגם אני ואשתי היינו שותפים לרגש המר הזה.

הגיעו ימי מלחמת ישראל־ערב עם הקמת מדינת ישראל בארצנו. מפקד הכנופיות באזורנו היה קאוקג'י שהתרכז עם מחנהו במרומי מג'דל וסביבותיה. באחד הימים נחל תבוסה גדולה ונמלט בחפזו עם שרידי אנשיו כשצבא ישראל כובש את מג'דל. רוב בני הכפר ברחו מאימת המלחמה עם הנשים והטף לנצרת. מוסה ואשתו, כמו רבים אחרים, נאחזו בנצרת עוד לפני זה כמקום מקלט מפקד הכנופיות ואימת המלחמה. הם ישבו בבית בגם הצעיר שעבד כנהג אצל אחד המיסיונים הנוצריים, והוא קיים בהוריו בכל יכלתו את מצוות „כבד את אביך ואת אמך“. בתם הבכירה ומשפחתה נשארו בבית ההורים במג'דל כל הזמן על אף כל התלאות שבאו עליהם, ובלבם התקווה הכמוסה שבהיכנס צבא ישראל המנצח למג'דל ידע להעריך את יחסי הלוי־א־ליות והידידות מצד מרבית אנשי הכפר ליהודים. בימי סערת הקרבות כשבתי הכפר היו נפגעים מכדורי שני הצדדים הלוחמים — מצאו להם בת מוסה ובני ביתה ועוד עשרות מאנשי הכפר מפלט ממוות בין הסלעים שמאחורי הכפר. שם שכבו בסכנה גדולה, ורושמיה, היא בת מוסה, מנחמת ומעודדת את עצמה ואת האחרים שעם כניסת צבא ישראל לכפר יבוא הקץ לתלאותיהם ויוכלו לשוב לחיי שלום ועבודה נורמליים בכפרם. אך צבא ישראל נהג ביד נוקמת באנשי הכפר שחיכו לו, ואחוזי חרדת מוות ברחו בת מוסה ושאר המסתתרים בין הסלעים לנצרת. מרוצת בהלה זו גרמה לבת מוסה שהיתה במצב הריון תאונה כבדה: היא הפילה חאומים, ובנס נשארה היא עצמה בחיים...

עם כניסת צבא ישראל לנצרת שוכנו בני משפחת מוסה כמו רבים אחרים מפלטי מג'דל והסביבה בבנינים של מוסדות ציבוריים שונים, והצלב האדום או הקוויקרים כילכלו את הפליטים שנשארו בהוסר כל. מוסה נשא את צערו־עלבונה ואכזבתו בגבורה נפשית גדולה, ובאחד הימים חזר מן השוק שקנה משם כמה דברים למען המשפחה, נכנס לחדר וצנח ארצה והוציא את נשמתו בשקט, כמו שחי את כל חייו בשקט ובהצנע לכת.

ביתו של מוסה במג'דל אף הוא נעלם מעולמנו. צבא ישראל המנצח פוצצו והרסו עד היסוד יחד עם כל בתי הכפר מג'דל עד כי לא נשאר שריד. חלקת אדמתו של מוסה, נחלת אבותיו, עברה יחד עם כל קרקעות מג'דל לישובים היהודיים הותיקים שבסביבה וליד הכפר החרב מתנוסס עכשיו ישוב העולים החדשים, „מגדל העמק“. ויתר קורותיה של משפחת מוסה ותלאותיה מאז ועד עתה — — — — —

בלילות ערפל כבד „מסתננת“ נשמת מוסה אל חורבות הכפר, מרחפת על חלקת אדמתו ועל המקום בו עמד ביתו, ורוח קלילה ונוגה מבכה יחד אתו את החורבן...

הי זכר ידיד טוב זה לברכה.

אמת ואמונה

דברי פתיחה לכנס הארצי של סרביי המלחמה מטעמי מצפון בארץ ישראל,
ד' כסלו תש"ז, 19 לנובמבר 1955, בתל אביב.

התאספנו כאן מכל פינות הארץ בשעת חירום קשה לארצנו. יום יום
בשפך דם יהודים וערבים בגבולות, תיגרות דמים תכופות, אימת מלחמת
חורבן בין ישראל ובין מצרים ושאר מדינות ערב. שליחי השטן ללא הבדל
משטר מדיני וחברתי משתדלים לספק כלי הרס ורצח איומים לצדדים
האויבים למען יהי טבה האחים ההדדי יעיל ביותר... חיים אנו עתה בעונה
הקשה והקרה ביותר של הציר הצפוני, ויודעים אנו, אמנם, כי גם בעונה
זו קיימת השמש ויש יסוד לתקוה כי תופיע שמש האביב, אך אנו באדם
עוסקים, ולו בהזירה חפשית — לטפח גן עדן לאדם ולחי כרצון יוצר-כל, או
גיהנום, כעצת השטן.

בשעה קשה זו לארצנו ונוכח אימת מכשירי הכליון החדשים על כל
האדם החי והצומח בכדור הארץ כולו — נעלה נא לפנינו את זכרו של נושא
דברי אהבת האדם וחזון השלום והאחה לאדם ולחי — ליב ניקולייביץ
טולסטוי, אשר מת, ביום 20 לנובמבר, תימלאנה 45 שנים לפטירתו. רבה
היתה השפעתו בזמנו על בני ארצו ועל עמים אחרים, הרבה יותר משידוע
בדרך כלל. השפיע במיוחד על המוני האיכרים בכפרי רוסיה הגדולה והרחבת.
בתקופת החופש הקצרה שזכתה לה רוסיה מיום רדת הצאר האחרון מכסאו
עד עלות הבולשביקים לשלטון — פרצו וצצו ועלו בכפרי רוסיה ביטויי חיים
כלכליים, חברתיים ומוסריים, באיגודים אין מספר על שמו של טולסטוי
וברוחו, כל מה שנחנק ביד הזוקה בשלטון הצארים, ואשר דוכא ותוסל אחר
כך שוב ע"י הדיקטטורה האדומה. גם הסרבנות לצבא ומלחמה אשר פרצה
לה דרך ברוסיה של הצארים על אף אימי הדיכוי והעונשים האיומים, ניוונה
הרבה מאד מרוחו של טולסטוי ומאידיאל הרוחני-אישי ע"י ספריו ומכתביו.
השפעתו ורוחו של טולסטוי ליוו את חברינו לאמונה ודעה גם בימי השתלטות
יד הברזל של הבולשביקים על רוסיה. גם אז עמדו חברינו באומץ למול
פולחן המולך בצורתו החדשה, הצבא האדום, ולמעלה ממאה חברים צעירים
הוצאו להורג על שלא נכנעו למרס אליל המלחמה. עלם החמר, ואסילי טרקין,
מפלג ולדימיר, שהומת ביריה ביולי 1919 על סירובו להיכנע לכל הפיתויים
והאיומים להתגייס לצבא, נעשה לסמל למקדשי השם מתברינו. רוחו של
טולסטוי עודדה אותו והשמיעה מפיו את הדברים שבהם פנה לפלוגת
העונשין בשעה שהרימו רוביהם לבצע בו את פסק דיין המוות, דברים אלה
אשר הפילו מידיהם את הנשק כשהם עומדים נדממים בראש מורד ללא זיע...
הרברים היו: „אחי, דעו לכם שברגע שאחם הורגים אותי הורגים אתם את
בשמתכם". התום והאמונה העזה אשר שפעו מהדברים ועזעו את חיילי

העונשין. הקצין גרומוב, מפקד הפלוגה, נאלץ לבצע בעצמו, בעזרת אקדחו, את פסק דין המוות.

נזכור נא בהערצה והוקרה את מקדשי השם טהורי הנפש ואת המורה הנערץ ל. נ. טולסטוי.

בימינו נמשך המאבק בין השטן ושלחיו — השקר, הצביעות, הרצח והחורבן, ובין נאמני השלום ואי-האלימות וחזון האדם בצלם האלהים. מה יכריע על כף המאזנים? התבונה, האדם בצלם האלהים, או הרע, הכסילות, אשמדאי בלבוש המאה העשרים, אשר מגילה משולשת בידו האחת ובה עשרת הדיברות של היהדות, דרשת ההר של ישו הנוצרי ומגילת זכויות האדם של האו"ם — ופצצות אטום והמימן בידו השנייה הנטויה על פני כדור הארץ להשמיר ולקעקע ולמחות כל זכר לאדם, לחי ולצומח גם יחד? וישראל מה? בחזון נביאי ישראל על השפתיים הוקמה מדינת ישראל, ובדם ואש ונישול ועושק בני הארץ הערבים. עבירה גוררת עבירה. עתה יש צורך לשמור על הגוילה ע"י מיליטריזציה טוטאלית של כל בני ישראל בארץ ישראל, איש ואשה, נער ונערה. אש כוערת מסביבו ותחת רגליו. מלחמת נקם מאיימת עליו, ומבעירי הבערה מוסיפים שמן על המדורה במקום לרכך יחסים, לתקן מעוות, לחזור בתשובה ולשוב מעושק ומדיכוי, שזו הדרך היחידה לחיים ולשלום. וההמון הגדול גבוה, ובמבוכתו הוא נותן את כספו ואת בניו למולך, להגדיל שנאה, להרבות חללים ואין קצה לאסון. ומה אנו, סרבני המלחמה מטעמי דת ומצפון, למול המתרחש לעינינו, ביתור בישראל?

האמנו ואנו מאמינים גם כיום כי אחים אנו כל בני האדם לסוגיהם ולגוניהם; כי גם האויב אחינו הוא; כי ע"י התנהגותנו ברוח האהבה והאחוה האמיתית נשכנע אויבים ביתר וודאות מאשר ע"י שנאה ואימים ושימוש בנשק מוות; כי מתוך זהירות עליונה שלא לפגוע בזולתנו במעשינו יום יום, כיחידים וכציבור, נשמש דוגמה ומופת גם לבני עמי ערב בארצנו ובארצות השכנות, וכאן המפתח לפתרון כל הבעיות הקשות והמסובכות שביחסינו עם שכנינו.

מדוכאים אנו ממראה עינינו ומהמתרחש כאן בארצנו על גבולותיה. יורשה נא לי להתבטא אישית בנקודה זו. יום יום בעבודה, ומדי ערב עם תפילת „בירך אפקיד רוחי“ לפני השינה, ועם תפילת „מודה אני“ בבוקר, הריני שקוע באסון המאיים על עמנו ובהרפה הלוהטת על נפשנו ורוחנו, שציון — במקום ללמד לאומות העולם דרכי חיים ושלום, הרי היא פונה לעמים בקריאה: „נשק לישראל!“ איומה האכזבה. „נשק לישראל!“ — במקום, וכיתתו חרבותם לאתים“ במקום „לא בחיל ולא בכוח כי אם ברוחי“!

אך תוצאה טבעית היא מררך נביאי השקר, שלימדו כי בדם ואש יהודה תקום. אגודת „אחוד“ עושה פעולה חשובה מאד למען השלום וההבנה ההרדית היהודית-ערבית. באומץ ועוז ראויים לתהילה עומד „אחוד“ נגד גלי השנאה

השוביניזם והמלחמתיות, נגד הדרך לפתרון הבעיות שבינינו ובין עמי ערב בעזרת נשק המוות. חברינו פעילים באגודת „אחוד“ ככל יכלתם. גם בימים קשים אלה מוסיפה אגודה זו לעורר למיפנה פנימי לגישה יהודית-אנושית אמיתית לבעית הפליטים הערבים, ולדרכי שלום ואמת כלפי ארצות ערב שמסביבנו. אך פעולת „אחוד“ מצומצמת בהיקפה בהיות האגודה קטנה במספרה. לא פחות מזה משפיע גם היעדר השקפת עולם פחות או יותר אחידה ביחס לבעיות החיים השונות.

אגודת סרבני המלחמה מטעמי מצפון היא הגוף הציבורי שלפי מהותו ואופיו ניתן לו לשמור ביתר תוקף על צלילות דעתו ועמדתו העצמאית בימי מבוכה ואנדרלמוסיה אלה. אמנם מעטים מאד הגנו במספרנו, ושתי סיבות חשובות לכך: א) נוהרים אנו מתעמולה קולנית, מריצה אחר חברים נוספים בדרכי פיתוי שטחיים כדרך המפלגות. אלינו בא רק מי שמתעמק בבעיות החיים ומחפש להן פתרונים מתוך עיון ולימוד ויחס רציני; ב) גדולה וקשה האחריות וההתחייבות האישית שמקבל עליו המסתפח לתנועתנו שהיא תנועת הגשמה, וחבריה אוסרים על עצמם כל שיתוף פעולה לצבא ומלחמה במישרין או בעקיפין, בימי שלום ומלחמה, גם כשזה עלול להעמידם בפני סכנות קשות, חברתיות, כלכליות ואישיות-גופניות מצד השלטונות והחברה. רבים גרתעים מהצטרפות בתנאים כה קשים, גם אם קרובים הם בהכרתם לעקרונות התנועה.

יודעים אנו שהאמת איננה דווקא קנין הרוב, ותנועתנו מתבססת על עמידתו העצמאית של היחיד אשר קול מצפונו או אמונתו הדתית נעלם מעיניו מעל לקול החברה והמדינה.

„נר“, ינואר 1956 טבת תשט"ו.

לפתרון בעית היחסים בין ישראל וערב

(מאמר זה נכתב כתשובה לפנייתו של עורך ה- Peace News אל נתן חפשי לכתוב למען עתונו מאמר בו יביע עמדתו ביחס למצב כיום בישראל ואת דעתו והצעותיו ביחס לפתרון הבעיות התמורות שבין ישראל וערב).

כדי להבין את מכלול בעית היחסים בין ישראל וערב בארץ ישראל וסביבותיה יש לעיין בבעיה המורה זו ללא משפטים קדומים, ורק לאור עובדות החיים הממשיות במהותם החיונית בעבר ובהווה. שתי עובדות יסוד הן הקובעות גורל ארץ זו בהחלטיות שאין להתעלם ממנה בשום אופן:

1) ארץ ישראל היא מולדת עם ישראל, עם התנ"ך. כאן נוצרה והתפתחה תרבותו הדתית וערכיה הנצחיים שנתקבלו אחר כך בצורות שונות על-ידי העמים נושאי הנצרות והאיסלאם. כאן חזו נביאי ישראל את חזון השלום הנצחי של „וכינתו חרבותם לאתים“, „לא ישא גוי אל גוי חרב“ (ישעיהו, מיכה וכו'), ועמים רבים ורחוקים יעלו להר ציון ללמוד בבית יעקב את דרכי ד'. החורבנות שבאו על הארץ ועל עם ישראל על-ידי בבל, רומא ושאר תקיפים וכובשים שפיזרו חלק גדול מעם ישראל בארצות גולה לא יכלו לנתק את ישראל מארצו כליל. ישוב יהודי לא פסק בה בכל הדורות. מתפוצות גלותם פנו אליה היהודים בתפילותיהם וגעגועיהם ובנסיונות התישבותיים שהיו כרוכים בקשיים אין קץ. האמונה היהודית בביאת המשיח שיגאל את העם מגלותו ויחזירו למולדתו העתיקה לחיים שיהיו למופת לעמי העולם, ליוותה את עם ישראל באלפי שנות גולה וסבל אימים. גירוש מאות אלפי יהודים מספרד האינקביויציונית לפני 450 שנה החזיר גם הוא מספר רב מהגולים לארץ ישראל וחיוק שם את הישוב היהודי הותיק. במאה ה־17 נעשו מאמצים מרוכזים ומאורגנים יותר להחזרת המוני יהודים לארצם, ובראשית המאה הזאת לבשו מאמצים אלה ממדים רחבים ומוצלחים שהביאו להשתרשות מהודשת של עם ישראל בארצו, יוצר בה את חייו הטבעיים ביגיע כפיו, וביחוד בעבודת האדמה שהיה מנותק ממנה באלפי שנות גולה. נתחדשה ושבה לתחיה שפתו העתיקה, שפת התנ"ך, ונוצרו ע"י חלוצי העם צורות חיים שיתופיות למופת. מפעל רב זה התגשם לא בכוח שלטון ואלומות מלחמה כדרך ההתישבות הקולוניאלית של עמי אירופה, אלא על-ידי מעשים חלוציים ברכי שלום, ואלמלא כמה גורמים קשים מבפנים ומבחוץ, וביחוד המאורע המוזעזע והקטלני של השמדת חלק גדול מעם ישראל שבגולה ע"י היטלר, לנוכח אדישותם של העמים, ותכופות גם בסיוע אקטיבי של המוננים בהשמדת היהודים, דבר שמילא את שרירי העם רוגז, אי-ישקט ואי-אמון כלפי הכל והורידו את התנועה מהדרך שחזוה נביאי ישראל — יכלה ציון לשמש נקודת מופת לעמים, במקום שהיא כיום נקודת מוקד לשנאת עמים הדדית ולמלחמה.

2) לצידה ובשורה אחת עם עובדת חיים ראשונה זו מתייבבת עובדת חיים שניה, חזקה ומוחלטת בתיוונותה לא פחות מהראשונה. זה כאלף ושלש מאות שנה נאחזו כאן עם ערבי-העוסק ברובו המכריע בעבודת האדמה, בדרכי חיים ועבודה פרימיטיביים, ומושרש מאוד בקרקע הארץ — המולדת ודבק בה ללא הינתק על אף כל המשטרים וההפיכות וההרפתקאות שנתרחשו ובאו על ארץ רבת הרפתקאות זו במרוצת הדורות. עם חדירת רעיונות הלאומיות המודרנית במאה זו מאירופה למזרח התיכון ועם הפגישה ההיסטורית הגורלית בין שתי התנועות הלאומיות, הערבית והיהודית, בתחומי ארץ זו, נוצרה ועלתה הבעיה החמורה, הבעיה היהודית-ערבית, שהגיעה לשיא המתיחות והחומרה עם הקמת מדינת ישראל

ריבונית בחלק מארץ ישראל לפני שמונה שנים לפי החלטת האו"ם ולנוכח התנגדות הרוב הערבי יושב הארץ, ומכך הגענו למלחמת העמים האחים ולמצב המתוח והמסוכן של היום.

היו בינינו היהודים בהירי עין ומחשבה שעוד לפני כחמשים שנה הוזירו את חלוצי שיבת ציון מפני הסכנה שבהתעלמות מעובדת מציאותו של עם־אח מושרש בארצנו המשותפת. הנמצא אמנם במצב של תרדמה ציבורית־לאומית אך יקיץ יום אחד ויעמוד בכוח על זכותו ומקומו בארץ זו. הפדרגוג־הבלשן העברי המפורסם יצחק אפשטיין, הסופר העברי המזהיר ר' בנימין והקולוניזטור ההומניסטן אציל הנפש חיים קלברסקי טענו אז, שעלינו לנהוג כלפי שכנינו הערבים לפי הכלל הנעלה של הלל הזקן (מגדולי התלמוד, חי 75 שנה לפני ספירת הנוצרים — 5 לספ"ה): „מה ששנא עליך אל תעשה לזולתך“, ביהוד שבארץ חצי שוממה זו יש מקום מספיק לשני העמים, וזה מקיל עלינו להיות למופת בהתנהגותנו בפגישה גורלית זו בין שני העמים השותפים למולדת זו. בשנים שלאחר כך נוסדה על־ידי ד"ר א. רופין, ממנהלי ההתישבות הציונית, בשיתוף כמה מחשובי האוניברסיטה העברית בירושלים ובראשם הפרופסור מ. בובר, אגודת „ברית שלום“, ולאחר זמן באה במקומה אגודת „איחוד“ שבראשה עמד קנצלר האוניברסיטה העברית הד"ר י. ל. מאגנס ז"ל בשיתוף מיטב אנשי המחשבה והפעולה בעם ישראל — ומטרתה: שיתוף והתקרבות יהודית־ערבית על יסוד העקרון של ארץ ישראל דו־לאומית, כדוגמת שווייץ בקירוב. סרבני המלחמה בארץ ישראל תמכו בפעולת שלום זו ככל יכלתם וממשיכים בזה גם כיום. היו לפעולתנו זו הדים חיוביים אצל הלק ממשכילי הערבים, והוצעו כמה פעמים מצד מנהיגים ערבים הצעות רציניות להסכם יהודי־ערבי אך לאסגנם של שני העמים גברו היסודות הלאומניים השוביניסטיים בציבור היהודי והערבי גם יחד, וחיבלו בכל המאמצים והסיכויים הטובים להסכם ולשלום. המנהיגים היהודים, שגואשו מלקבל הסכמת הערבים למדינה יהודית ריבונית בארץ ישראל כיוונו את מאמציהם לשיתוף פעולה עם שלטון המנדט הבריטי (שאיכזב אותם מרה) ותוך התעלמות ממצאות העם הערבי שבארץ, והלאומנים הערבים מאידך גיסא הכריזו מלחמת מצווה על עצם המפעל היהודי ללא הבחנה ופשרה, וע"י מהומות דמים בהשראתו של מופתי ירושלים לשעבר, האג' אמין אל־חוסייני קיוו לחסל את הישוב היהודי בכללו! (מצב זה נוצל בצורה מתפירה ע"י שלטון המנדט הבריטי לטובת האינטרסים שלו)... דורשי השלום בצבור היהודי והערבי הוכרזו ע"י נותני הטון השוביניסטיים כבוגדים בעמם, ובציבור הערבי בוצעו גם מעשי טרור־דמים כלפי גאמני השלום היהודי־ערבי או ההשודים בנטיה לכך, ואז נרצה מן המארב בן דודו של המופתי, משכיל צעיר שהתיצב בראש תנועה ערבית מקבילה לאגודת „איחוד“ היהודית.

חשוב לציין כאן שבין ההמונים הרחבים היהודים והערבים שררו כל

השנים קשרים ויחסים טובים בעיני מסחר, מלאכה ועבודה, קשרים שהיו נפסקים לזמן התפרצות מהומות וחוזרים ומתקשרים אתריכך מחדש, וזה על אף כל התעמולה הלאומנית-שוביניסטית בשני המחנות.

עם הקמת מדינת ישראל ריבונית בחלק מהארץ לפי החלטת האו"ם יצאו שבע מדינות ערב למלחמה על המדינה הצעירה לשם חיסולה הגמור, וכשנכשל נסיון זה על-ידי נצחון ישראל הועמדנו במצב המתיתות ואוירת ערב מלחמה המסכנים את השלום כאן, בכל המזרח התיכון ולכל האנושיות. לאסון הארץ הזאת נבחרה היא כיום על-ידי תקיפי המזרח והמערב לשדה היאבקות והתגוששות בנייהם, וזה מכביד מאד על המאמצים לשלום בין עמי הארץ הזאת. ובכל-זאת יש גם כיום אפשרות לחיסול מצב החירום ולהשכנת יחסי שלום הדדיים והיי יצירה פוריים על היסודות דלקמן:

- (1) מדינת ישראל היא מולדתם של שני עמיה, היהודים והערבים;
- (2) שני העמים מכירים ומתחייבים שכל חילוקי הדעות שביניהם יש לברר ולפתור רק בדרכי שלום, ללא שימוש כל שהוא באלימות ומלחמה;
- (3) אין להכניס כיום שינויים בצורת המשטר המדיני ולקבוע את צורתו לעתיד. יש לדחות זאת לימים יותר רחוקים ושקטים. אז יוברר אולי סוף סוף לשני הצדדים שהמוצא הטוב והרצוי לאושר שני העמים — הוא בצורת החיים הדרו-לאומית, בתוך ברית פדרטיבית של עמי האיזור.
- (4) ייעשו בהקדם תיקוני גבול הדדיים עם הארצות השכנות, יצירת קשר תחבורה בנגב בין מצרים לירדן, מתן שימוש חפשי בנמל חיפה למדינת ירדן, ביטול הממשל הצבאי בכל חלקי הארץ והגשמה קפדנית מלאה של השוויון המוחלט המובטח למיעוט הערבי בחוקת היסוד של ישראל;
- (5) החזרת כמאה אלף פליטים ערבים למולדתם בתנאים שיוסכם עליהם. יצאר הפליטים ייושבו בארצות הערביות;

- (6) האמצעים הכספיים הכבירים הדרושים לשיקום הפליטים בארץ ובארצות ערב יגוייסו ממקורות בינלאומיים, אך מדינת ישראל ומדינות ערב חייבות להשתתף במאמץ כספי גדול במפעל זה;
- (7) בכל ענין התישבות הפליטים תעסוק ועדה מיוחדת מטעם האו"ם שיוטל עליה לטפל בדבר בוריוות מכסימלית כפי שתובע הענין שמאות אלפי נפשות תלויות בו;

(8) החרם על ישראל וכן כל אמצעי החירום מצד מדינות ערב כלפי ישראל צריכים להבטל מיד ובהחלט.

(9) ישראל ושכנותיה תשתדלנה בכל כוחן להימנע מהסתבך בסבך המלחמה הקרה שבין המזרח והמערב והמלחמה החמה העלולה לבוא בעקבותיה, והן דוחות קבלת נשק וזיון מכל מדינה וגוש שהם.

הרי זו תכנית מינימום לשלום באזור זה, ובעלי רצון טוב יכוונו נא את השפעתם, ואם אפשר — את תיוכם, לקרב אותנו להגשמת תכנית זו.

(מעלון "סרבני המלחמה" אפריל 1956 — ניסף תש"ז).

מהרהוריו של מאמין בימי תוהו ובוהו

ליל חורף, אשמורת הליל האחרונה.
 עוד חושך בחוץ, אך הרהורים רבים על המתרחש בעולמו של הקב"ה.
 בימי שכול אלה הטרידו את שנהי ובחרתי לקום ממיטתי.
 תפילת הבוקר שלי היתה בלתי מספיקה לי ולא ידעתי כיצד ובמה לשפוך
 שיחי לפני אבינו שבשמים. אמנם הכל גלוי לפניו, אך לי, בנוריצורו, יש
 צורך רב ולוהט למשהו מבטא במיוחד, מפלל, חושף את המתרחש בנפש
 במעמקי מעמקה. הנה הקושי לבטא בשפת אנוש את אשר לא יבוטא ולא
 יובע במלים. ולכן — לך דומיה תהילה...

עם שחר יצאתי החוצה. השמים החווירו והאדימו מרגע לרגע עד שהופיע
 השמש בכל הדרו והאיר פני הארץ. לאחר ליל רוחו סער וקדרות זועמת —
 שקט, ואור כה חרישי שפוך על הכל. היום שממולנו — מה עמוק הכתול שלו
 היום! קטעי העננים התועים במרומים מוארים אף הם בוהר נוגה מיוחד.
 גני הדיק שמסביב, שדרות הברושים בקצות הגנים, אילנות הפרי והנוי
 השונים, אף ציפורי החן החמודים — בכולם היום אור מיוחד, יופי של עצבות
 עמוקה. ללא אומר ודברים צופים הם בנו בני האדם בשאלת אלם: האמנם
 דבק שגעון השטן בכם להחריב יופי זה של מעלה ושל מטה, עולמו של
 הקב"ה?

שקעתי כה בהאזנה לקול הדממה הרקה הלוהט לנו ולא ידעתי נפשי.
 הייתי לאחד עם כל החי והצומח והעצמים לאינספור אשר מסביב, מעל
 ומתחת לנו. תפילת אלם בקעה והתפרצה מפנימיותי כתשובה שלי ושל כל
 אחי בני האדם לתפוצותיהם. הרי ודאי לי שבכל מקום מאזינים עתה יצורי
 אדם לקול הדממה הרקה הנישא על כנפי השחר והבוקר אל משכנותיהם. הן
 כולנו בנים, למאיר לארץ ולדרים עליה ברחמים!

עודי מאזין ומצפה והנה גו כל המראה. בא העתו, והכותרות באותיות
 הגדולות הקדירו תבל ומלואה...

והלב הומה: הנה החלום וזה פתרונו? ההסחיר אבינו שבשמים כליל
 את פניו מאתנו, בניו התועים?
 והקול עולה ממעמקי: הן יקטלני לו איחל!

מוסר ותועלת בימי חירום אלה

(הערות והרהורים עם קריאת דברי פרופ' בוכר „במקום דברי זיכוח“ ב„נר“
ספטמבר—אוקטובר ש.ז.).

היה זה יום שבת בלתי רגיל. הרחובות היו כמעט ריקים מאדם. רק פה ושם נראה אדם בודד עובר, לרוב, לא מהצעירים ביותר. רובם היו בחזית המלחמה במדבר סיני או במחנות שב„עורף“. לא נראו הפעם המוניות המתרוצצות תמיד בשבתות כשהן מאוכלסות בני אדם אשר הריצה המבוהלת במכונית היא להם עונג־שבת האמיתי. השמש זרחה באדישות גמורה לתעתועי בני האדם שהיו עסוקים אותה שעה בהריגה וטבח אחים הדדי בכל כלי המשחית התרבותיים, בלא שידעו על מה ולמה, בהשפעת הריבון המתמיד מצד רועי העמים ומנהיגיהם המדיניים והרוחניים. רוז קלה הניעה בחשאי את עלי עצי השדרות שעמדו משתאים לדומיה שמסביב. נוה היה לטייל באוירה שקטה זו, אך עצב כבד מנשוא רבוץ היה על הכל. שרכתי את רגלי רגלי רגלי בכבוד כשאני שקוע כולי בשיחה־זיכוח עם ידידי ב„איחוד“ על הנושא: מה לעשות, כיצד להסביר לשליטים ולהמוני העם במדינת ישראל שלא חלילה מנימוקים מוסריים — שהם רק מרגיזים ומעצבנים את השומעים — אלא מטעמים תועלתיים מוחשיים יש הכרח ב„שינוי הכיוון במדיניותה של ממשלת ישראל“, כפי שמנסה להסביר זאת הפרופ' בוכר באותו מאמר ה„ג'ל ב„נר“ ?

היות ושייך אני כנראה לסוג ה„עקרוניים המופשטים“ כפי הגדרתו הבלתי נכונה את הסוג האחד ב„איחוד“, הריני מודה בזה שהנני „חשוך־מרפא“, ואינני מוכשר בשום אופן לתפוס ולהבין כיצד אפשרי הפלא ה„מעשי“ הזה בפועל בחיי יום יום, ששלטון ישוב מרכוז הרעה לא מפני שנגע דבר אלהים בלבד, לא מהתעוררות המצפון, לא מתוך חרטה ותשובה אלא מתוך השבון תועלתי, מתוך חישובים חמריים־תועלתיים, בשעה ששלטון זה הולך מחיל אל חיל, מנצחון לנצחון בשדה הקטל; בשעה שהוא מכריז על עצמו כנושא חזון נביאי ישראל, כמגשים דבר השלום במזרח ובעולם, כמבצע המיפעל המשיחי בישראל, כמרים כבוד ישראל בעמים ?

„שינוי הכיוון במדיניותה של ממשלת ישראל“, אותה מדה של צדק, הנחוצה כדי שעתיד עמנו יובטח לא בחזון ובדמיון אלא בפועל ממש — זאת דורש פרופ. בוכר, תוך הודעה מוקדמת ש„אין אנו דורשים ממנה לממש כלל מוסרי באשר הוא מוסרי“. חס וחלילה לדרוש כזאת מבני ישראל סבא ! האינן יסוד לחשוב כי התשובה הברורה למשאלתו של פרופ. בוכר תישמע בתוקף ועוז מפי ראשי השלטון והרמטכלים ורבי האלופים וסגניהם וכו' וכו': אשר למעשיות ותועלתיות — תסמוך נא עלינו. חכמי כלכלה, מצביאים מהוללים, ורובם המכריע של אנשי הדוח ותדת במדינה — הם אתנו כל

הזמן, מהצעותיך גודף הריה הידוע של המוסר הדוחה כל אדם שאיננו „תבוסני“ במהותו. נשקנו אתנו — מי אדון לנו ?

לדעתו של „עקרוני מופשט“ שכמוני יש רק שני גורמים מכריעים ל„שינוי הכיוון במדיניותה של ממשלת ישראל“. האחד — הריאלי והבטוח ביותר לגופו ולגופו של העם ולהצלחתו מאבדון — זהו הגורם של הרטה על הרע, של תשובה בלב ובנפש, של תיקון המעוות ככל האפשר, ככל האפשר. השני — או לי אם אומר — השני — תחת לחץ אגרופ ברזל איום, תחת לחץ דלדול והורבן והרס גמור, חס ותלילה! ישמרנו השם!

אמרו חז"ל: הבא ליטהר — מסייעין לו; אך המכריו על עצמו שהוא הטהור מכל אדם ועם, ואסור להזכיר לו את המוסר כמטפחת אדומה לאותו פר — מי יתחרה בו בהצלחה במעשיות ותועלתיות ?

מה שדורשים אנו, „הקיצוניים“ זהו מינימום של צדק האפשרי בתנאים של עכשיו. מינימום זה אף הוא דורש מאמץ גדול. צדק מצד ישראל הכובש כלפי הערבים הנכבשים במולדתם — רק מניע מוסרי עמוק ישליט צדק זה בחיים. בלעדיו תכריע רק התרב, ואוי לנו ולחזון נביאי ישראל מהכרעה כזאת.

יהיו נא הרברים ברורים. אף אחד מאתנו איננו מתהלך כצדיק בין חוטאים כפי שמתאר זאת פרופ. בובר. אנו ה„קיצוניים“ מתהלכים כאבלים אומללים על חזון ישעיהו וזכריה אשר הושפל „בדם ואש“ ע"י נביאי השקר; אנו מדוכאים עד היסוד מהעובדה המחרידה שאסור למחות נגד גזל ועושק, שמורנו ורבנו המכובד והנערץ עלינו הושש שבטענותינו בשם המוסר נגד העושק והדיכוי יכולע הלילה לתקותנו. רבות נפגשתי בימים מרים אלה עם בני אדם משכבות העם השונות. נקודת הכובד של השיחות היתה — ומאד היתה ניכרת השפעת העתונות על כך — הנוכל להצליח במערכה המדינית כאשר הצלחנו על שדה הקרבות. פיתחו המשוחחים את רעיונותיהם כפי כשרונם בלא מעצורים, עד שנרתעו ונודעו כשהזכרתי את השם האיום והגורא — מוסר! , זה — הפטירו לעומתי במנד ראש, מי כיום מביא זאת בתשובה? ... — יהיו הם הצדיקים! ... זהו עם ד' בימינו אלה, וזו ממשלתו המתאימה לו. והחשש המזור הזה שמא מתיצבים אנו כתפים מפשע בפני הקהל החוטא — האין הוא המסוכן ביותר בימינו, העלול להשתיק את אחרון קול המצפון המתריע עדיין על עושק וגזל ?

עוד כמה מלים לשתי נקודות חשובות בדברי פרופ. בובר: (1) העליה, לא אני חייב לספר כאן כיצד „עליה“ זו נעשית, שהיא יצור מלאכותי המכוון לדברי פעלי „העליה“ הזאת למלא את החלל הריק מאוכלוסיה בשטחים הכבושים. ואין צורך להאריך בידוע לכל.

(2) גירוש יהודים עלול לבוא בעקבות מימוש העקרון המוסרי, טוען הפרופ. בובר. אין יסוד לחשש זה. גם ה„עקרוניים המופשטים“ אינם בטולים לגמרי כל חוש מציאות, אם כי אינני מפקפק להדגיש את הרצוי מאד, שאנשי

הקיבוצים והמושבים שנוסדו על קרקעות שנגולו מעובדי אדמה ערבים יתעוררו בהם רגשי בושה וחרטה, יחזירו מרצונם את הקרקעות לנגולים, והם עצמם יתישבו בשטחים השוממים המצפים עדיין לחלוץ שיגאלם מן השממה. היש להודיע מאפשרות כזאת? היקרה כדבר הזה העלול לתקן חלק הגון מהמעוות ולפתוח סיכויים רחבים להתפייסות שבין שני העמים? ולמה לדבר על סכנת גירוש?

* * *

עייף ויגע משית-יויכות זה עם יריבי-ידי הנערץ פניתי והלכתי הביתה. בדרכי נתקלתי באשה בת עירי אשר נשארה בחיים לאחר כל התלאות שעברו עליה בשנות היטלר. זו הפעם הראשונה לנו להיפגש בארצנו. רבות סיפרה על אסון יהודי עיירתנו ועל משפחותינו שהושמדו. סיפרה על בית משפחתי ובית הדפוס שלנו שהפולנים השתכנו שם כארוני הבית. פתאום עברה לשאלות הזמן בארץ. כרגיל באה השאלה: ומה דעתך? ומבלי לחכות לתשובתי סיפרה בהתלהבות על בנה שהצטיין בקרבות בנגב עם קום המדינה ועתה בקרבות סיני, והנס הגדול שהנה יצא הבן חי ושלם מהמלחמה. הרגישה בשתיקתי הכבדה, הפסיקה את סיפורה ואמרה: שמעתי שאתה אינך מרוצה מכל מהלך הדברים האלה, אך כיצד אפשר אחרת בעולם זה? האם לא די סבלנו מהיטלר? ועתה עלינו לדאוג לגורל הפליטים הערבים? ילכו להם לארצות השכנות. הזכרתי לה את סיפורה הנרגש על הפולנים היושבים בבתינו בעירת מולדתנו, ושאלתי: היכן היושר האלמנטרי? מדוע מותר לנו מה שאסור לפולנים? הסתכלה בי מן הצד בשתיקה. אחר-כך אמרה: כן, סיפרו לנו בילדותנו על ל"ו צדיקים שבזכותם קיים העולם. סיפור ילדים נאה. הרי דבריך נשמעים כאילו אתה אחר מהם. ענית לי לה רק זאת: תהרהרי נא לעתים בשאלות ששאלתיך, לא בצדיקים אלא בצדק, וזה הרבה מאד...

„נר“, נובמבר—דצמבר 1956.

בלב ונפש

לזכרו של יצחק נחמן שטיינברג ז"ל

גדם הלב הרגיש והסוער, הלך לעולם האמת והטוהר אדם יהודי, אשר חוברו בו שתי המידות הנעלות שעליהן ביסס המורה הגדול בעל, הנובות הלבבות את עיקרי אמונתו: בור הלב וזוך המצפון. בדור יתום זה אשר בו התרוקנו המלים הנעלות ביותר ממשמעותן האמיתית ואינן הולמות את המעשים המחרידים הנעשים בשמן, נתמעטו מאד בני האדם מטיפוסו של שטיינברג ז"ל אשר עבד את אלהיו — במובן הפשוט ביותר של המלה

ובמשמעותה המושאלת גם יחד — בכל לבו ובכל נפשו ובכל מאודו. רבים היו הלבטים וטלטולי הנפש של אדם יהודי זה שאיחר בקרבו להט מהפכני סוער ואמונה דתית-יהודית תמה ועזה, ומכוח שניהם נדחף לפעול בכל כוחות הגוף והנפש למען הגשמת חזון שחרור האדם מכבלי השיעבוד הממלכתי, הכלכלי והחברתי.

חלק גדול וחשוב מחייו הקדיש לתנועת השחרור המוהירה של הסוציאליסטים-רבולוציונרים ברוסיה הצארית, ובמאבק זה שהקיף את רחבי הממלכה הרוסית העצומה היה גם המאבק הפנימי בלב שטיינברג ז"ל על הדרכים והאמצעים להגשמת האידיאלים הנעלים. תנועה זו השתמשה בטרור במלחמתה נגד השליטים העריצים, אם כי עשו זאת תוך היסוסים רבים ומלחמה נפשית עזה, פנימית. מובן שאדם רגיש כשטיינברג ז"ל סבל במיוחד ממצב זה, וספרו החשוב, "דמותה המוסרית של המהפכה" הוא ביטוי נאמן למאבק הפנימי הקשה, לפרפורי הנפש של אדם כה אנושי-טהור, כה זך ועדין-הנפש שהאמין באותה חקופה בהכרח בלתי נמנע להשתמש בטרור למען גאולת האדם מאסון השיעבוד והדיכוי. מאבקו הפנימי הביאהו בהדרגה אל המסקנה המהפכנית הנועות, שיש לצמצם יותר ויותר את השימוש באמצעי אלימות, אפילו למען המטרה הנעלה ביותר, ובמשך החדשים האחרים בהם שימש בשם תנועת הסוציאליסטים-רבולוציונרים השמאליים כקומיר למשפט-טים בממשלתו של לגין נלחם בלי הרף ובכל כוחו נגד משפטי המוות שפסקו לגין וחבריו על ימין ועל שמאל, עד שבסופו של דבר נאלץ שטיינברג עצמו להימלט מרוסיה כל עוד נפשו בו. במרוצת השנים, לאור הנסיון המר והעשיר בנפתולי אדם למען הגשמת הצדק והיושר בחיי העמים והמעמדות, התרחק שטיינברג יותר ויותר מהאמונה ביכולתה של האלימות לכוונן מלכות שמים עלי אדמות ולהעביר אלימות מן העולם. באה אז יתר הרמוניה ושלמות פנימית בנפש האדם הטהור, בעל הלב הרגיש והאוהב הזה.

במיפנה הרדיקלי שבא אחר-כך בחייו בהתמסרו בכל נפשו לבעיותיו ודאגותיו של הכלל היהודי הוא עמל למען תחיית הגוף והנפש כאחד, למען תחיית האידיאלים היהודיים-אנושיים הנעלים ביותר. בהאמינו בהכרח לרכז את פוזרי העם בארצו — העמיק שטיינברג להרגיש את אשר התחמקו הרבים מלראותו: תחיית ישראל תיעשה ותקום אך ורק בדרכים הטהורות ביותר, בדרכים ההולמות את עצם טוהר החזון והשאיפה הנאצלת של תחייה זו. לא בדם ואש, לא בפגיעה וחבלה כל שהיא במי שהוא ובמה שהוא שאנו נתקלים בהם בדרכנו. יחס הזלזול מצד התנועה הציונית הרשמית לגישה מוסרית יהודית-אנושית זו, ונכונותה להגשמת המטרה, ככלל הגויים" — יחס זה שהתבטא במעשים קטנים וגדוולים כלפי האוכלוסיה הערבית בארץ ישראל, והביאנו להרעלת היחסים היהודיים-ערביים, להקמת מדינת ישראל בדם ואש, על תלי חללים של בני ישראל וערב, — יחס זה הרחיק את שטיינברג מהתנועה הציונית והוא פנה אל תנועת "פרייליאנד" שמטרתה

הקמת מרכז יהודי טריטוריאלי (לא מדינה) בפינה פחות או יותר שקטה, בה לא יהיה מקום למלחמת עמים שכנים, לאפשרות של השתלטות עם מחדש בא על עם יושב הארץ מזורי דורות, — מרכז של ישוב יהודי גדול על יסודות יהודיים-אנושיים טהורים, כראוי ויאות לעם ישראל נושא היעוד הנבואי לשלום, לאחוזת האדם ולצדק בחיי יום יום. במנדט ראש של ביטול ולגלוג, עד להאשמת שטיינברג בשנאת ציון, הגיבו עסקנים, סופרים ועיתונאים, „ציוניים“ על עמדתו זו של שטיינברג שדחה בכל נפשו את הנוהג המקובל מאד של „המלל האיריאליסטי והמעשה המחפיר“, ועל שהתייחס ברצינות גמורה ל„ציון במשפט תיפדה, ושיבה בצדקה“. במבטו החוזר התייבשה לפניו הדמות הקודרת העתידה של מלכות ישראל, „ככל הגויים“ הבנויה על משטרה, צבא, צנזורה, פטריוטיזם עיוור, שנאה וקנאה ומלחמת אחים-שכנים, ועושק וגזל ושפיכת דמי נקיים — כשרק תרשה זאת היכולת הפיסית, והוא הזהיר מפני בוא העתיד הזה. וכאשר הוקמה מלכות ישראל כתב שטיינברג את הדברים המובאים כאן, הראויים לציון מיוחד ועצוב. (וכמה היטיב לראות אז את אשר אנו חיים כיום!) במאי 1948 כתב שטיינברג במאמרו החשוב בשם „יהדות הרוח או יהדות ממלכתית“ בירחון „אויפן שוועל“:

„עלינו להיזהר מאד שלא להתכחש למהותנו ה„יבנאית“ שנשתרשה בנו דורות על דורות. שתיים הן הסכנות האורבות למדינת ישראל שהוקמה בסביבה ערבית עוינת. הסכנה מהחוץ תדרבן אותה להתמסר בראשה ורובה לענין ההתגוננות, לבטון צבאי. בימינו אלה לא תוכל שום מדינה זעירה וצעירה לעמוד ולהתקיים בכוח עצמה מבלי להישען על איזו שהיא מעצמה גדולה, זאת אומרת, מבלי לשמש מכשיר פוליטי בידי מישהו מהתקיפים. ועוד בימי קדם הזהירו נביאינו את ישראל מפני בריתות עם מצרים, בבל או אשור. והנה גם הסכנה מבפנים: כל חיי העם במדינת ישראל ירוכזו מסביב להגנה הצבאית. תבוא מיליטריזציה של כל הנוער, והחינוך, הספרות, כל הלך-הרוח והמחשבה יופנו לא כלפי עינים שבגפם ורוח אלא לצרכי ההגנה“.

דברי נבואה ממש! העמיק שטיינברג ז"ל לראות. ראה בעיני רוחו את ישראל סבא ואת בני הנעורים שלו במדי מלאך המוות, ואת הסופרים, המחנכים ואנשי-הרוח המטפחים את הצבאיות העברית ומרמים את תורת ו„על חרבך תחיה“ מעל לתורת „לא תרצח! ראה ונרתע בחרדה ופליצות לאחור.

תלמיד נאמן לישעיהו, הלל הוקן ור' יוחנן בן זכאי. ויש לציין בהדגשה מיוחדת את הודדות אישיותו עם השקפת עולמו בחיי יום יום. כל מכתב שלו היה שופע חום לבבי ונפשי, והיה מהעונג האמיתי לקיים אתו קשר מכתבים. וכך מספרים עליו אלה שבאו אתו במגע אישי ממש.

באחד ממכתביו דאחרונים הביע את משאלתו הלוהטת ואת תקוותו

החוקה להגיע אלינו ארצה ו"לחבק אתכם מקרוב", אך — רבות מחשבות בלב איש, ולבו לא יכול עוד להחזיק מעמד.

אבלים אהבי עמם וארצם על הסתלקותו של היהודי ה"יבנאי" האמיתי, יצחק נחמן שטיינברג ז"ל. כמו א. ד. גורדון דגל גם שטיינברג בשם ומושג בלתי פופולארי זה של "יבנה" בזמנם של לגיונות עבריים וקנאים וסיקריים. חלומי היקר — להוציא את מבחר כתביו בתרגום עברי — אילו היה מתגשם בפועל — היתה זו המצבה הנאמנה והנאה לזכרו הברוך.

גר', מרץ—אפריל 1957, אור ב'—ניסן תשי"ז.

ה מ ו פ ת ה ח י

העתונות ודעת הקהל בארצנו נודעו ע"י גילויים מדאיגים ומחרידים מהתנהגותם ומעשיהם של חלקים מהנוער שלנו. מרבים לדבר ולכתוב על ההתמוטטות הרוחנית והחלל הריק בחיי בני נעורינו. מוצעים אמצעי הצלה חינוכיים-הדרכתיים, פדגוגיים-תרבותיים, פיקוחיים ומשפטיים. בוודאי שיש בהתעררות זו ביטוי לדאגה כנה ליקר מכל: לדור העתיד של ארצנו ועמנו. יתכן שיש באותן עצות והצעות מהמועיל כמעט או בהרבה להקלת הרעה, אך נעלמה בנראה מעיני העוסקים ברבר אותה נקודה עיקרית אשר בה שורש המחלה וממנה תוצאות להבראה ולתחיה, או, חלילה, להתנוונות גמורה. והנקודה העיקרית הזאת שמה: המופת החי. רק אמצעי רדיקלי זה — המופת החי של דור המבוגרים — יש בכוחו לטהר את האווירה מחידקי המחלה המרעילים את חיינו והמצמיטים את פרחי נעורינו בעודם באיבם.

מצב דומה בחומרתו ובסכנתו, שממנו יש לנו לקבל לקח רב משמעות, ידוע לנו, אנשי העליזה הראשונה והשניה, בתחום הבריאות הגופנית בארצנו לפני עשרות בשנים. חידקי המלריה עשו שמות בחיינו ורבים חללים הפילו בישובינו בארץ. כאמצעי הגנה נגד המזיק הקטלני הזה שימש או החנינין, זה הסם שהפיג והחליש אמנם זמנית את פעולת רעל יתושי הקדחת, אך הוא עצמו הרס בהרבה את בריאות לקוחותיו, ובשורש הרע, בגורמי המחלה, לא פגע. רופאים ו"בעלי נסיון" יעצו אז גם ללגום כפעם בפעם משקאות חריי פים ו"מחזקים", לשמוח ולבלות בנעימים וכו' וכו', ואולי עוד זה לפעמים במשהו פה ושם, אך הקדחת הוסיפה לקצור קצירה עד שאחזו באמצעי הרדיקלי האמיתי, ייבוש הביצות — זה מקור גורמי הקדחת.

כיום דרוש לנו בתחום הבריאות הרוחנית-נפשית אותו אמצעי ריפוי רדיקלי שיסלק ויחסל את מקור חידקי המחלה המשתוללת ומתפשטת בארצנו, והאמצעי הזה הוא המופת החי של דור המבוגרים.

מהו המצב בענין זה בארצנו ?

היו ימים בהם עבודת האדמה, יגיע כפיים, פשטות החיים והסתפקות במועט, וזהירות מגיצול הזולת וסלידה מכל שיש בו אבק של השש הנאה מכספים וקנינים שלא עמלנו עליהם בנית אפנו, והחלום והשאפה העזה להתחדשות רוחנית ונפשית כראוי וכיאה לבני ישראל סבא בארץ ישראל — זה היה תוכן חייו ומשאת נפשו של דור חלוצי העם בארצו, וממעין זה שתו בני הנעורים לרוויה, והיה יסוד לקוות שעל אף כל הכשלונות והאכזבות, הטבעיים לבני תמותה בשר ודם, ייווצר כאן אותו דבר אשר א. ד. גורדון קרא לו בשם הפשוט אך רב המשמעות חיים מול חיים. זאת אומרת, לא הפיכות של משטרים פוליטיים על-ידי מלחמת מעמדות או מאבקי מפלגות ותכסיסנות דיפלומטית-פרלמנטרית אלא על-ידי יצירת הווי-חיים יהודי-אנושי עתיק-חדש, מופת אישי בחיי היחיד והעם, — ייווצרו החיים המופת-תיים של עם ישראל למול החיים השיגרתיים שהתקין האדם לעצמו עד כה לרע לו.

באותם ימים קודרים של המצוקה האיזמה בה היה נתון ישובנו בארץ בזמן מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1916, השמיע לנו א. ד. גורדון את הדברים המעוררים-תובעים (הנראים לנו כיום כחלום לא מהעולם הזה) אשר כה רבה ועזה היתה אז השפעתם עלינו: „ — — — בכוח זה (כוח הרוח), ורק בכוח זה אנחנו קיימים עד היום. וגדול כוח הרוח במקום שיש רוח חיה המבקשת חיים, הרבה יותר גדול מכוח האגרוף — — — עדים השמים העמוקים והנוגים האלה, אשר היו ימים שהם הגידו לנו דבר-מה, יותר נכון שהם שתקו לנו דבר-מה, — דבר-מה שכוחו גדול עד היום על התרבות האנושית היותר גבוהה. ועדיין בשתיקתם הם עומדים ומחכים לתלמידים מקשיבים.“ (בשעה זו" כרך א' כתבי א.ד.ג.),

גם אז, באותם ימים קשים מבחון ורבי ענין מבפנים, לא היו הדברים האלה מקובלים על כל הציבור, אך בכל אופן על חלק גדול וחשוב ממנו. וגם המתנגדים והמסתייגים ידעו אז את מקום הכבוד וההוקרה לתפיסת חיים ועולם זו. באותה אורח ספג הנוער משהו יקר, נאצל, שופע חיים. תסיסה ורעננות היצירה, שהיפוכו הגמור והמשווע מרתף כיום בחלל עולמנו. לא במליצות ריקות אלא בפועל ממש, במופת החי של חלוצי העם בחתירתם אל הטוב והנעלה והטהור שביהדות-האנושיות ראה אז הנוער את עתידו, את עתיד העם הקורא לו, הקוסם לו.

כיצד קרה האסון, כיצד חל המיפנה לרעה בישובנו ?

ראשיתה עם התגבר זרם דוחקי הקץ במחננו. עם פרוסום הצהרת בלפור על דבר מתן בית לאומי לעם ישראל בארץ ישראל (והתעמולה הציונית הבלתי אחראית הפכה את הנוסח ל„ארץ ישראל כבית לאומי לעם ישראל“, ואחד העם מאד התלונן וקבל על שינוי-נוסח מתעה זה), — בסוף מלחמת העולם הראשונה, צצה ועלתה על במת חיינו סיסמת השקר שהיתה טמונה עד אז

בסתד אגודה חשאית ומצומצמת, היא הסיסמה: „בדם ואש יהודה נפלה וּבדם ואש יהודה תקום“. קמה תנועת הקמת גידוד צבאי עברי שיצטרף לצבא הבריטי כובש הארץ ומשתחררה (כך הכתירו אז את הצבא הזה אלה שאחר-כך נלהמו בו בדם ואש) אנשי „בדם ואש“ הכריזו את עצמם לאמניביסטים, ובדבריו בון וביטול על „גידוד הבצלים“ של הפסיביסטים (היה זה שם גנאי לעבודת האדמה והעוסקים בה), ובהכרזה רמה ש„הדם הוא הקניין“, שבדם דוכש לו עם את ארצו, החל אז הנגף, החל המיפנה לרעה, והשפעתו הדעה הלכה וגברה משנה לשנה עד היווצר הפלמ"ח (השם הציבורי לב אל מוצאו של שם זה, אל מקודו?) עד החל הטרוד בארץ נגד האנגלים ואחד-כך הטרוד ההדדי בין לוחמי השחרור המזוינים בקרבנו פנימה, תוך המלחמה עם לוחמים ערבים מזוינים אף הם. כל הצעה לשלום ולהבנה ולהתקדבות עם שכנינו הערבים נפסלו על-ידם „בדם ואש“ כבגידה. וכך הגענו להקמת מדינת ישראל בדם ואש, לאלפי הרוגים, פצועים ובעלי מום, ומעשי חבלה, אונס, שוד ורצח, וגירוש עם ערבי שלם של עובדי אדמה ועמלי כפיים מבתיהם, מנחלתיהם ומארצם. ראה הנוער, למד וספג תורה רבה ויסודית מאד במיפנה הגורלי האיום הזה. למד הנוער שראשית חובתו היא הגבורה של הזרוע המזוינת, שכבוד העם הוא בנצחונותיו על אויביו בשדה הקטל, שארץ נרכשת בכל אותם מכשירי השטן ורדכיו ואמצעיו שהיו עד כה לזוועה לדורות של יהודים. למד הנוער ועדיין מלמדים אותו כיום שהדמות הנעלה והקוסמת היא לא של נביאים וחכמים וצדיקים (טוב שאלה היו בעבר הדחוק, ואפשר לכבד אותם כבוד מוזיאוני-ארכיאולוגי) ולא של החותמים ללכת בעקבותיהם, אלא כיום משאת הנפש היא מסוג אחר לגמדי: רמטכ"ל, רב אלוף, מצביאים גבוהים, מומחים בשטח חכמת הרציחה וההדיגה. ב„מדע הלחימה“ כפי שקורו-אים לה היום ללא ברשה. רואה הנוער את ההוד והתפארת והבזבוז מצד האריסטוקרטיה החדשה המפלגתית, דיפלומטית, שלטונית ודומיהם ואת שרי ישראל ואורת חייהם ושיטתם המדינית „ככל הגויים“, ואת מעמד הפקידים הגבוהים ואילי ההון ורבי השפעה שצצו ועלו בשדה פרא זה. רואה הנוער והנה פור התפורר אוהל יעקב התם ובמקומו הולך ומוקם היכל אלילי בדמותם ותבניתם של אדום ורומא ודומיהם. הפה ממלל עדיין רמות, הנביאים וחזון משיחי מוכדזים ברמקול על-ידי מנהיגים-מתעים בפני המונים נבוכים ונועד חסר-אמונה ותוכן, היישן נחרב והיה לאין, והחדש — חלל ריק המתמלא על-די תערוכות נשק, מצעדים צבאיים נהדרים והפיכת כל האוכלוסיה לחיילים במדים וללא מדים. באידיה זו ממלאים תפקיד „חינוכי“ חשוב מאד ויסודי מאד שני הגורמים העיקריים רבי המשקל: האחד הוא הקולנוע, המרעיל ומשחית בהתמדה את המבוגרים ואת הנוער גם יחד במחזות השיקוף והתועבה, הזנות והרציחה, האונס והרשע וכל רע, שהוא מעלה יום יום, שנה שנה לפני צופיו, וממלא בזה את החלל הריק שלהם ומסייע להם „להרוג“ את הזמן הפנוי. הגורם השני, פחות בחשיבותו מן הראשון, הוא החינוך לצבא, למלחמה,

לכל אותו לימוד המקצוע המסועף כיום מאד של רציחה, הרס, חורבן והשמדה המונית של אנשים, נשים וטף ללא הבחנה, ללא היסוס ופקפוק, כפי שמחייבת שבועת האימונים של החייל אשר בתוקף שבועה זו גותן הוא גט פיטורין למצפנו ולדגש האחריות האישית שלו, ומוסר את נפשו כולה לרשות בשר ודם הנקרא „שד הבטחון“. אין מהצורך לאמור כאן מה „חינוך“ זה, איררה זו, העיסוק במקצועיות זו, מה רשמים זה משאיר בנפש התיכים הנתונים לחינוך זה כשנתיים, להלכה ולמעשה. עד כמה מעמיקה תורת „הלחימה“ את דשמייה-פצעה בנפש חניכיה ראינו בעינינו כשבחורי ישראל הפנו את נשק המוות לא דק כלפי האויב החיצוני „הור“, אלא גם ללבנות אחיהם בני עמם, שהיו גם אחים בשאיפותיהם הלאומיות ורק בנוסחאות שונות ובטמפרמנט ואיסטרטגיה שונים. (המאבק המזויין בין ה„הגנה“ וה„פור-שים“ בזמנם, וביחוד במאורע „אלטלינה“). הנוער הגדל ומתחנך בנסיבות ומצבים כאלה מקבל כאן את חינוכו הממשי בעומק נפשו לכל ימי חייו, וכל המלל הרם והנמלץ על „אהבת ישראל“ בפי נואמים ומנהיגים וסופרים נהפך לאבק פורח ולשקר שאין לו רגלים לנוכח מראה עיניו ומשמע אזניו. ובבוא כפעם בפעם תקופת בחירות לכנסת או למוסדות מקומיים — „אהבת ישראל“ זו של השמצה קטלנית הדדית מצד המפלגות השונות במשך שבועות וירחים לעיני ולאזני ילדים ונוער מה תוצאותיה לערכי המוסר האלמנטרי בעיני הנוער הרך? למה לא לגנוב, להשחית, להשתולל ולזלזל בכל לאור ההווי „המחנך“ שמדובר עליו כאן?

ובכן — ישאלוני, רואה אתה רק דע ולא טוב בארצנו?
לא ולא — אענה, עוד רב הטוב בחיי ארצנו, הדות לעבד העשיר והמבורך שבזכותו אנו קיימים כיחידים וכעם. אך הרע הולך ובוולע את הטוב כשבע הפרדות הרזות בחלומו של פרעה, וכל אוהב עמו וארצו וכל ירא אלהים, עליהם להתריע על הרעה, ואל ידמי להם.
מה לעשות?

הרוצה בשלום — יכון לשלום בכל מעשיו. אם רוצים אנו בחינוך הדור הצעיר לבני אדם — יהודים שלמים — עלינו לשמש לו דוגמה ומופת בחיינו אנו. טרם נדון את הנוער נשפוט את עצמנו. מכאן הפתח להצלחה.

גר, יולי-ספטמבר 1957, תמוז-אלול השי"ז

על ר' בנימין ז"ל

נצחו אראלים את מצוקיב. נלקח מאתנו היקר באדם. נוצח הגוף החלש במאבק הממושך על החיים דלתתא. ואולם חי וקיים רבי בנימין דלעילא, רב הצלילים הגוונים, אשר רוך-נפש, עוז-מחשבה, תקיפות שאיפה ורצון

ועומק האמונה בו נתמזגו. לא יתכן שכל זה היה ואיננו עוד. וודאי הדבר שרוחו תוסיף לפעול ולהפעיל את נפשות בני הדור ואלה שיבואו אחריהם.

רשמים אין מספר שמורים בלב על רבי בנימין ז"ל, על פעילותו בספרות, בציונות של הגשמה, מחלוצי העליה השניה, מראשוני כנרת, בארגון עלית תימן, מעמודי „הפועל הצעיר“, בפעילותו הציבורית הענפה והמסופעת, פעיל בתוך הזרם הרתי שבציונות וקשור בקשרי ידידות, פעולה ומחשבה עם חוגי הפועלים שהיו אז מעבר ובניגוד לדתיות. אך מעל לכל התבלט כבר מראשית הופעתו בספרות כלוחם אמיץ למען הגשמת הציונות תוך החוויה העמוקה של אחוות ישראל וערב וברוחם של ישעיהו, מיכה וזכריה מוריגו הנצחיים, וזכורגי: באותן שנים נסערות של ראשית המאה הגוכחית, ימי המהפכה הרוסית הראשונה והריאקציה הקשה והפוגרומים שבאו בעקבותיה היה אשר זעזעו את משכנות יעקב בתפוצות והמבוכה היתה רבה וגדולה לאין שיעור — עסקו אז קברניטי הציונות עם הרצל ולאחריו במאמצים להישגים בתחום הדיפלומטיה הגבוהה, במשא-ומתן עם מלכים ונשיאים להבטחת זכווננו על ארץ ישראל, ואנחנו הצעירים קמנו ועלינו ארצה להגשמת זכותנו ושאיפתנו על-ידי העבודה בשדה ובכרם בסיסמת, העבודה היא חיינו“. באחד הימים ההם הופתענו להופעת החוברת דלת-הכמות אך עזת הרושם, „המעורר“ של י. ת. ברנר, ובה משא נבואי בעוז סגנונו ובלקט נאמנות לרוח נביאי ישראל הקדומים — הוא „משא-ערב“ שפירסם שם רבי בנימין בשנת תרס"ז. היתה זו קריאה גדולה ונרגשת להגשמת חזון ישעיהו ומיכה במפעל התחייה, מפעל שיבת ציון. אילו זכינו והיה, משא ערב זה מתקבל כרקע ויסוד לכל מעשה שיבת ציון — מה שונים היו כיום פני הדברים בארצנו, בכל המזרה הנה, ומה עמוקים ונאצלים היו רשמי דרך חיים יהודית-אנושית זו בנפש בני עמנו, בנפש העמים שכנינו ובנפש אומות העולם, שהיו עולים לציון כדי לחזות וללמוד כיצד מגשימים בני ישראל סבא את חזון „לא בחיל ולא בכוח כי אם ברוחי“! אך עלינו להודות בבושה צורבת ובצער נוקב שקול הקורא של רבי בנימיןאז היה קול קורא במדבר, שיעברו עליו לסדר היום מי במנוד ראש על „בטלנות“ זו של חולם והוזה, ומי ב„אהדה“ קלילה כלפי הרושם האסתיטי של יפי הסגנון הפיוטי שב„משא-ערב“. רק מספר קטן של אצילי הרוח בעמנו פעמה בהם אותה רוח יהודית אשר ר' בנימין הקדים והשכים להכריז עליה בעולמנו. עושי המדיניות הציונית הרשמית בחרו בדרך של המקולקלים שבאומות העולם: דרך הדיפ-לומטיה בעדרת האמת והמכשיר השיגורתי שלה מדורי דורות: כוח הזרוע, בדם ואש. דרך זו היא שהעטתה כליתה על תנועת השיבה לעבודת האדמה נחיי פשטות צנועים בארצנו.

היה לו לר' בנימין הכאב העמוק לראות בהתגשם האימים שמפניהם הזהיר ב„משא ערב“:

„ואל יצוק בלבך דבר בליעל לנשל אותם מן אדמת אבותיך, כי לא מרוב חכמה חשבת כזאת, והיית אך כמתעתע, ובקרוב בני שם מקרב משפחתך תקים לך צוררים, והיית מוקף אויבים מבית ומחוץ“, וכו' וכו'.

עתה, עם הסתלקותו של ר' בנימין מאתנו, בימי האבל שלנו על חוזה חזון השלום, עומד ראש ממשלת ישראל בכנסת ומסביר את חומר מצבנו המבודד והמאויים המאלצנו להשקיע הון תועפות מפרי עמלנו ומתרומות ונדבות בני עמנו בתפוצות, ברכישת אותו ציוד מלחמתי-טלני יקר המציאות אשר בלעדיו אין אנו בטוחים בקיומנו, ואשר „משנה לשנה, או משנתיים לשנתיים, או משלש שנים לשלש שנים יש הכרח להחליף ציוד זה, כי מייצרים ציוד יעיל יותר, אשר הציוד הקודם לעומתו לא יצלה... (דבר“, 15.12.1957).

* * *

האמונה הדתית העמוקה של ר' בנימין לחשה לו גם בימי דכאון, וכמעט יאוש, שאין בכל זאת להתיאש „שבוא יבוא היום בו תיפקחנה העיניים של בני ישראל סבא, וירתעו ויזדעזעו מתעויותיהם ומטעויותיהם האימות וישוּבו אל דרך היהדות האמתית אשר „דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום“. וכן חובה לציין כאן, כי ר' בנימין שימש עדות והוכחה חיה ללא-מעטים בתוכנו, שיהדות דתית איננה מזדהית עם קנאות צרת לב ועין, שאיננה זהה עם שנאת עם אחר או דת אחרת, שאיננה משלימה עם שוביניזם, מפלגתיות ושיעבוד לאות המתה. בתום אמונתו היה לכבוד ליהדות הדתית.

ככאב געכר על הסתלקותו נאמץ לנו ביתר עוז את אמונתו-אמונתנו כמבוטא ב„משא-ערב“:

„לא באיבה ולא בעבורה ולא במשטמה תבנה את משכן דורותיך, כי אם באהבה בהסד, בצדק ובאמונה“.

רב-צדדים ורב-גוונים היה ר' בנימין ז"ל עד שלא בנקל יובלט הכל לעין הצופה. אציין בזה נקודה אחת שמיעטו להבליטה ולהצביע עליה, והיא: ר' בנימין כפועל הקלאי, עובד האדמה. ציונותו השלמה דרשה ממנו הגשמה אישית מכסימלית של ערכיה, ככל אשר יכול וכל עוד הוא יכול, וזכה להיות מותיקי העליה השניה, מראשוני כינרת, ומעמודי „הפועל הצעיר“. רבים, גם ממתנגדיו העוים ביותר העריצוהו בגלל חן סגנונו הקוסם בכל אשר כתב. לפני כמה ימים נתקיימה כאן בירושלים אזכרה לר' בנימין ז"ל מטעם אגודת הסופרים. בזהירות רבה הצליחו סופרינו ומשוררינו להתעכב אך ורק על גודל ערכו מבהינה ספרותית טהורה ועברו כמעט בשתיקה על הנקודה החיונית — לזהטת ביותר בחייו — פעילותו המסורה ב„ברית שלום“ ואחרי-כך ב„אחוד“ עד יומו האחרון למען התקרבות וידידות יהודית-ערבית. פעילותו זו שהיתה לו לתוכן הייו ובלעה את כולו נראתה ל„אנשי הרוח“ בדורנו במדינת ישראל כחטא כבד, כבגידה בעם, לכל המוטב כאילו הוכה

ר' בנימין בסנוריים, „עד שלא ראה את האור שלו והלך והדליק איזה „נר“
עלוב וכהה“, כפי ביטויים של סופרים ו„אנשי־רוח“.

כתב בימים אלה עתון יהודי אחד בארגנטינה על ר' בנימין, שהיה בעבר
כה מפורסם ומקובל בעם, אך מאז נצטרף לתנועה לא פופולרית כ„איחוד“
איבר את פופולריותו הגדולה. כך התבטאו בצער כמה ממעריציו (מבחינה
ספרותית) כאן בארץ. אך יש לציין שלא היה ר' בנימין בודד לגמרי. הוא
נמצא בחברה טובה למדי: בחברת עשרת הדיברות שאיבדו גם הן את
פופולריותן בימינו...

יש ליעץ לסופרים ואנשי הרוח שיענינו מחדש ב„משא־ערב“ בכובד
ראש, ואולי יתגלה להם עתה מה שנעלם מהם עד כה: שלא בפי־הסגנון, לא
בנועם הפיוט ואצילות הלשון חשיבות המשא, אלא ברוח הנבואית, באש
הקודש המדובבת את האמת הנצחית.

כגורלו של גדולי־אמני הסגנון העברי, יחזקאל הנביא, היה גורלו של
ר' בנימין ז"ל. על יחס העם לדברי תוכחתו של יחזקאל בבואו להזהירו מפני
האברון הנשקף לו בדרך התועים שלו מעיד יחזקאל עצמו בפרק ל"ג של
ספרו: „והנך להם כשיר עגבים, יפה־קול ומטיב־נגן, ושמעו את דבריך
ועושים אינם אותם; ובמראה, הנה באה — וידעו כי נביא היה בתוכם!...“

„נר“, שבת—ויסן תשי"ח פנרואר—אפריל 1958.

ה ח ט א ו ג ו ר מ י ו

(לפרשת כפר קאם)

המסתכל מתוך חרדה גדלה והולכת בכל השתלשלות הענינים מאז המפנה
המחריד של הציונות — ממפעל עממי רליגיוזי־הומאניטרי לאיליות־רהב
של „בדם ואש יהודה תקום“ — אינו מופתע מהדם הנקי שנשפך, אלא עומד
מוזעזע נוכח התקיימות חזון־האימים, הטבעי — הכרחי כתוצאה מאותו
מפנה איום. מן הרגע שהסכימו מנהיגי הציונות ברעתם כי גאולתנו תבוא
בכוח מכשירי מלאך המוות, בדם ואש, וסילקו לקרן זווית הגרוטאות את „לא
בחיל ולא בכוח כי אם ברוחי“ — מאותו הרגע ניתנה הגושפנקא והוכשרו
הלבבות לדיר יאסין, קיביה, כפר קאסם ודומיהם. מאותו הרגע סולקו מאתנו
בחוקת היד שלשת המידות העילאות המציינות מיתו יהודי: ביישנות, רחמי־
נות וגמילות חסדים.

המעין בשבועת־האמונים שכל חייל נשבע עם התגייסותו לצה"ל
משתכנע, שחיילי „משמר הגבול“ עשו את מעשיהם מתוך נאמנות למלים
ולרוח של אותה שבועה, בה נאמר: „אני נשבע, לקבל על עצמי, ללא תנאי

וללא סייג, עול משמעתו של צבא הגנה לישראל, לציית לכל הפקודות וההוראות הניתנות ע"י המפקדים המוסמכים". שבעה זו, ואימוני "הלחמה", כפי שקוראים כיום להתאמנות ברציחת בני אדם, עוקרים מהאדם — החייל את חירות שיפוטו העצמאי, משתיקים את קול המצפון שבקרבו, מחסלים את ערך קדושת החיים של האדם שנברא בצלם האלהים, והופכים אותו למכשיר ממושמע, "ללא תנאי וללא סייג". מוזרה — מפתיעה איפוא לאין שיעור הטענה הנשמעת כעת, שעל החייל לבדוק ולנתח במחשבתו את פקודת מפקדיו אם היא כשרה או לא! וכבר אמר המלך הפרוסי פרידריך הגדול בשעתו: "אם יתחילו החיילים שלי לחשוב — לא ישאר אף אחד מהם בשורותי!"

המודעושים מהאפשרות האיזמה שיהודים יעשו טבח כזה בבני אדם חפים הם בבחינת "הרוצה לשבור את החבית ולשמור את יינה", מין הומניזם-ציה של ההריגה הדמונית שהצביעות האנושית קוראת לה בשם "מלחמה". אולי יואילו אנשים טובים אלה לעיין מחדש ללא משפט קרום בהשתלשלות הדברים, ואז יתברר להם ללא ספק כי: לדחות בזעם כל הצעה מבוססת על הכרת הזכות ההיסטורית והעובדתית של שני העמים על מולדתם המשותפת, ולהשליט שלטון ריבוני של עם אחד בארץ מאוכלסת רוב גדול של העם השני, ולא להירתע מפני הוודאות שזה יביא למלחמת דמים איזמה — זה היה שורש ועילת כל הרע והאיום שעלה ובה על יושבי הארץ האהובה והאומללה הזאת שלנו. המלחמה פרצה, וכתוצאה מנצחון הנשק הישראלי הופקעה זכותם של בני העם הערבי, היושב בארץ כאלף ושלוש מאות שנה, על רוב עריהם, כפריהם ורכושם הנייד והבלתי נייד.

האם לא משורש מורעל זה צמחה האפשרות האיזמה של טבח כפר קאסם?

"נר", א'—ב', תשרי—כסלו תשי"ט, אוקטובר—נובמבר 1958.

למה אנו סרבני מלחמה?

(נדפס בעלון מס' 8 של התנועה הבין לאומית של סרבני המלחמה סניף ארץ-ישראל, אפריל 1959).

ימים יבואו, והם, גראה, לא קרובים ביותר, בהם ישמש המאבק של סרבני המלחמה מטעמי דת או מצפון עם תקיפי העולם הזה, כחומר אגדי מרתק. בערבי קיץ חמים ישבו הורים והוריהם הזקנים יחדיו עם הילדים והנכדים על המדשאה סביב הבית, והזקנים יספרו נשכחות מענינות מדורות

עברו. הם יספרו סיפורים מרתקים ומזעזעים על בני אדם שנידונו לשנים רבות בבתי כלא זוועתיים, על שסרכו ללמוד ולהתאמן במלאכת רציחת אח את אחיו האדם, במקצוע ריטוש אם על בנים על-ידי מכשירי השטן המעופפים. יקשיבו הילדים ולא יבינו. וזקנים יאנחו אנחת רווחה על שהיה זה בימים קדומים ונשכחים, בעוד האדם היה משועבד לפולחן המולך לכל צורותיו ושמותיו הרבים והשונים. בקושי ישכנעו ההיסטוריונים את הקהל על סמך המיסמכים הרשמיים של שלטונות אותן התקופות, שאכן היה כדבר האיום הזה בימי קדם, ושדורות תור הזהב של שלום העולמים הם הצאצאים הרחוקים לאותם דורות פראיים קדומים. הטעם המר שבהרגשת המשתייכות המשפחתית של בני דור תור הזהב אל אותם פראי קדומים, יומתק בהרבה על-ידי העובדה המזהירה והמנחמת, שהנה כבר אז שמעו יחידים וקבוצות בני אדם את קול האלהים הקורא להם: לא תרצח. ובצייתם יקול עליון זה קבלו עליהם כל סבל וכל יסורים ובלבד שלא לזהם את ידיהם ואת נפשם בדם אחיהם בני האדם.

כן, חברים־אחים, אותם ימים כה רחוקים מאתנו בוא יבואו, למרות כל המאמצים הנעשים מצד כוחות החושך לדהוק ולהרחיק את בואם. אך מצחיקה ומכאיבה העובדה המזווה: כולם טוענים שהם כמונו שואפים בכל לב לאותו תור זהב של שלום ואחוה ואהבה, אלא שאסור לדחוק את הקץ, אסור להגשים כבר עתה, בדורנו אנן, את חזון אחרית הימים, עוד הדבר מוקדם מדי. לנו, כיום, להיות „מציאותיים“, „ריאליים“, ולהודיין ולהצטייד ולהתאמן בשימוש כלי המוות האיומים ביותר, לעקור מלבנו את „הרכרוכית“ החולנית, וכך, רק כך, יבטיח כל עם את בטחונו ושלומו, עד בוא היום ההוא הרחוק מאתנו לאי־שיעור, ו„פתאום“, בדרך נס, כשעוד בני אדם שקועים בזהמת הרציחה, כשידי האדם מגואלות בדם אחיו האדם — פתאום יקרה הנס, ללא כל מאמץ מצדנו, ללא תשובה מעומק הלב ובפועל ממש, ללא כל התחלה מוקדמת ורצינית, פתאום נמצא את עצמנו עומדים בתור הזהב של שלום עולמיים, בממלכת השמים עלי אדמות!

אונאה עצמית ילדותית זו, אשליה פושעת היא, מתחמקת היא מהאמת המרה, מהאחריות הכבדה, מהמשימה הגדולה, מקול הדממה הדקה הלוחש לנו בלי הרף: שובו בני האדם, שובו מפרוצתכם אל אבדון. שובו מיד בתשובה שלמה, כבר עתה בשעה זו, שובו למקור החיים שיצר את האדם בצלם האלהים!

סרכנו המלחמה נשמעים לצו העליון, הלוחש להם לתוך עומק נפשם: לא תרצח!

מִי הוּא יְהוּדִי ?

ב„גר“ חוברת אדר-ניסן ש"ז נתפרסמה תשובת הפרופ. ע. א. סימון על פניית ראש הממשלה מר ד. בן-גוריון לחכמי ישראל בבעיית רישום ילדי נישואי תערובת. הפרופ. סימון עונה ברוב הפרטים ברוח היהדות הדתית המסורתית-פולחנית תוך השתדלות מכסימלית לא לפגוע ביסודות הדמוקרטיה טיה ולא לכפות על אזרחים „לא-דתיים“ (או לא-דתיים באמת) נוהג דתי מסורתי-חרדי, ומצד שני הוא זהיר מאד לא לפגוע במשהו מהמקובל והמקודש ביהדות ההלכית, ובסופו של דבר מתקבלת התשובה המזדהה עם עמדת החרדים הקיצוניים בשאלת „מיהו יהודי?“, והתשובה היא „אות הברית“, המילה, היא הסימן הקובע הבלעדי על אדם, זכר, כי יהודי הנהו, ואשה גיורת הסימן שלה — טבילה במיקווה.

אין לי כל ענין וכוונה להתפלמס עם הדרישה ההלכתית של טקס פולחני זה כשלעצמו, אלא להביע בזה מנקודת מבט דתית עמוקה את התמיהה הגדולה על בלעדיותם המכרעת של הסימנים הפולחניים ליהדותו של אדם, אל היכולת הפנימית של הפרופ. סימון, בדומה ליכלתם של החרדים הקיצוניים, לעבור בהתעלמות מוחלטת מהיסודות המזהירים של היהדות האמיתית כפי שהוצהרו ע"י הגדולים שבהכמי התלמוד — יסודות אשר הם הביטוי הנאמן לישראל סבא, לממלכת כוהנים וגוי קדוש, לעם אשר אליו גויים ידרשו ואליו יעלו לציון ללמוד מדרכיו וללכת באורחותיו כדבר חזונו הגדול ישעיהו. ארשום נא כאן בקצור נמרץ שלשה סעיפים מרכזיים שבהם תמצית נפש האמונה הדתית היהודית, והם הקובעים בהחלט מיהו יהודי ומיהו יהודי:

(א) „שלשה סימנים יש באומה זו: רחמנים, ביישנים וגומלי חסדים. כל שיש בו שלשה סימנים הללו ראוי להירבק באומה זו. אין בו שלשה סימנים הללו — אין ראוי להירבק בה.“ (יבמות ע"ט).

(ב) לשאלתו של הנכרי שבא להתגייר ענה הלל הזקן: „מה ששנא עליך בל תעשה לזולתך — זהו כל התורה, והשאר — פירושה, לך ולמד.“ (שבת ל"א).

(ג) „אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יהוצדק: „נמנו וגמרו בעליית בית נתזה בלוד: כל עבירות שבתורה אם אומרים לאדם „עבור ואל תיהרג“ — יעבור ואל ייהרג, הוץ מעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים.“ (סנהדרין ע"ד).

לא הסימן החיצוני, החד-פעמי בלבד, אלא האמונה עד מסירות נפש בערכים הנצחיים אשר הובאו כאן בשם מאורי היהדות הם הסימן הקובע, ובהתחייבות חגיגית לקיימם במסירות נפש „בכל נפשך ובכל מאודך“ — בהם יבחן כל המבקש להצטרף לעם

סגולה. רק עם אשר יסודות חיים קדושים אלה לו יהיה באמת ובפועל — ולא בדבר שפתיים ריק — אור לגויים. אחרת — נשקפת לנו הסכנה אשר עליה התריע הנביא ירמיהו: „כי כל הגויים ערלים, וכל בית ישראל ערלי-לב“ (ירמיהו ט').

„ג“, מאי—יולי 1959, אייר—תמוז תשי״ד.

א. ד. גורדון והצמחונות

אחד הדברים המבליטים ביותר את א. ד. גורדון ותורתו זהו הזתירה המאומצת לתפיסת עולם מקיפה, שלימה, אנושית-קוסמית — כפי שהוא עצמו קרא לה. כל כתביו, כל השקפת עולמו הלאומית-יהודית-אנושית, ובהתאמה לזה כל חייו יום יום היו הדורים שאיפה עזה זו. גורדון היטיב לראות שאת תחלואי האנושות, ובתוכה במיוחד תחלואי עם ישראל, אין לרפא ע״י חלקיות, חד צדדיות, באמצעים שטחיים הנוגעים בסימפטומים אך מתחמקים מגורמי המחלה. והרי לדעתו אותה חלקיות, חד צדדיות, הינת-קות מהטבע ומכל היקום ואחדותו והסתגרות האדם בקליפתו, ביחוד בכרכים בין החומות המחניקות כל חי — הרי כאן מקור ושורש המחלה, ויש לרפא ולתקן את שבר העם והאדם מן היסוד. „היום חדשים ואדם חדש — הנה מה שהנפש מבקשת“ (כרך ה' לכתבי א. ד. גורדון, מכתב למ. ב. עמ' 94).

אין א. ד. גורדון עומד בתחום האדם בלבד. מהותה התמציתית של תפיסת העולם האנושית-קוסמית שלו מתבטאת בדברים המעטים האלה: „התמזגות החיים האנושיים בחיי העולם, והיצירה האנושית — ביצירה העולמית“ (שם באותו מכתב).

א. ד. גורדון היה רחוק מן הנאה דורשים ואין נאה מקיימים כרחוק מזרח ממערב. כל תורתו וכל חייו יום יום היו בהתאמה להגשמה אחת מאומצת ואדירה, הפיכת הרצוי למצוי בחיים ממש. המעבר מהמקצוע הקל של עבודת עט במשרד, באוקראינה, למקצוע העבודה הפיסית הקשה באת ובמערב באקלימה הלוהט של ארץ ישראל, בתנאי העבודה הקשים והמרכאים של שכיר יום חקלאי אז לפני כחמשים שנה ובגיל קרוב לשנת החמשים, ועם זה הצמיחה והגידול הרוחניים-נפשיים שהלכו וחקו ושיגשו בגורדון בד בבד עם השתרשותו בעבודתו הפיסית בגן ובשדה — עדים הם למעשה הגשמה נועז הצריך ויכול לשמש מופת לרבים, לכל השותף לחיים שלמים ואמיתיים במידה שזה ניתן לבן אדם.

היה זה דבר טבעי ומובן מאליו שהיה גורדון צמחוני נאמן. הצמחונות לא היתה לו תורה מיוחדת, משהו נפרד בפני עצמו, אלא כפי שהתבטא

והסביר זאת גורדון במכתבו המפורט על הצמחונות: „הצמחונות, אם להתיחס אליה ברצינות הדרושה הרי היא אחד הצדדים העיקריים הראשונים בהגשמתו של יחס חדש אל החיים והעולם בפועל ובמעשה, אותו יחס חדש שאנחנו מבקשים בעבודתנו, בהתקרבותנו אל הטבע ובכל מה שאנחנו עושים לחידוש החיים. (מכתב על הצמחונות, כרך ה' לכתבי גורדון, עמ' 100).

לאדם השואף וחותר אל הטוב, אל השלום בין בני האדם, מזדמן לשמוע כפעם בפעם את הטענה הידועה: ומה לעשות כשמתגלים עליך? אתה רוצה בשלום ושקט, אך אם שכניך הרעים זוממים עליך רעות הרי מוכרח אתה להתגונן מפניהם! אל לך לסמוך על אשליות של אפשרות שלום ואחוה בין עם ואדם. עליך להתכונן תמיד. להודיין, להתאמן במלאכת הרציחה, והכל לשם ההגנה, לשם השלום.

לשמע כל זאת מתפרצת מאליה השאלה הנגדית: בניה לרגע שצדקת, שעלינו להתכונן למלחמה למען הגנת השלום והבטחון, אך הגידו נא בבקשה מה הרעה הנשקפת לנו מאת הפרה התמימה, העגל הצוחל והחמוד, היונה הנאוה, התרנגולת המנהלת להקת אפרוחיה-ילדיה, התרנגול הקורא בקולו הילדותי הצרור, צפרי השיר ושאר בעלי חיים שקטים — מדי הסכנה הנשקפת לעם, למולדת וליחיד מאחינו יצורי אלהים אלה המובלים לטבח יום יום למען מלא בבשרם את כריסם של אנשי תרבות, קידמה, מוסר ואסתטיקה?... מי צריך כאן להתגונן מפני מי?...

על כך אומר לנו א. ד. גורדון: „היחס אל בעלי החיים הוא אבן הבוחן היותר נאמנה, הגלויה והברורה של כל יחסינו אל החיים והעולם כמו שהם, בלי כחל וברי פרכוס. היחס אל בעלי החיים מראה לנו באספקלריה מאירה מאין כמוה, בבהירות כמעט מוחשית, מה הם כל הצדק, האמת וכל יתר המידות העליונות שאנחנו כל כך אוהבים לראות את עצמנו כאילו אנחנו נותנים את נפשנו עליהם. צדק, אמת וכו' וכו' — וטביחת בעלי חיים ואכילתם! ובאמת איזה הבדל יסודי, אנושי-קוסמי, בין אכילת בשר בהמה ובין אכילת בשר אדם?“ (מכתב על הצמחונות, כתבי גורדון, ה', עמ' 101).

גורדון ראה את החיים כדבר שלם אחד בעל צורות וגוונים לאין מספר. הוא אומר: יש ללמוד יחסים מהשמים, השמש, הרוח, ההרים וכו', שאין לפניהם גדול וקטן, חשוב ולא חשוב וכו'; האדם והתולעת הם עצמם וכל העולם כולו — הכל אחד.

במכתבו על הצמחונות קובל גורדון: „הרוב הגדול רואה את ההתחדשות כסדרי חיים חדשים, בצורות חיים חדשות, אבל לא בהתחדשות עצם החיים מיסורם ובהתחדשות רוח האדם מיסודה, וכמה גדול מכאן המרחק עד אותו היחס אל החיים המחייב את הצמחונות חיוב מוחלט!“ (שם).

בימינו אלה, ימי תהוה ובוהו ביחסי העמים והיחידים, ימי סכנת חורבן טוטאלי לאדם ולחי ולצומח בכדור ארצנו ע"י האמצאות השטניות להשמדה

שהמציא המרע המודרני הסר-המצפון, מאירים שבתיים דברי ההסברה של גורדון: „מהו היחס הזה אל בעלי החיים? האם לא טמטום לב? האם לא חוסר יכולת חינוכית לחיות לתוך נפש החי? ואותו הטמטום, אותו חוסר היכולת לחיות לתוך נפשו של השני, אתה מוצא גם בכל היחסים שבין בני האדם, אלא שכאן הרבר מכוסה במסווה של נימוסיות“. (שם עמ' 105).

ומסיים גורדון את מכתבו הגדול על הצמחונות, „קשה לנו עתה, ביחסים המסחריים בין בני האדם, ביחסים העומדים על החשבון הפרטי, האישי, הלאומי, המעמדי, המיני, ולא על החשבון הכללי, האנושי-הקוסמי — קשה לנו עתה למוד את כל עומק ההתחדשות שביחס חדש אל בעלי החיים“. (שם).

(נשלח בסוף יולי לאמריקה לנתן דייוויס למען הקובץ לצמחונות בידיש).

נקודות מרכזיות באמונת ישראל ומקומן בחיי יום יום

(לא לתערוכת התפארות, כמקובל, על הטוב והנאה שביהדות, אלא על המחייב אותנו, כיהודים מאמינים, בחיי יום יום).

בהיותנו חרורי רצון פנימי תקיף לחידוש וחיווק החיים הרתיים במעשי יום יום שלנו, נלמד ונתעמק בהתמדה במה מדליקין את האור שבנפש, להבין מה רצון אבינו שבשמים מאתנו בניו-יצוריו, וע"י כך נתקדם יותר ויותר בדרך המעשה הדתי האמיתי בחיינו יום יום. נתעכב נא בזה על כמה נקודות מרכזיות באמונת ישראל והמעשים המתחייבים מהן.

1) בראשית באה אמונתנו העמוקה באבינו שבשמים, יוצר כל היקום, „שאינו גוף ולא ישיגוהו משיגי הגוף“, „ואין לו דמיון כלל“, כפי שהגדיר זאת הרמב"ם. לבקשת משה מהשם: „הראני נא את כבודך“. נאמר לו: „לא יראני האדם — וחי! אולם אמר לו השם: „אני אעביר כל טובי על פניך“. ונמסרו לו שם שלש עשרה מידות המבטאות כפי יכולת תפיסת האדם משהו עיקרי ממהות הבורא, והן מובאות בתפילה במומנטים החגיגיים, הרציניים והגורליים ביותר בחיי היחיד והעם: „ד', ד', אל רחום וחנון, ארך אפים ורב חסד ואמת, נוצר חסד לאלפים, נושא עוון ופושע וחסאה ונקמה“. (שמות ל"ד, פרשת תשא).

ועוד מהתלמוד על מידותיו של הקב"ה: „נאמר בתורה (דברים י"ג): אחר ד' אלהיכם תלכו — — — ובו תדבקון“. על זה דרשו רבותינו: מה הוא מלביש ערומים אף אתה מלביש ערומים, מה הוא מבקר חולים אף אתה מבקר חולים; מה הוא מנחם אבלים אף אתה מנחם אבלים וכו". (סוטה י"ד). וכל המוסיף בתיאורים ותוארים — גורע.

2) בספר בראשית, ספר היצירה, נאמר, שהאלהים יצר את האדם בצלמו בצלם האלהים. עובדה רבת משמעות לאין שיעור — היותנו בנים לאבינו שבשמים, המשמשת עדות עליונה ובלתי מעורערת על אחדות המין האנושי ושוויונם המוחלט של כל בני האדם — האחים, ועל קרושת חיי האדם שנברא בצלם האלהים. מכאן מסקנות ברורות מאד ליחסים ההדדיים הנדרשים מכל אדם ועם בחייהם יום יום. מכאן פתרונים לבעיות המסעירות ומסכנות לעתים את המין האנושי.

3) באמצעות דבר השם לאברהם אבינו וע"י דברו בתורה ובנביאים וחז"ל קיבלנו את היעור הנעלה, בחירת ישראל לשמש דוגמה ומופת בחייו ובתנהגותו לכל העמים. „ואברהם היה יהיה לגוי גדול ועצום, ונברכו בו כל גויי הארץ“ (בראשית, וירא י"ח). „והייתם לי סגולה מכל העמים, ואתם תהיו לי ממלכת כוהנים וגוי קדוש“ (שמות, יתרו י"ט). „והלכו עמים רבים ואמרו: לכו ונעלה אל הר ד', אל בית אלהי יעקב, ויזרנו מדרכיו, ונלכה באור-חיותיו. כי מציון תצא תורה, ודבר ד' מירושלים“ (ישעיהו ב', י"ג). „והיה ביום ההוא שורש ישי אשר עומד לנס עמים, אליו גויים ידרושו“ (ישעיהו י"א, י'). „ואתנך לברית עם, לאור גויים, לפקוח עינים עיוורות, להוציא ממסגר אסיר, מבית כלא יושבי חושך“ (ישעיהו מ"ב, ו—ז), „ויאמר: נקל מהייתך לי עבד, להקים את שבטי יעקב. ונצורי ישראל להשיב. ונתחיד לאור גויים. להיות ישועתי עד קצה הארץ“ (ישעיהו מ"ט, ו). וכן בעמוס ועוד.

ובתלמוד: חביבין ישראל שניתן להם כלי שבו נברא העולם, ומהו כלי זה? זו תורה שבה נברא העולם. (אבות דרבי נתן). „לא ניתנה תורה על מנת כן אלא לקדש שמו הגדול, שנאמר: (בישעיהו מ"ט) : ויאמר לי, עבדי אתה ישראל, אשר בך אתפאר“, (תנא דבי אליהו רבא), „מבקש היה שמעון בן שטח לשמוע (מהגויים), ברוך אלהי היהודים, משכר כל העולם הזה“.

4) עשרת הדיברות שניתנו בסיני, במשמעותן ופשטותן העמוקה, הקדושה והמלאה.

5) פרק ג"ח, כולו, בישעיהו, וברוח זו דברים בכל הנביאים האחרונים.

6) הכלל המרכזי של היהדות בניסוחו של הלל הזקן: „דעלך סני לחברך לא תעביד“, („השנוא עליך אל תעשה לחברך“), „זו, לדעתך, כל התורה, ואידך — פירושא“ (שבת ל"א). הפסוק קצר, אך בו כל חיי העולם, כל תמצית תורת האדם שנברא בצלם האלהים, היסוד לגאולת עם ואדם, הפתח למלכות השמים עלי ארמות.

7) אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יהוצדק: נמנו וגמרו בעליית בית נתנה בלוד: כל עבירות שבתורה אם אומרים לאדם, „עבור ואל תיהרג — יעבור ואל ייהרג, חוץ מעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים“ (סנהדרין ע"ד). „גלות באה לעולם על עבודה זרה ועל גילוי עריות ושפיכות דמים“.

(אבות ה'). וכדאי להזכיר בתודמנות זו: „שקולה שנאת חנם כנגד שלש עבירות: עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים“. (יומא ט').

8) „שלשה סימנים יש באומה זו: רחמנים, ביישנים וגומלי חסדים. כל שיש בו שלשה סימנים הללו ראוי להידבק באומה זו, אין בו שלשה סימנים הללו — אין ראוי להידבק בה“. (יבמות ע"ט). אקטואליים הדברים תמיד, אך במיוחד בזמננו זה, בו הועלתה בחריפות השאלה: מי הוא יהודי?

9) הגאולה והגואל. גאולת ישראל, ואתה יחד גאולת העולם כולו, תתקיים ב, דרכי נועם, וכל נתיבותיה שלום“. (משלי ג'). „לכו ונעלה אל הר ד', אל בית אלהי יעקב, ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו, כי מציון תצא תורה ודבר ד' מירושלים. ושפט בין הגויים והוכיח לעמים רבים. וכיתתו חרבנותם לאיתים וחניתותיהם למזמרות. לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה“. (ישעיהו ב'). „ויבטחו על רכב כי רב, ועל פרשים כי עצמו מאד, ולא שעו אל קדוש ישראל, ואת ד' לא דרשו“. (ישעיהו ל"א). „הן עבדי אתמד בו, בחירי רצתה נפשי, נתתי רוחי עליו, — משפט לגויים יוציא — לא יצעק ולא ישא, ולא ישמיע בחוץ קולו. קנה רצון לא ישבור, ופשתה כהה לא יכבנה, לאמת יוציא משפט. לא יכהה ולא ירוץ, עד ישים בארץ משפט, ולתורתו עמים ייחלו“. (ישעיהו מ"ב).

„והושעתים בד' אלהיהם, ולא אושיעים בקשת ובחרב ובמלחמה, בסוסים ובפרשים“. (הושע א').

ירמיהו כולו התנגדות לדרך המלחמה ומתנה את הגאולה וההצלחה בתשובה שלימה ביחסי אדם לאדם, בשחרור העבדים, ובשמירת השבת. כל ספרו עד על כך, ובדרך נס לא עלה בידי אויביו מחוגי הצבא והשלטון והלאומנים לשים קץ לחייו בגלל התנגדותו האמיצה למרד ולמלחמה עם בבל. „זה דבר ד' אל זרובבל לאמור: לא בחיל ולא בכוח, כי אם ברוחי אמר ד' צבאות“. (זכריה ד'). „הנה מלכך יבוא לך, צדיק ונושע הוא, עני ורוכב על חמור, ועל עיר בן אתונות. והכרתי רכב אפרים וסוס מירושלים, ונכרתה קשת מלחמה, ודיבר שלום לגויים“. (זכריה ט').

ובתלמוד. „השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באיילות השדה אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ“. (שיר השירים, בשלשה מקומות). אמר ר' יוסי בר חנינא: שלש שבועות הללו למה? אחת — שלא יעלו ישראל בחומה,* ואחת שהשביע הקב"ה את ישראל שלא ימרדו באומות העולם. ואחת שהשביע הקב"ה את אומות העולם שלא ישתעבדו בהם בישראל יותר מדאי. „בצבאות או באיילות השדה“ — אמר ר' אלעזר: אם אתם מקיימים את השבועה מוטב, ואם לאו — אני מתיר את בשרכם בצבאות או באיילות השדה“. (כתובות קיא); מדרש רבה שיר השירים ב').

* יעלו בחומה — פירש רש"י: ביד הזקה כולם יחד.

ל רוח ה יום

א. תשעה באב תש"ך בהר ציון ובכפר הערבי "הנטוש" ס. ע.

מדי שנה עולים אלפי יהודים בט' באב להר ציון להשקיף משם על ירושלים היהודית העתיקה, במיוחד על הכותל המערבי, — שריד קדומים יקר ומקדש שלנו. כה קרובה ירושלים העתיקה אלינו קירבת מקום ונפש וכה רחוקה מאתנו ע"י מסך הברזל שהוקם בינינו ע"י בערות פושעת שלנו ושל אחינו הערביים כאחד. תוגה וכאב גוקבים בלב הצופה בחורבן הרחוק והקרוב. לא מעטים מההרהרים במחשבה ובקול על החזרת אבדתנו היקרה ב"יד חזקה ובורוע נטויה". היש גם מההרהרים על למה עלתה לנו כך? והרי עלינו ללמוד לכל הפחות במאוחר את הלקח כי זאת באתנו על שהתנכרנו לאזהרת נביאינו וחכמינו: „לא בחיל ולא בכוח כי אם ברוחי — אמר ד' צבאות". (זכריה ד'); „והשביע הקב"ה את ישראל שלא יעלו בחומה". (כתובות קי"א). לאסוננו לא נשתנו הדברים מאז קונן הנביא על העם, החושש „פן יראה בעיניו, ובאזניו ישמע, ולבבו יבין ושב ורפא לו". (ישעיה באתו יום אבל לאומי יהודי עמד לו בחור צעיר ליד אחד הבתים הגבוהים והמודרניים אשר צמחו ועלו ברחובות העיריה החדשה שהוקמה על חורבות הכפר הערבי ס. ע. עמד הבחור שקוע בהרהוריו כשמבטו קפא בנקודה שמאחורי הבית הגדול. עבר שם באותה שעה יהודי בגיל העמידה וראה את ידידו הצעיר העומד כה תפוס בהרהוריו כמאובן. „מה לך, מוסטפה, (ערבי היה הבחור) כי כה נצמדת כאן למקום הזה? מה לך כאן ומי לך כאן?" — אהה, ידידי, ענה מוסטפה באנחה כבדה, והרי כאן בחצר זו מקום משכן אבותי, בית משפחתנו. כאן נולדתי וגדלתי, נחלת אבותי ואבות אבותי, עד בוא היום המר והגמחר בו גורשנו כולנו, כל יושבי הכפר, על-ידי השלטונות היהודיים, ומאז מטולטל אני, כמו כל משפחתי ובני כפרי, ממקום למקום באין מגוחה לנפשי. את לחמי אני מריח בזיעת אפי אצל בעלים יהודים הזקוקים לידים עובדות; מקום קבוע, קורת גג, אין לי, וכאשר חוגגים אתם בשמחה רבה את יום העצמאות שלכם מתגנב אני לכאן, לכפר מולדתי לשעבר, ליד החצר שלנו, אשר אכירנה גם לאהר כל השינויים שחלו כאן, וכה אעמוד, כמו היום, כולי אבל, צער וגעגועים. זה הכל".

כה פשוטים נאמרו הדברים בפי הצעיר הערבי, אך כה רבי משמעות היו ביום האבל ההיסטורי שלנו היהודים על שקרה לנו בשכבר הימים כמו למוסטפה צעיר זה. האמנם לא למדנו כלום?

ב. לכידתו של אייכמן.

טבעית היתה התרגשות כל שכבות העם למאורע לכידתו של גדול הצוררים הנאצים, אדולף אייכמן. אולם מאד הדאיבה והובישה השמחה הרבה ל"נס" זה. ויש שעלול היית לחשוב כי הנה הנה יקומו לחיים כל המיליונים

יקירינו וקרובינו אשר אייכמן זה עם חבריו ומרעיו הגירום לטבח! לשמחה מה זו עושה? ורבים היו שהביעו משאלה לבבית שתנתן להם האפשרות לנקם ושילם בדרכים שקשה להעלות זאת על הניר. כמה צר, וכואבת לאין שיעור העוברת שהרעל הנאצי נדבק בנו ואילח את נפשותינו. עצם המחשבה על יפולת פנימית לגמול לרשע כמעשהו בדרך האכזריות הפיסית, דרך עינויי גוף איומים — הרי זו ערות מהרידה על טומאת הנאציזם שדבקה בנו. האנחנו נוכל לאבד את צלם האלהים שלנו ולהזדהם בגופנו ונפשנו בזוהמת רשעי עולם?

ושאלה קשה מתעוררת. אייכמן ושכמותו טוענים שעשו פשעיהם כחיילים המבצעים ללא ערעור את פקודות הגבוהים עליהם. עולה בזכרוננו ענין כפר קאסם. גם שם ביצעו חיילים נאמנים ומסורים את פקודות מפקדיהם בקנאות יתירה ובנאמנות מהרידה לשבועה שנשבעו למשמעת לחיים ולמוות ללא כל תנאים. עצם התופעה האיומה הזאת — בני אדם המתערטלים ממצפונם, מצלם האלהים שבו גולדו, מרגישותם האנושית, מכוח השיפוט העצמאי, ונהפכים לגולם, לרובוט, ללא אדם, למכשיר עיוור וקטלני איום בידי בשר — ודם שכמותם — עצם התופעה הזאת אשר העלתה את עצמה לדרגה עליונה בתופעות החיים הציבוריים, והיא הטילה עצמה חובה על כל יצורי אנוש בשם הקולג'י — „שרות הבטחון“, זוהי תופעה שאין דומה לה בין הבהמה והחיה אשר אנו כה רגילים להשפילם כשברצוננו להמשיל משהו רע ומושחת באדם ואנו אומרים: החיה שבאדם, או הבהמי שבאדם. האדם טורף את הבהמה והחיה למלא כרסו, והוא משמיץ אותן ברוב גאוותו! אין אייכמן בין בעלי חיים, אין שבועת אמונים לחיים ולמוות ב„שרות הבטחון“ של החי הנתון תמיד בסכנה מפני האדם, והחיה הטורפת עושה זאת להשקיט רעבונה בלבד, אך לא למען המולדת, הסוציאליזם, הציונות, התרבות, הציביליזציה והדיקטטורה הפרולטרית, או למען כבוד שמו של הקב"ה, הזקוק, כביכול, להגנתו.

כל עוד יתקיים שלום האדם על-ידי הנכונות לרציחה, כל עוד יתקשטו בני האדם במדים מפוארים ככהגני מלאך המוות „למען החיים והשלום“, כל עוד יוכל אדם אחד לצוות על כל אדם בארצו ללא ערעור לרצוה, לחבל ולהחריב, ואוי למסרב — יגדלו אייכמנים לצורותיהם הרבות והשונות ובנאמנותם ומסירותם העברותית לאדוניהם העליונים ישחיתו וישמידו ערים, כפרים וארצות ואין מציל. רק חינוך חדש לילד ולמבוגר על בסיס קרושת חי האדם שנוצר בצלם האלהים — רק זהו האמצעי הבטוח היחיד כי יחדלו אייכמנים מן העולם, ובני האדם לא יוסיפו להשמיד איש את אחיו בשם המולך ומלאך המוות.

מ ן ה ע ב ר

בשנת 1936 הסכימו הערבים לעליה של 300 אלף יהודים במשך עשר שנים

ב„דבר“ מיום ו' ה' אייר, 21.4.61, תחת הכותרת „קול ברמה נשמע“, מזכיר חיים שורר את מאורעות תרצ"ו 1936, ובין השאר הוא אומר: „באותם הימים נשמעו קולות „שלום“, שהבטיחו קץ למאורעות ולדמים בתנאי „קטן“ אחד: וויתורנו על עליה. אך מי העלה על הדעת להיענות להצעה כזאת? והנה עם קריאה בדברי שורר הוצאתי ממגירתי את העתק התזכיר שהוגש „לאקזוטיבה של הסוכנות היהודית“ בקיץ של אותה שנת המאורעות על-ידי המשה מחשובי ותיקי הישוב על הצעת הסכם יהודי-ערבי על-יסוד „קביעת מיכסת העליה למינימום של שלשים אלף עולים לשנה במשך עשר שנים“ — הצעה זו שעלתה „מתוך שיחות פרטיות בין חברי הקבוצה היהודית הזאת עם ערבים בעלי שם“. לא אכנס כאן לשאר פרטי ההצעה, החשובים גם הם, אך אין חשיבותם מגעת לדרגת הבעיה המרכזית והעיקרית שעליה התנהל מאבק-הדמים היהודי-ערבי — העליה. כאן באה הצעה ערבית לעליה גדולה. ההצעה נדחתה על-ידי הסוכנות היהודית מתוך אי-הסתפקות בממרי עליה כזאת ומתוך יחס של אי-החשבת משא ומתן זה כדרך לשלום. לא אכנס לוויכוח ולהערכה מפורטת של כל הענין הזה על זלולו בהמשת בני האדם שליחי המיצוה שהתרוצצו כפעם בפעם בין דלתות הסוכנות ובין חשובי הערבים שחיכו לתשובה חיובית. רצוני רק לתקן את הטעות של שורר, או את אי-הדיועה שלו, ביחס להצעה פה חשובה מצד הערבים לעליה יהודית גדולה.

קיבלתי את העתק התזכיר מאת הד"ר י. ל. מאגנס ז"ל. התזכיר מסתיים ב„הבעת צערנו הרב ודאגתנו על אשר שוב נחמצה השעה ונדחתה הזדמנות מאוחרת לסלול מסילה, אשר לדעת החתומים משה יכולה היתה להביא לידי מצע למשא ומתן לבנין הבית הלאומי בארץ ישראל בלי הפרעות.“
על התזכיר חתומים: י. ל. מאגנס, ג. פרומקין, פ. רוטנברג, מ. גובומיסקי, מ. סמילנסקי.

התאריך — כ"ד תמוז תרצ"ו, 14 ביולי 1936.

לאחר מרוצה בלתי פוסקת מצד מר רוטנברג ומר גובומיסקי אל אנשי הנהלת הסוכנות שפטרו אותם כפעם בפעם ב„לך ושוב“ עד כדי עלבון אישי — ולאחר הבטחות הסוכנות לעיין בדבר ולהשיב תשובה סופית. עברו ימים ושבעות ללא כל תשובה, וכך נתבטל המשא-ומתן על ההצעה תוך אכזבה וצער ועלבון לאישים החשובים שעסקו בזה כשליחי מיצוה רציניים ומסורים. ושופרות התעמולה הרשמיים ממשיכים להכריז ללא שמץ של אמת כי הערבים לא הסכימו כלל וכלל לעליה של יהודים לארץ ישראל!

אורח חיינו

(דברים בנוסח „אמנה“ בשפיה חש״ך)

לפי תפיסתי את הענין דאוי גושא זה להיות הענין המרכזי בעיונינו ודיונינו. דיונים בהגות הדתית, עם כל חשיבותם, יכולים לשמש דק דקע, בסיס רעיוני למעשה המוחשי בחיינו יום-יום. שואל אני: מהו הדבר המחייב את קיומה של „אמנה“? האם אנו, ב„אמנה“, חוזרים דק למה שהיה, למה שהיינו פעם ועזבנו? אינני רוצה לסגור על עזיבתנו, אך הרי היו סיבות דציניות לכך. אין להסביר עזיבה זו ברוע לבו של הנוער בימי עלומינו. חש אני כל ימי היותי ב„אמנה“ שכאן, בחוג זה, מההכרח שתעלה בכל חומרתה השאלה הגורלית הרצינית: האם קיימים גם כיום אותם הגורמים המרחיקים את ילדינו מהיהדות, מדת ישראל? ומה וכיצד אומרת „אמנה“ לפעול למען קרב את לב הנוער אל אבינו שבשמים, אל עץ החיים של ישראל סבא?

„אורח חיינו“. בבטאנו את שתי המלים הפשוטות הללו מקווה אני שכולנו כאן מרגישים את מלוא הגודל והחשיבות של משמעותן. בהצהרה היסוד של „אמנה“ נאמר, ש„אנו לומדים ומבררים את השאלות הקשורות בהתחדשות חיינו הדתיים בימינו, ומשתדלים להיות בנושאי ההתחדשות הזאת מתוך הגשמה אישית“. שאלת ההגשמה האישית — אורח חיינו — מהתשובה הנכונה והמוצלחת לשאלה זו סיוכים ותקוות לפתרון השאלה הנוצרת והתמורה של קירוב לב הנוער לאבינו שבשמים ולהליכה ברכיני. אבל איך עושים זאת?

ישנן שתי אפשרויות. האחת — השיגרה, הצטמצמות והתרכוז במיוחד, או אד ורק, בתחום אשר לא בצדק קוראים לו „בין אדם למקום“; בקיום בלעדי או כמעט בלעדי, של אותן המצוות שבטעות ולא בצדק הגדירן כ„המצוות המעשיות“, יש בדרך צמצום זו מן החלוקה הכנסתית הנוצרית: „תנו לקיסר אשר לקיסר ולא להים אשר לאלהים“. וכך יצא שהשיגרה מסרה את עניני החינים החיוניים, את הבעיות הגדולות והקטנות המסעירות בלי הרף את חיי האדם עלי אדמות — לקיסר, ואת ישותו ומקומו של האלהים צמצמו בשטח שמחוץ, מעבר ומעל לבעיות החורצות את גורל חיי האדם לשבת או לחסד, לחיים או למוות. ונתקבל מה שנתקבל: עולם עלוב ומכוער ועכור, לרוב נתון בידי תקיפים ואלימים, האגרוף והחרב מושלים בכיפה, רציחת עמים ללא בושח ומצפון, אימת כליון לבל המין האנושי, ותמימים מר יאנחו ויתפללו לישועות ד', לא זו הדרך לקירוב הלבבות של מבוגרים ונוער.

ויש הדרך השניה. חידוש חיינו הדתיים תוך הגשמה אישית, כשחיינו יום יום, ביחידות ובציבור, בעבודתנו המקצועית ובמו״מ וביחסינו לאדם, לחי, לצמת, לכל מעשי הבורא בעולם — מודרכים ומזארים באורה והורכתה

של אמונתנו הדתית המקיפה, בבחינת „שוויתי ד' לנגדי תמיד". אנו צועדים בדרך זו בעינים פקוחות, במוח בוחן וחושב, ובלב ונפש רגישים למתהווה ומתרחש בעולם-יה זה, בו השכינ אותנו הבורא יתברך שמו, אבינו שבשמים, ואנו אחראים לנעשה בעולם זה על ידינו וע"י אחינו בני האדם. כבני העם הנבחר, במובנה האמיתי של הבחירה — מחוייבים אנו באחריות-יתר ובהתנהגות למופת בחיינו, ובשפע המיבהנים הרציניים ודבי-האחריות העומדים לפנינו כיחידים וכציבור. והקושי מבוטא יפה כמסופר בספר „חובות הלבבות" בשער יחוד המעשה, על החסיד שפגש אנשים שבים ממלחמת אויבים ושללו שלל לאחר מלחמה חזקה. אמר להם: שבתם מן המלחמה הקטנה, שוללים שלל, התעתרו למלחמה הגדולה. אמרו לו: ומה היא המלחמה הגדולה? אמר להם: מלחמת היצר והייליו.

בולנו, כל מי שהתבונן בשלשת הרברים המוציאים את האדם מן העולם — הקנאה והתאוה והכבוד (כמאמר במסכת אבות) — נוכל לאשר בהחלט את דברי אותו החסיד על המלחמה הגדולה, מלחמת היצר והייליו. עדים אנו להרס המתמיד שמחוללים אותם שלשת הנגיפים בחיינו הפרטיים והציבוריים. ומסקנת-השיא שלהם היא שנאת החינם, זה הנגיף האיום שבגללו חרבה ירושלים וגלינו מארצנו, ועדיין הוא משוכן בתוכנו ומגביד את ההרס והחרבן בחיינו בכל שכבות העם, עניים ועשירים, דתיים ולא דתיים, ומרחיק בנים מעל אבותם ומחלל שם שמים ומביא כליון, חלילה, על הכל.

עדים אנו לבעיות הגדולות המתעוררות ומופיעות ומסעירות עמים וארצות, ומביאות כפעם בפעם למלחמות דמים איומות, ובימינו — בכוח החידושים המדעיים-שטניים — נתונים אנו באימת חורבן כללי של כדור הארץ ואשר בו זה מעמיד את המאמין הדתי בפני הנסיון הרציני ורב האחריות להגיב על המתרחש, במחשבה ובמעשה, כראוי לאדם שגברא בצלם האלהים. והשאלה הנקובת, אשר חטא כבוד הוא להתחמק ממנה, היא: כיצד ואיך להגיב?

אמנם, "חסדי ד' כי לא תמנו, כי לא כלו רחמי". מחובתנו לציין, כי בתוך כל הרע והזחיתות שאנו כה מרבים להתאונן עליהם, גם בתקופה חולנית זו — נר אלהים טרם יכבה, ומחממין ומאידים הניצוצות הקדושים בלב יחידים וקיבוצים, ומעשים טובים נעשים, הידועים לנו גם ובעיקר מבין לא-יהודים. הבולטים ביותר הם אנשי תנועת ברודרהוף, השומרים על הנצרות הקדומה, המקורית, חיים בקיבוציהם, בארצות שונות, חיי שותפות ואהה שלמים, ובעיקרם הם עובדי ארמה. וכן אנשי תנועת גנדי-וינובה, הידועה כתנועת „בודן", „גרמדין", „צבא השלום", אשר בדרכם המיוחדת למתן קרקע לכל אדם, בחיים המבוססים על אי-אלימות, פשטות מכסימלית, צמחונות ואהבת אמת לאדם ולחי — הם סוללי דרך להתחדשות והבדאתו של מין האדם. תחוקנה ידיהם ויברך השם חילם.

לנו ביהרות יש מכל הטוב והנעלה שנמסר לנו מאברהם, אבינו הראשון

ברוח ובנפש, דרך כל שרשרת הדורות עד ימינו אלה. החורבנות והתלאות האיומות שעברו על ראשנו, וביחוד השואה הנאצית האיומה שהשמידה את מבחר בני עמנו למיליוניהם, העמידונו ככלי ריק ח"ו, ותוהו ובוהו משתלטים על נפשנו וביחוד על נפש ילדינו. מאמץ רב ועוז נפש דרושים להתחדשות החיים הדתיים האמיתיים ע"י הגשמה אישית. נדחה נא את התפארות השווא בפני עצמנו ובפני זרים כעם הנבחר. נזכיר נא ונאמת בפועל וכחיי יום-יום את בחירתנו, ונגשים את יעודנו שחונן אותנו בו אבינו שבשמים, להיות לדוגמה, למופת ולתפארת לכל העמים, לכל אדם, זו הדרך לקירוב לב הנוער.

איך לעשות זאת ?

מסביבנו סוערים חיי החברה המודרניים, המודרניים והמדורבנים בעיקרם ע"י יצר האנוכיות, תאוות הבצע, להישות אחר המותרות במאכל ומשקה, בלבוש ובדירה, בזבוז מחירי בצד אחים טובלים עוני, מחסור ומצוקה. תכופות משתלט התקיף על החלש ביחסים שבין אדם לאדם ועם לעם. התאוות המינית, מוסווית וללא כל מסווה, כובשת יותר ויותר מקום, ביחוד הדות ל, תרבות, האמנות לסוגיה הרבים והשונים. קנה-המידה איננו צלם האלהים שבאדם, אלא הכושר והעוז השטני לא להירתע מפני אמצעים פסולים להשגת המטרות האנוכיות. משתלטת הרוח של „מה איכפת לי ?“, „למה לא ?“ ומה יעשה האדם הדתי האמיתי בתוך האנדרלמוסיה האלילית הזאת ? מהו אורח חייו בתוהו ובוהו זה ?

יש לציין חשיבות יתירה נוספת לשאלה הזאת. גם באנדרלמוסיה גדולה זו רבים בני אדם תמימים וטהורי נפש התועים נבוכים ונדהמים ממראה עיניהם ושואלים בכאב וצער : מאין יבוא עזרנו ? מי לנו מורה, מופת ודוגמה בחייו ובהליכותיו ונלך בעקבותיו ? גם צעירים וגם מבוגרים מחפשים את אור האמת תוך כיסופים טמירים וספקנות מתלבטת. האמנם היתה זו יהורא הצדי בהעזי החלום על „אמנה“ שהיא תתעורר לקול הקורא בלב פנימה : נית יעקב! לכו ונלכה באור ד' !, והיא, בלכתה בכל כוחה לקראת האור האלהי נרעד ובהתלטיות תקיפה כאחד, תשמש אולי במעשה-ההגשמה שלה דוגמה כל שהיא, רמז חי, למוצא מן המבוכה והאפילה, לקראת האור, לקראת האור ?

* * *

מוצעים כאן ראשי פרקים מעטים, צעדים ראשונים לאורח חיינו. נפתח נא בתפילה, „נפתח לבי בתורתך ובמצוותיך תרדוף נפשי“.

1) עשרת הדיברות, בשמירתם והגשמתם בחיי יום-יום, הם היסוד נאמן והמוצק בצעדינו להתחדשות חיינו הדתיים, הם מפיצים ומאירים את האור האלהי על דרכנו להגשמת ייעודנו הנעלה. לא ביום אחד באים לשלמות המעשה, אך יש להתחיל בכל לב ובכל הנפש, והבא ליטהר מסייעים לו מן השמים.

2) יחד עם הלימוד והעיון המתמידים בתורת ד' לכל צדיקה, תדריך

ותדרבנן נא אותו המשימה העליונה המוטלת על האדם המאמין, ללכת בכל דרכיו ולדבקה בו", (דברים י"א), „ואחרי ד' אלהיכם תלכו ובו תדבקון" (דברים י"ג). וכך הסבירו חז"ל את הדברים האלה: „מה הוא רחום אף אתה רחום, מה הוא חנון אף אתה חנון (ספרי); מה הוא מלביש ערומים אף אתה מלביש ערומים, מה הוא מבקר חולים אף אתה מבקר חולים, מה הוא מנתם אבלים אף אתה מנתם אבלים" (סוטה י"ד).

(3) נוכח האנדרלמוסיה האלילית המשתלטת בעולם היי האדם הדתי נאמן לטהרת החיים וקדושתם כאשר למדנו בתורה, בנביאים וחז"ל: בתורה— „ויברא אלהים את האדם בצלמו, בצלם אלהים ברא אותו", (בראשית א'). בנביאים — „הגיד לך, אדם, מה טוב ומה ד' דורש ממך, כי אם עשות משפט ואהבת חסד, והצנע לכת עם אלהיך", (מיכה ו'). ובחז"ל: „שלשה סימנים יש באומה זו — רחומים, בישנים וגומלי חסדים. כל שיש בו שלשה סימנים הללו ראוי להידבק באומה זו, אין בו שלשה סימנים הללו — אינו ראוי להידבק בה" (יבמות ע"ט).

(4) שמירה קפדנית על היסוד הראשי, הנקודה המרכזית של התורה, כאשר הסביר הלל הזקן: „דעלך סני להברך לא תעביד", („השנוא עליך אל תעשה להברך") — זו כל התורה, ואידך פירושא, זיל גמור" (והשאר פירושה, לך ותלמד), (שבת ל"א ע"א).

(5) על האדם הדתי להיות נושא ה„איכפת ליי". איכפת יהיה לו סבל וצער, כל עלבון גוף ונפש של אחיו האדם, כמוהו בן לאבינו שבשמים. לא ישקוט ולא יגוח ולא ייהנה מהנאות העולם עד יעמול ויפעל, לברו וביחד עם אחים לאמונה ושאיפה, לתקן ולעודד, לעזור ולהציל ולרומם את אחינו בני האדם בחומר וברוח, עד להיות כולנו בני חורין השמחים בחלקם מיגיע פניהם, בחיי משפחה טהורים, בטהרת שולחננו מזבחי מתים ונבלה וטרפה, וטהרת גופנו — מהיותו קברות התאוה לבעלי-חיים הרוגים.

רק ראשי פרקים לאורח חיינו נאמרו כאן, צעדים ראשונים הם וההמשך המסועף בוא יבוא. זו תהי דרכו של ישראל סבא המחדש בעוריו ומתאמץ להיות ראוי לתואר הכבוד — העם הנבחר.

* * *

ועתה נשמע־נא בקיצור מדברי חכמינו הקדומים והאחרונים על נושא זה:

(א) אמר רב הונא: כל העוסק בתורה בלבד דומה כמי שאין לו אלוה — — — אלא בתורה ובגמילות חסדים (עבודה זרה י"ז).

(ב) אמר אבא אליהו זכרו לטובה ולברכה: מעיד אני עלי שמים וארץ שכל תלמיד חכם שהוא קורא ושונה לשם שמים והוא אוכל משלו ונהנה משלו, ואינו נהנה משל ציבור — עליו הכתוב אומר (תהלים קכ"ח): „אשרי כל ירא ד' ההולך בדרכיו, יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך" (תנא דבי אליהו זוטא, פרק ט"ו, בהתחלה).

ג) לעולם יעשה אדם מעשים טובים ואח"כ ישאל תורה מהקב"ה; יעשה אדם מעשים צדיקים וכשרים, ואח"כ ישאל אדם חכמה מלפני הקב"ה; יתפוס אדם ענווה, ואח"כ ישאל בינה, ואח"כ ישאל פרנסה. (תנא רבי אליהו דבא, פרק ה').

והנה בקיצוד שניים מן האחדונים:

ד) אמר ר' ישדאל מסלנט: במה שנוגע לעצמו יש לאדם לבכד את הנשמה על הגוף, ואילו במה שנוגע לזולת — אין לוותר על הגוף, באשר צרכי הגוף של חברו הם עניני הנשמה של עצמו. (מ, תנועת המוסר"ר להרב דוב כץ, עמ' 273).

ה) שתי האהבות, של מעלה ושל מטה — אהבת השם ואהבת אדם, חסד עם אדם, — שתיים שהן אחת הן, ובמקום שאין אלא אחת — גם האחת איננה. (הרב אברהם חן, בספר „במלכות היהדות" עמ' 169).

גזר-דין המוות על אייכמן

והנה הסיום הדרמטי והגורלי. בית הדין בירושלים הוציא פסק-דין מוות על אייכמן דוצח המיליונים, ומעניין הרבד: כמעט כולם, מלבד יוצאים מהלל מעטים, קיבלו את פסק-דין המוות, בסיפוק, בדצון, בהסכמה לדבר שהוא כאילו מובן מאליה. אך מתחת לשביעות הדצון מודגשת כאילו הרגשת אכזבה קשה: ובכן? זה הכל? זה התגמול בעד הזוועות האיומות, בעד יסודי שאול ושחת, בעד עינויי התפתה ונהדי נחלי דם ומוות מפליץ של מיליוני בני אדם, אנשים, נשים וטף, יום יום, לילה לילה, במשך שש שנים דצופות! ולמעשה: יקחו את אייכמן זה, יתלוהו, ולאחד כך וכך דקות אייכמן זה יהי כלא-יהי, ואז מה? האם לא ילוו את כולנו דבריו הלוהטים של המשורר: „וארוד האומד: נקום! נקמה כזאת, נקמת דם ילד קטן, עוד לא בדא השטן!" ובמה ישוב הקהל ממקום המשפט והגדרום לביתו? בסיפוק דגש הנקמה? בדגש גמול ושלים על השואה האיומה של עם שלם? בדגש הקלה, שמחה ורווחה? בניהוימים על אימי-החורבן, הטבח וההרס? היתואר משהו חיובי, מפצה, מנחם ומדגיע בזיסול עלוב זה של יצוד אדם עלוב זה?! יש דואים הצלת כבוד עם ישדאל בהמתתו של אייכמן. הרגשה קשה והובלנית, מעליבה ומשפילה ומעציבה עד לאין שיעוד תוקפת בני אדם יהודים — ויהי מספרם אשר יהי — לנוכה כבוד מפוקפק, עלוב ואפסי זה, לנוכה מושג כבוד כה מסולף, כה מעודטל מכל כבוד, אשר בא לידי ביטוי ע"י שימוש באמצעיו הטמאים של הצודר-המרצח! האמנם זהו הלקח מהאיום מכל איום אשר בא עלינו לאחד אלפי שנות צער, צדות אסונות ויגונות לאין שיעוד? האמנם דבקה בנו טומאת הרציחה אשר כה נקעה נפשנו ממנה זה אלפי שנים?

תעמוד נא בנו הרוח הנכונה לשמור על טהרת מודשנתו, מודשת ישראל סבא, מעל לפיתויי השטן והיצר הרע לנקמת דם שפלה, נכדיו ונודיע בכל דגש הכבוד האמיתי של הנברא בצלם האלהים: לא דרכם של קין ועשין דרכנו! חלילה לנו לדרת לדרגת הטומאה של שונאינו, ולטנף ולגאל את ידינו בדם נקמות. מאסר עולם ימנע מאייכמן לחזור על מעלליו המתועבים, ואולי גם יתענה בלחץ המצפון שיוכיד לו יום את אשד עולל למיליוני יצודי האלהים. אך חלילה לנו לשקוע בזהמתו ולשפורך דם, דמו. לא תדצח!

שבת תשכ"ב, ינואר 1962.

מ י ר מ י

"א חשון, תשכ"ד

בזמן האחרון מופיעה לפנינו מדי בוקר, עם שחר מוקדם, תמונה דבת-הוד ופלאים במזרח האופק: באפילת הליל שמסביבנו מתלהטים השמים במאורי אש אדומה ההולכת וגוברת ומתלהטת יותר ויותר מרגע לרגע, כשממולה, בחלק גדול של השמים, גוברת האפילה ומחשיכה. פי כמה משהיתה, נפעמים ומשתאים עומדים אנו לפני פלא חי זה, הכובש את כל ישותנו, יופי זה אשד מי יבטאנו, מי יתארנו? והנה באה לאט לאט תמורה מודרגת בחזיון שלפנינו: הולכת האש ומחווידה מרגע לרגע, המזרח מואר באור חיוור, והנה מציצה ומופיעה מעמקי ההוויה שמש דבת-חן והוד בתנועתה האיטית הכבודה, הבוטחת והמחייכת במאור פניה. שוב יום חדש, דענו, מלא אור, תקווה, מרץ, חיים חדשים ומרועננים בעולם-יה הנפלא. וחזיון-הוד זה מבוצע בדממה עמוקה, במתינות, "פרימיטיבית" כזאת, כאילו לא ברוד של חשמל, גאון, זדקור-דים, מטוסים ושאר להטוטי האדם ה, "מתורבת" אנו חיים!

מדי בוקר עומדים אנו, טובה ואני, נפעמים ונדעשים לפני חזיון הפלא המתחדש לעינינו על במת-היקום השקועה בדממת הליל. הכניסה לאולם אינ'סופי זה היא חפשית לכל, ללא תשלום, מקומות פנויים לאין שיעור. ובני האדם מה? — — — אולי שקועים בתדרמה כבדה משאחרו בנשף באולמות צפופים של הקולנוע המפגיין לפניהם את תמונות-י-חזיונותיו הוא? או אולי דבים המשכימים ונתפסים בכל ישותם לחדשות הדאדיו ועתוני הבוקר השופעים ומוזיגים את שומעיהם וקוראיהם במזון הקלוקל של פוליטיקה, מלחמה, מפלגתיות, "ביונס" ולהטי הציביליזציה? אך אין ספק שדברים מברכים אותה, שעה ל, "מאיר לארץ ולדרים עליה בדחמים, ובטובו מחדש בכל יום תמיד מעשי בדאשית".

כה לחי!

הרהורים ליום הולדתי

משהו טוען בקרבי נגד מנהג זה של זכירת ימי הולדת. נדמה לי דבר זה כהחשבת עצמו מופרות של האדם. ובכל-זאת עונה קול בקרבי: לי זהו חשבון-נפש רציני במלוא המובן, חשבון מעשי והליכותי שנה שנה, תוך ביקורת עצמית פנימית נוקבת. ובמיוחד רציני הדבר בגיל זה, המקובל כתחנת חיים חשובה ומכרעת. ארשום נא משהו מהרהורי ביום זה.

רב הרצון להמשיך ולהוסיף לחיות, על אף כל מראה עיני ומשמע אזני מהנעשה מסביב. שנים הגורמים העיקריים — מבין רבים — לרצון-חיים זה. האחד, המרתק ויוצק טעם וענין רב בחיים: להוסיף לחיות בהמדת יצירת הפלא של בורא היקום ואשר בו. הנה עתה האביב בארץ. מה עדין וחמוד האפרסמון הצעיר בלבובו הרך, המבריק, והענוג! עץ האבוקדו משופע שפע פרחים גם לנשירה המוגינת וגם לחניטת פירות לרוב. עצי ההדר גמרו את הכנותיהם בפריחה מקסימה ומשכרת, והם עתה עמוסי פירות-תינוקות. הצאתי זה עתה לעבר הים הניבט בי מרחוק: לאחר ימי ערפל ועננים מרובים שהעלימוהו מעינינו תכופות בחורף הריהו מבריק לפנינו היום בכל עצמת זהרו למול השמש המלהטת אותו. הנה שקע הכדור האדום כדם במעמקי הים מתון בטחון גמור לשוב ולבוא גם מחר אלינו. שעה קלה עברה, והנה ירח צעיר ותמיך מסתכל בנו ממרומים כאילו זו לו הפעם הראשונה לרחף על פני כדור אדמתנו.

או עם בוקר. להקת צפרים-הוהיות בוהב-אדום-שחור-אפור, קלות כנף וקול פעמון-כסף טהור להן, באות במעוף, מתייצבות על עמודי גדר הגן בקישקוש קל, ופתאום — עוף! בבת-אחת התרוממו כולן בטיסת בזק — ואינן. או: כפעם בפעם, בשעת בוקר שקטה-חגיגית, לאור שמש חדשה חמימה-מלטפת, ואני עורך בגן עצי הפרי, והנה דר-ישיה חמוד, מקסים וענוג: מאחד העצים הענפים נשמע קול הפעמון הצלול של הוהית צעירה רבת-חן, קול משמיע שתיים שלש הברות שיר, ולה עונה מעץ סמוך שפך צלילי כסף זכים, בהירים ושובבים-נהפזים, קול חוחית רבת תנועה בכל גוה הקליל, ביחוד בראשה המתרוצץ בלי הרף ימינה ושמאלה. דר-ישיה שירי זה, יש והוא כה משכרני עד כי מצטרף אני בכל ישותי אליו, ורק באורח פלא ממשיך אני לעשות בטוריה את מלאכתי מבלי להיכשל...

זהו משהו, שמין מן ים הרחשים וההתרחשויות שבפנש בעולם-יה זה, זהו מהטוב והנאה שבחיי היקום. אך מה רבה ועצומה ההתרשמות מהשלילי המזועזע והמהריר ומתועב, ביחוד בעולם בעלי החיים והאדם, ביהוד ומיוחד האדם. וכאן המשימה העצומה שהטיל אבינו, יוצר האדם, עלינו בניו — להרבות טוב בננו, בנפשנו, ובמעשינו כלפי האדם והחי. זהו הגורם השני לכוסף החיים. נהיה נא ראויים לו!

מכתבים

נהלל 15 באוקטובר 1938

לא. קי. שלום ומזכה!

...הדבר אשר נגעת בו במכתבך אינו נותן ביותר לבירור וליבון במכתב. אני בכלל מבכר את השיחה האישית, פא"פ, על המכתב המוצלח ביותר ורק באין ברירה בא המכתב, „במקום“.

מאז אכל האדם מעץ הדעת הריחו שואל לתכליתם של החיים. כמובן, האדם החושב וההוגה, האדם אשר אינו רואה את תכלית החיים בקיבה שבעה בלבד. התשובות רבות ושונות, ולא רק אצל אנשים ועמים שונים אלא גם אצל בן אדם אחד. טולסטוי מאמין כי האדם מוצא את תכלית החיים בשירות לבני האדם בעשיית הטוב. בספרו המרוכז והעמוק „על החיים“ הוא דן במיוחד בשאלה קשה זו. אם יודע אתה רוסית כדאי לך לקרוא ספר זה. בודאי שקודם לכל יחס לשאלה זו באה האמונה, האמונה הנפשית (לא המוחית), הקובעת במדה מרובה את היחס. ואינני שולל את ערכו ומקומו של המוח בענין זה, אני רק את שלטונו היחיד שולל, את היוהרא וההתרברבות של חסר-אונים וקצרי-יד זה.

אנחנו, שעברנו מאדיקות דתית קיצונית (כפי שהיה אצלי בנעורי) לכפירה קיצונית, עברנו ע"י כך ממצב של הודאה באזלת-ידנו, בקוצר המשיג, אל מצב של התאווה לדעת הכל, להשיג הכל בחמשת החושינו (העלוי-ביס), לחשוף את כל התעלומות ולהגיע עד, עד עילת-העילות, עד התוך שבתוך, ולא רק תאוה אלא גם בטחון עז, מתוצף באפשרות הדבר, היה כאן, והסוף? הסוף עדיין רחוק מאד, אך בינתיים נתקיימה האזהרה האלהית: „ומעץ הדעת טוב רע לא תאכל ממנו, כי ביום אכלך ממנו מות תמות.“ לא מות רגעי אלא מות ממושך, דרך כל הדורות, דרך כל המלחמות וההשמד-דות, בקמעונות, ובסיטונות, בכל הדורות.

אחד התנאים העיקריים, התנאים ההכרחיים לקיומו של האדם בעולם, קיום הוגן, מתוך שלווה ושקט פנימיים — הכניעה וההשלמה עם עובדת קוצר המשיג, עם אזלת ידנו לחשוף הכל, להגיע ולחדור אל שער-החמשים, אל עילת העילות. פשוט מאד. גם החכם בחכמים לא ישיג ולא יגיע. בני תמותה אנו ולא אלים. כה רצון יוצרנו הנעלם והבלתי נתפש בחושינו. גם הבלתי מאמין צריך להבין זאת. אך אני מוסיף לזה: לא כעלובים ואומללים עלינו לעמוד בפני עובדה זו, אלא כילדים, כבנים לאב-אם עליון ונישא וטוב ורחום ונבון אשר אין אנו משיגים ותופסים את פשר מגמותיו, תכניותיו ומטרותיו לפרטיהם, אך רואים ומכירים בשכל הטוב, בהגיון הנצחי, בסדר הנפלא, בהדר והדר שבאותן מגמות, תכניות ומטרות. ועדיין שאלה גדולה

היא אם בכלל צריכים אנו לרצות לחשוף את הנעלם הנצחי; אם אין לפנינו תעודה יותר חשובה, יותר מעשית-נפשית, יותר מתאימה לכוחותינו ולתכוננו? תינו מאשר ההתלבטות הנצחית: למה? לשם מה?

(ואין אני, „אוסר“ כביכול את השאלה, את הרצון לדעת, אלא שולל אני את ההתרכזות אך ורק בשאלות, את הנטיה לראות בזה גקודת קפאון, אשר אין לזוז ממנה ואין לעשות כלום כל עוד לא נפתרה בעיתנו כאות נפשנו).

יודע אני כמה קשה הדבר למי שטעם מעץ הדעת, ובכל זאת! מאמיני ההשכלה המדע הכלי-יכולים, ואחריהם מאמיני מרכס היודעי-כל, ראו את הגאולה בתדלון האמונה התמימה באל עליון אב אחד לכולנו (זהו לדעתם ממכשירי הריאקציה השחורה), והעלו במקומה את האמונה בגאונותו של איש המדע והטכניקה, של חכם הכלכלה היודע מראשית אחרית. את פרי התורה הזאת אנו אוכלים כולנו, מהמלחמה העולמית על הישגיה הנפלאים בהשמדה, מהבולשביזם והפשיסמוס לצורותיהם ולגוניהם, עד ההפקרות הגמורה והכללית כמעט בימינו אלה בארץ ובחוץ-לארץ, מעשי חבש, ספרד, סין, צ'כיה וכו' וכו', ובמיוחד המעשים הנוראים הנעשים ביהודים.

לשם מה ולמה? כך נשאלת השאלה, והתשובה היא: למען מלא את עולם-יהי רחש חיים, אדם ובהמה וחיה וצמח. למען אביב וקיץ וסתיו וחורף, למען חילופי גונים ושלל צבעים לאין מספר, למען הרבות שמחה, אושר, טוב ואהבה בעולם. למען לקבל בשמחה ובתודה את המעט-ההכרחי, הנחוץ באמת לקיומנו, מדי יוצר הכל ולהיות שותף לו ביצירה. מחלות, עוני, סבל, חרב, רעב וכל שאר מיני צרות הם בעיקר תוצאת בערותנו, (במובן הרוחני-נפשי, במובן הפוך מפשטות החיים וטבעיותם) תוצאת מעשינו והתנהגותנו, וסילוקם מעל פני חיינו — תלוי במדה רבה מאד בנו. לו הלל הזקן ולא-טסה (הסיני) היו לנו למופת ועל פיהם חונכנו וגודלנו, כי אז לא היינו סובלים משאלת „למה ולשם מה?“ כי אז היינו יודעים את הטעם הנכון של החיים.

השתדל נא להשיג ולקרוא בספר הקטן ורב האיות — „ספר הדרך ואורח מישרים“ של לא-טסה בתרגומו העברי של א. ז. אשכולי. תקרא ותעמיק חשוב ותמצא משהו חשוב ויקר, ושים לב לפרקים האחרונים.

לכל בן אדם ספקותיו ופקפקויו, לכל בן אדם חולשותיו ומגרעותיו, אך יש מקום לרצון, לשאיפה נעלה, לתתירה אל הטוב, הרצון הטוב, והרצון הרציני הבא בלויזת מאמצים מתמידים, הוא כבר צעד חשוב, הוא כבר משנה את האדם לטובה, וממנו תקוה. אמרת, כי צמא אתה לאמונה. הרגשתיך, כי כמוך צמאתי לאמונה אחרי שתהום, הלל ריק, פערו פיהם לבלעני עם הסתלקות האמונה העתיקה והשתלטות הכפירה, אם השעמום והריקנות. ודע, כי אם אמנם קשים כיום החיים מאד מאד — יש משכיל מה לחיות ועם מה לחיות: עם האמונה באל עליון, אב אחד לכולנו, עם נביאי הצדק והאמת, עם האמונה כי בידי כל אחד מאתנו להכריע את הכף (הלמדת בתלמוד של עולם חציו

זכאי והציון חיב ?) לזכות, עם האמונה והידיעה כי הכל מתחיל ביחיד וקיים על היחיד, ובניחית, הדבר תלוי, אם טוב או רע יהיה בעולם. כאן גקודת הכובד, כאן סוד הרע והטוב. העולם אינו הפקר, ואנו, כל אחד מאתנו, האחראים !

קשה לי להביע הכל כאשר ארגיש זאת. דע כי במכתב זה רק פורתי קטעי מחשבות, רמזתי על משהו מהאמונה החזקה שבלב. מקוה אני כי הדברים יובנו למדי. והבלתי מובן או הבלתי מתקבל על דעתך הוא תומר טוב וחשוב להמשכת השאלות והבירורים. אנא כתוב כפי יכלתך, ואני אענך כאשר אוכל לעשות זאת. ושלוה רב לך וכל טוב.

* * *

נהלל, סוף ספטמבר 1939 עם חורבן ורשה

למ. א. ש. *

לנתן חפשי

שלום רב !

קראתי בענין רב את רשימתך. הייתי מפרסם אותה ברצון, אך אין כל תקוה שהצנזורה לא תאסור אותה, ואפילו אם רק תחחק את העיקר — אין כל תועלת בפרסומה.

בברכת שלום

יעקב פיכמן

25.2.40

ידידי !

בכליון עינים צפיתי לתשובתך. צפיתי להד, לקול אדם במדבר איום זה, באפלה נוראה זו האופפת אותנו. היה לי הכרח לדעת כי לא לבדי אני, כי יש עוד לב דופק, לב אדם העונה להלמות לב האדם רעהו. ועקתי התפרצה לא מפני שהופתעתי ע"י פתאומיותה של ההרגה־בהמוון שקוראים לה מלחמה. הן ידעתי כי בוא תבוא, אף נסיתי כפי כוחי הדל להזהיר מפניה ולשתף פעולה כנגדה עם חברי הסרבנים לארצותיהם. בחרדה התולכת וגדלה חכיתי לבוא האסון, ובבואו, בראותי את הגרון המוגף בידי אחי והנה הוא יורד בכוח איום על צוארים, ראשים וגויות של בני אדם וחוה — פרצה הזעקה מאליה, כאילו נגעה החרב לגופי אני, כאילו ננעץ הפגיון בצוארי.

הוקל ללבי לשמע קולך הנרגש, להד שענה מלבך. אך אודה כי לא

* מכתב שנשלח לפרסום בירחון "מאזנים" והעורך המשורר יעקב פיכמן החזירו בצירוף המכתב הקצר הניתן בו.

מעט צער ואכזבה נגרמו לי עם קריאת דבריו על גורמי המלחמה. אתה אומר: המלחמה בעולם היא תוצאה הכרחית מטבעה של אותה מפלצת שנבנתה בעולם ונקראת משטר, ואינה אלא מלכות הממונים הטמאה. וכל כמה שלא יהיה הדבר גורא אין שום טעם בדבר שנשתומם. עלינו להפנות את כל כוחותינו אל עקירת הרע. ואני, כי שם „משטר“ אשמע, זה השעיר לעזאזל אשר עליו מטילים את כל פשעי בני אדם והטאותיהם, הריני נתקף ע"י „חורון המות, חורונו של חסר התוחלת“, אשר ראית בדבריי. כאן, באי היכולת של האדם לראות את האמת המרה והפשוטה כמו שהיא, ישר, ללא עקיפין — כאן מקור הרעה. מכאן הכרחיותה של המלחמה.

הבה, ידידי, נסתכל נא במפלצת המלחמה האיומה ונראה את יוצרה ומחוללה בפועל, במעשה ידיו ממש.

יום יום, עם בוקר השכם, עוזבים אתי למיליוניהם את נוה משפחתם במבטי אהבה ונשיקת חבה לילדי שעשועיהם ולאשת נעורים ונחפזים לבית מלאכתם, לעבודת הקודש, להכנת כלי הרג וטבת וחורבן משוכללים ביותר. כה יעשו שנים רבות, רבות, במלאכה איומה זו יפרנסו את משפחתם האהובה. מלאכה איומה זו אשר בה האבדון והכליון למיליוני משפחות אהובות ולמשפחות עושי מלאכה זו גם יחד — היא המכינה בפועל ובודאות גמורה את הטבח ההדדי הגדול. בוצרים אדוקים, סוציאליסטים מאורגנים וסתם בני אדם מישראל ומן העמים לא ראו בזה כל רע. פרנסה! בתולדות תנועת הפועלים העשירות במלחמות קשות ונואשות בעד הגדלת משכורת, קיצור יום העבודה, הטבת תנאי העבודה בכלל, לא תמצא זכר למלחמה נגד יצירת כלי ההרג ובעד הפיכת בתי מלאכה אלה למפעלי חיים ושלום, ליצירת כלי הקלאות ועבודה אחרת. זה לא עמד על הפרק ולא נגע בעסקי הפרנסה. והמלחמה — המלחמה אשר תוגשם בנשק־מות זה המיוצר כאן יום־יום — הן היא „תוצאה טבעית מהמשטר“ הקיים ובנפול המשטר תעבור גם המלחמה מן הארץ? כה למדו ולימזו בני האדם, וכך הם ממשיכים עד היום הזה, עד בוא היום בו ייאמר: קומו בני אדם למלאכת הובח! קחו את כלי המות יצרתם, לכו לרצות, להשמיד ולהחריב למען המולדת, למען התרבות, החופש, הגזע, המעמד, השלום! והאדם נשמע לפקודה, ותהי חרב איש ברעהו, ואדם לאדם זאב, והקיפה היללה את מקום משכנות בני האדם, „אביטה אל ארץ אף אפן למעלה, אין חזון אין קשב רק סופה ולילה“... (ביאליק).

ומה כאן משטר ומי כאן משטר? ולמה „לא נשתומם“ אף לא נתפלץ? ואם באלה היוצרים כמו ידיהם את האסון ואת החורבן — למען הפרנסה ולמען האידיאל הנעלה — נשים תקותנו? האין הצעד הראשון „לעקירת הרע“ בזה שלא ניצור רע זה בידינו אנו, בזה שלא נגדל ולא נטפת את „המשטר“ בעצם ידינו ובמאמצינו? מהו משטר זה ומה כוחו בלי מיליוני ועשרות מיליוני בני האדם העושים את מלאכתו ושומרים עליו בכלי הזיון הנוראים ביותר? מהו הנורדוס, קליגולה, איבן האיזם, ניקולאי והיטלר וסטאלין

כשהם לעצמם בלי האוילות, הבערות והטמטום של ההמונים הנקראים, „למלח-
מת הקודש“ נגד הכבלים שהם מחשלים לעצמם יום יום?
ועתה בהמוט מוסדי עולם ו„לית דין ולית דיין“, ורבי הטבחים משלחים
את עבדיהם איש ברעהו, ונבלות האדם מתגוללות בחוצות ובדרכים, ובמקומות
שעוד לא נגעה הרעה מכינים את הלבבות לקראתה במליצות נעלות על ההוד
שבגבורה ובדגלים מתנופפים ותופים מתופפים וסיסמאות מטמטמות ומשכרות,
וריה הדם עולה מסביב מכל עלם חמד ומכל נער רך אשר זה עתה פתחו
את ניציניהם לקראת שמש החיים — האמנם לא תתפרץ הזעקה הנואשת:
לאן?! אנה אתם גישאים מתוך אבדן התבונה השופטת? שובו! שובו בני
אדם וזוהו! אל תלחמו במפלצת שיצרתם, אך אל תמשיכו במלאכתכם זו
ובאפס יד תפול.

ידידי, האין הדברים ברורים למדי? המעצמות, „הדמוקרטיות“ שנצחו
במלחמה העולמית פרקו את הנשק מגרמניה המנוצחת ואסרו עליה להזיין
מחדש. „הדמוקרטיות“ הללו ביחד עם צ'כוסלובקיה האולטרהדמוקרטית וביחד
עם שבדיה הסוציאליסטית, המציאו לגרמניה במשך כל הזמן, מאז הוזה
ורסייל ועד הימים האחרונים ביותר, את כל החמרים הדרושים לאותה הזדיי-
נות יסודית ואיומה, שבעזרתה החריב היטלר את ספרד ואת פולין, שיעבד
את צ'כיה וסלובקיה ומאיים כיום על העולם כולו; בלי זה, בלי הספקת
הזיון הזה ע"י אנשי הביזנס וע"י מיליוני הפרולטריום והסוציאליסטים העסיר-
קים בתעשיית הנשק ובהובלתו — לא היה כיום היטלר פעול! מה שם היינו
קוראים ליהודים שהיו מקבלים מפטלורה, או מרב טבחים אחר, הזמנות גדולות
לפגינות וכל כלי רצח בשביל הפוגרומים העתידים להעשות ביהודים? ההיינו
מצדיקים את המעשה הזה ב„משטר“, בפרנסה? ואולי כה רבה תמימותי
לחשוב מעשה כזה בלבתי מתקבל על הדעת, בשעה שאנשי מעשה פקחים
דואים רק את הביזנס ואינם דורשים במופלא מהם ובמה שעתידי לבוא?
ואצלנו בארץ? המחלה אשר פרצה בנו לפני כעשרים שנה הוזרת על
אכסניה שלה. אז קמו בישובנו נביאי „הכוח“, נביאי „דם ואש“ שצירפו עצמם
לבעלי ו„על הרוב תחיה“ וקיוו לגאולה מהשתפותנו בטבח העולמי הגדול.
אך אז היינו גם אנחנו כאן, קבוצת אנשים מ„הפועל הצעיר“, שהעזנו לעמוד
בפני דרך נוראה זו, ולא נרתענו מפני כינוי הגנאי: „צמחונים“, „שומרי
הקיים“, „מגרדי בצלים“ וכדומה, אף לא מפני איומיהם של ז'בוטינסקי
וחבריו לנשק מהפרולטריום והבורגנים גם יחד. אך כיום — איוו הרמוניה
נפלאה, איוו אחדות לאומית ו„משמעת“, ו„ליכוד“ ונכונות שאין למצאן בשעה
שעל הפרק עניני חיים ובנין ממש! אנשים פקחים ומחשבי חשבונות מכריזים
לפנינו השכם והערב בעל-פה ובדפוס: עלינו להיות „צד“ במלחמה זו
ולהשתתף בה בכל יכלתנו ומאורנו מתוך שני הנמוקים המכריעים: (א) זוהי
המלחמה, בה"א הידיעה — בעד החופש והדמוקרטיה והצדק, ומקומנו כמובן
על צד לוחמי החופש צ'מברלין ודלדיה (ועד הזמן האחרון נמנה גם סטאלין

בין איתני הדמוקרטיה והאנטיפשיזם!...) ריב כל עם המרבה להשתתף בטבח הגדול רב טוב צפון לו לעתיד לבוא ביום שמנצחים יחלקו שלל, וגם לעם ישראל ניתנה ההזדמנות להוכיח את „יכלתו“ ביום הרג רב, ובשכר זה תבוא לציון הגאולה... ודברים נוראים אלה מצאו להם אזנים קשובות ביחוד בנוער האמיץ והתמים. בכל אשר תפנה מתגייסים, מתאמנים, מתמחים במלאכת המות. הנוער הצעיר ביותר, ילדים דכים, צועדים בסך „שמאל ימין“, ומה מעוררים הם חמלה למראה כלי המות על כתפיהם הדכות והצעירות!

עוד כמו חי עומד לפני עיני רוחי הפרץ השבתי צביי של המתנדבים לפני 20 שנה ללגיון העברי, הקנאות בה נלחמו נגד מתנגדיהם, התקוות המשיחיות ששמו ב„גואל“ שבא מאוסטרליה ומהודו ומלונדון, ובנשק העברי הגואל. תולדות תנועה מתעה ומטעה זו נכתבו עד כה על ידי חסידיה ומעודדיה, אלה המתאמצים גם כיום כי יהודה בתור עם עצמאי תשתתף באופן אקטיבי בקטל ההדדי. יבוא יום בו יואר אור האמת על הכוכב המתעה והמסנוור, כוכב מאדים זה. כאז כן גם עתה מאמינים בכוח ההכרעה של הנשק, של „הגדודים המזוינים ומצוידים בציד מלא ומשוכלל“, וכאז כן גם עתה מחפה למאמינים נלהבים אלה אכזבה קרה, מיאשת ומדכאת! ובינתיים מעורר המצב הזה את העינים מראות את העם הערבי שכננו היושב בארץ הזאת כיום, וישב בה גם לאהר הנצחון המקווה של גדודינו יחד עם הגדודים הבריטיים! על דברי האזהרה ב„על פרשת דרכינו“ ו„דרכינו“ עברו לסדר היום. אם נשק לנו וגדודים לנו למה לחפש דרך להסכם? הן הכוח אתנו!

האאריך עוד, ידידי? היש עוד צורך להוכיח כי כאן, כמו בכל מקום אסון וצרה שבידי אדם, לא „משטר“ פלאי ונעלם אשם אלא אנהנו באיולתנו, בבערותנו ובחנוכנו הגרוע?!

לא להתיאש אנו צריכים, אלא לראות את האמת כמו שהיא ולמלא את חובתנו האנושית לעצמנו ולאחרים. בתוך שגעון הדמים נעמוד איתנים וידינו לא נגאל בדם-אחים. לא לקול דיפלומטים, מושלים, מצביאים ומנהיגים נאזין בהרדה אלא לקול אלהים שבקרבתנו. „לא תרצה!“ זהו צו ראשון ועליו לנו ועל פיו נכוון צעדינו בימי שלום וגיוס ומלחמה. אני מאמין באמונה שלמה, כי ימי השלום והאחה יבואו רק כתוצאה מהחנוך החדש בבית הספר ובבית ההורים, אשר במרכזו תעמוד המטרה הראשית: האדם בצלם אלהים, — וכל הלמודים לילדים, נוער ומבוגרים ישתעבדו ויהיו כפופים למטרה ראשית זו. האדם בצלם אלהים — זהו האידיאל, ואנו מתחילים תיכף בהגשמה, בחתירה בלתי פוסקת לאידיאל זה בחיי יום יום. כי מכאן הפדות, מכאן הישע. המוכן אתה, ידידי?

נהלל, 5.7.1941

לה. ב. ידידי הטוב, רב שלום.

דברך בפני הסטודנטים בימים אלה בירושלים בקשר עם הגיוס לצבא — שפורסמו אחר־כך ב„דבר“ במקום בולט ביותר — מניעים אותי הפעם להביע לפניך את הרגשותי בענין זה. בכאב רב ועמוק קראתי את הדברים על הרגשתך הטובה בשנות שירותך בצבא, על חובת הסטודנטים ללכת בדרך זו, על תפקידם במחנות הצבא בשעות המנוחה והבטלה, שהן המרובות בניגוד לשעות הפחד שהן מועטות, ואת הסוף הפתיטי: „חגור חרבך על ירך, גבור“, וכו'. הרושם הוא כאילו כאן מדובר על התכונות למסע־טיול ארוך, למחנה קיץ, לכל היותר לתרגילי התעמלות קשים, לכל היותר למחנה עבודה רב תלאות, אך לא לאותו דבר נורא שבנוראים שאין אחריו ולא כלום אלא השאול: הלא הוא הרביצה־בהמון! הלא צריך היה לקרוא את הילד בשמו הנכון! ידעתי כי להגנה מתכוונים כאן, אך מאין העוז והבטחון הנפשי הזה לשכנע בני אדם צעירים ללכת להרוג וליהרג, מאין היכולת הנפשית לדבר על זה כעל בית ספר טוב ועל הלקח הטוב שלומדים בבית ספר זה? מאין החגיגות בענינים כאלה? גם אם נבוא לידי מסקנה כי אין דרך אחרת אלא לאחוז בנשק להגנתנו — גם אז אין מקום לחגיגות זו, אלא לעשות את מעשינו מתוך אָבֶל כבד על ההכרח האיום שהובאנו לכך, ובכל אופן אינני תופס כיצד מרשים לעצמם בני אדם להכריח אחרים ללכת לקראת מות, כאשר הרשה לעצמו הסינט של האוניברסיטה העברית! דרך זו של סינט האוניברסיטה, של מחלקת החינוך ושל המוסדות הצבוריים שלנו בכלל — לפטר ולהרחיק מהלימודים ומהפרנסה את הצעירים שאינם מתגייסים — דרך זו מטילה כתם לא ימחה על המוסדות האלה, והדמוקרטיה והחירות שלמענן נעשים מעשים כאלה אינן אלא צביעות בעלמא! דמוקרטיה וכפיה בענין חיים ומות, חירות ושלילת פת הלחם מהאדם שאיננו יכול או אינו רוצה ללכת לקראת מות לפי פקודת אלה המוצאים צורך בכך — היש ניגודים והפכים גדולים מאלה? האין זה נצחוננו הגדול ביותר של היטלר, נצחון ברוח ובנפש?

תסלח לי, ידידי, על חריפות ביטויי, כי הכאב הזועק מקרבי עשה זאת, ואין כאן כוונה כל שהיא לפגוע באישיותך או באישיות מי שהוא, אלא להתריע על הדבר, על המעשה, ולעורר את המצפון, הניטרלי, כנראה, בענין רציני ומסוכן זה. הבינה את המצב שאין לי כל תקווה לפרסם את דברי בעתון או בצודה פומבית אחרת, ולהביט ולשתוק לא יכולתי, ושפכתי איפוא לפניך את מרי שיחי בתקווה שתרגישני הרבה יותר מהנאמר כאן. בתקווה לתשובתך בקרוב וברגשי ידידות וכבוד.

נהלל, 19 למאי, ב' סיון תש"ג.

לכ' מר ג. ב., בכבוד ובהערצה, שלום רב.

ארשה לעצמי להטרידך במקצת בשאלותי והערותי ואקוה שתמצא גם ענין ופנאי לענות ככל האפשר, ותודתי לך מראש.
מתוך סבך השאלות והבעיות אגע כאן בשלש, שהן לדעתי מרכזיות וחשובות ביותר ומהן תוצאות מכריעות לשאר בעיות החיים.
(א) מלחמה בעולם, רצח בקנה-מידה עולמי. בעתון, ברדיו, בסרט הקולנוע, בספרים, בבית, בבית הספר ובכל מקום שבני קין והבל שוכנים — שם סובב הענין העיקרי על ה„אויב“, על דרכי ההשמדה המנוסחים והמשובחים ביותר, ורב המחנק, עד מות, עוד לפני רדת עלינו הגאזים המרעילים מצפרי-המות, ילדי השעשועים של טכניקת זמנגו. ואי מפלט ואנה לברוח מפני כל זה ?

מודה אני יום יום לאל עליון על האמונה אשר שם בקרבי ביעודו של האדם בכלל והיהודי בפרט, על כי אושרתי בהכרה, בהרגשה ובאמונה עזה בקדושת חיי האדם והחי, וכל נימוקים „אנושיים“, לאומיים ומעמדיים אין בכוחם להעבירגי על דעתי ואמונתי ב„לא תרצח“ ו„קדושים תהיו“. אמנם, לא קלה הבדידות, אפילו כשאתה בקשר עם עוד בודדים מספר בארץ ובחול, אך טוב לחיות בחברותא עם קול המצפון, עם קול הדממה הדקה. ובכל זאת — רוח היא באדם וכך טבעו לחפש עידוד בחברת אנשים קרובים ברוח ומה גם באישים מעמיקי חשבון.

כאז כן עתה הריני דוחה כל שימוש בנשק למלחמות בכל הצורות והשמות. גם במלחמה זו של עכשיו, — שהוכנה במסירות ובנאמנות על-ידי הממשלות הטוטליות והדמוקרטיות, בהשתתפותם הפעילה של מליוני סוציאליסטים וקומוניסטים בכל הארצות בעלות החומר הגלמי ובעלות תעשיית הנשק. ואין צורך להאריך בזה. אך מתכוון אני כאן במיוחד לענין הגיוס היהודי בארצנו. ולא אם צריך או לא צריך להתגייס. אלא על הדרכים, האמצעים והמטרה הגלויה למחצה. לא די שהחייל, גבור הקטל, הוא עתה האידיאל הנעלה ביותר וילדינו הולכים ומושחתים על-ידי רעל הצבאיות עד כדי יאוש, לא די בזה שגם האשה, האם, הבת והאחות, האשה העבריה, גם היא שולחת ידה לנשק ולזינו של עשיו — אלא שאוהזים באמצעים של תעריצים. שנגדם מזעיקים למלחמה, כל אמצעי לחץ והכפיה, איומים, פיטורים מהעבודה, שלילת כרטיסי הזמן (ענין זה עדיין לא הוגשם עד הזמן האחרון אך מאימים בו, ויש מקומות שועדת הגיוס דורשת זאת למעשה מהנהלות הישובים) הוצאה מהסתדרות-העובדים. היו גם התנפלויות ומכות על שאינם מתגייסים, והסיסמה בעתונות ובאספות היא: ליצור אוירה כזאת שתעשה את חיי המשתתמ לגיהנום — ללא-נשוא !

זוהי האמונה באלימות היוצאת להלחם נגד היטלר בשם החירות וחופש המצפון, נגד העריצות! משטר אימים ובלהות! ומהצד המעשי: בני אדם שיצאו למלחמת החירות בכוח הכפיה, תחת לחץ הפחד של מכות, של חרם, של הרעבה וכו' — מה יהיו אלה אם לא גדודי אנוסים, „חטופים“, ללא רוח וללא התלהבות וללא אמת? אינני פוסק מלשאול: כיצד יכול אדם להרשות לעצמו להכריח ללכת לקראת מות את חברו שאינו רוצה בכך? ודברי מכוונים לכל המסרבים: מטעמי מצפון, מפחד ומסתם שאננות. האם לא ירעד האדם למחשבה כי הוא הגורם למותם של רבים מאלה שכפה עליהם את מלחמת החירות? האפשר לעבור על זה בשתיקה ומה גם תוך הסכמה?

ב) גם באספות וגם בעתונות וחברות אני שומע וקורא על התגייסותנו לפי „פתיח בכד וסיים בחבית“. פותחים בהיטלר ובחורבן הצפוי לנו ממנו ומסיימים בערכו והכרחיותו של צבא עברי קבוע עם הגלו, סמליו ומפקדיו וכו' וכו', וביחוד מדגישים את חשיבותו בפתרון הבעיה היהודית-ערבית. הצליח מעשה שטן ותחת מסוה סכנת היטלר משתלטים המיליטריסטים שלנו על כל דעת הקהל ומכינים לנו סכנה איומה בתוך ארצנו. הערביים מרבים להתגייס באותה הרוח כלפי היהודים, ואני רואה חורבן גמור המאיים עלינו ברהב של תלמידי בר-גורא ויוחנן והסיקריקים. ור' בנימין עוצם עיניו מראות עם מי הוא הולך ולאן מובילים אותו והוא מטיף לגיוס טוטלי! (ג) כמו בזמן האחרון בכמה מקומות בארץ, ליגות למען רוסיה המועצ-תית“. לא שמתי לב ביותר לכך, כי ידעתי שזוהי עתה „המודה“ האחרונה ביישובנו. אך בכאב ובאי-אמונה שמעתי על כמה אנשים יקרים שהצטרפו לכך, וביחוד קשה היה לי להאמין כי גם אתה נוטה לכך. חלילה לי מהטיף לך מוסר, אך מאד אני רוצה לשמוע אם נכון בפי השמועה, וכיצד להסביר זאת. הדם הנקי הרב של אויבים וקרובים שנשפך ברוסיה המועצתית עליידי מחסלי המצפון האנושי ואבותיו הרוחניים של היטלר — לנין וסטאלין — עודו זועק מן האדמה וממרתפי הג.פ.א.ו. האסירים לאין מספר: טרוצקיסטים, מנשביקים, ס'רים, טרודוביקים, קד'טים, אנרכיסטים, אכרים שהתנגדו לעברות הקולקטיביזציה, יהודים שחטאו בעברית ובציונות וכו' וכו' — כל אלה לא הוצאו לתופש, הדיקטטורה לא בוטלה, חופש האספות, העתונות והאגודות לא הושב על כנו ולא נשמעה כל הבטחה שהיא לחיי אנוש חפשיים להבא. מזה איפוא זכותם של עריצי רוסיה בימי דין אלה במה ראויה אנגליה לאהדה ועזרה פחות מהעריצים האדומים האלה? תם אני ולא אבינה כיצד בא היותו הזה וההשלמה עם ממשלת הבלהות הזאת, המטילה את שלטונה על העם הרוסי בכוח מכוונת היריה והתותחים של פלוגות העונשין האדומות?

לא אאריך עוד ואסיים בבקשה רבה לענות על שאלותי והערותי אלה. בתודה רבה ובברכת השלום וכל טוב.

ההלל, 6 בפברואר 1943.

שלום וברכה לך יצחק ת. ולבני ביתך.

אך זהו מאורע! מכתבך לאחר הפסקה כה ארוכה. טוב מאד עשית שסוף סוף כתבת את מכתבך שכה חכיתי לו. אמנם על תכנו לא קל לי ביותר לכתוב, גם מפני שקשה להתחיל מזהאמצע, לאחר שנות הפסקה, וגם מפני שבכלל מפקפק אני יותר ויותר ביכולתו של מכתב לבטא את אשר בלב ולהבהיר את הדורש הבהרה. מאמין אני שבשיחה אישית ארוכה, ויותר מאחת, היתה מתקבלת התמונה הנכונה של עמדת כל אחד מאתנו, וביחוד עמידתי אני. לא מתוך יהרהר אומר אני, "ביחוד" זה על עמדתי אני, אלא מתוך הקושי המיוחד במינו לבטא ולהסביר את הדבר, את עמידתי כיום נוכח הוועות בעולם, וכיצד מאמין ומרגיש אני כיום ביתר עוז ההרגשה את צדקת דרך זו של אי-האלימות כיום! כבר משפט קצר במכתבך מעיד על כך: אתה כותב כמה מוזר לך האדם היכול גם ברגע זה לבכר את, "המצפון השקט"! מה מאיבה טעות גוראה זו! מאין לך הידיעה על השקט שבלבנו? מאין לך הבטחון שאי-השקט הוא רק בלב ההולכים במדי השטן וכלי מלאכתו האיומים? מאין הבטחון שאלה שעלו על מוקדי האינקביוציה, שנטבתו על-ידי נוסעי הצלב, שגדרסו ונשחטו על-ידי גייסות חמלניצקי, וכו' וכו' שבלבם היה פחות אי-שקט מאשר בלב בר גיורא, בר כוכבא, דוד אלראי, בר יוסלביץ ועד אחרון הבית"רים והמגייסים, העושים כל מיני מעשי טירור במתנגדיהם בעלי, "המצפון השקט"? אינך צריך, יצחק, להסיר מעליך אשמה זו של טירור, לא אותך אחשוד במעשים כאלה, אך הן שותף אתה לאנשים אלה במאמץ לגייס את מי שאינו רוצה להתגייס מאיזה טעמים שהם! אינך מסתפק מהתגייסותך אתה ובהתגייסות-התנדבות האחרים. כה התרחקת כנראה מהאווירה שלנו שגם אתה התחלת מודד סבל וקרוב, שקט ואי-שקט, פסיביות ואקטיביות במדת האגרוף, הרובה והפגז (אוי לאותה בושא, אינני יודע בהחלט פגז מה הוא, בעתונים ראיתי ולא ענין אותי לדעת כיצד הוא, פגז זה, נוהג לרסק או לפוצץ בני אדם וחזה).

בודאי זוכר אתה, יצחק, את שיהתנודו-ויכוחנו על המהפכה בספרד, זו ההקדמה ה"הגונה" למלחמת העולם של עכשיו. אז קרה הדבר שיושב-ראש תנועת הסרבנים העולמית פנר-ברוקבי עזב את נשיאותו ואת חברותו בתנועה והתחיל מארגן פלוגות לוחמים לעזרת המהפכנים בספרד. אתה, יצחק, נמשכת כולך לאותו צד. הבנתך והרגשתך באשר כולי הייתי נרגש ומוזעזע מהנעשה שם בספרד, באשר הייתי על צד העם הלוחם במשעבדיו, אך לא יכולתי להתכחש לאמונתי, להרגשתי ולידיעתי והכרתי הפנימית, כי דרך זו, של המלחמה בעזרת הנשק, אבדון בה לאדם ולכל משאות נפשו הנעלות, כי אוי ואבוי יהיה לעם בנצחוננו על אויביו-אחיו בני עמו, כי הכרחי וטבעי

הדבר, ואין להמלט מזה בכל זמן, תקופה ודור, שכל נצחון בנשק וברם גורר אחריי במוקדם או במאוחר שפך דם חדש ואין לדבר סוף! הזהרתי מפני החשש של מפלה אך לא פחות מפני חשש נצחון שאז תתחיל ההרגה ההרדית הפנימית בין אנרכיסטים וקומוניסטים — טרוצקיסטים וקומוניסטים-לניניסטים, וסוציאליסטים שמאליים וימניים ורפובליקנים וליברלים מכל הצורות והגוונים. אלה אמנם שמדימו לעשות זאת לפני הנצחון, השמידו אלה את אלה כגבורינו אנו בימי חורבן שני וכמהפכנים הצרפתים בימי המהפכה „הגדולה“ וכמהפכנים הרוסים בימינו. כל זה מפני האמונה בכוחו וצדקתו של הנשק. והנה אומר אתה במכתבך: „תמיד היתה דעתי שעלינו, שונאי האלימות, לשאת בכובד האחריות לאותה האלימות שכולנו מכירים בהכרח חיותה, ורק אז נהיה בטוחים שהרע שיש צורך לעשותו ייעשה במיעוטו“. אתה מוסיף שנוכחת באמיתות הנחה זו. האמנם סופה האיום של מהפכת ספרד אימת לך הנחה זו? העוד לא הספיק החורבן הגמור. אברן מאות אלפי אנשים נשים וטף, אברן הערים והכפרים, הרס כל תנועה חיה, כל תקוה קרובה, ללמד אותך ואת חבריך-ברעה לקח? זהו „הרע במיעוטו“...? מה שונה היה המצב שם ובכל העולם אילו נקטו המהפכנים בשיטת גנדי, שיטת אי-האלימות והמרי-האזרחי הרדיקלי! אחרות היו התוצאות בספרד, ומלחמת עולם לא היתה יכולה לצאת לפועל! האאריך בזה וללא תועלת? האם לא למדת כלום בשטח זה?...

ועתה, כשעוברים אנו לעניינינו של עכשיו, האם אשוב ואזכיר לך מה שהיה ידוע לך לפני? מי זיין את גרמניה שלפני היטלר ובימיו עד המלחמה הזאת (לאחר המלחמה נוכל לדעת אם לא נמשך הדבר גם במשך זמן המלחמה, כאשר היה במלחמה הקודמת). מה היתה עמדת המושלים, בעלי ההון ופועלי תעשיית הנשק ופועלי הטרינספורט ותנועת הפועלים העולמית לזיון זה של גרמניה וכיצד הגיבו כולם על זעקת תנועת הסרבנים בענין זה? הידעת או לא ידעת? הידוע הדבר האיום הזה לקוראי „דבר“ ו"אשנב"? וידעתך צריכים כל אלה שגרונם ניחר בזעקתם-אזהרתם, או בעוד מועד, שהושמו בכלא בארצות הדמוקרטיות, ובארץ-הסוציאליזם אף נורו או הגלו לסיביר, צריכים הם עתה להשתתף „ברע במיעוטו“? ... אילו היה אלהים בלבם של הדמוקרטים והסוציאליסטים היו בושים כיום להרים פניהם בפני קטון-הסרבנים, ולא היו ממנים בתי דין לשפוט את היטלר ומרעיו אלא היו מעמידים ראשית-כל את עצמם למשפט צדק, על שנתנו את הגרון המלוטש בידי הגולם-הרוצח בעד בצע כסף, בעד פרנסה, בעד ביונס! ולא היו מעמידים כיום פנים של מצילי העולם!

ולמעשה — באו אלי במשך הזמן חברים בודדים, קרובים, בבקשה: עוצה עצה, מה לעשות כיום, הנה הסכנה לעולם מהיטלר, הנה הוא משמיד את היהודים, הלהתגייס או לא? לא היה אחד שיעצתי לו עצה, רק אמרתי: מכיוון ששואל אתה — סימן כי עליך להתגייס. אילו הייתי אני צעיר — לא הייתי

מתגיים, לא הייתי שואל. ואמנם שמעתי כי התגייסו רובם או כולם. וכך יאה. הפציפיסמוס אינו ענין לימי שלום אלא דוקא לימי מלחמה, ואם קשה לעמוד בנסיון בימי המבחן האיומים — נא להסיר את הבגד שאינו הולם, אל לחלל את שם הפציפיסמוס! פציפיסטים לימי-שלום הם כמים קרים בימי החורף! לא שאינני רוצה אלא איני יכול לאחוז בכלי זינו של היטלר ולהיות כמוהו. אילו לקחתי נשק ביד הייתי „מצליח“, „למגר“ בעזרתו רוצחים ואלימים כי אז לא רק שהייתי נוהר לאחר זה מלטמא בשפתי את השם שלום ופציפיסמוס, אלא בכלל הייתי מרגיש עצמי טמא ומוזהם בנפש עד כדי אי-יכולת להמשיך לחיות! כיצד למסור ולבטא הרגשה זו לאחרים אינני יודע, גם לא נסיתי זאת. אני רק מודה לאל עליון שאינני בודד בהחלט, כי יש חברים-בנפש ובהרגשה זו בארץ ובחוץ-לארץ. וכן אין בכוחי לבטא מה מסבל, צער, ויסורי שואל עוברים עלי ועל החברים הבודדים הקרובים לי בימים אלה גוכח הנעשה בעולם וביהודים בכלל ונוכח הרוח הרעה והאיזמה והמהרסת שנוצרה בעקב זה בארץ ישראל מצד שני.

יצחק, לא התכוונתי למכתב ארוך כזה, אם כי גם הוא אינו מבטא כרצוני את אשר יש רצון לבטא. אשתדל לצמצם ולהתרכז בדבר אחד חיובי. אומרים לי זה עשרים שנה: טוב ונכון, אמרת, הזהרת, אך כרגע מה, האסון כאן ועלינו להגיב. לא אתוכח כרגע עם בעלי התירוץ הנצחי הזה. אך הנה עובדה אחת לפני הסוף. הבעיה הערבית-יהודית. כאן עוד לא הכל אבוד. כאן עוד אפשר להציל. ושוב אני טוען ומזהיר ומזעיק, ומזעיקים אתי חברי „האיחוד“, והליגה לשתוף יהודי ערבי“, מהפשיים דרכים, מראים על אפשרויות, מצביעים על הזדמנויות שהוזנחו, שנדחו בידים, מזהירים מפני מלחמת אחים נוראה העומדת בפתחנו, אך — יצחק מאמין „ברע במיעוטו“ שבכוח האלימות בשעה שבעלי „המצפון השקט“ מפרפרים כטובע בים הנאבק על נפשו, ומוכרזים הם לבוגדים בעמם, כירמיהו בשעתו, על-ידי מבעירי הבעירה של מלחמת האחים בארץ! אנו לא שקטים לרגע. אנו רואים כבר בעיני רוחנו את המוקשים והפצצות והיריות מתנקשות ומרבות אסון אחת אצל בשדות ומחסומים וכנופיות ערביות ויהודיות מתנקשות ומרבות אסון אחת אצל השניה וכל אהת אצל בני עמה. שני הצדדים מזדיינים בקדחתנות, היהודים, או נכון יותר אלה שמדברים בשמם, מכרזים על עליה חפשיית, על אפטרופי-פות יחידה על הארץ, (דברי ויצמן) על מדינה יהודית, על ממלכתיות עברית, וכל זה בכוח הצבא העברי המצויד כהלכה, והערבים עונים על זה בהתכוננות קדחתנית למלחמה על מדינה ערבית, על עצמאות פלשתינה וכו' וכו'. מנצלים אצלנו את אסון היהודים להזדמנות מצוינה ליצירת צבא עברי קבוע (יצחק!) ההוכיח עיניך בסגורים מראות זאת, ואוניך אינן שומעות את תרועת המילי-טריסמוס העברי ההולך ונוצר בעזרת אנשים כר' בנימין, הוגו ברגמן, יצחק תבורי וכדומה, שהם „רע במיעוטו“ מתכוונים, אך למעשה עוזרים הם, אתם, ליצירת אותו נגע שזה אלפיים שנה היינו פטורים ממנו, ונגע זה, מיליט-

ריסמוס זה, הוא שיחניק כל ניצן של מחשבה עצמית ודעה עצמית כי תישמע מפכים ביחס לבעיה הערבית יהודית וכדומה. הדמון יציר כפיכם ישלט עליכם, והסולדטסקה תחניק את קולם של „משא ערב“, „שאיפותינו“ וסוציא-ליזם חפשי. ה„שבת צביאות“ מדליקה אש. מקוננים ומכריזים בלי הרף: אין לנו ממלכה עברית, אין לנו צבא עברי, צי עברי, אוריה עברית, הבה וניצור זאת!

וביום שתפרוץ הדליקה האיזמה בארץ ואנו המעטים נעמוד שוב אבלים ואומללים נוכח העיורון והטמטום השגעון שבמלחמת האחים, יבוא יצחק ויגיד לי: „איך אפשר לעמוד מן הצד בשעה גורלית זו? איך אפשר לשמור כך על „המצפון השקט“? ואנו נותקף בכל מקום הימצאנו בארץ כבוגדים, כאגואיסטים, כמשתמטים, כפחדנים, כאנשי „שלום עלי נפשי“, וכל זה בגלל שלא נאכל מתבשיל הרעל שהכינו לנו, שאיננו שולפים כלי מות על אחינו בצלם אלהים, שאיננו מקבלים כעובדה הכרחית את אשר לא היה הכרחי כלל וכלל לפי דעתנו. יצחק! כל דברי מכתבי היו צריכים בעיקר להתרכז בסופו זה. כאן העיקר, במאמץ לקדם פני הרעה, מאמץ גדול, כביר, על אנושי, כאשר יעשוהו כיום כולם, ואתה בתוכם, למען המלחמה!

התרגום ששלחת מושך בעדינותו ובלבביותו, אך רחוק הוא ממני מאד בהלך רוחו. דוקא אנחנו בעלי ה„מצפון השקט“ איננו יכולים להתעלם מחיי העולם כיום ומוזהמותיו, לא נשתעשע כיום בפרחים, ולא נקוה כאותו סופר רוסי „לאיוו שמחה בלתי צפויה“. וכן לא כמוך „ליום חדש טוב יותר“, אם לא נעמול ליצור בידינו את הדברים הטובים האלה עלי-ידי מעשים חיוביים, בונים, יוצרים. לדוגמא — המאמץ להסכם יהודי-ערבי. מהנשק, מכלי המש-חית, אם גם יהיו כולם — המוקשים והפגיונות, הצוללות והטורפדות, המטו-סים והגאונים, ההייליים והקצינים והקולונלים והגנרלים עד המצביאים העל-יונים — אם אפילו כולם יהיו עברים, מהם תקוה רק למות, לשכול ואבדון. על הממלכה העברית והצבא העברי אומר: „ייתי ולא אחמיניה!“

האמינה לי, יצחק, שמאד לא הייתי רוצה לערער את אמונתך במה שאתה מאמין. רק הכאב האיום שבקרבי השמיע שמץ מעצמו, ותסלח אם פה ושם חריפים הדברים. מאז לא פגו עדיין רגשי הקירבה האישית אליך. — אינני מתכוון לזכות מתמיד ונצחי, אך רוצה הייתי לדעת אם הרגשת את דברי גם אם לא הסכמת להם. ולכן כתוב נא.

ושלום לך בכל לב אומר ידיך מאז וגם כיום.

* * *

נהלל ז' בניסן תש"ג.

לכי ד"ר א. א. קבק, רב שלום וברכה,
לחוג הדתי בירושלים, שלום.

בתודה רבה מצרף אני כאן בולים בסך 60 מא"י בעד חוברת הדר"ח על הכינוס הדתי בחיפה. שמחתי במיוחד לחוברת זו, היות ולא יכולתי או להשתתף בכינוס בשל מחלה שהפילתני על ערש דוי, וכאן בחוברת הדר"ח, מצאתי תמציתם של הדברים שנשמעו שם בכינוס, שמהם הקרובים לי ביותר הם דברי פרופ' י. גוטמן, וכן — מלבד בפרט חשוב אחד — דעותיו של ד"ר א. קבק, קשה לי מאד וכל ישותי דוחה את ריבוי הרשויות והתחומים בחינוס: דת לחוד, מוסר לחוד, ובנוסף לזה שטחים ותחומים בהם אין לדת דריסת רגל, או שהיא נמצאת שם במצב של „שלום בית" עם רשות עליונה אחרת, או במצב של אדישות וחוסר יחס הדדי. לדידי, ממלאה הדת האמיתית כל עלמין ולית אתר פנוי מגיה. היחיד, והעם המורכב מיחידים, הם יצורי אלוה ונבראו בצלמו וזהו המחייב „שויותי ד' לנגדי תמיד". ואין זה משאלה פרטית שלי או של אחר, אלא כל דברי התורה והנביאים מלמדים אותנו כך. גם עשרת הדברות, גם שאר מצוות החיים מכוונים לחיי היחיד והעם בכל היקפם, והתורות השונות שהמציאו להם בני האדם לדורותיהם הם רק פירושים חיוורים לתורת החיים הנצחית, המוחלטת והבלתי משתנית של אָל עולם. הסבירו זאת נביאי ישראל לפי דרכם והסביר זאת בפשטות עליונה וקננו היקר באדם ובישראל — הלל הזקן, באמרו: מה דעלך סאני לחברך לא תעביד — זוהי כל התורה, ואידך פירושא. בימינו, למשל, יתכן שהסוציאליזם עמד להיות אחד הפירושים החיוורים לתורת אלהי החיים, אך ביהירותו ובהתימרותו להת- נשא להיות הוא המוחלט תחת המוחלט האמיתי — נתנוון והיה לעריצות והשתלטות על בני האדם שרצה כביכול לשחררם, או שתש כוחו ונפל אין אונים לרגלי אנשי רהב ועריצות שלקחו לעצמם את כתר הסוציאליזם. הצד השווה שבהם, שהם כאחד פנו עורף למוחלט הנצחי ובטחו בכוחם ובעוצם ידם.

ענין המצוות המעשיות שבין אדם למקום איני דוחה ללא יחס רציני ועיון ולמוד רציני, אך איני יכול לעשותן מבלי שאמין בהכרחיותן, ויותר מזה: אני מרגיש כעין חילול בדרישת קיום מצוות מסורתיות אלה כאילו הן הכרחיות לאלהות. אם יש בהן כמה וכמה טעמים ונימוקים חיוביים, אך חלילה לנו לשכוח את ישעיהו נ"ה, ירמיהו ל"א, ו-ל"א—ל"ב, מיכה ו', ז—ח, וכו' וכו'. ענין זה דורש בירור רב, אך בשום אופן אינו קנה מידה לדתיות האמיתית של האדם, בשום אופן אינו אבן בוחן בשאלת טוב ורע.

בכל רגשי הכבוד והוקרה.

נהלל, ב' לאב, תש"ג.

לידידי מאו, י. רבקאי, רב שלום וברכה.

זה ימים מספר שאיני מוצא מפלט מפני המחשבה הדוחפתני ומאיצה בי לכתוב אליך ביחס לדברים שפרסמת לפני כמה ימים ב, "דבר" לקראת ועידת המורים. צר לי שאין אותו גליון, "דבר" כעת לפני. אמנם זוכר אני היטב את תכנם. התחלתי קוראם בעיון והתענינות שנהפכו אח"כ לאכזבה וצער רב. התחלת בשאלה אם אפשר להמשיך לחנך בימים נוראים אלה כאילו לא קרה כל דבר בחיים, והגעת אל אותו דבר איום החוזר ונשמע כיום אצלנו מפי אנשים שדגלו מקודם בפציפיסמוס, סוציאליסמוס, אנרכיסמוס וכדומה, שיש צורך לחנך לשנאה! לכך מטיף שטיינמן, פיכמן בשיריו האחרונים ב, "דבר", סופרים ועתונאים עוסקים בכל מאדם בלבוי השנאה, המורים אינם מפרגים חלילה בכגון דא, והנה —, "הגם אתה ברוטוס?" — גם רבקאי מבטיח אלה! והרי זאת אומרת שנקודת הכובד מועתקת מהתגוננות מפני תוקפים אל שטח אחר לגמרי, אל הכנסת תבן לעפריים עיר שכולה תבן! לחנך במיוחד לשנאה בימים אלה שהשנאה ממלאה חללו של עולם בני האדם! את מי עוד לשנוא? את היטלר ומוסוליני, את סטאלין וצרצ'יל, את בן גוריון ומגנס ואת המנהיגים והפעילים והבלתי פעילים מכל הזרמים והמפלגות מימין ומשמאל ומהמרכז שונאים שנאה עזה כל אחד לפי הזרם והמפלגה שלו שונאים צעירים וזקנים, נשים וילדים. מי שאינו שונא כמעט שאינו בבחינת בן אדם! ואתה תובע חינוך לשנאה!

עצוב מאד, ידידי, בעולמנו, לאהבה ולהבנה הדדית אנו זקוקים ולכך צריך לחנך ולהתחנך, אם גם לא אתוכח אתך על ההשתתפות במלחמה זו, אם גם אסכים לרגע קט כי זו הדרך להצלתנו — ואני אינני יכול להסכים לכך באמת — אך כי השנאה והחינוך לשנאה יושיעונו — אוי לנו ולעתידנו ולעתיד כל האדם מדרך זו. הלא רעד וחיל יאחזונו בחשבנו על תוצאות חינוך כזה. הלא מי כמוך יודע מה השנאה מחוללת ראשית כל בנפשו של השונא, כיצד הוא מורעל, כיצד הוא נהרס. הלא בכוחה של שנאה נחרבה הארץ — ארצנו אז, היא בסכנת חורבן גם כיום מאותה סיבה. והרציחה ההדדית מאז ומעולם עד ימינו אלה רק בכוח השנאה היא פועלת. הבולשביקים והנאצים מפתחים דרך זה במלוא התנופה ודמוקרטים וסוציאליסטים הולכים בעקבותיהם. קלני מראשי, קלני מזרועי! הן לא לשנוא את הרע צריך אלא לא לעשותו, לא להשתתף בו ולא להכנע לדרכו ולמצוותיו. מתי תובן דרך פשוטה וברורה זאת?

המלחמה הזאת תיגמר ביום שתיגמר. יתחלפו נושאי השנאה, אך השנאה תלהט בלבבות ומלחמות מצוה חדשות תסחפנה המוני בני אדם

להרג ואברון הדרי. זו תורת החנוך לשנאה, וזה שכרה, זו תורת המלחמה בסימני המחלה ולא בגורמיה, והתוצאות אינן, אינן. סלה נא לי, ידידי, שהרשיתי לעצמי להשמיעך דברי אלה. הם לא ביטאו כראוי את הכאב הנוקב שגרם להשמעתם. ענני, ידידי, ענני, לתשובתך אחכה בצפיה רבה, בידידות.

* * *

נהלל 17 בנובמבר 1943.

אל יידי היקר י. ר.

קראתי במכתבך ועיינתי בו והרגשתיו, עד כמה שיכול אדם להרגיש את חברו. ראיתי והרגשתי את כאב האמת, את האמת כמו שהיא, את האמת המציאותית הנראית לכולנו בני אדם והנה, כפי שתוארת אותה במכתבך. אליבא דאמת היו רגעים שהצטערתי על דברי שכתבתי אליך: למה עוררתי בך את הכאב ביתר עוז, למה החיטוט בפצעים אינן, למה גרמתי לך להרגיש את הכאב הנוקב בלאו הכי — ביתר תוקף ועוז?

אך לא יכולתי שלא לכתוב. כי לאמיתו של דבר אין תפיסתנו את האמת המתוארת במכתבך שיהי לשנינו ולמרות כל האיום וכל הזוועה שהם כיום מציאות מכרעת בחיי מיליונים, ובמיוחד בחייהם ובמותם של אחינו בני עמנו — למרות כל זה אין אני יכול בשום אופן להגיע למסקנותיך אתה. — רחשי נקמה? מדי השתקעי בדמיוני במה שנעשה לאחי ובני משפחתי בפולניה, ומדי ראותי אותם, את יקירי בני אבי ואמי, את נשותיהם העדינות, את ילדיהם החמודים והענוגים, מדי קשרי אותם בעיני רוחי עם המסופר על הנעשה לבני עמנו שם, להם ונשיהם וטפם — יש ותתקפני הרגשת כליון האני שבי, יש ונדמה לי כי הנה עוד רגע ואני מתפורר ונמוג והייתי לאפס!...

לא. אין כל זה לפי יכולתי הפיסית והפסיכית, ואם לא אצליח לגרש תמונה זו מגגד עיני מי יודע לאן אגיע? לא יכיל מוחי, לא יכילו גופי ונפשי פלצות זו... אך — נקמה? מהו דבר זה לי כאן? הוא יחיה מתי היקרים, יחבוש פצעי ילדים ענוגים, יפח רוח היים בנחנקים ונשרפים וממועכים ומומתים בכל מיני מיתות משונות? הלענות, לחנק ולרסק ולמעך ולשרוף בני אדם חיים — זה יהיה אולי הסיפוק, התגמול, בעד יקירי נפשי האומללים שאבדו בידי מרצחים נטולי מוח ולב אנוש? היפזל אני לחשוב כך, לרצות בכך, היכול אני לקשור זוועת פלצות של רצח ותועבה מצדי, מצדנו, עם זכרונם הקדוש של מתינו? זוהי השאלה התובעת מענה ברור ומוחלט! ותשובתי: אני — לא אוכל! לא רק לא אוכל לעשות כתועבות המרצחים, אלא גם לחשוב ולרצות בכך לא אוכל! צעד מדוכדך, כאב נוקב, הזדעזעות הישות, תמהון לבב, זוועה ופחד ודאגה, ועם כל זה לא אבינה: כיצד? כיצד יכלו בני אדם לעשות כך?

כיצד? אך מכאן עד הרצון לחקות את מעשי הרוצחים, לנקום? לא, לא אבין ולא אחוש זאת.

צדקת באמרך שעלינו להזדהות עם קרבנות הוועה, להרגיש כאילו אותנו מובילים לטבח, לכל מיני מיתות משונות. אך, אהה, הרי זה רק פאילו! אלה מאתנו שלא יצאו מדעתם ממש, הממשיכים באורח חיים „גורמלי“, באכילה, שתייה ושינה, במשא-ומתן עם בני אדם, בקריאה, כתיבה והסברה, ובחינוך קטנים וגדולים — אלה אינם יכולים, למרות הכל, לנהוג ממש כאותם יקירינו המובלים לטבח על-ידי מרצחיהם. אנו בהכרח זקוקים למדות ומוסר של גבראים בצלם אלהים, אנו זקוקים לחינוך של אדם לאדם רע ואח, אנו — אם חיים אנו, אם חפצי חיים אנו — אין לנו דרך אחרת, אלא להגיד לאהבת הזולת, לאי-ניצול ואי-אלימות, „לעולם יהא אדם!“ הנוכל אחרת? הנוכל להיות אם לא כך בנהוג ונחנך?

ידידי, לא להתווכח כוונתי בדברי אלה ולא להטיף. אני את הרגשתי — אני מבטא, לא אוכל אחרת, ויש כאן על מה להרהר. אך מובן שאיני יכול לבטא בכתב אף אחת מגי אלה שיש לבטא ולהביע בעיני זה.

צדקת בדבריך על המיוחד בעמידתו של היהודי בעולם, על מאמצי רבים מאתנו — לשוא — לטשטש, לבטל, לשרש את הכפילות הזאת של אדם ויהודי, העולם בשלו. הוא שינא, אינו אוהד, ולכל המוטב מן-העם על היהודי. עובדה היא כמעט כללית, אך המסקנה לדידי אחרת מזו שלך. היהודי צריך להתוודע מחדש אל יהדותו האמיתית, זו של הנביאים, של הלל, של בעל חובות הלבבות וכו' וכו' עד זו של א. ד. גורדון בימינו. „כי עליך הורגנו כל היום“ — מכאן שאב היהודי תמיד כוח ועזו בדרכו האיומה, הדגש על „עליך“ ולא על „הורגנו“. כיום באמת אין טעם פנימי למותו של היהודי. „ככל הגויים“ שואף הוא להיות, „לעשיו"י-ות“ הוא שואף, מזלזל ב„יעקב"יות, אך, אהה, דוחים אותו בכידון ובחרב ובעל כרחו הוא יהודי.

לדידי היו זוועות איומות אלה כלפי היהודים צריכות לעורר בלב היהודים שנשארו לפליטה בכל תפוצותיהם רגשי שאט-נפש לעולם-עשיו זה, לעורר רצון להיטהר, להתעלות מעל כל החלאה והזוהמה הזאת. רוח חדשה, מבריא, מטהרת, מרעננת, לב חדש, רצון עז לחיי אדם-יהודי שנברא בצלם. בוודאי שאנו מחוייבים לעזור כיכלתנו להקמת עולם יותר טוב בכללו, כי בו תלוי טובנו, אך אין זה צריך לעכבנו מסדר בפנים, בתוכנו, חיי אמת, אחוה אמיתית, צדק ויושר ברוח נביאינו-אבותינו. „חיים מול חיים“ — תבע א. ד. גורדון מאתנו. זוהי תשובתנו העיקרית והאמיתית לעולם.

כל זה לא יתכן בלי החינוך המתאים. וכאן אתה מיואש ביותר, לנוכה תוצאות החינוך הרפובליקני הסוציאליסטי והקומוניסטי, שנתן לנו את היטלר, מוסוליני וסטאלין. בעיני זה אי אפשר כמובן במכתב. יותר מדאי ארוך וממושך וכאוב עיני זה. אך בקצרה, ברמז קל, אגיד: אם בכל המלחמות של זמננו, וגם במלחמה זו, יש מי שלא הכזיב, שלא בגד, שלא פשט מעליו צלם אלהים

— הרי הם אנשים מסוגם של הקוויקרים, הדוכבורים, המנוגוטים, הנצרנים, „עדי יהוה“ (בגרמניה), אנשי גנדי ודומיהם. פירושו של דבר: בני אדם אשר דבר-אלהים בפי גביאיו הדריכם בחיים, בימי שלום ובימי מלחמה, בעניני כלכלה ועניני רוח — אלה עמדו בנסיון, אלה נשאלו בני אדם בתוך עולם מטורף וטורף, בתוך עולם המחריב עצמו בעזרת כל הישגי הציביליזציה הכבירים והעלובים גם יחד. בתנועתנו, תנועת סרבני המלחמה מטעמי מצפון, רבים הם אנשי הדת הטהורה, האלהית-אנושית האמיתית. כאן ורק כאן הערובה לשלום, לחיים, לאחווה אדם, לגן העדן עלי אדמות, למלכות שמים האמיתית בעולם זה. השמת לב אל כך? המוכן אתה לעיין ולהתעמק בעובדה זו בכל כוחך ונפשך?

אילו יכולתי הייתי בא אליך כאשר הצעת במכתבך וכאשר רציתי גם אני מסופקני אם אוכל להיפגות לך. ויהי נא מכתבי זה משהו, כהקדמה קצרה. יתכן שתשאל: פתחת בעמידתנו היהודית המיוחדת וסיימת בכיתות נוצריות, הודיות וכדומה? ועל זה אגדך: לא למנופולין יהודי התכוונתי. הכיתות הנוצריות, שמוצאן היהדות, מכפרות במשהו על החטא האיום של „הנוצרים“ בכל הדורות. גנדי העיד בפירושו על ההשפעה הכבירה של התנ״ך עליו, מלבד האמת האלהית שהיא נחלת כל יצורי אלהים באשר הם שם. הטעמתי: היהודי שנחלת אבות כה עשירה ומבורכת לו, אבותיו ראוהו כנס לגויים — הוא מחוייב להתעודד, להתעורר ולהיות את אשר הוא באמת, בפנימיותו היהודית האמיתית. אך — השכחתי, ידידי, את קרונות הזוועה, את ההרג והחנק והאונס? לא, ידידי, לא שכחתי ולא אוכל לשכוח. זכר הזוועה מלוונו כצל יחד עם זכר גדולת גדולי הרוח שלנו ותורת האמת והצדק שמסרו לנו. מי ידע? אולי בהיותנו אנו את אשר עלינו להיות באמת — אולי ילמד גם עשוי מאתנו. אולי יש ואמין בכוח הדוגמה וההשפעה המעשית. ובכל אופן — לעולם יהא אדם! וכאן הוא הענין המרכזי: החינוך שהכויב היה חינוך חיזוני, חינוך של „מלך אביון“, חינוך בלי היסוד והשורש שהם תנאי הכרחי לחיים, לחיי אדם שנברא בצלם אלהים; חינוך ללא אמונה באב אחד לכולנו, אמונה המחייבת אחוה, אהבה ואי-אלימות בין אדם לאדם ובין אדם וחיי בלי אמונה זו אין יסוד ואין תקוה ואין ערובה לחיים ולשלום. אין תקוה לאדם לא מהאמונה הכנסיתית של הדתות השונות ולא מהכנסיות הלא-דתיות והאנטי-דתיות ולא מיחידים חסרי אמונה ודעת אלהים, שהחולין, הריקנות, השעמום והחטא שבא בעקבותיו רודפים אחריהם ופורשים רשת לרגליהם.

אקוה, שאם גם לא תסכים ולא תרגיש בזה כמוני, לא תמהר לדחות את דברי כאן. תמצא לך במשך הזמן הזדמנות להשמיעני דעתך והרהורייך על זה. ולעת עתה היה שלום ואך טוב לך. בברכת הידידות.

נהלל י"א בשבט תש"ב

לידך וכבוד מאד, מר י"ל מאגנס, רב שלום וברכה.

בקבלי בעונג ובהכרת תודה את נאומיך בפני תלמידי האוניברסיטה במעדים חגיגיים ורציניים שונים יש לי הצורך הפנימי להעיר משהו על הרעיונות שהובעו על ידך בהזדמנויות הנ"ל.

קראתי ועיינתי בדברים היוצאים מלב כואב שנאמרו על ידך בדברי הוידוי של פציפיסטן לפני התלמידים בפתחת הלמודים בשנת ת"ש, ובנאום „זה תלוי בנו" מט"ו השון ש"ז ו„תוכחה ואמונה" מז' הנוכה ש"ז — והשאלה עולה ומנקרת בלי הרף: מהו כוחו של רעיון ומתי הוא קרוא לעמוד במבחן האש של החיים? האמנם ילדות ותמימות זאת מצדי — כאשר אומרים לי — להאמין כי הרעיון המרכזי, הרעיון המואר באור הניצוץ האלהי שבאדם, עליו למלא את חדרי לבו ואת ימי חייו עד אפס מקום, והמבחן האמתי — בהגשמה יום יום ובעמידה בנסיון, דוקא בשעת צרה וצוקה ופורענויות? מהו כוחו וערכו של פציפיסמוס אם גועד הוא לימי שלום ובהשמע תרועת מלחמה בארץ והמונים חרשים לדבר ד' ושומעים לדבר השטן קמים לטבות איש את אחיו — אז גם הוא בנופלים, גם הפציפיסמוס חוגר חרב ותניט, „למען השלום" כמובן, וכך מתקבל שאין בעצם הבל בין שוחרי השלום ומתנגדיהם, למעשה כמובן ולא להלפה. אני מרגיש בכל ישותי שאילו גאלתי את ידי בדם אחי, אפילו כשזה קם להרגני, כי אז לא הייתי יכול להמשיך אחרי מעשה זה בפציפיסמוס, בצמחונות, בפעולה להסכם ושלום בין עמים ויחידים, הייתי מרגיש: „אוי לי כי נטמאתי!" הייתי מודה כי הפחד, הפחד לחיי ולחיי הקרובים לי הביאני לידי כך, הייתי אולי מוצא שמותר היה לי לעשות כך, שצריך הייתי לעשות כך, אך — הייתי מודה בלב שבור כי הקיץ הקץ על הפציפיסמוס, כי אין מקום לו בחיים כל עוד אנו חלשים ברוחנו, כל עוד מפחדים אנו לנפשנו ולנפש יקירינו יותר משנפחד שמא נקבע את נפש אויבינו ושונאינו. ועוד דבר, פציפיסמוס זה המשלים עם מציאות המלחמה מקבל עליו בזה את האחריות האיומה, את השותפות האיומה לגורמי המלחמה ומהולליה. אם בכל פעם ובכל מקרה ישלים עם העובדה, עם המציאות שיצרו אלה הרחוקים מפציפיסמוס כרחוק מזרח ממערב — הרי מוטב לו שלא בא לעולם כלל. אין לי כל ספק כי עם הלך רוח כזה נועמד תמיד ומדי פעם לפני עובדות מוגמרות ומאתנו ידרש רק לאשר את העובדות.

ובדברי אלה אינני מתכוון רק לחזית-מלחמה צבאית. מתכוון אני גם לאותה מלחמה מתמדת שבחיי יום יום, חיי הניצול, העושה, המותרות, התפנוקים, תאוות הכבוד והשלטון, הרדיפה אחרי נוחיות ותענוגות. גם כשזה על חשבון אחים בני אדם ובעלי חיים, גם בשעה של רעב ומחסור וסבל

ויסורים רבים לעמים ויחידים. מה מזועזעים ומרעידים הדברים שאתה מספר מתוך „תוכחה ואמונה“, ומה מזכירים הדברים את ימינו אלה בארצנו ובארצות התפוצות השונות.

מהי איפוא באמת היהדות כהשקפת עולם וחיים אם אפשר לעשות בצילה או גם בשמה מעשים נוראים ואין אומר השב !! אולי קראת ב„בעיות היום“ את רשימתי בשם „על העיקר“, בה נסיתי לרמוז באופן כללי על תפיסתי את היהדות ואת עמידתה כלפי בעיות החיים הרציניות ביותר ?

והאוגיברסיטה העברית ? מה היא בתוך כל המבוכה הגדולה הזאת ? ומה היא בעצם ובכלל ? איוו מטרה עליונה רחוקה קוסמת לה ומהו הצורך הדחוק שהיא באה לספק ? האומנם היא רק העתקה עברית מאסכולות „כל הגויים“ בתוספת של למודי יהדות, או היא יצירה יהודית אמיתית ברוח נביאי ישראל ומוריו הלאומיים-אוגיברסליים ? לא שכחתי אף לרגע שאתה שאלת זה כבר את השאלה: „כמו כל הגויים“ ? ביחס לבעיה היהודית ערבית, ולכן אאמינה כי קרובה ללבך, שאלתי על מהותה של האוגיברסיטה העברית שאתה עומד בראשה. לרידי היה זה טבעי מאד, שסטודנטים עבריים באוגיברסיטת ירושלים, אשר ספגו בשנות למודיהם את הרוח של „לא תרצח“, „לא ישא גוי אל גוי חרב“, את דברי ישעיהו בפרק מ"ב, על מהותו של הגואל „עבד ד'“, את רוחם של ירמיהו, הלל, ר' יוחנן בן זכאי, האיסיים, ועיקרי תורת ישו ללא תוספתם של השליחים — אילו היו סטודנטים עבריים אלה מודיעים מעומק הלב: לא נוכל לקחת חרב ופצצה ביד להשמיד את אחינו גם אם אויבינו הם ! עפ"י כל מה ששמעתי אין בין תלמידי האוגיבר-סיטה הלך-רוח יהודי-אנושי כזה, ועתה באו ובאים מוריהם, מכל הזרמים, ומטיפים להם להתגייס, כמובן לא חלילה לשם צבאיות אלא לשם הצלה, לשם פקוזה נפשית, אך העובדה במקומה עומדת תלמידי ביה"מ היהודי העליון בהר הצופים במדי צבא מזוינים בכל כלי המשחתת המודרניים „ואין פרץ ואין צותח“ ? האמנם יובן ויישמר דבר-אלהים בחרב ובמוקש ובפצצה ? אינני בא בזה להטיף נגד ההתגייסות, לא יעצתי ולא איעץ למי שהוא עצות בענין רב אחריות זה, אך ראוי לציין את העמידה הרוחנית של תלמידי חכמים אלה שלנו כלפי אסון העולם האיום ביותר !

והיש ברוח המרכזית של האוגיברסיטה משום חיסון כלפי אותן השלי-לות הנוכרות ושאינן נזכרות בספר „תוכחה ואמונה“, כלפי אותה הרוח הרעה של התמרנות, של הקנאה, התאוה והכבוד המוציאים את האדם ואת העם מן העולם ?

כהנה וכהנה תעלינה השאלות, ומובטחני שהן מעסיקות ומטרידות אותך ביותר, והייתי רוצה לשמוע ממך משהו על כל מה ששאלתי והעירותי. יכול אני רק לבקש אך לא להיות בטוח ביכולתך להתפנות לכל זה וכך ארשה לעצמי להזכיר לך שבהיותי בביתך לפני שנה ויותר אמרת לי כי הנחת את „מכתב לידיד“ ששלחתי לך, בענין המלחמה ויוצריה — במקום מיוחד ויש

ברצונך לקראו בפנה שקטה, מחוץ לעיר. העשית זאת בהודמנות מתאימה?
ומהי דעתך על זה?
באיחולי ברכה לבביים ובידידות.

* * *

נהלל, ה' בסיון תש"ו

לכי החבר זאב למדוני, כפר חיים, שלום.

זה כשבועיים נעדרתי מהבית ובשובי מצאתי את מכתבך מיום 22.5, הן בענין הרציני של מנהג תגיגת בר-מצוה ההולך ומתאזרח בכפרינו. ראוי הוא ענין זה לעיון ודיון מעמיק, אך לדעתי תלוי הוא במשהו קודם לו בזמן ובחשיבות, וכל העלמת עין ביודעים או בלא יודעים ממנו רק תרבה את המבוכה. כוונתי: הדת ומקומה בחיים. למה כל ענין זה של בר-מצוה? למה נטפלו ונטפלים אליו כיום מחדש? אענה בקצרה: היה היו ימים בהם היה זה מיפנה כביר, רציני, מכריע כחיי האדם היהודי. הנער הנתון חפשי לעצמו ולשרירות לבו — נעשה בהגיעו לשנת השלש-עשרה בר-מצוה, בר-אחריות, ניתן עליו עול מלכות שמים, מעתה הוא אחראי למעשיו ולהתנהגותו כאדם יהודי. אחראי בפני אלהי ישראל והעולם. כך האמינו אבותינו עד לפני דור אחד. תוכן האחריות יכול להתפרש פירוש אורתודוכסי מוגבל, פירוש פולחני מצומצם, ויכול ורשאי הוא להתפרש פירוש רחב, עמוק ורב-משמעות ברוח התורה והנביאים. אך למחוסרי אמונה דתית כל שהיא, למשוללי האמונה באבינו שבשמים ובדרך החיים שצויה לנו, בניו, בני האדם בכלל וישראל בפרט — מה להם באמת מנהג זה של יום בר מצוה, אם לא קש שהטובע נאחו בו בתרדתו לחייו, אם לא נסיון נואש להציל מטמיון דבר-מה רומנטי שכשהוא לעצמו אין בו מששוחא לחיי בני אדם אלה ורק צר ללבב על זכר לימים קדומים היורדים לתהום הנשיה?

ובכן? לא הייתי מיעץ לאדם בענין עדין ורגיש כזה: עשה כך או כך. אבל שני דברים רצוני לומר: (א) צריך לעיין בכל נפש ולב בשאלת: העולם מקרה או יש לו מובן, האם חיינו הפקר או יש רצון אלהים ודרכו ללכת בה? (ב) במה מתבטאת אחריות האדם בחיים ולפני מי הוא אחראי? מהי תורת החיים אותה יקבל הבר מצוה לנהוג לפיה יום יום בכל ימי חייו כלפי זולתו, כלפי כל הסובב אותו, ומהי המטרה, מהו טעם החיים אליהם הוא שואף?
בתשובה על שאלות אלה, והן פשוטות אך לא קלות ביותר, נעוצה התשובה על השאלה של ענין הבר-מצוה בכללו. ואשר לשאלה של היום או מחר, כיצד עלינו לנהוג כיום בכל מקרה ומקרה — אודה ולא אבוש: אין עצה בפני. ינהג כל אחד כפי שנפשו תאפשר לו. אך אל גא יתחמק מהבעיה עצמה: גוף ללא נשמה, צורה ללא תוכן, מצות אנשים מלומדה —

היש לזה טעם, היש בזה מהאמת? והמהרהר בזה בכל נפשו בהכרח שיגיע אל העיקר: מקומו של האדם בעולם ויעודו בחיים. תורה היא וללמוד צריך: המצוות, וביניהן התפלין, תכנון, כוונתן הדתית-אלהית, הקליפה החיצונית והזמנית והתוכן הפנימי והנצחי. מכאן תשובה איטית, כבדת צמיחה ותנועה כאמת עצמה.

ההווי בכפר העברי העובד, הווי ברוך ומבורך, מלא עסיס החיים וממוזג בגוף ונפש עם הסביבה, עם העם, עם היקום כולו, ייוצר על יסוד האמונה העמוקה באחוות האדם בני אל אחד, באחריותו האישית כלפי תורת החיים שהורונו וביאינו וגדולינו, שלאורה אנו צריכים לבנות את חיינו המתחדשים בארצנו, ארץ ישראל.

זהו בקצרה מההרהורים שעלו בי בקשר עם השאלה שעוררתם במכתב-כם. תסלחו נא לי שבמקום עצה ברורה באתי אליכם בדברים, „מופשטים“. לי הם מודשיים מאד ואחתם מצאתי לנחוץ להביע לפניכם. מאד הייתי רוצה לדעת לא רק יהסכם לדברי אלה, אלא גם מה וכיצד הגיבו אחרים למקומותיהם שנשאלו אותה שאלה. התוכלו באיזה אופן שהוא להמציא לי לפחות תמצית דבריהם? מכתבכם חתום על-ידי יחיד אך מדבר הוא בשם הצבור, וסימן יפה הוא שעוררתם את השאלה. בברכת שלום ורגשי כבוד.

* * *

נהלל, ה' חשוון, תש"ח 19.11.1947

לידי הנכבד מאד א. ס. רב שלום וברכה!

שמחתי למכתבך ממרחקים, מארצות הברית,

— — — רק בפרט אחד צדקת במקצת בהערותיך לדברי ד"ר מגנס: הוא הפריז על השפעת הטרור היהודי ביחס לעויבת האנגלים את הארץ. בכל שאר הענינים הרניני כולי עם דבריו והצעותיו. זוהי הדרך לשלום, לאחדות הארץ, לעליה, בנין ויצירה. החלוקה המוצעת למדינות, ערבית ויהודית — בכיה לדורות. וכבר מורגש בארץ הריח המיוחד של „ערב“: ערב מאורעות דמים או ערב מלחמה. כבר נלקחו צעירים רבים מעבודתם בכפר ובעיר ונשלחו לגבולות (יש לנו כבר גבולות!) כבר מדברים בן גוריון וגולדה מאירסון על כוחנו „לעמוד בשער“. כבר מורגש ריח „גיוס“, „גכו-נות“, משמעת, „ליכוד“ בכל אשר תפנה. חדלו העתונים לפרסם דברי מפקקים או מתנגדים לרוח הזמן.

הפסיכוזה של חלוקת הארץ והמדינות פגעה כעת ברבים, גם בכאלה שהיו עד כה מפקקים או מתנגדים. והנה אומר אתה במכתבך: „תכנית

החלוקה של הרוב מתחשבת בדרישות הצינוניות החינוכיות". ובכן איך לא להתלהב לקראת הטוב הזה? ובאמת מי לא ישמח לקראת העמק, הנגב והגליל, ועצמאות? אך מה המזויר? ומי הוא, "הנתון" לנו את כל אלה? והתשובה היא: הורים, הרחוקים מאתנו עשרות אלפי קילומטרים, מחוננים אותנו כמה שאיננו שלהם, ועם שכננו הקרוב נסתבך במלחמות דמים לאין סוף בדרך זה ובדורות שיבואו אחרינו, ובמקום בנין ויצירה יבואו מוות, הרס וחורבן. נוכח מצב זה, נוכח סכנה וודאית זו — מה כוחה של פסיכונה, מה כוחו של רוב להביאנו לידי חולשה פנימית, לידי פקפוקים ונסיגה? הד"ר מגנס רואה את האמת, רואה את הסכנה, והוא מכריז עליה בכל יכלתו. זו חובתו והתורה פנימי שלו. בוודאי שלא נעימה הבדידות בתוך החברה, ומה גם להיות שנוא. אך האמת מעל לכל.

המצב הפנימי הוא אמנם די קשה, "עליה חדשה" בעד חלוקה, השומר הצעיר" עדיין נגד החלוקה, אך רוסיה בעדה, והרחוב לוחץ, וכך הוא נכנע להחלטות הגיוס הטוטאלי מטעם הועד הלאומי וההסתדרות. רוקח שמח שעוד מעט יהיו לנו, "בחורים במדים שלנו", ולא מעטים יהיו כנראה ביניהם גם מחברי, השומר הצעיר".

קראתי היום ב-"נויה-וויגה" מספטמבר את מאמרך המענין מאד על פסטלוצי. נהייתי מהדהרים עד שהגעתי למקום חשוב מאד בעמוד 411, וצער וכאב ליוויו עם קריאת הדברים. אתה אומר שם: "רבים מאתנו סוברים כיום, ואני אתם — שכאן החולשה היסודית במחשבה הפדגוגית של נציגה הגדול ביותר". רואה אתה את חולשתו זו בהחשבת היחיד, בהעלאת ערכו של האדם לעומת הגורמים שבחוץ ומסביב לו. ראשית-כל — האדם, רצונו, תבונתו, שאיפתו, ואח"כ שאר הגורמים. ובכן זוהי חולשתו! והו נאמר לאחר החינוך הכנסייתי-דתי, הממלכתי-לאומי, המעמדי-המוני-עברי של הסוציאליזם והקומוניזם והסיטרא-אחרא שלהם: הפאשיזם והנאציזם וההמוניזם המפלגתיים! הפירות האיומים אשר הבשילו עצי הרעל של, "החינוך החברותי" לצורותיו וסעיפיו הרבים והשונים, לכאורה, אלא שתוכם — למרות כוונת-תיבה השונות — אחד: האדם בורג, חלק ממערכת גדולה של מכניזם מורכב, ומה ערכו כשהוא לעצמו, ומה יש לקוות ולתבוע ממנו כשהוא לעצמו? ורק בחברותא, בצוותא, בעדר, בהמון, בהכרת הגורמים החיצוניים החשובים מאד — (והכרה זו טוב נתונה לרועי-עדר יחידים ומעטים) ורק לכך צריך לחנכו ובזאת הגאולה — ובכן אותם הפירות האיומים שהבשילה תורה זו, עוד לא לימדו לקח את ההמונים ואת רועיהם ואף לא את הטובים שבחכמי הפדגוגיה, מחוץ לפסטלוצי והמעטים הדומים לו!

מה יקרים ואמיתיים ומזעזעים דברי פסטלוצי המצוטטים על ידך בסוף אותו מאמר בעמוד 412: "הילדים אינם שייכים להוריהם אלא למדינה" — על פסק-דין אכזרי וחסר-לב זה שופך פסטלוצי את כל זעזועי נפשו הרגישה, כל כוח מחשבתו המאומצת, בדברים הראויים להיחרת על לב כל אדם לנצח.

כיום, כשגם לציבורנו המתחדש חדרה אימדה מסוכנת זו — הרי זה שופך אור מחדיד על המתהווה לעינינו בעולם ובארצנו. באווירה זו יש למצוא את הסיבה האמיתית לבדידותנו כשואפי שלום והסכם והבנה הדדית עם שכנינו הערבים. החברה הסוציאליסטית הענקית בגרמניה כדעה ונפלה באפסיד, והחברה החינוכית שלנו בארץ צועדת לקראת אבדן המצפון של היחיד ולהשתלטות „המצפון הקולקטיבי“. כיום זו נקודת מיבחן דצינית (כמו בכל שעת חידום). עם החמדת המצב בה במידה יתמעטו מאמיני ופעילי הדור לאומיות, וישארו נאמנים בעיקר אלה, שלא הפוליטיקה החברתית ושאר גינונים חיצוניים מניעים אותם, אלא אלה שהאמונה בערך כל יצור, בחשיבות כל אדם ובאחריותו האישית המוחלטת לכל מעשיו והתנהגותו, היא במדכו חיהם. „שאר ישוב“.

ושלום וברכת כל טוב. שלך בכל לב.

* * *

נהלל, ראשית אב, תש"ה. אוגוסט 1948.

לר. בר, שלום וברכה.

לדידי נערך כל דעיון בחיי האדם לפי האמת הפנימית-חיונית שבדעיון זה. זאת אומרת אם אני רואה, מרגיש ומכיר שכאן נקודת יסוד שממנה מוצא לפעולת האדם והתנהגותו בחיים וליחסים ההדדיים שבין אדם לחברו — הרי אין אז כל סיבה שתעכבני מהתמסר לדעיון זה ולהתאמץ בכל יכולתי לכוון את חיי לאודו. וכך הוא הרבר בנידן דידן, בדעיון הסרבנות למלחמה. אומר אתה שהדעיון כשלעצמו הוא נעלה מאד, אך אינך יכול להאמין שהוא בר-ביצוע עד לעוד איזה מאות או אלפי שנה. בענין זה נוהג אתה לפי השיטה המצערת המקובלת בחיים: ביחס לענינים שבחומר — פדנסה, מזון, הנאות הגוף השונות — פעיל האדם ומתאמץ ככל יכלתו, ותכופות גם למעלה מזה. הדעב או השובע האישי שלו, הכאב או התענוג הגופני האישי, העניות והחוסר או השפע והעושר הפרטי, האישי שלו — הם הדוחפים והמניעים לפעילותו ולחריצותו של האדם בכל אשר יפנה. הפעילות וההגשמה העצמית הן כאן דבר המובן מאליו. לא כן הדבר ביחס לענינים הנקראים בטעות: ענינים שברוח. (בטעות — מפני שהם משולבים בחומר ללא הפרדה, מפני שחומר ורוח הם ביחד — חיים). אין האדם טורח כאן לבחון את הרע או הטוב שברעיון כשלעצמו, אלא בוהנו ומעדיכו לפי מידת יכלתו להשיפע על האנור- שות כולה. נשמט ונשכח כאן יסוד ההגשמה העצמית בכל התנאים והמצבים. ומכאן כל הרע והאסון שבהי בני האדם. אין זה חשוב שאני לא ארצה, שאני לא אטמא את ידי בדם האדם אחי, שאני לא אשתתף בהשמדת החיים מתנת יוצר-כל, אלא מיד שואלים אם זה ענין ליחידים או לציבור כולו, אם זה

בכלל בדי-ביצוע! מה מוזרה שאלה זו! הרי אם אתה תיזהר ותישמר מרצון ומהשמרת החיים — תוכיח בזה באופן מוחשי שהרעיון הוא בר ביצוע! האין זה ברור ופשוט? אתה תעשה את שלך בזה כמו שאתה עושה למשל בענין האכילה. אתה אוכל למען תשבע ותוכל לחיות ולפעול, ואינך מתנה תנאים, ואינך שואל אם גם האחרים אוכלים ומה התועלת שבאכילתך. וכן גם טבעי ומובן לאדם לשמוד על החיים מהרס, חורבן והשמדה. ומובן שאם כל אדם ינהג כך תצמח מזה הישועה לעולם כולו.

כל האמור עד כאן מותנה בתנאי אחד יסודי: אם מוסכם ומוחלט אצלנו שנעלה האדם מחית הטרף ושונה ממנה, שהאדם נברא בצלם האלהים, וזה מחייבו לנצור את קדושת האדם באהבה, בכבוד וברגשי אחווה נפשית. במצבך כיום בוודאי שאין לבוא וליעיץ לך: עשה או אל תעשה כך. אך יש צורך בהתעוררות המחשבה הביקורתית על הנעשה בחיים ומה נדרש מכל יחיד.

במובן זה קל יותר מצבם של היחידים ממצב המנהיגים: היחיד צריך להחליט על עצמו, והמנהיג — על הרבים האחרים, אחריותו של המנהיג והמצווה גדולה וכבדה מאד, ובכל זאת דאה זה פלא: היחיד לרוב אינו מעיז להחליט על עצמו ומצפה בהכנעה לאשר יחליט עליו המנהיג והלוה — כחומד ביד היוצד כן חיי בני האדם בידיו, לחיים ולמוות. אך לאמיתו של דבר תלויה התגובה הפעילה אך ורק באמונתו או באי-אמונתו של היחיד באב אחד לכולנו, בקדושת חיי האדם שנברא בצלם האלהים, באחוות כל היצורים. בכבוד וברכה.

נהלל, 26.9.1949.

לכבוד הנהלת הארכיון של צבא הגנה לישראל, מדור „הלוחמים“.

מכתבכם מיום 31/8 מונח לפני יום יום ולא מצאתי יכולת לענות עליו גם מתוסר פנאי, וגם, בעיקר, מפני התדהמה שאחזנתי בראותי את השם, משה קלפשי ז"ל, שעליו אני מתבקש לכתוב זכרונתי והעדוכתי. שנים עברו שלא התראינו ולא שמעתי עליו. והנה גם בנפלים!

הכרתיו בעיקר בפגישות חברים, שעסקו, עוד לפני מלחמת העולם השנייה, בכיורדים לשאלות הסוציאליזם החפשי. היה בעל מזג חם, בעל דגש ונפש סוערת, אם כי צנוע מאד בחיצוניותו. לא מצא סיפוק בחיי השיגרא שמסביב ולא בסוציאליזם „המדעי“ היבש והאוטוריטרי. בפרוץ מלחמת האזרחים בספרד מצד פרנקו וכנופיותיו, וספרד התבוססה בדם בניה, היה משה קלפשי אחוז אי-שקט רב, פנה על ימין ועל שמאל ובמכתבו הקצר והסועד שאלני מעומק נפשו: איך אפשר לשתוק? איך אפשר לא לעזור ולא לסייע למהפכה

הגרמסת וההנחקת? בצער וכאב עמוק שמע ממני על התנגדותי לכל מעשה אלימות, אפילו למטרה הנעלה ביותר. שמע, הבין בשכלו, אך לא יכול להשלים עם זה בנפשו.

המליץ לפני בכל לב על הספר „הסוציאליזם המוסרי“, בידידי, מאת ח. וולף, מבואנוס איירס, והתלהב לרעיונות המובעים שם. עם עיוני באותו ספר הבנתי והסכמתי להתלהבותו של משה קלפשיש ז"ל לנאמר שם. לאחרונה הגיע משה אלי בימי ראשית מלחמת היטלר. הוא בא להתיעץ ולשמע דעתי על רצונו להתגייס לצבאות הלוחמים בהיטלר. הוא פירפר בספקותיו ולבטיו בין התנגדותו לצבאיות ומלחמה ובין הרחיפה הפנימית העזה להילחם בשטן בנשקו הוא. אמרתי לו שאין מיעצים בענינים כה עדינים, ושם מצפה הוא לשמוע ממני עצה שלילית — טועה הוא מאד. עצם העובדה שהוא שואל ואין בו שלילה מוחלטת בכל התנאים — סימן שהוא יתגייס. וכך עשה. תוך הכרה מלאה בצידקת דברי, הלך והתגייס. מכתב אחד עוד הספקתי לקבל ממנו, מכתב מלא צער ועלבון וכאב על הצעירים אשר גיסה להלהיבם להתגייסות והם התנגדו לו, לא מטעמים שבהשקפה ועקרונות פציפיסטיים אלא מתוך „עצלות“, כפי שהוא קרא לזה. מאז לא הוספתי לשמוע עליו עד שבא מכתבכם והפתיעני בידיעה על מות משה קלפשיש ז"ל. את משפחתו לא הכרתי וסתומים לפני פרטים שונים שרציתי לדעת עליו.

כאדם אשר המלחמה פסולה בעיניו בהחלט ארכין ראשי בהוקרה ועצב ויגון מר על משה קלפשיש ז"ל שלא ביצירת חיים אלא בשדה ההרגה ההדדית מסר את נפשו, את כל חייו. או לנו שהגענו לכך. בכבוד וברכת השלום.

* * *

נהלל, 30.1.1949

לידידי היקר מאד א. שלום וכל טוב.

שימוחתי במכתבך בו שמעתי סוף סוף הד, קול אדם בתוך המבול והאנדרלמוסיה שבאו לעולם בשנה האחרונה. — — —
ועתה לדברך בענין הפירוש ליואל ד', י. גם צער וגם השתוממות מעורר בי כל הענין הזה. השתוממות — על הדברים הפשוטים ומאירי העינים שנהפכו כביכול לכתב החרטומים וזקוקים לפירושים מיוחדים. וצער — על שדימגוגים ועמי הארץ גם יחד משתמשים לרעה בתורת ד' תמימה ומסלפים בשוגג ובמזיד דברי נביא מישראל למען תעמולתם המיליטריסטית. אך ביחס אליך, ידידי היקר, שאינך שייך חלילה לא למזידיים ואף לא לשוגגים אשר „גלאו למצוא הפתח“ לדברי הנביא — ביחס אליך רב

צערי באמת על גודל הטירדות והפעילות הציבורית שהוטלו עליך למעלה מיכלתך, וזה שולל ממך את האפשרות לעיין מתוך שקט ויישוב דעת בדבר הגידון. כי — הפירוש לדברי יואל, שאני עומד עליו אינו פירושי אני אף מלה ואף תג אינני מוסיף ואינני משנה בדברי הגביא, המובנים לכל יודע ומבין עברית, אינני מוסיף ואינני גורע מפירושיהם של רש"י, אבן עזרא, הרד"ק, מצודת ציון ותרגום יונתן. ואף של"ג המודרני מפרש כמוהם. כי אכן ידע הוא עברית בכל אופן יותר מתלמידי בר כוויבא היום. והרי תוכן הדברים של יואל בתמציתם ובפירושם של כל הפרשנים שהזכרתי: החל מפסוק ט' ביואל ד' — „קראו זאת בגויים, קדשו מלחמה“, וכו' — פונה השם לגויים הבאים להילחם על ירושלים (לדעת אבן עזרא — בימי המלך יהושפט, אך לדעת שאר המפרשים — בימי מלחמת גוג על ירושלים) והוא אומר להם: תבואו כולכם, תרכזו כל כוחותיכם למלחמה על ירושלים, גם החלש שביניכם יאמר: גבור אני, גם תהפכו כל כלי העבודה לחרבות ולרמחים, וסופו של דבר יהיה: „שמה הנחת ד' גבוריך!“ בפסוקים הבאים מתואר גודל המפלה של הכוחות העצומים שהתרכזו למלחמה על ירושלים. זהו פשוטו של מקרא, כך מבינים אותו המפרשים המסורתיים עם תרגום יונתן ועם של"ג המודרני! לבוא ולעקם פסוקים פשוטים אלה ולראות בהם צו קריאה לישראל לכתת את האת והמזמרה לחרבות ולרמחים — לכך צריך גודש של עם-הארצות, דמגוגיה, חוסר יראת כבוד בפני הגביאים קדושי אל, אשר לא דרך הסיקריים ובר כחיבא ודוד אלראי ומנחם בגין ובן גוריון דרכם! להוציא ולהבליט מכל הפסוקים שמסביב רק את חמשת המלים: „כותו אתיכם לחרבות ומזמרותיכם לרמחים“, בלי הרישא וכלי הסיפא — מה שם נקרא לזה ?

תעיין נא היטב בדבר והאמת תופיע בכל הדרה.
שלך בידידות.

* * *

נהלל, 23.10.1949

לידידי היקר והנכבד ש. ה. ברגמן, רב שלום לך.

כותב אני אליך עתה מכוח הרושם העז שנתרשמתי עם קריאת דבריך ב„הארץ“ ליום השנה לפטירתו של יקרנו י. ל. מגנס ז"ל, בכ"ד תשרי. תכניתו זו של המנוח — תכנית „מבקשי פניך“, „העול“, והעדה המתרכזת סביב זה — כל זה לא היה ידוע לי מלבד החוברת האחת בשם „העול“, בה פורסמו מכתביהם של מגנס ובובר לגנדי. קיבלתי בנמנה חוברת זו מבלי שיעלה על דעתי ששמה קשור בתכנית כל שהיא. קורא אני את התכנית המתפרסמת על ידך, ואני כולי יראת כבוד לאדם זה, שכה בער באש

האלהית האמיתית מעל ובקשר לכל העניינים השונים והרבים שעסק בהם, שהיו עלולים לצנון, לטשטש את האש הקדושה הזאת, ביחוד ע"י המגע עם הפוליטיקה, כפי שקרה לרבים וגדולים שנכנסו למבוך מסוכן זה. אך להתרגשותי אני עם קריאת הדברים יש עוד גם סיבה פרטית, אישית. הרי בתוכם של הדברים, בגרעינם הפנימי, אשר לאמונה, לאלהות, למהות היהדות, ואפילו לצורה החיצונית כמו עדה, אספות העדה למועדים מסויימים, התוכן שלהן, צורתן ורוחן — כל זה כה לוחש בקרבי שנים על שנים, ומכאיבה מאד עובדת הברידות בענין זה וחוסר כל הד, מענה מתוך הנפש, מחברים לרגש, לחיפושים, למאמצי ביטוי והגשמה, ולעתים אתה נתקל באי-הבנה ואי-חדירה לעומק הענין, לעומק הנפש, גם מצד אותם חוגים שמהם אפשר היה לקוות להבנה וחדירה זו. (ואולי טעות היא ואשליה לקוות כך?)

ובכן? כמו שכתבת: „עצם תכנית איגוד, העול' — באקטואליותה עומדת“. אך היש כאלה שהדבר להם אקטואלי, ולא בעיקר מטעמים שבשכל ותכליתיות, אלא מתוך שהדבר בוער בקרבם כמו שבער במגנס ז"ל? בימינו גוברת אקטואליות זו בשל המצב הרוחני המסוכן שאליו הגענו כאן עם נצחונות צבא ישראל והקמת המדינה. היהדות הדתית, הנביאים, כל ישראל סבא מאז התלמוד ועד היום, — הכל גרתם היום למרכבת המיליט-ריום היהודי הצעיר, לשירות מולך המדינה, למיליטריזציה טוטאלית של העם, קשישים, צעירים, נערים ונשים, הכל בשם ישעיהו בן אמוץ ויהושע בן נון ביחד (כך במיוחד מבטא זאת בן-גוריון).

הקראת את הספר מועט הכמות ורב האיכות של ס. יזהר — „הירבת חזעה“ שהוצא יחד עם סיפורו „השבוי“ ע"י „ספרית פועלים“? וזהו זעקה מתאפקת של אדם אשר הניצוץ היהודי האמיתי לא דעך בו אפילו במבצע „הגואל והמשחרר“ שלנו. לא טוב לו להיות שונה מחבריו החיילים הגיבורים אך אינו מצליח להתגבר על זעקת נפשו. וכבר פורסמו נגדו קטרוגים קשים. מהו המשותף ליהדותו של מגנס ז"ל וליהדותם של גיבורי „הירבת חזעה“? ואיה המגנסים אשר השקט לא יוכלו לנוכח רוח רעה זו המתפשטת ומחבלת בנפש בני עמנו? תכניתו של ד"ר בן יהודה למיליטריזציה של החינוך לא היתה רק נושא לויכוחים כאשר נדמה היה לך, אלא זו שיטה מחושבת ומתגשמת צעד אחר צעד.

ושלום לך ולביתך,
שלך בידידות.

* * *

נהלל, 17.11.1949

לחבר י. מ. שלום וברכה.

קראתי את מכתבך בהתרגשות ובדמעות, — גם על ההרפתקאות הרבות והקשות שעברו עליך בארץ, וגם ובעיקר על מה שקרה לך במלחמה זו האחרונה. לא, לא שכחתיך. וצר מאד שהמגע בינינו לאחר ניתוק של עשרות שנים נתחדש לא מתוך נחת אלא מתוך צרה ואסון.

אתחיל בדברי רחל שלך שאינני מכירה והיא איננה מכירה אותי, ובכ"ז הוציאה עלי משפט קשה ופוגע מאד: יושב אני לי כאן בפינתי ומדבר רמות ואחרים נלחמו ונתנו את חייהם, ואני את נפשי הצלתי! חייב אדם להסיר מעליו לזות שפתיים, ואתם תקשיבו נא.

א) מעודי לא נהגתי כך. יעידו עלי ימי גן-שמואל, חדרה, בן-שמן, מתולה-תל-חי, חולדה, ונהלל בשנותיה הראשונות, שהייתי תמיד לסכנה ולהגנה בכל נפשי, עד שהתחלתי לראות את האמת שבדברים. המעונון לדעת את אשר עבר עלי באותם המקומות — יידע. גם אילו לא בא שינוי יסודי בהשקפתי על המצב בארץ ובעולם — גם אז מותר היה לי אולי, בגילי זה, שאחרים יגינו עלי. אך חלילה לי מלבקש זאת! כל בקשתי רק שלא יביאו עלי ועלינו סכנות והכרח הגנה. ואת זה אברר בהמשך מכתבי.

ב) מרגיש אני מרת נפשה של רחל שלך לכן אסלה לה על העליבה אותי ללא ידיעה וללא יסוד, ומה שמזרז ביותר: גם ללא כל הגיון! ההגיון הפשוט מחייב, שאדם הרוצה להתחמק מהסכנה כדי שאחרים יגינו עליו — אדם כזה לא ישלול את הצבא, אלא להיפך: הוא ילהיב את האחרים לצבא ולמלחמה, כמו שעשו ועושים רבים מאלה הנואמים וכותבים דברים פטריוטיים מלהיבים, ושולחים נערים צעירים לשדה הקטל, הם עצמם יושבים במשרדיהם, חיים חיים טובים ועוסקים ברדיפה אחר קומוץ הפציפיסטים שאינם רוצים להיות צאן לטבח ואשר וודאי להם שלא היה כל הכרח במלחמה זו. אין איפוא כל הגיון בהאשמתה אותי. בדברי נגד צבא ומלחמה היה רק הרצון העז להציל מטבח, לפני פרוץ המלחמה ובזמן שפרצה, וכן עתה לפני פרוץ המלחמה המאיימת שוב עלינו.

לא קשה היה לי להסיר מעלי האשמת שווא מצד רחל, אך לא קל לי לברר את עצם הענין כשמבקש אתה ממני, „לא לפגוע בפצעים“. יש לפני רק אחת משתי אלה: להסביר את השקפתי על אסון ופשע המלחמה בכלל ואת הכרתי וודאותי שלא היה הכרח כלל וכלל במלחמה זו, או — לשתוק, כדי „לא לפגוע בפצעים“. כיצד לעשות? הרי חלק גדול ממכתבך מוקדש לטענה שלא היתה דרך אחרת, שהערבים עמדו להשמידנו וגם בנכם ז"ל טען לפניכם כך, ואיך יתכן להתנגד לצבא וצבאיות? אך בבואי לענות על טענה זו ולהפריכה גם מבחינה השקפתית וגם מבחינת העובדות לאמיתן,

עומדת לפני בקשתך „לא לפגוע בפצעים“, ולא אני האכזר שלא תשפיע עלי בקשה זו. אתה מבקש ממני להקל ולנחם, אך מודה ומתוודה אני שאין בכוחי לעשות זאת, באשר „יוסיף דעת יוסיף מכאוב“, וידיעתי את העובדות רק מכאיבה ולא מנחמת. מאמיגי המלחמה רק הם מומחים לנחם נחמה שאינה אומרת כלום.

הנה רק במקרה נודע לך ע"י שורות מעטות שלי ב„דבר“ על עמדותי הפציפיסטית, ולא ידעת כלום על מאמצי ומאמצי חברי להזהיר, לעצור ולמנוע את אסון המלחמה: „דבר“ ושאר העתונים הרי סגורים הם בפני דברי שלום והצעות שלום. „העצמאות הממלכתית“ היתה שווה בעיניהם כל מחיר וכל חיי הצעירים בעבר, בהווה ובעתיד. אתה אומר במכתבך: „אם רק אפשר היה להסתדר עם הערבים, ואפילו מבלי להשיג את העצמאות, היה כדאי“. ואתה אומר ש„יקר מאוד עולה לנו העצמאות, בחיים צעירים ורעננים שנקטפו בלא עת“. מה לי להוסיף על זה? כמה רעל, כמה שגאה ובוו נשפכו עלינו כאשר הוחרבו מפני זה, כשהראינו דרך להסתדר עם הערבים בלי מלחמה ובלי עצמאות! אם מעונין אתה בכך הריני מוכן להוכיח בעובדות כמה אפשרויות טובות ונוחות הוצעו לנו מצד הערבים ונדחו ע"י עושי הפוליטיקה שלנו, והכל בגלל פולחן העצמאות!

אפשר להסכים או להתנגד לדעותי, אך אינני קל דעת כזה שלא אהיה אחראי למה שאני אומר וטוען. אינני מעונין שיגיניו עלי אחרים, ואינני מעונין שיכניסוני יחד עם כל הציבור בתהום שאין מוצא ממנה. אינני מעונין בכסא הכבוד המדומה של נשיא, ראש, שר, אלוף, סרן, פקיד גבוה ונמוך וכל אותם דברים דומים שקמו לנו בדם ואש, ברציחה ובזוועה. ואם עמדתי זו טפשית היא בעיני חכמי דורנו הגויים והיהודים גם יחד — יהי חלקי עם הטפשים, עובדי אלוה-אמת, ולא עם החכמים עובדי המולך והמָרס! ההבנתני?

אך היש בזה משום נחמה למענכם? אם יש נחמה הריהי רק בזה, שבנכם כמו שאר בנינו הצעירים, מסר את חייו בתום לב, בחשבו שזו חובתו לעמו. ביהדות, גדולה מאד חשיבותה של כוונה טובה. ואמרו חז"ל: „חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה“. נפגש אני בזמן האחרון כפעם בפעם באב אחד שבתו הרכה והצעירה נפלה בגוש עציון. כמה סובל אדם זה, אשר כמוני היה בין המזהירים מפני האסון ש„בעצמאות“ זו ובאיזה כוח הוא סובל יסורים אלה בשקט ובהכנעה פנימית. הוא אדם דתי-מסורתי, וזה מוסיף לו כוח לסבול.

הריני מסיים דברי שנאמרו מלב קרוע ומורתח, בתקווה שתביגוני ותר- גישוני כשם שאני מבין מאד לנפשכם והגני שותף בכל לבי לצערכם. חייב יהודי להתחזק ולהבליג ויעזור לכם בזה הנותן ליעף כוח. בשלום ובידידות.

נהלל, 2.8.1950

ידידי הנכבד מאד, יוסף כהן.

את מכתבך רב-העניין קראתי בעיון כמה פעמים וצפיתי לשעה טובה של שקט ומנוחה שאוכל להגיב בכל הרצינות הראויה לכך. (1) ענינים אישיים. לא אתעכב על זה הרבה. חשדות, אי-אמון, כוונות רעות, חתירות והאשמות בין ידידים וחברים אפילו באותה תנועה — טעמתי טעם מר זה באותן השנים שהייתי פעיל במפלגות הסוציאליסטיות, המהפכניות והציוניות. בשאט נפש עמוק פניתי עורף למפלגות ולמפלגתיות. טבעי הדבר היות אדם שונה, מתנגד דוחה גישות והשקפות של אחרים, והשתדל לותר להוכיח ולשכנע בצדקת עמדתו הוא, והסכנה, לדעתו, שבעמדת המתנגדים. אך מה כאן מקום לחשדות, לאי-אמון, למשפט קדום ולזלזולים? הן כוונתי לשכנע ולהסביר ולא להשפיל את השונה ממני! ועבור איפוא לעצם העניין.

(2) האדם איננו אף ולא מלאך! אך חובה עליו להיות אדם, חובת כבוד היא לו, ואין זה למעלה מיכלתו כלל וכלל. בהחלט לא צדקת באמרך שגם יחס הידידות הטוב ביותר מצדנו אל הערבים אין בו כדי להצדיק את עצם בואנו לארץ ישראל. היתה זו זכותנו להגיע לכאן לא רק כזכות האדם להתישב בכל ארץ שוממה למחצה, אלא יותר ולמעלה מזה, כי הרי זו ארץ ישראל, שהיא משהו מיוחד לעמנו מזה אלפי שנים. אלא שדווקא גישתי „הדוגמטית“ — כפי שאתה קורא לה — גישתי המוסרית, היהודית-אנושית תובעת מאתנו לבוא לכאן במצפון נקי, בכוונות טהורות ונקיים-כפים, כבני-אדם-אחים כבנים גולים חסרי בית החוזרים לבית מולדתם. כמפעל הפלאים של וייליאם פן בשעתו, שהקים ובנה את פנסילבניה הקווייקרית בשלום ובהסכם מלא עם הילידים האינדיאנים שם, בשעה שבכל אמריקה השתוללו מלחמות דם, רציחות, הרס ובהלה בין הלבנים לאינדיאנים — כך היה זה מחובתנו, וביכלתנו, לבנות ולכונן כאן ארץ יהודית-ערבית על בסיס אחווה וידידות הדדית, לאשרם של מיליוני יהודים וערבים. אבל לשם כך נתבעים אנו להיות „דוגמטיים“, כוונתי: נימוקים מוסריים, יהודיים-אנושיים — הם צריכים להיות בגורמי הציונות ותחית היהדות, ציונות של ישעיהו, מיכה, הילל, ר' יוחנן בן זכאי, „חובות הלבבות“, ועד לאחד העם וא. ד. גורדון. מהגסיון נוכחנו שציונות כזו יכלה להצליח בחומר וברוח ויכלה לשמש מופת ודוגמה לכל האנושות. ואולם אין נותני הטון ביהדות ובציונות „דוגמטיקנים“, בטלנים. צועדים הם לקראת המטרה בדרכים, ככלל הגויים, „בפוי לטיקה, דיפלומטיה, אנוכיות ושוביניות עד לכדי מלחמה, התוצאות המתקבלות הן: מלחמה, צבאיות, זיון, אי אמון, שנאה וכו'. ולאחר כל זה טוענים: (1) הערבים אשמים, כי אינם רוצים להשלים אתנו. (2) כך הוא העולם ואין

(לשנותו. 3) אין זה הוגן שיעמוד לו מיעוט נקי כפיים כשידי כל העם מגואלות בדם. 4) ולבסוף קובע אתה וגונר שבכלל אי אפשר היה שיתקבל משהו טוב מכל הענין הזה.

אין לי איפוא אלא להסביר את גישתי בבהירות האפשרית, וישפוט האלהים על יושר כוונותי וטוהר מעשי בדרך שאני הולך בה והיא זרועה קוצים וברקנים. ילעגו ויזלזלו בני האדם, ירגזון ויחשדו וכז'. מצפוני הוא מורה־דרכי, וניזון הוא ממורי דרכנו הגדולים, מורינו־נביאינו הקדומים.

וכאן אני מגיע לסעיף האחרון והחשוב ביותר במכתבך. בביקורת חריפה ואירוניה מרה אתה נוהף בבני אדם אשר „בעולם־בלהות זה שלנו כיום מתייצבים להם מן הצד, מתעטפים באיצטלא של מוסר נעלה וממרומיהם הם מטיפים אמרי מוסר יפים לדרי מטה“, וכן הלאה באותו נוסח. בכאב ותמהון קראתי את דבריך אלה. כך מגיב אתה על זעקת השבר שפרצה מקרבי למראה אטונם הגדול של אחי בני האדם הערבים! היוצא לנו מזה, שאם העיו אדם גרמני להשמיע את זעקת מהאתו על האסון שהמיט עמו הגרמני על עם ישראל בימי היטלר — יש לראות זאת כיהירות והתרברבות מצדו על הכל, וראוי הוא לאותה ביקורת חריפה ואירוניה מרה כזו שהענקת לי בכשרון כה רב. המסקנה לדעתך היא: היה עלי לשתוק כמו כולם, לאמור „קדיש“ על העבר הערבי בארצנו, ולציין את העובדה הקרה שמדינת ישראל זיה וקיימת כמו שהיא, ומובן מאליו שמחוייבים אנו לעזור לה במלחמה שבוודאי תפרוץ במהרה או לאחר זמן. זאת אומרת שאין זה הוגן מצדי ומצד חברי־לדעה שאיננו עוברים בשתיקה על מעשי העוול המחרידים הנעשים למיעוט הערבי שנשאר בארץ! מוחי פשוט אינו משיג זאת ואינני מבין אותך כלל וכלל.

על אף אי־אמונך בבני אדם בכלל מקווה אני בכ"ז שתראה בדברי ביטוי לאמת שבלב, לכאב עמוק על הרע שגומל את לאחזיו בן־האדם. אינני מצפה להסכמתך, ורק לפחות שתבינני, תרגישני, ומתוך כך גם תאמין לי. בתקווה לתשובתך ובברכה ירירותית.

* * *

נהלל, 24.9.1950

ידידי הנכבד מאד, יוסף קאהאן.

טרדות רבות ושונות במשק ובפעולותי הציבורית עיכבוני עד כה, ורק עתה אוכל לענות על הגאמר במכתבך המענין מאד. 1) תמים־דעים אני אתך באשר למקום המכריע של האדם במצבה של החברה האנושית. הוא הגורם העיקרי לרע שבחיים, הוא היוצר את המפלגות ואת אי־האמון ההדדי בין בני האדם בכוח היצר הרע המשתלט עליו. אך

מאמין אני כי הטוב והרע טבועים שניהם באופיו ובנפשו של האדם, וכיצוד בעל תבונה יש ביכולתו להגביר ולחזק בקרבו את היצר הטוב ולהחליש ולעקור מעצמו את היצר הרע. מורי האנושות הגדולים, למן הימים הקדומים של נביאי ישראל וגדולי האומות ועד לגאנדי, טולסטוי וא. ד. גורדון בימינו, טרחו הרבה בענין זה והשתדלו לסייע לאדם בנדודי-העיותו וחיפושיו למצוא ולחשוף את האור הצפון ומאיר ומחמם לב כל אדם ברב או במעט. נכון, האדם אינו מלאך אלא בשר-ודם, אך כל צעד קדימה ערכו רב מאד, וכל בר-דעת, המשתדל גם ללמוד מגדולי הנביאים וההוגים, יש ביכולתו להתרומם מעלה מעלה בהדרגה ובלי הרף, בהתאם לכלל הטוב הניתן לנו בפרקי אבות: „לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין להיפטר ממנה“. ואולם כל האמור כאן מותנה ותלוי בשתי נקודות רציניות מאד ובהתייחסות אליהן. נתעכב נא עליהן בסעיף

(2) האם החיים בעולמנו זה מקרה הם, ללא מובן וטעם, ללא כיוון, רמז ורצון עליון כל שהוא, ואנו, שנקלענו והוטלנו במקרה לעולם זה, אין לנו אלא להתענות ולהתייטר בו ובו בזמן לחטוף ולרכוש בכוח האלימות את כל אשר יראו עינינו ויחשק לבנו ?

האמת הנעלה והפשטה ביותר לוחשת לי, שכולנו בנים לאבינו הגדול אבי העולם, אחים ואחיות כולנו, שונים בריבואות גוונים וצורות ודרכי הבנה ורגש, צורות ופרחי חיים לאלפיהם, ובמידת ריבויים בה במידה ירבו החן, היופי והטוב שלהם. ויש לחיינו מובן, טעם, הגיון וכיוון, וללא לחץ וכפייה משטרתיים-רודניים חיצוניים ורק ככוח הבנתנו והרגשתנו מבפנים יש לנו הרצון, הצורך והכושר להיאבק עם יצר הרע שבקרבו ולחזק ולהגביר את היצר הטוב בנו. ניתן הדבר לאדם, אם גם בקושי ומאמצים, אך ניתן. העולם נחלת כולנו. כל אחד מאתנו משקיע כיכולתו עמל יצירתו ומקבל בשכר עמלו את חלקו למען החיים הפשוטים והצנועים, לצרכיו ההכרחיים ביותר. הציבילי-זציה במיעוטה — ברכה בה, בריבויה — קללה, פורענות לעולם. שים נא לב: האדם בתקופתנו יחסן שלילי לא רק לזולתו. הרי מתאכזר הוא ביותר על עצמו. אינו ישן בזמן הדרוש, אינו ניוון במזון המתאים לו, במידה הרצויה ובזמן המתאים לו. אינו אוכל לשם לחיות, אלא חי לשם זלילה ומליוי כרסו. הוא שותה לשכרה אלכוהול, ובניקוטין הוא מסריח ושורף את חייו. להוט הוא אחר זלילת נבלות (אחיו ביקום) כשהן מוגשות לו בתקשומת מפוארת. אינו יודע שובע, שקט פנימי, הסתפקות בחלקו. מתרוצץ לרוב במכונניות ובמטוסים. אבר לו טעם אהבה משפחתית, אהבת ילדים, טעם התעלות רליגיוזית בחיי יום יום. יצא והסתלק האדם מעצמיותו והתרחק מכל הטוב שבאנושות אמיתית. כיצד יכול אדם זה להיות בריא, כיצד מוכשר הוא לכבד את ערך הרוחני האנושי שבקרבו וערכם של אחיו בני האדם ? באין אמונה במציאות עליונה כל שהיא מחקבלת האנוכיות כצו החיים, האגרוף, ה„אכול שחה כי מהר נמות!“

3) הכותב המביע כאן את רעיונותיו אלה מאמין בכל נפשו שהגישה הדתית-יהיבית הזאת נושאת בקרבה את הצלת האנושות כולה, את אשרה האמיתי. אך אין היחיד תלוי בהתנהגותו בחיי יום יום בזה כיצד ינהג העולם כולו, היסכים לצעוד בדרך זו. האמת מיועדה לכל אדם, אך איננה פוסקת להיות אמת גם כשאין העולם גשמע לה, כשהוא אץ-רץ לקראת כלינו. אין בעמידה זו משום יהירות, משום התנשאות על האחרים. יש בה מן האמונה החזקה והעמוקה המעניקה לאדם כוח ואומץ לעמוד לבדו כשהשעה הטראגית דורשת זאת. לא אוכל להשתתף עם אָחי במישגים שלהם וכן לא אוכל לרוץ יחד אתם אל התהום. אוכל רק לרוץ מאחריהם ולזעוק ולשווע ולהזהיר בכל כוחי תוך נכונות להיות מושמץ על ידם כגאותן או להיות „מחוסל" על ידם כבוגד.

4) אינני בטוח שביכולתי לשכנע אותך או את האחרים, וחלילה לי להתימר שחכם וטוב אני מזולתי. אך עזה אמונתי — לא בי אלא באותה אמת נצחית שנתגלתה בצורות אין מספר אך אחת היא בגרעינה הפנימי דתות העולם הגדולות, וכולי נתון למאמץ לשחרר בעזרת אמת זו את עצמי ואת זולתי משנאת אחים, מרצת אחים, מהאינסטינקטים והיצרים הרעים, ונוכח ע"י כך לחיות מזיוו הנאה של עולם-יה זה. טועים הרואים בי אדם תמים ושליו ביותר. כל אדם הוגה וספקותני, אכזבותני, עייפות, וכו' וכו'. ואולם כל זמן שהנשמה בקרבי אחוש טעם, ענין ומובן לחיים רק כשהם נתונים למאבק ומאמץ למען הגשמת הטוב בחיי יום יום. באמת צר לי מאד שעלי לדון ולטפל בנושא כה רציני-עדין במכתב, אלא שמתנחם אני בכלל הנבון: „די לחכימא ברמיזא".

5) וכאן אנו מגיעים אל הסעיף המעורפל והמסובך ביותר במכתבך. טענתך שאסור למי-שהוא להכריז על ארץ כל שהיא ש, היא שלנו בלבד ואין בה מקום לזולתנו" — טענה זו תואמת בהחלט את המצב בארץ ישראל. ארץ זו שהיתה בשכבר הימים ארץ ישראל, הפכה להיות מזמן הכיבוש הערבי ארץ יהודית-ערבית. היהודים התמידו בשיבתם בארץ זו, ומומן לזמן ירדו לדרגת מיעוט בארץ לרגלי השחיטות של נוסעי הצלב, מלחמות שבטים נודדים, ולחץ המשטר הטורקי במשך מאות שנים אף הוא גרם להתמעטות הישוב היהודי כאן. ואילו מדי השתפרו התנאים צמחו והתפתחו שוב ישובים יהודיים פורחים, וכך חליפות עד הופעת „חובבי ציון" והציונות. לאשרנו היתה הארץ שוממה למחצה והיה בה מקום גם ליהודים וגם לערבים. אין איפוא כל יסוד לקביעה השרירותית שלך שעם התחדשות עליית היהודים לארץ נהייתה מלחמה יהודית-ערבית דבר בלתי נמנע. מוזר הדבר במיוחד נוכח קביעתך המוטעית כעובדה, שער שיבת ציון, היתה הארץ כמעט שוממה כולה ורק היהודים החיו והצמיחו את הארץ מחדש! מה רבה כאן הסתירה בדברי עצמך! והרי לפי הכלל שלך המובא לעיל אסור היה לערבים לטעון שהארץ שלהם בלבד, ומוטב שתישאר שוממה למחצה ובלבד שלא ייכנסו

יהודים לארץ לעבדה ולהחיותה, והנה בא אתה וטוען נגד עצם זכותם של היהודים לחזור לארצם! מהו כאן ההיגיון?

אם דרכה של הציונות הממלכתית לא טובה בעינינו אין זה יכול לפסול משום כך ולשלול את הציונות של נביאינו וחכמינו, את הציונות של מקובלי צפת, של חובבי ציון ושל העמלים ונאבקים למעלה מחמישים שנה למען האחוזה והידידות היהודית-ערבית, מהם אישים כאחד העם, קלברסקי, יצחק אפשטיין, ד"ר רופין, פרופ' בובר, הנרייטה סולד, פרופ' סימון, ר' בנימין, ד"ר מגנס, משה סמילנסקי ורבים אחרים שפעלו יחד בחוגים ואגודות שונות. היתכן לאמור שציונותם של כל אלה שמנתי כאן גרמה למלחמה יהודית-ערבית בלתי נמנעת? חוגים ואישים אלה הצביעו על אפשרויות ממשיות ומעשיות של שיתוף פעולה יהודי-ערבי ולעליה יהודית גדולה, ומצאו און קשבת מצד מנהיגים ערביים חשובים, ורק הרוח הממלכתית-צבאית שהשתלטה על היהודים כמו על עמים אחרים הכשילה את מאמצינו ואת האפשרויות והביאתנו למצב החמור של היום.

המשלים עם עולם-הפקר, עולם של חיל וכוח — הוא יתמצא בחברת הרוב ויפעל עם התברה. אך המאמין ושואף לעולם יותר נעלה ולהגשמתו בציון כדוגמה ומופת לגויים — זה גידון להימצא בעל כרחו במיעוט. בתקווה לתגובתך על הנאמר כאן ובברכה ידידותית.

שלך

* * *

נהלל, 19.4.1950

לכב' ידידי הבלתי מוכר לי בפנים, אך ידוע למדי בשטח ההגות והפעילות, ד"ר י. נ. שטינברג, שלום וברכה רבה.

האכתוב אליך עברית או אידיש? רציתי לענות לך בשפת מכתבך. אך בעברית הרבה יותר קל לי הדבר, והביטוי גם יותר קצר ומרוכז, ולך זה לא קשה העברית, לפחות לקרוא, מאשר לי. כך אני מכירך. ובכן לענין עצמו. (ואתה, אם נוח לך הדבר, תוכל להמשיך — באידיש).

לא היית צריך לפקפק בידיעתי אותך. מאז קורותיך בברית המועצות והסיום הטראגי שם ועזיבתך ונדידותיך לגרמניה ואנגליה, התענינתי בפעולתך תיך וברעיונותיך, אם כי לא תמיד ולא לכל הסכמתי. הייתי והנני ציוני מימי טל ילדותי ועד שיבתי עתה, והשתדלתי בכל כוחי לבטא את ציונותי בפועל, בהגשמה, בחיי יום יום כפועל וכעובד אדמה במולדתנו העתיקה החדשה. במרוצת השנים גברה, והולכת וגוברת בי יותר ויותר, ההכרה והאמונה, כי הגשמת הציונות ברוח נביאי ישראל הגדולים וברוח מיטב חכמי ישראל שלאחריהם — זהו הפתרון לבעית היהודים והיהדות גם יחד. הציונות על

הבסיס של ישעיהו — הלל — א. ד. גורדון, בניגוד לצינונות מדינית דיפלומטית-צבאית — „כמו כל הגויים“. ומכאן עמדתו לבעיות האדם והעם בעולם ובישראל.

הזמנים האלה הם, כמובן, זמנים קשים ואיומים לאדם שכמוני, הרואה באכזבה גדולה את הקמת מדינת ישראל, „בדם ואש“ ועל בסיס מיליטריזציה טוטאלית של כל אוכלוסית ישראל. זהו סילוף מוחלט של רעיון הגאולה היהודית ודרכי הגשמתה. על זה יש הרבה לשווחת, וקשה לכתוב על זה בפרוטרוט, ביהוד במצבי: כל היום אני עובד קשה במשקי, בגן הירקות והפירות, ביהוד עם אשתי וללא כל עזרה שכיחה. בשעות הפנאי המעטות שולל אני לרוב מעצמי את המנוחה וכותב או מכתבים או רשימות ומאמרים. לעתים רחוקות, „כשמגיעים מים עד נפש“, אני מקדיש חלק מהיום לענייני צבור, בעיקר לענין „איתור“ ואגודת „סרבני מלחמה מטעמי מצפון“. זהו המצב. ואני בגיל ששים ואחת שנה. אך מאד אני נמשך לקשרים עם אנשים קרובים וברצון רב מסכים אני להצעתך על קשר מתמיד בינינו.

מ„אויפן שוועל“ קבלתי גליון אחד, ינואר 1950. אני צריך להודות, שהגני מלא ספיקות ביחס ל„פריילאנד“. השאלה העיקרית והגורלית היא: האם תיצור „פריילאנד“ ישוב יהודי על כל טפוסיותו היהודית בתפוצות: סוחרים, אינטליגנטים, מתווכים, חנוונים, רוכלים ובעלי מלאכה עירוניים, ואת הלהם, הירקות והפירות, המיצרכים היסודיים לאדם, יקנו בכסף, כולם או רובם, מלאי-יהודים? מובטחני שלא זו כוונתך. כן מובטחני ששואף אתה ליצירת מרכז יהודי, המבוסס על יחסי אדם וחברה יהודיים-הומניטריים. כל זה ברור ומובן לי מאד, אך — על מי ועל מה אתה מבסס את שאיפותיך? מי יהיה החלוץ המגשים, כמו שהיינו אנו חלוצים מגשימים כאן בארץ ישראל, בעליה הראשונה והשניה והשלישית, בכל התנאים ובכל המצבים הקשים והאיומים שהיו לפנינו?

החומר האנושי כיום ידוע ומוכר לנו היטב, ברובו — בני אדם מדוכאים, מאוכזבים, מיואשים, חסרי אמונה בטוב ובצורך לשאוף ולעשות דווקא את הטוב, לאחר כל האמיים שעברו עליהם, על בני משפחותיהם — משפחותינו, לאחר ראותם את מפלצת האדם בכל מערומיה. גם לארצנו כאן באים היום לא חלוצים ושואפים להגשמת הטוב, אלא פליטים, נרדפים וגם מהופנטים מברק השוא של זוהר המדינה, המלכות והשלטון הישראלי. ידעתי עוד מן התנועה הצינונית בחו"ל מלפני המלחמה כמה התלהבו באספות ובמאמרים בעתונות, ומה מעטים עד לקומץ היו המגשימים. אך כאן בכ"ז פעלו כוחות כבירים: זכרונות היסטוריים קוסמים, יעודי הנביאים והמשיחיות, השפעת הדת והמקומות המקודשים, תחית השפה העברית בארץ העברים, וכי' וכי'. מה הם הכוחות המניעים ב„פריילאנד“? אנטישמיות, אימת מחנות המוות של היטלר והרומים לו, שלילה ושלילה, באלה אין לבנות וליצור, מזה רק נמלטים. ואולי איריש? רבות קראתי ושמעתי על „אידישע שפראך און

קולטור". „אידישע שפראך" מובן לכל אדם. „אידישע קולטור" — מה זאת? יהודי שכמוני אוהב לתדור למהותם של דברים ודוחה בשאט נפש מליצות נפתחות ואמרות נאות שאינן אומרות כלום. מהי אידישע קולטור? מהי למעשה מה תובעת מהאדם בחייו יום יום? ידעתי את המקובל: רומנים, ושירים לא חשוב אם טובים או רעים, אם תכנם מעודד את הנעלה והנאצל באדם או מגרה את היצרים, העיקר שזה באידיש) קולנוע, פסלים, ציורים, תמונות, דרמטוגיה, המצאות טכניות מרעישות (ושוב לא חשוב אם זה גורם לחיי שלום ואהווה או לתורבן האדם ועולמו. העיקר שזה מעשה ידי יהודים ובאידיש) — כל זה נקרא „אידישע קולטור". אך האם חשוב בונים עם הרוס ושביר ויוצרים אותו מחדש ל„עם-אדם" כביטוי הנפלא של א. ד. גורדון? האם בכוחה של אידישע קולטור זו ילכו חבורות ויחידים מבני עמנו ליבש ביצות, להפרות שממה, ליצור את עצמם כבני אדם חדשים בעבודה בטבע, בהשחרשות בקרקע, בהיות שותפים לקב"ה, ביצירת לחם וכל מזון האדם ולחדש עצמם בנפש, ברוח, באמונה רליגיוזית, בטוב שהוא מטרת-המטרות, הטוב במובן היהודי-אוניברסלי, הטוב ביחסי אדם ועם ותרבה, ליצור כל זה תוך מסירות-נפש, צער וסבל ושמחת החיים ופשטות החיים ועשירותם במובן „איזהו עשיר השמח בחלקו"?

הרי זו טעותו הנצחית של מרכס שחשב, שמכיוון שישנו הפרוליטריון הסובל, הרעב, המקופח, המנוצל והמדוכא, הריהו ממילא המיועד לגאול את עצמו ואת העולם. ולמעשה ראינו את ה„עבד כי ימלך", את התאווה להתעשר, להדמות לקפיטליסטים השנואים, לחקותם — במזון, בלבוש, בתענוגות ובכל הסגובים האפשריים. לא הרעב ללחם אלא הרעב לדבר ה' יחולל אדם מחדש ועם חדש, ימגר משטר עריצות ויקים מלכות שדי עלי ארמות. אך לא אאירי בזה, אחזור אל שאלתי דלעיל: הכוח ליצירת פריילאנד במלוא המובן העמוק של המלה — מאין יבוא? מאין?

תבין ותאמין שאינני אומר זאת להרפות ידך. ציונותי אינה מפריעה לי לאחל לך בכל לב הצלחה במאמציך למען „פריילאנד", כשם שלא מפריעה בזמנו — לא. ד. גורדון להתיחס באהדה לתכנית ישוב יהודי מרוכז בקרים. אך מרכז-מקלט למרי נפש ולחיי אויר וחוסר שרשיות — חלילה ותלילה לך למסור נפשך לזה, והתוצאות עלולות להיות מסוכנות מכל בחינה יהודית אנושית.

מובטחני שיש לך העוז לראות את האמת גם כשהיא מרה ביותר, אך אולי אינני יודע את המצב כמו שהוא? ילמדנו רבנו.

ועוד הערה אחת. במאמרו של אליהו שולמאן „ווען אגרופע קריגט אביסל מאכט" יש הרבה דברים נכונים, אך נשאר היחס הסטיאורטיפי המסור-תי לעברית ואידיש. והיושר האלמנטרי צולע כאן יחד עם העובדות המסופרות במאמרו. בני אדם שעמלו עשרות שנים — ובהצלחה — במאמצים למעלה מיכולתם להשרשת העברית ולהחיותה כאן יחד עם העם והאדם, נוכח גלגול

ולזול גמור מצד החוגים של חבר שולמאן ומלחמתם הפעילה בעצם העליה לכאן עם כל מה שנוצר בארץ זו — רואים בחמהון שתוקפים עתה את אלה שאינם נאמנים לאידיאל האידיש ואינם נלחמים למען השרשתו בארץ. ינסה נא ח' שולמאן ואנשי „פריילאנד“ לתאר לעצמם תמונה זו: ב„פריילאנד“, הבנויה והמבוססת על אידיש ותרבותה יבואו ציונים שהם מתנגדי „פריילאנד“ וילחמו למען השרשת העברית שם! היתקבלו בסבר פנים יפות או ברוגז ושצף קצף על חוצפת ההבריאיסטים? מה דעתכם? ולמעשה באים עתה לישראל מאות אלפי יהודים שלא רק אינם יודעים אידיש אלא לא ידועה להם מציאות שפה כזאת. בשעה שיודעים הם, כי יהודי כאן צריך לדעת עברית. עובדה היא, נעימה או מרה. העברית כאן שפה מאחדת ומרכזת את כל המוני היהודים ללשונותיהם. ואשר לערבית שלומדים כאן בבית הספר — הרי חי כאן עם ערבי זה אלף ושלש מאות שנה. האין זה מספיק לסוציאליסט להסכים ללימוד שפה זו כאן?

הארכתי מדי. ברצון ובענין רב אחכה לתשובתך למכתבי ולשאלותי. צר שנאלצתי להתבטא בענינים הזקוקים לשיחה לימים, שבועות וחדשים. בידידות ובברכת כל טוב,

* * *

19.8.1950 הלל, נתן

לידי הטוב אליעזר הירשאוה, שלום רב,

לתוכן מכתבך עלי להגיד שהצלחת לבטא בו הרבה דברי מחשבה ועיון ביחס להבדלי הגישה שלנו לעניני הערכת הזולת, גם תפסת יפה חלק חשוב מהלך המחשבה שאינו מקובל ושיגרתי. מובן שיחה אישית ממושכת היתה יכולה ביתר הצלחה לסייע להבהרת הבלתי ברור והבלתי נתפס משאפ־שר לעשות זאת במכתב, ואפילו המפורט ביותר. אך עלינו לעת עתה להסתפק במה שאפשר. כאן אעיר רק על שתיים שלש נקודות החשובות לדעתי בשיחתנו זו.

(1) אם גם יכול אני להסכים לרוב דבריך ביחס למושג „סוציאליזם חפשי“ וסוציאליזם בכלל, הריני רוצה לשאלך את אשר שאלתי את עצמי בימי משבר ולבטים פנימיים לפני כמה וכמה שנים: ההיו נביאי ישראל הגדולים סוציאליסטים? המוסיף להם תואר זה או גורע? לאחר עיון רב באתי לידי המסקנה: תואר זה גורע מהם הרבה. הם היו הרבה יותר מסוציאליסטים. הזונם הקיף יותר והעמיק יותר בדרך כלל ועם היותם אוניברסליסטים ברוחם ובשיאפתם, היתה תביעתם מופנית בכל כבדה בראשונה ובעיקר לעמם ישראל, שעליו לשמש מופת בחייו יום לכל עמי העולם בהגשמת חזון אחרית הימים. ומכאן למדתי ולומד אני בלי הרף על חובת האדם והיהודי

בימי חדרו הקצרים. ויפה ביטא זאת א.ד. גורדון בויכוחו עם הסוציאליסטים המרכסיסטים שלנו בארצנו: „ועל דבר גורלו של הצדק הצבורי אין עלינו פחד כל שהוא. אחרי יותר משלשת אלפים שנה של „צדק צדק תרדוף“ ואחרי אלפיים שנה של חורבן, של גלות ושל כל מיני יסורי גיהינום על שאיפתנו לאחדות עליונה, לאמת עליונה וממילא — לצדק עליון, לא נבוא עתה, בעצם השעה שהתעוררנו לעבוד לתחיתנו, להגשמת שאיפתנו זו, — לא נבוא עתה, ללמוד את תורת הצדק מפי מרכס או מפי לנין וטרוצקי וכדומה. אנחנו מעיונים אפילו לחשוב דבר כזה לבושה, לתעודת עניות לנו“. (כרך ב' לכתבי א. ד. גורדון, מאמר „על האיחוד“ עמ' 133).

(2) הסוציאליזם בדרך כלל עוסק אך ורק בהסרת הכבלים הכלכליים (והמדיניים) מדרך העובדים, ושואף למשטר יותר טוב וצודק ללא מעמדות. אך מוכן הוא לקבל ברצון את כל „מחמדי“ הציביליזציה שהפכו את העבודה מיצירה חיה, חפשית, לתהליך מיכני, מת ושנוא וחסר כל ענין. הסוציאליזם (לכל זרמיו) מבטיח לאדם העובד את כל „תענוגי העולם הזה“ שהם עתה נחלת העשירים בלבד, ואינו מעיו להרהר רגע על אסון ההתנוונות וההשחתה והתליון ההולך ובא ומסכן יותר ויותר את קיום הגוף והנפש גם יחד בעקב „הרצינונליזציה“ של העבודה, התרכזות המונים עצומים בין חומות כרכים וניתוק גמור מעולמיה, מאמנו — אדמה ובעקב השקיעה המתמדת באורח חיים משחית, בזוללות, בשיכרון, בעישון, בפריצות מינית (כתוצאה מהגורמים הקדומים), וכל זה כתוצאה מחוסר אמונה וידיעה במציאות הניצוץ האלהי, צלם אלהים באדם — המשמשים מצפון ומצפן לעם ואדם.

לא אוכל להאריך כאן בזה, אך יספיק רמז זה על כך, שעם כל הכבוד שלי לסוציאליזם הרציני, אינו מספיק לי כלל וכלל, לא בחיי היחיד ולא בחיי הצבור. וכאן אשאל רק במלים מעטות את השאלה הקרדינלית: כיצד, באיזה אמצעים יוגשם הסוציאליזם בחיים? בדם ואש, בבריקות, או בפרל-מנטים וגינוני שלטון דיקטטוריים ודמוקרטיים? שאלה זו מכרעת בהחלט לדידי ביחס לכל אשר סוציאליזם יקרא. ולדעתי יבוא הטוב רק אם האדם יהיה טוב. זאת אומרת תנאי יסודי לטוב בהתחנכות רצינית של עם ואדם להיות טובים יום יום, שעה שעה. או יבוא הסוציאליזם, יבוא גם חזון ישעיהו ומיכה.

(3) יש עוד נקודה חשובה שרק אזכיר כאן ולא אתעכב עליה. הויכוח בין הגישה היהודית-אנושית-קוסמית האורגנית, הלאומית של א.ד. גורדון ובין הגישה המיכנית-קולקטיביסטית מעמדית-קוסמופוליטית-אטומית.

בידידות,

נהלל, 4.7.1950

לרות — שלום וברכה,

ממכתביך בוקע ועולה ביטוי כל הדורות, וביחוד דורנו זה, בעמדתו, או חוסר-עמדתו, במבוכתו, בחוסר האמונה בעקרונות אלהיים המכוונים את האדם בתוך התווה ובהו הזה שהוא מביא על עצמו כפעם בפעם. חוסר כל בסיס, אבדן-עצות והיאחזות בקש, או מוטב היאחזות באש השורפת את הקש, תוך תקוה נואשת להינצל על-ידי אש זו מאימת השרפה! מכתב מעין זה לפני עשר, חמש עשרה שנה היה תמיד מביאני להתרגשות, לויכוח גלגל, למאמצי הסברה ושכנוע. הפעם שונה הדבר. שונה הוא לא אצלך. אצלך אותו המכתב מאז, אותם הדיבורים: „אמנם צדקת, אבל מה לעשות עכשיו“? ככה בכל פעם שפרצו מאורעות דמים בין ערבים ויהודים, ככה במיוחד עם בוא מלחמת היטלר, וככה עם בוא מלחמת ישראל וערב למען המדינה, וטבעי הדבר לך ולכולם, הזיון הקדחתני והמיליטריזציה הטוטאלית של ישראל, ומדוע לא יהיה טבעי הדבר שסוף סוף תתפתח המלחמה ה„קטנה“ בקוריאה הקטנה — כי שם מרסקים בני אדם רק בתותחים, טנקים, רובים, מכוונות יריה ושאר מכשירי מוות „מותרים“, „כשרים“ לפי מפ”ם ומק”י, אך לא בפצצת אטום! (מה רב החסד!) ובכן מדוע לא תתפתח מלחמה קטנה זו למלחמה העולמית הגדולה, המקווה? למה לא? אני מקבל על עצמי להסביר, שאמנם זה לא טוב, שאמנם זהו הפציפיסטים והראו דרכים אחרות, אך מכיוון שקרה כבר הדבר צריך להצטרף אל — אל מי? לאיזה צד? נו, יכולתי להעלות נימוקי ברזל גם למען המזרח וגם למען המערב, ומלאכה זו אני מוסר למפ”א ולמפ”ם.

הקהל הרחב, זה הגולם הגדול המובל כפעם בפעם לטבח בעזרת פתיון מוצלח ומחוכם — קהל זה ינחר, מתוך הרגשת „אין עצה אחרת וזו הדרך היחידה להצלה“, לצבאות המערב או המזרח... אמרתי למעלה, שאצלך אין כל שינוי, אבל אצלי חל שינוי גדול ורב. לא בעמדתי כלפי כל הענין. זה לא. כאז כן עתה יודע אני, כי אין מכבים אש באש ואין מביאים שלום במצב מלחמה על-ידי מלחמה. אך השינוי הוא בזה, שלא אבוא להתווכח אתך ולא עם האחרים. לא דגש סוער, אלא עצב, תוגת אין קץ, ממלאה אותי למראה טירוף הרציחה, שאינו מרפה מהעמים ולנוכח מאמצי הנוכחים ל„הסביר“ את ה„הכרח“ שברציחה זו ההמונית ההדדית. לא, רות, לא אתווכח הפעם. אני רק אתקן טעויות אחדות שלך (ושל כולם כמעט). טעויות חשובות מאד, שמהן תוצאות ומסקנות רציניות ביותר, מסקנות מוטעות מאד.

(1) טועה את בחשבך שאדם כמוני יבוא וייעץ לנוער לזרוק את הנשק ולהסתלק מהצבא. בשיחה רחבה וממושכת שהיתה לי לפני כשנה ויותר עם כתמישים בני ובנות נח”ל על הנושא: „האם היה הכרח במלחמת ישראל

וערב? גשאלתי אם מיעץ אני להם פירוק נשק מידי. ענית: לא ולא. הדרך שאתם הולכים, באמונה שאתם מאמינים, ברוח זו המביעה את כל חייכם — יהי זה חוסר כל הגיון להתפרק. להפך. זה דורש מכם יתר הזדיונות, יתר צבאויות, יתר מלחמתיות. אי אפשר ללכת בדרך המלחמתיות בלא נכונות למלחמה. כשתעיוזו להרהר, לחשוב, להתעמק, לנסות להיות אדם כראוי, למי שנברא בצלם האלהים, יתגלו לעיניכם דרכים, אמצעים, אפשרויות וסיכויים אשר לא ידעתם עד כה, ואז תבוא אולי גם שאלת ההתפרקות מנשק וצבא. לחשוב, לחשוב בכל כוח הרצון והנפש! אך עתה — הנבוכים, קטני האמונה, הממושמים, הממוכנים והמאומנים — עם הנשק לבית המטבחיים! זו הדרך! בכאב לא יתואר מציין אני זאת ומסלק טעות אחת הצדה. ועתה טעות מספר 2.

(2) עוד לא היתה ולא תהיה לעולם מלחמה המתקנת דבר־מה, ותיקון קבע! כל מלחמה היא תוצאה של מלחמה שלפניה וילדת את המלחמה שאחריה. זו רק שאלת זמן, מוקדם או מאוחר. אם היטלר היה תוצאה מוכרחת של מלחמת העולם הראשונה וחווה ורסייל, הרי קוריאה ומלחמת העולם השלישית העלו לה לבוא — תוצאה ישירה מהמלחמה העולמית השניה, ואין כל הפתעה בכך, אם כי לא נעים ולא רצוי. ומכאן המעבר הישיר לטעות המזועזעת והאיזומה שאני מסמנה כאן במספר 3.

(3) את מדברת על השגיאות שנעשו בעבר ביחס לערבים, וקובעת: — „אין לחזור ולדבר על זה. העבר עבר, וצריך להראות דרך בהווה ולקראת העתיד“. מה איזומה טעותך! לא עבר אלא הווה מפרפר ורותח לפנינו! מאות אלפי הפליטים הערבים הנמקים בעוני ומצוקה והוסר־כל במחנות וגם בחוץ ללא כל מחסה, בני אדם כמונו אשר עוד תמול שלשום ישבו לבטח בנחלת אבותיהם מדור דור, חרשו, זרעו, שתלו, נטעו וגידלו ילדים וילדות ואהבו את אבא ואת אמא וכלה ואהוב וכל מערכת החיים המושרשת־פרימיטיבית הזאת — כשהם פתאום מגורשים, ונוודים, חיים בחסדי הקוייקרים או הצלב האדום, המלבישים ומאכילים אותם בצמצום, ומקבלי הצדקה, הנדבה הזאת, לווהטים, קודחים בכאב הצער ורגש הנקמה בראותם נחלתם בידי זרים — זהו עבר ואפשר לעבור עליו לסדר היום? זהו הווה איום מכל הבחינות, גם המוסרית וגם המעשית־תועלתית, וכולנו נשלם בעד זה ביוקר, וגם אנו שהתנגדנו לפשע זה. וכאשר הדייה הקטנה או תמאם אחותה שואלת: למה אין לחזור הביתה, הביתה. במקום להתגולל בנכר בצפיפות ובהוסר כל (אלה הן בנות ידידינו הערבים מכפר מגידל הנמצאים כפליטים בנצרת הקרובה לכפרם) האם אענה להם, שרות אומרת שזה היה עבר? ואם היהודי אינו מוותר על דירתו ורכושו בגרמניה שהוחרמו על־ידי הנאצים ותובע עתה בחזרה בכל תוקף המשפט והצדק והמוסר את שנסדד ממנו, על אחת כמה וכמה ילידי ותושבי הארץ מדור דור! הזקנים נאנחים, הנשים בוכות והנוער מארגן מחתרת, שיהודים קוראים לזה „מסתננים“, ומסתננים בני אדם לכפרם. לשדור־תייהם, לבתיהם ומתקבלים בכדורי רובים וסטנים.

תקראי זאת כמונני, תשמעי זאת כמונני, ואחר־כך תנסי להגיד שזה עבר! ולכן הכרח לגייס נער וזקן. איש ואשה עד תנוקות הגן, וגם אז — אנו אחד מול ארבעים, כחשבוננו של בן גוריון! זהו העבר, רות? או זה עתיד עגום, מדכא, מחניק, שולל כל סיכוי וכל תקוה לטוב, עתיד של הכל למולך, הכל לשטן, ההצלה היחידה! ועל השאלה מה לעשות לעתיד יענו הנגזלים והעשור־קים: להחזיר את הגולה, לתקן את העושה, לפצות את המקופחים והמגורשים והמנושלים וכו' וכו', אחרת — יש שתי דרכים: —

א) לעשות כאותו עוף הטומן ראשו בחול שלא לראות את הסכנה.
 ב) להזדיין, לגייס עד האדם האחרון כל הימים וכל הדורות בסיכוי חלש מאד לטוב. מדינת ישראל גוהגת לפי שתי הדרכים גם יחד.
 אתקרב לסיומ. אחזור כאן על הידוע לך מפי וגם בלא אגיד זאת. אינני שואף להיות אדם ישר בתנאי שגם אחרים יהיו כך. גם אם יגנבו שכני כולם אני לא אגנוב, אם כולם ירצחו אני לא ארצח. אם אצליח להשפיע עליהם — טוב. ולא — אצטער ואסבול ואשתדל ביתר עוז לא לרצוח ולא לגנוב. מה עלובה האנושות, אם צריך להסביר אמת בנאלית ואלמנטרית כזאת. זהו פשר היות סרבן מלחמה מטעמי מצפון. הוא חי למען החיים ולא למען היות פרה טובה בעדר הגדול. מבינה את שלמעשה השלום, דרוש חנוך, מוסדות, מאמצים, אמצעים ונכונות לקרבנות, ומי זה יסכים להקריב עצמו ומשפחתו לשם כך? כך שאלת ולא המשכת לשאול: ולמה מקדישים קרבנות אין קץ למען המלחמה שאין לה סוף? למה? למה? אך אמרתי שאינני מתפלל ולא מופתע, רק מצטער, נו, לעת עתה אין חוק האוסר להצטער. וגם זו לטובה. וטוב וטבעי הדבר שאין בתנועת סרבני המלחמה תקנות וחוקים ופקודות לחבריים. קול המצפון והאור הפנימי הם יכוונו אותנו, ומי שאינו שומע את הקול ואינו רואה את האור יעשה נא כרצונו ויכלתו, או מוטב להגיד: ילך עם העדר לפי צו הרועים המושלים.

ומעתה — אם תעצר המלחמה בקוריאה — מה טוב, ואם תתפשט — בוראי שיבוא מה שמוכרח לבוא במלחמה, עם או בלי פצצת אטום. והעם יגיד באנחה פאטלית: „ומה אפשר לעשות?“ אך — מספיק.
 האמיני, רות, שאינני מקוה לשכנע אותך ולא לנצח בוויכוח גם אם תסכימי לטענותי, לא תתמידי בהסכמתך זו. מכיר אני את העובדה הזאת, המעציבה, אך האמיתית. ולכן, הבה נהיה ידידים כל עוד אנו שלגן, של החיים, של עצמנו. נחיה ונחשוב ונתעמק ונרגיש ונלמד בלי הרף. זה יביאנו למעשה הטוב. התוצאות — לכך ידאג מי שידאג.
 היו שלום את ופ. מאתנו.

בכל לב שלכם,

נהלל, 22.12.1950

לא. י. היקר, רב שלום!

חן חן לך על מכתבך הטוב ורב הענין ועל מאמריך על ספרו של אורי אבנרי שאני מחזירו בזה בשניהם חומר רב לשיחות ארוכות ומעמיקות. כאן רצוני להתעכב רק על נקודות אחדות וגם זה לא אמצה עד תום, אלא שאינני יכול שלא לנגוע לפחות בהן.

(1) מכתבך נותן תמונה נכונה ונוגה ממצב הדור הצעיר כיום בארצנו. אמנם עלי להעיר, שאין אני מחייב בעצם את מה שקוראים לו „מרד הנוער“. כתופעה טבעית, שמלאכתה בכך למרוד בערכי הדור הקשיש. אני מעיז כיום לחשוב, שהנוער לרוב אינו בשל עד כדי כך. בוסר הוא מכדי יכולת של יצירת דרך עצמית כתוצאת מחשבה עצמית מקורית. בין כך וכך מגוהל ומודרך הוא לרוב על ידי קשישים המדברים בשמו. ואולם באחת מאמין ובטוח אני: עלול ומסוגל הוא הנוער להתקומם בכל להט נפשו התמימה נגד סילוף הערכים האנושיים-קוסמיים, נגד זיופם, נגד הסטייה וההתכחשות להם מצד עייפים, גואשים או סוטים שבבני דור הקשישים. זמן רב קויתן, שהנוער ישאף ליתר שלמות. ליתר טוב ונעלה מאבותיו החלוצים במושבו, בקיבוץ ובכל מקום יצירה בארץ! קויתי ונתאכזבת, והסיבות ברורות לפני מאד, כשאני מסתכל על תולדות תנועת העבודה בארץ במיוחד, ובחול בכלל ולא כאן המקום להאריך בזה. אולי נמצא פעם מקום וזמן מתאים לכך.

(2) על הגשר החסר בין הערכים הנצחיים ובין המציאות. דבריך והסברתך בענין זה קולעים בדרך כלל אל האמת ואל המצב לאמיתו. אך תרשה נא שאלה אחת: אם ממשיך אתה להיות נאמן למסורת אבות ומקפיד להתעטף מדי בוקר בטלית ותפילין ושומר על חוקי כשרות ושבת וכו' וכו' הרי אינך מתנה זאת במצב החברה והדור הצעיר והקשיש וכל תנאים שהם. המאמין — אפילו באלף לא בטל, האם זה מופרז ובלתי מבוסס לקוות מנוער מאמין, אותו נוער שומר מסורת, שיהיה נאמן בכל עוז ובכל נפשו לערכים המוסריים הנצחיים של ישראל סבא ושלפיהם יחתור לכוון דרכו במבוכת ימינו אלה? שנינו: „לא ניתנו מצוות אלא לצרף בהן את הבריות“, והאיך זה הגענו למצב, בחוגי „הדתיים“, שמקפידים מאד על המצוות שניתנו לשם הצירוף, והצירוף עצמו איננו, ולהדוים? היוכל מי שהוא להצביע על הנוער הדתי: הנה, אלה עמדו בניסיון בפני המים הזירונים של הזמן, והם לנו לדוגמא ולמופת בימים נוראים אלה?

(3) מענין מאד להזכיר כאן את דברי גנדי על האלימות שהיא האמצעי והנשק של החלשים! אמת מוחלטת! החזק באמת — בנפשו — אינו זקוק לנשק האלימות, והפחדן וקטן האמונה — מהו ללא חרב, פצצה ותותח לצדו? מצאתי לנחץ להעיר זאת לדבריך על קטני האמונה החוששים שה„מוסר הנושקם של החלשים“ ויש כאן להעמיק לחשוב.

4) עם ראייתך הנכונה את מצב הדוד הצעיר כיום בכלל ועם תיאורך המצויין מכל הבחינות של מצב זה — הרי שוגה אתה בפרט אחד חשוב ויסורי מאד: אין זה ולא היה כל הכרח אובייקטיבי, שיתהווה ניגוד משוע כזה בין משא הנפש הרחוק של הציונות ובין, ההגשמה שדרשה התפשוט עם המציאות העקובה מדם" וכו' וכו'. (ואתה ממחר להסיק מכאן מסקנות לכל אידיאל רם כשהוא מגיע להתגשמות בחיי יום יום. יתר זהירות!).

הרי לא היה כל הכרח להגשמת הציונות בדרך זו העקיפה מדם! הרי אני ושכמותי לא הופתענו כלל מהתפתחות זה האיזמה שאליה הגענו כיום! וכי מה היתה כל פעילותו המתוחה של א. ד. גורדון מאז התפרצו לאוירת אדצנו ולתנועת העבודה, רוחות המדבר של הבולשביות המלחמתית, של גדודיות צבאית, של פרולטריות מרכסיסטית עם מלחמת מעמדות רעשנית וכו' וכו' — אם לא מאמץ גדול ונואש נגד סילוף הציונות, נגד הסטייה מהדרך העצמית היהודית אנושית לגאולה שלא כפול הגויים? המאבק רב המשמעות בין, "הפועל-הצעיר" כפי שגורדון הבינו וחי אותה, ואתו כל חי ומעמיק באנשי העליה השניה, ובין, "אחרות העבודה" שהיתה הביטוי לתמוניות פרולטרית על כל הפרזיולוגיה הרעשנית והרמגוגית שלה, שהיתה כה זרה לאוירת הארץ אז, לאוירת, "האדם והטבע" של א. ד. גורדון (הקראת זאת?) — על השאיפה הלוהטת — כבר אז — לכוח צבאי עברי, לגוער מזויין וממושע, לממלכתיות של כפייה במקום הארגון הוולונטרי של הישוב — כל זה היה בסימן התחושה הפנימית שלנו, החששות המבוססים מאד מפני התפתחות הדברים בציונות כמו שאנו עדים לה כיום! גביאים היינו אז כנראה, ואוי לנו שנתקיימה נבואתנו! לא כאן אוכל להאריך בזה, אסכם רק: לא היה כל הכרח אובייקטיבי בחורבן זה של היום!

5) ועוד על פרט חשוב אחד במאמריך: "יתכן שגדלותה של הדת נעוצה דוקא בעובדה שאין היא מציעה פתרון שבגאולה בעלמא הדין ומסתפקת בהתוית דרך המובילה אל פתרון לוטה בערפל". מה מזורים דברים אלה בפי צעיר יהודי מושדש ביהדות! המדבר אתה על הקתוליות או האיסלם ודומיהם? ישעיהו ומיכה וידמיהו, הלל ור' יוחנן בן זכאי ור' מאיר ודומיהם, רבינו בחיי, דמח"ל ור' ישראל סלנטר עד ליאן בק וא. ד. גורדון בימינו — ההם לא הראו והציעו פתרון ממש לגאולת הגוף והנפש. היחיד והכלל, ודוקא בעלמא הדין? בודאי, המטרה רחוקה, אך לא עליך המלאכה לגמור וכו', אך הדרך הברורה ישנה וישנה. אילו רק למדו והכירו אותה! כמה חשוב להבליט מחדש את שאלת מיכה: "הגיד לך אדם מה טוב ומה ד' דורש ממך?" ואת תשובתה, ותשובת ישעיהו בפרק ג"ח נ"ט וכדומה. וכמוכן שלא אוכל להאריך.

6) עוד פרט אחד ואסיים. עלי לקצר דווקא במקום שדורש אריכות. מתכוון אני להגדרתך את מהותה של האמנות. ניחא, כל עוד הגדרת בדרך כלל, אולם בבואך לפרש ולהדגים, הרי עלי, ועל כל אדם דליגיזוי להתקומם ולהתהיר, למרות החשש, שמא נחשב לעמי-הארץ, לחשוכים, קלדיקלים ומורדי

אור. „ציוני הוונות של טולוז לאוטרק אינם פודנוגראפיים מפני שהם הדמו־
 ניים“. ועוד דוגמאות מסוג זה באותו מאמר. יקירי, אינני גזיר, וחמדת החיים
 עדה בי מאוד, ומודה אני כי עידום האשה הוא יפה ומקסים מבחינה אמנותית
 ומבחינת התחמוד“ שבנפש כל אדם רגיל. הבדידה בידינו: או אפרודיטה,
 וינוס וקלאופטרה והוונות — דמויות הרמוניות מבחינה אמנותית, או —
 אשת חיל שבסוף ספר משלי, אשת חן יהודיה אשר „כל כבודה בת מלך
 פנימה“. במה ובחר כיהודים רליגיוזים, אתה, כאח לאחותך, ואני — כסבא
 לנכדתי היפהפיו? הנרצה חלילה והס בהתערטלותן האמנותית בפני גברים
 חומדים מגודי תאוה? והרי כל בנות חוה אחיותינו ונכדותינו הן, ועל כבודן
 עלינו לחרוד כאשר חררה לפנים היהדות הרתית בניגוד לפריצות האמנותית
 היונית! הוי, נגעתי כאן בענין רגיש מאד, ורק נגיעת רמו. כאן לדעתי נקודת
 כובד יהודית ומכאן מוצא, או אין מוצא למוסר יהודי ולענין חיים רעננים
 לנוער יהודי בארצנו המתחדשת, ובעיקר, לנוער דתי באמת. אך עלי לסיים
 ואקוה לתגובתך ולהמשך בהתבטאות בכתב ובעל־פה.
 כל טוב לך.

בידידות ובהוקרה,

* * *

נהלל, 20.12.1950

לידידי היקר א. ס. רב שלום וברכה.

הספקת כבר בודאי לקרוא במכתבי אליך ולר' בנימין ששלחתי לפי
 כתובת ד' בנימין, עד שאני מחכה לתשובתכם ולהערותיכם הריני רוצה להביע
 בזה משהו מהתרשמותי עם קריאת דברי ס. אוריאל ב„מולד“: „מעבר
 לציונות“, „מעבר לציוניזם“.

ברור. אינני איש הספרות המקצועי. ולא בקנה מדה של מבקר ספרות
 אני מורד. יתר על כן: מודה ומתודה אני שאינני ניגש כיום לדברים שבספרות
 באותה יראת כבוד שכה מילאה אותי זמן רב, רב, שכה שימשה תחליף, שכה
 התאמצתי יחד עם בני דורי וגילי אז לקבעה תחליף ליראת הכבוד בפני הדת
 וערכיה. משנתברר לי מה עלוב תחליף זה ואפסי, לעומת העיקר העליון והרם
 שאותו הוא רצה לרשת, מובן מאליו, שמאז מקשיב אני לסופר, כאשר אקשיב
 לאדם שיש לו להביע משהו. ומענין אותי בראש וראשונה ובעיקר מה הוא
 רוצה להביע, איך נפשו מביעה זאת. השאר — סגנון, נוסח, מליצה, רכוז או
 פזור — חשוב, כמובן, אך הוא בכל זאת לא העיקר.

רשימתו של ס. אוריאל מצטיינת גם בסימני הביטוי החיצוניים — לשון,
 סגנון, רכוז וכו' — וגם בביטוי הפנים, התוכן, אעפ"י שלא קדאתי את סיפורו
 של ס. יזהר שעליו הוא כותב, הריני מרגיש את פנימיותו לא רק על ידי שמכיר

אני את אופן כתיבתו של יזהר, אלא בעיקר על-ידי העברת הרוח החיה מאותו סיפור לרשימת ביקורת זו שלו, של אוריאל. יפה תפס את הטרגדיה האיומה במעבר האומלל של הנוער מ„ציוני לציני“, יפה תיאר את מצב „האינ-מוצא“, את ההכרח למצוא איזו אשליה שהיא באהבה מדומה, בעבודה הפשוטה לסלילת דרך לשיירה, בהשכחה עצמית ככל האפשר בתוך המצב — כשהוצרך חזון הדורות להתפשר עם המציאות היום-יומית ולהיזקק לדם אוהביו ושונאיו“. אך — אדם מגושם ותכליתי כמוני עומד ותוהה: „בנסותו לעצב את המציאות הקרבית מבלי להשתעבד לה, בחר (יזהר) בנושא לסיפורו פעולה“ וכו'. האמנם? היכול ריסק חיים הדדי להיחתם בגושפנקא המלולית הריקה: „מציאות קרבית“? האמנם מגיע כוחו של נוער מהולל זה עד כדי מאמץ עליון לטישטוש הרע, לאשליה עצמית, להשכחה עצמית, לביטוי ציני של אי שביעות רצון מהמצב שנוצר ע"י המלחמה, ואינו מגיע לנסיון למרידה מחשבתית, להרהורי מרד כלפי עצם ההכרח של מלחמה אומללה זו. להתפרצות ממעמקים של החיים המפכים, של בנים ובנות יקרים ופורחים, נגד הפטאליות שבשיסוף וריסק הדדי, בהרס וחורבן והשמדה הדדיים, לנסיון מיואש של: „לא זו הדרך! לאן הביאנו רבי החובלים של ספינתנו האומללה?“ ומה היא כניעה איומה זו של מיטב נוער ישראל בפני פאטום שפיכת הדמים ההדדית? — מה נוגות השורות האחרונות של אוריאל בדברו על „הדרך“ בה אנו מצויים ללכת אל „הבלתי ידוע“. מה נכונים דבריו על אהבת האדם וכו'. אך מה עצובה השלמה טראגית ופטאלית זו עם הדרך הזאת! איה, „מרד הנוער“, שכה הרבו לכתוב ולמלא אצלנו אודותיו? האמנם בזובו במרד נגד עשרת הדברות, נגד ישראל סבא, נגד חזון ויעוד עבד ד'?

יקירי. צחוק יצחק לי איש הספרות בקראו רשימת ביקורת מזורה זו שלי. אך גם אתה וגם אוריאל החביב עלי מאד (ואשר ראיתי בעיני רוחי את רעידת נימי נפשו העדינה בקראי את דבריו) תבינו לנפשי ותסלחו לי שיצאתי מתחום הספרות לתחום פרפורי לב אדם כואב. אצפה לדברכם או לפחות לדברך א. יקירי.

ברגשי ידידות ואהבה.

* * *

נהלל, 10.7.1950

לידידי יקירי ס. א., שלום.

בשמחה אמיתית קיבלתי את מכתבך האחרון, המעיד שאינך עובר על הבעיה שנחשורה בינינו מבלי לנסות לבררה לעומקה והיקפה. זה אמנם רק בשיתה פנים אל פנים, ובכל-זאת אעיר הערותי לדברייך המעניינים.

בוודאי שמעשי כל אדם ודרכי ביטויו בפה ובכתב מותנים במצב נפשי מסויים, ובוודאי שיש, עד גבול ידוע, להביא זאת בחשבון בהערכת דברים ובדרכי וויכוח ואופני גישה לענינים, אך נזכר אני כפעם בפעם בדבריו הראויים לתשומת לב של ליאונרד רגץ, ב„גויע וועגע“ מלפני כמה שנים, ביחס להתפשטות תורת פרויד. הוא התאונן שמאז נפוצה תורה זו כמעט שנחסמה בפניו האפשרות להשמיע לפני ציבור משכיל, ביחוד נוער, את דבריו. עודו מדבר ושומעיו כבר מנתחים את כל הגורמים — לפי פרויד — לדעותיו, לאופן דיבורו, להתלהבותו וכו' וכו', ואז אין כבר כל אפשרות לדיון ועיסוק בעצם הענין.

ומכאן לעניננו. בוודאי שאנו שונים איש מרעהו, כל אחד ומזוגו, אפיו, תכונתו, חינוכו ונטייתו, השקפותיו ודרכי פעולתו והתבטאותו. מובן איפוא וטבעי הדבר שגישותינו והתרשמויותינו שונות, אפילו שינוי עז, ואין כל צורך בניתוח פסיכולוגי כדי להסביר זאת. תמיד נפגעת עם קריאת ניתוחים פסיכולוגיים על טולסטוי ועל מגיעי פעולתו. דבריו נכונים או בלתי נכונים — זו לדידי השאלה הראשונה, והשניה: האם הוא כן ואמיתי או צבוע ושקרן. זה הכל. מכאן והלאה — כל רשת הגורמים המוחשיים והעדינים — מופשטים ביותר שבנפש האדם — זהו ענין מיוחד אולי במקצוע הפסיכולוגיה, אך לא במהלך חיי יום יום.

אתה טוען נגד הקנאות. וכאן יש צורך רב להבחין — קנאות כיצד ? אינני רואה פגם בקנאות לרעיון או אמונה אלא מעלה יתירה, כמובן בתנאי אחד יסודי ומוחלט: שלא תהא הקנאות לאמת שלנו כופה, מאנסת ומכריחה את מישהו באיזה אמצעים (מלבד אמצעי הסברה בשירות רעים) לקבל את דעתנו למרות רצונו והבנתו. תבורך הקנאות שבכוחה להביא את בני האדם לעיון מחדש, לדיון מחדש, לביקורת מחדשת על עמדה והשקפה ואורח חיים. קנאותם של טורקבמדה וגנדי יתכן שגורם אחד לה: נאמנותם ללא-גבול אל רעיונם ואמונתם. ההבדל התהומי שביניהם בולט במסקנותיהם המעשיות: לטורקבמדה כל האמצעים כשרים: כפייה, אונס, לחץ, אמצעי אלימות, ועד רציחתו של המסרב לקבל ולהיכנע לקנאות התוקפנית. גנדי סולד ומתעב אמצעים פסולים לכל מטרה טובה. הוא קנאי נאמן לתורה המלמדת לאהוב כל אדם באשר הוא אדם, אהבה שאינה תלויה בדבר, אהבה שכל מהותה היא התנגדות לכפייה ואונס ואלימות. זוהי קנאותו של גנדי.

בלי קנאות לאמת ולצדק אין אמת ואין צדק ואין דת אמיתית ואין שלום ואהוה. יכולתי לבטא במלים מעטות את כל מהות הרפיון שבפעולות „איחוד“: אין קנאים ל„איחוד“ (מלבד יחידיים יוצאים מהכלל). הכל רופף, הכל מהיכא תיתי, רצון חיוור וחלוש, עם כל רצינותו וכנותו. חסר הוא קנאות דתית, אמונה דתית, וזה למול קנאות מלחמתית לוהטת של מאמיני הטרור והמלחמה והאלימות.

לקח רב משמעות על קנאות בונה ויוצרת למדתי בימי נעורי תוך

הסתכלות ופעילות בתנועה הציונית. הסתכלתי וראיתי: תנועה כה גדולה, עולמית, עשירה באישים כה רמים ונעלים, כותבים, מדברים, מטיפים ונואמים, התכניות רבות היקף, התכונה רבה, אך הארץ בשממותה עומדת (מלבד אותן נקודות מעטות בכפר ובעיר שקמו על ידי קנאים אשר צירפו מחשבה למעשה וקמו ועלו ארצה להיות וליצור בה). והנה קמנו, קנאי העליה השנייה, ובגופו־תינו ונפשותינו התאמצנו להפוך את המלל הציוני למעשה של חיים ממש. קנאותנו הצילה את הציונות מהתנוונות לתנועה רבת-מלל וחדלת-מעש, והפכה לתנועה בונה, יוצרת, מגשימה, וכמובן גם עם שגיאותיה וטעויותיה. מעולי העליה השנייה נשאר והתמידו ויצרו — הקנאים לרעיון, קנאים שכפו על עצמם את הקדחת, הרעב, המחסור, המצוקה, עבודה קשה בתנאים קשים, ואף סכנת מוות בהזדמנויות שונות. „הפועל הצעיר“ המיל על עצמו ותבע גם מאחרים בעו, בחריפות רבה. היה זה „תור הזהב“ של תנועת ההגשמה. עד שבא הסוציאליזם המפלגתי, והדברים שהיו כה פשוטים — החלוציות העצמית בפועל ממש, חלוציות אישית — נהפכו לעניינים שבמדיניות, של מליצה בלתי מחייבת, של העברת נקודת הכובד מתנועת הגשמה ביגים כפיים ואורח חיים פשוט וצנוע אל במת המדינתיות של „ככל הגויים“, ותנועת ההגשמה חולה מחלה אנושה, חשוכת מרפא כמעט. היש כאן טעם והגיון להיכנס למחקר פסיכולוגי על גורמי העליה השנייה ואופיה, ועל הגורמים הפסיכולוגיים ההפוכים כיום ?

ובסיכום תמציתי וקצר אומר: הקנאות הפורה והיוצרת היא תוצאה של יחס דיצני אל המלה הגאמרת והנכתבת, של אחדות הפה, הלב והידיים, אחדות הרעיון והמעשה. קנאות זו המבוססת על אמונה דתית עמוקה — ממנה תקווה לתחייתו והבראתו של עולמנו האומלל.

* * *

נהלל, 11.6.1950

לד"ר י. נ. שטיינברג ידידי היקר, שלום !

מה נכונים עד כדי כאב עמוק דברייך על התהום שבין המטרה הנעלה ובין האמצעים השפלים שרגילים להשתמש בהם להגשמת המטרה, והאמצעים האלה משחיתים הכל — הגוף והנפש. כמה יש ללמוד כאן, כמה זה צריך לעורר להרהורים את כולנו, בעלי השאיפות והמטרות השונות. ברמז אחד בלבד רצוני לרמוז על המהפכה הרוסית האומללה: יתכן מאד שמעשי הטרור שנעשו עליידי ס.ר. הרוסיים בזמנם, בקדושה ובטהרת המחשבה והרצון, הכינו, בלא יודעים את האפשרות, את האוירה המתאימה, להשתוללות הדמים והשתלטות הכוח הדיקטטורי הגס ברוסיה ובעולם! לעתים אהרהר על זה ועל הרומה לו. ומכאן לדברייך על האכזבה העמוקה שלך, כשמתגלה לך פתאום

למה ולאיוזה מעשים מוכשרים יהודים בשעת הגשמת ענין מדינת ישראל... כאן עלי להתעכב על טעות אחת יסודית שרבים שוגים בה מאז ועד היום, שגם אתה כנראה שגית כך, ושדווקא א.ד. גורדון עמל בכל כוחו להצביע על טעות זו ולהזהיר מפניה. זוהי הטעות שבאמונה בכוח הגואל של הצורה החיצונית, ובענין שלפנינו — האמונה שהלוציות, קבוצות, מושבים, עבודת כפיים וכדומה — באלה גיוושע ובהם הערובה מפני כל הרע והטפל שבחיים. והנה קרה הדבר — שלא הפתיעני כלל וכלל — שהקבוצות והמושבים, שכל תנועת העבודה שלנו, היו והנם בשורות הראשונות של מקימי הממלכתיות העברית, של הצבאיות העברית!

א.ד. גורדון המתנגד המובהק לסוציאליזם הסביר וביסס את הנימוק העיקרי להתנגדותו בזה, שהוא מהלך על פני השטח, רואה רק את התמון ולא את היחיד, רואה את הצורה, את המשטר הרע, את הקפיטליזם העושה והוא מקווה לגאול את העולם על-ידי שינוי הצורה ולא על-ידי שינוי האדם! כאן לדעת א.ד. גורדון מקור הרע. לא בכונה הדעה המוטעית שגורדון שם את הדגש במיוחד על העבודה, כמובן העבודה תנאי הכרחי לעם ולאדם המתחדש, אך זהו תנאי למשהו נעלה והשוב וקדוש ממנו: לאדם האחראי על כל מעשיו, לאדם שנברא בצלם האלהים, ליחיד שהוא יסוד החיים וממנו מתפתחת אחר-כך משפחה, עם ואנושות, עד כדי הגיענו לתפיסת חיים, „אנושית-קוסמית“ כמו שהוא קורא לזה, ושוב: לא בתיאוריה אלא בהגשמה אחראית בחיי יום יום! פעמים אין מספר היה גורדון נשאל: מה חשוב יותר, הקבוצה או המושב? והוא היה תמיד משתדל להסביר שהצורה אינה חשובה ביותר, שאם יהיו בקבוצה אנשים טובים תהי זאת קבוצה טובה, ואם רעים — תהי זאת קבוצה רעה, וכן כמושב. תמיד היה מצטער על החושבים שהקבוצה תרומם את האדם ברוחו. לדעתו, זה מטעה ומתעה את האדם מהחתיירה המאומצת להשתלמות מוסרית-רוחנית, שרק בה היסוד והערובה לחיי אדם נעלים. הוא היה אומר לסוציאליסטים: אני מאמין שתצליחו להפיל את המשטר הקפיטליסטי, אך מי יפיל ומי יעקור את הרוח הקפיטליסטית השוכנת באדם, ומה התועלת במשטר סוציאליסטי אשר בו חיים ופועלים אותם האנשים האגואיסטיים, הקטנוניים, דלי המחשבה וצרי-העין מאתמול?

עם חדירת הסוציאליזם המרכסיסטי לתנועת העבודה כאן הלכה ונחלשה השפעתו של גורדון והשטחיות ההמונית השתלטה יותר ויותר, וכך הגענו למזיגה נפלאה של קיבוצים וממלכתיות, של מרכסיוז ושנאת הערבים, של מלל אידיאליסטי — הומניטרי ושל מעשים המתנגדים לזה בתכלית, של יהדות בדיבורי-פה ושל עשויות במעשה. וזה ההבדל התהומי בין מחשבת א.ד. גורדון וחיוו ובין הסוציאליזם השטחי והפשרני מזה והמהפכנות השמאלית-דיקטטורית מזה.

עתה לענין עברית ואידיש. יפה הרגשת בי את קשרי האורגניים לעברית. עברית זוהי שפתי משהר טל ילדותי, עוד אבי ז"ל, המשכיל, חובב ציון בסתר

וחסיד גור בגלוי, דיבר אתי עברית כפעם בפעם ובהשפעתו למדתי את דברי נביאנו בעל־פה והיו לחלק מעצמותי, גם באותן שנים של כפירה וניהיליזם שעברו עלי. עברית דברנו בין החברים בעיירה, ואחר־כך בוורשה באגודת „חלוצי ציון“ על מאה חבריה בערך. בעברית דיברו אלי ישעיה ועמוס, וכמובן לפני זה, עשרת הדברות וכל הטוב שבתורה, בעברית־ארמית דיברו אלי הלל (ור' יוחנן בן זכאי ודומיהם, ובעברית נאמרו פרקי אבות, ואבות דר' נתן ותנא דבי אליהו, והרמב"ם וחובות הלכות וכו' וכו', רק הודות לעברית נשארו קנין עמנו, ומאז ועד רמח"ל ושל"ל (המכיר אתה את ספרו של שד"ל „יסודי התורה“? ספר נפלא) עד להבדיל, אחד־העם וא.ד. גורדון — זה לא פפרות, זה לא אסתטיקה, זוהי תורת חיים, תורת מידות, תורת התנהגות, תורת מוסר אנושית־יהודית, וזה משתלב בי עם העברית בכרמי המולדת, בהגשמת חלום „אהבת ציון“ של אברהם מאפו ושל הגדול ממנו לאין שיעור ר' יהודה הלוי. אמנם, הגעתי היום לבקודה מכרעת זו שאין השפה כשלעצמה ממלאה תפקיד מכריע בחיי; שאינני יכול לנהוג כלפיה אחרת מאשר רבי מאיר מגדולי התלמוד שמצא רמון, תוכו אכל וקליפתו זרק. השאלות ששאלתיך בנוגע למוחתה של תרבות אידיש שואל אני כאן בנוגע לעברית. אני שואל: שפה עברית — ניהא, זאת אני מבין. אך תרבות עברית שאתם אומרים — מה פירושה, מה תכנה? שוביניזם לאומי בעברית, שלטון האלימות, הדמגוגיה והפרזיולוגיה הריקה ובעברית, תרגום עברי מהמקולקלים שבאומות — הוזהי תרבות עברית? וזהו פירוש כל המאבק שלי כאן, יחיד נגד הרבים, אך כאן אני מראה ומצביע בשעת המאבק על אוצרות הרוח של היהדות בת אלפי השנים, הם בעברית ולפיהם אם נכוון דרכנו, נהיה נאמנים לעצמנו, מפני שנהיה נאמנים לאלהינו, לנביאנו וחכמינו מאז ועד היום. הקלות בה נתעשרה העברית במונחים צבאיים ומיליטריסטיים מראה רק על כוח החיים שבתוכה, וסימן לכך: העושר הגדול לאין שיעור שנתעשרה העברית במונחים קלאיים, ומונחים טכניים בכל ענפי העבודה והמלאכה. סוף סוף השפה היא מכשיר, והמשתמש במכשיר גם משפיע על צורתו ועל השימוש בו.

ידידי היקר. האמינה לי שאין ברצוני לחדש את הויכוח האומלל על עברית ואידיש. התכוונתי רק למסור לך, עד כמה שזה אפשר במכתב, מהרגשותי האמוצינוליות והקשר האורגני ביחד עם התוכן היהודי־אנושי העמוק שאני מוצא בעברית ותרבותה. לפי עניות ידיעתי אין באידיש מצב דומה לזה, ואין גם הכרה כללית מצד כל השבטים השונים שביהדות העולמית באידיש, כמו שהם מכירים בעברית, בתפוצות להלכה, וכאן בישראל למעשה. כתבתי כבר במכתבי הקודם, שכבר כיום מכריע כאן מאד מספר היהודים, שלא ידעו על מציאות אידיש בעולם, ושעה שהם ממשיכים, כל אחד בשפת הארץ שממנה בא, מסכימים הם כולם לעברית, כשפה הלאומית המאחדת את כולם. זהו ענין מעשי וממשי מאד. אני מוכן בכל לב לשמוע דבריך וגם התנגדותך לתפיסה זו שלי. מאד מבין ומרגיש אני לנפשך ולקשריך האורג-

ניים והנפשיים עם אידיש וכל הקשור בזה, ומאד הייתי מצטער צער עמוק אילו היו שתי האהבות הללו לעברית ואידיש גורמות להפרידנו ולהרחיקנו. אקוה שלא יבוא חלילה לידי כך. ובודאי שיקר לי הרעיון על יסוד מרכז יהודי פרודוקטיבי הרחוק מרחק גיאוגרפי ואידיאולוגי מנקודת-המוקד הגיאוגרפית-היסטורית המסוכנת, בה גמצאת ארצנו, כאן במקום שנפגשים כל התככים הדיפלומטיים-שלטוניים-מלחמתיים-קולוניאליים-אימפריאליסטיים ושוביניסטיים מכל הזמנים ומכל העמים והלשונות. משמחים אותי דבריו האופטימיים על מציאותם — עוד כיום — של חוגים יהודיים חיים וערים השואפים להקים בעמלם וזיעתם מרכז יהודי יוצר, בניגוד ליסוד, „בדם ואש“ שהשתלט כאן על הבונים. תחזקנה ידיכם! ותסלח לי ידידי שנמגיתי כעת על „קטני-האמונה“. הלקח המר מאד של החיים לא הצליח לשבר את שאיפתי וחתירתי בחיים, אך עלה בידו לרופף מאד את אמונתי בתבונת האדם, בהגיונו הבריא. ושוב: תחזקנה ידי המאמינים והחותרים על אף הכל. כמובן שמכתב הוא רק מכתב, ורב הבלתי נאמר בו על הנאמר. מאד אני מוקיר את הקשר אתך. מ„אויפן שוועל“ קבלתי שתיים או שלש חוברות וביניהן אחת עם הסקירה המצויינת על הספר „חירבת הזעה“ לס. יזהר. בדרישות שלום לבביות ביותר ובתקוה למכתבך בקרוב,

* * *

נהלל, ראשית ספטמבר, 1950

לידידי יקירי י. ד. שטיינברג, שלום.

הפעם, יותר מבראשונה, היה בי רצון וצורך עז להקדים ולענות למכתבך מ-9 לאוגוסט, אך עיכבוני אותם העיכובים עליהם כתבתי במכתב הקודם: עייפות רבה בערבים הקצרים לאחר יום עבודה ארוך וחם. הפעם הרגשתי ביתר תוקף כמה צדקתי בחששותי עם ראשית קשר מכתבינו מפני אשליה מזיקה ומסוכנת שתיווצר בד: הנה מצאנו האחד את הברו! למדתי מן החיים לא להיחפז בהתלהבותי לפני הידיעה הבטוחה והברורה. כמוך שמחתי ושמח אני גם עתה לקשרינו ולקרבה הרבה שבמחשבותינו ותפיסותינו, אך חששתי מפני השונה, האחר, וגם המנוגד שיתבלט במשך הזמן. ואז תוכה האשליה מכל מכה קשה. כשלעצמי, למדתי כבר לכבד את השונה, האחר והמנוגד, למדתי גם ללכת ולפעול יחד עם שונים ממני, באותו שטח ועד אותו שטח ששיחופנו אפשרי. עתה, בהתגלות ניגודנו ביחס לעברית ואידיש, יש לי הרושם שאתה מאוכזב, שהופתעת, ועל זה צר לי, ואת זאת רציתי למנוע מבראשית.

הניגוד ישנו ואין לטשטשו. עם כל ידיעתי שהשפה היא בעיקר מכשיר-ביטוי, אמצעי-קשר, הריהי צופנת בתוכה צלילים, טונים, חיות, זכרונות קדומים וזכרונות ילדות והתבגרות, ומכאן היחס החם לעברית ולאידיש מצד

הסידיהן. אני רואה זאת בעינים פקוחות. אני רואה זאת בהכרותך הנועות והמכאיבה בגליון יוני ש.ו. ב., "אויפן שוועל", שספק גדול הוא אם יוצר בארץ ישראל המרכז הרוחני עליו חלם אחד העם, ו, "איינע פין די הויפט-סיבות דערביי איז די העברעאישע שפראך אין וועלכער ישראל ווערט געבויט, א שפראך וואס שטעלט זיך אוועק ווי א מחיצה, ווי א שיידוואנט צווישן דעם ישראל ייד און דעם ייד פון דער גרויסער וועלט". ואתה מוסיף לדבר על אי אפשרות להשפעה רוחנית על מיליוני יהודים ונוער שאינם מבינים את השפה בה מדברים אליהם.

קראתי ונדחמתי. לא מפני שדעתי שונה מדעתך, אלא מפני שזה לא אמת! מיליוני היהודים באפריקה, אמריקה, ארצות הבלקן אינם יודעים על לשון זו ששמה אידיש: החלק הגדול מאד של יהודי אמריקה, אנגליה וכו' אינו יודע אידיש, במיוחד הנוער. ומענין לציין שרבים, רבים מהנוער הוא לכאן מפולין, ורומניה, כשאני פונה אליהם באידיש עונים לי בפולנית, רומנית או גרמנית ואנגלית. בין הבאים יש גם מספר ניכר של יודעי אידיש. יהודי תימן הבאים לכאן עם הערבית-יהודית שלהם (הם נעלבו כששאלתם למה שפתם ערבית וטענו שזו שפת היהודים. מין אידיש תימני), אינם מקבלים כאן כל יתרון על פני דוברי אידיש. מאין לקחת אינפורמציה מזורה זו? בשעה שהתימנים מתאוננים שכל היתרונות ניתנים לעולי פולין ושאר שכנונים ואותם מקפחים בכל? אך זו עובדה: עולי תימן, קורדיסטן, בולגריה, מרוקו, יוגוסלביה, עירק, וגם עולים מפולין, רומניה וצ'כיה ואחרים מבינים כאן שלא הערבית-יהודית, לא הספניולית המקודשת זה מאות שנים למיליוני יהודים במזרח הרחב (ועתוניהם מופיעים באספניולית בכתב ש"י), ולא אידיש, אלא העברית, היא השפה המאחדת את מגדל-בבל זה של הלשונות.

מה מוזרים דברייך על המחיצה הנגרמת על-ידי העברית בעיני ההמונים היהודים העצומים שעל עצם קיום אידיש לא שמעו, ומעולם לא פקפקו שרק לשון הקודש תהיה שפת היהודים לעתיד לבוא. ושוב אני חוזר על דברי במכתבי הקודש שרק עם תקומת הבונד, גולד הולוול בעברית כשפת עם ישראל. כי עד אז, כל אותם ההמונים בוילנה, ורשה, ברדיצב וכו' וכו' אשר הזכרת, שדברו אידיש ולמדו תורה בתרגום לאידיש, עד הבונד והמטריאליזם התיסטורי לא עלה בדעת כל אותם ההמונים שעתידיה אידיש רישת את העברית. כל ההמונים האלה ידעו את הדין: "ושנתם לבניך — מלמד, שחייב אדם לדבר עם בנו בלשון הקודש". אני, בן העם, הכרתי היטב את החי בלב ההמונים היהודים ביחס לארץ ישראל ולעברית, ובעיני ראיתי את המפנה שבא עם תקומת המרכסים והמטריאליזם ברחוב היהודי, מיפנה שכולו זלוול במסורת הדת, בארץ ישראל, בלשון הקודש ובצלם האלהים של מי שאיננו פרולטרי.

רציתי בעיקר לציין כאן שלא רק המדלי העות כאן בענין זה בינינו, אלא העובדות המציאותיות אינן כמו שאתה קובע אותן. כבר יודעים היום באירופה,

שהיא איננה מרכז העולם לנוכח ההתבלטות העצומה של ארצות אסיה ואפריקה, וכן הגיעה השעה להודות שגם בעם ישראל, לא פולין ורומניה, ולשעבר רוסיה הגדולה, הם מרכז העם (וגם בהם באו שינויים כבירים), אלא יש מיליוני יהודים, טובים או רעים, רצויים או לא רצויים, שכל עברם, כל ירושתם התרבותית העממית והלשונית היא שונה ורחוקה בהחלט מזו של הניכני פרץ, מנדלי ושלום עליכם, וקשריהם עם היהדות מתמידים הודות לתנ"ך (בעברית), לגמרא (בעברית-ארמית), לגאונים (בעברית) לרמב"ם ולרבינו בחיי ור' יהודה הלוי ורבי שלמה בן גבירול וכו', והתפילות (כל זה בעברית) ואין לשוחח אמת להתעלם מעובדה זו.

אינני מתכוון אף רגע לשכנע אותך שתשנה דעתך, וכן מבטיחך אני שלא אשנה דעתי. אני חובב עברית כשפת אבותי אז, בפועל, ואחר-כך להלכה, ועתה — שוב למעשה. אני אוהבה אהבה נפשית ומחשיבה גם כקשר מוצלח בין יהדות העולם, בין אותם יהודים המעונינים בקשר זה. אני מעריך ומחשיב מאד את עמדתך ועמדת חבריך לדעה בחיבתכם והתקשרותכם לאידיש, ומאחל לכם הצלחה (כל עוד לא תלחמו נגד עברית). גם להבא קרוב יהיה לי י. נ. שטיינברג האידישאי קרבת לב ונפש, ורחוק רחוק, כרחוק מזרח ממערב יהיה לי אורי צבי גרינברג זה המשורר רב-הכשרון ובעל הביטוי הפשיסטי המוצלח ביותר בעברית. זוהי טרגדיה בשבילי, גדולה מאד, אך בעברית נחמה לי במיכה ועמוס, בהילל, ברבינו בחיי ובאד. גורדון. אודה ולא אתבייש, שלא הייתי מוצא באידיש נחמה באישים דומים. אולי אני עם-הארץ, ולא נתגלו לי אותם אישים באידיש.

ואחזור לראשית מכתבי. הריני לפגך כמו שהנני, ובתור שכזה הריני מציע שנוחק יותר ויותר את קשרינו הרוחניים (עד כמה שזה ניתן במכתבים), נקבל אחד את חברו כמו שהנהו. נשתדל ללמוד אחד מהברו ולסייע ולהסתייע בכל מה שאפשר. לא ענין השפה יפריד בינינו, כשלאפנינו ענינים כה רבים משותפים, וכן ענינים הטעונים בירור וליבון משותף. לי לא קשה להציע זאת, כי בכל המשא-המתן שבינינו לא חיתתי בטעות ובאשליה, ודעותיך לא הפתיעוני, כי לא היו לי כחדשות. המוכן אתה ?

ועתה מחובתי לתקן טעות רצינית בנוגע ליזהר סמילבסקי, טעות שסייעה בידך להוציא משפט קשה עליו ועל קנאות ההיברעאיסטים. תקשיב נא, יקירי, לפרטי הענין ובודאי תודה בשמחה ש, "אין השד נורא כל כך" כמו שתארת לך. אני הייתי צריך כבר אז במכתבי לספר את כל הפרטים האלה, ולא עשיתי זאת, מקוצר רוח ועבודה קשה, ועתה מצטער אני על זה מאד. הענין הוא כזה. לאחר קריאת "חירבת חוזה" של יזהר כתבתי אליו מכתב נרגש ומלא רגשי תודה ושאלתי כמה שאלות, עברו ימים, שבועות וירחים ולא נעניתי. דבר זה פגע בי, ובהודמנות פגישה עם אמו מרים (בעלה היה ממיסדי, הפועל הצעיר" העתון והמפלגה, חקלאי עובד חרוץ וסופר מהראשונים בעברית בעניני כלכלה וסוציאליזם, שמו הספרותי ז"ס) אמרה לי האם, שאינו נוהג

לכתוב מתוך צורך וחובה, אלא כשתנוח עליו הרוח, וכנראה שכאן סיבת שתקתו. כשכתבתי אליו לפי בקשתך אמרתי לו: „מילא, לא זכיתי אני לתשובתך, אך הפעם אני מבקש וטוען בשם ידידי, אדם בחו"ל, אדם חשוב ומכובד, שאינו מבין כיצד אין עונים על מכתב בכלל ועל שכזה בפרט, כשם שאין אני מבין, איך אין עונים לאדם שמדבר אלי. אז ענה לי, שאינו נוהג לענות לאף אחד לא במכתב ולא בדפוס על כל מה שמותבים על ספריו. מה שהיה לו לאמור אמר בספרו ואין לו מה להוסיף. הצטער על שנפגעת משתיקתו. ביחס אליך הוסיף שלא הבין את הכתוב באידיש. אילו סיפרתי לך אז את כל הסיפור הזה לא היית מוציא מזה סמוכין ליחס ולזול מיוחד מצדו בגלל שכתבת באידיש. נו, טוב במאוחר מאשר להמשיך בשתיקה.

קורא אני כפעם בפעם על הדוכובורים, מתנתך היקרה לי. מהמחבר עצמו, פטר מלוף, קבלתי השבוע חוברת באנגלית (שאינני מבין שפה זו) וקטע עתון ברוסית על שיחתו עם עורך ה„גובאיה זארייה“ באמריקה. זהו ספר רב ערך על מאמצי אדם עילאים לטוב ולנעלה וגם על הירידה העצומה הבאה ברגע שנעלם העיקר ופועלים בשם הרעיון הנעלה פניגוד גמור לו. כמה יש לסוציאליסטים, אנרכיסטים ואנשי דת ללמוד מזה! —

רציתי להעיר במלים מועטות שבראותי את שמי ב„אויפן שוועל“ בתואר „פרייהייטלעכער סאציאליסט“ לא אכיר את עצמי. עלינו להתרגל למחשבה שיש בן אדם שונה, אחר, לא דומה בכל לידוע לנו בשמות ה„איומים“ וה„איסטים“ השונים. רליגיוזיות יהודית אנושית קוסמית כנקודה מרכזית (והפרטים מה רבים הם!) האפשר לצמצמה באנרכיזם וסוציאליזם כפי שנכירים אנחנו? ולא מפני שאני מייחס חשיבות כה רבה לעצמי, אלא מפני החשיבות ויחס הקדושה שלי לכל מלה, תואר, שם ורעיון כשאיפתנו לטוב. יותר מרחב לאדם ולרוחו. „חרות מכבלי הצמצום והמקובל והשגור, וכבוד לרעיון האמת ולתכנו האמיתי.

המקבל אתה סוף סוף את „גר“? מה איומה הרגשתי מדי פרסמי שם כפעם בפעם את דברי, ומה לעשות? חזות קשה אני רואה ואותה אני מבטא. אילו נפגשנו אישית, יכולתי רק אז להעביר אליך מעוצם סבלי במצב זה של היום. — אילו יכולת להשיג שם בספריה את הספר „העלה השניה“ — היית מוצא חומר מענין בכלל ושם גם שני דברים גדולים ממני מחיי בורשה לפני עלייתי ארצה ואחר-כך מהחיים והסבל בארץ. השתדל נא להשיג. אני מצפה לספרך על ה„פנים המוסריים של המהפכה הרוסית“. —

אנו ערב שנת תש"א, קרובים ימי ראש-השנה ויום הכיפורים, ימי דין וחשבון הנפש. השנה, לי רק איחולים אישיים: שנזכה אנחנו להיות נאמנים לאבינו שבשמים. לקיים שליחותו בעולם, אנו, כמקיימים ומגשימים. היה ברוך וסלה נא אם גרמתי לך צער בדברים.

שלך בידידות בכל לב,

* * *

נהלל, 11.3.1951

לידידי היקר והמכובד מאד י. נ. שטיינברג, שלום וברכה!

היטב חרה לי על שלא מצאתי לי את האפשרות להקדים ולענות לך למכתבך מיום 2. כך נבלע האדם בטרדות העבודה המשקית, ובמקצת הצבור רית המקומית, ואחר-כך מקיץ, מסתכל סביבו והנה עברו כבר כך וכך שבועות מאז נתקבל המכתב, ובאמת מצטער אני על כך מאד. תודה רבה לך על אותו מכתב ששלחת לי ממקסיקו וצירפת אליו את הקטע מ„אויפן שוועל“ יגואר — פברואר, בו פרסמת את מכתבי לועידת הדתות על שלום ומלחמה. תרגום מכתבי זה לאידיש מוצלח מאד ורק במקום אחד, כנראה, נפלה פשוט טעות מצערת.

בסעיף ב' של הצעותי לועידת הדתות נאמר: „וויכטיק איז אייגענע ארבעט און די מאקסימאלע זעלבסט-אונטערשמיצונג“ צריך להיות: זעלבסט פארזארגונג! בעברית: אספקה עצמית. אך זהו מקרה בודד בלבד. — שמחתי מאד לדברייך על המצב האקלימי בסורנים לאחר הבשורות הרעות על כך שסיפר לנו מר משה מדויגני ב„דבר“, אך הצטערתי, משנה צער על כי אין אדם מסתפק בהתנגדותו האידיאולוגית להתישבות יהודים מחוץ לארץ ישראל, והרי שיטה זו גשתרשה כיום מאד בצבוריות: כל האמצעים הכשרים והפסולים באים בחשבון למען המטרה. משום כך קורא אני אינפורמציה בעתונים בהכנה נפשית מראש: מי יודע מה כאן אמת ומה כאן שקר מכיון: — קראתי ב„אויפן שוועל על מועצת „פריילאנד“ — בניו-יורק. יכול אני להבין יפה מאד את הסברתך במכתבך, שעליכם להיזהר מאד בפרסומיכם, מפני האיבה והרצון להכשיל, שמתנגדיכם מבין הציונים, מעמידים כנגדכם. ובכל זאת אין בדו"ח על המועצה סימנים להתעוררות עממית גדולה ולשאיפה מעמיקה להתחדשות ולתהיה. אולי אסור לי להסיק מסקנות כאלה מדו"ח מצומצם זה. אשמע נא מפידך על המצב לאמיתו. ושוב מסתבכים בסבך עברית והאידיש בישראל. חוששני שבארץ של חסידי אידיש לא תגיע העברית לחלק קטן מההישגים שהשיגה אידיש בישראל בשנים האחרונות. „העברעאיש איז גאָר נישט קיין שפראַך פראַגע גאָר אַ סימפּטאָם פון מורא, פון שאוויניזם“. כך השמיע מר זעליטש באותה מועצה, ויעקב לעווין קרוב לדעתו. צר מאוד, אם באידיש ועברית מתמצה התוכן ומשא הנפש של השם רב המשמעות — פריילאנד! ואינני יכול להבין כיצד ה„גר“ בעברית הוא, „סימפטום של מורא, של שוביניזם“ ואילו ה„מאָרגן ושורנאַל“ או משהו גרוע ממנו, אם הוא באידיש הריהו פרוגרס, סימפטום של עצמאות וישוב דעת ובטהון! אינני רוצה להיכנס שוב לויכוח זה אלא רצוני להעיר שסימן רע הוא, שהנאספים לא התרכזו בשאלה היסודית — לדעתי — של פרודוקטיביזציה של עשרות אלפי יהודים, בראש וראשונה בחקלאות, בעבודה עצמית, ללא קללת הניצול ומלחמת

המעמדות ועוגי ועושר, ושפע ומחסור, וכל האסונות הבאים בעקבות זה. לא הציעו כיצד ליצור מרכז יהודי חדש, על יסודות יהודיים (לא באידיש או בעברית, אלא ברוח ישראל כבא, בניגוד לרוח עשיו), יהודיים, שהם לפי תפיסתי ממילא הומינטריים, אוניברסליים, ולו לפחות חלמו, ראו חזון תחיית העם והאדם במרכז החדש ולא רק מקלט לפליטים. בדו"ח לא הורגש הדבר, וחוזרת שאלתי באחד ממכתבי הראשונים על דבר החומר האנושי. ואולי לא יכולתי להרגיש את הרוח הטובה באותה מועצה מפני דו"ח תמציתי ויבש. אקוה, שאיני צריך לחזור ולהדגיש, שאומר אני את ספקותי, לא מרצון לייאש את פעילי „פריילאנד“ ולהרפות את ידיהם, או הלילה חס, שמח לאידם, אלא פשוט מרצון לדעת את האמת, מדאגה פנימית, דווקא, להצלחת הדבר, הגדול והאחראי הזה. הרושם שלי מרחוק הוא, שאתה עצמך סובל ממצב זה ורק מעטים אתך השותפים לך לעומק החזון וגדלותו, המכירים כמוך את האחריות, את ההכשרה הנפשית הדרושה והחנוך העצמי הדרוש. אקוה, שאם תתפנה, תוכל לספר במכתב, לפחות באופן כללי, על הדברים בעלי מהות פנימית, שנגעתי בהם כאן.

שמח אני לקשר המכתבים בינך ובין ר' בנימין וגם הוא שמח לכך, למרות טרדותיו הרבות. יש קשיים גדולים בהוצאת ה„גר“ מחוסר נייר במדה הדרושה בזמן הדרוש. אילו יכולת לעשות משהו בענין זה היה זה סיוע רב לבטאונו. היום קיבלתי חוברת „גר“ מרובעת, ט' — י"ב, וזה יצא כך מחוסר נייר בזמן הדרוש. בחוברת זו חומר עשיר ורב באינפורמציה וברשימות ומאמרים, וגם ממני בא שם מאמר אחד. באמת מעונין אני מאד לדעת אם מקבל אתה את ה„גר“ בסדר. הקיבלת את החוברת י"ב, בה בא מאמרי על מלחמה ושלום בעולם ובארצנו?

וכך עסקו אני בעיני „גר“, ו„איחוד“, אך מלבד זה יש לפני הפעולה, לא רבת הכמות, אך רבות האיכות וההתרכוזות, בענין סרבני המלחמה מטעמי מצפון. חברי אגודתנו זו פעילים מאד ב„איחוד“.

קראתי בענין רב בספרך „הפנים המוסריים של המהפכה“ והרגשתי שפע להט וחום נפש שופע מן הדפים המענינים ההם. מה רבה ההתלבטות הפנימית להלכה ולמעשה בהגדרת הטרור והאלימות, והגבול שבין שני אלה (לדעתך). עם קריאת הדברים שם, הריני נסתף בורם הרגשני שלך ובשטף המאורעות הגדולים בצרפת וברוסיה. גדולים מאורעות אלה, בקום עמים לחלץ עצמם מאויקי העבדות בת־דורות, אך זוועה ואימה יתקפוני ובושה גדולה תכסני למקרא מעשי הרציתות, ההשדות ואי האמון וה„טיהודים“ בעזרת הגילטינה או בעזרת מכשירי ה„ג.פ.או.“ — כל אלה בני הלוויה של המהפכות בכל הדרות ובכל העמים והארצות. בכל נפשי השתתפתי אתך במאמציך הנפשיים להגדיר ולהבדיל בין טרור שאתה פוסלו בהחלט ובין אלימות שאתה מצדיק כהכרח בלתי־נגמע. השתתפתי אתך ברצון להבינך, להרגישך, אך לבי ונפשי ושכלי מתקוממים נגד הטרור והאלימות שהם בעצם דבר אחד, ושניהם מובי-

לים, תוך כוונות טובות ביותר, לגיהנום, ולריאקציה ולאסון, ולמעשה, הרי זה כמו בפתגם הידוע: תתן אצבע לשטן יתבע את היד כולה. וכבר העירותי באחד ממכתבי על ה"לקח" שקבלו הפשיסטים, הנאצים והבולשביקים משיטת האלימות המהפכנית והפנו אותה בכל תוקף נגד מתנגדיהם.

מדי פעם חושב אני: הנה אתפנה ואוכל להתרכז לכתוב למען, אויפן שוועל" על הנושא של העץ החולה. אך בלי הרף באים עיכובים ומפריעים שונים. יש ואני מצטער על כך, ויש שאני אומר לעצמי: אין על מה להצטער, עולם כמנהגו נוהג גם אם תסביר לו שהוא רץ לקראת האבדון, ועוד יכעס עליך שאתה מפריע, מעורר הרהורים, שאלות, בעיות אי-נעימות, מערער נגד אורח החיים המקובל ותובע משהו חדש, קשה, אחראי. ובכל זאת יש דחיפה פנימית להביע, להשמיע שאולי יבוא היום.

שוב מאימיים עלינו שלשת הדברים המשתלבים יחד כאילו בגזירה עליונה: עצירות גשמים, הארבה המתקרב לארצנו ואימת מלחמה. מקומית ועולמית. אני חוזר במלוא הנפש והלב על דברי דויד: נפלה נא ביד ד' כי רבים רחמיו, וביד אדם אל אפולה". ארבה, בצורת — אפשר איך שהוא להינצל, אך, מידי האדם — ביהוד זה של הדור הזה, האדום, החום, השחור — מה קשה להינצל! אך —, אפילו הרב חדה על צוארו של אדם, אל ימנע עצמו מן הרחמים". וכך — בשאיפה, תפילה, ובגוף ונפש נעבוד לטוב.

שלך בכל לב,

* * *

נהלל, 23.11.1951, כ"ד חשוון תשי"ב

למ. ט. ידידי, שלום וברכה.

תודתי לך על המאמר מ"הד החנוך", מאמר זה מענין מאד ומאלף. הוא כתוב בכשרון, בידיעה יסודית של הענין. אילו לימדו בבתי-הספר את בראשית והתורה בכללה ברוח זו בה חדורים דברי יעקב בנאי — כל עוד לא נגע בתקופתנו אנו — כי אז אין טוב מדרך הוראה זו. אך — כמו שציינת אתה במכתבך — בסופו הוא מתבל את כל הטוב שבדבריו, וכל המוסר שבזהי"ת רות בפגיעה באדם שכן ובעם שכן לפי תורת הנביאים — כל זה היה לאפס בהגיעו ל"הקמת ישובי ספר", "בחיי מחתרת", זאת אומרת לפרשת כיבוש הארץ והשתלטות עליה בכוח הזרוע. זהו המסוכן והאיום שבדמגוגיה, שבחוסר אחריות ויראת כבוד מפני המלה בכלל ודברי עצמו בפרט. היו זמנים שאמרתי בסגנון ירמיהו (ה' ד' ה'): "ואני אמרתי אך דלים הם, גואלו, כי לא ידעו דרך ד', משפט אלהיהם. אלכה לי אל הגדולים ואדברה אותם, כי המה ידעו דרך ד' משפט אלהיהם, אך..." וזהו המעציב והמדכא בדרך כלל, ובמיוחד

בגישת הדתיים לענין זה. ועתה — ישר לענין הכאוב ששאלת עליו במכתבך. רק לפני שלשה ימים המטיר עלי זעמו אחד מותיקי נהלל בגלל דברי ר' בנימין ב"ג, על נהלל והחרם שהוכרו כאן על עבודה ותוצרת ערבית, וזועם הוא בכלל על „איחוד“, על „גו“, ועל שאני הולך בדרך איזמה זו. בין השאר התבטא: נאמר בתורה „לא תרצה!“ ובאותה תורה נאמר „לא תחיה כל נשמה!“ הכל לפי המקום, הזמן והצורך. ועל זה הוא ביסס את הדיכוי והרעה מצדנו כלפי הערבים. ואמרת לעצמי: הוא, קל לו להגיד כך. הוא רואה ביהדות ערב רב של דעות והשקפות, והוא כאיש לא־דתי או אנטי־דתי, מצפצף על הכל לכשירצה. אך יהודים מאמינים ורציניים מחובתם להבהיר לעצמם סוף סוף במה הם מאמינים. כאשר א. ס. ו. מ. ט. טוענים אותה טענה, שיש ביהדות „גם רעיונות פציפיסטיים וגם שוביניזם גס ביותר“, הרי מחובתם להגיד הברים ברורים: ידוע וברור לנו רצון ד' ביחס לפולחן. תובע הוא מאתנו בהחלט תפילין, ציצית, מזוזה, כשרות ואכילת בשר, הגעלת כלים לפני הפסח, מיקווה לבנות ישראל ולא כל צורת רחיצה וטהרה אחרת אפילו הקפדנית ביותר, וכו' וכו'. עד כאן הכל ברור וקבוע ומוחלט, וכל אדם מאמין שומר נפשו מלעבור במשהו על ציוניים מוחלטים אלה. המבוכה, הספק, הפקפוק, רפיון הידים והפסיחה על שני הסעיפים מתחילים עם „לא תרצה!“ עם איסור הרבית, עם חוק השמיטה והיובל, עם לא תשנא את אחיך בלבבך, וכל שאר המצוות שבין אדם לחברו. האפשר שלא ישאל המאמין את עצמו: ובכן זהו הנדאי הנדרש ממני בשם ד' וזהו המפוקפק? וזו היהדות, זוהי? ואין המאמין עדיף בזה מהכופר והאדיש? לשינהם לא ברור מה ד' באמת תובע מהאדם ביחס לשלום ולמלחמה, לרשע ולצדק ביחס לאדם ועם, ושניהם תמיד וכן היום משתחפים עם כל תועבת טבח האחים לפי תביעת דויד, בר גיורא, בר כוכבא, אלראי, ז'בוטינסקי, בן גוריון, מרכס, לנין וסטלין וכו' וכו'? האין זה מעליב? האין זה משפיל את כבוד היהדות, את כבוד האמונה הדתית היהודית, עד עפר? האין זה חירוף וגידוף כלפי שמיא. כלפי אלהי הנביאים והבאים אחריהם? האין המאמין הרציני מחוייב מפנימיותו לחפש, לעיין ולהעמיק בהשתלשלות הדברים מ„לא תחיה כל נשמה“ ועד „השביע הקב“ את ישראל שלא יעלו בחומה“, עד הביטוי „סנהדרין קטלנית“ אם דנה פעם לע' שנים דין מוות, עד איום הנביאים בחורבן הארץ, מפני מפני מה? לא מפני שנאת חנם נחרב הבית השני אם כי שמרו אז על כל המצוות? האם לא מחוייב המאמין האמיתי להעני ולראות את העיקר והטפל, את החולף והנצחי שביהדות ולפי זה לכוון את אמונתו ואת מעשיו? היש לסמוך בזה על מיכה, ישעיהו, ירמיהו, עמוס ויהזקאל וכו' פחות מאשר על ד"ר ליבוביץ או השולחן ערוך? האין זה מעליב ומשפיל ומזלזל ומבזה את דת ישראל כביטוי רצון הבורא אם יש לה דעה ועמדה ברורה על העירוב, על עירוב תבשילין, על גילוי הראש וכדומה, ובה בשעה אין לה כל עמדה ברורה ביחס למלחמה ושלום, ליחסי עמים שכנים, לחיי אדם ביחסי החברתיים יום

יום, ובוה צריך לבקש הוראה מאת מרכס ולנין, או במקרה טוב יותר — מלנדהואר וקרפוטקין ?

יכולתי כך להמשיך עד אין סוף, אך זה מספיק בהחלט להוכיח שאתם עומדים בעמדה לא נכונה, מתחמקת ביודעים או בלא יודעים מההעזה לראות ברור עיקר וטפל בדת. תחשוב נא על זה, משה, בכובד ראש. — קראת דברים מומתקים בנופת צופים ממשרד החוץ הישראלי והתפעלת. מיניסטרים אינם נתפסים על אמת ושקר. לא הם ולא שומעיהם מאמינים לפוליטיקאים. מעשיהם יוכיחו.

שלום לך וענגי.

* * *

נהלל, מוצ"ש ב' בשבט תשי"ב.

למ. ט. ידידי, רב שלום,

לא יכולתי להודרו בתשובתי, כבקשתך, מפני כמה וכמה עיכובים רציניים. והענין עצמו, בו אנו עסוקים, איננו בדרך כלל מהדברים שאפשר לבררם כראוי במכתב. אולם אפשר בכל זאת, לרמוז על העיקר.

בוודאי ובוודאי שאין לצמצם את עצמותו של הבורא במוסר. הרי כבודו מלא עולם כולו. כל היקום, ומה ומי הוא האדם שירכז סביב עצמו את יוצר הכל ? השטחיות עלולה לשנות בתפיסה אוילית זו, אך ההוגה המעמיק יודע, שאחד מגילויי החשובים ביותר הוא המוסר. בשאר התחומים שבהיות היקום ומעשיו ועניניו של הבורא בהם, מה אנו יכולים לדעת ? ולכן, מזדהה, לדעתי בהחלט, הדת עם המוסר. מורי הדת הקדומים, הנביאים, הסבירו לנו זאת. הם לימדונו שרצונו של הבורא בתחום זה, של האדם, ובמיוחד של היהודי, הוא שמירה קפדנית על המצוות המוסריות, שעם קיומן יתקיים העם והיחיד ויפרח וישגשג, ועם ביטולן יבוא החורבן על העם והארץ ועל היחידים. כך הבינו הם את הדת ומסרו זאת לנו ע"י „כה אמר ד'“, גם גדולי התלמוד הבינו כך, כפי שביטא זאת הלל בדבריו לגר, וכפי שביטאו חכמים בהזדמנויות אחרות, ביחוד בדברים הנועזים: „זכי מה איכפת לו לקב"ה שוחט מן העורף או מן הצואר, אלא לא גיתנו מצוות, אלא לצרף בהן את הבריות“. וכן בדברי ר' אלעזר בן ערך בתשובתו לשאלת רבי יוחנן בן זכאי: איזוהי דרך טובה שידבק בה האדם ? והסכתו הנלהבת של רבי יוחנן בן זכאי לתשובה זו, וכן: „הדבק במדותיו מה הוא רחום“, וכן: „ג המידות, ועוד, המלמד מה עיקר בדת, וכבר הזכרתי את מסקנת ר' בחיי על „בור הלב וזוף המצפון“, זוהי הדת הטהורה והיא המוסר, וכל מלחמת הנביאים היתה נגד הפולחן שרחק את המוסר. והתימר, כמו בימינו אנו, להיות הוא הדת. ומכיה ביטא זאת ביטוי קצר ומרכוז לאין דומה לו: — „הגיד לך אדם מה טוב, ומה ר' דורש ממך

כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך". האין דעת מיכה על זהות הדת והמוסר מוסמכת למדי? „וזאת התורה אשר יעשה האדם, וחי בהם". ועל היהודי הוטל היעוד לשמש בזה מופת לכל האדם. זה מה שיכולתי הפעם לבטא במכתב. בברכת שלום ידידותית לך ולרעייתך ממני ומטובה שלי.

* * *

נהלל, 28.10.1951.

למ. ט. ידידי, שלום וברכה.

שאלה חמורה שאלת. חמורה היא במיוחד בבי"ס מסורת-ידתי ולמורה המחפש את האמת לאמיתה. האפשר לדבר בבי"ס כזה דברים גלויים וברורים? נאמר במקום אחד בתלמוד: „כל האומר דויד חטא אינו אלא טועה". היה להם צורך והכרח שדויד יופיע כצדיק בפני העולם — וזה גורם להעלמת האמת וטשטושה. לא אאריך בזה ואנסה למסור בזה כיצד הייתי אני מלמד את כל המקומות הקשים ששאלת עליהם, ובכלל את שמואל ומלכים. אני מתיצב על הנקודה המרכזית בשמואל א': אזהרתו הנמרצה של שמואל לעם בשם ד' מפני הדרישה להקים עליהם מלך. ד' אומר לו: „לא אותך מאסו כי אותי מאסו ממלוך עליהם. — ועתה שמע בקולם, אך כי העד תעיד בהם והגדת להם משפט המלך אשר ימלוך עליהם...". מכאן, מנקודת מוצא זו, מוארים כל הדברים. עצם היות דויד מלך גבור מלחמה גרר אחריו את המעשים האיומים למואבים המנוצחים: „וימדדם בחבל" וכו', מעשה אוריה החתי ובת שבע, ועוד ועוד, עד מעשי הדמים האחרונים שציווה עליהם לפני מותו לשלמה בנו. המלכים, הטובים והרעים, גם הטובים ביותר בהם, לא היו ולא יכלו להיות לרצונו של ד' והיו למורת רוחו. דויד עצמו מספר שהשם אמר לו: „אתה לא תבנה בית לשמי, כי איש מלחמות היית ודם לרוב שפכת" — (בדברי הימים כ"ב וכו"ח). ושלמה, ויהזקיהו ויאשיהו, הטובים שבמלכים, כל אחד מהם עורר רוגז אלהים עליו. זו גישתי לענין בכללו. ולדויד במיוחד מוסיף אני כך: בפנימיותו נלחמו בו בחזקה היצר הרע והיצר הטוב, דויד הרועה הפשוט, אדמוני עם יפה עינים" מזה, ודויד איש המלחמה והאונס והאכזריות והתאוות מאידך. אני קורא לדברים בשמם הנכון, קורא לרצח ולאונס, רצח ואונס, ומציין גם את כניעתו לפני הנביא מיסרהו. כל חזונות הנביאים על משיח מצר דויד מדברים על דויד הרועה הפשוט. ובהזדמנות זו אגיד לך שאין אני מסתמך לרוב על התנ"ך בכלל אלא על הנביאים מישעיהו ואילך, שהם היו נקיים לגמרי מכתם המלחמות. התנ"ך — מי לא משתמש בו כיום לרעה? אך הנביאים — ברורים וזכים כמעט כשמש בצהרים.

* * *

נהלל, 10.2.1952, י"ד שבט תשי"ב.

למכובדי ויקירי א. ס., רב שלום,

איוו הפתעה נעימה ומשמחת בקבלת שלשת השורות הקצרות שלך בצרוף העתק מכתבך למ.ט. שמחתי שמחה גדולה לעצם בוא מכתב ממך ולתוכן המכתב למ., המוצלח מאד וקולע וממצה מיצוי יעיל ביותר את אשר חי, רוחש, תוסס ומפרפר בלב שלשתנו. ובכ"ז טועה אתה במקום אחד, בסוף מכתבך, כשאתה אומר: „נתן משתדל להבין את היהדות האוביקטיבית לאור הכרעתו הסוביקטיבית“, זה בהחלט לא כך. טענתי לפניך פעמים אין מספר, שאינני מדבר בשם כל כיווני היהדות ההיסטורית, אלא מסתמך על המוסמכים ביותר להורות הלכה, יהדות, מהי. טוען אני שנביאינו הגדולים הם המוסמכים ביותר, ובדבריהם ישנו אותו הד קול נאמן של הקב"ה שעליו אתה כותב כה נפלא: „מקום שם אנו שומעים אותו הד מקבלים אנו את היהדות, ומקום שם אין אנחנו שומעים אותו הד אין אנו מקבלים את היהדות“ כאן מצטרפת ומתמזגת לאחת — היהדות האוביקטיבית של הנביאים עם ראייתי האוביקטיבית את היהדות. ואשר לסוביקטיביות שלי — אלף ביום אודה לך על שיוכני לראות ולמצוא והנה סוביקטיביות נפגשות יחד: הסוביקטיביות — רצונו של הקב"ה; הסוביקטיביות הלוהטת בנפש נביאיו — שליחו מבטאי רצונו, והסוביקטיביות של עני ממעש, אך עשיר בשאיפה, בעריגה, בחתירה אל על כמוני בשר ודם ילוד אשה חלוש, וכאן לנו, המבחינים, כביטויך המוצלח, בהד קול של הקב"ה, האפשרות להבחין בין עיקר וטפל ביהדות, לאור אותו הד קול ולאור דברי הנביאים. ואותה יהדות היסטורית שסתתה מהדרך הנכונה איננה מחייבת אותי, ואיננה מעכבת אותי מהצהיר: זו סטייה התנוונות, לעתים חולניות ובגידה ביהדות הנאמנה שהיא הד קולו של הקב"ה. מחפש אני בלי הרף ושמה לכל תופעה ביהדות ההיסטורית, הנאמנה למקור מחצבתה. לכן, כה מאושר אני להזכור ולהדגיש את דברי הלל לנכרי שבא להתגייר, על תמצית היהדות; את עמדתם של החכמים ז"ל למלחמות הקנאים ובר כוכבא — כהמשך לעמדת הנביאים — ולהסברתם על מקום שנאת חנם בחורבן הארץ, וכו' וכו' מקומות בתלמוד. ולכן כה שמחתי ואושרתי למקרא דבריו הנפלאים (סוביקטיביים ואוביקטיביים גם יחד) של המאור הגדול ביהדות, רבינו בחיי, לאחר חיפושים רבים ומדוקדקים במקורות היהדות המוסמכים, והוא מסכם את תוצאות חיפושיו במלים היקרות והנפלאות (בהקדמתו לספרו, „חיובות הלבבות“): „והתברר לי כי כל שרשי המעשים שמתכוננים בהם לשמו יתברך הם מיוסדים על בור הלב וזך המצפון.“ הנגדירו כסוביקטיבי, או כמחפש סוביקטיבי, שמוצא את האמת האוביקטיבית? וכמהו עוד רבים ביהדות ובהם מצאתי סיוע להכרעתי אני, שלא תהיה סוביקטיבית שרירותית בלבד. ולא כאן המקום להאריך. שלך בברכה,

נהלל, 23.4.1952, כ"ח ניסן תשי"ב

לכב' המועצה המקומית בחדרה,
ועדת יובל הששים.

מעומק הלב מודה אני לכם על ההזמנה להשתתף בחגיגת יובל הששים, אך אינני בטוח ביכלתי להתגבר על המניעות האישיות העלולות לעכבני, ואינני יכול להגיד דבר וודאי על בואי ליום ההוא. ברצוני להביע, לפחות, בכתב משהו מרחשי לבי.

עלה בגורלי ובגורל משפחתי לחיות שלש שנים קשות אך רבות-חוויות בחדרה. כולי ספוג זכרונות הימים הגדולים ההם. בהם עמד להט הנפש וכוח היצירה שבאדם היהודי נגד פגעי הטבע האיומים שהפילו חללים רבים בין הבונים. ניצח האדם את השממה, נצחו החיים את המוות, לא בחיל ולא בכוח אלא ברצונו. רוחו ואמונתו של האדם ובעזרת יוצר-כל. ברכתי מעומק הלב לחדרה: כשם שעמד לה הכוח ליצירת החיים במדבר המוות כך תזכה נא שביובלה השבעים יקומו בני חדרה הצעירים ויכריזו על החלטתם החדש ימיהם כקדם: שיבה לעבודת האדמה, זו עבודת הקודש, הבנין והיצירה, אם כל חי! היו ברוכים!

שלכם בכל לב,

מצטרפת לברכות — אשתי טובה חפשי, שותפה לצער, סבל ותקווה
בימים ההם.

* * *

נהלל 8.7.1952

לכבוד אספת המתאה נגד סעיפי קיפוח בחוק האזרחות החדש בישראל.

חברים — אזרחים יהודים וערבים! לא אוכל לצערי להשתתף באספת המחאה מפני שנדרש אני במפגיע למקום אחר באותו תאריך, לשם אותה פעולה נגד קיפוח והפליה גזעית ולאומית ולמען שוויון ואחוות העמים יושבי ארצנו, היהודים והערבים. נפעל ללא-הרף וללא יאוש בהתמדה, שכם אחד למען הפלת מחיצות השנאה ואי האמון בין בני שני עמנו. נתמלא נא אנחנו כולנו הרגשה עמוקה של אחוות האדם היהודי והערבי. נזרוק הלאה כל שרידי הרעל, החשד והאיבה, כירושת הימים הרעים שיעברו ללא שוב. על רקע אוירה רוחנית אנושית נעלה, בהתאם למיטב המסורת של תרבות ישראל וערב, לא יהיה מקום ולא יהיה קיום להפליה, קיפוח ומחיצות שקר בין שני העמים יושבי ארצנו.

אזרחות שווה ומלאה ליהודים וערבים יושבי ארצנו — זו תביעתנו
התקיפה והגמרצה וכל אדם ישר יצטרף לתביעתנו זו.

בברכת השלום ואחוות האדם.

* * *

נהלל, יומיים לפני יום הכיפורים תשי"ב

לש. ה, שלום וכל טוב.

ש. יקרירי, שאלה גדולה שאלת, ועתיקה היא: „מי יתן טהור מטמא?“
„מצווה הבאה בעבירה“, „הגנוב, רצוח ונאוף, ובאתם ועמדתם לפני בבית
הזה, ואמרתם נצלנו?“ והתשובה לשאלה זו — שובה ישראל! ואם אטומה
האזון וקשוח הלב ושליט השקר בכל — אנו לא נבגוד באמונתנו גדולה
הבדירות, מעיקה ומדכאה. ויש שעולה ביתר תוקף השאלה: — למה עלי
להיבדל מהחברה, למה להיות אחר, שונה? אך לא בודדים אנו, אם מאמינים
אנו, כי זו הדרך בה דרכו נביאינו, דרך-הקוצים של האמת, אמת זו שלא אנו
בדינו, אלא רוח ד' מדבר אותה אלינו בחזון נפשנו ובמסורת ישעיה, עמוס
ומיכה וכו', אמת זו, שיום הכיפורים הקרוב שוב יבליט אותה ביותר, יום וידוי,
תשובה, התפייסות ותיקון העוול ליחיד ולעם. ללא שמץ יהירות ורק מתוך
ידיעה ואמונה תמה נגיד: עמנו אל! מרה מאד ידיעת המצב כיום, אך חזק
ונתחזק! כי זה כל האדם. ועיין נא בירמיהו פרק ה' פסוקים א' — ט'.

באהבה

* * *

נהלל, 20 לפברואר 1952.

לכ"ב מנחם ארנוני, ירושלים, שלום.

קראתי בעיון את החזור בשם הקבוצה היוזמת על המצב החברתי-תרבותי
כיום בארצנו ועל הוצאת שבועון. בודאי, כל אשר עינים לו לראות רואה את
הירידה המתמדת והמסוכנת וחושש לתוצאות. אך האמצעים לעצירת המחלה,
לריפוייה — על זה אין דברי החזור ברורים למדי. הדברים הכלליים והסתומים,
על התרחקות החברה מ„האופי האירופי הנעלה“ אינם מרמזים על הכיוון
החיובי הרצוי ליוזמים, ומה גם כשהאירופיות עצמה היא כיום מושג מפוקפק,
לאחר כשלושה הודאי בכל ענפי החיים. בכל לבי הייתי רוצה לשתף פעולה
עם בני אדם הגועקים נוכח הסכנה להציל, לעזור, לרפא, אך רב הספק, אם
אלה הנקראים אנשי הרוח, אנשי ההשכלה ובעלי המקצועות התפשיים הם

באמת בעלי היעוד הנעלה. הרי מאמין אני שאינני טועה, אם אני זוקף חלק גדול ומכריע של הירידה הרוחנית לחשבונם של אנשי הרוח וההשכלה, המייצרים והמעצבים את האוירה, את „המציאות הקיימת, שבה הורגל אורח מדינתנו ל„בלוע“ דברי ספרות ועתונות בהלקם זולים, המורידים את רמתו, כפי שנאמר אל נכון בחזרוכם.

בתקופה של פוליטיזציה של החיים, של מיליטריזציה כללית והערצת האגרוף המזויין; בתקופה של התערטלות מהערכים המוסריים היהודיים-אנושיים, של שימוש מסולף ומזויף בחזון נביאי ישראל; בתקופה זו יש ערך וחשיבות לדברים ברורים, לתכנית חיובית, לכיוון של התחדשות מוסרית-חברתית תוך הגשמה אישית, ועל בסיס זה יש מקום וערך רב לבטאון, המבטא מסביר ומפיץ את רעיון התשובה וההתחדשות.

איש הרוח — תואר מפואר זה בימים קדומים לאיש החזון והנבואה בישראל — מהו תכנו, מה מהותו הנפשית כיום? איש הרוח הקדום נאלץ „לעצב ולהשפיע, להעלות ולהצמיד קדימה את החברה“, מתוך להט נפשו, מתוך השראה עליונה, שאין להתחמק מפניה, וכמה זה שונה מתמונת „איש הרוח“ כיום, חסר-האמונה.

יספיקו לפי שעה הדברים. מעונין אני לשמוע דעתכם על הערות אלה. בכל אופן אבקש להודיעני גם להבא על התפתחות הדברים.

בברכת שלום ובכבוד רב,

* * *

נהלל, 17.7.1952

לידידי הטוב מ. משלה, שלום וברכה.

עד שהספקתי לענות למכתבך מיום 9/7 נתקפתי על-ידי שפעת, ורק היום הוקל לי ואני מנסה לכתוב לך. מפני זה אצטרך לקצר ככל האפשר. בכל אופן קשה מאוד לכתוב על ענין רציני כקול הקורא של ד"ר בלוך — במכתב. יש צורך בשיחות ארוכות ומפורטות. אני בכל אופן אינני מתלהב לרעיונו. אמנם, זה זמן רב נשתחררתי מהגישה הדתית-אורתודוקסית היהודית אל ישו והנצרות, ואני חושב את ישו לאדם גדול, אך לא יותר מזה. נביאי ישראל מחכים עדיין שעמם ישלים אתם. עם ישראל שלהם אינו הולך בדרכם, אלא בדרך מנוגדת להם. מדינה זו שקמה בדרכים מנוגדות בהחלט לחזון הנביאים, — בוגדת ביהדות הנבואית ויש להתפלל ולפעול למען שישבו החוטאים לדרכי ישעיהו, עמוס ומיכה. אם יש יסוד להציל עוד מהריקבון וההתנוונות, זוהי עתה דאגתנו האמיתית, והשלום בין היהדות והנצרות יכול לחכות, מוכרח לחכות, עד אשר יהיו בארץ יהודים ברוח ובמעשה ולא רק

יהודים בגזע. יש הרבה לשוחח על המשותף ליהדות ולנצרות ועל המפריד ביניהם. אני מקבל מהנצרות, מבודהה, לאורטסה ואחרים את הטוב שבהם, אך טבעי ביותר, שישמרו העמים קודם כל את מסורת נביאייהם וגדולייהם. גם מהצד המעשי, זה קל יותר לאינן שיעור מאשר הטפה תיאורטית לעדה יהודית-נוצרית, מה שמעורר תיכף אצל יהודים חששות וחשדים ואסוציאציות. גאנדי בימינו הגשים, לדעתך, למעשה, יותר מישו, ומדוע דווקא נצרות? והנוצרים? כמה יש נוצרים באמת בכל העולם? מאד הייתי רוצה לשוחח אתך על ענין חשוב זה. התוכל לבוא לאחת השבתות? כמובן צריך להודיע מקודם. כי יש שאינני כאן בשבת. — את המאמר של אסף על חוק האזרחות קראתי ב„דבר“. היום, יש שם תשובה מצויינת מק. מנחם. „איחוד“ פעיל הרבה נגד חוק הקיפוח. היודע אתה על מחנה העבודה של הקווייקרים בכפר ויתקין? היש ביכלתך להשתתף?

אני מוכרח לסיים ולשוב למיטה, כי קשה לי לשבת. כתוב נא התרשמותך מדברי המעטים כאן על הבעיה הגדולה שמעורר ד"ר בלוך. כל הכבוד לו. אך אני, יש לי הלך-מחשבה שלי.

שלום לך ממני ומטובה.

* * *

נהלל, 10.8.1952

ליקירי ומכובדי, ר' בנימין, רב שלום.

קראתי ושניתי ושלשתי בהצעת תכניתכם למניעת מלחמה עולמית — ע"י יצירת תנועה עולמית, בין לאומית וכו' וכו'. ולא נתקבל הדבר על דעת. הרי אנו כולנו בעלי נסיון, ובמשך שנות חיינו עברו לפנינו תנועות, שנוצרו על-ידי בעלי רצון טוב למען השלום, ומה היה בסופן? מה החידוש ברצון לפנות למיליונים ואפילו אל המילירדים של המין האנושי ולהסביר להם את הסכנה שבמלחמה בכלל ובימינו בפרט? האין ההמונים יודעים זאת? האינם פונים יום יום בפחד וברעדה אל עתוניהם ואל הרדיו. מה יאמרו ומה יספרו שם על הסכנה הנשקפת? חיפשתי בתכניתכם לא את תיאור האמים הנשקפים לכולנו ממלחמה מודרנית, אלא: מה עלינו לעשות? אסיפות, כינוסים, הרצאות ורוולוציות היו בשפע לפני המלחמה העולמית הראשונה ואחריה, לפני המלחמה השנייה ואחריה בכלל לפני פצצת האטום ובשעתה (אחריה אינני יודע מה יהיה עוד...) הנהוג בעולם הוא כזה: כולם רוצים בשלום, ועל זה מכריזים בדפוס, בעל-פה, במכשירי השידור ובכל הזדמנות. אלא, שבינתיים מתנהלים הענינים על-ידי אנשי מדינה וכלכלה, דמוקרטים סתם או דמוקרטים דמוקרטיים, או סוציאליסטים או קומוניסטים. כולם נגד מלחמה אך כולם בעד הגנה, ולשם הגנה זו באה כל ההזדיונות ובאות אחר-כך המלחמות. שאלו כל מדינאי,

עתונאי, סופר, חכם כלכלה, מחנך, סתם אדם מהרחוב וכל תלמיד בית ספר, שאלו איש שמאל, מרכז וימין, ויגדכם: נגד מלחמה, בעד הגנה. מפני זה תהיינה מלחמות תמיד, גם אם „עצומת השלום“ תאסוף מאות מיליוני חתימות, גם אם הברית העולמית המוצעת על ידכם תרכז את המיליארדים. יש רק מוצא אחד, עצה אחת, פשוטה מדי: יקבלו עליהם המיליונים לא להכין את המלחמה בימי שלום לא בתעשיית הנשק ולא באולפנים לרציחה. אז בוודאי שלא תקרה עוד מלחמה! פשוט הדבר מדי. וזו ההצלה היחידה. ייבוש הבצבז ולא נאומים נגד היתושים.

שימו נא לב יקירי. בימים אלה נסתיימה שביתת פועלי הפלדה בארה"ב, לאחר שהשיגו את סיפוק דרישותיהם להגדלת משכורתם. שביתה זו הטילה פחד ודאגה על מעצמות המערב כי היא שיתקה את מפעל ההזדוינות וסיכנה את כל מערכת „ההגנה“ של המערב! אם פועלי הפלדה יצטרפו בכל ארץ לברית למגיעת מלחמה עולמית ויתמכו בה ביכולתם ובו בזמן ימשיכו בייצור התעשייה המלחמתית, וכן חבריהם בכל ענפי המתכת והכימיה; ובני האדם לעשרות מיליונים ימשיכו להתאמן במלאכת הרצח ויישבעו אמונים לדגל „ההגנה“ שלהם — מה ימנע את פרוץ המלחמה ומה ימנע? מי, מה ואיך?

לא באתי לצנן התלהבותכם, אך בהכרח שנשאל יחד: האם לא דורשת הסכנה הגדולה אמצעים נגדיים גדולים ורדיקליים? יכול להיות ערך לברית כזאת אם יעיזו חבריה להכריז: אנו לא נשתתף עוד במלחמה שתבוא מאיזה נימוק שהוא! אנו פוסלים ומשקצים את המלחמה כאמצעי לפתרון בעיות איזו שתהיינה! אנו לא נשתתף במלחמה. הכרזת התחייבות זו בפי מיליונים, תעשה את המלחמה לבלתי אפשרית. בלעדיה אין ערך להכרזות ואספות וכו' וכו'.

אין ביכולתי להאריך כרגע עוד ואין גם צורך. כשאנו עובדים ב„איחוד“, בהיקף יותר מצומצם, נתרכז בסעיפים מעשיים ובפעולות הסברה וחינוך, כיכלתנו. אך אם בגדולות נלך — נעזי נא בגדולות. כגודל הסכנה — גודל המפעל הנועז! בצפייה לתגובתכם, ידידי.

שלכם בדידות.

* * *

נהלל, 21.6.1953

ליודיק היקר לי מאד לא. ס. רב שלום וברכה.

לפני כמה זמן קראתי שנית את דבריך ב„מולד“ על משפטי פראג, ובזמן האחרון קראתי ושניתי ושלשתי את מאמריך רב הכמות והאיכות — „גילוי שכינה והחוויה הדתית“. מאמר זה, על כותרתו רבת המשמעות והקדשתו למורה בובר, „בחיפוש האמת האבודה“, עורר בי ביתר עוז את התשוקה הבלתי פוסקת לחדור למעמקי „הסוד הכמוס“ המכונה „גילוי שכינה“, כפי שאתה אומר שם, ללמוד מפי גדול ורב בפסיכולוגיה על עצם החוויות הדתיות, אם הן לדעת הפסיכולוגיה הדתית תופעות של ממש, של אמת ברורה, או שאינה יודעת לקבוע עמדה, או מכחישה היא את עצם אפשרות ההתגלות. בסיכום קריאתי המרוכזת לא מצאתי תשובה לשאלות אלה לא בספר עצמו, שקראתי עוד לפני כמה שנים בענין רב, ולא במאמריך — מחקר המענין והחשוב. קשה היה לי לקרוא בספר את המסופר שם על תופעות חזיוניות פתולוגיות ולקשור זאת עם האמונה במציאות אל עולם. לא התרשמתי אף פעם וגם לא היום, כי הנבואה הישראלית היתה במגע כל שהוא עם תופעות פתולוגיות. לי, כמאמין בכוח עליון, יוצר כל, יש הרגשת דהייה כלפי כל החיטוי הפסיכולוגי הזה. נדמה לי, שרק עם סיפורי האגדה הנוצריים מצד אחד והשפעות אליליות בגולת בבל מצד שני, נכנסה אלינו אותה אורה בלתי בריאה שביטיטיה אחר־כך היתה הקבלה המעשית והספיריטואלים בכלל. אך מי אני שאכניס ראשי בין הרים גבוהים אלה? ונסלח לי, אם רק אעזי לבטא כאן את צמאוני שלא נחרוה עם קריאת הספר ומאמריך גם יחד. ועדיין אני בחיפוש האמת האבודה. אין זה גורע כמובן מהעושר הרב שמצאתי במאמריך. תשובה טובה ומרעננת מצאתי בדבריו הנפלאים של בלו פסקל, כפי שתורגמו לעברית על־ידי א.מ. חריזמן בספרו „ספר ההתחדשות“: „...אלהי אברהם, אלהי יצחק ואלהי יעקב — לא של הפילוסופים ולא של המתחכמים. בטחון, רגש, חדווה, שלום, אלהי אמת, אין העולם מכיר אותך, אך אנכי הכרתיק“. בוודאי מכיר אתה דברים אלה (מהמקור הצרפתי).

כמעט לכל דבריך על משפטי פראג הסכמתי בלבי מלבד מקומות בודדים. אזכיר כאן בקיצור את העיקרי בהם. לדעתך, אין להסיק מאנטישמיותו של מרכס על תורתו ומפעלו בכלל. ואין הדבר לדעתי כך. היודע על יחס הבוה, ההשפלה וההשמצה מצד מרכס כלפי לסל, בקונין, הס, פרודון, למתנגדיו בכלל אך גם לרבים ממעריציו ומכבדיו — יראה באנטישמיותו רק חלק מהזולזול המארכסאי הכללי כלפי עמים ויחידים שלא מצאו חן בעיני הרבי היודע כל, אך הוא לבדו, גוסטב לנדאוואר אמר עליו את האמת כמו שהיא ואין לגרוע מזה. בתקווה לשמוע ממך בהודמנות מתאימה על הערותי במכתב זה, ובשלום לבבי מטובה וממני.

בהוקרה רבה.

* * *

נהלל, 11.5.1953

לייד מ. ט. שלום.

סימן טוב הוא כשמורה, וכל אדם בודק ומבקר כפעם בפעם את מעשיו. מחובתו של בן התמותה לעשות זאת למען יבטיח עצמו ככל האפשר מאונאה עצמית, מובן, שיש לעתים הכרח בפשרה שאינה פוגעת בעצם אמונתו. לדוגמא: לימוד תבנית המשכן שהזכרת. בוודאי, שמוטב היה להקדיש אותה שעה למשהו חיובי יותר, אך אין זה בכלל-זאת רע ביותר. ישנן פשרות קשות הרבה יותר, שמהראוי היה להימנע מהן. לימוד תורת הקרבנות נותן הזדמנות יפה לספר לתלמידים את דעת הרמב"ם על הקרבנות והגורמים לכך, שהיה הדבר מכוון למנוע רעה גדולה יותר בעבודת האלילים. וכן הדבר בלימוד טיפורי המלחמות והכיבושים: להצביע על תוצאות אותם כיבושים ומלחמות, על הרעה שהגיעה לעם מהמלכת מלך, מאותו זמן ראשון עד זמן החורבן. הרי אפשר בלימוד ההיסטוריה להדגיש את התהום שבין תקופת אוכלי האדם ובין התקופה בה נתמלא האדם זוועה נוכח מעשה זה. וכן משמש מרד הקנאים, בר כוכבא ואלראי ודומיהם הזדמנות מצוינת לזריעת רעיונות השלום ואי האלימות בלב התלמידים. מובן, שאין לעשות זאת בהסתר וחלילה לגנוב דעת המנהל בזה, ואז — מי יודע מה תהא תגובתו? זה הקושי למורה הנאמן לעצמו, הנאמן לדבר ד' ומוסר אותו בכל לב לתלמידיו.

אמרת: יהדות ליברלית. תמיד מלווה אותי שם זה כל מיני ספקות. יהדות זו, עד כמה שניתן להכירה על פי השמועה, היא לרוב גאה בדבריה, אך האמנם גם במעשיה? מובן שהרב בק באמת אדם סגולה, ולא רבים כמוהו, אך בדרך כלל רבים פקפוקי בנוגע להם. ויש על זה הרבה לברר. בכלל קשה מאד בימינו לעמוד על טיבו של דבר לפי שמו. כשאנו אומרים יהודי, נוצרי, בודיסטי, וכדומה אין אנו בטוחים כלל במהותו של אותו שם. גם רעיון השלום מזודייף כיום על-ידי הקומוניסטים, ורק השם סרבני מלחמה ניצל לעת-עתה מגורל זה. המורה יכול לעשות גדולות במובן זה, אם לא יפריעו לו. הנה חג השבועות הקרוב, חג מתן עשרת הדיברות, מה רבה האפשרות החינוכית כאן. — מובן שבמכתב אפשר רק לרפרף פה ושם על ענינים כה רציניים וחינוניים.

בברכת חג תורת החיים, בירידות.

* * *

נהלל, מוצאי חג מתן תורה, תשי"ג, 20.5.1953

לכבוד מר מ. א. רב שלום וברכה,

במוצאי חגנו הקדוש הזה פונה אני אליך בבקשה לעשות כל מה שביכולתך למנוע צרה וחרפה כפולה: מהאם הערבית במגדל כרום, שעל גירושה החוזר ומאסרה והגירוש הנשקף לה לאחר תום מאסרה קראת ב„הארץ“ — ומאתנו בני עם התורה, המעטים קלון על שם ישראל במעשים מחפירים כאלה שהיו מאז ומעולם נחלת שונאי ישראל השפלים. וכל שרשרת רדיפות אלה בגלל שאשה ערבית אומללה זו היתה ביום מירשם התושבים מחוץ לביתה במסיקת זיתים ולא נרשמה אז.

מאושר הייתי אילו זכינו לשמוע שלא היו דברים מעולם! טעה המודיע, ולא געשה כדבר הזה בישראל. אך לדאבוני העמוק, הרי נעשו ונעשים מעשים דומים, וקשים מהם, בארצנו. אתמול קיבלתי מאזרח נכבד בתל-אביב מכתב שכולו תמידה ותוכחה על מכתבי בענין אותה האם ב„הארץ“. אינו יכול להבין כיצד יהודי וציוני שכמוני יכול לראות רע בהענשת אותה הערבית. „משנה-כאב יכאב לבי, כשאני קורא את דבריך על דאגתך היחידה לבני בניהם של ישמעאל דודנו“ — אומר הוא בין השאר במכתבו הגדול. הוי על הרעל הזה אשר הורעלנו בו על-ידי היטלר וסיעתו אויבינו בנפש. נעמוד נא על נפשנו מפני רעל זה.

בתקווה לפעילותך בעוד מועד בענין אותה אם ערבית, וברגשי תודה וברכת שלום ידידותית.

* * *

נהלל, 9.2.1953

יצחק יקירי,

ימים קשים עברו עלי (ועל טובה) מתקופה שנתקבל מכתבך רב-הענין. חברתנו הטובה שבע ליסבורד (ליסוד) מרשפון, רעית חברנו הותיק אברהם, חלתה קשה ונסענו לבקרה. ניתוח מסוכן גילה סרטן מסועף במוח, וימים מספר לאחר הניתוח שבקה, שבע, חיים לכל חי. כל זה קרה במשך שבועיים. נסענו לשם וישבנו עם אברהם והמשפחה חלק מימי השבעה. תבין את הרגשתנו והתרשמותנו במצב קשה זה. זוהי חוויה קשה, גדולה ורבתי-רשמים נוגים. אך ראה נא יצחק: אפילו במעמד קשה זה, מצאנו סעד נפשי מסויים בקריאה משותפת בפרק מישעיהו, מא. ד. גורדון, מגנדי, ובשיחות על הגנפ והחיים ברוח הרליגיונית-קוסמית-יהודית שאתה מכיר אותה אצלנו, אך לא היית קרוב לה עד הזמן האחרון. צר לי שלא הספקנו לקרוא יחד

בענינים אלה כאשר חלמתי וקויתי. שאלותיך במכתבך הקודם ובאחרון מעידות על יתר התעמקות בבעיות העולם והחיים. אתה מבין בעצמך, שלא במכתב אפשר לענות לשאלותיך היסודיות, וכדבריך אתה, הרי זה „מספיק ודי לספרי מחקר אחדים“. אילו היינו קוראים יחד מזמן לזמן בגורדון, טולסטוי וגנדי כשמעליהם מרחף האור-הזוהר הנצחי של נביאי ישראל, היית רואה את הקו, בו יחתור האדם-המתפש-המעמיק לקראת גילוי טעם החיים, מהותם ותכליתיותם. שים נא לב בהזדמנות זו לשני פרטים חשובים שרגילים לעבור עליהם כלאחר יד, והם דווקא טעונים התבוננות ועיון: א) כל גדולי האנושות בעבר ובהווה, אשר חיפשו וגילו את האמת הנצחית במסירות נפש לוחטת היו והנם אנשים רליגיוזיים. היו שואפי טוב גם לא רליגיוזיים, אך שטח ראייתם היה הרבה יותר מצומצם בהיקפו ושטחי בחזירתו לעומק. למשל, אם נשווה את ישעיהו, מיכה, בודעה, ישו, טולסטוי, גנדי וגורדון מצד אחד, למול גדולי תנועות השחרור הדמוקרטית והפרולטרית מכל הדורות ועד ימינו אלה, ימי מרכס, אנגלס, פלכנוב, קרופוטקין קאוטסקי, לנין וטרופקי ודומיהם — יתבלט מיד ההבדל העצום לטובת הסוג הראשון. ואין זה מקרה, ומהראוי להתעכב ולהרהר על זה. בשיחה אישית יכולתי להרחיב על זה את הדיבור והבירור.

שואל אתה למשל על הסוציאליזם ואפשרות הגשמתו במונחו, כאילו היה זה המקור לבעיות ולפתרונן. אך מה שונה התמונה אם רואים את הסוציאליזם רק כאהת התוצאות של גישה אנושית קוסמית לחיים, רק כאהת הנקודות ולא כמשהו מרכזי. ועוד קיימת בעיה רצינית מאד מאד: מהי דמותו, אופיו, מהותו הפנימית-נפשית של סוציאליזם זה? לקינו רבות בשמות, בקנקן גאה ומצלצל ומאכזב, ועתה עלינו מתוך מישנה-זהירות להסתכל היטב לתוכו של הקנקן הזה. לא במקרה לא היו גורדון, טולסטוי וגנדי סוציאליסטים בהיותם הרבה יותר מקיפים, עמוקים וכוליים מסוציאליסטים!

לא אמשיך כאן בזה, כאשר אמרתי לעיל על יכלתו המצומצמת למדי של מכתב. ובכל זאת, כמדומה שגם בנאמר כאן במכתב זה תמצא ענין ותוכן מאלף. ובאמת, רצוני לשמוע ממך על כך.

הדברים שאתה מספר מחיי הפירוד בעין חרוד של היום הם מחיריים. העיוורון מתעה את שני הצדדים היריבים, הניצוח האישי והמפלגתי אינו נרתע מפני התוצאות האיזמות ביותר לפרט ולכלל, לגוף ולנפש. גם זה חומר מאלף מאד ביחס למה שעוררתי לעיל על מהותו הפנימית של הסוציאליזם. הרי כאן התגשמות הסוציאליזם בפועל על-ידי נבחרים, בעלי הכרה ורצון ושאיפה, ואלה הם התוצאות כשראו את הקליפה ולא ראו את התוך, את הגרעין.

היה שלום, יקירי,

שלך באהבה.

נהלל, 26.1.1953

לדוד יקירי, רב שלום.

מכתבך הנעים העלה זכרונות געמיים ויקרים מהשנים הטובות ההן, שנות הגעורים של נהלל ושל נעורייכם בתוך נהלל הנבנית. אמנם זכרונוך אתה, חי במיוחד לפני מדי יארע משהו, שיש בכוחו לעורר אנלוגיות ואסו-ציאציות בדמיון ומחשבה. אין חורף שלא אוכיר לטובה יום גשם שוטף, עננים כבדים מקדירים את שמי העמק, ודוד יושב בחדרנו ופורט בכל כוח על הגיטרה שלי, כשהוא מלווה את הנגינה בזמר משתפך מעומק הלב. מנגינה כמובן איננה של ידען בגיטרה, אך הרגש רב ועמוק ועולה על גדותיו. כן אזכור, וארגיש היטב, את שיחותינו הרבות והתכופות, את ההקראות השונות, וביניהן "סעיד ואדינדה" שהזכרת במכתבך. תודתי לך, דויד, על שאתה שומר בלבך את הטוב של הימים ההם. ולי כמה יקר לשמוע כיום דברים טובים כדברייך על התקופה ההיא. ברור שמכוח אותה ליריקה נפשית, בכוח אותה אמונה שבלב, יכול היה נער מישראל ללכת בלהט ובהתמסרות תום לקראת חיי עבודה ויצירה בטבע, על הרקע של אמא אדמה. ידענו אז שמעשה יצירה זה גדול ורב הוא לאין שיעור מכל מלל על לאומיות ומולדת. הן זוהי יצירת המולדת ממש, שותפות לקב"ה מעשה ידיו בארץ ישראל זו. אך זוהי גם יצירת בני המולדת, בני אדם יהודים בעלי לב ורגש, הראויים לתואר הנעלה של "נברא בצלם אלהים". כיום אחרים פני העולם כולו ואחרים פני הנוער בארצנו ובהלל. אני מסתכל ורואה: בטכניקה, יתכן ויעלה נוער זמננו על קודמו, מתקופתכם, כחיילים בוודאי ובוודאי שיעלו עליכם לאין ערוך, אך כבני אדם יהודים, כנכדי ישראל סבא — רב הספק והעצב המכרסם בלב. וכמובן, שלא אאריך במכתבי זה בכל הענין הרציני והחשוב מאד כשלעצמו.

בברכת שלום ידידותית.

* * *

נהלל, 20.1.1954

לי. ה. יקירנו, שלום רב !

באמת הופתענו הפתעה געימה עם קבלת מכתבך. קראתי בו פעם ופעמיים ושלוש. אכן הועמדתם כעת, אתה ומשה, בפני המבחן הרציני בחייכם: היות ראויים לשם אדם! בימינו אלה, ימי שלטון, ציניות בחיי היחידים והעמים, אומרים צעירים רבים לעצמם: הבה נצפצף על הכל! מילא, נהיה חיילים, נלמד את מלאכת הרציחה, מלאכה לא געימה, אך מאפשרת לנו

„להיות ככל האדם“, לא „יוצא דופן“, לא מחוץ למחנה. גדול פחדם שמא ייפצעו, ייהרגו, יהיו לבעלי מום. על כך קראת ב„הארץ“ מחקרים „מרעיים“ איך להתגבר על הפחד הזה בחזית בכל מיני תחבולות פסיכיות. אך מה על הפחד האחר, שאיננו בן-חלוף, שאין לרמותו ולהתחמק מפניו, שכל שקר, כל מסווה כוזב, כל מליצה נפוחה וכוזבת, לא תוכל להאפיל עליו — הפחד מפני „עיני האח הנצחי“, הצופות אל האח-הרוצח במדים ?

אילו היו לרמטכ"לים עינים להציץ בעיני האח הנצחי, ולב רגש, ואוזן שומעת את השאלה הטורדנית האיומה: „אי הבל אחיך ?“ — אילו היו בני האדם בני אדם — מה מאד היה קרוב להתגשם בחיים הזון הנביא: „בילע המוות לנצח, ומחה ד' דמעה מעל כל פנים!“ איך שיהיה — ישנם כיום בכל רחבי כדור הארץ בני אדם צעירים שהחלטתם מוצקה להיות ראויים לשם „אדם שנברא בצלם האלהים“. לקראת שנת הנוצרים החדשה שלחנו הרבה איגרות ברכה לחברינו הצעירים הכלואים בבתי הסוהר בארצות אירופה, אמריקה וכו', בגלל נאמנותם לדבר האלהים ולקול מצפונם. תנועתנו גדלה והולכת בכל הארצות, ומענין שתנועות השחרור הגדולות של הכושים והצ'ב-עוניים באפריקה התיצבו כרוכ המקרים על בסיס אי האלימות במאבקם נגד כובשיהם ורודיהם.

מהולנד מתקבלות ידיעות טובות על המיפנה הכביר שחל שם ביחס הציבור הרחב ויחס השלטונות אל סרבני המלחמה — בהשפעת מעשי ההצלה הנועזים והמסוכנים של חברינו שם בזמן השטפון שהציף את ארצם.

* * *

הרצליה, 1 לפברואר 1955.

לי. א.

תודה לך על מכתבך מיום 29 לינואר ועל הידיעות המרובות והשונות בו.

הוי יוסף יוסף, חבל שאין לנו פנאי לשוחח באריכות, בעיקר קשה לחלץ אותך ליום תמים, לפחות, מענייניך המרובים שיחה מבררת ויסודית על דברים יסודיים. וכך יוצא, שאנו זורקים פירווי דברים, במקום שיחה ממצה על עניינים של חיים ומוות, כמו למשל ענין „האהבה הנוצרית“ שנגעתי בה בכמה שורות ואתה ענית בכמה מלים ובמשל מאד לא מוצלח על ההבדל בין הגונב 10 ל"י לגונב 1000 ל"י. לא, יקירי. ההבדל הוא תהומי, תהום ממש: אנו היהודים היינו כאלפיים שנה נרדפים, מדוכאים, מושפלים, מגורשים, נשדדים, מוכים ונרצחים ומועלים על המוקד על-ידי בעלי „האהבה הנוצרית“ בשמה, עם הצלב ותמונת ישו ביד. בין אם זה היה במסעי הצלב, או באינ-קביוצייה הספרדית, או בהשמדה על-ידי חמלניצקי לפני 300 שנה או בפוג-

רומים ברוסיה בימי דורי אני, ושוב עם האיקונין הקדושים ביד אחת וגרזון המרצחים ביד השניה, עד להשמדה הטוטאלית של מחצית עמנו על-ידי העמים הנוצריים באירופה, מלבד חוקים וגזירות בכל ארצות הנצרות בלחצן של הכנסיות הנוצריות שמטרתן היתה לדכא את היהודים בגוף ולנוון אותם גם ברוח על-ידי שאסרו עליהם כל מלאכה פרודוקטיבית והשאירו להם שתיים: המסחר בסמרטוטים ישנים והחלואה בריבית — ואחרי כל זה ובזמן כל זה באו אלינו בשם „האהבה הנוצרית“! (ועתה קורא אני מפי עד ראייה מה שעוללו הנוצרים הפולנים והאוקראינים והליטאים בשיתוף עם הגרמנים בעיירת פולין ובמיוחד בעיר מזלדתי, בה רוצצו הפולנים הנוצרים האדוקים ראשים וגופות של אלפי יהודים וקנים וצעירים, איש ואשה, תינוקות ופעוטות שרק נולדו — במעדרים, באתים, בבולי עץ, בגרזנים ובמוטות ברזל, (בהם בני משפחתי ואהובי ויקירי נפשי), לבוא ולהשוות זאת עם 100, או אלף ל"י גניבה — הרי זה לעג לרש ולגרצח! אני רואה בעינים גלויות את האמת כמו שהיא: נגיד שלא מצדקתם לא עשו יהודים במשך אלפיים שנה מעשים איומים כאלה אלא מחולשתם הפיסית. הרי כך. אך אלפיים שנה ללא אלימות הם משהו בלתי מבוטל! ואלפיים שנות אלימות רצח ושוד, אונס וגזל והשמדה (מצד הנוצרים) גם הם משהו בלתי מבוטל! היפלא, אם היהודי, זה הכלב המוכה, היה מתכווץ באימת מוות לקול „האהבה הנוצרית“? היפלא, אם עד היום, בשמעי קול פעמוני הכנסיה הנוצרית, חלחלה פנימית תאחזוני ואני שומע קול לחש אמי ואבי בחדרנו האפל על תריסיו הסגורים בליל חג המולד הנוצרי: אולי יעזור ד' והנוצרים יעברו השנה בשלום עלינו? הנוצרים! עודני זוכר שיחת יהודים בעיירה על הפוגרום שעשו הנוצרים (די קריסטן) בקישינוב וכו'. יקירי, הארכתי מדי, אך זה פחות מדי. ולכן — יתר זהירות בניגיעה בפצע־סרטן זה האיום. חונכת אתה מעבר לידיעת האסון שלנו. ויודע אתה כמה משתדל אני, וגם מצליח, בזה, לעמוד מעל להבדלי דת ולאום, וזה בהתאם גמור לאמונתי היהודית. אך האמת המרה קיימת גם היום ואין לטשטשה.

* * *

הרצליה, 18 לדצמבר, 1955

לחיל... רב שלום וברכה!

מכתב לחייל

זמן לזמן נשאל אני במכתבים ובעל-פה אותה שאלה שאתה שואל במכתבך. מאד מוקיר אני את הרצון הכנה והרציני הזה לדעת, ללמוד מה שאפשר על נושא רציני זה: כיצד יכול אדם החי במדינת ישראל הנאבקת על קידמה להיות פציפיסט? אך כמה מצטער אני ששאלה זו נשאלת לאחר

הנחות פאטאליסטיות קודמות שעליהן אין מערערים ואין מהרהרים, ועל בסיסן נשאלת השאלה העקרונית, שהתשובה השלילית כמעט ומוזקרת מתוכה כדבר המובן מאליו. ויודע אתה, ידידי הבלתי מוכר לי, כמה מעט זמן והיקף דרוש לשאלה, וכמה פירוט ומרחב זמן דרושים לכל תשובה. אך ביחוד לתשובה על שאלה כה גורלית? הטוב ביותר — שיחה פנים אל פנים, מלב אל לב, שאפשר לשאול ולענות ולהסביר כל פרט ולהקשיב לא רק למלים אלא להד הפנימי של הרברים. אילו יכולת להגיע פעם אלי לשיחה כזאת — היה זה חשוב מאד לענייננו. ועתה, במכתב, אשתדל לעמוד על העיקר.

לפני חרשים אחדים נשאלתי על-ידי מורה ערבי צעיר, נוצרי, מכפרי הגליל, שאלה כזאת: „אם אתה והכריך פציפיסטים באמת ובתמים, האיד יכולים אתם לשתוק לנוכח עובדה מוזעזת של מאות אלפי בני אדם, אנשים, נשים וטף, שעוד תמול שלשום, זאת אומרת, לפני שבע שנים בערך, היו מושרשים בקרקע המולדה, עובדי ארמה מדור דור, יוצרי חיים פשוטים ותמימים, והנה הם כיום פליטים אומללים במחסור ומצוקה, הפקר למחלות, לתמותה, לחצי רעב, להתנוונות גופנית, נפשית ומוסרית, כשהיהודים יושבים בנחלותיהם וישוביהם של הפליטים הללו, ואין אומר: השב!“?

אתה תודה שיש קשר בין שאלתך ושאלתו של אותו מורה. ואולי לא תודה, משום שהדבר לא עלה על דעתך עד כה. לא עלה בדעתך לשאול את עצמך: כיצד קרה הדבר שאנו במצב מלחמה עם כל שכנינו? היש לקבל זאת כגזרה קדומה, פאטאליט, או אולי תלוי היה הדבר בנו, ותלוי גם כיום בנו? נתקלתי כמה פעמים בעובדה, שבחורים עזים אשר אינם גרועים מפני כל — לא העיזו לעמוד גלויים, בכל נפשם, למול השאלות הנ"ל. וכאן, בהעזו לשאול זאת, הפתח לתשובה לשאלתך אתה הרצינית מאד. ודע ידידי: ההנחה — האמונה הפאטאליסטית שאנו נתקפים מכל צד ללא סיבה מצדנו, בלי שגרמנו לכך במעט או בהרבה — הנחה זו היא כוזבת, חסרת יסוד האמת, היא התחמקות חולנית מאחריותנו לטיב מעשינו והתנהגותנו, וגם התערטלות מיסודות המוסר הרליגיוזיים-הומניטריים. חכמינו הקדמונים אמרו: אם באה צרה על אדם יפשפש במעשיו. ודוקא זה אין עושים אצלנו, ומכאן מסקנות מוטעות ומטעות.

מהו הענין שבינינו ובין הערבים? אם נסתכל בדבר ללא משפטים קדומים הענין הוא כזה: לנו יש טענות היסטוריות על ארץ ישראל, ובכוח טענות אלה חזרנו לכאן. אני הקדמתי וחזרתי לכאן עם חברי עוד בשנת 1909, בימי שלטון הטורקים בארץ. אך כבואנו לכאן נתקלנו בעם ערבי שישב בארץ מזה אלף ושלש מאות שנה. עובד ברובו את הארמה וחי לו את חייו הפשוטים מבלי שידע על הציונות ועל טענותינו. עם זה בוודאי שלא חטא בזה שנולד כאן דור אחר דור. אנחנו החוזרים לאתר אלפיים שנה השקפנו ברובנו הגדול על העם הערבי כאן כעל דבר זמני, חולף, אשר יעבור ויעלם עם מרוצת הזמן בגבור כוחנו. רק מעטים מאתנו דרשו גישה אחרת למציאות

שלפנינו. יצחק אפשטיין, הבלשן והפרדגוג המפורסם, היים קלברסקי, המיישב החקלאי והווה השלום, ורבי בנימין, מחשובי הסופרים בארץ היו נציגי הררישה לפעול בהגשמת הציונות ברוח הכלל הנעלה של הלל הוקן: „מה ששנאו עליך בל תעשה לחברך“. הם הוהירו מפני סטייה מכלל קדוש זה, מה שעלול להביאנו למצבים מסוכנים מאד — כאלה שבאמת הגענו אליהם כיום. הד"ר רופין, והפרופסורים, בובר, ברגמן, סימון ועוד מהוגי הדעות יסדו אז „ברית שלום“ לשיתוף פעולה יהודי-ערבי. בשנים יותר מאוחרות נוסדה על-ידי ד"ר מאגנס אגודה „איחוד“ הקיימת גם כיום, כתמשך ל„ברית שלום“. בין מייסדי „איחוד“ היתה גם הנריאטה סאלד, משה סמילנסקי, ד"ר סנטור ואחרים.

תנועה צנועה זו שבה השתתפתי ומשתתף גם היום לא היתה פציפיסטית ברך כלל, ובתוכה פעלו יחד פציפיסטים ומתנגדיהם למען הגשמת הציונות בדרכי שלום. למען ארץ דו-לאומית, יהודית-ערבית, כדוגמת שוייץ בקירוב. תנועה זו נתקפה ונרדפה בזעם ובשצף קצף על-ידי הרוב בציונות (מלבד השומר הצעיר ופועלי ציון שהיו קרובים לנו בענין זה זמן מסויים, אך עם קום המדינה קיבלו מנהיגיהם תיקי מיניסטרס והבריחה הגרו כלי נשק ויצאו להילחם למען מדינה יהודית ריבונית בארץ מאוכלסת רוב ערבי גדול). במידה שהשמיעו אצלנו יותר ויותר את סיסמת רוב עברי, ואחר-כך מדינה יהודים — בה במידה עלתה וצמחה תנועה לאומית ערבית שהזעיקה את התמונים הערבים האדישים לקדם את הסכנה הנשקפת להם לאבד את מולדתם. אז אירעו מפעם לפעם מאורעות דמים בארץ. אז הצבענו שוב ושוב על המוצא היהודי שהוא התועלת ביותר והיהודי-אנושי ביותר: „לא בחיל ולא בכוח כי אם ברוח!“ גם אז טענו נגדנו שהנה מתנפלים עלינו, ואנו נאלצים איפוא להתגונן. ואנו הראינו על גורמי ההתנפלות ואמרנו, שאילו היינו אנו במקום הערביים והם במקומנו היינו אנהנו מגיבים ביתר אגרסיביות על מוימת השתלמות עם אחר בארצנו ובמולדתנו. באותם זמנים מצאנו הד במחנה הערבים וכפעם בפעם באו מקצת מנהיגיהם בהצעות הסכם ושלום יהודי-ערבי, אך כל זה נדחה ברוגז על-ידי מנהיגינו, מה שגרם להחרפת הקיצוניות הלאומית הערבית. באותו זמן, קמה בין האינטליגנציה הערבית תנועה מקבילה ל„איחוד“ שלנו ובראשה עמד אחד מצעירי משפחת המופתי הירדני, שהכיר ונוכח כמונו כי רק בארץ דו-לאומית המוצא מסבך הדמים. מתנגדיו טענו נגדו שהוא בוגד בעמו, ובאחד הימים נפל הלל על-ידי אחד משליחי רודו המופתי, לאחר שהוהירו מקודם כמה פעמים. כל מעשה קיצוני מהצד היהודי היוק את הקיצונים בצד הערבי. אחת הטענות החזקות במחנה הערבי נגד מצדדי ההסכם היהודי-ערבי היתה: הן רואים אתם שהרוב המכריע של היהודים מתנגד לכל ויתור ופשרה, ש„איחוד“ העומד על בסיס ההסכם זה הוא בסך-הכל רק קבוצה קטנה השנואה ונרדפת בארצה, ומה לכם שאתם מבלבלים את מוחנו באפשרות שלום עם היהודים?

וכך השתלשלו הדברים עד שהחליט האו"ם על הקמת מדינה ישראלית ריבונית בחלק גדול מהארץ, בלי הסכמת הערבים כמובן, ובאיום מצדם על מלחמת דמים שתפרוץ כאן. כל מאמציינו לעצור בעד הדעה לא הועילו. באה המלחמה עם הערבים. משני הצדדים אלפי הרוגים, פצועים, בעלי מום, יתומים, אלמנות, חורבן והרס רכוש לאין שיעור, ובסופה — נישול מאות אלפי אורחים ערבים מכפריהם ועדיהם, מבתיהם, שדותיהם, סדגאותיהם, וממולדתם בכלל, והתנהגות שלילית מדכאה ומשפילה למיעוט הערבי שנשאד בארץ במצב של גיטו תחת ממשל צבאי. בקיצור — חורבן עם ממש! כמובן שערבים מסתגנים לכפר מולדתם והם נאסדים ונכלאים על חטא זה אם לא הקדימו וידו בהם כדוד מוות. ומובן שהם באים במחתרת אל כפרם, לגנוב משהו למען החיות נפשם ונפש משפחתם, או גם לרצוח ולנקום ממגשליהם. (הם בוודאי שלא התחנכו על תורת „לא בהיל ולא בכוח“...) ומובן שמדברים על „סיבוב שני“, ומתכוננים אליו במידה שאיננו עושים כלום להצלת עם פליטים זה ממות בטוח, ואת ערביי הגיטו מהשפלה ודיכוי. ואתה מדבר על „מדינה נאבקת על קיומה“! במקום תשובה וחרטה ותיקון המעוות באה מיליטריזציה טוטאלית של כל בני ישראל בארץ ישראל, ויש רצון לגייס את כל צעירי תפוצותינו — למען שמידת הגזילה, כל הגזילה, בידינו! ומרבים להפיץ שמועות על נאצר והערבים שברצונם להשמידנו — וגם לאחר שהוכחו שמועות אלה מוסיפים להשתמש בהן לתעמולה מיליטריסטית — ואנו מאמינים ויודעים שגם כיום יש ביכלתם של ויתודים מסויימים מצדנו להשרות רוח שלום גם במתנגדינו. וזו הדרך, לשעה זו ולדורות. זו הדרך להצלתנו בנוף ובנפש! ולא הדרך של „נשק לישראל“!

לא כתבתי עד עתה כלום על תנועת סדבני המלחמה שלנו בארץ מפני שפעולותינו נשתלבו בפעולות „איחוד“, והפעילים ביותר ב„איחוד“ הם מחברינו. מצבנו קשה ממצב חברי „איחוד“ שאינם פציפיסטים. הם, בדיעבד, התגייסו ומתגייסים לצה"ל, „באין בדידה“. לדעתם אין השימוש בנשק ומלחמה פסול בהחלט לתמיד, והוא כשר „כשיש צורך ממשי בזה“. סדבני מלחמה אסרו על עצמם כל שימוש בנשק וכל השתתפות בכל מלחמה ובהכנתה ובסיוע לה, במישרין או בעקיפין. זהו היסוד האלמנטרי להגשמת רעיון השלום בפועל, בחיים ממש, ולא בחזון ומשאלה ואידיאל בלבד. שני נימוקים עיקריים מבססים את יסודי תנועתנו: הנימוק הדתי הטהור של ראית האדם שנברא בצלם האלהים, כל אדם, וכיצד ידים אח על אחיו יד רצח? הכלל ההיללי: „מה ששנוא עליך לא תעשה לחברך“ מודרך בפשטות נעלה ונפלאה כיצד לנהוג למעשה כלפי אחי האדם שנברא כמוני בצלם האלהים. הסטייה מכלל זה היא ברוב המקרים אחד הגורמים העיקריים לאדם להימצא במצב שעליו להתגונן מפני אויבים, שעל פי דוב יצד לו אותם במעשיו והתנהגותו. הנימוק האחר בתנועתנו, ללא דתתיים, הוא הנימוק ההומאניסטי הטהור, רגש האחוזה האנושית והסלידה מפני אלימות כלפי האדם. אין תנועתנו מושכת

חברים על ידי תעמולה קלה וזולה כדרך המפלגות. האדם, שלאחר עיון עמוק ביעוד האדם ומקומו כאן עלי אדמות בתקופת חייו הקצרה הגיע למסקנה, שעליו לשמור ככל האפשר על טוהר מעשיו ביחס לזולתו-אחיו, ובאמת וצדק ואהבה יכון אושר האדם בחומר וברוח גם יחד — מקומו בתנועה זו. לא מלאכי שמים אנחנו, ואך בני אדם החותרים אל הטוב והנעלה כאל משאת הנפש היקרה והקדושה ביותר. שגיאות וכשלונות טבעיים הם לכל אדם, אך מכדיעה הדחיפה הפנימית העוה להתחיל לאחד כל כשלוך מתדש ובתנופה מחודשת.

האין זה נראה בימינו מוזר לאדם צעיר להתעכב ברכינות על גורמים דתיים ומוסריים בהתנהגות היחיד והעם כלפי הזולת? אקווה שאתה בכל אופן אינך רואה זאת כמוזר. ורצייתי לבטא לפניך את הזעזוע שמרגיש אדם שכמוני כלפי התופעה המחרידה והמעליבה, שבני אדם וויתרו בהחלט על הקשבה וציות לקול הדממה הרקה שבנפש האדם, ושיעבדו את עצמם, את גופם ואת נשמתם, לרשות עליונה, המצווה ופוקדת ללא היסוס, ללא שגיאה וללא ערעור על האדם הנתון לרשותה הבלעדית לרצוה, לחבל, להרוס ולהחריב אדם וחי, צומח ודומם — כשרשות עליונה זו מוצאת זאת לנחרץ „לבטחון המדינה והמולדת“... לנו, סרבני המלחמה, הרשות העליונה המצווה ופוקדת — היא האמונה הדתית הטהורה בקדושת החיים וטהרתם, או קול המצפון האנושי הטהור. לרשות עליונה זו כל ציוחנו, כניעתנו ומסירותנו, מעל לכל פקודות שרירותיות של בשר ודם שכמונו. ובטוחים אנו שבדרך זו הבטחון האמיתי לאדם ועם. ולא בזיון אינ-סופי ומלחמות לאין-סוף.

מה עליך לעשות? מעולם לא יעצנו כזאת. נזהרים ומוזהידיים אנו מפני התלטות חפזות וצעדים נחפזים. יתד עיון ומחשבה, יתר הצצה לתוך נפשך פנימה ויותר חקר בגורמי המעשים. ולא לקבל את העובדה כגזירה קדומה. או תראה לאט לאט הכל בעינים חדשות. הכדאי הדבר? הרואה אתה את הקשיים הנשקפים מזה לחיים בסביבה ובחברה? גם על זה תהרהר. מאד מעוניין אני לשמוע תגובתך למכתבי זה.

בתקוה וברכת שלום.

* * *

הרצליה, עשרה ימי תשובה, תשי"ז, 13.9.1956

לידידי הידוע לי רק בשם (זה שנים רבות) י. מ., רב שלום.

לפי עצת ידידי הטוב פרופ. ש. ה. ברגמן הריני מעתיק למענך את מכתבי ששלחתי אליו לפני כמה ימים, ואנא תעיין בו בתשומת לב ותזכני נא אחרי-כך בתשובתך.

ידידי יקירי ומכובדי ש. ה. ברגמן.

בחג ראש השנה זה קראנו, אני וטובה, בענין רב את מאמרך הטוב והמצויין על ראש השנה בעתון „דבר“ מערב החג, וכך נודמן לי באותו יום לקרוא בעתון השווייצי „שיקום“ (אויפבו) את מאמרו הנרגש של אלברט פופר מתל אביב „עם במצוקה“, ובמאמר זה נזכר שמך יחד עם שמו של פרום. בובר בענין רציני מאד. לשני המאמרים יש לי משהו להעיר ולשאול אותך, ואנא להקשיב לי.

א. בדברך על רעיון אחדות כל היקום המתבטא בימינו במיוחד על ידי אלברט שווייצר ומהטמה גנדי, אתה מוסיף שהוא מצא את ביטוי גם אצלנו בספרו של יעקב כהן — „אריאל“, שממנו אתה מצטט כמה שורות מדגימות. אשר לשווייצר ולגנדי — נכון הדבר כנכון היום וברור הוא לכל קורא דבריהם ורואה את מעשיהם בפועל ממש. מה שאין כן לצערי ביחס ליעקב כהן. את ספרו „אריאל“ אמנם לא קראתי ואני מאמין לך שבו מבוטא רעיון אחדות האדם והבריאה כולה. אך — אם לדון מעמדתו יחסו ופעילותו בכל הנוגע לבעית הבעיות של עמנו וארצנו, בעית השלום וההסכם בינינו ובין שכנינו הערבים בארץ ומסביבה, בעית תקומת ישראל „בדם ואש“ או „לא בחיל ולא בכוח“ — הרי ידוע לך לא פחות מאשר לי שיעקב כהן הוא מאז חסיד „לטשה לטשה חרב לי“! חסידים של הבריונים, אוהבים של אנשי אצ״ל ומאמיני החרב בכלל, ונאמני „בדם ואש“. האמנם שינה את דעתו וחזר בתשובה? מה מאושר הייתי לשמוע כזאת! אך חוששני שיעקב כהן המשורר רב הכשרון אינו נופל מכל שאר מנהיגינו וסופרינו אשר רוממות השלום בפיהם וחרב פיפיות בידם. באותו גליון „דבר“ בו נתפרסם מאמרך הקולע והנפלא על רעיון ראש השנה בא בעמוד 5 מאמרו של יצחק מאור — „תפילת השלום“, ומדובר בו על אהבת הזולת, על „לא ישא גוי אל גוי חרב“, על „מה ששנוא על עמך אל תעשה לעם הזולת“, וכו' וכו' דברים יפים וטובים להפליא, אך — העמים השכנים של ישראל ידם ערוין נטויה להרע ולהשחית, אומר יצחק מאור, ולכן — לכן אנו זקוקים לבשק מלחמה וכו'... רעיון התשובה מתוך פשפוש במעשינו — גם זה רעיון מרכזי בראש השנה ויום כיפור — אינו מובא בחשבון כלל! אנחנו צדיקים בכל והאחרים רשעים בכל! גזל, הרג, גירוש ונישול מאות אלפי פליטים ערבים שבנחלותיהם אנו יושבים — הס מלהזכיר! והרי זה מעורר בי בחילה, דחייה, סלידה, הרחוקי ספק קשים ויאוש מר כלפי כל המלל היפה של סופרים, משוררים וסוציאליסטים כיום, וביחוד בארצנו. בדם לבי אומר אני זאת, ותסלח נא על דברי הקשים. גנדי ושווייצר — קדושי המחשבה והמעשה, ואלה שלנו? ...

ב. אני מצטט כעת מהשבועון „אויפבאו“: — — —, ודווקא זה המענין אותנו כעת: המגמה לשלב שוב את ישו בתחום האמונה וההגות של היהדות. מצביע אני בענין זה על שמות מנהיגים דתיים יהודיים כמרטין בובר והוגו ברגמן.

האין מר פופר עובר כל גבול של דיוק וזהירות במסירות עמדתכם כלפי ישו? האין הוא מחליף עמדה של יחס הוגן, יחס של כבוד והאזנה — ברצון להכניס את ישו למעגל המחשבה היהודית? כמדומני שעמדתכם, כמו זו של א. ד. גורדון, היא עמדה יהודית מקורית רצינית שאינה מתיישבת עם הערצת ישו כגואל ונביא. כך הבנתי כל הימים, ומאד מעונין אני לשמוע אם אמנם בא שינוי במחשבתכם — אני לא חשתי בזה במאמריך זה האחרון על ראש השנה — או שמר פופר השיג את עמדתכם וגישתכם באופן שטחי מאד, ומטעה בכך את עצמו ואת האחרים.

תסלח נא, ברגמן היקר, על הטרידי אותך בדברי. תורה היא וללמוד אני צריך — זו היתה טענת הוריני בדורות שקדמו לנו, ואני ירשתי מהם טענה זו, ובשמה מקווה אני לדברי תשובה שלך, ותודתי הלבבית לך מראש. כאן באה ברכה לראש השנה וחתימה.

ועתה חבר מ, אצפה לתשובתך. הרבה, הרבה יש לי להוסיף על דברי בסימן א' של מכתבי זה, אך לא אעשה זאת הפעם. רבות כתבתי על אותו נושא ב, "נר", ואולי אין אתה מאלה המחרימים, "טרפה-פסול" זה כמעשה סוציאליסטים, בורגנים, דתיים וכופרים גם יחד. מאד רציתי להגיב על דבריך ב, "דבר" על א. ד. גורדון (להולדתו המאה) — על הסוציאליזם שאתה מיחס לו. אך, "דבר" סרב רבות לפרסם דברי ולא השפלתי עצמי לבסות שוב. לא לפולמוס נצחני אני אלא לברור החיוני והכואב עד עומק הנפש, וכך תשמע נא אותי.

בברכת שנה טובה לכל ובתפלה לד' שיוכנו בלב חדש.

בכבוד.

* * *

הרצליה, סוף חג הסוכות, תשי"ז, סוף ספטמבר, 1956.

לידידי י. מ., שלום וברכה.

בענין רב קראתי את מכתבך מיום 16/9 ומאד אני מודה לך. צר לי שאיננו יכולים לעת עתה לשוחח אישית על נושא מכתבינו כפי שדורשת חשיבות הענין ורצינותו. במכתב אפשר רק לנגוע בנושא, ואז אינך בטוח מפני טעות ואי-הבנה וכדומה. אך עד בוא היום בו תוכל לבקרני (לי הנסיעה לא קלה ביותר, היא קשה לי מהעבודה בגן, בטוריה ובמעדר) ננסה לברר את הנידון ככל האפשר במכתבים. אתרכו איפוא רק בכמה נקודות עיקריות. רואה אני כפעם בפעם, בהודמנויות שונות, בצער רב את התפיסה המוזרה של פציפיוזם ופציפיוסטים גם מצד אנשים רציניים ביותר. מולטקה, קלוביץ, נפוליון ודומיהם בעמים, וכן יהושע בן נון, דוד המלך, בר גיורא, בר כוכבא, דוד אלראי עד בן גוריון, יגאל אלון ומנחם בגין, הם בכלל אופן בעיני

הכל בני אדם בעלי הגיון, שמסכימים או מתנגדים להם מגימוקים רבים ושונים, אך אין פוסלים בסיטונות את כוח הגיונם, את צלילות דעתם, את זיקתם החיה לצרכי יום יום ולדאגות הקיום של העם. לא כן הדבר כשדנים בירמיהו, ר' יוחנן בן זכאי והאיסיים, בפרנציסקוס מאסיו, ברטה פון זוטנר, טולסטוי (לא האמן), גנדי, הקוייקרים, גורדון א.ד., ועד סרבני המלחמה מטעמי דת ומצפון בימינו. כאן מוסכם לכתחילה שאנשים אלה, אינם מהעולם הזה, אינם, "מציאותיים", הם הוים-חולמים, ויש לסלוח להם כמגוד ראש או לרסנם כשיש חשש שמא, "זיקו" בהשפעתם; יש לכל היותר לכבד אותם אך חס לנו מלעשות בפועל ממש את שהם מציעים ודורשים; ולמה אמרתי כל זאת כאן?

אתה פונה אלי בדברים אלה: „חולק אני על דעתך שעלינו להתפרק מנשקנו, שהוא נשק-מגן. נביח לרגע קט שצה"ל יחסל עצמו מחר (מחר ממש, י"ב תשרי תשי"ז). מה יהיה אז גורלנו בארץ הזאת, ומה יהיה גורל עצמנו בתפוצות אם מדינת ישראל ח"ו תמחה מעל פני האדמה?" וכ"ו וכ"ו ברוח זו.

וכי עלתה על דעתך שאין לפציפיסטן שכמוני אף שמץ ידיעה בפסיכולוגיה, בחינוך, בפרדגוגיה ובכלל בידיעת האדם שאבוא ואציע לעם וליחיד שמהיום למחר (כדברייך: מחר ממש, י"ב תשרי תשי"ז) יעשו בנפשם מהפכת בוק במאה אחוז, ובן-לילה ממש יהיו לחסידים, צדיקים וקדושים? ! מהיכן לקחו מתנגדינו, מהיכן לקחת אתה ידידי, את המושג האבסורדי הזה על התפרקות טוטאלית מהיום למחר? מתי אמרתי כזאת? אנהנו טוענים מתמיד כלפי השיטה, כלפי הדרך המובילה בהכרח בלתי נמנע אל האלימות, אל השימוש באגרופ הברזל והאש, תוך אמונה פטאלית אומללה שזוהי לא רק דרך הצלה יעילה ביותר ליחיד ולעם, אלא היא גם — מה שמזעזע ומחריר ומעליב ביותר — שזו היא גם דרך הפבוד לעם בכלל, וכיום במיוחד לישראל סבא, המחליף את הקול קול יעקב בהידיים ידי עשיו! אני שולח לך בדואר חוברת, עלון פנימי של אגודת סרבני המלחמה מטעמי מצפון בה אני פעיל. בעלון זה תמצא את תשובתי המפורטת לחילל צעיר שפנה אלי בשאלות דומות לשלך, ובתשובתי אני מסביר כיצד הגענו למצב זה של היום, מצב של אי-מוצא כמעט מסבך מלחמות ותקריות ופשיטות ופשיטות שכנגד עם כל שכנינו, מצב שאיננו גזירה עליונה שאין מנוס ממנה אלא רק תוצאה מעיוורון מוחלט כלפי צלם האלהים שבכל אדם וכלפי החובה הכפולה ומכופלת המוטלת על עם הסגולה, העם עליו אמר עמוס הנביא בשם אלהי ישראל: „אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה, על כן אפקוד עליכם את כל עוונותיכם.“ תקרא באותו עלון גם את תשובתי לפציפיסטים אנגליים, שם באתי להגן, כציוני, על זכותנו לארץ זו ועל הדרך היהודית האמיתית בה יכלנו, (ויכולים עדיין) להגשים את חזון גאולת ישראל, ועל-ידי כך את גאולת העולם שילמד מישראל, אילו היינו תלמידי ישעיהו וירמיהו ולא תלמידי שבנא, חנניה בן

עוזר ושאר נביאי שקר. ובנידן דידן — טוענים אנו זה כחמשים שנה כאן, לפני היות המצב של היום, והזהרנו מפני התהוות המצב הזה שישכן את קיומו הפיסי של עמנו כאן וירסק עד מוות את גפש עם הסגולה, עמם של ישעיהו, עמוס, מיקה, זכריהו, הילל, ר' יוחנן, רבינו בחיי, ר' ישראל סלנטר, אחד העם וא. ד. גורדון. הצענו מאז ועד היום דרכי הגשמה של שלום כפי שתראה בחוברת „שאיפותינו“ מאז וב„גר“ של הזמן האחרון. אוכל לספר לך גם על ההדים החיוביים שהיו לנו במחנה הערבי בין אנשי השפעה חשובים, ובכלל יש ויש הרבה לספר הסותר את הפטאליזם הנפשע של „מה לעשות והם, הם הרשעים, ואנו הצדיקים. כמובן תלוי הדבר לפני בשאלה: מה אנו עושים כאן? מדינה ריבונית יהודית בארץ של רוב ערבי מרודי-דורות — זה אפשר רק „בדם ואש“ כסיסמת „השומר“, בית”ר ומקמי מדינת ישראל של היום, ואחרית הדבר — מי ישורנה?“ דרכנו אנו, דרך הדוקים, דרך הדו לאומיות כדוגמת שוייץ למשל, זו הדרך החינוכית בה אין מגיעים לצה”ל, אלא ל„איש תחת גפנו“ — לא ביום אחד, לא אידיילי, אלא במאמץ בדרך לאידייליה, אשר אילו הקדשנו לה חלק קטן מהמוקדש בחיי אדם, במאמץ וסיכון ומסירות, בהון ורכוש ומוח והתרכזות עליונה למען מולך המלחמה — היינו משיגים גדולות ונצורות בתקומתו החמרית של עמנו ונפלאות בתחייתו הרוחנית. הנסית להרהר על זה תוך השתחררות לרגע מהמקובל והמוסכם?

לא אוכל להאריך כאן במכתב ואשוב אל הנושא הראשון. אל נא יתפרק צה”ל ביום אחד, אלא יתחילו נא הרמטכ”לים ומונהגיהם עד הטוראי הפשוט להרהר על הדרך האחרת: יהרהרו נא על הקשר ההכרחי שבין מאות אלפי הפליטים הערבים ובין ההכרח בצה”ל מוגבר ומוזיין יותר ויותר; יהרהרו נא על הצדק ואהבת השלום שיש בישיבתנו ברמלה, יפו, לוד, מגדל-גד וכפרים אינן מספר בבתיהם, הצרותיהם, גניהם, שדותיהם, סדנאותיהם ומחסניהם של אותם פליטים, ומה מההתאמה יש בין מצב זה ובין „תפילת השלום“ שלנו; יהרהרו נא על הרעל שמורעל הנוער שלנו על ידי שכבר באביב ילדותם מחנכים אותם לשנאה, לנשק רצחני, לקרב-כידונים, להקשחת הלב, לקראת מוות, יהרהרו נא, כבני ישראל סבא ולא כילדי עשיו ומולטקה, על מה שנקרא „כבוד“ בימינו — מרבה לרצוח מרבה כבוד, מרבה אותות כבוד-קלון על חזונו — או מה שנקרא כבוד במושג צלם אלהים שבתורתנו ובמושגם של הקוויקרים על „האור הפנימי“ ושל א.ד. גורדון על „עם-אדם“. אם יהרהרו על כך ברצינות יש יסוד לקוות שיעלו על דרך ההתפייסות, הוויתור המתאים, הבנת נפש הזולת, תיקון מתמיד של העוול, החזרת לפחות חלק הפליטים וטיפול מזורז בהתישבות הנשארים במקומות אחרים והקדשת מאמצים כבירים לכך; יבטלו את הגיטו — הממשל הצבאי בישובי הערבים, יפסיקו את חרפת „הסריקות“ — גירוש עובדים ערבים ממקומות עבודה, אחיזתם האחרונה בפת להמם לאחר שגזלנו את אדמתם! יחזירו הקיבוצים הסוציאליסטיים את האדמה שגזלו משכניהם ה„מוסריים“ ומגורשים מעבודתם על-ידי לשכת

העבודה, תפתח ההסתדרות הסוציאליסטית את שעריה לפני העובד הערבי, ואז יצומצם יותר ויותר הצורך בצה"ל, אז יהי מקום לדבר על התפרקות. „הבא ליטסהר מסייעין לוי“. לא קפיצת-בזק, לא ממחר י"ב תשרי, כדבריך המוזרים, אלא התחלה, צעד ראשון, ושני ושלישי וכו' אחריו, התחנכות ללב חדש ורוח חדשה. זוהי „תפילת השלום“ באמת, לא בפה, אלא בפועל כפים וברצון מדורבן על-ידי הרצון „לתשובת גינוה“.

ידידי. מרגיש אני מאד באי יכלתי להקיף נושא כה חיוני, כה „בוער“, במכתב אחד. אקווה בכל זאת שמכתבי זה, ביחד עם חומר הקריאה שאני שולח לך, יתן לך מושג יותר בהיר מראייתי את העניין כולו ויאפשר לך לעיין ולהתעמק בדבר. אני מקווה לתגובתך לאחר זמן שבוא תבוא. אם נוכל במשך הזמן להיפגש אישית בוודאי שזה רצוי ביותר. לא אוכל להאריך עתה על שאר ענינים שנגענו בהם כמו גורדון והסוציאליזם גם זמנם.

בתקווה ותפלה שתראה את דברי כביטוי כנה ועמוק ביותר לאמונתו הדתית העזה כאדם-יהודי, בלב פתוח וברוח נכונה אקשיב לדבריך כמו שהם.

בידידות ובברכת שלום ואמת.

* * *

הרצליה, 15.10.1956

לידידי י. מ., שלום וברכה.

שמחתי למכתבך האחרון בקוֹנֵי למצוא בו מסקנות מעיון רציני בכל מה שנאמר על-ידי במכתבי המפורט ובחומר הקריאה ששלחתי לך. אך עלי לציין כי גדולה היתה אכזבתי. על הנקודות העיקריות והמכריעות עברת בשתיקה, או שהבעת את הטענות השיגרתיות והמתחמקות של המפלגות השונות, ימין ושמאל, בשעה שצפיתי לתגובה-תשובה ישירה שלך, של היחיד החפשי שהאמת עליונה לו על כל הדוגמות הלאומיות, כנסיות-דתיות, מפלגתיות, גזעיות ומעמדיות — האמת של אדם שנברא בצלם ביחסו אל אחיו האדם שנברא בצלם. ואין כמובן אפשרות וצורך שאחזור שנית על דברי ועל עצומותי. טובה שיחה אישית לענינים כאלה, אך מאין ברירה אצביע כאן על העיקר החסר במכתבך, תשובה-תגובה ישירה לכל נקודה עיקרית-עקרונית. אנסה, אם כי מכתבך אינו מבשר טובות. לא הייתי מופתע ומאוכזב על ידי עמדה מתנגדת קיצונית מצדך כלפי עמדותי אני, אך בתנאי אחד: אי אפשר לדבר על אהבת השלום בלי לקיים את הנאמר בתפילת געילה ביום הכיפורים: „למען נהרל מעושק ודינו! אי אפשר שעם יכריזו על עצמו כצדיק בין העמים הרשעים מבלי לפשפש במעשיו ביום הדין וחשבון הנפש,

זוהו מהותו של יום הכיפורים, שאינו מכפר עד שיתקן האדם את שעויות וחטא. לא הייתי מופתע אילו היית אתה כמו רבים אחרים, „מצפצף“ על כל „הבטלנות“ ו„התלישות“ של „אנשי מוסר מופשטים“, „לא מציאותיים“, אך עם-זה נמנע מדיבורים נעלים ונאצלים שאינם מחייבים כלל בטוה המעשה היומימי ורק אנחנו „התלושים“ והלא-מציאותיים מתיחסים אליהם ברצינות ונאבקים למען הגשמתם בחיים.

פתחת בענין „מכתבי לחייל“ והתעכבת על התביעה לפשפש במעשינו שאני טובע, וסיימת בזה ש„ישראל“ בתור אישיות קולקטיבית היה והוזה נרדף על לא עוון בכפון, היה והוזה השעיר לעזאזל בידי אומות העולם לכפר בו על עוונותיהם ופשעיהם הרבים. ובכן עלי לקבוע יחד אתך שעם החוזר לביתו הלאומי לאחר אלפיים שנה, ומוצא שם עם מושרש בקרקע הארץ כאלף ושלוש מאות שנה, וארץ זו שוממה למהצה, — שעם חוזר זה אינו טובע לעצמו זכות שגם הוא ישב כאן על ידי שיישב את השממה, אלא הוא מכריז ומודיע שהוא כאן הריבון, אדון הארץ, ובסופו של דבר משתלט על כל הארץ, מפקיע לעצמו את הכפרים והערים של עם הארץ, פרי עמל מאות ואלפי שנים, ועם הארץ מועבר למצב של פליטים אומללים חסרי כל. הנמקים זה 8 שנים ברעב ובמחסור קטלני על הגבולות, ועיניהם ראות וכלות איך מיישבים במקומם אנשים חדשים המובאים מארצות רחוקות — והעם הכובש ועושה זאת מכריז על עצמו שהוא „נרדף על לא עוון בכפון“ הוא הצדיק הקולקטיבי, ההיסטורי!! איובל היתה הרבה יותר ישרה וגלויה. בבזז אמרה לאתאב המלך בעלה שחשק בכרם נבות וזה סרב לתתו לו אפילו במחיר כרם אחר, והמלך היה סר וזעף על כך — בבזז אמרה לו: „אתה תעשה מלוכה על ישראל? אני אתן לך את כרם נבות הירזעאלי!“ אמרה ועשתה: את נבות הוציאו להורג כפושע ומחרף אלהים ומלך, וכרמו עבר למלך. היא לא הכריזה שהיא נרדפת על לא עוון בכפון, היא גזלה בכוח השלטון, בשקר ומרמה ושפיכות דמים. כאן גזלנו עם שלם ואנחנו הצדיקים! הסוציאליסטים, המהפכנים וה„גורדוואים“ הם הראשונים בגזלים, על טהרת אהבת הצדק והשלום, ואין אליהו הנביא שירעים עליהם: הרצחת וגם ירשת? ! המעטים מאתנו המתריעים על העושק הם „נגועים בשנאת-עצמם“, זו המחלה הגלותית היהודית! כך מזדהה מ. עם חבריו במפא"י, מפ"ם, אחה"ע, המזרחי, וכו' וכו' מעבר ומעל לכל מפלגה זורם. ואכן אין לי לנוכח זה אלא לקונן בדברי נביא האמת הגדול: „ותהי האמת געדרת, וזר מרע — משתולל“ (ישעיהו נ"ט). ובעובדה: הנביאים נרדפו, עוגו, נרצחו בזמנם, וכיום — חבריהם לדעה של רודפי הנביאים מתפארים בהם בפני העולם! כי אינם יכולים כבר להזיק לתקיפים ולעריצים!

ועתה על טולסטוי. גם כאן הולך אתה בדרך הסלולה לרבים: מחבב אתה את טולסטוי האמן אך לא את הוגה הדעות. כבר אמרתי פעם בויכוח עם אחד הסופרים שכתב כי מאד מחבב הוא את טולסטוי האמן; לא מענין אותו „מה“ של טולסטוי אלא ה„איך“. אמרתי לו בתגובתי: לא נוגע ללבך כאבו, סבלו

ומצוקתו של האדם טולסטוי הזועק מעצמת מכאוביו, אלא מתפעל אתה מזעקוֹתיו שהן כה אמנותיות, מתנועותיו המיואשות שהן כה ציוריות, מקולו הקורא לעזרה ולרחמים שהוא כה עשיר-צלילים. זוהי התמונה אשר ישעיהו הנביא מתאר אותה באופן כה קולע: „השמך לב העם הזה, ואניו הכבד. ועיניו השע מתארא בעיניו ובאזניו ישמע ולבבו יבין“... (ישעיהו ו'). אך זה עוד לא שיא העוול שעושים לטולסטוי. השיא הוא בסילוף דבריו באופן שיטתי, דבר שפגשתי מצד כל אנשי המפלגות מימין ומשמאל, בחוץ-לארץ ובארץ. טולסטוי עצמו מאד קובל על זה ברשימתו המצויינת „שלושה משלים“. יתכן שקראת ועברת לסדר היום. אך כאן חובה להתעכב ולהאזין. אצטט כאן כמה שורות מדברי טולסטוי:

„אני אמרתי שלפי תורת ישו הנוצרי אי אפשר לעקור את הרע באמצעות הרע, ושכל התנגדות לרע באמצעות האלימות רק תגדיל את הרע; שלפי תורתו של הנוצרי אפשר לעקור את הרע בכוח הטוב. — — — אני אמרתי שלפי תורת ישו מרוכזים כל חיי האדם במאבק נגד הרע, בהתנגדות לרע בעזרת השכל והאהבה; שמכל אמצעי ההתנגדות לרע דחה ישו את האמצעי הבלתי נכון של התנגדות לרע בכוח האלימות — — — והנה פירשו את דברי כך שכאילו אמרתי שישו הורה שאין להתנגד לרע בכלל!“

מובן שלא אוכל לצטט כאן את כל שביטא שם טולסטוי בכאב עמוק על סילוף דבריו. אך בינתיים משתמשים בזה לרע באופן מבהיל, וגם אתה בטועים! והוא הדבר גם ביחסו של טולסטוי ליהודים שהסילוף רב בזה מאד, אך לא אוכל להאריך בזה כאן.

טולסטוי שמח מאד למפעלו של גנדי שהראה בפועל התנגדות קיצונית לרע — אך לא באמצעות הרע, ושיחרר על-ידי זה את עמו מעריצות הבריטים. עובר אתה על גנדי בקלות, בהצביעך על נהרו שאינו נאמן לרבנו, ועל שנרצה גנדי בידי בן עמו. אך אין בזה כל חידוש לגבינו. נביאינו נרדפו ונרצחו על-ידי בני עמם — עמנו, האם זה מפחית מערך דבריהם האלהיים? בן גוריון — יותר מנהרו — אינו זז צעד בלי חזון הנביאים וצור ישראל ובשמם הוא צועד בדרך עקובה מדם, בניגוד משווע לחזונום על דרך הגאולה, בניגוד משווע לדעת חז"ל ובסילוף איום של רבי עקיבא שהראה שעה קלה נטייה לבר כוכבא — זה מהדיב ארצנו שהביא עלינו גלות בת אלפים שנה בדרך „רם ואש“ שלו.

אתה ממשיך לדבר על בריחת הערביים ללא גירוש ונישול מצדנו. הרי זה מפחית מכבוד צבאנו אם כאסוף ביצים עזובות אסף לידיו את כל הארץ ללא התנגדות. אך אילו חלילה ברחו אנשי נהלל, אשדות יעקב עין חרוד וכו' וכו' במקרה אסון ומפלה חלילה — ההיינו משלימים עם גזר דין אויבנו-מנצחינו שהפסדנו זכותנו לשוב למקומותינו? גם בגולה חזרנו למקומות שגורשנו או ברחנו מהם! ועדיין יהודים תובעים בחזקה החזרת נכסים בגרמניה, צרפת, אוסטריה וכו'. פשוט: אנו תובעים זכותנו מלפני אלפיים שנה, והערבים —

את זכותם שנשדדה מלפני 8 שנים, זכות בת אלף ושלש מאות שנה! אינך מאמין ברצונם של הערבים לשלום ורק אנחנו היהודים — שוחרי שלום הננו! אינך מאמין שוויתורים מצדנו יביאו את השלום, כי לדעתך רק ויתור על קיומנו יספק את שליטי ערב, וזה אומר אתה עתה בשעה שנוריס-עדי בשם ארצות ערב מציע רשמית הכרה במדינת ישראל על בסיס החלוקה של או"ם! ? אפשר להסכים או להתנגד, אך לקרוא לזה תביעה לויתור על קיומנו — זה לא הוגן, מאד לא הוגן!

אינך מאמין בדו־לאומיות. בכלל אינך מאמין בשום הצעת שלום שיש בה ויתור כל שהוא מצדנו, אך מאד מאמין אתה בריבונותנו המבוססת בעבר, בהווה ובעתיד על תלית-תלים של חללים יהודיים וערביים. על שנאה ופחד הדדיים, על הקרבת כל הוננו ואוננו בחומר וברוח למולך מארס ועל הפיכת כל העולם המוסלמי לאויב לנו. אתה, כמו כולם, בעד שלום ואחוה, ואפילו אנרכיזם — אך זה חייב להיות לא אלפיים ושש מאות שנה לאחר ישעיהו, אלא כנראה לאחר חורבן כדור הארץ על-ידי פצצת האטום והמימן ושאר מכשירי השטן — ילדי השעשועים של אוהבי השלום מרחוק. מנהיגים ערבים אמרו לבני עמם: אל תאמינו ל„ברית שלום ואיחוד“; שהם קבוצה קטנה, שנואה ונרדפת על-ידי כל היהודים, וזה מעיד על ריחוקם של היהודים מציון לשלום אתנו. אילו קיבלו היהודים את הדו־לאומיות היו גם הערבים מקבלים אותה, אך למען זה לא היה רצון וכוח לוותר משהו, החלק האלפי ממה שמות-רים ומקריבים למען הרציחה המאורגנת ששמה מלחמה! ספרת סיפור יפה על עיסא הערבי ויחסי הידידות אתו בקיבוצכם. לדעתו היו אנשי נהלל ביחסם למוסה יותר עקביים מכם. אין טעם לחבב יחיד ולשנוא ולגרוס ולהרוס את בני עמו. הרי זוהי טענתו של גורדון על שמה שאסור לגרום ליחיד מותר, ומצווה לעשות לעם, ומכאן דרישתו לעם שיהיה עם-אדם! אינני יודע אם זכותו של עיסא היתה מגינה על כפרו, ועליו, אילו היה כפר טורען בתכנית הכיבושים שלנו כמו כפרו של מוסה והאחרים. ועוד חזון למועד! גם כפר טורען איננו מובטח מגורלו של הכפר המרוניטי ברעם שדימום ונישולם באופן כה מחפיר ושפל, והם לדברי בן גודיין עצמו נאמנים והוגנים בהחלט! אתה קורא לקטע מכתבך על עיסא אינטרמצו אנושי בשיחתנו הפוליטית.

זו לא גישתי אני. כל הענין הוא לי אך ורק ענין אנושי טהור. הפוליטיקה — למכיאולוגי, לצ'מברלין, לצ'רצ'יל ולבן גוריון. אנחנו יהודים בני אדם, וקודש לנו הצו: לא תרצח! ביחד עם הצו: מדבר-שקר תדחק! והתיאור הנפלא ביותר לפוליטיקה ניתן לנו על-ידי הנאיאל בספרו על מלך הנגב והצפון שנפגשו ליד „שלחן עגול“ לאחר מלחמות דמים רבות וארוכות. אומר הוא שם: ושני המלכים לבבם רע, ועל שלחן אחד יזב ידברו! אך יש גם מלך צדק כמתואר ב„משלי“ ובישעיהו, והוא רק אנושי ולא פוליטי.

הפטאליזם שלך גורס: „לא יועיל דבר גם אם נפשפש במעשינו יומם ולילה“. על כן קורא אתה ל„תמות נפשי עם פלשתים“! מאשר לחיי השפלה

ועבודות וכו' וכו'. כך אתה רואה את הדו לאומית! את הצעותינו לשלום! וכך אתה מתעלם מסכנת החורבן שדרך ישראל כיום מסכנת את קיומנו כעם! מה יש עוד לאמור לאחר שאמרת? כן, לפחות מלים אלה: בהתנגדי לכך שבני יעשוק ויגזול את שכניו — הרי לא רק הדאגה לשכניו מניעה אותי ומעוררתני להתנגדות אלא קודם כל הדאגה לבני עצמו, לבטחוננו הפיסי ולכבודו האנושי. הסכנה האיומה לקיומו הפיסי של עמנו בדרך השקר שלו כיום והחרפה ההרסנית לנפשנו וכבודנו כעם סגולה שבהר לעשות כמקולקלים שבאומות — זהו שמדרבן אותי ואת ידידי לפעולתנו. יותר משאני דואג כאן לערבים, אני דואג לנו.

ועוד כמה מלים עלינו סרבני המלחמה. לכם, אנשי המפלגות, קשה לתאר תנועה כמו שלנו ואין היא מפתה, מושכת, קוראת ומומניגה להצטרף אליה. אם קראת דברי ב, "מכתב לחייל", יכולת להיווכח כמה זהירים אנו בצירוף חברים אלינו, כמה זהירים אנו וגמנעים ממתן עצות לצעירים בעיני גיוס. אנו רק מבטירים את רעיוננו, והמסקנות יסיק כל שישמע ויעמיק לחשוב. או ש, "יצפצץ" ולא יחשוב כלל. ומעשה שהיה בזמן ההתגייסות במלחמת הכיבוש שלנו: בא אלי ידיד קרוב לתנועתנו, בא במיוחד מתל אביב לנהלל להיוועץ האם עליו להתגייס או לא. הוא ציפה בוודאות שאייעץ לו להימנע מלהתגייס מיד עניתי לו כך: אם אתה שואל — סימן שעליך להתגייס!... וכך עשה. התגייס, ונפל חלל במלחמה. ובבוא הידיעה על מותו זכרתי את שיחתנו וידעתי שאחרת לא יכולתי לענות לו. אין איפוא החשש שמא ביום אחד יהיו כל בני הארץ סרבני מלחמה ואויבינו ישמידונו בקלות. אך אילו קרה נס כזה היינו באים מהר להסכם ולשלום עם שכנינו הערבים על בסיס אנושי, "תשובת נינה", והיתה תקווה גדולה לישראל ולישמעאל. אך השטן המושל כיום בכיפה עומד על המשמר ומסייע בידי חנניה בן עוזר ושאר נביאי השקר, ואנו אין לנו אלא להישען על אבינו שבשמים שיאמר למלאך המשחית: די! הרף! — עברתי על, "מכתבי לחייל" וראיתי שיש בו תשובה מפורטת לכל מה ששאלת, אך אתה עברת על זה כאילו איננו, והוצרתי לכתוב מכתבי זה, ואינני מצטער על כך. הוכח תוכיח, אפילו מאה פעמים, אמרו חז"ל. תעיין עוד פעם בדברי גורדון על מהות הצבא, כל צבא, גם יהודי. כמה מררו את חייו הפטריוטים המיליטריסטיים שלנו בימי ב, דם ואש" של בן גוריון ובן צבי. כמה דברי זלזול והשמצה עד הכינוי "פסיכופט" נפלו בחלקו. כמה קיבלתי אני. עכשיו חוגגים אותו ומסלפים אותו, כגורל הנביאים. אסיים בידידות ובעצב. תסכן גא ותהרהר, אולי...

ושלום לד.

* * *

הרצליה, 28 לאוקטובר, 1956.

לחבר וידיד יקר י. מ., שלום וברכה.

עם קבלת מכתבך מיום 23 לח"ו ישבתי וקראתי שנית את כל מכתבי אליך, וכן גם את „מכתבי לחייל“ ומכתבי לפציפיסטים הבריטיים. גוכחתי שבכל זה עניתי בפרוטרוט על כל שאלותיך וטענותיך כמה פעמים, ובפרוטרוט, ולא הייתי חוזר וכותב עתה ללא כל תועלת, אלא כותב אני משום שני טעמים חשובים. א) אתה קובל על הטון ה„פולמוסי“ שלי, ועלי להבהיר את הדבר. אני אמנם אינני רואה במכתבי משהו פוגע בפולמוסיותו. בוודאי, שעה שכותב אני על הנוגע לחייהם וסבלם של מאות אלפי בני אדם אומללים שאנו חייבים במצבם ואיננו רוצים לא להודות בעובדות ולא לתקן את העוול — בוודאי שחם לבי בקרבי ולא אוכל לכתוב על זה בקרירות וב„דברי חכמים בנחת נשמעים“ כפי שאתה נוזף בי בנימוס רב, אם כי חלילה לא מחרף ומגדף ומעליב אני, אלא פשוט קורא לילד בשמו האמיתי, קורא לגזילה — גזילה, לעושק — עושק, כמנהג רבותי הקדושים, נביאי ישראל הבלתי אהודים עליך ביותר בגלל זעפם, רוגזם, כעסם והפרותם. יהי חלקי עמכם!

אולי נזדמן לך לקרוא משהו מענין דומה שקרה בימיו של הקיסר יוסף השני מאוסטריה. הוא התם על גזירת גירוש באזור מיושב קהילות יהודיות באוסטריה. שלחו היהודים שני נציגים-שתדלנים לקיסר להשתדל בדבר ביטול הגזירה. נתקבלו השנים לשיחה עם הקיסר ושפכו לפניו את טענותיהם בקול רם ובהתרגשות. אמר להם הקיסר: אך למה אתם כה צועקים בדברכם? מיד ענה אחד היהודים: „הוד מלכות!“ לא אנחנו אלא עשרים אלף יהודים צועקים מגרינזתינו!“ ואם אמנם „פולמוסי“ הוא הטון שלי לדעתך הרי זה מפני שסבלם של מאות אלפי גברים, נשים ותינוקות זועק מקרבי, ותסלח לי וד"ל.

ב) כאן דבר חשוב מכריע שהוא כנראה ה„אשם“ במצב וויכוחנו. יש כאן שתי אי-הבנות, אחת מצדי ואחת מצדך, ומיד אשתדל להסביר את הדבר. אי ההבנה מצדך היא זו: לא תבעתי ולא עלה בדעתי דבר-שטות זה לתבוע ממך או ממי שהוא „קיצוניות“, גישה „קיצונית“ לבעיות החיים. אני נוהג אולי ב„קיצוניות“ — אולי, אומר אני — אך אינני יכול לתבוע זאת מכל אדם, אם כי משמיע אני דעתי הקיצונית למען ידעו, יחשבו ויהרהרו, ובכך לא התרעמתי על שאינך „קיצוני“ (אגב, אנו סרבני מלחמה הקיצונים פועלים בשיתוף, ככל האפשר, עם חברים חשובים מאד ב„איחוד“ שאינם פציפיסטים כלל וכלל, והשמיעו זאת גם בכינוס „איחוד“ האחרון. אין אנו מיונטרופים אלא אדוקים באמונתנו וסובלנים לדעותיהם של מתנגדינו, אם כי לא למעשי עושק שלהם), אלא התרעמתי על שהנאמר ב„תפילת השלום“ שלך כה מנוגד למעשים שאתה משתדל לסגור עליהם, להצדיקם ולהסבירם.

התרעמתי גם על שלאחר תשובתי המפורטות חוזר אתה ושואל כך כאילו לא עניתי על זה כלל. ואי-הבנה זו שלך גרמה לך להסביר לי בהרחבה את דעתך על הקיצוניות והכרוך בזה. ללא כל צורך, ושלא ממין הטענה.

אך ישנה אי-הבנה מצדי אני, שאלמלא היא לא היינו באים כלל לויכוח זה, וזה הדבר. עם קריאת דבריך היפים והנוגעים ללב ב„תפילת השלום“ והציטטין הנעלים מתפילות הימים הנוראים וכו' שהבאת שם — חשבתי לתומי בוודאות גמורה שכמוני כמוך, שמבסס אתה את השקפת עולמך ואת המעשים הנובעים ממנה על הבסיס הבלעדי של המוסר היהודי-אנושי, ולפיו אתה דן על תופעות החיים, חשבתי וטעיתי טעות מרה מאד. אני שתפיסת-עולם שלי רליגיוזית-יהודית אוניברסלית, שאינני מתאר לי שלום וטוב בעולם אם לא תתקבל גישה זו על דעת בני אדם בכלל ובני עמנו בפרט — טעיתי לחשוב ששותפים אנו בעיקר השקפתנו אלא שמסקנותיך משום מה שונות משלי שינוי כה מדהים ומכאיב ובוה נסיתי להתדיין אתך. אך אילו ידעתי את גישתך ה„היסטורית“, ה„סינטטית“, „הדיאלקטית“ לחיי האדם ביקום, אילו ידעתי שגם המוסר בא בחשבון לדעתך, גם, ולא יחיד ולא עיקרי וראשון — הרי הייתי יודע שבאים אנו משתי נקודות שונות מאד ומגידים על-ידי כך למסקנותינו השונות והמנוגדות בהחלט, והויכוח הוא ללא תועלת (אם כי הכואב זועק ללא חשבון, מעצמת המכאוב, גם כשאנו בטוח בתועלת ועקתו, ואפילו כשהוא בטוח שאין כל תועלת בזעקתו!) אני מאמין באמונה שלמה, ונסיון החיים אישר לי זאת מאד, שהרע והטוב הנאבקים ביניהם נתונים שניהם בידי האדם שבידו להכריע לכאן או לכאן, וצלם האלהים שבאדם, כדברי תורתנו בספר בראשית, או „האוד הפנימי“ שכל אדם, כתודת הקוייק-דים — הם מטילים את האחריות על כל אדם וכל עם לטוב ולרע. מאד מאד חדור אני רעיון התלמוד על העולם שחציו זכאי וחציו חייב, ואני, כל יחיד וכל עם, עלול להכריע במעשי את הכף לצד זכות או לצד חובה, וגדולה לאין שיעור האחריות האינדיבידואלית-האישית או האינדיבידואלית-לאומית על כל מעשה שלנו. ומכאן התביעה הנבואית להגשמת הטוב במעשה. מכאן נחפתי בכוח-לא-אנוש להגשמה מעשית בחיים ביחס לחיי עבודת כפים, עבודה עצמית, עבודת האדמה, בארץ הנביאים, בשפתנו העברית, בתרבות ישראל כפי שהתבטאה על-ידי הנביאים הלל ור' יוחנן בן זכאי, ואבא חלקיה, ורבינו בחיי ורמח"ל וכו' ועד א.ד. גורדון (שהתנגד בכל נימי נפשו לתורת הדיאלקטיקה למפרשיה השונים). ומכאן יחסי לתקומת יהודה „בדם ואש“ כשיטת מחריבי ארצנו, הנניה בן עזור, שמעון בר גיורא ובר כוכבא או „לא בחיל ולא בכוח, כי אם ברוחי“ כשיטת ירמיהו, וזכריהו, בן זכאי ושאר תלמידי הלל. כך הדברים ברורים. אך לאמור שתלמידי בן זכאי — ובר כוכבא, או ירמיהו ונביאי השקד, או הסיקריים ור' יוחנן וחז"ל — שניהם מעצבי חיינו — לא יתכן לדעתך, מפני שאנשי החרב מייצגים את החורבן המוות, ולא רק בתיאוריה, אלא בעובדות האימות של חורבן ראשון, חורבן שני וחורבן בר

כוכבא, חורבנות שאינם נושא לויכוח אלא תוצאותיהם קיימות עד היום בגולת עמנו, ועתה מכינים לנו אנשי ההיסטוריה את הגלות הרביעית.

פרט מענין. במסכת גיטין מסופר על הבריונים שהפצו מלחמה ברומאים והחכמים התנגדו להם. רש"י מסביר: „בריונים — אנשים ריקים ופוחזים למלחמה! שלא כיעקב כהן ו, השומר" ואצ"ל ומפלגותינו והגדנ"ע והפלמ"ח. אגיד בסגנונו של גורדון: יהודי יבנאי שכמוני חותם בשתי ידיו על הסברו של רש"י לבריונים. אך המזרחי ומפ"ם ומפא"י וכו' סוברים ההיפך. נו, לא אאריך בזה. רציתי בשודות אלה להבהיר במשהו את השקפתי ואת הטעות שטעיית עם קדיאת „תפילת השלום“.

על שאר הענינים אין לי אלא לבקש שתקרא במכתבי ו, במכתב להייל" ושם תמצא גם תשובה ברורה לשאלתך החוזרת כפעם בפעם: האם לא הערבים פתחו במלחמה על מדינתנו? מהראוי שתודה כי העובדות ההיסטוריות מלמדות שאם בא עם לארץ מיושבת על ידי עם-אחר במטרה להיות שם העם השליט הריבוני — טבעי הדבר שעם הארץ מתקומם נגדו בנשק ובמלחמה, וכך עשו בני עמנו בעבר הרחוק לכל עם זר משתלט, וכך עושים עד היום באלזס ובפונזן ובכל ארץ באירופה ושאר חלקי העולם, והגזול לא יישן במנוחה עם שללו. יש לנו תקווה לפי זכדיהו, אך אוי לנו אם נלך לפי זרובבל ובן גודיון. כל יהודי אוהב עמו צריך להזהיר מפני סיכון עמנו בדרך החרב, וכל אדם אוהב אדם צריך לבחור בדרך טולסטוי וגנדי וגורדון ולא בדרך מולטקה ותלמידי הרמטכילים שלנו. „אימים“ הדברים שאני משמיע כאן, אך מובטחני שגם ר' לוי יצחק מברדיטשב לא הצדיק מעשי עושק וגזול ושוד אפילו כלפי גוי, וכל הסנגוריה שלו על ישראל הצטמצמה בתחום המצוות הפולחניות שהמון העם העמל לא יכול היה לקיימן בשלמותן. ולא דק בפרט אחד אלא לכל שאלותיך תמצא תשובה מפורטת במכתבי, ולא אחזור כאן שוב. — לאחר שהפרכת את עליילת אי ההתנגדות לרע של טולסטוי מצאת בו פגם אחר להוכיח באמצעותו את שנאתו ליהודים. יתכן שהיתה בו שנאת יהודים מילדותו שהיה צריך להתגבר עליה עם הנדככותו המוסרית ואין בזה כל רע. במכתבו לדיד מיום 27.4.1903 ע"ד הפגורום בקישינב הוא כותב בין השאר:

„יחסי ליהודים אינו יכול להיות אחר מיחס לאחים שאני אוהב אותם לא דווקא בגלל היותם יהודים, אלא מפני שאני והם הננו — כמו כל בני האדם — בנים לאבינו האל האחד, ואהבתי זו אליהם אינה זקוקה מצדי למאמץ מיוחד, היות ואני נפגשתי ומכיר אני יהודים כבני אדם טובים מאד.“ קטע זה לקוח מכתב ה-23 של כל כתבי טולסטוי, דפוס סטיין, מוסקבה, 1913. יכולתי לצטט מאותו כרך דברים דומים ברוח זו. אך מוטב היה שתשתדל להשיג את הספר „ספר המחשבות הישראליות“ מאת הרב הראשי בבריטניה הרב הרץ. בספר זה תמצא את רשימתו של טולסטוי בשם „היהודי מהו?“ כתובה בשנת 1891. זהו שיר תהלה ליהודי ולהדות. אצלי נשמר מאמר זה שנרדפס לפני עשרות שנים ב„דבר“. אך אינני סניגור מושבע ונצחי

לטולסטוי ואין לזה שייכות לעניננו כמו שדרכו השלילית של בן גוריון ושל ראשי היהדות בארצנו אינם מעידים על מהותה האמיתית של היהדות. רציתי רק להצביע בפניך על דרך זו — להשחיר את טולסטוי ויהי מה — שלא זו הדרך!

אם הרימותי אולי את קולי למעלה מהמידה הרניי מצטער על כך, וכבר הסברתי מה גרם לכך, אך עומד אני בכל לבי על תוכן הדברים שהשמעתי. אינני רואה במשל שלי על נבות היזרעאלי ומעשה איזבל משהו שונה ממה שעשו כיום בברעם, במגידל שעל-יד נהלל, בלוד, ברמלה, בכפרי המשולש ובכל מקום שיושבים אנחנו בבתיהם, שדותיהם, כרמיהם וסדנאותיהם של הערבים המתגוללים למאות אלפיהם כפליטים אומללים. אתה מתרעם על משל זה, אך מהותו אמת עד שנתקן את המעוות.

אני מסיים איפוא בהדגשה מיוחדת שאין לי כל כוונה של ניצוח, של פגיעה או עלבון חליה, וישמרני השם מזה. מאד מודה אני לך על מכתביך בכלל למרות שלא יכולתי להיות מרוצה מאופן תגובתך ואי-תגובתך על עיקר דברי. ביחוד תודה לך על הפרטים האוטוביוגרפיים המענינים והמאלפים. נודה בעובדה: אתה דן בדברים מבחינה מדעית, „אובייקטיבית“ בעקר, כפי הסבר-תך. אני — מבחינה רליגיוזית-מוסרית יהודית-אנושית. שיבת ציון — חוון חי מילדותי הקדומה ועד היום — עליירי דם ואש? ! זהו אסון איום בתיי, זהו חילול כל קדשי, מלבד הסיכון הוודאי שיש בכך לעמנו וארצנו. וכך תובן נימת דברי ומזגם.

היה שלום וכל טוב לך. מובטחני שדבריך הם ביטוי פנה ונאמן ללבך. טוב שהחלפנו דברים, ואולי ניטיב לשותת בפגישה אישית. אקווה שתרגישני אם גם לא תסכים לדעותי.

בכבוד וברכה ידידותית.

* * *

הרצליה, ט' תמוז, תשט"ז. 18.6.1956.

דיני יקירי ר' בנימין.

באה ונהייתה. מפי העתון גורע לי, אם כי באיחור, על רבורה יקירתנו שעזבה את עולמנו דב היגונים והלכה לעולם האמת. אני וטובה מאד נרגשים מסיום עצוב זה של פרשת חייה, ועל אחת כמה וכמה, חשים אנו בכובד היד הגורלית שגחתה עליך. והרי לה, לדבורה, בוודאי שוה גאל אותה מיסורים שאין להם סוף, אך מה קשה הפרישה של אדם כה קרוב מדרך החיים הארוכה. בוודאי: ד' נתן ור' לקח, וברוך דיין האמת. מי ומה אנו כי נתקומם נגד הגזירה העליונה? אך כבני אדם נוקב הכאב, ושותפים אנו לצערך. אני כותב ומחשבה עולה: מה כתבת? אולי כל הענין רק דמיון ולא

מעשה שהיה? אולי עוד ניפגש ונשוחח? אולי עוד אראה את דמותה הערינה של רבורה? המותר לשקוע ברמיונות כאלה?
חזק ואמץ ידידי היקר והטוב.

שלך בכל לב.

* * *

הרצליה, י"ו אדר א', תשי"ז, 18.2.1957

לכבוד

בני שלהבתיה, לידי ע. ש., שלום וברכה.

„מאז קבלתי את מכתבכם מיום א' בשבט ש"ו ואת טפסי „רשפים“ הריני חוזר ומעיין כפעם בפעם בדברים המעניינים אותי מאד, ועתה מצאתי במיוחד ענין רב במאמר „רגש הייחוד והקדושה“ בגליון מס' 11, אדר א'. באותו גליון צפיתי למהו חשוב מהמאמר הפותח: „על היעוד החינוכי הרתי“, אך הוא לא ביטא את המובטח על ידי שם המאמר. אפשר היה לאמור את הדברים בקיצור נמרץ יותר וביתר בהירות, ובפתות היסוסים ופקפוקים כלפי המפלגות והמפלגתיות, שנוקן ושלילתן גדולים בין שהן בלבוש „רתי“ או חילוני. אך לא אכנס בפרטי נקודה זו אלא אומר בדרך כלל, שכשם שנהניתי ונתרשמתי עם קריאת „רשפים“ מעוז השאיפה וההתלהבות, וביתוד, מרגש הייחוד והקדושה, כך הצטערתי על חוסר הבהירות ביחס להגשמת השאיפה בחיי יום יום של הצעיר היהודי, של האדם היהודי. היהדות היא אמנם מרקיעה שחקים ויש שיהודי אציל המחשבה מגיע עד כדי רגש „ההתעלות מעל העולם, רגש המביא בצד מסויים לזלזול בעולם כולו“ — כפי שנאמר באותו מאמר „רגש הייחוד והקדושה“, קרוב לסופו — אך בכל-זאת עומדת היא היהדות בשתי רגליה בעולם חיי האדם המוחשיים. עשרת הדיברות אינן אלגוריה, ופרשת „משפטים“ אינה דרוש וסוד בלבד, ותוכחת הנביאים ותז"ל מבוססת על חטאים ופשעים בין אדם לחברו בעיקר. ודוקא ימינו הטרופים האלה, בהם העולם, ועולמנו היהודי בתוכו, שטוף דמי אחים ובנים למקום — כולם בנים למקום — והשתיתות והאונס והשקר והניצול וההפקר והריקנות משתלטים יותר ויותר כשהפה ממלל רברבן על אידיאלים נישאים אנושיים ורתיים, והירדים, הוי הירדים — „ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם, גם כי תרבו תפילה אינני שומע, ידיכם רמים מלאו!“ — ובכן, בימים טרופים אלה נכסף הלב ועורג לשמוע מאנשי „שלהבת-יה“ משהו רציני-ממשי בדרך החיים, בהם ילהטו ה„רשפים“ את פסלתם וזוהמתם של החיים, ואור חדש — עתיק, אור ישראל סבא, יבהיק ויזהיר מעל אהלי יעקב. והדברים הנמרצים שנאמרו ב„רבר אל הדור הצעיר“ בפתח גליון I של „רשפים“ גם הם מניעים, וביתר עוז, את הקורא

הרציני לשאול את אשר אני שואל כאן. שם נאמר בין השאר: „לא פרישות מהעול אלא קידושו. אנו רוצים במהפכה, ולא אך במהפכה כלכלית. גדולה מזו — במהפכה נפשית.“ אך במיוחד זועזעתי על-ידי הדברים הנועזים והחרפים — ועם זה מאד לא בהירים — שבסוף אותה פתיחה, — דברים שבחלקם דחו אותי, מפני רוח השלילה התוקפנית שנושבת מהם, אם כי מובטחני שרק מליצה נלהבת, פליטת הקולמוס וגיצי הרשפים הם, ולא כפשוטו: „בדרכנו אל הגאולה לא נעצר בפני כל מכשול, את הפטופטים הנושנים נעקור, ונדמוס (ההדגשה שלי) אם יהא צורך בכך — את המוסכמות. לפנינו אך מטרה אחת: הגשמת מלכות שמים על הארץ“.

אכן עם קריאת דברים כאלה אי אפשר שלא לשאול: כיצד תעשו זאת, מה האמצעים והמכשירים לכך? והאם כל האמצעים כשרים? אני מבין שכוונתכם אך ורק בדרך היגוכית, דרך הדוגמה האישית וההסברה. האינני טועה? אך מה למעשה אתם רוצים? בימינו אבדה משמעותן של המלים מרוב שימוש בהן לשווא ולסילוף, וכשאתה אומר יהדות, קדושה, מהפכה וכו' אין לדעת מזה כלום למהותו האמיתית של הדבר.

גם אני חושב על כמה מוסכמות שיש לסלק ממחשבתנו ומחיינו. אך אינני יודע, וכמוני לא ידעו רבים אחרים, למה אתם מתכוונים. לא אטרידכם בסיפור על תפיסתי אני את היהדות ועל עמידתי בתוכה כיום לאחר מהפכות נפשיות שונות, אך אבקש מכם — אם אפשר — להשיעני משהו עיקרי על שתי נקודות רציניות, שתיים מבין רבות, שהן מכריעות מאד בחד ליהדות המהותית, אשר ביטויה הטוב הושמע לנו על-ידי החסיד בעל הספר „חובות הלבבות“, האומר בהקדמתו (עמוד 34 הוצאת ראם, ווילנא): „והתברר לי כי כל שרשי המעשים שמתכוונים בהם לשמו יתברך הם מיוסדים על בור הלב וזוה המצפון“ ובכן:

(א) מהי עמדתכם, להלכה ולמעשה, לענין „גדול הנהגה מיגיע כפיו יותר מירא שמים?“ ענין עשיר ועני, מנצל עמל הזולת והמנוצל, החי בבזבוז כשכסנו במצוקה ובחוסר ומסתפק במינימום ההכרחי, ובכלל לסדר חיים זה של אי שוויון משווע בין אחים, בניים לאבינו האחד בשמים? תורה היא וללמוד אנו צריכים כדי לעשות את הטוב והישר, ורבו התורות המתעות והמיטעות שהתיימרו לשווא לגאול את האדם ממצוקתו בכוח הזרוע והתמרנות.

(ב) וכאן נקודה חמורה מאד, ולא פעם נכוויתי באשם וגחלתם של אלה שגשאלו על-ידי שאלה זו. היהדות לימדתנו עוד מראשית הבריאה כי נברא האדם בצלם האלהים, כי עולם חסד יבנה. אך העולם, למעשה, סורר ומורה, מתבסס על ברכת יצחק לעשיו: „ועל חרבך תחיה!“ וכל דפי ההיסטוריה עדים למצב האיום והמתמיד של „שפיכות דמים בלתי פוסקת ביחידות ובציבור, עם נימוקים של מצווה וחובה והכרח, כיד הלשון המדברת גדולות, וגם ללא כל נימוקים שהם. מהי עמדתכם, להלכה ולמעשה, לבעיה זו? בני אדם יהודים הצועדים בעוז אל המאמץ, להשכנת מלכות שמים על הארץ“.

„בדרך לגאולה השלמה“ — אי אפשר שלא הבהירו לעצמם עמדה ברורה, כלפי האמצעים למטרה, וקורא אני במכתבכם שרוב הכריכם בצבא! מה קשה לזהות את התרוממות הנפש, את רגש הקדושה והייחוד, את האצילות הרוחנית הבוזה לעולם זה, את כל אותו מצב נפש הנפלא המוכא ב„רשפים“ ברשימות יומן של אחד בעל נפש והגיון ורגישות כה עדינה, — מה קשה לזהות זאת עם חיי קסרקטין צבאי, עם שבועת אמונים למות (ולהמית) ללא כל ערעור אם בן תמותה בתואר רמטכ"ל או שר „הבטחון“ (הוי בטחון! מלה קדושה זו בעולם ההסידות שנפלה בידי הבוטחים בחרב ובפצצה...) יצווה על כך! מה קשה לזהות זאת עם ישעיהו ומיכה וזכריה והלל ור' יוחנן בן זכאי והמהרש"א והבעש"ט וכו' וכו', „והשביע הקב"ה את ישראל שלא יעלו בחומה“. דלא כפלמ"ח ו„שועלי הנגב“ וצה"ל וכל אנשי „ככל הגויים“. תעינו גא בישעיהו מ"ב בפסוקים הראשונים על דמות הגואל ועל דרכי פעולתו, על האמצעים שלו. מה נפלא, נהדר ונאצל! ללא סטן וברן ומיג ומיסטר ודוידקה וכל סילון שהוא. ופשתה כהה לא יכבנה“ — ללא מבצע יפו, לוד, רמלה, דירי-אסון, קיביה וכפר קאסם וכו' וכו' הקשור ממילא קשר טבעי עם דרך „בדם ואש“. ובכן כיצד מתיישבים הדברים?

אני השואל חלילה לי לעשות זאת לשם ניצוח פולמוסי. ישמרני השם מדרך זו. כאמור למעלה: תורה היא וללמוד אנו צריכים. רצוני עז להבין ולדעת את דרככם ואולי גם לקוות למשב רוח חיים, רוח מחייה נפשות במדבר ימינו אלה.

אינני צעיר לימים, כבר אינני רחוק מהשבעים, אך בכל נפשי ער אני לקראת כל רחש חיים אמיתיים, לקראת הלמות לב של האדם בצלם האלהים, ביחוד לקראת אלה החשים ומאמינים בייחוד הסגולי של עמנו ובחובות ותפקידים שזה מטיל עלינו.

ואשר לבעורים במובן הגיל — אין זו מידה יהודית להבליט זאת בהערצה, ככל הגויים. הוקנים, זקני העם, וכל זקן כשלעצמו, הם מודגשים בכבוד יתר ובהוקרה ביהדות. וכדאי להרהר בכך.

תסלחו נא אם הוגעתים בדברי. אני אסיר תודה לכם בעד ההנאה הרוחנית עם קריאת דבריכם ועם עצם תופעתכם בימים אלה. אנא תענוני עד כמה שזה באפשרותכם, במוקדם או במאוחר, עוד רבות יש לשאול ולענות, אך נקווה להבא.

בברכת שלום ידידותית

* * *

הרצליה, ט"ז אדר ב', תשי"ז, 19.3.1957

לע. ש. — „רשפים“, שלום וברכה.

מכתבכם המפורט מיום כ"ה אדר א' יש בו ענין רב לחיוב ולשלילה, והרגשתי צורך להגיב במיוחד על כמה נקודות בסופו של מכתבכם ולהודות לכם בדרך כלל על ההסברה הטובה והעניינית של פעולתכם ומגמתכם. טרדות שונות עיכבוני עד כה ועתה אנסה להביע, עד כמה שזה ניתן בכתב, את הערותי, בתקווה לתשומת לבכם.

מאד מעריך ומחשיב אני את תנועתכם, את מאמצים לקראת החיים היהודיים השלמים שהם הם החיים האנושיים השלמים. זהו דבר נעלה מאד ונועז וריזיקלי מאד בדרך כלל, וביחוד בתקופתנו המטרופת, ויהי רצון שתצליחו להתקדם בהתמדה לקראת הגשמת המטרה, שאליבא דאמת אין לה סוף וסיום. אילו נפגשנו לשיחה פנים אל פנים הייתי יכול לשאול לפרטים נוספים על יחסכם למצוות הפולחניות (שבטעות קוראים להן מעשיות, כאילו המצוות המוסריות הן משהו מופשט בלבד) ולשאר ענינים שביהדות, שהיא תנועה-דת חיה, בלתי קפואה ומאובנת. אולי נגיע באחד הימים לפגישה כזאת. לעת-עתה אסתפק בנאמר ב„רשפים“ ובמכתבכם, ואגיב על הטעון במפגיע תגובה.

ראשית כל על המחקר המדעי של דרך החסידות. עד כמה שידוע לנו התבססה החסידות לא על המחקר המדעי של היהדות, אלא על הרגש, הנפש, הדברים שבלב, וכמובן גם על העיון וההגיון. אך איננו מתכוון להיכנס כרגע לפרטי עיונים בענין זה, ותהי זו רק הערת אגב, המזכירה כי אמנם טעון הדבר עיון נוסף.

ביתר פירוט יש להתעכב על החלוקה — השרירותית ובלתי מבוססת — של השלמות לשתי דרגות שונות זו מזו (ולדעתכם זוהי עמדת היהדות): צדק כדרגת שלמות יחסית, ואמת כדרגת שלמות מוחלטת. מאין ומהיכן לכם זאת? ישפוט תבל בצדק! „צדק ומשפט מכון כסאך“, „ציון במשפט תפדה וישיבה בצדקה“ ושאר מקומות אין מספר במקורות היהדות על הצדק, וממנו על הצדיק. — האמנם זוהי מידת השלמות היחסית? כך מוגדר תואר השם ותואר פעולתו? והאין סתירה מניה וביה בין שלמות ובין יחסות?

„כשם שאין מקום לצדק בתקופה של אמת כך אין מקום לאמת המוחלטת בתקופת הצדק“ — כך גוזרים וקובעים אתם בטון פסקני, ואי אפשר בשום אופן להשלים עם פסק-דין זה. אמנם ידעה התורה, ידעה היהדות ש„אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא“, „לא ידון רוחי באדם בשגם הוא בשר“ והיתה התחשבות בחולשתו כבשר ודם, אך חלילה לנו להסיק מזה מסקנה כה נועזת ש„אין מקום לאמת המוחלטת בתקופת הצדק“ — שהיא לדעתכם המוטעית, תקופת היחסות. המטרה הנכספת — האמת המוחלטת — עומדת

ומאירה ומבריקה וזוהרת וקוראת לנו להתקרב אליה בלי הרף, בהתמדה, בצעדים גדולים או איטיים וחלשים, כיכלתו של האדם המסויים, ולאורה של האמת המוחלטת והצדק המוחלט, שהם שנים בשמותיהם אך אחד במהותם, ילך האדם היהודי השואף את דרך חייו, כי יש מקום תמיד לצדק ולאמת כאבן מושכת לאדם היהודי, „כי אני ד' עושה חסד משפט וצדקה בארץ, כי באלה חפצתי נאום ד'". ואשרי האדם ויבורך על כל צעד קדימה לקראת האור המוחלט, וחלילה וחס לנו לגזור על עצמנו לכתחילה גזר דין פאטלי של יחסיות (מי יקבע אותה ואת גבולותיה?) בתקופה מסויימת (מי יגדיר ויקבע את פתיחתה וסיומה של התקופה הזאת ושל חברתה?), ולא אוכל להאריך עתה בזה. ועוד הערה אחת בסעיף זה. הזכרתם כדוגמה את הצמחונות: קודם נאסרה לאדם אכילת בשר, ואחר-כך „עם החטא והירידה מותרת אכילת הבשר ואין בה גנאי". משפט אחרון זה אינו נכון. יש בה גנאי באכילת הבשר גם לאחר שהותרה. „הבשר עורגו בין שיניהם ואף ד' חרה בעם ויד בעם מכה רבה מאד". נוכח עדות מפורשת זו אין לאמור בשום אופן שאין בה גנאי. וגם המכילתא אומרת שהבשר ניתן להם בערב, „בפנים חשוכות". והרב קוק זצ"ל כתב על זה דברים נכונים ומרצים בספרו „טללי אורות". ויעוין נא גם בדברי הגבאים ורי יוחנן בן זכאי על ענין הקרבנות, ודברי הרב קוק זצ"ל על ענין זה באותו ספר שהזכרתי, והדברים הנכונים והנכוחים של הרב יצחק העבשטרטייט בספרו „קברות התאוה" על הצמחונות ועל הקרבנות. ואזכיר עוד רק את המעשה המאלף מאד המסופר בבבא מציעא על יסוריו של רבנו הקדוש בגלל יחסו לעגל שהובל לשחיטה וכיצד נתרפא על-ידי רחמיו על בני כרכושתא. לקח עז ונפלא ואזהרה רבה לכל אדם מישראל. ועוד רבות בתלמוד בקו זה, ביחס שלילי לאכילת בשר.

בשורות האחרונות של מכתבכם הרגשתי ירידה פתאומית מאיגרא רמה לבירא עמיקתא, בכמה נקודות בבת אחת. „שמו של הקב"ה שלום — מצטטים אתם דברי חז"ל בתוספת עוד דברי הלל ושבת על השלום, אך „דרגת הצדק מניחה אפשרות של מלחמה, למות וגם להמית". נוח ונפלא וחלק, אלא חסד כל בסיס! לא הגיון ובסיס ויסוד, אלא כד, כך רצוננו להחליט. ואתם קובעים שזוהי „עמדת היהדות, ואין זו עמדת הנוצרית (!?) של „נר", ואין זו העמדה המוסלמית (דין מוחמד בסיף), של „סולם". איך הצלחתם לרכז בשלוש שורות כל כך הרבה טעות, או אי-ידיעה, או פירושים והגדרות המשועים ממש באי-נוכחותם, בניגוד מוחלט לכל גישת מחקר (המקובלת עליכם בדרך כלל) ולכל הסתכלות אוביקטיבית! ? כאן ניצח כנראה המשפט הקדום השיגרתי, הקליל והשטחי את הגישה העיונית הרצינית. אשתדל להעמיד את הדברים על אמתם, נקודה אחר נקודה, ואתכם הסבלנות והסליחה, ותסכימו נא שדבריהם האחרונים הפוגעים מאד בי וב„איחוד-נר" ובאמת האוביקטיבית גם יחד, מזכים אותי בזכות לבקש מכם עוד קצת הקשבה לטענותי והסברותי, ואשתדל לקצר ככל האפשר.

1) „עמדתו הנוצרית של נר“!! מבחינה אישית הרי כמעט כל סופרי „נר“, וכל חברי מערכת „נר“ והרוב המכריע של מרכז „איחוד“ הם יהודים דתיים מסורתיים או קרובים לזה. והמעייין במוז שנכתב בשמונה שנות הופעת ה„נר“ ייווכח על כל צעד כי כאן מביעים הכותבים את השקפתם על הבסיס הבלעדי או לפחות העיקרי, (אצל מעטים מהם) של היהדות כפי שהיא בידינו מפי הנביאים וחז"ל וממשיכיהם. אדם בלתי משוחד שיקרא ב„נר“ ואחרי-כך ייתקל בדברי מכתבכם על „עמדתו הנוצרית של „נר“ בהכרח שיעמוד גדהם ומשתומם על סילוף מעליב ופוגע זה. גם סקירה על מכתבי האחרון אליכם תגורר בהחלט השתוממות כואת. זיברתי שם על האדם שנברא בצלם האלהים, על החשבת יגיע כפיים בפרקי אבות ובתלמוד בכלל, ציטטתי את ספר „חובות הלבבות“, הזכרתי את ענין יעקב ועשיו, דיברתי על הבטחון החסידי ועל הבטחון של שר הבטחון במדינת ישראל, ולבסוף אמרתי: מה קשה לזהות זאת (את הצבאיות ואת שבעת האמונים למות ולהמית לפי פקודת שר הבטחון) עם ישעיהו ומיכה וזכריה והלל ור' יוחנן בן זכאי והמהרש"א והבעל שם טוב וכו' וכו', והשביע הקב"ה את ישראל שלא יעלו בחומה — דלא „ככל הגויים“. גם בשורות שאחרי זה מפוזרים רעיונות המתבססים על גישה יהדותית, ואפילו את הענין הנעורים והזיקנה הסברתי מתוך גישה יהדותית, זוהי דרכי גם בהתבטאי ב„נר“, כי כך אני חי ומאמין. טבעי הדבר שנהדמתי מדבריהם על עמדתו הנוצרית של „נר“, משפט זה הפוסל וקוטל בתנופה אחת את הכל, הוא גם מנמיך את ערכי היהדות לעומת ערכי הנצרות, ואדם כמוני, שאינני יהודי מבחינה ביאולוגית בלבד אלא גם ובעיקר מתוך אמונה עזה בייחודה הנעלה והנבחר של היהדות שאליה ידרושו באחרית הימים כל באי-עולם — מוזר לי מאוד לשלול מהיהדות וליחס לנצרות בלבד את מיטב ערכי השלמות אותם ינקתי, החל מהדברים הנפלאים בספר בראשית על האדם בצלם האלהים וגמור בחזון אחרית הימים כפי גביאי האמת והצדק. שימו נא אל לב ותראו כי שגיתם משגה כבד מאד במשפטכם הקדום על „נר“.

2) פרט חשוב אחד עלי להוסיף, רוב האישים המרכזיים ב„נר“, ו„איחוד“ אינם פציפיסטים אם כי הם פעילים למען השלום. הם תמימי דעים אתכם כי יש זמנים ותנאים שבהם האלימות והמלחמה מותרות. ור' בנימין הזכיר כמה פעמים בכתב ובעל-פה את פעילותו הגדולה למען מלחמת מצווה בהיטלר. אני וכמה חברים שלי הגנו סרבני מלחמה, ומפולגים בנקודה זו בינינו לבין רובו הגדול של „איחוד“, ועוול נעשה לאותם אישים שמייחסים להם מה שאין בהם.

3) גם כלפי האיסלאם לא נהגתם כשורה. הרגשת, דין מוחמד בסיף“ כ„עמדה מוסלמית“ היא מדויקת-נכונה ומשכנעת לא יותר מ„לא תחיה כל נשמה“, אשר שונאי ישראל מאומות העולם, וגם מיהודים מאמיני „בדם ואש“, רואים אותה כעמדת היהדות! המחקר הרציני במהות האיסלאם יגלה בתורתו הרבה פנינים יקרות וביצוצות מהאור העליון המאיר לכל יצורי אנוש, ולא

לנו לזלזל ולהשפיל דת כל שהיא מתוך משפט מוצע-שכמותו, וגרוע ממנו, נמצא גם ביהדות. צר מאד שבתחום זה נעלמה והירותכם הגדולה בהסקת מסקנות על נושאים וענינים שלא הספקתם לחקורם עד היסוד. עמדה יהודית של צדק אסור לה לנהוג כך.

מובטחני שתעיינו בדברי כבוד ראש ותסיקו מסקנות מתאימות. בתקווה לשימוע מכם גם להבא ובהערצת נכונותכם להגשמת רעיונותיכם בפועל בחיי יום בברכת הצלחה, בעז"ה, במעשי ידיכם.

בידידות.

* * *

הרצליה, כ"ב ניסן, תשי"ז, 29.4.1957.

לכבוד בני „רשפים“.

לידי מר ע. ש. שלום.

מכתב פרידה ?

בלב כבוד רשמתי את שתי המלים „מכתב פרידה“ בפתח מכתבי זה אליכם. מרגיש אני במכתביכם אלי יותר ויותר קוצר רוח ורוגז על הדעות שלי. זה מורגש מאוד בטון שלכם, בנימה האישית ובהעדר תגובה ישירה למה שכתבתי או שאלתי. מאד מאד מצטער אני אם הייתי הגורם למצב רוחכם זה, ואינני רוצה להוסיף ולהטרידכם בעל כרחכם, ורק מרגיש אני הכרח פנימי להעמידכם שוב במכתבי זה — (האחרון ?) על טעויות, או משהו הרבה יותר חמור, במה שאתם מייחסים אלי ולאנשי „גר“. ולפני זה הערה קצרה, אך כללית, אחת: „לא ניתנה תורה למלאכי השרת“. כל יהודי, וכל אדם, יכול ללמוד ולהבין. אינני יודע כיצד מפרשים „גטורי קרתא“ את „המאמרים הסותרים והמנוגדים שביהדות כאחדות אחת“, כפי שאתם משתדל לים להסביר זאת, וללא הצלחה. אני הולך בעקבות רבותינו הגדולים ובסיוע השכל הישר שניתן לי מיוצר האדם. רבותינו חכמי התלמוד בעלי השכל הישר הורונו להבדיל ולהכריע בין „מאמרים הסותרים והמנוגדים“ שבתורה ולפסול את אלה שנפסלו במרוצת הדורות. „עין תחת עין, שן תחת שן — ממוון“ — פסקו חז"ל בהחלטיות, אעפ"י שבתורה ממשיך להתבוסס חוק העונש — הגמול הגופני עד היום הזה. על עבירות שונות נאמר בתורה: „מות ימות, סקול יסקל“, ויש בתלמוד פרטי סקילה, שריפה, הרג וחנק. ובכל זאת הכריזו הגדולים שבחכמי התלמוד — רבי עקיבא ורבי טרפון, את התנגדותם המחולטת לעונשי המוות, ואמרו שאלו הם היו שם (בסנהדרין) לא היה אדם נידון אף פעם למיתה. וידוע בשם חז"ל פסק דינם הקשה על סנהדרין שדנה למוות פעם בשבעים שנה — שהיא חובלנית. כך הכריעו חכמינו בין „המאמרים הסותרים והמנוגדים“, ופסלו בהחלטיות את שהתאים

איי־פעם ונפסל עם התקדמות היהדות ועלייתה הרוחנית־מוסרית מ, לא תתייחס כל נשמה" עד, "מה דעלך סאני לחברך לא תעביד" — "זו כל התורה! שכך הכריז הלל הזקן, שאפילו אנשי, "רשפים" גאלצים להכיר בו כיהודי יהודתי אמיתי, דלא כנתן חפשי ואנשי, "נר" שאינם מעוניינים כלל ביהדות ובמה שאומרת היהדות אלא בדעותיהם שלהם". (האם לא רעדה ידכם ולא נקף לבכם להוציא מסקנה קטלנית כזאת על אנשים שהיהדות היא להם המציאות חייהם להלכה ולמעשה, וממנה הם שואבים (כמובן לפי השגתם) כוח ועוז, אמונה עזה עד למסירות נפש, ממונה, מהתורה, מהגביאים, מחז"ל ומגדולינו שאחריהם ??? !)

קשה להמשיך בדברי הסברה לנוכח זלוול קטלני כזה מצד גוער שרק התחיל ללכת לקראת משאת נפש, כלפי יהודים שזקנו ביהדותם המהותית, ובכלל כלפי יהודים זקנים, שכמדומני ראויים הם לפחות ליתר נימוס מינימלי כנדרש על־ידי היהדות מצעירים כלפי זקנים. ובכל־זאת אתאמץ ואוסיף עוד נקודה אחת בענין המאמרים הסותרים והמנוגדים" שביהדות. ענין המלחמה, "כי תצא למלחמה", "לא תחיה כל נשמה", כיבוש כנען ומלחמת עמלק וכיבושי דוד וכו', ודיני מלחמה בתלמוד, כל זה היה, אך ירמיהו והנביאים האחרים פסלו בהחלט את דרך המלחמה בהווה ולעתיד, ואין צורך לספר לכם זאת. ירמיהו גם נאשם שהוא, "נופל אל האויב", וכי כל מחשבתו רק לרעה על עם יהודה, ונידון למוות על־ידי חוקי החירום של צה"ל דאז, ורק בנס ניצול ממוות. אך גם חז"ל, חכמי התלמוד עצמם, התנגדו למלחמה ברומאים שהוכרזה על־ידי ראשי העם כמלחמת מצווה וחובה, ור' יוחנן בן זכאי ותלמידיו וכל מי מהחכמים שרק יכול — נמלטו ממקום המלחמה אל מקום בו יצרו מחדש את נפש האומה וגופה, ובכוח זה אנו קיימים עד היום. דבריהם הקשים של חז"ל על הבריונים בגיטין ג'ו, ופירושו הקטלני של רש"י על בריונים, ודברי מהרש"א בסוף מס' פסחים, "והשביע הקב"ה את ישראל שלא יעלו בחומה" וכו' הם בניגוד גמור לכל חיוביות למלחמה שבתורה ובחלק המלחמתי הקדום של התנ"ך. העבר היה מה שהיה, אך לעתיד חפ וחלילה מללכת בדרך זו. זוהי המסקנה הברורה, ההכרעה המוחלטת בין "המאמרים הסותרים והמנוגדים" שביהדות, וזהו המבדיל הבדל תהומי ביני ואנשי, "נר" מצד אחד ובין אנשי, "סולם" וכל אנשי ב, "דם ואש" לסוגיהם מצד שני, אלה המחזירים אותנו לתקופת, "עין תחת עין", וקצותה את כפה", "לא תחיה כל נשמה" וכו', ולא אאריך עוד בזה.

להערת בדבר זלוולכם באיסלאם בציינכם אותו בסימן של, "דין מוחמד בסיף" לא עניתם אלא בלאו סתמי ועדיין הטענה נגדכם עומדת וקיימת. ומובן שלא איכנס אתכם כאן בדיונים על עמדותי בזמן מלחמת היתלר. הרי קיבלתי כבר — עוד לפני ששמעתם את דברי בענין זה — מכם במכתבכם דברי גינוי ונויפה והעלבה על היותי שותף פסיבי לאלה שעשו סבון מדודיך ודודותיך, מסבא וסבתא שלך ומקרובי ודודי שלי! וכבר נסתם עלי הגולל...

לא. אין לחוטא זקן שכמוני לפצות פה כלפי שופטיו הצעירים הצועדים בעוז
 „בדרך הנאולה השלמה“. רק לזאת שימו לב: לא תמצאו במכתבי אליכם טון
 כזה של זלזול, העלבה, השפלה וגיבוי אישי. יש בהם שאלות, טענות רעיוניות,
 פירוכות, תמידות, ויכוח, ורצון עז להקשיב, ללמוד אפילו מצעירים, כי „מכל
 מלמדי השכלתי“. לכן שאלתי בפתח מכתבי זה: „מכתב פרידה?“.
 יהיו נא דברי לפחות גורם להרהורים, ושלום לכם ממני בכל לב.

* * *

הרצליה, י"ג סיון, תשי"ז. 12.6.1957.

לכב' ע. ש. ל„רשפים“, רב שלום.

שמחתי למכתבכם מיום כ"ז אייר ולרצונכם להמשיך בחליפת מכתבינו,
 אך נוכחתי ביתר וודאות כמה צדקתי בבקשי מכם במכתבי הראשון פגישה
 ושיחה אישית. בצער רב רואה אני כמה טעות ואי הבנה, וכן אי-יכולת להעיר
 ולתקן מיד, קורים בבירור שבכתב, ביחוד בענין רגיש כשלנו. הריני מחדש
 בזה את הצעתי להיפגש באחד הימים לשיחה מפורטת על הענינים הנידונים
 בינינו. הפעם אנסה להגיב על כמה דברים הטעונים בירור, תיקון ולהעמיד
 את הדברים על משמעותם האמיתית.

(1) ענין הפגיעות האישיות. לדעתי אין הויכוח מחייב פגיעה אישית.
 וחלילה לי לראות פגיעה בי בהבעת דעותיכם השונות משלי. זה הרי מנוגד
 לעצם מעשה הויכוח, וכיצד איעלב על-ידי שמיעת דעות שונות משלי? אך
 הפגיעה היא ממש אישית וחורגת מגדר של ויכוח עניני. שוב מציע אני לכם
 לבדוק במכתבי ולא תמצאו לא פגיעה ואף לא שאני מייחס לכם דרגות
 וציונים פוגעים, כמעשיכם אתם. למשל: „אינכם מעונינים כלל ביהדות אלא
 בדעותיכם“. משפט זה (וכמוהו עוד במכתביכם) איננו בגדר ויכוח והבעת
 דעה אלא גורדין מגבוה של שופט עליון על הנשפטים או הנתבעים לפניו.
 כמו כן פוגעת המונופוליה שלקחתם לעצמכם על מה זאת יהדות ומה לא:
 דעותיכם — תמיד היהדות, דעוטי — רצון להתאים יהדות אליהן. עמדתכם
 זו מפריעה לכל ויכוח רציני ופורה. כאן מקום תורפה במכתביכם.

(2) היה לי יסוד לחשוב לפי „רשפים“ גליון מס. 1 שאינכם ארטודוקסים
 קנאים. מי שאומר: „את הפטופטים הנושנים נעקור, ונרמוס — אם יהי צורך
 בכך — את המוסכמות וכי“ אינו בבחינת אדוק אל-תגע-בי. עם נטורי קרתא,
 אגודת ישראל ודומיהם לא אתווכח ולא אשתדל לשכנעם בצדקת עמדותי,
 משתי סיבות: האחת — אינני מקווה לשכנעם. (ב) יחס הכבוד שבי למאמינים
 אדוקים מעכבני מאד מלפגוע באמונתם ולרופפה. לפניהם לא אדבר על
 התפתחות היהדות ועל נקודות שנפסלו ביהדות. חלילה לי חשבתי שלפניהם
 מותר, על יסוד הצהרתכם ב„רשפים“ כנ"ל. האם טעיתי? אתם משתדלים

לקדש ולשמור על כל ה„מאמרים הסותרים והמנוגדים“ שביהדות. כולם קודש. אם כך — עלי להתנצל על עצם העיזי להתווכח אתכם. באמת לא ברור הדבר, ואם טעיתי בכם — עלינו להפסיק את הויכוח.

3) עד שאשמע מכם בזה דברים ברורים אמשך בהערותי לכמה נקודות. עם קריאת הקדמתו הארוכה של רבינו בחיי לספרו „חובות הלבבות“ אשר ברובה הוא עוסק בחקירה על מעמדו של המוסר ביהדות ומסכם במסקנה ש„בור הלב וזוה המצפון“ הם במרכז היהדות — יכולים אתם לטעון כנגדו שמרוב נטייתו למוסר עמל וטרח עד שמצא סמוכין לדעותיו, זאת אומרת התאים את היהדות לדעותיו. וכך אפשר לטעון על רבים גדולים וטובים. אני שמח ומאשר שמוצא אני ביהדות את מיטב המחשבה הנעלה ואינני זקוק לנוע על דלתות תתות ותורות אחרות, אם כי אינני נרתע מללמוד מכולם. מסתמך אני על הגדולים ביותר בנביאים ובתלמוד, כשאין אני מכוּחש מציאות גישות אחרות מאלו, שהם אמנם פחות גדולים ופחות בני סמכא. כמדומני שאינני נפסל על-ידי כך כיהודי, כשם שאינכם פוסלים את יהדותו של הרמב"ם שעמל ושמה להתאמת אריסטו ככל האפשר להשקפת עולמו היהודית. ולא אאריך כאן בזה, רק אציין, שלאשרי אינני צריך להתאים, אלא מוצא אני את היהדות, בפי גדוליה, כשיא מחשבת האדם.

4) אם תעיינו יפה במכתבי הקודמים תראו, שלא טענתי שדיהדות מצווה על פציפוזם בסגנון זמננו, אלא שבפי בני הסמך הגדולים שלה היא תמיד מתנגדת למלחמה, ודבר זה בולט בעיקר החל מנביאים אחרונים והמשך ברובם המכריע של גדולי התלמוד. כל הנבואה וכל דברי חז"ל על הגאולה הם במפורש רק בדרך אי האלימות. ורק „פלפול עקום“, אם אשתמש בסגנונכם במכתבכם האחרון, מתאמץ לשווא להוציא את הדברים ממשוטם. על ירמיהו אומרים אתם: „במקרה מסויים אסור להילחם, ובמקרים אחרים צריך לעשות זאת“. היכן נמצא רמז כל שהוא בירמיהו לדבריהם אלה? והיכן תמצאו בישעיהו סמוכין לקביעתכם הנועות: „ישעיהו בעד מלחמה?“ הוא נגד בניעיה, וכמשה, ליד ים סוף כך מבטיח ומעודד הוא את חזקיהו והעם כי ד' ילחם להם. ואמנם לא צה"ל ניצח את סנחריב אלא מלאך ד' היכה את צבא אשור. אני מפתחך על הדברים כפשוטם ואתם מתאמצים לעקמם ולאמור דברים שאין להם כל בסיס וכל אסמכתא שם. וכך כל מקום בודד בישעיהו, בזכריה וכ' שיש בו משהו בדומה לביות הים בימי משה, או לביוה במפלת סנחריב או בזמן גוג ומגוג וכ' — כל זה בא על-ידי פלמ"ח וצה"ל אלא על-ידי מלאך או על-ידי הקב"ה בעצמו, לא כמו בכיבוש כנען ומלחמות דויד, שאז הצבא נלחם באויב, ודרך זו הורחקה ונפסלה לגמרי החל מימי הנביאים האחרונים והלאה, ולא „האנטישמים“ אשמים בחלוקה זו, כטענתכם וכטענת נאמני הלאומיות המודרנית, אלא העובדות כמו שהן נמסרות על דיוקן בנביאים ובתלמוד, ואין לעקמן.

בוודאי שאינני אדיש-נייטראלי בוויכוח המכריע בין ר' אליעזר ובין

החכמים בענין, "לא יצא האיש לא בסיף, ולא בקשת וכי". (בשבת). "ר', אליעזר אומר תכשיטין הן לו, וחכמים אומרים אינן אלא לגנאי, שנאמר וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות, לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה". (שבת, פרק ו'). ואותם החכמים הם שהתנגדו למלחמה ברומיים מפני שלילתם את המלחמה בכלל ולא מפני נימוקים צדדיים שאתם מייח-סים להם, נימוקים חסריכל יסוד והוכחה. ויחס שלילי זה לכלי הנשק ש, אינן אלא לגנאי" וההצבעה המפורשת על "וכתתו חרבותם לאתים" — הוא שמצא לו ביטוי עז בפירושו של רש"י על "בריונים", שהוא מפרש: "אנשים ריקים ופוחזים למלחמה", (גיטין ג'ו), ובדברי המהרש"א על מלחמת בית ראשון ושני (בפירושו למסכת פסחים, פרק י').

צר לי שאינני יכול להרחיב כאן את הדיבור על סיפורי השווא הדמיוניים הנפוצים על-ידי התעמולה המיליטריסטית על רבי עקיבא ותלמידיו במלחמת בר כוכבא. ספורי בדים! להר"ם! וכל אותם חכמים ידעו על דיני המלחמה, מלחמת רשות ומלחמת מצווה, ועל סמכותו של המלך בעיני המלחמה, ובכל-זאת נהגו למעשה פניגוד לדינים אלה. וכך ידעו גדולי החכמים על כל מיני עונשי מוות שבתלמוד נוסף לעונשים שבמקרא, ודווקא זה הביע אותם גדולים בני הסמכות להכריז על "סנהדרין תובלנית" ועל שלילתם המוחלטת של כל עונשי מוות. האם עשו הם זאת מרצונם להתאים את היהדות לדעותיהם, או חשבו ברצינות שעמדתם היא עמדת היהדות? היש ספק מה התשובה לשאלה זו? הסוטה אני מן היהדות, או בלשונכם — שאין היהדות מענינת אותי, — אם מצטרף אני בשמחה לעמדת אותם גדולים? ואם גדול חכמי התלמוד, הלל הזקן, הצהיר במפורש ש, "מה ששנאו עליך בל תעשה לחברך" וזהו כל התורה, והשאר פירושה, האם רצה בזה לסגל את היהדות לדעתיו, או שהוא ביטא לדעתו את היהדות האמיתית? ויכולתי עוד להאריך בדוגמאות כלפי טענתכם הפוגעת כי אין אנו מעונינים ביהדות אלא בדעותינו. כמדומני שיספיקו הדוגמאות, ורק שאינני בטוח שלפחות הפעם יתקבלו דברי כמי שהם, ללא עיקום וללא תשובות שלא ממין הטענה.

(5) כאן אני מגיע לנקודת מכשול אחת שגדולים וטובים נכשלו בה, טעו והטעו אחרים, והנה גם אתם בטועים. חיים וייצמן, ואחריו כל קהל המטיפים לגאולה על-ידי צבא ובריגדות והודיינות, מצאו להם אחיזה, "נפלאה" ביואל הנביא, שאמר: "כותו אתכם להרבות ומזמרותיכם לרמחיהם! אך היודע עברית באמת ומבין בלשון הנביאים וסגנונם, ואם זקוק הוא — מסתייע בפירושי המפרשים המסורתיים, ואפילו המודרניים, הוא יודע בפשטות ובווד-אות שהנביא פונה לעמים הבאים להילחם על ירושלים, שאפילו יבואו כולם וגם החלש יאמר גבור אני, ויהפכו את כלי העבודה לכלי מלחמה — יפלו וייכשלו לפני הפטיח שיבוא לעזרת עמו. וזהו תמצית הדברים, ורבים שהודו לי, לאחר מאמץ להשתחרר מהשיגרה והמקובל, כי אמנם טעות מהרידה, או סילוף קשה, להבין את דברי יואל כפנייה לבני ישראל לכותת אתיהם

לחרבות וכו', בשעה שפנייתו באמת לעמים הבאים לתקוף את ירושלים. אקוה שגם אתם תעיינו מתדש בדברי הנביא ותיווכחו בטעותכם הגדולה.*

6) מתנצלים אתם לפני בגלל שחשדתם בי בעמדה פציפיסטית גם כלפי המלחמה בהיטלר, ואתם מחכים בפסק דינכם עלי עד בוא תשובתי המפורשת, שמקווים אתם כי תהי שלילית, שהרי „יאה לאדם לוותר על עקרונותיו הפציפיסטיים מאשר ישאר עקבי ולא צודק" — כה דבריתם במכתבכם האחרון. ויהודי קשה-עורף שכמוני מודה ומתוודה: אמנם כזה הייתי והנני, ואין בזה כל חידוש ליהודי שדורות על דורות, „הסבירו" לו הנוצרים כמה מסוכנה לו קשיות ערפו וכי „יאה לו לוותר על עקרונותיו" היהודיים, והוא — בשלו. וכאן שוב שואל אני אתכם: מה אתם? יהודים אורתודוקסים בגוון מסויים ומיוחד או יהודים מודרניים השואפים להתחדשות ברוח היהדות, אך לא לקנאות אדוקה ושמרנית. כל דבריתם וטענותיכם נגדי בענין הפציפיות, אי-התגוננות בנשק בימי חירום ובימי היטלר במיוחד — כל זה מנוגד בהחלט וביסודו לרוח היהודים המסורתיים באלפי שנות גולה, עד קום הבונד והציונות המדינית המודרנית. מלבד מקרים בודדים יוצאי דופן, בתולדות היהודים, הרי היה זה מקובל ומוסכם בכל חלקי היהדות בתפוצותיה שבשעת סכנת דמים מצד העמים מקרוב ומרחוק פונה היהודי לשני אמצעים: האחד — תפילה ותחנונים לאלהי הדין והרחמים, והשני כסף וזהב לרוב לקנות לב שליטים וריוזנים לגונן ולהציל. רק עם קום הבונד והציונות המדינית המודרנית הופיעה ה„הגנה" ברחוב היהודים, והיחס של יהודים נאמני מסורת ודת היה חדשני ושלילי מאד לדרכו של עשיו, כפי שקראו לזה. ואפילו בהתקוממות יהודי הגיטאות נגד הנאצים ניכר היה יחס שלילי זה מאד, ורק אנשי הפועל המזרחי והמזרחי התבוללו והושפעו מהאפיקורסים במידה כזו שהם אהדו את אירגוני הטירור במאבק נגד ממשלת המנדט האנגלית בארצנו, וצידדו בכיבוש הארץ בכוח הנשק, דבר שכל יהודי דתי מסורתי היה מתפלץ לשמעו בכל דורות הגלות, עד הדור הזה שהפר בגלוי את השבועה שהשביע הקב"ה לישראל שלא יעלו בתומה, וסוג זה של יהודים שהושפע מהבונד ומהתנועות הלאומיות והסוציאליות אשר האלימות והכוח המזויין הם מאמצעי ההגשמה התשובים שלהם — סוג זה הוא בוודאי שהיה פעיל בהתקוממות בגיטאות. גדלתי עד גיל 18 במשפחה חסידית אדוקה, חסידי גור, ובעיירה שכולה חסידים ויראי שמים, וגם המוני העם היו חרדים דתיים אדוקים, וכך הכרתי את העיירות האחרות בפולין אז, לפני דור זה, וידעתי: מספיק היה שישימיע אדם דעתו שעל היהודים להתגונן בנשק מפני הפוגרומים — ומיד היו מציעים בו בתשדנות ואיבה כאילו הוא מסיח ומדיח את ישראל מאביהם שבשמים, ואדם זה היה ממהר להסתלק בבושט פנים.

וכיבוש ארץ ישראל על-ידי עליה בתומה — לא מתואר היה שישימיע

* כמכתב תשובה מאנשי „רשפים" אמנם הוודו בטעותם הגדולה בענין זה.

יהודי רעיון-זוועה זה בפני יהודים ולא יותרם ויגודה כמשיח שקר. כמדומני ש, בתוך עמי אני יושב", ממשיך את המסורת היהודית הזאת, אם היא טובה או רעה בעיני בן גוריון, מנתם בגין, הרב י. ל. מיימון והרבנים הצבאיים, ויגאל אלון וישראל גלילי וכל שאר הסוגדים לחרב ולפצצה, ואין אתם צריכים להתפלץ מעמדתי הפציפיסטית גם במלחמת היטלר, בהאמיני כגנדי בדרכי מאבק אחרים מהמקובלים. את דברי גנדי על דרכי המאבק בהיטלר ללא אלימות, כפי שהסביר זאת, "גנדיאני" ב,גר", מכבדים אתם בתואר "פלפול עקום", מבלי שהואלתם להעמיק במהות הדברים. אך על כותו היעיל הרב של מאבק ברוח, בנפש — למדנו מיהודי יקר הנאמן גם עליכם מאד, הוא הקדוש ר' הלל צייטלין ז"ל. אינני יכול אלא לצטט כאן מלה במלה את הקטע העיקרי מדבריו על כותה של תפילה בספרו, "דממה וקול": — — — "בתפילה המכנית שבבתי הכנסת ובבתי המדרשות, לרבות גם ה,שטיבלער", אפשר שיוצאים בה ידי חובת תפילה עפי", "השולחן ערוך" אבל אי אפשר בשום אופן לקדם על ידה פני גזירות רעות ולבטלן ואפילו להמתיק את מרירותם, ואי אפשר לקרב על-ידיה את ביאת המשיח. — — — בכדי שתהא (התפילה) בוקעת רקיעים, בכדי שתוכל לשבר את השערים העליונים הסגורים על מסגר, בכדי שתהיה באמת לחרב פיפיות נגד כל אויב ומתנקם — — — צריך לרכז ולצמצם את כל כוחות הגוף והנפש בכל מלה ומלה ממלות התפילה". וכפי שמספר עליו הרב אורבך בספרו המרתק, "תולדות גשמה אתה" ניסה הקדוש צייטלין לרכז מספר אישים בוורשה לשם תפילה עליונה, בוקעת רקיעים" כדי לבטל בכוחה את גזירת היטלר, אלא שלא היו האישים מוכנים למפעל זה וכי וכי. הדרך הצייטלינית והגאנדיאנית נפגשו במהותן הפנימית, ואין לפטור זאת בביטול כ,פלפול עקום" על תפילה זו או אתרת כפי שביטאתם כלפי דרכו של גנדי. במלוא המובן: "אלה ברכב ואלה בסוסים, ואנחנו בשם אלהינו". תאמרו שבעמדתו זו הוא עזר בלא יודעים לאלה שעשו סבון מיהודים, מאחינו וקרובינו? יש להבין, אם גם לא להסכים.

לא פללתי כי כה ארחיב את הדיבור, בשעה שאותי מלווה הרגשת צער על שנאלץ אני להצטמצם מכפי שהענין דורש. תקראו נא בעיון וסבלנות. אפלל שנוכה לרוח הטובה בה סיימתם מכתבכם: "אינם זזים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה", גם אם לא הגענו להסכם בכמה נקודות חשובות. כל טוב לכם,

בידידות.

* * *

הרצליה, 29.6.1958, עם שחר.

לח' א., שלום וברכה.

כמה טוב היה לקבל את מכתבך ולדעת שהנה אתה שוב בעבודתך המועילה לחבוש ולעזור לחולים ולפצועים ולכל זקוק לטיפולך. שמחנו במיוחד לשמוע על היחס הטוב מצד המפקדים לבקשה שהגשת, ובכלל ליותר הבנה לעניינך מצד סביבתך. כנראה שלב האדם רגיש במיוחד לקראת ישרות העמידה הנפשית ולאמונה המלאה בדעיון נעלה, אפילו כשאין הוא שותף לדרכך. לכן יש מקום לתקווה ולהתחזקות.

א. אתה רחוק מזהדת כפי שאמרת לי. תקרא נא בכל זאת בסבלנות את המלים המעטות של התפילה שאני מתפלל בבוקר, יום יום עם שחר. תפילה מסורתית מן הסידור :

„אלוהי, נצור לשוני מרע, ושפתי — מדבר מרמה, ולמקללי — נפשי תידום, ונפשי כעפר לכל תהיה. פתח לבי בתורתך ואחרי מצוותיך תרדוף נפשי“ . כמדומני שיש כאן מקום אפילו לאדם לא־דתי, אם הוא הגיע לסרבנות־מלחמה, להרהר בעומק טוהר רעיון התפילה. מה דעתך ?

בידידות.

* * *

הרצליה, 22.12.1958

לח. ר., ידידי, שלום.

רק עתה מקווה אני לפתוח בכתיבה אליך ולהמשיך ולסיים, לאחר ימים רבים של נסיעות וטרדות רבות ושונות, שהעסיקוני יום יום. עתה הוקל העומס ואוכל להחרכו קצת.

טוב עשית שפירשת את דבריך, חיששות, ספקות והרהורים מדאיגים על חמיון והדרך של מין האדם, זהו כמובן משהו אחר לגמרי מדעות והשקפות וחזון לעתיד. אמנם עלי להודות שבפעם בפעם מעיין אני באותה בעיה של „התפתחות הבלתי־פוסקת“ ועל גבולותיה של התפתחות זו, אך אינני נביא ולא מאנשי המדע המתמרים לבוא במקומם של הנביאים, ולא אוכל להגיד אלא זאת: לאחר שנות החלבטות, היפוישים, בניית עולמות וסתירתם, יאוש ותקווה, וכל זה תוך רצון לראיית עולם מבוססת על בסיס הגות שכלתנית אנושית מוצקה — לא חששתי ולא נרתעתי מהגיע למסקנה, שכל־זה יאה ונאה להעסיק בו את מוח האדם הער, החושב והמחפש, אך אין זה פיפלתו של האדם להגיע לתכלית התפתחות האנושות מתוך איזו אמונה פטאליסטית

בכיוון מסויים, של „התפתחות בלתי-פוסקת“ או משהו אחר, מנוגד מאותו כיוון, תפקידו של האדם ויכלתו נתונים בקו אחר לגמרי, בקו של מאמציו הרצוניים לעיצוב דמות האנושות, ומתוך כך כמובן גם לכיוון התפתחותה בעתיד הרחוק. לא התפתחות אוטומטית פטאלית כפי שגזור עלינו המדע החמרני במין יומרה של גזירה עליונה שאין אלא להיכנע לה, ברצון או שלא ברצון. מחשבתי המאומצת-מתוחה מצאה לה מנוח על קרקע האמונה הדתית היהודית הצרופה, האומרת שניתנת לאדם הבחירה החפשית, לבהור ברע או בטוב, בחיים או במוות, והתוצאות של בחירתו — כמובן שתהיינה בהתאם לבחירה, יקצור מה שזרע! עתידו של המין האנושי תלוי איפוא בבחירתו את הדרך ילך בה, במאמציו הנפשיים והחמריים למען אורח חיים של „איהו עשיר — השמח בחלקו“, חיי פשטות וצנע בחיק הטבע וריסון יצריו לסוגיהם השונים למען האושר של היחיד, המשפחה, הציבור וכלל האדם והחי — או אדח חיים של „חרות“ ליצרים ופיתוחם האינטנסיבי בתחומי המיניות, הכבוד, השלטון, ההמדה לעושר ותענוגות חמריים, הקנאה, הגאווה והסקרנות החולנית וכ' וכ'. אמרו חכמינו: „הקנאה, התאוה והכבוד מוציאים את האדם מן העולם“, ושלשת אלה הרי מסתעפים ומקיפים עולם ומלואו, הרי הם הגורמים הראשיים למתיחויות הבינלאומיות, למלחמות המתמידות עד סכנת החורבן האטומי והמינימי. זה מבחינה חברתית, ומהצד הכלכלי — יפה ביטא גנדי: „העולם הוא מחסן כללי וכל אדם זכאי לקחת משם את מצרכיו, אך כל הלוקה יותר משהוא זקוק באמת — הריהו גנב“.

היוצא מזה: אינני מאמין בדברי נבואה של המתימרים לדעת מה יקרה את האנושות באחרית הימים, כי זה תלוי במיפנה שיחול בהתנהגות האדם או בהמשיכו להידרדר לקראת התהום הפעורה, ושני הדברים אפשריים. יש עתה גדולי חזון והגות, ביהוד בין אנשי הורד, הקובעים בוודאות שנמצאים אנו בסופו של משבר קשה אשר יגמר בעתיד לא רחוק בפתיחת תורה-הב לאנושות. אני אינני נוטה ואינני אודה נבואות כאלה ומסתפק אני בתפקיד הצנוע המוטל על כל אדם, לתרום את חלקו המכסימלי (אם אשתמש בסגנונו של גנדי שהזכרתי לעיל) למחסן החמרי והרוחני של האנושות בכל שטחי החיים. אם יעשה כל אדם את המכסימום ברוח זו — הרי העשיר את חיי עושר רב, תרם לעושר ואושר הזולת, ומטיל בזה את משקלו על כף המאזניים להכרעת עתיד האנושות בכלל. זהו מה שצריך להעסיק את היחיד ואת הציבור. אם תוכל להשיג בספריתכם את „ספר הדרך ואודה מישרים“ של לאַטְוֹ הסיני בתרגומו של א. ז. אשכולי, תעיין נא בכובד-ראש בכלולו, אך במיוחד בפרק השמונים שלו — סיכום לתורת החיים הנפלאה שלו.

אם אוסיף עוד כמה מלים לשאלת המיכון שנגעת בה במכתביך: אין בזה, כמו בכל עבודת האדם, קביעת „שולחן ערוך“ מוצק. יש תמיד להרהר לפני שפונים אל המיכון. והנה אראה לך דוגמה מהאפשרויות השונות: כמה מאמצאות טכניות הומצאו להרישת המטעים, ו„נקיובם“, כמה עמלתי אני עצמי

בכלים שונים להכלית זו. ולמדתי מהנסיון ומהספרות החקלאית הטבעונית לא להרוש במטעים כלל. קוצר אני את העשבים הגבוהים ומקפזה בהם סביב העצים, והרי הולכת שיטת הטיפוי וכובשת לה מקום נכבד יותר ויותר בחקלאות, וגם מגסיוני נוכחתי מה רב טוב צפון בה. כמובן שומר ומשגיח אני ליבילית וקוסב שלא יגדלו באותו שטח, וכן יש כמה ענינים חשובים בניבול האורגני הטבעי ללא דישון כימי ולהימנעות כמעט שלמה מריסוסים רעליים על-ידי מלחמה ביולוגית במזיקים והיסון ביולוגי, וכן על-ידי כיוס הפרי וכי וכי, תורה היא ויש הרבה ללמוד מאחרים ומעצמי, כי רק צעדים ראשונים, ומוצלחים ביותר, נעשו בדרך החקלאות הטבעית, התזונה הטבעית והריפוי הטבעי. בס"ה על האדם לרדת ממרומי „רמת החיים“ ה„תרבותית“, הרמה המבהילה של צרכים שאין להם שיעור, המתבלת בגופו ובנפשו, במוסריותו ובעצם קיומו, לשוב בתשובה שלמה, ולא ביום אחד ניתן הדבר להיעשות, ואשרי המתחיל.

לעת-עתה שלום וברכת כל טוב,

בידידות.

* * *

הרצליה, 14.10.1959.

לה. ר. שלום וברכה.

מובן שמציין אני כחיוב חשוב את צעדיך הראשונים לצמחונות, אם כי אין בי אותה מידה מיסיונרית-מפלגתית לצהול לקראת „רכישת“ נפשות. העיקר — הרגשתך אתה את נפשך. אם מעברך לצמחונות בא בעיקרו מנימוקים נפשיים-מוסריים עמוקים התובעים זאת ממך בתוקף, יש לדבר בסיס נכון ואיתן, מה שאין כן כשזה גובע מנימוקי בריאות, שאז הרי זה מה שנקרא בפרקי אבות, „אהבה התלויה בדבר — בטל דבר בטלה אהבה“. המעבר לצמחונות מנימוקים מוסריים יש בו עוד שני יתרונות: (1) מכאן אתה באורח טבעי-אורגני עובר ומתקדם לתפיסת עולם אחרת מהמקובלת, ליחסי אדם טובים מהמקובל, ואתה עלול לצעוד לקראת קבלת לב חדש ורוח חדשה, ועיני-רוח חדשות. גם קשיים חדשים עלולים לבוא בסורך מהשיגרה השלטת, אך אינם מכריעים אותך באשר אינך מיסכן בעיני עצמך, אינך „מרחם“ על עצמך. כמובן צריך כל צעד להיות מחושב, ללא קפיצות גחפונות. (2) מתברר לך אולי — וזה מסבירה גם הטבעונות — שהאדם אוכל יותר מדאי בהיותו צדקת במקצת בשאלתך על אופי תשובתי, בראותי לבטים ופקפוקים, כשרואה אני אדם שם נפשו בכפו למען משא-נפשו. בוודאי ששונה התשובה, אך אם כך או כך, בכל אופן, יש להיזהר מ„להעניק“ לאדם קשיים

וצרות, ומוטב שיקחם בעצמו אם חזקה הרגשתו והכרתו שאין דרך אחרת. הגישה המפלגתית בכל התנועות מימין ומשמאל ובמרכז רואה רק את „רכי- שות“ הנפשות למען הרעיון, ועל כל קרבן בדרך זו הריהי אומרת: כהנה וכהנה תאכל הרב. גישתי אני היא: כל קרבן לא ייקר למאמין הצועד אל הטוב מתוך עומק הרגש וההכרה כאחד, — זה אינו נחשב אצלו לקרבן אלא לאושר (כמובן לאחר בדיקה יסודית אם אין כאן אשלייה בלבד). אך מה רב ההבדל בין החלטתך ומסקנתך האישית שלך ובין שיכנוע-היפנוזה מצד זולתך. רבה כאן האחריות האישית והמחשבתית.

על עצם הדרך יש בי וודאות מוחלטת שזו הדרך. אך „לצוד“ נפשות — נזהר אני כמו מפני האש. לא אהדל מלהסביר את הרע שבמקובל ואת מוצא-ההצלה שבדרך המהפכה הנפשית אל הטוב, אך את המסקנה לחיי המעשה — זה מוכרח האדם להסיק בעצמו, ואז יש לסייע לו ככל האפשר.

בידידות.

* * *

הרצליה, א' אב, תשי"ט. 6.8.1959.

לכבוד הפרופסור מר חיים ליפשיץ, רב שלום.

קורא אני ומעיין בהיבורך „מדינת ישראל באספקלריה של מרן הראי"ה קוק זצ"ל“, קורא ומעיין ומהפך בדברים, ויותר משאני נהנה מהמעוף הרם של הרב ז"ל הריני מצטער וכואב על שגם הוא, גדול-המחשבה והרעיון, לא היה בכוחו לעמוד על פשטותם ההכרחית מאד, הכרחיות חיים ומוות, הכרחיות האמונה התמה בהדרכתו הבלעדית של הקב"ה את עמו ישראל לקראת הפדות והגאולה האמיתית, וממרום המחשבה הישראלית האמיתית על המדינה, כפי שביטא זאת באופן הנפלא והמוצלח ביותר בספרו „אורות“ עמוד י"ד. „על המלחמה“ (לפי הציטוט שלך) ירד אל השיגרה, אל הבריא עמיקתא של הפרויאולוגים הדתיים-לאומיים“ והוא צועד בדרכם להלכה ולמעשה, בדרכם ובדרך אנשי אצ"ל, לה"י ופלמ"ח וצה"ל, כפי כיוון הדברים המצוטטים על ידך מאותו ספר, מעמוד כ"ד, פרק „ישראל ותחיתו“. והדברים ברורים ופשטים:

ב„על המלחמה“ אומר הרב זצ"ל: „אין הרבר כדאי ליעקב לעסוק בממלכה, בעת שהיא צריכה להיות דמים מלאה, בעת שתובעת כשרון של רשעה“. דברים קדושים ויקרים ברוחם של נביאינו הקדושים וברוחם של חז"ל. לא מצאנו בנביאים ובתלמוד ובחכמים שאחריהם דרכי גאולה אחרים מאשר אלה המתוארים בבהירות יתירה בפסוקים הראשונים של ישעיהו מ"ב: „הן עבדי אתמך בו, בחירי רצתה נפשי, נתתי רוחי עליך, משפט לגויים יוציא — לא יצעק ולא ישא ולא ישמיע בחוץ קולו. קנה רצון לא ישבור

ופשתה כהה לא יכבנה, לאמת יוציא משפט. לא יכהה ולא ירוץ עדישים בארץ משפט ולתורתו איים ייחלו". ברות זו דיברו שאר הנביאים, ולבסוף. הורונו חז"ל: "השביע הקב"ה את ישראל שלא יעלו בחומה, ופירוש רש"י: שלא יפרצו לקחת הארץ בחוק יד". דברי הרב זצ"ל ב"ישראל ותחיתו", ד"ר צבאות, הוא ד"ר אלקי ישראל, וצבאות ישראל, צבאות ד' הם" — הם מזועזעים ומחירדים ומנוגדים ברוחם לרעיון הגאולה והתקומה של ישראל סבא... דברים כאלה שמעתי בערב יום-כיפורים אחד ממנהיגי נוער אצ"ל שהתרחם על, סילוף מהותו האמיתית של יום הכיפורים מיום של פרהסיא ישראלית צבאית המתבטאת ביום תקיעה ותרועה ומסעי המחנות של צבאות ד' — ליום צום ותחינה וגב כפוף ברות הגלות המרה". לא פיללתי או למצוא אישור לדבריו המחללים והפוגעים דווקא אצל הרב הגאון זצ"ל. ואנו עדים נאמנים כיום עד כמה צדק הרב ז"ל באמרו ש"אין הדבר כדאי ליעקב לעסוק בממלכה, בעת שהיא צריכה להיות דמים מלאה, בעת שתובעת כשרון של רשעה". ומנוגדת היא דרך זו של הצבאיות, בתכלית הניגוד לנאמר בחיבורך מיד לאחר הציטטות המובאות לעיל: "החזון המדיני-הממלכתי של הרב מתעלה מספירה ישראלית-לאומית לספירה אוניברסלית, ברות חזונו של הנביאים על עם ד' — אור לגויים", וכ' וכ'. (שם).

אנשי האמונה והרוח הצופים למרחוק — יצחק אפשטיין ז"ל, ר' בנימין ז"ל, קלברסקי ז"ל, ד"ר י. ל. מאגנס ז"ל ורבים אחרים שאינם אתנו כיום, ויבדלו לחיים ארוכים הפרופ. מ. בובר ושאר נאמני דרך ישראל סבא — השמיעו את אזהרותיהם מלפני חמישים שנה מפני "דחיקת הקץ" כדרך בני אפרים במצרים ורוד אלרואי ושבתי צבי ודומיהם, והציעו את הצעותיהם המעשיות והיחידות המתאימות לרוח היהדות האמיתית ולמצב העובדתי בארצנו — הצעות סדר חיים דו-לאומי כדוגמת שוייץ בערך, דרך זו המתאימה בהחלט ל, דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום" — ונפגשו בזעם וזעף מצד מאמיני הממלכתיות הסוברנית ש, דם ואש" הם אמצעיה הבלעדיים בתנאי אוכלוסיית ארצנו, וכך הגענו אל ה, גס" המחריר שבמקום ה, קול קול יעקב" אחו יעקב באומנותו של עשיר.

עם כל התוצאות הטבעיות וההכרחיות לדרך זו: מלחמת עמים-אחים, שנאה עזה ומרירות נואשה מצד מיליון בני אדם שבבתיהם ובנהלותיהם מדור-דור התישבנו, את שדותיהם חילקנו בינינו ורכושם בידינו, ולמעשים אלה אנו קוראים קיבוץ גלויות, שיבת ציון. נסים, והתגשמות חזון הנביאים. עוררנו נגדנו שנאת הערבים, שאתם היו לנו תקופות חיים מזהירות ולא נהגו בנו כאשר נהגו בני דת האהבה". ואנו מזדיינים ובוטחים ב, דם ואש", בצה"ל ולא באבינו שבשמים שהזהירונו מלכת בדרך תועים זו. עוד מזמן הטרור הסיקריקי של אצ"ל ולח"י אהדו נותני הטון ה, דתיים" את פעילי ב, דם ואש", והו סילוף וזיוף ועיקום הדרך של היהדות האמיתית. מה מוזר החיפוש אחרי גורמי הירידה, השחיתות, המעילות, הזיופים, הגניבות, הרציחות

ומעשי האונס, וכעת ההתפרעויות ההמוניות בואדי סאליב, במגדל העמק, בבאר שבע וכו'. מחפשים גורמים כלכליים, מדיניים, מפלגתיים, ערתיים, מעמדיים ומ' וכ', ואין רואים את הגורם האמיתי: משהותר הרצח והשוד לעם, הותרה הרצועה והעולם הפקר. בחיבור על המדינה באספקלריה הראי"ה קוק וצ"ל היה מקום, היתה חובה להתעכב על הניגוד המשווע בין החזון הנשגב ובין אמצעי ההגשמה הפסולים והטמאים, המטמאים את עושיהם והמרכזים את תשומת לב העם ואת שכלו, מחשבתו, כושר פעולתו ואת מעשי ידיו סביב ה, "בטחון", לא הבטחון בקב"ה ובדרכי האמת והצדק שלו אלא ב, "בטחון" בטנק במפציץ, ב, "עונו", בצוללת, ובמשענת קנה רצוף של אהבים עם עמים רחוקים בקצה העולם.

אתה מסיים את חיבורך בציטוט דברי הרב וצ"ל, "ומדינה זו היא מדינתנו, מדינת ישראל, יסוד כסא ד' בעולם, שכל חפצה הוא שיהיה ד' אחד ושמו אחד".

אהה, שומר ישראל! מה רחוקה מדינת ישראל של היום, מה רחוקים מנהיגיה ושליטיה, ריחוק תהומי מהחזון הנפלא של הרב בדבריו אלה!
האאריך עוד? הרי ספר גדול לא יספיק אם להתעכב על כל הפרטים. יתכן מאד שבדברי אפיקורסותי אלה על המדינה אעורר כעסך עלי כאשר עשו רבים לפניך, אך מעיד אני עלי שמים וארץ שדברי יוצאים מלב שותת דם על חילול חזון הקודש של הגאולה והפרדות. "כי חרבך הנפת עליה ותחללנה". אני נשען בדברי על נביאי הגאולה ועל חז"ל ביחסם השלילי המוחלט לבריו"גים וקנאי החרב, ובחזן כליות, אבינו שבשמים, הוא ישפטני.

בכבוד ובהעצמה מקשיב אני תמיד לקול הראי"ה קוק וצ"ל, אך כאן, בענין המדינה, הוא כאילו נאבק, נפתל עם עצמו, ומיד לאחר הציון השלילי המוחלט והנכון למדינה ה, תובעת כשרון של רשעה" חזר לחייב ולהסכים לה. וצר מאד. האמת למעלה מהכל ואין משוא פנים בדבר.

החוברת, בדרך אל האמת" ששלחתי אליך לפני זמן־מה עוסקת גם היא בענין הנידון כאן. מאד אשמח ואודה לך על דברי תגובה שלך על חוברתי והיא ועל מכתבי זה.

בברכת שלום לבבית וידידותית.

* * *

הרצליה, 1.3.1959. כ"א אדר א', תשי"ט.

לחנה שפרינצק, שלום וניחומים.

חכיתי עד עבור הרעש הציבורי הגדול, ורק עתה אוכל לגסות להביע לפניך משהו על האסון שבפטירת יוסף היקר. אמנם היינו מרוחקים בשנים האחרונות בכמה ענינים יסודיים, אך אין בכוחם של אלה לטשטש ולמחוק

אותן שנים רבות בהן הכרתי את יוסף ז"ל, החל מורשה ב-9-1908 ועד עשרות השנים בפעולה כה משותפת בארץ. רק בשר-הדם אנו כולנו, אך מעל זה מורגשת נפשו הפנימית של האדם, ואת זאת הרגשתי כפעם בפעם במגע המתמיד עם יוסף, והרגשתי זאת אפילו בשעת ניגודי דעות בינינו. הוא נתן את עצמו כולו, כולו, לכלל, לציבור, לעם, כאילו עמד מעל ומעבר לרשתי היחיד. אך עוד הייתי לא פעם בפרוץ הפנים האישי-אנושי העמוק מבעד לחומה שהקים עליו מטעמים של שעת-חירום ומצבי חירום בלתי פוסקים. שפע של רחשים, של זכרונות טובים וחמים עולים בי מימי פגישותינו בוורשה, בביתכם שם, כמדומני ברחוב מורנובסקי, ובבית הכנסת הציוני „שערי-ציון“ ברחוב פאזוויא, מקום אגודתנו „הלוצי ציון“, ואחר-כך מדי כואי לביתכם ב"פן-תל-אביב. האם כל זה עבר וחלף יחד עם שנותינו? לא, חי חי כל זה בנו, חי חי יוסף לנו כל עוד בנו רוח חיים. ד' נתן וד' לקח. חוקי ואמצי, חנה, כי זה כל האדם. ושלום ובריאות ופעילות למען הטוב יהיו מנת חלקך כל הימים.

בידידות מאז.

* * *

הרצליה, ה' בטבת תש"ט.

למ. ט. ידידי, שלום רב.

אילו כתבתי את דברי ב„הארץ“ רק כדי לגרום שתכתוב אלי — והיה זה שכרי.

לענין „נשים בבית הכנסת“ שעל זה כתבתי ב„הארץ“ — טרחת ללא צורך להסביר לי דברים ידועים וברורים על מצוות שהזמן גרמא שנשים פטורות מהן. אינני טוען למה הנשים פטורות, אלא למה הן פטורות להשתתפות בתפילה, למנין, לעליה לתורה. הרי בונים בכל בית כנסת עזרת נשים בידיעה ברורה שהנשים תבאנה להתפלל, אך יחד עם זה בידיעה ברורה שאם יש בבית הכנסת רק תשעה גברים לא יועילו אפילו מאה נשים להשלים את המנין. וזה פוגע, מקפח, משפיל ומעליב את האשה והאם העבריה, הנשים מרוחקות ביהדות האורתודוקסית מכל הינוך דתי, וידיעותיהן הדתיות נער קטן יספרן. הנשים האלה היו הראשונות שפרקו מעליהן עול תורה ומצוות ופנו לריקנות המודרנית שאתה קובל על זה בצדק. מה החויק, מה ריתק נשים אלו ליהדות, מה נתנה להן ומה דרשה מהן מלבד הכנעה אילמת ללא טעם שבמצווה ותפילה מתוך ידיעה והבנה והתמסרות שב, וידעת? יושבים אנו לשולחן לארוחה, במשפחה, במסיבה, בכינוס, בחגיגה, וכשמגיעים לברך במוזמן — לא אשת, אחות, בתי, דודתי, הסבתא, השכנה, הרבנית וכ' וכ' הישיבות אתנו לשולחן, לא הן תצלחנה למוזמן. כל פרח זכר — הוא מציל

את המצב, הוא מאפשר את המזומן, אפילו כשהוא עס־הארץ, מזולזל בדת וכי, על זה לא יכסו הדיבורים על התפקידים המיוחדים לגבר ולאשה. בכל בוקר אומר היהודי המסורתי: שלא עשני גוי, שלא עשני עבד, שלא עשני אשה! „משולש“ זה מתאפק אני מלכנותו בשמו האמיתי ורק אגיד: שזה לא דתי, לא יהודי, לא אנושי, ולשמחתי אין לו כל אסמכתא במקורות היהדות. לא מקרה הוא שהגשים הקתוליות ארוקות בדתן יותר מן הגברים, וביהדות — ההיפך. באותו חוג שהתפללתי בו בהודמנות, ראיתי להפתעתי הגעימה באיזו התענינות ומסירות התפללה כל אשה שבאה לשם, כיצד ברכה ברכת התורה והקשיבה לקריאה בתורה, בשעה שבבית הכנסת הרגיל היא מרוחקת לקרן זוית מכל הענין! לא במכתב אפשר למצות ענין רציני זה. למשל החסידות. תנועת־תחייה זו ביהדות הדתית הוניהה והשאירה את האשה בבדידותה ובניתוקה בשעה שהחסידים ביטאו את עצמם בתפילה נלהבת בצוותא, בשייה ובזמרה ובריקוד. והאשה — למעצבה, כטמאה ופסולה. בקושי התירו לה לנשק את התורה מרחוק, ובהג הסוכות לא זכתה לשבת אתנו בסוכה, והגה נהפך לה לחגא. אך לא אאריך בזה. יש להתאזר עוז, להשתחרר מקליפה היצונית שגתישנה ונבלה, ולפנות אל התוכן החי. צניעות ופשטות וזהירות וטהרה צריכות להישמר בכל תוקף, אך אל לזהות זאת עם קיפוח, הרחקה ופסילה.*

שלכם בדידות.

* * *

הרצליה, 14.12.1959

לה. ר. ידידי שלום וברכה.

צדקת בדברך על הצורך בזהירות שלא לגרום רעה וודאית על-ידי הרצון ל„טוב יותר“. ואמנם זו דעתי המבוססת על לימוד ונסיון גם יחד. טולסטוי נשאל כפעם בפעם על-ידי בני אדם צעירים, אם טוב יעשו לעזוב את הוריהם והמשפחה הפאטריארכאלית ויעברו לחיים עצמאיים. או יחפשו להם מוצא על-ידי ייסוד קומונה, והכל בתקווה לחיים „טובים יותר“ במסגרת העצמאות. הוא הזהיר אותם מלכת בדרך זו אשר השלילה — הרס המשפחה — מובטחת וודאית, ותישיג הרוחני הנכסף מפוקפק מאד. אמנם יש לפעמים מצבים יוצאים מהכלל שאין דרך אחרת אלא לפרוץ ולעזוב, אך יש לעשות כל מאמץ במסגרת הקיים ל„טוב יותר“. לדוגמא: אין אדם יכול למנוע ממך להיות אתה עצמך טוב יותר, סובלני יותר, מתחשב עם הזולת יותר, מקשיב יותר לדברים ולנפש של הזולת, מוכן לעזור יותר, להפחית בלי הרף את הגאזקיות והעצבנות ולראות בזה נצחון, הישג וכבוד הרבה הרבה יותר מאשר

* כיום בא שינוי יסודי לטובה בבתי־ספר הדתיים לבנות, שלימוי היהדות גלמים שם בהרחבה וביסודיות.

בהשיגך את מאווייך האגואיסטיים, או בנצחון על הבר-פלוגתא שלך, או בכבוד שלך על השבון השפלת היריב, וכו' וכו' ובסופו של דבר: לא רק תביא לך התקדמות בשטח זה, סיפוק נפשי רב, אלא גם הנוזל, גם היריב, המתנגד והשונה — גם הוא ייווכח כי כאן לפניו לא ניצות, לא עקשנות סתם, לא תאוות כבוד והתבלטות, אלא רצינות, ענווה, נכונות לויתור על האגוציות החמרית, ניגוד ולא ולזול ואיבה, וכו'.

* * *

הרצליה, 23.3.1959

לא. א. יקירנו שלום וברכה.

כמה טוב היה לקבל את מכתבך מיום 15 לחו. אך לא יכולתי להקדים ולענות לך עד היום. מענינים מאד הדברים שסיפרת על הרצאת ס. יזהר אצלכם והשיחה הכללית שנתעוררה בעקבותיה. דבריו על האסון שבבטלה ועלולות מבוססים על הסתכלות ונסיון עוד מימי קדם. בתלמוד נאמר: „הבטלה מביאה לידי שיעמום, והשיעמום מביא לידי חטא“. החיים המטורפים בשוודיה ובאמריקה מאשרים את הדעה שדברי אלהים לאדם, בספר בראשית: „בויעת אפך תאכל לחם“ — אינם קללה אלא ברכה. כי אשרי החי מיגיע כפיו. ונאמר בתלמוד: „גדול הנהגה מיגיע כפיו יותר מירא־שמים“! וקהלת אומר: מתוקה שנת העובד, ואילו השובע לעשיר אינו מניח לו לישון. ויש להצטער על שגם בארצנו נמשכים יותר ויותר אחרי צורת החיים הריקים וההוללים של אמריקה ושוודיה.

דברייך על החיוב הרב שבחיי הקיבוץ גרמו לי עונג נפשי רב. אמנם עלי להעיר, כי הקיבוץ כשלעצמו, המסגרת שלו בלבד, איננה עדיין ערובה לטוב, והכל תלוי בטיבם של האנשים החיים במסגרת זו, הם ההופכים את המסגרת לברכה, לגן עדן, אם מאמינים ומסורים הם בכל נפשם לעיקר, לתוכן הפנימי: חיי אחווה ואהבה של בני־אדם־אחים, ללא רדיפת כבוד ושלטון ופוליטיקה וכדומה. דרך טובה בחרת, זו הדרך לשלום עולמיים: חיי עובד ארמה פשוטים, כפי שביקש יעקב אבינו מאלהים: לחם לאכול ובגד ללבוש, דרך זו היתה צריכה להעלות את האדם למסתעף ממנה: אל מלחמה, לא תרצח! ואולי זה יבוא לאט, לאט. על האדם לעמוד ולהרהר בתפקידו ואחריותו בעולם זה, אז יבוא למסקנה הנכונה, ובלבד שהקולנוע, העתון והמפלגה לא יגולו ממנו את הצורך והיכולת להתרכז במחשבה.

בידידות, שלך

* * *

הרצליה, 7.5.1959

ל. ש. רב שלום.

קיבלתי את מכתבך בצרוף העתק מכתבי, והוברר שהכל בסדר. ועתה לשאלתך. יותר ויותר מרגיש אני קושי להסביר את עמדותי לעתונות ועתונאות — בכתב. אין לי הזמן וההתרכזות הדרושים לכך, ושיחה אישית המאפשרת גם שאלות, הערות, עד הסברה שוטפת של המנוגד או הבלתי מוסבר — זהו מה שדרוש בענין זה. ואתה הרי אומר, שמקווה אתה בקרוב להגיע אלינו. אך אומר לך כאן משהו בדבר זה. יתכן, שבשיחתנו יתברר שמתכוונים אנו, אולי, לשני דברים שונים, שונים מאד. עתונות ועתונאות, ביחוד זו האחרונה. המצטיירים לי בדמות שלילית ודוחה ברוב המקרים. אם בעתון מתכוונים לידיעות חיוניות — לא חפזניות וחכופות ומרעישות-סבסציוניות על כל ריק ושטות, ועל כל מקרה מזעזע וזוועתי, על כל להטי הפוליטיקה וכזביה — אם מתכוונים להרכיש לקורא תוכן מועיל וחיוני בידיעות על החיוב היוצר ביחסי עם ואדם, בעבודה פוריה יוצרת ועצמאית בעלת תוכן חינוכי חיובי; אם העתון זהיר, כמפני אש, מהגירוי המיני המציף כיום את כל העתונאות, החל בכרוניקה וב"סקירות אמנותיות" וספרותיות, וסיים בידיעות מסחריות שאינן מתוארות ומתקבלות ללא בחורה מעורטלת לגמרי או למחצה; אם העתון איננו משמש את המפלגתיות, את השוביניזם הלאומני והמעמדי והפיני-נסיי-שלטוני, בקיצור, אם אינו מכשיר לרדיפת בצע, תאוזה, כבוד ושלטון — אם הוא נתון כולו בשיר ובפרוזה ובפובליציסטיקה ואינפורמציה רק לטוב שבאדם, הרצוי והמצוי, ולגינוי הרע, להבלטת צלם האלהים שבכל אדם ובכל עם, אם הקורא מסיים קריאתו בהרגשה פנימית של סיפוק רוחני טוב, של התעוררות לפעילות למען הזולת, של הנאה נפשית מעולמו של הקב"ה וכו' וכו' — אז תבוא ברכה על העתון והעתונאי.

דברים אלה הם הניגוד המוחלט לעתון והעתונאי של היום, שהם בעיני לא פחות מסוכנים ומרעילים מהקרנים האטומיות והאחרות המסוכנות יותר. ואני מתמלא כאב ובושה על מקורות רעל אלה להמוני אדם, וביחוד לנוער. ואתה תהיה שם שותף בהתימך אולי לשפר ולהבריא את הביצה הזאת והדומות לה? ידידי הטוב. רק שמץ אמרתי כאן. לדוגמא כל שהיא. בשיחה חיה ואישית ניטיב יותר לברר זאת וכן נוכל לשוחח על שאר הענינים החשובים שבמכתבך. אם תוכל, תודיע נא מקודם את בואך, ואם לא תוכל — ברוך בואך בכל אופן.

תסלח נא שאינני יכול להרחיב.

שלך בידידות,

* * *

הרצליה 19.2.1960. כ"א בשבט, תש"ך.

למר א. ג. השלום וכל טוב.

תודתי הלבבית על מכתבך, הקצר אמנם אך רב התוכן, מיום י' בטבת. על נושא מכתבך יש צורך והכרח לשוחח אישית, שיחות תכופות וממושכות. כי מה בכוח שורות מעטות במכתב חרד-פעמי להבהיר דברים שחיים ומוות של עם שלם תלויים בהם? את ספרך החדש טרם קיבלתי, ובקבלי אותו אשתדל למצוא לי זמן פנוי לעיון בו, אם כי השעות שלי תפוסות מאד על-ידי העבודה בגן הירק ועצי הפרי מצד אחד, וענייני תנועה, בעיקר פציפיוס, „איחוד" ובעיות תחיית הדת, דת ישראל במיוחד, — מצד שני. מזדמן לי לקרוא את דברייך באכסניית שונות שאתה משתתף בהן, והרבה מכבד ומעריך אני את ההתמדה הנאמנה שלך בקריאה לתחיה לאומית-אנושית של בני עמנו בריכוזיהם בתפוצות, את שאיפתך הרצינית לפינה יהודית מקורית בחומר וברוח, ושותף אני לצערך על ה„קול הקורא במידבר" הציבור היהודי, המעוניין כנראה רק בשני דברים: האחד, והוא הרציני ביותר, — פרנסה טובה וקלה, ובממדי אמריקה דווקא, והשני — קצת, קומץ של געגועים לארץ ישראל, למדינת ישראל, לגינונים ממלכתיים ישראלים, אפילו עד כדי התרמת תרומות כספים כפעם לפעם למען מדינה זו שבכבודה אפשר להתכבד בפני „הגויים" ובינינו לבין עצמנו. ולא אאריך בזה. ואולם יש ויש להאריך על ענין ארץ ישראל ומקומה בנפש היהודי מאז ועד הנה. לא צדקת, מאד לא צדקת, כשם שלא צדקו גדולים וטובים ממני וממך, שזילזלו, ועדיין מזלזלים, בכוחה של ארץ ישראל, בקשר הגפשי, אפילו מתחת להכרה, שבין היהודי ובין ארץ זו, לפחות עד דור-מידבר אומלל זה. לא צדקת כלל וכלל באמרך, ש„ארץ ישראל לא היתה נוצרת אלא עליידי גורמים שונים שבאו מחדש אחרי שתי המלחמות". מתכוון אתה כמובן ליצירת מדינת ישראל, זו שלדעתי החריבה ומחייבה את ארץ ישראל האמיתית, של הנביאים והחכמים שלנו, ארץ ישראל שגאלה מתואר בארבעת הפסוקים הראשונים של ישעיהו מ"ב תיאור ממצה ומרוכז והפליא. מדינת ישראל של עכשיו בוודאי שהיא בעיקר פרי שתי המלחמות, ובפירוותיה היא מעידה על מהותה, ובמעשיה היא מסכנת את עתידה וקיומה. אך ארץ ישראל של א. ד. גורדון, מ. בובר, ר' בנימין, יצחק אפשטיין, קלבריסקי, ד"ר מאגנס, הנריאטה סולד — אלה התלמידים הנאמנים של ישראל סבא, תפוסי העריגה המשיחית לציון שתהי אור לגויים, ארץ ישראל של בעלי הכיסופים העילאים לסוגיהם, שהאצילו מכיסופיהם ברב או במעט גם על המוני „עמד" — ארץ ישראל זו נקנתה במסירות נפש וקשרי נפש עמוקים מכדי תת להם ביטוי מוחשי. משהו מביטוי זה ניסו הרב קוק, א. ד. גורדון, בובר וכ' בימינו, ולפניהם רבים וגדולים. עובדה והוכחה ניצחת לאמת זו תראה בהצלחת תחיית העברית בארץ מעטת עם אמיתית, עוד לפני

קום המדינה, וללא כל כוח כפייה שלטוני; בתחיית החקלאות העברית, ובתוכה צורות התישבות וחיים גדולות ונפלאות, ולעומת זאת כשלונם המוחלט של הטריטוריאליסטים והפריילאנדיסטים מאז ועד היום הזה. ביישוב העצום והמרוכז של היהודים מחוץ לא"י אין רצון ויכולת נפשית להקמת מרכז יהודי רענן, יצרני-יוצר, בעל כלכלה עצמית ובעל תרבות יהודית עצמית. אפילו היידיש כשפה מדוברת מתמעטת והולכת ונשכחת מהמוגיה, וקנאיה מקדישים מלחמה נואשת על מדינת ישראל ה"הבראיסטית" המקפחת את היידיש בארצה. לא במרכזי דוברי היידיש ובתנאי החופש המכסימליים של ארה"ב המאפשרים בהחלט להקים עם יידישי רב וגדול, אלא במקלט היחידי של ציון, של ה"געפייגערט לאנד און געפייגערטע שפראך" (כפי שהוכרו כל ימי דורנו על-ידי היידישאים משמאל ומימין) — דווקא כאן המקום להקים סוכת היידיש הנופלת! איזה אבסורד! איזה חוסר טעם והגיון! ודע שאני מאד מחשיב את שאיפת פריילאנד ותומך בהם, כיכלתי, אך מאד מפוקפק ביכולתם ובמסירותם בפועל ובנכונות המונים, או לפחות שורות חלוצים נלהבים, ליצירה זו.

עלי לסיים את המכתב אך לא את השיחה. התווכחתי אתך מרחוק גם בעניני לאום ודת, ביחוד בענין האמונה הדתית היהודית שמכוחה אני חי ופעיל כיום. בתקווה להמשך ביחוד עם קבלת ספרך, ובברכות שלום ממני ומאשתי.

בידידות.

* * *

הרצליה, 1 במארס, 1960.

לכבוד המועצה האמריקאית למען היהדות, למר בילל גוסליב, שלום.

אני מודה לכם בזה על ברכותיכם הידידותיות ליום הולדתי השבעים. הלוואי ונעשה כולנו כל שביכולתו של אדם לפעול למען השלום והאחוזה בין האתים — בני אדם לאמונותיהם והשקפותיהם השונות בחיים. אני משתדל לכוון את פעילותי ככל האפשר ברוח זו.

תודתי נתונה לכם על כבדכם אותי בהזמנה להשתתף בבטאונכם בכתיבה על שלום בין יהודים וערבים בישראל. אך בעצם אין לי מה לחידש בענין זה לאחד הדברים וההצעות שפירסמתי בבטאוננו של מר צוקרמן Jewish Newsletter מיום 13.5.1957, תחת הכותרת, "הפתרון הייחודי". כל שאמרתי והצעתי שם הוא אקטואלי גם כיום, ואני משוכנע שזוהי הדרך הנכונה לשלום. אם תמצאו זאת לנכון תוכלו להעתיק ולפרסם את הדברים בעתונכם כמובן במסירתם הקפדנית-מדויקת.

בהזדמנות זו עלי להדגיש נקודה אחת שעליה כתבתי כמה פעמים למר

צוקדמן. כל ימי ובכל פעילותי הריני ציוני ברוחם של נביאינו. מתוך אמונה דתית עמוקה — אם כי לא אורתודוכסית מוחלטת — הריני יהודי דתי-לאומי. אני רואה ביהודים לאום בעל יעוד קדוש לכונן בציון אומה-למופת לשלום, לאי-אלימות, לאהווה כל-אנושית. ציון היא מולדתנו הקדומה. גודשנו ממנה כמה פעמים מפני חטאינו נגד יעודנו הקדוש שעצם זכות קיומנו תלויה בו, בהגשמתו בחיים. מכאן ששיבת ציון מחוייבת להתגשם אך ורק בדרכי הצדק והישר ביחסינו כלפי אחינו בני האדם הערבים תושבי הארץ. אם נוהגים אנו באלימות, ברוח של איבה, בהתנכרות, ולא לפי הכלל היהודי הקדוש: מה ששנוא עליך בל תעשה לזולתך — הרינו חוטאים חטא כבד ביותר וממיטים עלינו סכנה פיסית ורוחנית איומה. לכן רואה אני שלום יהודי-ערבי כחובה עליונה לנו, ומצב התידום של היום הוא בעיני כחרפה וכלימה לנו עם ישראל. כוון היא ציונותי, עבדיותי, לאומיותי, הכל לאוד האידיאה היהודית-דתית-קוסמית הקדושה.

עמדתכם ירועה לי כמנוגדת בהחלט לעמדתי, כי אינכם מכירים ביהודים כלאום. אך הרי ידוע לכם בוודאי שנביאינו דאו את ציון כאמו הפיסית-רוחנית של עם ישראל וממנה תצא תודה לאנושות כולה. זכאים אתם לדאות את הדבר באוד אחד, אך עליכם להכיר ולהודות, שעם ישראל, ציונות ועבדית אין לזהות בשום אופן עם דיאקציה, שוביניות וקנאות לאומנית ושנאת אחים, אלא ההיפך מזה. אין הציונות הסטה של היום הוכחה למהותה האמיתית של הציונות, כשם שאין הכנסיות הדתיות הדשמיות של היום משקפות את המהות האמיתית של הדת.

כולנו זקוקים מאד לסובלנות מכסימלית, אז לא יגדמו ניגודי דעותינו שנאה ומלחמה ורק רבגוניות עשירה של מחשבת האדם וחיינו. נתוכח, נתפלמס, אך בל נשכח את העיקר: אחים אנו כולנו, בל נעשה לאחינו את שאיננו רוצים כי יעשו לנו. בזה גם המוצא לבעית הפליטים, לכל הסבר היהודי-ערבי הטראגי.

בכבוד,

* * *

הרצליה, 22.3.1960.

שלום לך, דן.

אני מנסה להמשיך בתשובה על סימן ב' במכתבך מיום 8/12. (מה דב הזמן מאז!) „התקדמות, רמת חיים, חזדה אל הפדימיטיב“. כך רשמתי בדאש שאלותיך בסימן 2 באותו מכתב. אך מדי בואנו להכניס את בעיות החיים המסתעפות לאיך-סוף אל תוך הגדרה מילולית צדה, מיד דואים אנו כמה דלה שפתנו מלבטא את אשד מתרחש בנפשנו, בגופנו, בחויותינו, בשאיפותינו,

במאבקינו עם תקלות ומכשולים מדומים ואמיתיים, עם יצדים חיוביים ושלי-
 ליים, בעת כל אשר בשם חיים יקרא. וטוב שזה כך. טוב שאין החיים ניתנים
 להידחק, להיצפף ולהיכווץ בגמגומיו של בן האדם. יובן איפוא שאין להגדיר
 בדיוק רמת חיים רצויה, או שלילית מהי, וכן ביחס להתקדמות ולחזרה אל
 הפרימיטיב. אך עם כל זה אין המצב בזה תוהו ובוהו. יש אפשרות, וצורך,
 לאמוד באופן כולל שהתקדמות פירושה חריגה הדרגית, מתמדת מן תחום
 האנוכיות הצדה אל היקף דהב יותר ויותר של אחוות בני אדם, אחווה לביטוייה
 הדבים והשונים בחיי שכנים, משפחה, שבט, עם, אנושות. את זאת מותר
 וצריך לקרוא בהחלט בשם התקדמות. זהו אחד היסודות הוודאיים והעיקריים
 שלה. יש כמו כן התקדמות בידיעת האפשרויות הטמונות בטבע ובכשרו
 השכלי, התחושתית-התרשמתי והגופני של האדם, אלא שזה תלוי בהרבה בסוג
 ההתקדמות שהזכרתי בראשונה. אינני מתכוון כאן לספר על תולדותיו והתפת-
 חותו של המין האנושי מאז ועד היום הזה ואיך הגענו אל המצב, הטוב והדע,
 של היום, אלא להעיד כמה העדות הנדרות לי כעונות ומגיבות על שאלות
 זמננו. אינני יודע לענות ללא פקפוק, „אם אמנם קיים תהליך טבעי ששמו
 קידום“, כשאלתך, אלא יודע אני שרבות מאד מהאמצאות ומוצדי הציביליזציה
 אינן נחוצות כלל, ואפילו מזיקות לגוף ולנפש גם יחד. כה הודגלנו במשך
 דורות לדברים וצדכים דבים ושונים שהיעדרם מאד יציק לנו. לדוגמה ניחא
 את החשמל שהוא בוודאי אור טוב ונוח לעומת נר השמן והחלב, אלא שהאדם
 „הישן עם התדרנגולות“ ומתעורר יחד אתן השכם בבוקר היה בוודאי בדיא
 יותר בכל המובנים מהאדם ההופך, בעזרת החשמל, לילה ליום עד חצות
 הליל, בהיעזרו גם בקפה השחוד לגירוש השינה הטבעית התוקפת אותו עד
 ערב. האדם, „התקדם“ עד לצדכים ותביעות לאין סוף שלמען סיפוקם הוא
 מתעצבן ומטורף בביזנס המבוהל של ימינו והוא מגיע לחולי, לאכזריות,
 לקנאה, לחמדה חולנית, לניצול הזולת עד למלחמות דמים קטלניות, אך
 עלול הוא להתקדם עד להסתפקות במועט ההכרחי לקיום בדיא ושלם כפי
 שמורה לנו התורה הטבעונית הכללית המבוססת גם על נסיוננו אנו וגם על
 נסיון גדולי האנושות בכל הדורות. ובאמדי גדולי האנושות מתכוון אני כמובן
 לאברהם ולא לנימרוד; לישעיהו, ידימיהו עמוס והושע וחבריהם ולא למלכי
 יהודה וישראל; להלל הזקן ולא להורדוס; לר' יוחנן בן זכאי, לאבא חלקיה,
 לתלמידי הלל ולא לקנאים ובר כוכבא והסיקריים. וכן גם באומות העולם.
 קשה לחלק חלוקה מדויקת למדוד שלילי וחיובי, מועיל ומוזיק. אך אפשר
 לאמור בתוקף ובהדגשה שכל אותן המצאות הציביליזציה דבה בהן הסכנה,
 דב בהן המסייע במישדין ובעקיפין לתפיחת רמת חיים חולנית — מופדות
 המביאה את היחיד ואת האנושות לכל הדעות המשחיתות ומחבלות בנו יותר
 ויותר עד טירוף הנאציונם והאטום.

מנית במכתבך: כלי תחבורה, דיוד נוח, רפואות חדישות, חשמל, מכונות
 לחקלאות וכו'. במלים מעטות אעיד על כל אחד מאלה. כלי תחבורה — יכולנו

להבטיח לך שבימי העליה השניה, במינימום שבמינימום של כלי תחבורה, היינו הרבה יותר מאושרים כאשר בתקופת „גידת העמים“ הנוכחית בצירוף הבלתי-יגמנע של טבח יום יום בדרכים... ובכל ארץ כך. דיוור גוח — בוודאי. הבנינים של אותה תקופה, מאבנים, היו יציבים, נוחים מכל הבחינות וגם פשוטים בתכלית, ואפילו הצריפים המעטים היו אז יסודיים-חזקים לעומת בניני הפאר הקלילים ובניני השיכונים הקלוקלים של היום, וביוקר האיום של היום. שמעתי כמה פעמים ממבקרים בביתנו כאן שיש לנו דירה די צנועה, בשעה שלי נדמה שאנו במכסימום של רווחה (לפי תפיסתי), וכמובן בלי פריג'דר, בלי מכונת כביסה השמלית ובלי רדיו, ובלי כיריים לבישול בגז וחשמל. על החשמל למאור העירוני כבר לעיל. כל הניזון בעיקר בירקות ופירות חיים אינו זקוק כמובן למקררים לסוגיהם. ומעט התבשיל אינו טעון דווקא גז וחשמל במטבח (אנו אומרים: קִבְּשֵׁל). רפואות חדישות — הכרחיות מאד באורח החיים המקובל כיום בעמי „התרבות“, ובאמת אי אפשר בלעדיהן, כי הן מאפשרות להפוך לילה ליום, לתקן במשהו את שמקלקלים בזלילה וסביאה ובאי-שינה-ומנוחה, ועישון וטלטולי דרכים וטירוף מיני וכ', עד להריגה המונית בסיטונות בכלי רצה חדישים ביותר, פרי הציביליזציה הטכנית החדשה.

מכונות חקלאיות — מיעוטן חיוב בהן, ורובן — לחקלאות המסחרית, השוקית, חקלאות אמיתית מתכוונת לאספקה עצמית מכסימלית ועורפים קטנים לחילופין מסחריים. כאן זקוקים למינימום של מכונות. ויש חשיבות עליונה לעבודת ידיים פיסית לבריאותו הגופנית והנפשית של האדם. ושוב אני חוזר ואומר שאין הכוונה להתנגד לשכלולים ותיקונים וחיידושים בעבודה ובחיים כל עוד אין זה הורס את הנפשי-האינדיבידואלי שבעבודה וביצירה החקלאית (וכן גם בכל עבודה) כל עוד אין זה שולל מהאדם את יחס האינטימיות בינו ובין העבודה-היצירה שהוא יוזמה, הוא מתכננה והוא גומרה ונהנה הנאה מרובה משלימות יצירתו, כשגמרתי למשל הכנה יפה של ערוגות לירק, זריעתן או שתילתן, עידורן, תילולן וכ' וכ'. או נטיעת עץ — עצים, שורה או מטע, כשניטעו באדמה מוכנה, בעומק מתאים, בשרשים מכוונים כראוי, בכיוון הרוח הנכון וכ' וכ'. כשעשיבת שורות צעירות של ירקות, השקית אותם. אספת את יבולם של ירק ופרי, וכ' לאין סוף. אך כחיידושים הטכניים הזהירים והטובים כן החידושים בכיוון הפוך מהטכניקה, ולדוגמה חידוש אחד חשוב מאד: כמה כוח ואמצעים פיסיים, גפשיים, מחשבתיים-מדעיים וכספיים השקיע, ועדיין משקיע האדם בענין מכשירי העיבוד, הרישה, קלטור ודיסקוס, במטעים, מהפרימיטיביים עד החדישים ביותר. והנה באה שיטת אי-הפליחה במטעים והפחיתה את הצורך במכונות עד המינימום, לזה אפשר לקרוא התקדמות. לעומת זאת — קידוחי מים. בוודאי שחשיבות רבה לסעיף זה, אלא שקרה לו מה שקרה לכל ה„התקדמות“: הפרזה חולנית וקטלנית המרבה הבלה וזקקים בירקות ובמטעים. אנחנו עוד

גידלנו כרמים ללא השקאה. באה ההשקאה והעלתה את היבולים ואת גודל הפרי. אך העלתה גם מחלות ומוזיקים לאין שיעור, והכרח ברעלים-לריסוס יותר ויותר הריפים אשר מוות במ לעובד, לאוכל מהפרי וגם לפעמים לנכנס לתחום המרוסס. (זה לא כבר סופר בעתון על שלשה ילדי בדואים שמצאו את מותם בהיכנסם לגן מרוסס). וכאן יש מקום להתקדמות אל השיטה הדינמו-ביולוגית או הביולוגית. הבורות השיגרתית רואה במים, בדשן כימי וברעלי ריסוס את שיא ההתקדמות בחקלאות, כמו שהמדיצינה רואה בטבליות וכדורי הרפואה וזריקות את שיא הריפוי. יש ללמוד וללמד את ההתקדמות האמיתית, אשר ה"תרבותיים" בורים בזה יותר מהפרימיטיביים, והפרימיטיביים צריכים ללמוד גם הם חידושי עבודה ומכשירים אלמנטריים-אינדבידואליים, אשר יקלו עליהם אך לא ישללו מהם את המגע האישי הפיסי עם האדמה ואת זיעת האפיים המבורכת והמבריא. ואמרת: לך פעם: האדם צריך שידע קרוא וכתוב וייהגה מזה בחייו החמריים והרוחניים, אך הנאציון השתלט על עם מאד מפותח בקרוא וכתוב ומדע ואמנות והשכלה כללית ומקצועית, וזה צריך לעורר את ההתעמקות בשאלה: ידיעה מהי? השכלה מהי? העתונות, הקולנוע, חלק גדול של האמנות והספרות, חלק מכריע כיום של המדע — הם שליחי הבורות הנפשית, המדבר המצפוני-לבבי, חורבן האהבה האמיתית, ולבסוף, עם התרוקן כל החיים מכל ערך חיובי — חורבן כל היקום. הידיעה, ההשכלה, המדע והאמנות כמשרתי האדם, כעוזרי האמהיים, כמדריכיו בדרכי נועם, שלום ואהבת האדם והחי — זו מטרת ההתקדמות האמיתית — (ולדידי היא קשה מאד להשיגה ולהגשימה ללא אמונה רליגיוזית אמיתית, אך לא נעסוק עתה בזה). רצוני לפני סיום המכתב לציין דבר שגם שוחחנו עליו. לא נכון ולא צודק לראות את הטבע כמדריכנו הבלעדי בחיים. לא תרצה, לא תגנוב ולא תחמוד וכ' וכ' הם נגד טבע האדם בחלק מסויים מאופיו ותכונותו, והיה צורך במוסר ודת לרסנו וללמדו התאפקות, היאבקות עם היצר הרע והגברת היצר הטוב השוכן באותו אדם. הטבעונות אל גא תפריז ואל תחשוב עצמה כאבסולוט, כמורה דרך יחיד. ויש להרהר הרבה בזה.

אקווה שתמצא משהו ברוב דברים ששפכתי כאן. בתקווה להתראות בפגישתנו בשבת הקרובה ובדרישת שלום ממני ומטובה לך, לרינה וילדיכם.

בידידות

* * *

הרצליה, כ"ח כסלו, תשכ"א, 20 לנובמבר 1960.

לחברים בקבוצת דגניה א', ובמיוחד לוחיקים מימי אומג'וני, שלום לכולכם.

טרדות ודאגות משפחתיות קשות, וכן גורמים אחרים, גרמו לכך שהסחתי זמן מסויים את דעתי ותשומת לבי מנקודות שונות בחיי ארצנו, וכך נעלם ממני ענין יובלה של דגניה בזמן האחרון. אם כי אינני מחבב יובלות וחגיגות פומביות, ובכלל לא את הפומביות הרעשנית השלטת בעולם והשתלטה גם על ארצנו — הנה יובל קיומה של דגניה זו, שבמעשה היוצר שלה באותם ימים קדומים של עלייתנו ארצה היתה סמל האמת המלאה שבהגשמה, בפועל-כפים ובמסירות נפש גם יחד, יובל זה חגותי וחוגג אני אותו בלבי בכל יפיו והדרו, בפניה הלבבית ביותר, כזכרון נעורים יקר, נעורים פרטיים שלי אני מעבודתי אתכם באותו קיץ באומג'וני, ונעורי תנועת התחיה בגוף ובנפש של חלוצי עמנו על אדמת ארצנו. עם כל הקושי הרב שהיה לי המעבר מעבודתי השקטה והרצופה בפתח תקווה של אז בעבודת המעדר, אל המאמץ הלהט בעבודתכם או בממדים שהיו למעלה מכושרי הגופני, ביחוד בתנאי אומג'וני של אז, וביחוד בקדחת שאכלה אותי באכזריות יתירה — עם כל זה נשאתי ונושא אני בקרבי וזכרונות יקרים, יקרים מאד מאותו קיץ אתכם. האנשים, כל אחד ואחד, הגורן וההתלהבות וההתמסרות האינסופית לעבודותיו, החרישה בזוג הפרדים שנמסר לי, הירדן על כל קסמיו, אותו ערב נפלא במסיבת נגניה בגיטרה וזימרת כל החברים, האוירה האנושית החמודה הזכורה לי מ„מפעלו-תיו“ המשמחות והמרעננות של יוסף ברץ מצד אחד והרציניות של יוסף בוסל מצד שני, ואלה רק טיפה מים הרשמים והזכרונות מאז — כל אלה ליווני בצערי העמוק כשנאלצתי לעזובכם בסתיו של אותו קיץ כשהוברר לי ולכם שאין זה בכוח גופי החלוש להסתגל ולהמשיך במאמץ־אדירים זה שלכם. חזרתי לעבודתי השקטה, רבת הקשיים והפגעים והתלאות, אך ללא המאמץ הגופני הגבורי כשלכם, ועם היותי נתון יותר לכיוון המושיב־אינדיבידואליסטי במזיגת השיטופיות, שלא כאן אעמוד עליה — יקרה לי דגניה מאז בכל התנאים והמצבים. בפוליטיקה נרחקתי מדרככם, אך הפוליטיקה איננה האדם, ואני תפילה מעומק לבי ואמונתי הדתית לנצחון האדם בצלם האלהים על הפוליטיקה רבת האסונות. יהי רצון שתשמור דגניה על עצמאותה הנפשית שהיתה מיוחדת לה מאז, תחזקנה ידיכם בגוף וברוח. תהי נא דגניה לאות, לדרך לעבור בה גאולים מהגלות בתפוצות ומהגלות והסיטרא אחרא העירונית-פוליטיקאית בארצנו. כל טוב לכם.

באהבה ובהוקרה, שלכם

* * *

הרצליה, 2 לדצמבר 1960

לועידה העולמית של סרבני המלחמה מטעמי מצפון (או חת) שלום רב.

חברים — אחים יקרים.

תחזקנה ידיכם ויחזק רוחכם בהתאספכם לדון בענין החינוכי ביותר בעולם — השלום, האחוה והאהבה בין האחים בני האדם. היות ואינני יכול להשתתף אתכם בגופי הריני רוצה להיות אתכם ברוחי, והייתי רוצה לבטא משהו מהחי ולוחש בקרבי ביחס לתנועתנו ודרכי פעולתה.

בהצהרת היסוד שלנו נאמר שאנו מתחייבים לפעול לביטול גורמי המלחמה. לא ניכדת בתנועתנו פעילות כזאת, בכל אופן לא בצורה מאורגנת ומכוונת. נקודת הכובד שלנו מרוכות בחלק הראשון של הצהרתנו: בסירוב להשתתף במלחמה ובהכנתה. המצב המדאיג מאד בעולם בכל הארצות, הרוח הרעה של האלימות המשתלטת על העמים והמדינות יותר ויותר, אינה צריכה להשאירנו במצב של סירוב שלילי ופסיבי בלבד. עלינו לפעול בכל כוחנו למען חינוך חדש, חינוך עצמנו ושל ילדינו. אנו וקוקים לספרי לימוד חדשים, לבתי ספר חדשים, למורים חדשים. במקום היסטוריה של טבח אחים הדדי הגקרא מלחמה, במקום תהילה ותפארת לגבורי הטבח ההמוני הזה, אשר ספרי ההיסטוריה מרעילים בהם את ילדינו — יבואו נא ספרי לימוד המתעבים את הרציחות ההמוניות בעבר ובהווה, וקוראים להם בשם הטמא הנכון, וירכזו את תשומת הלב של התלמידים לתולדות חיי היצירה הקונסטרוקטיבית, בעבודת האדמה בראש וראשונה, ובכל מעשי ידיו החיוביים והבונים של האדם בעבר ובהווה. יתבסס כל החינוך, בכל דרגות בתי הספר, על הכלל של הצו האלהי: ואהבת לרעך כמוך. תנועתנו מחויבת להתחיל במהפכה חינוכית יסודית זו ומבלעדינו אין מי שיעשה זאת.

אין לקוות לשינויים יסודיים לטובה בחיי העמים והיחידים אם לא יקומו חלוצים מורי דרך על-ידי מהפכה יסודית בחייהם הם. הרוצה בשלום, בצדק, באהבה, בדאגה לאחיו ושכניו בני האדם, בחיים של יצירה ואהבה לנוצר על ידו ולא בבהלת רדיפה אחרי הבצע — יעזוב את חומות הכרכים, את קסרקטיניו בתי החרושת, את ריכוזו מיליונים במחנק העיר, את המותרות המחבלים בגוף ובנפש, ההופכים את האדם לעדר מהופנט וחסר-עצמיות. בכפר, בטבע, במקור גופו ונפשו של האדם — שם מקום השלום, האהבה והיופי האמיתי. לא יתוארו שלום וחיים, אהבה וטהרה בריכוזי מיליונים בכרכים. תחשבו נא על זה ברצינות.

בברכת הצלחה לדיוניכם,

באהבה והוקרה רבה, שלכם

* * *

הרצליה 29.1.1961. "ב שבט תשכ"א

למוכירת "אמנה", ולחברי הוועדה לחינוך" שלום וברכה.

מצטער אני להודיעכם, חברים, שלא אוכל להשתתף הפעם בהמשך הדיון על החינוך, ועל ההצעה בדבר "בית ספר מסורתי" שקיבלתי מכס. ושתי סיבות לכך: האחת — הקושי לי להיטלטל עתה בדרכים, אך בעיקר — זוהי הסיבה השניה והמכרעת — שאינני רואה הגיון ותועלת בהשתתפותי זו הפעם, באשר אין רוחי נוחה מהקו והכיוון, אם כי לא הופתעתי ממנו — המתבלט בדיונים מצד כל החברים, ואין בדעתי וברצוני להפריע או לעכב את מהלך הדברים על-ידי מאבק רעיוני שמראש נידון לכשלון, כפי שהורגני הנסיון. בגלל זה שתקתי ורק הקשבתי בעיון רב לדברי החברים בפגישה הקודמת.

ארשה לעצמי רק להביע כאן בתכלית הקיצור את דעתי על ההצעה בדבר "בית ספר מסורתי", ואעשה זאת לפי סעיפי ההצעה המנוסחים על-ידי ועדת-המשנה.

1) ללא כל הקדמה על מקומה של הדת עצמה בחינוך מוצעת, "קריאת פרק מהתנ"ך או מזמור" בניפקד בוקר יום יום, או בראשית הלימודים, בכל כיתה, "קבלת שבת" וקריאה מן התורה וה"הפטרה", וכן לקראת כל מועד. ו, לדאוג לתפילה רצינית וחגיגית, ו, להכין את התלמידים להבנת משמעות התפילות". כל זה מוצע לתלמידים בלתי מאמינים ושגם הוריהם וביתם לא-דתיים, ונוסף לכך גם רוב המורים שיסדרו זאת אינם דתיים. האם זה מעשה מחנך ובו סיכוי לתוצאות ממשיות?

2) בסעיף זה מוצע לימוד תורה בעל פה ותפילות. היהיה הלימוד ספוג אמונה דתית בקדושת הדברים? או יהי זה מעין לימוד של "מורחנים" או "מדע היהדות", אותה "תודעה" מסכנה בלבוש משופר יותר! היתפללו אל אל חי יוצר היקום ואנו בניו, או תהי זאת "הצגה" רצינית, אך בכל אופן לא תפילה לעני כי יעטוף ולפני ד' ישפוך שיחו? הלימודים הכלליים יילמדו לאור השקפה "דתית". כיצד יעשו זאת? בני אדם שלא הגיעו לידי בירור סופי של יחסם, עמדתם וגישתם לאמונה הדתית כהי יום יום ילמדו לאור "השקפה דתית"? ועוד נאמר שם: "גם החינוך להתנהגות — אמירת אמת, יחסים טובים בחברה — יש להקנות תוך הכרה דתית". מוזר מאד לשמוע זאת: דבר זה, שהוא מיסודי הדת, — "לא תענה ברעך עד שקר", "ואהבת לרעך כמוך", "מה דעלך סאני" וכ' וכ' — כאשר רואה זאת אני עבדכם, נדחק ממעמדו המכובד והמרכזי ביהדות — הדת, ונהפך למשהו, למין משאלה הומנית טובה של "חינוך להתנהגות", אמנם, תוך הכרה דתית". אז בשל מה כאן גמגום זה על "חינוך להתנהגות"? האמנם תעיון לכנות את לימודי

הכשרות, הנחת תפילין, ודומיהם בשם הפושר, „חינוך להתנהגות“? לא. זה מקובל רק ביחס למשאלה חסודה כמו „חינוך להתנהגות“, וכאן מקום לתלמיד הלא-דתי להתריס: למה לא לשקר? למה לא? (3) „קדושה“ (קדושת השבת בפרט).

„יש לערוך שיהות עם ההורים כדי לבקש את שיתופם בחינוך הילד בבית.“, „השבת כיום קדושה. הקדושה מתקיימת על-ידי מצוות עשה כגון (מלבד תפילה): הדלקת נרות, קידוש, סעודה חגיגית“. מלה קדושה ויקרה זו — קדושה — האמנם מיתרגמת בחיי המעשה בטכסים חיצוניים כמו „הדלקת נרות, קידוש וסעודה חגיגית“, ללא אמונה דתית בעומק הנפש? טכסים אלה יקרים לי — הנרות, הקידוש, ולימוד תורה שמוצע באותו סעיף, אך אם אינם נעשים מתוך אמונה בלב ונפש אז הם נהפכים לעול כבד לילד, למכשול, למפריע, למשהו שטחי-שיגרתי במקרה הטוב ביותר, ובשום אופן אין לקוות כאן לקדושה, לא בנפש ההורים ולא בנפש הילדים. „צריך גם לקיים מינימום של מצוות לא-תעשה“ — נאמר שם. מצוות לא-תעשה אלה בוודאי תהיינה בעיני הילדים כ„גזירה רעה“, אם לא תהיינה מוארות באור האמונה הדתית, שתעודד אותם בעמידתם בפני סביבה זרה ומתנכרת.

כוונת בית ספר כזה, — מסורתי — מובנת, ויש לכבד את הרצון הטוב, ויש להוקיר במיוחד את המאמצים בכיוון זה בניצינים, אך התלמידים המתבגרים — עליהם סיפר באכזבת יאוש החבר אבנרי ומביעים חששותיהם החברים בניצינים. ללא אמונה דתית המחייבת אורח חיים מסויים ומקודש, אין סיכויים לטוב. ועדיין נשאלת השאלה הנוקבת איך יהיו חברי „אמנה“, בנושאי התחדשות החיים הדתיים מתוך הגשמה אישית“ — כנאמר בהצהרת היסוד של „אמנה“?

אולי תואילו להקריא את מכתבי זה בפני אספת החברים? מאד אודה לכם על כך.

בברכה ידידותית.

* * *

הרצליה, כ"ט שבת, תשכ"א. 17.1.1961.

לידידי ע. מ., רב שלום וברכה.

שמחתי למכתבך שחכיתי לו, אם כי לא סיפק אותי. נהניתי מהשתדלותך ומאמציק הכנים למצוא את האמת, לחשוף את הגרעין שבויכוחנו, את הנקודה הגורמת להבדלים במסקנותנו, אך לדאבוני לא מיצית את האפשרויות ולא הגעת, לדעתך, עד תכליתם של הדברים, והסיבות לכך נתזנות לא רק בהבדלים שבהשקפות עולמנו, אלא במידה רבה מאד גם באינפורמציה של חיים, בחיים שחיתתי, וחי כיום, את ענין השלום בכלל ובארצנו בין יהודים וערבים בפרט,

ולך אינפורמציה זו, ידיעות אלה וחוויות אלה ואכזבות מרות אלה, שעל בסיסם ויסודם טוען אני את טענותי, — לך זה איננו, וזה גורע ממך כאב לב, צער נוקב והתקפות יאוש מרות, וטוב הוא עולמנו בארצנו אם כי פה ושם יש לראות מקצת צללים על השמש המזהירה... לא אוכל להעלות במכתב את אשר הייתי ולמדתי מתוך חיפושים ומאמצים במשך חמשים שנות חיי בארץ ובתנועה הציונית ותנועת העבודה. זה ענין לשיחות מפורטות. כאן רצוני לענות במקצת, במידה שאוכל במכתב לעשות זאת, על טענתך כנגד ה„הפרזה“ ו„הקיצוניות“ שבעמדת אנשי „נר“ בכלל, ושלי בפרט.

בוודאי שאין טבעם ומזגם של בני אדם שווה; וטבעי הדבר להיות בן אדם קר רוח ואדיש, וחברו בעל טבע ממוזג והשלישי בעל אופי חם ורגיש. והנה בינינו, אנשי „איחוד“ ו„נר“. יש מכל המינים והפוגים הללו, אך מאוחרים אנו באמונתנו (ולרובם זה נובע מנקודה דתית) ש„ציון במשפט תפרה ושיבה בצדקה“, ש„לא בחיל ולא בכוח כי אם ברוח“, ש„השביע הקב“ה את ישראל שלא יעלו בחומה“, וש„מה ששגוא עליך בל תעשה לחברך“. בכללים הקרושים הללו משתמשים כולם, גם מתנגדינו, כמשאלה טובה, כחומר לקישוט, כראוה לעולם, אך לנו צו אלהי קדוש שיש לקיימו בפועל „בכל לבבך ובכל נפשך“. זוהי איפוא „הפרזה“ ו„קיצוניות“ שאתה רואה בנו. מודה אני לבוחן כליות ולב על שהטביע בי „קיצוניות“ זו ו„הפרזה“ זו, אם כי אין היא גורמת לי נחת ושלווה בחיים ביחסי החברה שלנו ל„קיצוניים“ כאלה. ידידים טובים חזרו וחוזרים כפעם בפעם על בקשתם והצעתם הידידותית. „מדאָרף זיך נישט אַזוי נעמן צום אַרצן“. בידידי זה מבטא יותר מבעברית את תמצית המבוקש. וכתב לי יריד בן עירי: „האמנם אין לך דאגות אחרות מלבד הדאגה לאותה ערביה עלובה?“ (שהשלטונות שלנו ושל לבנון טלטלוה מגבול לגבול ומכלא לכלא תוך פולמוס לאן היא שייכת, וכך במשך חדשים, בגלל שחלקים ממשפחתה יושבים על הגבול בישראל ובלבנון, וזה נעשה משני הצדדים באכזריות שלווה כזאת, כאילו כדורגל מיטלטל כאן ולא סבתא זקנה ושישישה שאינה יודעת מהוץ לכבידה בעניני הפוליטיקה והעולם, ועתון „הארץ“ יצא להגנתה ואני גם-כן כתבתי שם מכתב קטן ונרגש, ולבסוף, לאחר חודש עינויים וטלטולים הגיחו לה). אין זה המקרה הקשה ביותר שידעת, הבאתי אותו רק כדי לציין את השלווה וקור הרוח של ה„לא קיצוניים“ מאנשי השלטון ומידידי אני. „וואָס נעמסטו זיך אַזוי צום אַרצן?“, מה כל כך נרעש אתה מענינה של הערביה העלובה?“ כאן מקור הדברים. כולם מכריזים שרצים בשלום, כולם אומרים שאנו אור לגויים, שאנו מתגוננים כשמתנפלים עלינו, אך את כולם תוקפת סערת רוגז וחימה כשאתה מראה ומזהיר (לפני חמשים שנה) כי דרכנו זו עלולה לסבכנו במלחמה עם הערבים בארצנו ועם שכנינו מסביב; כולם מוכנים לטרוף אותך כבוגד, תבוסני, שונא ועוכר ישראל כשאתה מציע (כ„ברית שלום“ מלפני שלשים ושלש שנים, ומאוחר יותר בשם „איחוד“) דרך ממשית ומעשית, ומובן שגם לא קלה בת יום,

לשיבת ציון בדרכיהם ואמצעיהם של הושע, מיכה, ישעיהו, ירמיהו וזכריהו וכי' ובדרכי הלל ורי' יוחנן בן זכאי ותלמידיהם. וכולם לא שאלו את עצמם איך זה קרה שבני אדם יהודים כיצחק אפשטיין. רבי בנימין, קלברסקי, ד"ר רופין, מרטין בובר, ד"ר טהון, פרופ. ברגמן, פרופ. סימון, הנריאטה סולד, ד"ר מאגנס, ד"ר שרשבסקי ועוד ועוד, (ומחוץ למסגרת „ברית שלום“ ו„איחוד“ — גם א. ד. גורדון), איך זה קרה שכל אלה נעשו בוגדים, תבוסנים, עוכרי ישראל, ואשר בן גוריון דיבר עליהם לפני קום המדינה בהזדמנות פומבית אחת כעל „קטני אמנה“, „סריפי המחשבה“, ועוד „מחמאות“ כאלה. איך זה קרה לדגולי העם שמגיתי כאן שהיו ל„קיצונים“ ו„מפריזים“, כהגדרתך המתונה והמחושבת שלא כמחרפים ומשמיצים סתם? הרי היה ויש לאלה מה לאמור לטעון ולספר, הרי כל אלה בני אדם רציניים, דתיים אמיתיים, לא קלי דעת ורשעים לקרב פולמוס סתם. וכמה ביניהם אנשי מעשה מובהקים! כמה סבלו בני אדם אלה בגלל דעותיהם, „הקיצוניות“, ה„אנטי יהודיות ואנטי ציוניות“! כמה ניסו להתנקש בחייהם (הידוע לך זאת?) אך האם באתי לספר כאן היסטוריה? לא ולא. אני רק נוגע במקצת בטענתך על „ההפרזה“ וה„קיצוניות“, שכנראה לקו בזה כל אלה דגולי העם שמגיתי לעיל.

„אשר קרם מודיעים, ואשר עשו לא מודיעים.“ זו דרכם של הולכי שביל הזהב ביחס ל„הפרזה“. מה שעשו לנו היהודים בזמנים ובמקומות שונים אין בסיפורינו על זה, לדעתנו, כל הפרזה. וכל המוסף הרי זה משובח, אך מה שעשינו אנו, איך נהגים אנו — כאן יש זהירות מרובה וחמורה, מחמירים אנו עם אחרים ומקילים עם עצמנו, וזאת רואה אני במיוחד בענין הפליטים הערבים. באיזה בטחון שליוו אנו מבטלים ומטשטשים את אסונם, שולחים אותם לפי כתובות ארצות ערב, וגולדה מאיר מזהירה פעמים אין מספר מפני החזרת פליטים בסגנון קצר וחד זה: זה אינו בא בהשבון! את התנאי המוחלט מצד שלטונות ישראל לא הזכרת במכתבך כשמדובר שם על הצהרות מדינת ישראל המוכנה לשלום עם הערבים. היפשתיו בכל שורות מכתבך ולא מצאתיו! וזה הרי הורס מראש כל סיכוי למשא-ומתן על שלום! וצריך לזכור ש„איחוד“ דורש כל הזמן החזרת מאה אלף פליטים לארצנו-ארצם כצעד רציני להקלת המצב בפועל ממש, כאות והוכחה ומופת לרצוננו הטוב, ותשע מאות אלף פליטים אנו מציעים — אמנם ברגשות כאב עצמוק של חוטאים — להפנות מחוץ למולדתם, ועל זה אנו נאשמים ב„הפרזה“ ו„קיצוניות“, ועל זה אנו נענים על-ידי גולדה מאיר ובן גוריון: אין זה בא בהשבון כלל! אימרה חסידית ישנה (ושכחתי את שם אומרה): עוול שנעשה לך, תראהו כקטן ביותר. עוול שעשית אתה — תראהו ככבד ביותר! אך אנו נהגים להיפך הגמור מזה.

בוודאי שאין לדרוש שמ. יהיה נתן חפשי, ונתן חפשי יהיה מ. אף טבעי הוא ניגוד דעות בין בני אדם. אך השואף וחותר „בכל לבבך ובכל נפשך“ ל„סור מרע“; המזדעזע בכל עומק ישותו מדרך „בדם ואש יהודה

תקום"; המוכה תדהמה, אכזבה ויאוש לנוכח שיבת ציון על ידי חורבן עם שלם, על ישיבות חב"ד ודומיהם בישובים גוולים ועשוקים מפלחים אומללים; על חגיגות 1 במאי בינלאומיות של סוציאליסטים יהודים בישובים, גטושים"; על קיבוצי מפא"י, מפ"ם ואחה"ע על אדמה גולה מפלחים ערבים עובדי אדמתם מדור דור — כשאדם זה, אני נתן חפשי, נאשם על-ידי ידיד טוב בגלל כל שמגיתי כאן על עצמי כ„מפריז“ ו„קיצוני“ — הרי זה אומר חוסר כל סיכוי — לא להספיק אלא לפחות להבנת נפש „הקיצוני“ ו„המפריז“ הזה, והבנת הנושא הרציני והקדוש שבשמו אני מגיע ל„קיצוניות“ שלי! מאושר אני שנשחררתי זה שנים מנגע המפלגתיות, שאני מבקר קשות את המעשים ללא רגש שנאה כל שהיא לעושים, רק כואב ומצטער עליהם. גם זו תוצאה מ„קיצוניות“, ועתה, בימים הנוראים של „פרשה“, „עסק ביש“ הלבנת פני חברים רבים, ועד כדי סכנת התפוררות מפא"י, ההסתדרות והמדינה הגיעו — לי ברור הדבר כשמש: זוהי תוצאת „בדם ואש“! היום הערבים האויב, מחר מפא"י, מפ"ם, וכ' וכ', משניתנה רשות למשחית, אם מותר לצמלל עם שלם למען, למען — מותר להבל במפלגה „אויבת“ ובפלגים „אויבים“ בתוך המפלגה עצמה בפנים למען למען, ורק „קיצוניים“ גזהרים מדרך זו כמפני אש אוכלת. יתמו חטאים, נוקיר אנוש מפן, ואז תגזו הביקורת ואיננה. הארכת הפעם בתקווה שתביני ותרגישי אף אם לא תסכימי לי.

בידידות בכל לב.

* * *

הרצליה, 1 במאי, 1961 ט"ו אייר תשכ"א.

לידי הטוב ע. מ.

לשווא חרדת ידידי. לא התרחקנו במידה כזו שאתה מתאר לך, אם כי עלי להודות שעמדתך מרחיקה במידה מסויימת. אם ארבר בסגנונדך אומר לך שאתה כה מפריז בהתנגדותך לקיצוניותי, אתה כה קיצוני באנטי-קיצוניותך שזה מונע לא רק אפשרות של פעולה משותפת אלא ע"י כך לא ניתן כל בירור יסודי „קיצוני“, של הבעיה הנידונה, ושל כל הבעיות „הבוערות“ כיום בעולמנו.

המחלה הנוראה המכרסמת כיום בנוער שלנו ובכל הדור היא מחלת אי הקיצוניות והמשרנות או היחס הפושר המגיע ל„לא איכפת“. כל הדברים החיוביים והטובים נוצרו ויווצרו על-ידי קיצוניים, על-ידי „משוגעים לדבר“, הנביאים, החסידים, הציונות האמיתית, הסוציאליזם בכונתו הטהורה, הלא מרכסיסטית, וכן תבוא בדרך זו ההבראה של האנושות המתנוונת באדישותה, ברפיון רצונה, בטיפול פושר בבעיותיה האימות, ברצון ל„רפא את שבר בת עמי על נקלה“. העליה השניה יצרה מה שיצרה, א. ד. גורדון יצר מה

שיצר בכוח הקיצוניות. אמר עקביה בן מהללאל: מוטב לי להיקרא שוטה כל ימי ולא להיעשות רשע שעה אחת לפני המקום" (עדות ח'). הקיצוני בעמידה על טהרת הגשמת האידיאה הוא נוח ונותרן בעניני הפרטיים, במגע עם הבריות. מ„אמנה“ לא יצא דבר ממשי בגלל זהירותה ופחדה מ„מוקשים“, מקיצוניות, מקבלת עול שמים עליה אישית, בחיי יום יום, ב„אורח חיינו“, כפי שאני מציע, ללא הועיל, בפני אנשי „אמנה“ הנפחדים. הקיבוצים הנפכים לחברת גותני עבודה מחוסר קיצוניות לעקרון עבודה עצמית. שיבת ציון מסתלפת איומות ומתחללת ונטמאת על-ידי מאמצי הגשמתה לא בדרכי נועם אלא בדרכי אלימות. וסופה — לא-איכפת לריב ולהשמיץ ולחבל בריב המפלגתי, ואחר כך גם בחבר המפלגה המשותפת אם דעתו שונה, בהעדר הזהירות הקיצונית ל„מה דעלך סאני לחברך לא תעביר“ ביחסים בין יחידים, קיבוצים, מפלגות ועמים. מובן שיש גם קיצוניות של אייכמן והיטלר, וגם הרע נעשה על-ידי קיצוניים מהסיטרא אחרא. ממים פושרים בחיי חברת בני האדם לא יעשה כלום, לא-כלום! אני לא רק משתדל להיות קיצוני בהגשמת מצוות ומעשים טובים, אלא אני גם קיצוני באי הסתפקות בהישגים הרוחניים שהשגתי, וזה מדרבן אותי בחיי וממלא אותם תוכן. אזהרת ר' ישראל סלנטר לראות את העוול שנעשה לך כקטן, ואת העוול שגרמת אתה לזולת כגדול וכבר מאוד — זהו מה שאני חותר אליו בכל כוחי.

אם לא תסכים לי — לפחות תביני ותרגיש את כאבי העצום על חוסר הקיצוניות בחיינו מצד החיוב, היוצר ובונה את האדם, וביחוד את היהודי המחוייב בקיצוניות להידמות לאבינו שבשמים: „מה הוא... אף אני“.

ושלום לך ולהראות, בידידות.

* * *

הרצליה, יולי 1961.

תשובה לנוצרי הולנדי

לכבוד מר.....

בודאי קיבלת בינתיים את גלויתי. בהערכה ובהוקרה רבה קראתי את מכתביך, כי מאד יקר לי כל אדם המחפש את האמת במלוא מובן המלה הזאת. אך, דע נא, ידידי, כי לענות על שאלותיך לכל עמקן הייתי צריך לכתוב ספר מקיף (וזה אמנם נחוץ מאד) על תולדות האדם בכלל, ועל אופיו, יעודו וקורותיו של עם ישראל בפרט והוא הדבר במיוחד ביחס לרעיון הציונות מימיו הקדומים ועד ימינו אלה. בוויכוח על נושא כה רציני ורב-אחריות חשוב אני מאד מהשטחיות, מהעדר ידיעה יסודית של הדברים מכל מקורותיהם וצדדיהם. משהו מזה חשתי מיד בראשית מכתבך; בהשמייעך את משפטך

הנמדה, כי נראה לך שהתנהגותה (השלילית) של מדינת ישראל כלפי הערבים הפלשתינאים טבועה בעצם מהותה של הצינונות מראשיתה וש אפשר למצוא את „הצדקתה“ ביסודות התנ"ך. כדוגמא בולטת מביא אתה את הצוו שנצטוו בני ישראל על השמדת יושבי כנען הקדומים, וכן אתה מבלית את האכסקלור זיכיות (ההתבדלות) של היהדות ושל הצינונות. אנסה לענות כיכלתי וכמיטב ידיעות בקיצור תמציתי האפשרי, ומנקודת ראותי כיהודי דתי מאמין, החותר בכל כוחו לחשוף את האמת האלהית הנצחית, היהודית-אוניברסלית שבתנ"ך וכדברי חכמינו בתלמוד והבאים אחריהם.

כשעלה בדת הבורא לברוא את עולמו זה, תיכנן אותו כיצירת חמד להוד ולתפארת במראות הטבע הנפלאים, באילנות וצמחים רבי חן וטוב, בבעלי חיים לצורותיהם, מיניהם וסוגיהם הרבים והשונים לאין שיעור, ובמרכז היצירה הושיב את האדם שברא אותו בצלם האלהים (בראשית א', כ"ז), והועיד לו את תפקידו כאח הבכור ביצירה, קורא שמות לכל בעלי החיים, עובד את ארמת האלהים, — יסוד הקיום ומקור מזונם של האדם וכל החי. קבע הבורא את מזונו של האדם: „כל עשב זרע זרע אשר על פני כל הארץ, וכל עץ אשר בו פרי עץ זרע זרע“, ולבעלי החיים — „את כל ירק עשב לאכלה.“ (בראשית א'). לא היו טורפים בעולם, לא בקרב האדם ולא בין החי. האדם היה אז נזר הבריאה באמת, בנו יקירו של אבינו שבשמים. אך האדם חטא וגורש מגן העדן, והבאים אחריו השחיתו דרכם, ותמלא הארץ חמס“, ובא המבול לעולם, ורק נח הצדיק ומשפחתו ומבחר בעלי החיים ניצולו מהחורבן. גם מאלה „התאכזב“ הבורא וכשליח נאמן שישא את דבר האמת האלהית בלבו ובמעשיו, בחר באברהם העברי, גרעין ראשון, לגוי גדול ועצום, ונברכו בו כל גויי הארץ“ (בראשית י"ח, י"ח). „כי ידעתיו למען אשר יצווה את בניו ואת ביתו אחריו, ושמרו דרך ד' לעשות צדקה ומשפט“ (שם י"ט). ואמנם הצדיק אברהם במעשיו את תקוות האלהים ממנו. וכשעמד ד' להחריב את סדום בגלל פשעיהם, נשמע כאן לראשונה מפי אברהם קול המצפון הטהור הטוען לפני האלהים: „חלילה לך להמית צדיק עם רשע! השופט כל הארץ לא יעשה משפט? !“ (בראשית י"ח, כ"ה). ומכאן יעודו של אברהם ושל כל צאצאיו אחריו להיות למופת לכל האנושות „לעשות צדקה ומשפט“. זוהי בחירתו של עם אברהם, זהו ה„אתה בחרתנו“ — לחובה, לאחריות, למופת ולדוגמה לכל. בדורות הבאים הרבו הנביאים להבליט ולהדגיש את בחירת ישראל במובן הטהור הזה: מישראל נדרש יתר התחייבות לאמת, לצדק, ליושר ולאהבה, זוהי בחירתם, ולא חס וחלילה כאשר מבינים זאת בשטחיות ומתוך בורות — כגאווה לאומנית, כהתנשאות גזענית של אתה בחרתנו שוביניסטי-אגואיסטי מהמין הגרוע ביותר. ומפני שלא היה ישראל נאמן לבחירה זו, להתחייבותו זו להגשמת יעודו זה, ביחסים בין אדם לאדם ובין עם לעם — לכן נענש יותר מכל העמים האחרים ובאו עליו כל הצרות והאסונות לאין שיעור.

והזהירו הנביאים שעם שיבת ציון לא יחזרו חלילה על השגיאות הקודמות ויבנו את ארצם על יסוד „בצלם האלהים ברא את האדם“, ללא אלימות ומלחמה וגזל ופגיעה במישהו ורק באהבה ובצדק ומשפט.

לא אוכל כאן לצטט את כל דברי הנביאים בענין זה, ורק אסמן את המקומות העיקריים: ישעיהו א', כ"ה—כ"ז; ישעיהו ב', ב'—ה'; ישעיהו י"ט, כ"ד—כ"ה; (פסוקים אלה בפרק י"ט, יקרים ונעלים במיוחד ועונים ברורות ונמרצות על טענת „האכסקלוזיביות“ של ישראל). ישעיהו ל', ט"ו—ט"ז; ישעיהו ל"ב, י"ג—י"ח; ישעיהו ל"ג, ט"ו—כ"ב; ישעיהו י"א, א—י'; ישעיהו מ"ב, א—ד' — אלה הם פסוקים יקרים ומיוחדים בטיבם; כל הפרק הנפלא נ"ח; הושע א', ז'; הושע ב', כ—כ"א; צפניה ג', י"ב—י"ג; זכריה ד' ו'. זהו הכיוון היסודי-עליון לשיבת ציון ובנינה מחדש; זכריה ט', ט—י'; ירמיהו ז', ד—ז'.

לא יתכן, איפוא, לראות את התנ"ך כשורש הרע המוחלט, שממנו צמח הרע המוחלט של הצינונות, כפי שרואה אתה. גם המאמין היהודי האורתודוכסי הקיצוני, המקבל את צו השמדת האוכלוסיה הכנענית בפקודת ד' ללא כל פקפוק והיסוס, הוא יאמר לך שאז, לפני ארבעת אלפים שנה, היה הכרח בדבר לבער את העמים עובדי האלילים שישבו אז בארץ ישראל וטימאו אותה בקרבנות אדם לאליליהם ובהפקרות מינית בפולחן הבעל והעשתורת; אך אותו יהודי אורתודוכסי יודע, שלעתיד, לימים הבאים, חם והלילה מללכת כדרך איזמה זו של השמדה או מלחמה ואלימות. הוא יודע זאת גם אם בפועל אינו נוהג לפי צו אלהים בפי נביאיו.

תעיין נא היטב בדברי הנביאים, שרק מקצתם סימנתי כאן. הספרים יהושע, שופטים, שמואל ומלכים מציגים לפנינו תמונה אוביקטיבית של מעשי האדם מאז סר מדרך החיים שבגן העדן והתחיל תועה בדרכים, לפי שרירות לבו הוא. אך גם בהם אתה מרגיש כפעם בפעם את הצער והכאב והאכזבה של אבינו שבשמים על בניו בכלל ובני ישראל בפרט. ההולכים בחושך ולא לאור האלהי, גם שם שומעים אנו בסיכומן של המלחמות הרבות של דוד המלך, כשהוא אומר, כי רצונו לבנות בית לד' מהכסף והזהב והנחושת והעץ ששלל מהעמים שנוצחו על ידו — באה תשובה חריפה ונמרצה — דוחה מאת אבינו שבשמים: „דם לרוב שפכת ומלחמות גדולות עשית — לא תבנה בית לשמי! כי דמים רבים שפכת ארצה לפני!“ (דברי הימים א', כ"ב, ח').

הבא לדון על היהדות כדת ותורת חיים, עליו לדעת את העובדה החשובה, המכרעת והיסודית, שהסמכות המחוקקת ביהדות הוא לא בספר תורת משה אלא בתלמוד. המשמש כמפרש וקובע אחרון של הדין והחוק ואורח החיים של בני ישראל. רק הקראים — זו הכת שקמה ביהדות לפני 1200 שנה בערך ונפרדה ממנה כעבור זמן-מה לחלוטין — הם הכירו רק במקרא ולא קיבלו את התלמוד והמסתעף ממנו. זהו ענין רציני מאד בדיעת תורת היהדות ואני אדגים כאן רק נקודות חשובות אחדות.

(1) נאמר בתורה (שמות כ"ד): „עין תחת עין, שן תחת שן, וכו'". התלמוד פירש זאת לתשלום פיצוי כספי לנפגע, ולא, חלילה, כעונש פיסי אכזרי. כמה תוקפים את „הנקמנות היהודית“ של „עין תחת עין“ בני אדם, ביחוד נוצרים, שלא למדו ולא הכירו את תורת היהדות לכל היקפה ומעמקה. (2) יש בתורה עונש מוות למחלל השבת, לרוצה נפש ועל פשעים אחרים. אך אמר ר' אלעזר בתלמוד: „בסנהדרין ההורגת אחת לשבעים שנה נקראת חובלנית“. ואמרו רבי טרפון ורבי עקיבא: „אילו היינו בסנהדרין — לא נהרג אדם מעולם!“

(3) בתורה נאמר לבני ישראל להשמיד את כל אוכלוסית הילידים בארץ כנען. ובתלמוד מסופר שכאשר בא יהושע בן נון לכבוש את ארץ כנען, שלח שליחים לכל מלכי כנען והודיעו להם: הרוצה להשלים יבוא וישלים, הרוצה לעזוב וללכת לו — יעזוב וילך. הרוצה להלחם — יבוא ויילחם. כאן לפנינו משהו שונה בהחלט מהצו: „לא תחיה כל נשמה!“ כמה זה משנה את כל התמונה של „האכזריות התנכית“ שעליה מרעישים עולמות נוצרים בעלי משפט קדום וסתם בני אדם, שדיעתם ביהדות מצטמצמת אך ורק ב„ברית הישנה“ השנואה עליהם, המשמשת רקע גם ליהדות הרחבה והמעמיקה של התלמוד וגם של הנצרות בתה העוינת.

(4) עובד אלילים אחד בא אל הלל הזקן, מהראשונים והגדולים ביותר בחכמי התלמוד ואמר לו, שהוא מוכן להתייחד אם יוכל הלל ללמדו את כל תורת היהדות כשהוא עומד על רגל אחת. הלל הסכים ברצון להצעתו ואמר לו: „מה ששנוא עליך אל תעשה לזולתך“ — זוהי כל התורה וכל השאר הוא פירושו של כלל זה, „לך ותלמד“. הוא חי בארץ ישראל כמאה שנה לפני חורבן בית שני.

(5) לאחר חורבן הארץ, עם מפלת ברכוכבא מסרו חכמי התלמוד — שבדרך כלל התנגדו לכל ההתקוממויות המזוינות של הקנאים נגד שלטון הרומאים — לעם ישראל את האזהרה החמורה והנמרצה הזאת בשם אלהי ישראל: „השביע הקדוש ברוד הוא את ישראל שלא יקומו לכבוש את הארץ בכוח הזרוע, ואם לא תקיימו את השבועה הזאת, אעשה אחרם הפקר לאומות העולם כחיות השדה“.

חמשת הנקודות שהבאתי כאן מהתלמוד הן רק משהו מן הפנינים הרבות והנפלאות שבים היהדות ומבקש האמת ברצינות יעמוד ביראת הכבוד לפני חוקת החיים היהודית, החדורה אבהה, רחמים ורגשי אחוות האדם עוד מימיה הקדומים. אמנם, היו גם חילוקי דעות ביהדות, אך אני מצטט כאן את דברי האישים שהיו בעלי הסמכות הגדולים והחשובים ביותר בתלמוד, שהיו ממשיכי המסורת היהודית-אוניברסלית הנעלה של הנביאים.

הציונות צמחה משרשי מסורת נפלאה זו, שהזירה והקפידה על שיבת ציון שתבוצע בדרך אי האלימות ובדרכי שלום ותהי למופת חי ומאיר לכל העמים. מוזר מאד לשמוע מפיך גורדין שרירותי נמהר וללא כל יסוד,

ש„אלטניילאנד“ של ד״ר הרצל נכתבה רק לשם תעמולה בלבד. על מה מבוססת החלטתך הנועות והמעליבה הזאת? אני וחברי ב„איחוד“ ובתנועת סרבני המלחמה שואבים השראה ועידוד רוחני מהגישה היהודית-אוניברסלית-הומניטרית שבספר זה בנוגע ליחסים אל הערבים ואל בני עמים אחרים. ביחסך אתה אל ספר זה, אין כלל מקום לעיון, וויכוח ולימוד. סתם: לא מוצא חן בעיניך, אינך מאמין! אך לא זו הדרך לבידור. מודה אני שלא קראתי את ה„טאגע-ביכער“ של ד״ר הרצל. אך „אלטניילאנד“ הוא ספרו האחרון וממנו מגשבת רוח אחוות האדם וכל עם.

הציונות לא התחילה עם הרצל, אלא עם נביאינו הגדולים, שקשרו את שיבת ציון עם חוון השלום הנצחי ואחוות כל העמים וציון כחלוצת השלום, הצדק והאמת. בכל הדורות המשיכו יהודים לעלות ארצה על אף הקשיים והסכנות שעמדו בדרכם. בסוף המאה הקודמת גברה יותר ויותר העליה וגדל מספר הישובים היהודיים בכפר ובעיר, שנעזרו על-ידי תנועת „חובבי ציון“. הרצל הקים את הציונות המודרנית בשנת 1897 והשתדל לקבל את הסכמת הסולטאן התורכי וממשלות אירופה להקמת מקלט בטוח ליהודים בארץ ישראל. ובינתיים, מבלי לחכות לתוצאות המשא ומתן הזה עם הממשלות — גדל מספר העולים לארץ ולא הורגשה כאן כל מתיחות מיוחדת בין היהודים והערבים.

לאחר שנת 1905, היא שנת המהפכה הרוסית הראשונה, התחילה בכל הארצות עליית התנועות הלאומיות המודרניות של העמים המשועבדים הדים התחילו להגיע גם לעמי תורכיה והשאיפה לעצמאות מדינית כבשה יותר ויותר את הלבבות. מאז התחילה לחדור באיטיות מרובה, מתיחות מסויימת בין המנהיגות והאינטליגנציה הערבית המעטה מצד אחד לבין חולמי הלום עצמאות מדינית ציונית מעטים מצד שני. הצהרת בלפור, שהובנה שלא כהוגן משני הצדדים, הוסיפה על המתיחות שהלכה וגדלה עם גידול הלאומנות בקרב שני העמים. אך עוד בשנת 1908 יצא הפדגוג והבלשן העברי המפורסם יצחק אפשטיין מירושלים נגד הסחת הדעת ממצאות עם ערבי מושרש כאן ודרש לכוון את פעולות ההתישבות כאן ברוח הכלל הנעלה של הלל הזקן: „מה ששנוא עליך אל תעשה לזולתך“. מאמרו זה נדפס ב„השלוח“ של אחד-העם. אחריו הופיע הסופר המפורסם רבי בנימין במשאו הפיוטי הנפלא בשם „משא ערב“. בו הוא מזהיר את העולים היהודים לא לבוא ארצה כאויבים וכובשים, אלא כאחים לגזע וידידים בנפש. גם זה באותה שנת 1908. באותן שנים פעל ברוח זו האגרונום חיים קלוואריסקי, שהיה מקובל ומכובד בחצרות המלכים והנסיכים בארצות ערב ובאינטליגנציה הערבית בארץ ישראל ורכש את אהדתם למפעל ההתישבות היהודית בארץ ישראל לטובת שני עמיה.

בשנת 1927 נוסדה על-ידי כמה אישים יהודיים חשובים כמו: ד״ר רופין, פרופ' בובר, פרופ' סימון ואחרים, אגודת „ברית שלום“ למען ארץ ישראל דו-לאומית, כדרך הצדק והשלום לשיבת ציון. אך הרוחות בין היהודים

והערבים היו כבר נסערים ומשני הצדדים נעשו מעשים שגרמו למתיחות יתרה והביאו למאורעות דמים. קולה של „ברית שלום“ לא נשמע ברצון בקרב התנועה הציונית המדינית, אף על פי שהקונגרסים הציוניים קבלו כפעם בפעם החלטות על ארץ ישראל כמולדת משותפת לשני העמים.

האווירה המלחמתית-לאומנית בכל העולם והרדיפות האיזמות על בני עמנו בכלל ובגרמניה בפרט, שהגיעו עד לירי השמדת יהודים טוטאלית, החמירו והחריפו את המצב בתנועה הציונית שהתחילה לפעול בכיוון רוב יהודי בארץ ישראל ואחר כך גם למדינה יהודית רבנית. הערבים ענו על כך ברציחות ושפיכות רמים ביישובים היהודיים בארץ. „ברית שלום“ נאבקה בכל כוחה באווירה זו בין בני עמנו ובין הערבים ונמצאו כפעם בפעם מנהיגים ערבים שהיו מוכנים להסכם יהודי-ערבי על יסוד ארץ ישראל דו-לאומית, אך המנהיגות הציונית התייחסה באי רצון להצעות אלה. „ברית שלום“ נתפרקה ובמקומה קם ה„איחוד“ בראשות ר"ר י. ל. מאגנס, קנצלר האוניברסיטה העברית בירושלים, אדם יהודי אמיתי, אשר גם אויביו ומתנגדיו הורו ביושרו, בלבו החם, הטהור והמלא אהבה לכל אדם. האישים הנעלים ביותר התרכזו ב„איחוד“ זה ובהשפעתו קמה גם בין האינטליגנציה הערבית, אגודה רומה בשם „פלשתינה החדשה“ ובראשה עמד אחר ממשפחת המופתי הירושלמי, זה הלוחם הקנאי בטרור דמים נגר המפעל הציוני בארץ. כעבור זמן מה נרצח ראש האגודה הערבית החדשה על-ידי רוצחים שליחי המופתי, והאגודה נתפורזה.

והלכו הדברים והסתכבו עד שהגיעו ליסוד המדינה הישראלית ולמלחמת דמים עם הארצות השכנות, שתקפו את המדינה החדשה, אך היא ניצחה את כולם והמוני ערבים ברחו מהארץ ונהפכו למחנה פליטים אומללים, גדול ואיום, כשאת יישוביהם תפסו המוני פליטים יהודיים מגרמניה ושאר ארצות. „איחוד“ דורש החזרת חלק חשוב של הפליטים ופעולה נמרצת ליישוב שאר הפליטים בארצות ערב, אך הממשלה ורוב העם נגרנו. השואה האיומה מילאה את הלבבות היהודיים מרירות ויאוש אין סופי וקול המצפון והלב נשתק ואינו נשמע. ואמנם אין כל חדש במצב זה. קרה לרעיונות הנפלאים שביהדות מה שקרה ל„דרשת ההר“ של ישו. היהודים אינם נאמנים לתורתם, אך יותר מזה אין הנוצרים נאמנים לנצרות. מסעי הצלב, ליל בתלומאוס והשמדת הפרוטסטנטים, האינקבויזיציה, הפוגרומים על יהודים ומלחמות רמים בין המדינות הנוצריות — זוהי בקיצור הדרך עקובת הדם של הנצרות, שהיתה מאוחרת רק ברבר אחר: ברדיפה וריכוז והשפלה והשמדת יהודים בכל הרורות ובכל מקום ששלטונה הגיע.

אנו, אנשי „איחוד“, רואים את יחס ממשלת ישראל לפליטים הערביים כפשע, כבגידה ביהדות, כמכתים ומשפיל את החזון הנבואי של שיבת ציון בצדק, בשלום, במשפט וכמופת נעלה לכל העמים. אנו עתה במאבק קשה מאד עם הרוח הרעה שהשתלטה על התנועה הציונית, אם כי בתוך המאבק

הזה איננו שוכחים אף לרגע את הגורמים לרוח רעה זו, את אשר נגרם לעמנו על-ידי הנצרות במשך אלפיים שנות שגאה, השפלה, רריפות והשמדות, ער להשמדת המיליונים של בני עמנו במלחמה האחרונה בפעילות משותפת של גרמנים, פולנים, ליטאים, לאטוים ואחרים לנוכח עמרה ארישה של המעצמות הגרולות, אנו רואים כאסון והרפה את העובדה המזעזעת של יעקב שעוב את ררך התום והשלום ועבר לדרך עשיו, דרך „ועל חרבך תחיה“. הנררף הנצחי למד את תורת הרורפים הנצחיים ואנו קוראים את עמנו לתשובה, לתיקון המעוות, למען ייטב לנו ולאחינו-אויבינו הערביים כאחר במולדתנו המשותפת.

לשאלתך אענה: היה לנו בארץ ארם חלוץ, מהטובים וטהורים ביותר שבין בני אדם בכלל ובדורנו בפרט: אהרן רור גורדון, זה עובד הארמה טהור הלב והירים, העובד בשרה ביום וכותב את רעיונותיו היהודיים-אנושיים-קוסמיים בלילות. הוא עלה ארצה בהיותו כבן 48 שנים ונפטר בשנת 1922 בגיל 66 שנים. רעיונותיו שנאספו ופורסמו בשלשה כרכים רבי-דפים הם אוצר יקר למחשבה האנושית בכלל ולמחשבת היהדות בפרט. ספריו הם רק רמז קטן לאישיותו הנעלה והטהורה. חיי יום שלו, ובין השאר אורח חייו בצמחונות, בהתנגרותו לכל אלימות, זיון, צבא ומלחמה, אופן ראייתו את הארם, את היהודי, את הציונות ורכי הגשמתה, את היחס לכל אדם-אח, וכמובן מאלי — את הארם-האח הערבי — מה עמוק ונעלה וטהור היה לכל אלה אשר הכירוהו וזכו לעבור במחיצתו! לאשרו ולצערנו הרב הוא נפטר מעולמנו זה זמן רב לפני שקמה מדינת ישראל ואתה ומסביבה כל סערת האיבה והשנאה והמלחמה. אך כבר אז בזמנו הזהיר מפני כל גישה שלילית ואגרסיבית כלפי הערבים, וגם כשהתנהגותם כלפי היהודים היתה לא בסדר, אמר: מוטב שילמרו הם מאתנו ולא אנחנו מהם. ספריו הם רבי ענין במקור-יותם המיוחדת ולשם הבנתם המלאה יש צורך בעיון רציני, ולעתים גם בדיעת מקורות היהדות.

„הכוח השלישי“ הוא ארגון מפלגתי פוליטי בעוד ש„איחוד“ הוא לא פוליטי. אין „איחוד“ משתף פעולה עם „הכוח השלישי“ אף-על-פי שבכמה נקודות חשובות עמדתם זהה, בנוגע ליחסי היהודים והערבים.

כאמור לעיל, אין זה ניתן לדחוס לתוך רשימה או מאמר נושא, שרק בפפר אפשר ללמוד אותו עד תמצית. רציתי ברברי, שיצאו כבר ממסגרת מכתב — למסור לך את הנקודות העיקריות כפי שאני רואה אותן בבעיה היהודית-ערבית ולהסיר טעות, אי ידיעה ומשפט קדום מגישתך לבעיה קשה ורבת סכנות זו, ואשמה לשמוע ממך שיכולת ללמוד משהו מדפים אלה שלי. בתפילה לאל שישכיח שלום בלב בניו ובכבוד וברכה לך.

הרצליה, י"ד שבט, תשכ"ב 19.1.1962.

לידידי ד. ה., שלום רב.

בענין רב קראתי את דבריך על „אמונה ומצוות בימינו“. אילו נודמנו לשיחה מפורטת אפשר היה לעמוד על החיוב והשלילה, הנכון והבלתי נכון, לדעתי בדבריך, אנסה במכתב לנגוע בכמה נקודות עיקריות, עד כמה שאפשר במכתב.

אינני ניגש לביתוח בעיות חיינו, כמוד, לאור הציונות, אם כי ציוני הנני. השאלה: מהי יהדות? היא מעל לשאלת הציונות, שאלת האמונה והמצוות אינה מותנית ותלויה בציונות, אם כי יש שייכות חשובה ביניהן. בהגדרת את מהות האלילות בימינו ידעת לכלול גם את פולחן האומה, המולדת, ובצדק, כי אלה מסכנים כיום את הכל ועושים את האדם — לא-אדם. לחשובנה של הציונות בהתגשמותה האלילית יש לזקוף הרבה מאד מהירידה וההשחתה הכללית בחיינו כיום, ולא כאן אפשר להאריך בזה. — מסכם אתה בסוף פרק ד': „האמונה בד' היא בצורתה השלמה קבלת עול תורה ומצוות“, זה בדיוק כד, וזה בניגוד להגדרתך המפוקפקת, לדעתי, או מוטב אגיד: המוטעית וגם מזיקה, ש„אהבת ישראל היא הערך העליון והיסודי ביותר, שהוא נעלה לעתים אפילו על הציות הישיר לדבר ד'!“

צפויה סכנה רוחנית-נפשית-אנושית-יהודית גדולה ועמוקה בקביעה זו, ואת פירותיה המורעלים אנו אוכלים כדורנו, בהקמת מדינת ישראל בדרך שהיא בניגוד משווע ומחריד לאזהרות נביאנו וחכמי התלמוד וגדולי ישראל שלאחריהם! אתה מגיע באורח טבעי אל המסקנה: שהזיקה למדינת ישראל היא הנושא המרכזי בחיי העם, והתנועה הציונית היא אשר הלכה בדרך התורה, בניגוד לאלה אשר העמידו את הדגש על „שמירת התורה“ או „שמירת ערכי היהדות וכד““. זהו בניגוד גמור לדעתם של הושע, עמוס, ישעיהו, מיכה, ירמיהו וזכריה, ובהתאמה לדרך חנניה בן-עזור, פשחור, צדקיהו וישמעאל בן-נתניה, אשר הביאונו לגלות ראשונה. הקמת מדינת ישראל בדרך זו היא בניגוד מוחלט לדרכם, של חכמי התלמוד, לדרכם של החכמים הגדולים שבאו אחריהם, וידוע היחס השלילי-קיצוני ביהדות אל „רוחקי הקץ“.

מדינת ישראל של היום הוקמה בהתאם לדרך בר גיורא, אבא-סיקרא ויוחנן מגוש חלב שהביאונו לגלות שניה, וכן לדרך בר כוכבא-כוזיבא שהביאתנו לגלות השלישית בת אלפי שנים! רוממות אהבת ישראל בפהם, אך מעשיהם הם חרב פיפיות לגופו, נפשו ועצם קיומו של עמנו! מה שונה ומנוגדת „אהבת ישראל“ זו של „בר גיורא“, „השומר“, „פלמ“ח, צה“ל, אצ“ל ולח“י, של בן גוריון, בגין, הרב מימון, יגאל אלון, ודומיהם במפ“ם — מאהבת ישראל היהודית האמיתית של יצחק אפשטיין קלורסקי, ר' בנימין, ד"ר רופין, ד"ר מאגנס, אהר העם, הנריטה סולד, פרופ' בובר, א. ד. גורדון והרב אברהם חן!

בקרוב יופיע קובץ דו"ח על כינוס „אמנה“ אשתקד בשפיה. שם תמצא בהרצאתי על „אורח חיינו“, נסיון רציני לציין בבחירות האפשריות את המצוות המרכזיות ביותר ביהדות שעל היהודי המאמין בהגשמתם ההדרגתית והמתמדת וגוברת בחיי יום יום. מדובר שם על עשרת הדיברות — המצפות זה אלפי שנים להגשמתן בחיים, ובהן גאולה לישראל ולעולם כולו, מדובר שם על שלשת הדברים שחייב היהודי „ליהרג ולא לעבור עליהן“, והם: עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים. ומדובר שם על שינאת חנם, שהיא שקולה כנגד אותן שלשת העבירות, ושבגללה חרב בית שני, אעפ"י שקיימו אז ישראל את כל המצוות. אלה הם לדעתי הצעדים הראשונים והמרכזיים לקראת האמונה הטהורה בד' וקיום רצונו, כשהם מבוטאים על-ידי הלל הזקן: „מה ששנוא עליך בל תעשה לזולתך — זוהי כל התורה, והשאר פירושה, לך ותלמד“.

אין לי היכולת להאריך עוד כאן, ויספיקו כמדומני הדברים כתגובה כללית לחיבורך על „אמונה ומצוות בימינו“. יתכן שפגעתי בדברים יקרים ומקורשים לך, אך ללא כל כוונת פגיעה חלילה, ורק התכוונתי להשמיע את האמת שבלבך, תוך הוקרת שאיפתך הכנה להכרת האמת. אקווה לשמוע על התרשמותך מדברי, ושלום רב לך ותזכה נא להוסיף ולהעמיק חקור.

בידידות והוקרה.

* * *

הרצליה, כ"א שבט, תשכ"ב.

לידידי ד. ה., שלום וברכה.

אמנם מופתע אני במקצת מהסכמתך לעמדותי בשאלות החיים של עמנו בארצנו. והדברים דורשים ברור נוסף. אמרת ש„אהבת ישראל היא הערך העליון והיסודי ביותר, שהוא נעלה לעתים אפילו על הציות הישיר לדבר ד'“. לזה התנגדתי מעומק נפשי והראיתי שזה הביא תמיד לחורבן העם! אתה תמה על „שׁ, יש להבין ולסלוח וזולת ואסור להבין ולסלוח לעצמנו“. תעיין בתפילת „אלהי נצור לשוני מרע“ בסוף תפילת שמונה עשרה, וכן בדברי חז"ל על „הנעלבים ואינם עולבים“ וכ', וכן בדברי גדולינו וחכמינו בכל הזמנים, ותראה שזוהי דרך החיים הנכונה, הנצחון על האנוכיות המביאה כל האסונות לעולם, ואינני צריך להסביר לך זאת. להבין להתנהגות השלילית של עמנו בוודאי שצריך ואפשר, אך לפלוח על הפשעים והעוונות הכבדים שכה הוזיירונו מפניהם נביאינו וחכמינו, רק לאלהים הסליחה, לאחר תשובה שלימה בלב ובמעשה!

לסלוח לעצמנו — הרי מסדרם, המן, טיטוס, האינקוויזיציה וכל רשעי

העולם עד היטלר, שלטת השיטה של „לסלוח לעצמנו“! והרי חנניה בן עזור, הסיקריים, ובר כוכבא, אלה מחריבינו ומהרסינו — הם „סלחו לעצמנו“ תמיד! זהו האגואיזם הלאומני הקטלני בכל עם ובעמנו! לא לסלוח לגרמנים על שעוללו לנו, ולסלוח לעצמנו את אשר נגרם על ידינו לפליטים הערבים האומללים! ומבחר אישינו שדרשו והצביעו על דרכו של הלל הזקן בשיבת ציון — הוכרזו על-ידי קנאי לאומנינו לבוגדים, תבוסנים, שונאי ישראל, כירמיהו בשעתו על-ידי מפא"י ו„חרות“ של אז!

הידוע לך מה גדולות יכולנו לפעול בארץ בדרכי הלל ולא בדרכי דם ואש? שלום עליכם כתב סיפורו: „אשרי, יתום אני!“ כך הפכנו דרכי ציון לדרכי טועים ותוהים ונסלח לנו, כי „אשרי, יתום אני!“ — „גאמנים פצעי אוהב!“ ו„חושך שבטו שונא בנו!“ ומה אאריך? אצפה לדבריך הגוספים. בידירות ובכאב וצער.

* * *

א ח ר י ת ד ב ר

תם ונשלם הספר. ביטוי הוא לחלום הנעורים של המחבר, שצמח וגדל אתו עם גידולו באביב ימיו ובהתבגרו, הלא הוא החלום רב ההוד, חזון נביאינו הגדולים על גאולת עם ואדם, שיופיע מציון, מהר בית ד', ונהרו אליו כל הגויים.

באו שנים של תקוות ואכזבות במאמץ הבלתי פוסק להשתתף בכל כוחות הגוף ובלב ונפש במפעל הגשמת החזון הגדול בארצנו. התקווה בת השמים לא חדלה ללחוש בלי הרף בקול הרממה שלה: בוא יבוא היום, לא שווא העמל, הסבל והמאמץ להגשמת חלום הגאולה והזוהר שיופיע בכל זהרו על עמנו ועל יושבי תבל כולה. מציון תצא תורה ודבר ד' מירושלים. וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות. לא ישא גוי אל גוי חרב, ולא ילמדו עוד מלחמה.

אך אהה! ימי חירום ושואה באו על העולם כולו, היתה יד בן האדם איש ברעהו, וכולם יחד הרבו לתבל בעם ישראל, בגופו ובנפשו. קצרה רוחו של ישראל מהקשיב לקול שדי המדריכהו במידבר האדם לאמור: „כי כה אמר ארזני אלהים קדוש ישראל: בשובה ונחת תיוושעון, בהשקט ובביטחה תהיה גבורתכם“ (ישעיהו ל'). בדם ואש אמר ישראל להגשים את חלום הדורות, את חזון נביאי ישראל. ועקובה מדם דרכו זו, עלי תלי חללים היא מובילה, ורבה ואיומה הסכנה בהווה ובעתיד לגופו ונפשו גם יחד. ותפרוץ הזעקה-השוועה, ותשתפך הקינה המרה מלב המחבר על אבדן החלום, על חורבן החזון, על טוהר המטרה שנפגם קשות, על זוך האמצעים שנעכר והוקדר, על דרכי הנועם והמישרים ששובשו ונתעוותו. זהו פשר החריפות בכמה מרשימותיו ומכתביו של המחבר, והקורא ישים גא זאת אל לבו ויבין.

ועדיין בא כפעם בפעם החלום, בלילות על משכבו ובהקיץ בעבודתו של המחבר ליד האילן והירק בגינה. מחייצב הוא לפניו בכל הוד התפארת של החזון הנבואי. לוחש הוא בקול דממה דקה ומבטיחה: אל יאוש! עוד נכוננו ימי שלום, אהבה וזוהר ליחיד, לעם ולאנושות תחת כנפי שכנת ישראל המרחפת באהבה אמתית על בניה, על כל בניה, כל בני אדם והווה שנבראו בצלם האלהים.

במסותרים חותר זרע הטוב, ואמת מארץ תצמח.

ביום הכיפורים, הסליחה וחשבון הנפש יהי האוח הזה. ביום קדוש זה תנבוט ראשית צמיחת זרע האמת והשלום. בערב היום הקדוש ינהרו ויבואו ירושלימה בני אדם רבים ושונים מכל העדות, הזרמים הציבוריים, אנשי רוח

והגות, דתיים ולא דתיים, מורים ומדריכים ותלמידים מבוגרים ואנשי עבודה כפריים ועירוניים מכל קצות הארץ. כולם מודרכים ונדחפים על-ידי הקול הפנימי שנטפל להם בשנה זו ולוחש להם בחשאי, אך בתוקף גובר ועולה וללא הפוגה: הקץ לריב אחים! הקץ למחלוקת המרה, לשנאת חנם, לריב המפלגות, לאיבה העדתית וקנאת הדת, הלאום והגזע, ולכל טינא ואיבה כלפי האחר והשונה. הקץ לבזבוזי מותרות ולמצוקות עוני בישראל. „אפס כי לא יהיה בך אביון!”

שטפה הסערה הפנימית את הכל בחסרו של אלהי הרחמים והסליחה. להטת תפילת יום הכיפורים את הכל בכוחה, בשלהבתה: יום הכיפורים וההתפייסות, יום „וייעשו כולם אגודה אחת לעשות רצונך בלבב שלם”. בדמעות חרטה על העבר העגום ובלהט נפש מתוך תשובה שלמה, קמה ונהייתה התמורה הגדולה והנכספת, עלתה דמות אהבה, הבנה והקשבה הדדית בין בני המשפחה הגדולה, רבת הגוונים והצורות.

גם הלא-דתיים נסחפו בורם התפילה שממעמקים, אשר כמוה עוד לא טעמו גם המאמינים האדוקים ביותר. היה זה יום חשבון נפש וביקורת עצמית חריפה לכל יחיד ויחיד, ונדר פנימי עלה בלב הכל להליכה בדרך ההידבקות במידותיו של הקב"ה. טבעית היתה המסקנה הכללית: אחד הוא המקור, לב החיים, וללא כל הבדל בין בניו של אבינו האחד שבשמים. „האל המכיח מזון לכל בריותיו אשר ברא” — כנאמר בברכת המזון שלנו — הוא מחייבנו לאהבת כל אחינו, וישובי ארצנו ללא הבדל דת וגזע ולאום, אהבה בלב פנימה ובפועל בכל ענפי החיים. כאן הפתח לשלום עולמים כחזון נביאינו הגדולים. לא בהיל ולא בכוח, כי אם ברוחי, אמר ד' צבאות!

ונסיים בתפילה ממעמקים: אבא אָל, רפא נא לנו, עזרנו נא ללכת בדרכיך וייעשה רצונך.

* * *

תיאמר נא בזה תורה לבבית עמוקה ליריד נפשי מזה עשרות שנות חיים, אברהם ליסוד, אשר יום ועמל לאין שיעור וללא מרגוע למען הוצאת כתבים אלה. מבחינה כספית, סידורית-טכנית וטיפול בריכוז הכתבים, עריכתם והגהתם — בכל היתה ידו הטובה ונפשו האוהבת.

בברכת אהבה

המחבר

ה ת ו כ ן

3	עם הספר — (א טובה; ב) א. ליסוד
7	* * *
9	„הלוצי-ציון“
21	הסבא שלי והסבתא
23	המהפכן הראשון בעיירה
26	המנגינה, האדם ומלאך המוות (לזכרו של דוד משהיל ז"ל)
27	בברית עם הארץ
36	איזוהי הדרך
38	צבאיות או עבודה
40	הבנין והשטן
43	ביום תל-חי (שנת תל-חי י"א אדר תר"פ — י"א אדר ב' תדפ"א)
45	המכינות והיצירה החפשית
48	מסביבנו ובתוכנו. (הגיונות סתיו)
50	לא תדצח! (למלאות 13 שנה ל„קיום האינטרנציונל של מתנגדי המלחמה 1921—1934)
53	כלפי פנים (לבקורת דרכנו ועמדתנו בשאלה היהודית-הערבית)
55	לנוכח האימים
58	ל. ג. טולסטוי (ליום הזכרון ה-23 לפטירתו 1910—20 לנובמבר 1933)
60	לבירור דרכנו — (ליום א. ד. גורדון — כ"ד בשבט 1937)
63	החקלאות והאדם — (מתוך שיחה בסמינריון לנוער המושבים) על מהות החיים ותרבותם (דברים בכינוס ועדות התרבות במושבים בבאר טוביה ב-1936)
66	על הנקודה המרכזית הנעלה — דברים בכינוס ה"ל
69	אל המקור — דברים שנאמרו בכינוס באי כח המושבים בנהלל
72	העדות קטנות לענינים גדולים
76	קרבת מאמצי השלום — יוז בינגהאם
77	על מה חרבה הארץ
79	הרהורים וזכרונות
80	למחרת יום הכפורים תש"א
83	לאגדת „המחפש-המתבודד“
84	על העיקר
85	תשובה על תשובה
87	

- 89 קטעי זכרונות — (לזכרו של אליעזר יפה ז"ל)
- 92 ממקור עמוק
- 93 א. ד. גורדון וימינו אלה (בשולי הקובץ „ערכין“)
- 101 לבעית החינוך בימי חירום
- 107 על העיקר שאיננו
- 108 שיחות (לזכרו של משה בצר ז"ל)
- 111 הערות (לויכוח על אלימות ואי-אלימות)
- 113 מכתב למערכת (לויכוח בשאלת החינוך בשעת חירום)
- 114 ויכוח לשם מה — וכיצד ?
- 116 סבל ירושה או כלי חמדה ? (השבת והמועד בכפרנו)
- 121 חלום ומציאות (על חינוך, תרבות והוי)
- לקח חייו ופעולתו של מהטמה גנדי ז"ל
- 127 (להירצחו ע"י קנאי הינדוסי 29.1.48)
- 129 אנה פנינו מועדות ?
- 130 נשיא כי יחטא (תגובה לנאום דוד בן גוריון בעין חרוד)
- הערות אחדות לגליון המיוחד של „דער פרייער געדאנק“
- 133 המוקדש לסקירה על ישראל
- 134 חשבון הנפש גם אחרי ה„ימים הנוראים“
- 136 אנרכיה מהי
- 137 רשמי ביקור (במחנה העבודה והשירות של הקייקרים בכפר ויתקין)
- 139 חיות ורשמים (ליום האבל תשעה באב תשי"ב)
- 145 הבעיה הבטחונית ופתרונה
- 149 לזכר אדם יקר (גיאורג לנדואר ז"ל)
- 149 על חבר יקר שנפטר — (אליעזר הירשאווגה ז"ל)
- 151 מן החיים
- 153 הפילוסופיה של „למה לא“ ? (קטע מרשימות על תקופת האבן)
- 155 עשיר-קונסטנטינוס באהלי יעקב (נבוכי הזמן בעבר ובימינו)
- 157 האדם לאן ? (קטעי הרהורים על מהותו ותפקידו)
- 160 בדואים וחלוצים נפגשו (מעשה שהיה)
- 161 לזכר ידיד יקר — קרלין ז"ל
- 162 ללבן
- 166 ציון לנפש ידיד
- אמת ואמונה (דברי פתיחה לכנס הארצי של סרבני המלחמה
- 170 מטעמי מצפון בא"י)
- 172 לפתרון בעית היחסים בין ישראל וערב
- 176 מהרהוריו של מאמין בימי תוהו ובוהו
- מוסר ותועלת בימי חירום אלה (הערות והרהורים עם קריאת דברי
- 177 פרופ' בובר „במקום דברי ויכוח“)

179	בלב ונפש (לזכרו של יצחק נתמן שטיינברג ז"ל)
182	המופת החי
185	על ר' בנימין ז"ל
188	החטא וגורמיו (לפרשת כפר קאסם)
189	למה אנו סרבני מלחמה ?
191	מיהו יהודי ?
192	א. ד. גורדון והצמחונות
194	נקודות מרכזיות באמונת ישראל ומקומן בהי יום יום
197	לרוח היום
199	מן העבר
200	אורה חיינו (דברים בכנוס „אמנה“ בשפיה בשנת תשי״ד)
204	גזר דין המות על אייכמן
205	מיומני
206	הרהורים ליום הולדתו

מ כ ת ב י ם

209	— על האמונה	1929 —	ל.א. ק.
211	— עם פרוץ מלחמת העולם השנייה	1940 —	מכתב לידיד
215	— על ההתגייסות לצבא	1941 —	ל.ה. ב.
216	— בעית המלחמה בכלל ונגד הנאצים במיוחד	" —	ל.מ. בובר
218	— אי האלימות בשנות חירום	1943 —	ליצחק ת.
222	— הדת והמצוות	" —	ל.א. א. קבק
223—224	— החינוך בעת השואה (2 מכתבים)	" —	ל.י. רבקאי
227	— בימי מלחמה ושלום	" —	לד"ר מגנס
229	— על תגיגות בר-מצווה	1946 —	לזאב למדני
230	— ערכו של היחיד	1947 —	ל.א. ס.
232	— חובת האדם הנברא בצלם	1948 —	ל.ר. בר
		1949 —	להנהלת הארכיון
233	— להנצחת זכרו של החייל משה קלפפיש		של צה"ל
234	— על הפירוש המעוקם לדברי יואל הנביא	" —	ל.א.
235	— על תכנית „העול“	" —	ל.ש. ה. ברגמן
237	— פרקי חיים בארץ	" —	ל.י. מ.

	— ליוסף קאהאן	— על בעיות ארץ ישראל ועוד	1950
239—240	(2 מכתבים)		
243	— ל. ג. שטיינברג	— בעיות החיים	"
246	— ל.א. הירשאוגה	— הדרך אל הטוב	"
248	— לרות א.	— מבעיות הארץ	"
251	— ל.א. י.	— האמונה והנוער	"
253—254	— ל.א. ס.	— מבעיות הנוער (2 מכתבים)	"
256—259—263	— ל. ג. שטיינברג	— על „פריילאנד“ (3 מכתבים)	1951
265—267—268	— ל.מ. ט.	— על דת ישראל (3 מכתבים)	"
269	— ל.א. ס.	— על ערכי היהדות	1952
270	— למועצת ע' חדרה	— ליובל הששים	"
270	— לאספת מחאה	— על חוק האזרחות החדש בישראל	"
271	— ל.ש. וי.	— הבדידות והאמונה	"
271	— למנחם ארנוני	— על המצב הרוחני-תרבותי	"
272	— ל.מ. משלר	— על יהדות ונצרות	"
273	— לר' בנימין	— כיצד למנוע מלחמה עולמית?	"
275	— ל.א. ס.	— בחיפוש אחרי האמת האבודה	1953
276	— ל.מ. ט.	— תפקיד המורה ואחריותו	"
277	— ל.מ. א.	— על הרפתקאות האם הערבית	"
277	— ליצחק	— מבעיות העולם והחיים	"
279	— לדוד	— מאז... ועד ימינו	"
279	— ל. ג. ה.	— על חובת הצבא	1954
280	— ל. ג. א.	— היהדות והנצרות	1955
281	—	— מכתב לחייל	"
	— ל. ג. מ.	— חליפת מכתבים על היהדות, האמונה ובעיות השלום (4 מכתבים) 285, 287, 290, 295	1956
298	— לר' בנימין	— עם פטירתה של דבורה ז"ל	"
	—	— בדרך אל האמת. חליפת מכתבים עם קבוצת שלהבת-יה בירושלים	1957
299, 302, 305, 307	(4 מכתבים)		
312	— ל.א.	— על התפילה	1958
312—314	— ל.ד. ר.	— לדרכי האמונה (2 מכתבים)	"
315	— לפרופ. ח. ליפשיץ	— הראייה קוק ז"ל והמדינה	1959
317	— לחנה שפרינצק	— תנחומים לפטירת יוסף שפרינצק ז"ל	"
318	— ל.מ. ט.	— מנהגים ביהדות	"
319	— ל.ד. ר.	— השאיפה להגברת הטוב	"
320	— ל.א. א.	— על הקיבוץ	"
321	— ל. ג. ש.	— עתונאות ועתונאים	"

- 1960 — לא. ג. — ארץ ישראל ומדינת ישראל
- 322 — " — למעצה האמריקני
- 323 אית למען היהדות — ציונות ברוח נביאינו
- 324 — " — לדן — הטוב הרע וההתפתחות האנושית
- " — לחברים בקבוצת
- 328 דגניה א' — ליובלה של דגניה א'
- " — להועידה העולמית
- מית של סרבני
- מלחמה מטעמי
- מצפון או דת
- 1961 — למזכירות „אמני”
- ה” וחברי הועדה
- לחינוך
- על החינוך הדתי והתחדשות החיים הדתיים
- 330 מתוך הגשמה אישית
- 331 — לע. מ. — הדרך לשלום ולהגשמה
- 334 — " — לע. מ. — מחלת הפשרנות ואי הקיצוניות בדורנו
- " — תשובה לנוצרי
- 335 הולנדי
- על יעוד עם ישראל
- על אמונה ומצוות בימינו
- 1962 — לד. ה.
- 342—343 (2 מכתבים)
- 345 1965 — אחרית דבר

תקון טעויות :

צ"ל	נדפס	שורה	עמוד
ירגיש	הרגיש	33	3
מצד	בצד	10	24
התפרצות	התפרצית	12	48
המתרחב	והמתרחב	9	53
ייפגשו	ייפגש	24	"
כל האמצעים	כלהאמצעים	15	56
בי עודך	כיעודך	27	61
לספק	הספק	6	62
תחיה	תהיה	23	63
עצמו כשותף	עצמוכשותף	31	65
בה	בהן	23	73
עליה	עליהן	"	"
בו	בהם	31	76
אל	של	13	82
מדרך זו	מדרךנו	29	83
בכוחו	בכוח	8	95
להיאבק	להתאבק	12	96
להיאבק	להתאבק	13	"
מביא	תביא	30	103
תנועת	תועת	27	108
מקומות	קקומות	14	113
בריא	בראות	24	117
לתיאוריהם	לתיאוריה	5	134
הימנון	הימנונו	12	154
כדבר	לדבר	7	157
לזכותם	לזכותו	15	165
בהכרת	בהכרח	5	166
שלום	השלום	7	"
נעלים	נעלם	21	172
בעיניו	מעיניו	22	"
ניסן	נוסן	אחרונה	175
רגלי	רגלי רגלי	14	177
לא פחות	פחות	אחרונה	184
בעברה	בעבורה	23	187

